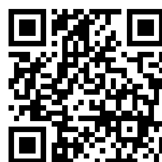
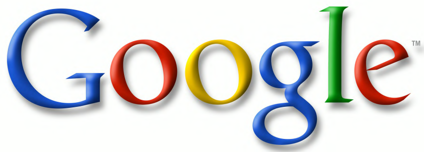
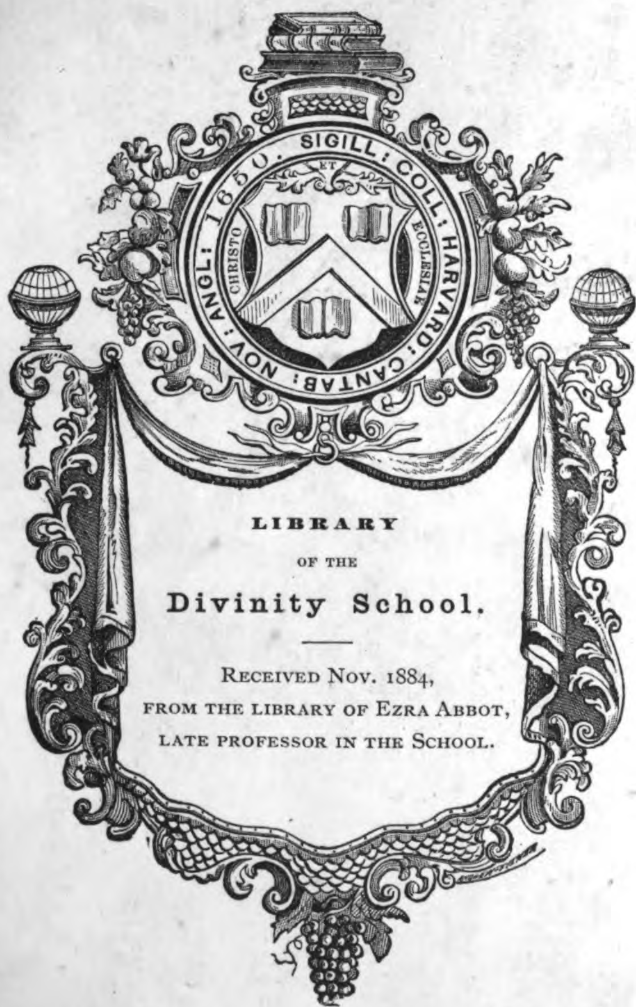

Google

Kyrkohistorisk årsskrift
Svenska kyrkohistoriska
föreningen, Kyrkohistoriska föreningen (Sweden)

SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 9.

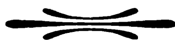
Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

NIONDE ÅRGÅNGEN
1908

A. B. AKADEMISKA BOKFÖRLAGET
UPPSALA

WRETMANS BOKTRYCKERI, UPPSALA
1908

INNEHÅLL.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1908.

Torsdagen den 30 april 1908 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å Teologiska Fakultetens i Uppsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, hälsat de närvarande välkomna, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförflutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1907—april 1908.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Föreningens medlemsantal undergått följande förändringar: på grund af dödsfall hafva 4 ur Föreningen utgått; 12 hafva anmält utträde. Dessutom hafva 58 ännu ej inlöst årspublikationerna, om hvilka det är att hoppas att åtminstone några komma att göra det. Under arbetsåret nytillträdande medlemmar uppgå till 26. Om de ofvannämnda 58 medräknas, utgör summan den 30 april 1908 af Föreningens medlemmar 660, hvilket alltså innebär en ökning i medlemsantalet af 10.

Bidrag till 1907 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift hafva förutom af utgifvaren, professor H. LUNDSTRÖM, lämnats af d:r OTTO JANSE, teol. lic. A. HALLENBERG, docenterna J. SJÖHOLM och HJ. HOLMQUIST, pastor OTTO THEDING samt s. m. kand. G. WALLI.

Arbetet med 1908 års publikationer är redan till största delen färdigt, såväl beträffande årsskriften som bilagan.

Uppsala den 30 april 1908.

Hjalmar Holmquist.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 30 april 1908.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer, hafva nu granskat Föreningens räkenskaper för år 1907.

Kassans ställning den 31 december 1907 befanns därvid enligt räkenskaperna vara följande:

Grundfonden.

Kapital	kr.	1,175: —
Besparade räntor	»	409: 14
Summa	kr.	1,584: 14

Kassakonto.

Inkomster:

Behållning från år 1906	kr.	407: 57
Inkomster under året, hvaraf 5,914: 14 kr. utgöra årsafgifter, 300 kr. understöd ur Lindaurska fonden och 1,200 kr. statsunderstöd	»	11,109: 51
Summa	kr.	11,517: 08

Utgifter:

Årsskriftens tryckning, årg. VII och VIII	kr.	4,950: 90
Författarearvoden	»	1,332: 56
Annonskostnader	»	406: 90
Post	»	579: 77
Räntor och lån	»	3,555: 74
Diverse	»	130: 25
Behållning till år 1908	»	560: 96
Summa	kr.	11,517: 08

Räkenskaperna äro riktigt och ordentligt förda samt öfverensstämma med företedda verifikationer.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsbefrielse för kassaförvaltaren, pastor N. Sandberg, för den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 30 april 1908.

H. Jonsson. *Emil Berglund.*

I enlighet med revisorernas tillstyrkan beviljades pastor N. SANDBERG ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade.

Vid därefter jämlikt § 4 af Föreningens stadgar företagen utlottning af tvänne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på pastor N. SANDBERG och professor H. LUNDSTRÖM, hvilken sistnämnde omvaldes. I stället för den förre, som undanbedt sig återval, utsågs pastor E. MEURLING. Till kassarevisorer omvaldes pastorerna H. JONSSON och E. BERGLUND samt till deras suppleanter docenten E. AURELIUS och kandidaten G. WALLI.

Sedan ordföranden meddelat åtskilliga upplysningar om redan lämnade och utlofvade bidrag till 1908 och 1909 års årgångar af Årsskriften, företogs diskussion om *uppgifter för nutida kyrkohistorisk forskning*. Därefter höll docenten HJ. HOLMQUIST föredrag om *Den kyrkohistoriska betydelsen af de nominalistiska inslagen i medeltidens teologi*.

Omedelbart efter årsmötets slut sammanträdde arbetsutskottet och valde

till ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift: professor A. H. LUNDSTRÖM;

till vice ordförande: domprosten J. E. BERGGREN;

» sekreterare: docenten HJ. HOLMQUIST;

» skattmästare: pastor E. MEURLING.

Sekreteraren.

Henric Schartau

Henrik Schartau,

Ett hundrafemtioårsminne.

Bland de män, som genom ett betydligare inflytande bidragit att gifva prägel åt det senaste århundradets svenska kyrkohistoria, står Henrik Schartau ovedersägligen i första ledet. Äfven den, som ställer sig tvekande eller rent af som motståndare till den rörelse, som Schartau åstadkom, och den kristendomsform, som i honom vördar sin lärofader, kan icke förbise eller förneka, att Schartaus inflytande varit och är mycket stort, och att den, som vill skildra svenska kyrkans inre historia under de sista hundra åren, måste lämna ett betydande utrymme åt skildringen af Schartaus person och verk. Den omständigheten, att i år (1907) 150 år förflutit sedan Schartaus födelse, är ett tillräckligt skäl för att just nu framkalla hans minne.

Det har gått med Schartau, som det plägar gå med män af ovanligare betydelse. Han har funnit hängifna anhängare och bittra motståndare. Hafva de förra möjligen i ett eller annat afseende gjort för mycket af honom, så hafva de senare å sin sida låtit honom alltför liten rättvisa vederfaras. Och många ha gjort sig skyldiga till det felet att vara färdiga med sitt omdöme utan att först hafva gjort sig besvär med att söka grundligt lära känna honom. Då vi nu våga försöka att skildra Schartau sådan som han genom sina skrifter och i deras minne, som kände honom, står för historien, så är det vår afsikt att, så långt förmågan räcker, göra det opartiskt med endast sanningen som ögonmärke.

Först må vi då lämna en kort teckning af de yttre konturerna af hans lif. Henrik Schartau föddes den 27 september 1757 i Malmö, där hans fader var rådman. Han blef tidigt fader- och moderlös och uppfostrades sedan hos en släkting. År 1771, alltså vid 14 års ålder, blef han student, hvilket på

den tiden kunde ske vid så tidig ålder. Tre år därefter tog han filosofie kandidatexamen och blef 4 år senare, alltså 1778, magister. Han berättar själf, att han hade för afsikt att redan då inträda i prästämbetet. Hvarför det icke skedde, säger han ej. Ett hufvudskäl var väl det, att kyrkolagen föreskref en ålder af 25 år för att få prästvigas, och han blott var 21 år gammal. Han blef i alla fall tidigare prästvigd än vid 25 år, säkerligen med tillämpande af kyrkolagens medgifvande af undantag för dem, som »genom särdeles gåfvor och framsteg i studier samt berömligt lefverne» gjort sig bemärkte. Han prästvigdes 1780 i Kalmar till huspredikant i ett förnämt hus i Ryssby socken. Af åtskilligt kan man förstå, att han ej rätt väl trifdes i denna sin befattning, hvarför han icke länge stannade där. Ett försök att få anställning som krigspräst i Malmö lyckades icke. Men sedan han gått tre veckor på prof, blef han kallad och fick missiv som biträde åt kyrkoherden i Söfde pastorat. Därifrån kom han 1785 till Lunds domkyrka som andre komminister och fick 1793 (eller var det 1794? Han uppger, att han var 36 år fyllda) befordran till förste stadskomminister och blef i och med detsamma kyrkoherde i Bjellerup och Stora Råby, hvilka som prebende voro förenade med förste stadskomministerns tjänst. År 1813 blef han kontraktsprost öfver Torne kontrakt. Tillägga vi, att han som riksdagsman bevistade den i Sveriges historia så märklige riksdagen i Örebro år 1810, så är det viktigaste nämndt af de yttre omständigheterna i hans lif. Han afled den 3 februari 1825.

Att Schartau under sin studietid och yngre år hade att draga sig fram under fattigdom, berättar han själf. En följd däraf var, att han hade anställning på olika tider och ställen som informator. Och äfven under sin första anställning som huspredikant var han gifvetvis endast ett slags bättre informator, ehuru han därjämte äfven tjänstgjorde som präst. Det var denna anställning först som informator, sedan äfven som huspredikant i Ryssby, som föranledde hans prästvigning i Kalmar, ehuru han hörde till Lunds stift. En resa till Lund var med den tidens kommunikationer en dyrbar sak. I Kalmar tog han också pastoral-

examen, hvarvid vederfors honom den motgången, att det betyg, som från Kalmar meddelades domkapitlet i Lund, var lägre än det han ansåg sig verkligen hafva fått sig tillerkändt. Måhända ville domkapitlet i Kalmar därmed visa de höglärda fäderna i Lund, att det icke gick så lätt att få höga betyg i en mindre höglärd stad. Under den tid Schartau förskaffade sig inkomster som informator, hade han äfven anställning i Göteborg eller dess omedelbara närhet. Åtminstone år 1777 var han anställd »på Göteborgsorten». Redan från den tiden hade han således bekantskap där och fick det ännu mer sedan.

Man finner af åtskilliga omständigheter, att barnakristendomen hos Schartau aldrig helt öfvergick till världsväsende och grofvare syndatjänst. Han beskrifver själf sitt oomvända tillstånd med orden »sminkade synder och finare världsväsende». Hans omvändelse inföll år 1778. Året förut hade Guds Ande sökt honom men till genombrott kom det nämnda år, då han efter ett vårdslöst skriftermålstal af en dålig präst fick nåd att kunna fullt bekänna sina synder och med tro kunna taga emot aflösningen. Efter den dagen stod han hela sin återstående lefnad fast i nåden. Då Schartau blef präst, var han således redan och hade öfver 2 år varit en omvänd och benådad kristen, däri olik somliga andra högt benådade män såsom t. ex. Sellergren.

Lika litet som någon annan står Schartau som en enstaka företeelse. Om vi skola rätt förstå och bedöma honom, måste vi ställa honom i belysning af de tidsförhållanden, i hvilka han lefde och verkade, och framförallt i förhållande till de andliga strömningar, som på hans tid gjorde sig gällande.

Vi hafva då först att nämna den gamla ortodoxien från 1600-talet, som mera officiellt gällde som renlärighet. Man må icke förneka, att bland de präster, som stodo eller ansågo sig stå där, funnos många, som i trohet verkade sin Herres verk. Men det var dock nog så, att hvad pietisterna i Tyskland förebrådde de ortodoxe, att deras kristendom bestod i renlärighet utan ett verkligt personligt troslif, det kunde man med skäl förebrå många af denna tidens rättrogna äfven i vårt land. Där ett rikare andligt lif och ett större nit för

Guds rike visade sig, där var det vanligtvis mer eller mindre färgadt af antingen pietism eller herrnhutism.

Pietismen hade redan tidigt kommit in i vårt land och detta äfven i sina extravaganta former. Vid denna tid förspordes föga af det senare. Till den riktningen hörde många af den tidens bästa predikanter och själasörjare.

Äfven herrnhutism hade vunnit rätt stor utbredning. Herrnhutiska brödrasamfund hade bildats i flera städer. Men många, både präster och lekmän, som icke slutit sig till något sådant samfund, visa sig mer eller mindre omfatta deras läroåskådning. Och flera af den riktningens predikanter ha vunnit berömmelse, särskildt för innerlighet och värme.

Dessa båda riktningar, pietismen och herrnhutismen, ehuru historiskt utgångna från samma källa, äro hvarandra så olika, att de städse stå som oförsonliga motståndare. Pietistiska präster voro stränga bättringspredikanter. De drefvo på en grundlig omvändelse och bättring, som skulle genomgås såsom en för människan själf förnimbar och kontrollerbar historia med sin botkamp och sitt slutliga nådesgenombrott, med hvilket människan kom till denna »lefvande tro», hvarom så mycket tvistades med ortodoxerna. som ansågo denna lära förnärma den lutherska rättfärdiggörelseläran. Var pietismen således en sträng och lagisk kristendomsform, så var herrnhutismen så mycket mera evangelisk. Dess omvändelsehistoria är kort och lätt och allt är ljufligt och evangeliskt och anlagdt på känslor. Att två så olika riktningar icke kunde förlikas, är självklart. Vi behöfva blott erinra om de förargelseväckande striderna emellan pietisten Murbeck och herrnhutaren Rutström i Stockholm, hvar för sig berömda män, af hvilka den senare så mycket mera bör hafva här nämnts, som de af honom utgifna Zions nya sånger ofta äro på tal hos Schartau såsom fulla af villfarelse.

Men vi hafva också att nämna en fjärde riktning, som hörde till tiden, och med hvilken Schartau också fick att skaffa, den så kallade neologien eller fritänkeriet, som under olika gestalter gick härjande fram, ehuru den i vårt land icke lyckades åstadkomma sådan ödeläggelse som i sydligare Europa. Dock funnos äfven här präster, som predikade förnuftets mästerskap

öfver skriften och med förkärlek rörde sig på de mera matnyttiga områdena.

Inför dessa riktningar i tidens andelif gällde det för en präst att intaga sin ställning. Hvilken ställning intog Schartau?

Kändt är ej minst af hans egen mer än en gång upprepade bekännelse, att han en gång var fången i herrnhutismen. Men frågan är, om han var det från början. Vanligtvis uppgifves, att det var under sin vistelse som informator i Göteborg eller dess grannskap, som han fick smak för den herrnhutiska kristendomen. Att han i Göteborg gjorde dess bekantskap, är både möjligt och sannolikt. Att han därjämte äfven fick smak därför, så att han, redan innan han blef präst, var herrnhutiskt sinnad, är mindre troligt. Det synes ha ett stöd i hans uppgift: »Vid pass tre år förr än jag blef präst, blef jag väckt ur säkerhetens dvala och hulpen till rätta. Då var läran hos mig ren, men vid pass två år därefter fattade jag smak för den herrnhutiska lärdomen ... Vid pass sex år därefter halp Herren mig ut från villfarelsens dimma.» Schartau skulle således ha blifvit omvänd i början af 1778, och fått smak för herrnhutismen i början af 1780. Men det var mer än sex år därifrån till juli 1787. Sannolikt är, att ordet »därefter» på båda ställena syftar på prästvigningen. Sådant antydes af orden »då var läran hos mig ren», hvilket mer passar att säga om en präst än om en magister på kondition. Dessutom antyda de predikningar, vi ha kvar från hans första prästår, ingen herrnhutism. De äro renläriga med ett starkt släkttycke af Norborg. Således skulle det sannolikt ha varit under senare delen af hans vistelse i Ryssby eller sedan han kommit till Söfde, som han blef fången i herrnhutismen. Dock var han aldrig inskrifven i någon brödrasocietet.

Att Schartau i längden skulle finna sig till rätta i denna kristendomsform var redan af psykologiska skäl omöjligt. Schartau var af naturen en förståndets och den logiska reflektionens man. Det torde ha kostat honom rätt mycket bekymmer, om han, såsom vi kunna ana, hade svårt att komma in i och försjunka i känslosam Kristusåskådning, så som det skulle vara. Af denna sin naturliga läggning hade han säkert

god hjälp, eller låt oss säga, att Guds Ande kunde taga den i sin tjänst för att hjälpa honom ut från det känslosamma pjunkets kristendom. Det är naturligt, att det icke kunde ske på en gång, och att det icke kunde ske utan mycken inre kamp. Af en hans egen anteckning se vi, att det var i juli månad 1787, som han tog steget ut och afgjordt vände ryggen till »den herrnhutiska villfarelsen.»

Det var efter denna brytning med herrnhutismen, som Schartau blef den han var, och det är uteslutande hans därefter följande verksamhet, som gifvit honom den framstående plats i vår kyrkas historia, som han med fullaste rätt bör anses intaga.

Frågan är nu, hvar vi därefter finna Schartau i förhållande till de andliga riktningar, som då funnos. Det är att vänta, att han skall ställa sig närmast den riktning, som är herrnhutismen motsatt. Så skedde ock. Denna riktning var pietismen. Men om vi vilja kalla Schartau pietist, så måste det ske med vissa restriktioner. Först och främst är Schartau i ovanlig grad originell och alldeles ingen eftersägare af hvarken den ene eller den andre mästaren. Vidare är den pietism, han företräder, den så kallade Würtembergerpietismen, som visar sig vara en af ortodoxien tuktad, till Luther och bekännelsen återgående riktning, och från utsväfningarna och besynnerligheterna hos vissa former af pietism är han alldeles fri. Men det är uppenbart, att han i de viktigaste punkter öfverensstämmer med pietismens grundåskådningar. Detta gör han i alldeles särskild grad i fråga om själfva den bärande grundåskådningen, som tillhör all pietism, förkastande af den liflösa renlärighetstron, och yrkande på en grundlig omvändelse och bättring, en lefvande tro och ett verkligt segrande helgelselif. Han upptager därför pietismens teori om syndarens uppväckelse till en framskridande botkamp. Och denna sida blir för honom en så afgjord hufvudsak, att omvändelseordningen mer och mer kommer att behärska hela hans förkunnelse och får en öfvervikt sådan, som man icke finner hos någon kyrkans lärare före honom. Men han icke blott upptog detta lärostycke från pietismen, utan han bearbetade det och utbildade det på ett för honom särskildt sätt, så att vi

måste säga, att han i detta stycke utbildat sitt eget system med en för honom egen terminologi. En stor del af det nya hos Schartau på detta område beror uppenbarligen på hans motsättning mot herrnhutismen, och vi återkomma därtill.

Den döda renlärighetstron är för Schartau ingenting annat än en död tro, alltså ingen tro alls. Mot denna vänder han sig därför på samma gång och på samma sätt som mot all otro, världs- och syndaväsende. Här är nu Schartau lagpredikant och väckelsepredikant. Men han är det icke på metodistiskt sätt. Han stormar icke, begagnar inga konstgjorda uppskakningsmedel, lägger aldrig an på några känslor, men han afhöljer skoningslöst hjärtats hemligaste tankar, ställer syndaren med hans synd och illfundighet inför Guds helighet. Och verkan af denna bättringspredikan blef en väckelse af mera ovanlig omfattning, ehuru den icke, såsom osunda väckelse-företeelser pläga, gjorde något synnerligt väsen af sig i det yttre eller väckte vidare uppmärksamhet. Men Schartau är icke någon exklusiv lagpredikant. Han fattade icke sin uppgift såsom en blott bättringspredikant. Hellre tager han om hand, leder och vårdar dem som vaknat. Och då finna vi honom som en evangelii förkunnare af ovanligt ljus och värme. Predikade han lagen fullt och helt utan att underhandla med kött och värld och utan att låta pruta med sig, så förkunnade han också evangelium fullt och helt såsom få efter Luther hafva gjort.

Schartaus ställning såsom en ropandes röst i den affälliga kristenhetens öken förde med sig en åskådning, som vi måste beröra. I fråga om kyrkan erkänner han intet slags medlemskap däri åt den, som icke har den lefvande tron. När människan kommer till tro »blir hon satt in i kyrkan». Detta sammanhänger nära med läran om dopet. Schartau hade funnit, att syndsäkra människor plägade bygga ett slags salighetshopp på sitt dop och ansågo sig vara goda kristna, då de voro döpta. Detta hyende måste ryckas undan den därpå sofvande syndaren. Det gör han så, att han förklarar, att den som förlorat den tro han fick i dopet, har sedan intet gagn af sitt dop. Man talade på den tiden ofta om döpelseförbundet. Det gör Schartau också någon gång, men med

döpelseförbundet menar han intet ömsesidigt mellan Gud och människan ingånget förbund. Han skiljer mellan förbundet å människans sida — det är döpelseförbundet — och förbundet å Guds sida, som han kallar »nådeförbundet», hvilket Gud ingått icke med människan utan med Kristus. Däri har Gud förbundit sig att frälsa alla, som tro på Kristus, och det ryggar Gud aldrig. Faller människan, så har hon brutit döpelseförbundet, och Gud är mot henne till ingenting förbunden. Då denna åskådning torde vara för Schartau egen, har den ej bort här förbigås.

Med neologien och de företeelser, som under det s. k. upplysningstidehvarfvet därmed sammanhängde, fick Schartau gifvetvis att skaffa. Så vidt som den innefattade otro, antastar han den på samma gång som all annan otro. Men han tager särskildt sikte på dess yrkande på förnuftets domsrätt öfver Guds ord. Schartau yrkar mycket, ja, särdeles mycket på Guds ords bruk. Han skulle ha gjort det, äfven om han icke haft denne fiende att kämpa emot. Men vi torde icke taga miste, om vi anse, att han då kanske icke skulle ha drifvit därpå med samma kraft och på det sättet, som han gjorde.

Schartau disputerade icke med den förnekande otron. Han dömde den. Men med tviflare, som plågades af sina tvifvel, umgås han med stort förbarmande. För att hjälpa dem talar och skrifver han apologetik och vederlägger förnuftets invändningar mot Guds ord. Men såsom det kraftigaste beviset för skriftens gudomliga sanning hänvisar han helst på dess verkningar, på den egna erfarenheten hos den, som verkligen brukar Guds ord. Guds ord är nådemedlet, genom hvilket en människa kan bli omvänd och salig. Och det skall brukas i den afsikten att därigenom bli omvänd och salig. Åter och åter drifver Schartau på detta Guds ords bruk dels genom att flitigt höra en rätt lärare, vare sig han tjänstgör i ens egen församling eller i en annan, dels genom flitigt läsande framför allt af bibeln men ock af rätta lärares skrifter, hvilkas värde är större, ju mer de föra in i skriften. I Schartaus nådesordning står en särskild nådeverkan, kallelsen, i spetsen, som har det ändamålet och den verkan att

föra människan till Guds ords bruk. Och sedan, då det gäller nådeverkets fortgång, är det alltid i första rummet ett villkor å människans sida, att hon fortfar med Guds ords bruk. Går det tillbaka, så beror det på, att Guds ord försummas, eller att människan hör eller läser ett förtunnadt eller med villfarelse uppblandadt Guds ord. Detta drifvande på Guds ords bruk är ett drag hos Schartau, som synnerligen starkt framträder öfver allt.

I sammanhang därmed bör påpekas, att han mer än vanligen plägar ske yrkar på befrågande af rätte lärare. Detta bör gifvetvis egentligen och i första rummet ske för att få andlig ledning men också »för att hedra predikoämbetet med det förtroende, som Gud vill, att alla rätta lärare skola hafva». Schartau betonar starkt läroämbetets höghet och auktoritet. Själf åtnjöt han i högst ovanlig grad det förtroendet att blifva befrågad af andligen bekymrade själar, och hans verksamhet som själasörjare för de enskilda, som sökte honom personligen eller skriftligen, är kanske det allra största i hans verksamhet. Förr än man läst hans från trycket utgifna själavårdande bref, känner man honom icke. Af dem kan man sluta sig till, hurudana hans samtal med sina besökare varit. Lugn faderlig bestraffning, tillrättavisande af felaktighet och ett evangelium, så fullt, så rikt.

Detta Schartaus framhållande af den absoluta auktoriteten hos Guds ord och den relativa auktoriteten hos nådemedelsämbetet ställer honom som motståndare till all subjektivism icke blott den, som på hans tid uppträdde, utan ock den, som efteråt uppträdt.

Vi vända nu vår uppmärksamhet till den tredje motståndaren, som Schartau har att bekämpa, herrnhutismen. En mycket stor del af det, som för Schartau var egendomligt, finner sin förklaring i hans motsättning till denna. Det har sagts, att ingen är en strängare domare öfver en riktning och åskådning än en renegat. Och i förhållande till herrnhutismen var han renegat. Schartau fattar det såsom en honom förelagd särskild kallelse att förbarma sig öfver de villfarande. »Sedan jag själf, ledd vid Guds trofasta hand, gått igenom villfarelsens nöd och fara, har jag därunder vunnit något litet af den

prästa-egenskapen, som omnämnes i Ebr. 5: 2» (*»den där kan varkunna sig öfver dem, som fåkunnige äro och vilse fara»*). Väl talar Schartau om flere slag af villfarelse. Han kallar neologien så; äfven beskrifver han i ett bref supranaturalismen under namnet villfarelse. Men när han talar om villfarelse, så åsyftar han i regeln herrnhutismen.

Såsom en motsättning mot herrnhutismen med dess brödrasamfund och sällskapsumgängelse hafva vi att uppfatta Schartaus starka motvilja mot alla sällskap och föreningar. Dock är det egentligen andliga sällskap och föreningar, mot hvilka han ifrar. För sådana varnar han flitigt. De ha med sig stora andliga faror, leda till skrymteri och beroende af människor. I sammanhang därmed och af samma skäl är Schartau afgjord motståndare till konventiklar. Han vill icke ens veta af sådana, som ledas af präster. Till kyrkan samlar han sina åhörare. Där är han flitig. Men i stugorna finna vi honom icke. Att denna motvilja mot konventikelväsende riktar sig mot de herrnhutiska brödrasalarna, är uppenbart, men därmed kommer han också i strid mot pietismen, som från början och äfven sedermera — fastän mer eller mindre — haft smak för konventiklar.

Ännu mera och i en grad, som utöfvat ett vidsträckt inflytande på hans åskådning och lärosätt, uppenbarar sig hans motsättning mot herrnhutismen i det ytterligt ringa värde, han satte på känslor. I herrnhutismen äro känslorna så godt som ett och allt, hos Schartau äro de så godt som intet. Såsom ett uttryck för hans ringaktande af känslorna torde vi hafva att uppfatta den omständigheten, att känslan icke har plats i hans psykologi. Människans andliga grundförmögenheter anföras städse såsom förstånd, vilja och krafter.

Schartaus åskådning är, att vägen till människans hjärta går genom förståndet, På denna åskådning beror hans framhållande af nödvändigheten af en så vidt möjligt grundlig klar och redig kristendomskunskap eller, för att begagna hans egen terminologi, ett rätt begrepp i salighetssaken. Därför var han också en mycket flitig kateket och lade stort arbete på nattvardsbarnens undervisning.

I hans beskrifning på en syndares omvändelse förekomma

visserligen mångahanda känslor, men han tillmäter dem icke någon befordrande verkan till omvändelsens framgång, utan de äro symptom, som verkligheten och erfarenheten visat honom som oundvikliga. De skulle helt visst utan skada kunna undvaras och de bevisa ingenting, de ljufliga känslorna bevisa ingen benådning, och sorg och förskräckelse bevisa ingen förkastelse.

Frånvaron i hans predikningar af allt, som skulle vara egnadt att uppröra känslor, har ådragit honom beskyllningen att vara torr. I detta afseende är han kanske torr, men han är det icke i något annat afseende, utan tvärtom.

Schartaus motsättning mot herrnhutismen med dess korta och lätta omvändelselära torde vara det som mer än något annat utöfvat inflytande på utbildningen af hans lära om nådens ordning, ehuru visserligen äfven andra faktorer inverkat, såsom delvis redan blifvit antydt. Vi vilja därför här i ett sammanhang göra en kortfattad framställning däraf, hvilket är så mycket nödvändigare, som denna del af läran hos honom har en så öfverväldigande öfvervikt, att den som icke känner det viktigaste däraf, han känner icke Schartau.

Sin egen omvändelse beskrifver han (i det 5:te brefvet) mycket enkelt. Efter sitt brytande med herrnhutismen upptog han ungefär den hos pietismen vanliga beskrifningen. Sedan finna vi en fortgående utveckling. Och vi vilja här blott fästa oss vid den mera utvecklade framställningen, hvilken är den, som gått i arf till hans efterföljare och lärjungar. Han ansluter sig till ordalagen i lilla katekesen, och nådeverkningarna äro sålunda a) kallelse, b) upplysning, c) nya födelsen (»hvilken jämte rättfärdiggörelsen innefattas i uttrycket helgat mig i en rätt tro»), d) behållelsen.

Hvad först kallelsen angår, så har den hos Schartau en alldeles särskild ställning. Väl hade man förut talat om kallelse, men på helt annat sätt. Hos Schartau är kallelsen den första Guds Andes nådeverkan och har till ändamål och verkan att förmå människan att bruka Guds ord. Den har två steg, på det första kommer hon att höra Guds ord, på det senare att läsa Guds ord. Detta sker på det sättet, att där utgår en ljuflig kraft af evangelium, som rör människans

hjärta, så att hon får lust till Guds ord. Om denna nådeverkan talas påfallande mycket. Där hafva de ljufliga rörelserna sin plats. Där äro så många afvägar, där drömmer man, att man är Guds barn på grund af sina känslor. Där hafva de stannat, eller dit hafva de sjunkit tillbaka, som lefva på gudliga känslor. Vi förstå, att det är där vi hafva herrnhutarne.

Upplysningarna äro fyra, två genom lagen och två genom evangelium. I den första lär människan känna sina syndiga gärningar och sitt förtappade tillstånd, i den andra sitt syndafördärf och sin andliga vanmakt. Den första kallade han på ett tidigare skede uppväckelse, och han kallar allt fortfarande den, som hunnit dit eller ännu längre men ännu icke till tro, en uppväckt människa. I motsats mot herrnhutismen betonar han starkt, att dessa båda upplysningar verkas uteslutande af Guds lag, och evangelium har däri ingen del. Den tredje och fjärde upplysningen verkas af evangelium. I den tredje blir människan upplyst om Jesu försoning, hvaraf kommer tröst, och i den fjärde om Jesu rättfärdighet, hvaraf kommer fröjd.

Nya födelsen består af två delar, trons upptändande och Guds belätes återställande. Mellan dessa har rättfärdiggörelsen sin plats. De tre ske i samma ögonblick, men i nämnd ordning.

Dessa nådeverkningar följa i tiden efter hvarandra med längre eller kortare mellanrum, så att människan är i en föregående en tid, innan hon kommer till den senare. Men den föregående slutar icke, där den senare börjar, utan fortsätter och blandar sig i den senare. Och den sista af nådeverkningarne, behållelsen, går så till, att alla nådeverkningarna med gifna modifikationer fortsättas.

Efter denna öfversikt hafva vi att ge akt på följande. Omvändelse är hos Schartau icke en särskild nådeverkan utan i det ordet innefattas allt, hvad Gud uträttar från och med kallelsen till och med nya födelsen, således alla dessa nådeverkningar. Bättring åter är det, som människan gör till mottagande och användande af hvarje särskild nådeverkan. Vidare innefattar hvarje nådeverkan ett prof, på hvilket Gud

sätter människan. Och endast då hon genom till denna nådeverkan hörande bättring rätt mottagit denna nådeverkan, får hon den följande »såsom en belöning för genomgånget prof enligt den lagen, som står i Matth. 25: 29». Det är företrädesvis på detta område, det rätta och det orätta umgåendet med den nådeverkan man fått, som utrymme finnes och af Schartau flitigt användes för genomförande af beskrifningar, psykologiska utredningar, varningar och vägledning. De »bättringsföretag», hvarmed en nådeverkan rätt mottages, äro först och främst Guds ords bruk och bön. Dit hör ock att icke lita på känslor utan endast på ordet samt att vara tålig och vänta och låta Guds Ande bestämma tid och sätt.

Till det mera egendomliga i Schartaus terminologi hör ock den mening, han lägger i ordet andens fattigdom. Då människan har gått igenom den fjärde upplysningen, så upphöra alla kännbara nådeverkningar och hon förnimmer ingenting. Detta är andens fattigdom. (Den uppkommer också ibland under det benådade tillståndet och kallas då anfäktning.) Under denna andens fattigdom upptändes tron, Om vi jämföra med detta hvad t. ex. M. F. Roos, hvilken Schartau rekommenderade som en synnerligen god lärare, säger om samma sak, då han beskrifver trons upptändande så, att människan »under outsägliga förnimmelser öfverlåter sig åt Jesus», så är det ju rena motsatsen. Men det hela är förklaradt, om vi blott erinra oss, att det för Schartau gäller att hålla på långt afstånd alla herrnhutiska känslor.

När man läser Schartaus synnerligen utförliga utredningar af det som hör till nådens ordning, skulle man kunna tänka, att detta skulle för folket vara något ganska svårsmält. Men en undersökning visar, att det är alldeles tvärtom. Äfven de enfaldigaste satte sig förvånansvärdt lätt in i saken. Det bevisar måhända, att Schartau fått grepp på det lefvande lifvet, så att åhörarne känna igen sig. I själfva verket är det också så, att, om vi bortse från de speciella utvecklingarna, hans omvändelseschema är mycket enkelt.

Vi hafva påpekat, att Schartau delvis begagnar en egen terminologi. Detta är något, som han har gemensamt med hvarje annan banbrytande ande. Han har också sitt eget språk.

Det har på sätt och vis hvarje författare. Men Schartaus språk är i ovanlig grad för honom eget. Här är hvarken tid eller rum för en utförligare utredning däraf. Vi vilja dock anföra några exempel. Mycket af egendomligheterna ha vi att skrifva på den en smula ålderdomliga svenskans räkning, något kanske också på skånskans. Vissa ord få därigenom hos honom en i viss mån annan mening, än de annars ha, och ett aktgifvande därpå skulle säkert skingra och göra till intet mången anklagelse mot honom, som blifvit byggd på ett missförstådt uttryck. Ett genomgående drag i hans språk är hans smak för substantiv. Han använder gärna sådana, där det vanliga språket fordrar verbalkonstruktion. Detta ger åt hans språk en viss pregnans, och ger det en viss färg, som de därvid vane reflektionslöst känna igen, och hvaraf de ha en ledning till igenfinnande af den rätte läraren. Schartau har också en hel del egna ord, som innehålla annat och oftast mera, än de enligt språket för öfrigt skulle ha. Såsom exempel på en satskonstruktion, som ofta förekommer anföra vi: »Din ovärdighet har icke hållit Gud tillbaka, att han ju på dig bevisat sin nåd. — Frukten af hennes frälsares återlösning blir henne icke förhållen, att hon ju kommer till tron.» Annars begagnar han ofta »ju» i betydelsen icke. Hela frågan om människans omvändelse och frälsning heter »salighetssaken». »Begrepp» är kunskap, insikt och uppfattning i allmänhet. Man kan ha ett falskt begrepp. »Föreställa» är framställa, uttrycka beskrifva o. s. v. Vidare »obekymmersamhet, misströstighet, frälsningsförlägenhet, förtröstning, eftertänkelig» och många flera. Såsom ett allmänt omdöme kunna vi säga, att Schartaus språk är mättadt, innehållsdigert. Han förstår att säga mycket i få ord. Vältalighetsfraser letar man fåfängt efter.

På tal om det formella hos Schartau få vi minst af allt förgäta hans predikosätt. Vi hafva nämnt, att det på grund af hela hans åskådning för honom framför allt gällde att undervisa. Själasörjaren heter här »läraren». Hans predikningar äro därför inrättade till att gifva undervisning. Han afser icke att uppväcka något slag af känslor. Han predikade fritt men hade alltid ett omsorgsfullt utarbetadt mer eller mindre, vanligtvis mer, utförligt utkast. Ämnet, delarne och de när-

maste underafdelningarne, momenten, markerade han vid framförandet, så att om åhörarne ville, och de ville ofta, kunde de göra anteckningar. Sedan den undervisande hufvuddelen af predikan var genomgången, plägade han sluta med en särskild tillämpning, i hvilken han i de allra flesta fall hvar för sig tilltalade först de säkre, sedan de uppväckte och sist de benådade.

I detta sammanhang böra vi nämna, att han i skriftermålet alltid särskildt använde bindenyckeln, icke blott så som hvarje predikant, som talar enligt Guds ord, måste göra det genom innehållet af både skriftermål och predikningar, utan han begagnade en högtidlig formel, parallell med den i handboken föreskrifna aflösningsformeln. Hans skriftermål voro så inrättade, att första delen däraf beskref de oomvända, syndsäkra människorna, och efter denna afdelning följde detta högtidliga bindande. Detta var något så nytt och ovanligt, att det ådrog honom ett åtal inför konsistorium.

Vi hafva måst påpeka dessa de viktigaste egendomligheterna hos Schartau, oaktadt de såsom mera formella icke äro någon hufvudsak. Hos honom voro de naturliga och sammanhängde med hans personlighet, hans särskilda uppgift och kallelse. Men nödvändiga kunna de ej anses vara. Äfven hos de mest förtjänte af hans lärjungar hafva de fått göra sig gällande i en grad, som säkert ej varit för ändamålet behöfligt. Men särskildt hafva de eftersägare, som föga mer mäktat lära af Schartau än formen, gjort denna till en viktig hufvudsak. Så har efter Schartau uppstått en exklusiv riktning och en homiletisk skola särskildt i västra Sverige och allra synnerligast i Göteborgs stift. Denna riktning har verkat med mycken och stor välsignelse och haft och har stort inflytande på ställningen i svenska kyrkan. Och den har haft det på grund af den rikedom af innehåll som Schartau efterlämnat.

Vi hafva redan vidrört några hufvudsaker, hans drifvande på Guds ords bruk, hans häfdande af detta ords absoluta auktoritet gentemot både förnuft och känslor och hans yrkande på en grundlig omvändelse och ett kraftigt helgelseslif. Vilja vi nu söka uttryck för det, hvari Schartaus storhet

framför allt består, så kunna vi säga, att det är det stora allvaret i den kristendom, han förkunnade. Här duga inga underhandlingar med köttet och den egna viljan, inga jämkningar på Guds ord efter tidsandan, intet öfverhöljande och förtigande utan allt skall skoningslöst fram i dagen. Här duger ej att själf förlåta sig sina synder. Här duga inga subjektiva tycken och känslor. Är omvändelsevägen omständlig och besvärlig, så beror det på, att det är så mycket, som måste undan och uppryckas med rötterna. Och det får ske med allvar, ty det gäller lif och död. Det är detta djupa allvar, som mer än något annat kännetecknar den Schartauska kristendomen. Och det har visat sig, att har en människa blifvit en sann kristen efter Schartaus vägledning, så har hon också blifvit det och förblifvit det.

Man kan måhända icke utan framgång kritisera åtskilligt af både form och innehåll hos Schartau, hans exeges, hans dogmatiska bestämmelser och hans form och praxis. Han var icke ofelbar. Men det man på det sättet möjligen kan taga bort är obetydligheter och utanverk. Äfven därefter står hans betydelse oförminskad kvar.

Under Schartaus predikstol och vid hans kateder sutto icke blott män och kvinnor af folket, där sutto åtskilliga af universitetsstadens lärde och framstående män. Och dit samlades många teologie studerande. Och när dessa sedan gingo ut i stiften som präster, förde de med sig hvad de af Schartau fått. Som de flesta af dessa tillhörde Lunds och Göteborgs stift, så blef det företrädesvis här och framför allt i Göteborgs stift, som Schartaus inflytande blef och har förblifvit stort.

Man skulle kunna föreställa sig, att det Schartauska predikosättet med dess tunga innehållsdigra språk och dess saknad af sådant, som tilltalar känslan, skulle förefalla församlingarne torrt och hårdsmält. Men erfarenheten har visat motsatsen: Just detta predikosätt och just denna katekisation har såsom ingen annan samlat folket, och intet annat kan så fylla kyrkorna som det. Under det att man i hela landet klagar öfver, att kyrkorna stå tomma, så finns ingen anledning till sådan klagan på västkusten. Där hvarest predikas efter

Schartau, där stå kyrkorna fulla. Månne det ej bevisar, att en fulltonig allvarlig kristendom, en hel och kraftig förkunnelse af både lag och evangelium är hvad våra församlingar i grund och botten vilja ha.

Det skulle bli för vidlyftigt att följa i detalj den rörelse till en allvarlig kristendom, som genom Schartaus inflytande uppstod i södra och västra Sverige. Långt in i det västra Småland med dess i religiöst afseende så lättrörliga befolkning sträckte sig detta inflytande och hade särskildt där den verkan att föra till reda och sans den kristendom, som där fanns, ofta under skefva former. Man läste Schartaus skrifter och gick långa vägar, ofta 3 à 4 mil och mer, för att höra ett rätt Guds ord, och man fann, hvad hjärtat länge sökt.

Att Schartau byggt ett bålverk mot subjektivistisk kristendom och ensidig evangelism, visade sig, när den s. k. nyevangelismen med den framgång, som vi känna, gick fram i landet. Denna riktning kände man igen såsom en ny upplaga af den gamla herrnhutismen, ehuru modifierad och i kyrkorättsligt afseende med sympatier för den skottska frikyrkan. Att Schartauanismen uppträdde som denna riktnings skoningslöse motståndare, ligger i sakens natur. Och vi måste sanningsenligt erkänna, att den var den enda riktning, som visade sig fullt mäktig att upptaga kampen. Där en lefvande Schartauansk kristendom förkunnades, där stodo kyrkorna fulla och konventikelsalarna tomma, och kolportörerna reste därifrån med ren förtviflan om att något kunna uträtta.

Det var icke blott till de kretsar, där Schartau afgjordt är lärofadren, som hans inflytande sträckte sig. Det sträckte sig i själfva verket öfver svenska kyrkans hela område och märkes här och där öfver allt. Många äro de, som visst icke vilja heta eller vara Schartauaner, men som i själfva verket hafva fått mer från det hållet än de egentligen veta själfva. Ett uttryck för detta förhållande anse vi det vara, att vår katekesutveckling har rätt mycket, som är taget från Schartau. Detta kommer framför allt till synes i tredje trosartikeln. Nådesordningen är där i det hela tecknad efter Schartau. I styckena 140, 141 hafva vi Schartaus lära om kallelsen. Tron verkas genom upplysningen af evangelium såsom hos Schartau.

I 150 ha vi Schartaus psykologi, i 146 ha vi hans definition på tron, i 263 ha vi Schartaus villkor för en värdig nattvardsgång olika med Luthers, bekännelsens och den gamla dogmatikens, o. s. v.

Det var en mörk tid i vår kyrka, då Schartau uppträdde och verkade. Det blef en förnyelsens tid genom honom öfver allt, där hans verksamhet hade framgång. I mycket liknar den närvarande tiden hans. Kanske tål det att tänka på, om det icke skulle vara ändamålsenligt att sluta upp med det ändlösa kompromissandet och taga fram åtskilliga vapen ur hans rika rustkammare och försöka att såsom han slå sig igenom rätt fram. Både den rättrogna slöheten, den förnuftshögfärdiga vetenskapligheten och den kvalmiga subjektivismen lefva än i dag. Det kan ske i dag, det som skedde, då han själf, genom sina äkta lärjungar och genom sina skrifter väckte upp slöheten, slog ned förnuftshögfärden och byggde ett bålverk mot subjektivismen och brakte syndare på knä inför Gud och hans eviga ord.

P. Rydholm.

Tvänne i våra dagar upptäckta, äkta martyrakter från 100-talet af den kristna tideräkningen.

Man behöfver icke vara mycket bevandrad inom den s. k. hagiografiska litteraturen för att förvånas öfver mängden af de med de vidunderligaste drag utsmyckade helgonlegenderna. Äfven ganska gamla martyrakter befinnas ofta vara mer eller mindre förfalskade genom en legendarisk utsmyckning af ofta ganska osmaklig art. Det är då af stort värde för forskningen liksom för honom personligen, som älskar skildringen af Guds rikes verkliga gång genom tiderna, att göra bekantskap med några otvifvelaktigt äkta urkunder, som enkelt, osminkadt, men just därför så mycket mer gripande skildra kristna blodsvittnens från 100-talet förhör, dom och hädanfärd.

Bland senare tiders många intressanta fynd på den äldsta kyrkohistoriens område, intages icke det ringaste rummet af upptäckten af såväl Carpus', Papylus' och Agathonike's martyrakter som den urgamla redogörelsen för blodsvittnenas från Scili i Numidien förhör, dom och afrättning. De förstnämndas martyrium inträffade icke, såsom man förut, på grund af de understuckna akterna från tionde seklet, oriktigt antagit, först under kejsar Decius' tid (249—251), utan redan under Markus Aurelius' regering och sannolikt något af åren 161—169. De sex personer från Scili, hvilka äro de förste, som i Afrika fingo offra sitt lif för Jesu namns skull, blefvo med svärd afrättade den 17 juli år 180 i Kartago. Båda akterna, för hvilkas upptäckt vi hafva att tacka en fransman och en engelsman, bjuda mycket af intresse, hvarför jag trott det kunna löna mödan att söka för svenska läsare framlägga deras innehåll. Först må då en öfversättning af Carpus' m. fl:s »martyrium» lämnas.

I.

Helgonen Carpus', Papylus' och Agathonike's martyrium.[1]

1. Medan prokonsuln vistades i Pergamum,[2] framfördes inför honom de salige Carpus och Papylus, Kristi martyrer.

2. Men, sedan prokonsuln intagit sitt domaresäte, sade han: »Hvad heter du?»

3. Och den salige svarade: »Mitt första och förnämsta namn är kristen; men, om du frågar efter mitt namn i världen, så är det Carpus.»[3]

4. Prokonsuln sade: »Kejsarnes befallningar äro dig fullt kända, att I ären skyldige dyrka de allsvåldige gudarne. Därför råder jag Eder träda fram och offra».

5. Carpus sade: »jag är kristen. Jag dyrkar Kristus, Guds son, som i de yttersta tiderna har kommit för vår frälsning och löst oss från djäfvulens försåt; och därför offrar jag icke till slika afgudabeläten.

6. Gör hvad du vill!

Det är mig nämligen omöjligt offra till bedrägliga spökgestalter af dämoner,[4] ty de, som offra åt sådana, äro dem lika.

7. Ty liksom sanne tillbedjare — enligt Herrens gudomliga erinran: *de, som i ande och sanning tillbedja Gud*[5] —

---

[1] Upptäckaren af denna skildring, som otvifvelaktigt härrör från ett ögonvittne, var B. AUBÉ, som i volymen 42 nouvelle série af *Revue archeologique*, Paris 1881, s. 354 ff. efter en Pariserhandskrift meddelat den grekiska texten med af honom själf utarbetad öfversättning till latin. Äfven i *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, Bd III, Lpzg 1888, s. 440 ff. förekommer en af AD. HARNACK ombesörjd textupplaga.

[2] Med prokonsuln, hvars namn är obekant, menas *proconsul Asiæ*, som residerade i Efesus och endast tillfälligtvis uppehöll sig i Pergamum.

[3] Man jämföre Polycarpus' svar: »Om du vill veta, hvem jag är, så är jag en kristen». Mart. Polyc. Kap. 10. Allt sedan Trajani dagar blir det vanligt, att detta svar är *det första*, som de anklagade kristna bekännarne afgifva inför den öfverhetsperson, som verkställer förhöret, och detta med anledning af dennes obligata fråga efter den anklagades namn.

[4] Eller: *dämoners falska företeelser*. Ordet »sådana» i det följande (gr. τούτοις) syftar just på dämonerna, som bakom de i sig själfva intiga gudabilderna drifva sitt spel. Att de, som tjäna dåliga, äktenskapsbrytande och mordlystne dämoner, äro dem lika, är en tanke, som liksom den näst föregående ofta möter hos Tatianus. *Texte u. Unters.* a. band s. 442.

[5] Jfr Joh. 4: 23.

likdanas till Guds härlighet och med honom äro odödliga, delaktiga i det eviga lifvet genom Ordet,[1] så komma också de, som dyrka slikt, att likna dämonernas fåfänglighet och med dem gå förlorade i helvetet. Men den rättfärdiga domen öfvergår dem[2] tillsammans med den, som har bedragit människan, Guds utvalda skapelse, — djäfvulen menar jag — som drifven af egen illvilja uppeggat [dämonerna] mot människan.[3] Därför må Du veta, prokonsul, att åt slika offrar jag icke.»

9. Men då blef prokonsuln vred och sade: »Offren åt gudarne och varen icke dåraktige!»

10. Småleende svarade Carpus: »Gudar, som icke hafva skapat himmelen och jorden, må gå under».

11. Prokonsuln sade: »Du måste offra, ty så har självhärskaren befallt».

12. Carpus svarade: »De lefvande offra icke till de döde».

13. Prokonsuln sade: »Gudarne synas dig då vara döda?»

14. Carpus svarade: »Vill du höra det? Dessa ha icke en gång såsom människor en gång lefvat, för att så äfven dö.

15. Men vill du lära, att detta i sanning så förhåller sig? Undandrag dem [då] din dyrkan, som du synes egna dem, och du skall lära känna, att de äro intet; utan de bestå af jordiskt ämne och förgås med tiden.

16. Ty vår Gud, som är tidlös och har skapat tidsåldrarne, förblifver alltid själf oförgänglig och evig; han är alltid densamme och är underkastad hvarken tillväxt eller förminskning, medan dessa äro gjorda af människor, och — såsom jag sade — förgås med tiden.[4]

17. Men att de gifva orakelsvar och — bedraga, må icke förundra dig! Ty djäfvulen söker från begynnelsen, sedan han fallit från sin upphöjda ställning, att till följd af egen inneboende ondska misstänkliggöra Guds kärlek mot männi-

---

[1] Gr.: διὰ τοῦ λόγου.

[2] Nämligen: *dämonerna*, som här tydligen åsyftas.

[3] Så torde meningen af den till följd af ett eller flere bortfallna ord stympade originaltexten böra återgifvas.

[4] Liksom redan omnämnandet af logos i vers 7 röjer den *bildade* kristne, så bär också — såsom man anmärkt — denna Carpus' framställning en filosofisk prägel, som erinrar om apologeterna.

skan. Undertryckt af helgonen bekämpar han å sin sida dem, uppväcker krig och gifver på förhand sina anhängare kunskap därom.

18. På samma sätt förutsäger han äfven af det, som dagligen drabbar oss, — då han är äldre än tiden och har genomträngt hvad komma skall — just det dåliga, han själf ärnar göra.

19. Ty till följd af Guds förbannelse tänker han på orättfärdighet och frestar med Guds tillstädjelse människan, som han söker föra bort från hennes gudsfruktan.

20. Tro mig alltså, konsular, att I befinnen Eder i icke ringa villfarelse!»

21. Prokonsuln sade: »I det att jag tillåtit dig tala mycket dåraktigt, så har jag förledt dig till hädelse mot gudarne och kejsarne. På det att saken alltså icke må för dig taga en betänklig vändning, så offra! Eller hvad säger du?»

22. Carpus svarade: »Jag kan omöjligt offra, ty jag har aldrig[1] offrat åt gudabilderna».

23. Genast befallde han [prokonsuln], att han [Carpus] skulle upphängas och hans hud upprispas med spikar. Men han ropade ständigt: »jag är en kristen». Men sedan han sålunda under en lång stund blifvit hudflängd, förlorade han sina krafter och kunde icke längre tala.

24. Och prokonsuln lämnade Carpus och vände sig till Papylus, tilltalande honom sålunda: »Är du en senator?»

25. Men denne svarar: »Jag är en borgare».

26. Prokonsuln sade: »Från hvilken stad?»

27. Papylus svarade: »Från Tyatira».

28. Prokonsuln sade: »Har du barn?»

29. Papylus sade: »Ja, många genom Guds nåd».

30. Men då ropade någon bland den kringstående mängden: »Enligt sin kristna tro säger han sig hafva barn».[2]

31. Prokonsuln sade: Hvarför ljuger du och säger dig hafva barn?»

32. Papylus svarade: »Vill du lära känna, att jag icke

[1] Carpus synes alltså hafva varit kristen från ungdomen. *Texte u. U.* 2. del. s. 446.

[2] Jfr Gal. 4: 19. Kor. 4: 15, 17.

ljuger, utan talar sanning? I hvarje provins och stad har jag barn i Gud».[1]

33. Prokonsuln sade: »Offrar du eller hvad säger du?»

34. Papylus sade: »Från min ungdom tjänar jag Gud och har aldrig offrat åt afgudabilderna, utan jag är en kristen och mer än detta kan du icke få höra af mig, ty intet större än detta eller skönare finnes för mig att säga».

35. Äfven denne blef upphängd och med ett par järnspikar tre gånger hudflängd, men han gaf icke ett ljud ifrån sig, utan lät såsom en storsinnad kämpe vedersakarens vrede gå öfver sig.

36. Då prokonsuln ser deras oöfvervinnerliga ståndaktighet, befaller han, att de skulle brännas lefvande. Och båda ilade med raska steg till amfiteatern för att strax befrias från världen.

37. Först fastnaglades Papylus vid pålen, och, sedan elden blifvit anlagd, uppgaf han lugnt bedjande sin ande.

38. Och efter denne blef Carpus fastnaglad, och han smålog. Förvånade frågade honom de kringstående: »Hvarför ler du?»

39. Den salige svarade: »Jag såg Herrens härlighet[2] och fröjdades, men tillika skildes jag från eder och är icke längre delaktig i edra olyckor».

40. Men då soldaten uppstaplade vedträden och skulle tända, sade den helige Carpus, då han sålunda var upphängd: »Vi äro födda af samma moder Eva och hafva samma kött, men, om vi blicka hän mot den sannskyldiga domstolen, uthärda vi allt».

41. Då han hade sagt detta och elden brann, bad han, sägande: »Prisad vare Du, Herre Jesus Kristus, Guds Son, att Du värdigats göra äfven mig, syndare, delaktig af denna din lott!»[3]

42.[4] Men en viss Agathonike stod där och såg Herrens

---

[1] Antagligen var Papylus en s. k. apostolisk man, ἀνὴρ ἀποστολικός.

[2] Jfr Stephanus. Apg. 7: 55.

[3] Jfr Coloss. 1: 12. Joh. 13: 8.

[4] »Med denna vers begynner martyriets märkvärdigaste afdelning, som dock i sin originalitet och skildringens knapphet bär sanningens prägel och utgör en borgen för aktstyckets höga ålder». AD. HARNACK i *Texte u. U.* a. del s. 451.

härlighet, som Carpus förklarade sig hafva sett; och hon kände däri den himmelska kallelsen och höjde genast sin röst: »Äfven mig är denna måltid beredd; jag måste därför vara med och äta af det härliga målet».[1]

43. Men folket skriade: »förbarma dig öfver din son!»

44. Men den saliga Agathonike svarade: »Han har Gud, som kan förbarma sig öfver honom; ty han är den, som bär omsorg om alla. Men jag, hvarför står jag här?»[2] Och hon aftog sina kläder, och jublande lade hon sig på veden.

45. Men de, som sågo det, sade under tårar: »Ett grymt domstolsutslag och orättfärdiga edikt!»[3]

46. Men sedan hon blifvit upprest och fattad af elden utropade hon tre gånger: »Herre, Herre, Herre! Hjälp mig, ty till Dig har jag tagit min tillflykt!»

47. Och så gaf hon upp anden och blef fullkomnad med helgonen. Men deras kvarlefvor buro de kristna hemligen bort därifrån och bevarade dem till Kristi ära och till hans martyrers berömmelse; ty Honom tillkommer ära och makt, Fadern och Sonen och den Helige Ande nu och alltid i evigheters evighet. Amen.

* * *

Då denna martyrakt är utförligt kommenterad i *Texte und Untersuchungen*, (a. del), må här endast några af de viktigare iakttagelserna rörande densamma meddelas.

Det lider intet tvifvel, att urkunden härstammar från Kejsar Markus Aurelius tid. Den kastar ett skarpt ljus öfver den kristendomstyp, som under denne kejsare var rådande i Mindre Asien och belyser ett skede i den nytestamentliga kanons historia. I detta afseende är citerandet af Johannes evangelium (Joh. 4: 23, jfr v. 7) och de många johanneiska

[1] Hon såg alltså Herrens härlighet i form af ett himmelskt gästabud. Matth. 8: 11. Luk. 14: 15.

[2] Det är, säger AUBÉ, som ville hon säga: jag skulle vara min son nyttigare i himmelen än här nere; jag vill också skynda mig att gå dit. *Revue Archeol.* a. del. s. 359.

[3] Utropet afser troligen hela den upprörande scenen. Omedelbart på Agathonikes martyrium kan det icke syfta.

antydningarna af vikt och intresse. Förbindelsen mellan »apologetiskt, johanneiskt och realistiskt-kiliastiskt» i Carpus' tal förtjänar att särskildt observeras.

Papylus härstammade från en stad, som under Markus Aurelius' regeringstid omfattade montanismen. Det vore dock förhastadt, att af detta faktum draga den slutsatsen, att Papylus utan vidare varit montanist. Det viktigaste skälet mot ett sådant antagande är väl, att han förklarar sig hafva varit kristen allt ifrån sin ungdom, d. v. s. från en tid, då det öfverhufvud taget icke fanns någon montanist. Då han antagligen varit resepredikant eller kringvandrande evangelist, kan hans egendomligt färgade kristendomsuppfattning icke helt enkelt förklaras ur den omständigheten, att han egde borgar-rätt i Thyatira.

Trots skildringens korthet för att icke säga knapphändighet framträda de tre martyrernas karaktärer klart och skarpt afgränsade mot hvarandra. Först möter oss den liflige, bekännelseifrige Karpus, som icke mindre än nio gånger betygar sin kristliga tro, vidare den ordknappe Papylus, som på martyrbålet förblir densamme som inför domaren och slutligen den svärmiska Agathonike, som utgör en prototyp till montanister och andra, som frivilligt uppsökte martyrdöden. Att alla tre lutat åt den uppfattning, som sedermera varit karaktäristisk för montanismen, synes otvifvelaktigt.

Anmärkningsvärd är domarens hållning under processen, hans utomordentliga tålamod i allmänhet och särskildt vid åhörandet af Carpus' tal samt hans ifriga bemödande att genom sina manande ord och, först då detta icke lyckades, genom tortyr förmå de anklagade till offer — allt drag, som på det ypperligaste stämma med hvad vi förut veta om de hedniska domstolarnes hållning under det andra århundradets kristenprocesser.

Som ett intressant sakförhållande kan till sist nämnas, att »kyrkohistoriens fader», Eusebius, bevisligen haft denna urkund för sina ögon och i sin kyrkohistoria lämnat ett kort referat af densamma. Det är af icke ringa intresse, att ett så värdefullt dokument, som under mer än halftannat årtusende ansetts vara förloradt, i våra dagar blifvit återuppdagadt till riktande af vår kännedom om den äldsta kristenhetens historia.

II.

De heliges från Scili lidande.

Då Præsens för andra gången och Claudianus voro konsuler framfördes den 17 juli i domssalen[1] i Kartago: Speratus, Nartzalus och Cittinus, Donata, Secunda och Vestia.

Prokonsuln Saturninus sade: I kunnen förtjäna vår herre kejsarens nåd, om I tagen Edert förnuft till fånga.

Speratus svarade: Aldrig hafva vi gjort orätt eller på något sätt medverkat till någon illgärning. Vi hafva aldrig förbannat, utan äfven dålig behandling hafva vi bemött med tacksägelser, hvadan [det är tydligt, att] vi ära vår kejsare.

Prokonsuln Saturninus sade: Äfven vi äro religiösa och vår religion är enkel, och vi svärja vid vår kejserlige herres genius och bedja för hans väl, något som också I måsten göra.

Speratus svarade: Om du skänker mig ett villigt och i stillhet lyssnande öra, säger jag dig enfaldens hemlighet.

Saturninus sade: Om du börjar att tala illa om vår kult, skall jag icke gifva dig gehör, utan svär hellre vid vår herre kejsarens genius.

Speratus svarade: Jag känner icke något herravälde öfver denna värld,[2] utan tjänar hällre den Gud, som ingen bland människor har skådat eller med dessa ögon kan skåda. Stöld har jag icke begått, utan betalar jag vid hvarje köp min tullafgift, ty jag känner min Herre, konungars konung och alla folks högste härskare.[3]

Prokonsuln Saturninus sade till de öfriga: Upphören med att dela denna lifsåskådning!

Speratus svarade: En usel lifsåskådning är att begå mord och aflägga falskt vittnesbörd.

---

[1] Lat.: »*in secretario*», hvarmed menas *secretarium* i prokonsulns palats. K. J. NEUMANN. Der römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diocletian. Bd. I, 72.

[2] Originalets ordlek *imperium* > *imperator* torde icke kunna återgifvas i svenskan. Meningen är, att Speratus icke vill eller kan erkänna kejsaren utan endast Gud såsom sin högsta herre.

[3] Eller kejsare Speratus använder nämligen här afsiktligt samma ord som betecknar den romerske kejsaren: *imperator*.

Prokonsuln Saturinus sade: Upphören med att vara delaktige af denna galenskap!

Cittinus svarade: Vi hafva icke någon annan, som vi frukta, än vår Herre Gud, som är i himlarne.

Donata sade: Ära åt kejsaren såsom kejsare, men fruktan åt Gud.

Vestia sade: Jag är kristen.

Secunda sade: Hvad jag är, det vill jag vara.

Prokonsuln Saturninus sade till Speratus: Håller du i med att vara en kristen?

Speratus sade: Jag är kristen. Och alla instämde med honom.

Prokonsuln Saturninus sade: Viljen I månne hafva någon betänketid?

Speratus svarade: I en så rättsligt klar sak är intet att betänka.

Prokonsuln Saturninus sade: Hvilka saker äro i Eder förvaringslåda?

Speratus svarade: böcker och bref af Paulus, en rättfärdig man.[1]

Prokonsuln Saturninus sade: I mån hafva en frist om trettio dagar att öfverväga Eder sak.

Speratus sade för andra gången: Jag är kristen. Och med honom instämde alla [de anklagade].

Prokonsuln Saturninus uppläste från en tafla domstolsutslaget: Speratus, Nartzalus, Cittinus, Donata, Vestia, Secunda och de öfriga, som hafva erkänt sig lefva efter kristligt skick, dömas att afrättas med svärd, emedan de hårdnackadt vidblifvit sin ståndpunkt, ehuru de erbjudits tillfälle att återvända till romarnes kult.

Speratus sade: Vi tacka Gud.

Nartzalus sade: I dag äro vi martyrer i himlarne. Gudi vare tack!

Prokonsuln Saturninus lät förkunna genom härolden:

---

[1] Meningen är antingen: förutom andra skrifter (af större omfång *libri*) af Paulus äfven bref författade af honom eller: böcker (af andre än Paulus) och bref från Paulus. — Sannolikt hade man vid de anklagades häktande konfiskerat någon dem tillhörig förvaringslåda med heliga böcker.

Speratus, Nartzalus, Cittinus, Veturius, Felix, Aquilinus, Lætantius, Januaria, Generosa, Vestia, Donata och Secunda har jag låtit afföra.

Samtliga sade: Gudi vare tack! Och sålunda kröntes alla dessa med martyriet, och de regera med Fadren och Sonen och den Helige Ande i alla evigheters evighet. Amen.

* * *

Så lyder den urgamla redogörelsen för Afrikas protomartyrers domfällande och afrättning. Vi hafva följt den kortaste och äldsta latinska texten, som omisskänligen i väsentliga delar återgifver själfva domstolsprotokollet. Denna text blef först år 1889 utgifven af Bollandisterna (Analecta Bollandiana VIII. Brüssel 1889, 5—8) samt på grundvalen af nya handskriftsfynd i British Museum, i statsbiblioteket i Evreux och hofbiblioteket i Wien på ett mönstergillt sätt af J. ARMITAGE ROBINSON i den utmärkta, af samme forskare utgifna serien: *Texts and Studies, contributions to biblical and patristic literature.* Vol. I, n:r 2, sid. 105 ff. Denna text är så mycket märkligare som den utgör den äldsta, samt till tidpunkten för dess tillkomst noggrannt fastställda urkund af kyrkligt innehåll, som bevarats till våra dagar.

De kristna martyrer, om hvilka här är fråga hafva fallit offer för den förföljelse, som uppstod till följd af det reskript mot de kristna, hvilket utfärdades af kejsar Markus Aurelius. Anmärkningsvärd är emellertid äfven här den mildhet, med hvilken den romerska öfverhetspersonen i det längsta förfor. Onekligen gör han hvad han kan för att underlätta de anklagades återgång till hedendomen. Han kräfver af dem närmast eden vid kejsarens genius och ett böneoffer, den s. k. *supplicatio* för hans välfärd; alltså icke ens ett uttryckligt erkännande af kejsarens gudomlighet — såsom Neumann anmärkt. Slutligen erbjuder han de anklagade en betänketid af trettio dagar, använder icke tortyr för att förmå dem till affall o. s. v.

De kristna göra intet försök att undkomma domfällandet. De tvärtom fröjdas öfver martyriet på grund af sin frimodiga bekännelse!

Samma dag, som domen blifvit afkunnad, verkställdes afrättningen af de sex: männen Speratus, Nartzalus och Cittinus samt kvinnorna Donata, Vestia och Secunda. Det ser ut, som om de sex andra, öfver hvilka dödsdomen äfven afkunnats, endast blifvit dömda *in contumaciam.* Men äfven de pläga medräknas bland »martyrerna från Scili».

Skönt, uppfordrande är deras minne. Hur gripande i hela sin enkelhet, upphöjdhet, sanning och frimodighet är icke Vestias vittnesbörd: *christiana sum* eller Speratus' likalydande, med hvilken de andra instämde. Secundas djupa ord: »hvad jag är, det *vill* jag ock vara» är icke mindre värdt att ihågkommas.

Herman Lundström.

De svenska bibelsällskapens uppkomst.

(Forts. fr. 7:de årg. s. 170).

Brittiska bibelsällskapets stadgar angåfvo, att dess enda ändamål var att uppmuntra en större spridning af den heliga skrift »without note or comment». I öfverensstämmelse härmed ville det icke understödja andra sällskap än dem, som hade uteslutande samma syfte. Paterson och hans vänner öfvervägde möjligheten af ett svenskt bibelsällskap, men efter mogna öfverläggningar beslöt man att icke bilda något sådant, utan låta det redan färdigbildade evangeliska sällskapet öfvertaga också bibelspridningen. För att möjliggöra engelskt understöd skulle de två verksamhetsgrenarna hållas strängt åtskilda.[1] 300 p. st. voro på förhand utlofvade för ett svenskt bibelsällskap. Den 14 febr. 1809 formerade sig evangeliska sällskapets kommité till ett bibelsällskap och inlämnade genast till det brittiska sällskapet en redogörelse för sina planer.[2] Man ämnade, efter Patersons förslag, trycka hela bibeln med stående stilar. Början skulle göras med nya testamentet. Insamling af medel till det stora företaget hade redan begynt, och med godt resultat. Men det måste man erkänna, att tiderna vore så tryckande, att man måste vänta i åratal, om man endast litade på sig själf. Det väckte stor glädje inom det brittiska sällskapet, att ett svenskt samfund för bibelspridning kommit till stånd. Det hade synts alldeles osannolikt.[3] Den äskade hjälpen uteblef icke. Vid 1810 års slut hade man från England erhållit ytterligare 600 p. st. såsom bidrag till tryckning, dessutom en mindre summa för att möjliggöra gratisutdelning. Till sistnämnda ändamål fick man mottaga betydliga gåfvor från

---

[1] 5 th Report of the British & Foreign Bible Society. Append. s. 234 ff.

[2] Ev. Sällsk. protokoll d. 14 febr. 1809.

[3] OWEN, JOHN. The history etc. I s. 385.

Patersons hemland, Skottland: bibelsällskapet i Edinburgh exempelvis gaf 100 p. st. Den i religiösa kretsar vida bekante köpmannen van der Smissen i Altona lämnade också rikliga bidrag. Så kunde man då begynna arbetet med friskt mod, då de ekonomiska svårigheterna så betydligt lättats.[1]

VI.

De engelska bibelvännerna hade också fäst sin uppmärksamhet på lapparna. Att få noga reda på de religiösa förhållandena bland detta folk var förenadt med betydliga svårigheter. Paterson visste råd: han beslöt att själf resa för att på ort och ställe inhämta upplysningar. Resan hade också annat syfte. Han ville i de olika landskapen, om möjligt, uppväcka ökadt religiöst intresse och vinna nya anknytningspunkter för sin verksamhet. I sådant ärende hade han först tänkt beresa södra Sverige, men däraf blef intet. Patersons kamrat, Henderson, som fortfarande vistades i Göteborg, kom upp till Stockholm, och i början af aug. 1808 begåfvo sig de båda vännerna i väg, medtagande 4,000 traktater.[2] Öfver Sala, Avesta, Garpenberg bar färden uppåt Dalarne till Leksand. Redan vid första stationen på väg till Sala började man utdelandet af småskrifterna. Folket var fullkomligt ovant vid något sådant. Med förvåning mottogo de hvad som gafs, icke utan misstanke att innehållet var allt annat än godt. En hastig blick på papperet var nog för att öfvervinna alla misstankar. Då de ej skulle betala något för skrifterna, visste de knappt, hur de skulle uttrycka sin tacksamhet.

Rundt omkring i Salatrakten voro kyrkorna talrikt besökta, men, påstår Paterson, i församlingarna rådde idel mörker och död. Ingen enda påträffades, som syntes ha erfarit evangelii kraft, endast en långt från resrouten boende prästman

[1] Berättelse om evangeliska sällskapet 1810 s. 20 ff. Kursen å engelskt mynt varierade. Lägst var den 1809, då ett p. st. motsvarade 4 rd. 30 sk., högre de följande åren, då ett p. st. i allmänhet gällde mellan 6 och 7 rdr i svenskt mynt.

[2] Berättelsen om den norrländska resan återfinnes i Missionary Magazine 1809 s. 325 ff. 378 ff. 418 ff. samt hos PATERSON a. a. s. 75 ff.

predikade evangelii glada budskap, efter hvad man lät sig berätta. Liknande erfarenheter gjorde man i Dalarne. Söndagen hölls i helgd, dess firande i Leksand försatte de båda främlingarna i extas, folket trängdes omkring dem för att få traktater, men något spår af gudsfruktans kraft kunde de till sin sorg icke upptäcka. På samma sätt i Falutrakten: intet af lefvande tro förefanns. Det är klart, att de båda främlingarna hade en alltför ensidig blick på det religiösa lifvet. Naturligtvis kan man icke förneka, att mycken ljumhet i det kristna lifvet förefanns, kanske mera denna tiden än andra tider, ehuru upplysningstidehvarfvets mot kristendomen kritiska åsikter ingalunda trängde ned till folkets bredare lager. Men i alla fall måste det väcka förvåning, att engelsmännen kunde resa genom landskap efter landskap utan att upptäcka verklig kristendom på mer än några få enstaka punkter. Deras omdöme kan endast förklaras däraf, att de icke hade öga för andra kristendomstyper än sin egen. Funno de icke »evangeliska», funno de icke några verkliga kristna.

I andra afseenden gjorde dalkarlarna ett godt intryck. Nästan aldrig sågo Paterson och Henderson någon drucken ibland dem. Dalafolket frapperade genom sitt enkla, af frihet och oberoende präglade uppträdande. Traktaterna mottogos med begärlighet. De ville också gärna köpa bibeln, särskildt för att slå upp de bibelspråk, prästen citerade i sin predikan. De klagade öfver bibelns svåråtkomlighet. Bibeln gick i arf från far till son. Sällan kom man till staden. Skulle man få tag på en bibel, var det på marknaderna, men här kunde priset springa upp alldeles enormt. I vissa delar af Dalarne syntes folket vara i god ställning, men uppåt Älfdalen stötte främlingarna på stor fattigdom. De begärde en gång bröd och mjölk och fingo då barkbröd, hvilket de omöjligt kunde förtära. Det språk, som talades i Dalarne, funno de båda skottarna mycket olikt den vanliga svenskan. De hade hört, att det skulle vara gammalgotiska, och det förekom dem likljudande med låglandsskottskan. Försök att i samspråk med folket begagna sistnämnda språk lyckades till en viss grad. Allmänt förstod dock folket och kunde tala svenska, tillägges det i reseberättelsen.

Från Dalarne gick färden till Bollnäs, där Paterson och Henderson dröjde en söndag öfver. Med undran åsågo de här en begrafning eller, rättare sagdt, grafsättning. Med förvåning iakttogo de den här rådande seden att gräfva en djup graf och i denna nedsätta den ena kistan efter den andra, provisoriskt täckande grafven med några bräder tills den blef full, då den igenskottades, och en ny upptogs så nära den gamla som möjligt. När man gått utefter hela kyrkogården, började man på nytt genom att upptaga den äldsta grafven. Gudstjänsten i kyrkan stördes i hög grad af kyrkstöten, som med förskräckliga knackningar sökte väcka de sofvande. I prästgården samlades sedan en del för att öfvas i läsning och katekes. Pastor i församlingen denna tid var riksdagsprosten LARS HAMBRÆUS. Han medgaf de olägenheter, främlingarna framhöllo, men förklarade, att prästerskapet icke kunde afskaffa de gamla bruken utan böndernas medgifvande, och dessa höllo fast vid det gamla. Under middagens lopp sökte Paterson och Henderson inleda religiösa samtal med de närvarande, men ogärna släppte man dem in på lifvet. Främlingarna märkte, att man blef besvärad af att gifva sig in på sådana frågor. När slutligen förslag framställdes, att de skulle gå ut och roa sig efter middagen, så stämde detta litet öfverens med det engelska stränga sabbatsfirandet. Resenärerna fingo det intrycket, att det religiösa lifvet var idel fattigdom, ofruktbarhet och död. Då värdfolkets stora gästfrihet skulle göra all sabbatsro omöjlig för dem, valde de hellre att genast fortsätta resan.

Färden ställdes mot Hernösand. På vägen passerades några församlingar, där andlig väckelse hade ägt rum. Främlingarna uppsökte ett fromt äkta par, en kyrkväktare och hans hustru. Denna kunde ej hålla tårarne tillbaka, då de talade om, att de kommit på besök till dem för religionens skull. Till kyrkoherden i Tuna — det var denna tiden den bekante JOHAN ÅSTRÖM — hade Paterson och Henderson fått rekommendationsbref. I honom funno de en troende Herrens tjänare af sällsynt uppriktig och okonstlad karaktär. Han var den ende i denna trakten vida omkring, som predikade evangelium, »såsom det skulle predikas». I prästgården samtalade man om väckelsernas karaktär och förlopp, hvarvid främlin-

garna fingo en del upplysningar. Kyrkoherden omtalade såsom en egendomlighet för Sverige, att de väckta alltid visat tendenser att öfvergifva kyrkan och hålla egna sammankomster till gemensam uppbyggelse. I allmänhet hade det gått väl till en tid, trots all opposition. Men så hade ofta partistrider utbrutit, obibliska meningar gjort sig gällande, och slutresultatet hade blifvit, att man väckt förargelse och gifvit Kristi fiender anledning att smäda hans namn. Paterson och Henderson tyckte sig af kyrkoherdens uppgifter angående tillståndet i de närmaste församlingarna finna, att en del af de väckte hade »riktiga» åsikter om kyrkans natur — närmande sig sålunda independenternas — men medaljens frånsida var de oegentligheter, som gjort sig gällande i de väcktes lif. Ett lif, värdigt evangelium, fanns emellertid hos andra väckta, hvilka ännu höllo sig till kyrkan och för egen del blott sammankommo till bönemöten. Resenärerna kommo icke i beröring med någotdera partiet. Kyrkoherden afrådde, emedan ett eventuellt besök blott skulle ge anledning till trakasserier. Till Bergsjö prästgård hade man också rekommendation. Kyrkoherden — han hette PEHR HAZELIUS — var en verksam man, men samma intryck som ämbetsbrodern i Tuna gjorde han icke. Dock hade han visat sig ifrig att sprida uppbyggliga skrifter, som han fått från Stockholm, dessutom biblar och nya testamenten. Med glädje sågo Paterson och Henderson, att en af Retzii traktater letat sig fram ända hit upp i Norrland.

Så kommo främlingarna till Hernösand, där de uppsökte biskop NORDIN. Hans rykte hade redan förut nått dem. Han nämnes i deras berättelse som en mycket lärd man, en af tidens största historiker, en stor politisk personlighet under Gustaf III. Gladt började han språka med dem om allt möjligt, historia, språkvetenskap, blott icke om de ärenden, som närmast intresserade dem. På direkta frågor angående det religiösa tillståndet bland lapparna svarade han dock. Han berömde lapparna såsom goda kristna. Han menade antagligen, säger Paterson, som senare fick andra underrättelser, att de voro enkla naturmänniskor med ofördärfvade seder. Litet hade blifvit tryckt för dem, men Nordin uppgaf, att han nu höll på med en bibelupplaga, den första efter 1755. Man hade

redan hunnit till ordspråksboken, tryckningen försiggick i Stockholm under öfverinseende af direktionen för lappska ecklesiastikverket. Paterson föreslog några praktiska förändringar vid bibelns utgifvande. Han ville ha mindre stil för att komma ifrån det obekväma stora formatet, dessutom nya testamentet separat. Han talade också om bibelsällskapens nytta. Alla dessa förslag syntes emellertid icke intressera Nordin, oupphörligt vek han af från ämnet och kom in på annat. Paterson och Henderson kunde icke komma underfund med hvad han verkligen menade. Trots detta måste de dock medgifva, att de tillbragte en angenäm afton i hans älskvärda familj. Det är samme Nordin vi känna från det politiska lifvet, fängslande och intressant, men svåråtkomlig, döljande sina innersta tankar.

Följande dag var söndag. Efter gudstjänsten, där man fått höra en visserligen god, men hufvudsakligen moraliserande predikan af föga kraft att gripa åhörarnas hjärtan, kom Nordin själf till värdshuset, där Paterson och Henderson bodde. Han hade nu satt sig in i deras planer angående bibelsällskap, hvilka han gillade. Äfven deras andra förslag upptog han, särskildt angående nya testamentet på lappska. Genast började han göra upp kostnadsberäkningar, men då ville icke engelsmännen höra på längre. Deras samvete förbjöd dem att göra affärer på söndagen. I stället infunno de sig tidigt följande morgon hos biskopen, hvilken de funno i lifligt samspråk med en boktryckare. Förslag var redan uppgjordt, men detta förkastades af Paterson, hvilken från sin Stockholmsverksamhet var väl bevandrad i sådana ting. Resultatet af öfverläggningarna blef, att boktryckaren till sin förargelse måste ge Paterson rätt i dennes anmärkningar. En efter Patersons beräkningar uppgjord plan skulle skickas till brittiska bibelsällskapet med anhållan om understöd för att trycka en upplaga af 5,000 ex. af nya testamentet på lappska. Också tryckandet af traktater gillade Nordin, men han kunde icke förlika sig med de genom evangeliska sällskapets försorg tryckta. Han fann dem för evangeliska. Väl var tonen allvarlig och sträng, men han ansåg, att nåden i Kristus blef framhäfd på ett sätt, som kunde skada det sedliga lifvet. Folket däruppe kunde icke undvara lagens stränga bud. Då man icke kunde komma öfverens, fick frågan om traktaterna falla.

Resan fortsattes norrut. Mellan Umeå och Piteå uppsökte Paterson och Henderson den präst, som höll på med den lappska bibelöfversättningen. Denne var mera i främlingarnas stil än Nordin, också mera öppen och oförbehållsam än denne. De skildringar, han gaf af lapparnas religiösa tillstånd. var icke något skönmåleri. Kristendomen hade han under sin tjänstetid i Lappmarken funnit ligga bra nog mycket på ytan. I hemlighet sysslades ännu med trolldom. Och den moraliska nivån var ingalunda hög. Dryckenskapen var vida utbredd. Väl fanns det skolor, men lapparna glömde snart hvad de lärt. Svårt hade de också att få tag på böcker. Prästerna voro däruppe merendels blott om somrarna och på vintermarknaderna. Paterson och Henderson framställde också här sina planer. Deras värd lofvade att skynda på med öfversättningen af nya testamentet. Blefve någon tid öfrig, skulle han också öfversätta traktater.

Från Piteå gjorde främlingarna en tur inåt landet och kommo därunder i tillfälle att träffa några lappar. Förhållandena lämpade sig icke för dem att utsträcka färden åt detta håll. De fortsatte sedan ända till Torneå och in i Finland, men där tvungos de att vända om på grund af det pågående kriget. Återresan till Stockholm skedde i rask fart. I Uppsala stannade de något för att med Samul Ödman samtala om den nya bibelöfversättningen. Den originelle mannen intresserade främlingarna i hög grad, och utförligt skildra de sitt besök hos honom. Mest rörde sig samtalet om främmande länder, och med hänförelse beskref Ödman för dem det heliga landet. Han var, säger Paterson, en ortodox och, såsom jag hoppas, from man. Efter en flera månaders resa kommo de båda resenärerna tillbaka till Stockholm.

VII.

Vid återkomsten till Stockholm grep sig Paterson friskt an med arbetet. Henderson återvände till Göteborg. Våren och sommaren 1809 med dess tryckta politiska förhållanden verkade ganska hämmande på arbetet. Traktatspridandet låg

alldeles nere denna tid.[1] Man råkade nämligen ut för ett mycket allvarligt missöde, som kunde ha blifvit ödesdigert för evangeliska sällskapets hela existens.[2] En traktat hade blifvit tryckt tidigt på våren, särskildt afsedd för soldater. Utgångspunkten för framställningen hade hämtats från Ordspråksboken kap. 24: 21. Språket lyder: *Min son, frukta Herren och konungen; inlåt dig icke med upprorsmän.* Skriften var färdigtryckt och återkommen från bokbindaren till förlaget, men något utdelande hade ännu icke ägt rum, då Adlersparre med en del af svenska arméen infann sig i Stockholm. En medlem af evangeliska sällskapets kommité, mer nitisk än klok, fann tillfället att religiöst påverka soldaterna synnerligen lämpligt, fick en bundt traktater och utdelade dem bland militären, i renaste uppsåt utan att tänka på konsekvenserna. Hvad som passerat blef genast bekant för officerarna och de maktägande, och en storm af ovilja höll på att bryta ut mot evangeliska sällskapet, som man misstänkte ville åvägabringa en motrevolution eller i hvarje fall ogillade regementsförändringen. Det var sällskapets lycka, att dess ordförande, presidenten Leyonmarck, var en man i hög samhällsställning och med stort anseende. Han tillkallades genast, och man tog hans ursäkt för god, då han påvisade, att traktaten var tryckt före revolutionen, och att utdelningen skett utan hans och kommiténs vetskap af en enskild person, som handlat tanklöst, men icke brottsligt. På förslag af en kommitémedlem, grefve J. G. Lagerbjelke, beslöt sällskapet meddela öfverståthållaren Klingspor, att verksamheten skulle ligga nere tillsvidare. Detta ville också Klingspor, som dessutom uttalade sin bestämda önskan, att verksamheten icke skulle återupptagas, innan formlig anmälan skett till honom. Först långt fram på hösten i nov. månad gaf Klingspor tillåtelse att ånyo börja det afbrutna arbetet.

Omtryckningen af gamla och tryckandet af nya ströskrifter försiggick nu med så mycken kraft, att man vid 1812 års slut inalles utdelat öfver en half million traktater i 24

[1] Bihang till evang. sällsk. prot. den 14 nov. 1809.

[2] PATERSON a. a. s. 106 ff.

nummer.[1] De flesta traktaterna voro öfversättningar, dels från engelskan, i det man använde engelska traktatsällskapets skrifter[2] och dessutom gjorde utdrag ur en af nämnda sällskap skänkt bok, George Bunders predikningar för landtfolk,[3] dels från tyskan. Än var det utdrag ur H. S. Oswalds Unterhaltungen für gläubige Seelen.[4] Professor Hylander i Lund författade några ströskrifter för evangeliska sällskapets räkning. afhandling öfver bönen Fader vår och bön för nattvardsungdom.[5] Också planen om traktater på lappska språket förverkligades. 1811 trycktes i Hernösand tre små skrifter i en upplaga på 15,000 ex., hvaraf allra största delen gratis utdelades i svenska lappmarken.[6] Medel till allt detta erhöll man dels genom insamling i Sverige, dels från traktatsällskapet i London. Af bref till kommitén och genom andra meddelanden fick sällskapet glädjande underrättelser om traktaternas verkan. De voro synnerligen eftersökta, och man trodde sig kunna konstatera, att människor blifvit omvända genom dem.[7] Emellertid slappnade allmänhetens intresse för traktatspridandet snart nog. Bidragen visa ingen nämnvärd stegring år efter år. Hufvudorsaken härtill är helt visst att söka däri, att intresset absorberades af andra ting: bibelspridningen vann mycket större popularitet bland de religiöst intresserade än traktatspridningen.

Förut har blifvit framställdt, huru man från olika håll fått medel till bibelplanernas realiserande. Det nödvändigaste var att få till stånd en upplaga af nya testamentet. Sommaren 1809 började man med arbetet. Denna tid låg visserligen sällskapets verksamhet för öfrigt nere, men man ansåg sig ha både rätt och plikt att arbeta vidare på bibelns utgifvande. Stora vanskligheter hade man att öfvervinna. Besvär hade man att få stilar, då förbindelserna med Tyskland voro så

---

[1] Berättelse af evangeliska sällskapets comité för år 1812, s. 6.

[2] PATERSON a. a. s. 65.

[3] Ev. sällsk. prot. d. 5 dec. 1809.

[4] Traktaterna n:r 12, 13, 14. Ev. sällsk. prot. d. 8 maj 1810.

[5] Ev. sällsk. prot. d. 6 mars 1810.

[6] Berättelse af evangeliska sällskapets comité för år 1811 s. 5.

[7] Leyonmarck i bref till Religions Tract Society i Proceedings of the first 20 years of the Religions Tract Society s. 180.

godt som afbrutna, svårt var det också att få papper. Kontrakt uppgjordes emellertid med en boktryckare, Carlbohm, och Rumstedt, som då ännu icke var sin egen, åtog sig sättningsarbetet af intresse för saken.[1] Själfva tryckningen vållade åtskilligt krångel, och bättre förhållanden inträdde först, då Rumstedt genom understöd af grosshandlare Keyser kommit i tillfälle att uppsätta eget tryckeri,[2] och Paterson fått officiellt uppdrag att öfvervaka tryckningen, ingå därför nödiga kontrakt etc., göromål, som hittills hafts om händer af Keyser.[3] I april 1810 var första upplagan af nya testamentet färdig, hvilken upplaga snart följdes af nya. Vid slutet af år 1813 hade man hunnit med sjunde upplagan och tryckt sammanlagdt 28,600 ex. Samtidigt var man i färd med gamla testamentet. Vid evangeliska sällskapets allmänna sammankomst den 17 mars 1812 kunde första upplagan af bibeln med stående stilar framläggas färdig.[4]

Hvad själfva öfversättningen i de omtryckta bibelupplagorna beträffar, hade man efter mogna öfverläggningar öfverenskommit att sätta såväl gamla som nya testamentet »efter Langeska bibelupplagan såsom den mest korrekta[5] samt att till vinnande af lägsta möjliga pris utesluta alla mänskliga tillägg, inledningar, paralellcitationer m. m. Äfven fann man rådligast att i det närmaste bibehålla den gamla ortografien med endast några få undantag, som ansågos oundvikliga till ordens bättre förstånd».[6] Meningarna i denna punkt hade varit delade, i det somliga höllo före, att man borde göra bruk af den utkomna proföfversättningen.[7] Men då denna hade

[1] Berättelse om bibelsällskapet, bihang till Ev. sällsk. prot. d. 5 dec. 1809.

[2] Ev. sällsk. prot. d. 7 aug. 1810.

[3] Ev. sällsk. prot. d. 6 nov. 1810. PATERSON lade själf hand vid tryckningen och kom därför under denna tid in i alla boktryckerikonstens mysterier. PATERSON a. a. s. 109.

[4] Jfr ev. sällsk. årsberättelser 1810, 1811, 1812, 1813.

[5] 1752 utkom bibeln i liten oktav hos Joh. Georg Lange i Göteborg. Upplagan, närmast afsedd för skolungdom, rönte stor afgång och omtrycktes 1754, 1756, 1760, 1764, 1766, 1776, 1778, 1782. Jfr Tal i evangeliska sällskapet 1812. Sthlm 1815 s. 74 f.

[6] Bihang till Ev. sällsk. prot. d. 5 dec. 1809.

[7] Ev. sällsk. prot. d. 2 jan. 1810.

vunnit ringa popularitet, isynnerhet bland de bredare lagren, och åtskilliga anmärkningar riktats mot densamma, ådagaläggande behofvet af ytterligare revision, hade man egentligen intet annat val än att antingen uppskjuta bibeltryckningen, tills en sådan revision hunnit verkställas, eller taga den gamla öfversättningen oförändrad. Och härvidlag kunde det icke vara någon tvekan, då man ju omöjligen kunde hysa så sangviniska förhoppningar som t. ex. ärkebiskop Lindblom, att ett sådant öfverseende skulle kunna ske i en handvändning. Evangeliska sällskapet ansåg det som sin plikt att smida, medan järnet var varmt. Det ansåg sig icke kunna »utan billigaste samvetsförebråelse försitta och försumma ett genom Guds påtagliga, egna och märkvärdiga försorg beredt tillfälle att befordra många tusen människosjälars eviga välfärd genom Guds ord och salighetens kunskap, hvilken dock i vår bibel (sådan vi den, lofvad vare Gud, äge) onekligen finnes icke blott nödtorftigt, utan öfverflödigt».[1]

Ett utförligare försvar för det iakttagna tillvägagångssättet i denna punkt ansågs likväl vara af behofvet påkalladt. Det skedde i ett tal, som kyrkoherden J. P. Häggman, själf medlem af kommitén, höll vid sällskapets allmänna sammanträde, då bibeln framlades färdig. Häggman framhöll,[2] att den gamla bibelöfversättningens dels föregifna, dels verkliga fel »ingalunda rubba salighetens grund och hämma icke Guds ords underbara verkningar. Ty från kristendomens början och intill denna dag har detta ord i allmänhet beständigt burit och behållit samma kännemärken af gudomlig härkomst och kraft, oaktadt sina öfversättningsfel». Guds ord hade bevisat sin kraft genom alla tidehvarf. Häggman anför några exempel därpå från gamla tidens kyrkohistoria och framhåller, att Tertulliani ord i Apologeticus om kristendomens stora utbredning i det romerska riket skrefs på en tid, då »i österländska kyrkan ganska felaktiga afskrifter och i den västerländska lika felaktiga versioner af den heliga skrift voro nog allmänt gängse». Och reformationen var ingen följd af en fullkomlig bibelöfversättning, utan bibelöfversättningarnas förbättrande har följt af

[1] Tal i evangeliska sällskapet 1812, s. 48.

[2] Tal i ev. sällsk. 1812, s. 48 ff.

reformationen. En protestantism, som vetat reagera mot de afvägar kyrkan i sin helhet kommit in på, hade funnits ända från gamla tider hela medeltiden igenom, men huru bristfälliga hade icke t. ex. valdensiska bibelöfversättningar helt säkert varit. Troskraften hos protestanterna under och efter reformationens dagar hade bestått svåra prof, men segrat, och detta under en tid, då nästan alla protestanters biblar ännu icke varit bättre öfversatta än Luthers och den gamla svenska. Så kom ett nytt tidehvarf, exegetikens och filologiens, då man ville få till stånd en förbättrad öfversättning. Men hvad kännetecknade denna tid för öfrigt? Häggman anför här Johan Olof Wallins ord: »Tidens praktiska religion blir den, som gör människan till sin egen gud, egoismen till hennes väsen och jorden till hennes himmel». Detta, menar Häggman, var ingalunda en följd af en rätt bibelforskning. Men den slutsatsen ansåg han sig kunna draga: har kristenheten råkat att på det sista seklet mera skadas genom skepticismen än tillförene genom vidskepelsen och detta inträffat, under det man som bäst arbetat på bibelöfversättningens förbättrande, så bevisar detta åtminstone, att skulden därtill icke ligger i vår gamla svenska bibel, och att dess bruk kan tryggt fortsättas utan fara för en försämring genom henne.

Den nya bibelupplagan skilde sig sålunda från den gamla, hvad öfversättningen beträffar endast genom några mindre ortografiska förbättringar. Man hade vidare strukit företal, de långa innehållsförteckningarna, parallellställena, detta närmast af ekonomiska skäl. Också de apokryfiska böckerna hade man utlämnat af samma orsak. Paterson hade i denna sak en något olika ståndpunkt än kommiténs öfriga medlemmar. För honom var det en samvetssak att utgifva bibeln »without note or comment».[1] Med strängaste konsekvens genomförde han inspirationsläran och ville icke uppblanda Guds ord med mänskliga tillsatser. Någon meningsskiljaktighet inom evangeliska sällskapets kommité yppade sig icke till en början. Man respekterade brittiska bibelsällskapets önskan, sådan den frambars af Paterson. Den stämde ju också öfverens med de

---

[1] PATERSON a. a. s. 223.

ekonomiska förhållandena. Redan nu yttrade väl en och annan farhåga för, att en bibel utan apokryferna icke skulle mottagas väl på alla håll, utan väcka ett misstroende, som kunde hämma hela bibelspridningen.[1] Farhågorna besannades inom kort. Klagomål framkommo, och somliga sågo sakerna så mörkt, att de trodde den tid ingalunda vore aflägsen, då sällskapets bibel icke skulle finna någon afsättning. Saken afhandlades flitigt enskildt, stundom i kommiténs allmänna sammanträden. Men så länge Paterson stannade i Sverige, lyckades det honom att genomdrifva sin mening.[2] Då han under loppet af år 1812 flyttade öfver till Ryssland, inträdde ändrade förhållanden.

Det var sällskapets nitiske kassör, grosshandlare Hambræus, som gjorde sig till tolk för apokryfvännerna i en längre skrift, som han inlämnade vid kommiténs sammanträde den 6 april 1813.[3] De skäl han däri anförde för apokryfernas medtagande i bibelupplagan voro i hufvudsak följande. Hambræus konstaterade först, att i synnerhet hos svenska nationen fanns »en allmänt rådande smak och böjelse för allt gammalt, för det vanliga och brukliga eller, som man plägar säga, för fars och farfars sed, men däremot afsmak och fördom för allt nytt och ovanligt». Saken blefve än ömtåligare, när det gällde religiösa ting. Allmogen hörde språk ur apokryferna i prästernas predikningar, funno sådana i abcbok och katekes. Huru skulle det gå, om de sökte, efter gammal sedvänja, slå upp dessa språk i sällskapets bibel? Att söka öfvertyga gemene man om apokryfernas umbärlighet eller mindre trovärdighet i jämförelse med de kanoniska böckerna, skulle antagligen taga mansåldrar, bortsedt därifrån att man under dessa försök lätt kunde väcka misstro mot bibeln i dess helhet. Hambræus hemställde därför, att en separatupplaga på 10,000 ex. af apokryferna skulle tryckas så snart som möjligt. Själf hade Hambræus skrifvit till Doktor Brunnmark i London med anhållan

[1] HAMBRÆUS i bref till BRUNNMARK, i afskrift bifogadt till Ev. sällsk. prot. d. 6 april 1813.

[2] PATERSON trodde, att han skulle varit i stånd att fortfarande föra sin mening till seger, om han blott stannat kvar i Stockholm. PATERSON a. a. s. 223. Helt säkert tilltrodde sig PATERSON här för mycket.

[3] HAMBRÆI inlaga är bifogad Ev. sällsk. prot. d. 6 april 1813.

att denne skulle framlägga ärendet i hela dess vidd och vikt inför brittiska bibelsällskapet.[1] Hambræus hyste i denna sak så goda förhoppningar, att han trodde, att engelskt understöd också till tryckning af apokryferna skulle erhållas.

Evangeliska sällskapets ordförande, presidenten Leyonmarck, var af motsatt mening med Hambræus, och för att förekomma tvist inom kommitén hade han vid föregående tillfällen sökt få frågan ur världen genom att icke upptaga den till laga behandling. Han stödde sig därvidlag på en gällande ordningsregel, att endast de kommitéledamöter, som innehade särskild befattning inom kommitén, ägde att yttra sig i ärenden angående denna. Hambræus yrkade därför i den nyss nämnda inlagan, att alla kommiténs ledamöter skulle äga full frihet att yttra sig i hvad mål som helst och rättighet att reservera sig mot beslut. Den 4 maj hade hållits ett enskildt kommitésammanträde, där af 13 närvarande 7 röstat för apokryfernas tryckande.[2] Frågan var således på sitt sätt afgjord, men nu satte Leyonmarck saken på sin spets och förklarade sig vilja afgå såsom ordförande. Häruti blef han förekommen af Hambræus, med hvilken Häggman förenade sig. Båda dessa inlämnade den 13 maj ansökan om demission från kommitén.[3] Redan på sammanträdet samma dag togs dock steg till förlikning. Frågan om apokryfernas tryckning skulle anstå, till dess svar inkommit från brittiska bibelsällskapet. Yttrandefriheten blef fastställd; hvar och en kommitémedlem skulle ha rätt att till protokollet bifoga sitt anförande skriftligt. Följande sammanträde kunde ordföranden gifva tillkänna, att Hambræus förklarat sig villig att sköta sin befattning såsom kassör till årets slut; likaledes hade Häggman lofvat att kvarstanna.

Under sommaren kom officiellt svar från England. Brefvet var af följande lydelse: »It appearing that considerable difficulties have occurred in the circulation of the Bibles from the Stockholm and Petersburgh Bible Societies, on account of the copies issued by them not containing the Apocrypha, it was resolved that the manner of printing the Holy Scriptures by

[1] Brefvet i afskrift är bifogadt protokollet.

[2] Jfr Ev. sällsk prot. d. 5 maj 1813.

[3] Inlagorna bifogade Ev. sällsk. prot. d. 13 maj 1813.

the Foreign Societies be left to their own discretion, provided they be printed without note or comment». [1]

Man fann sig sålunda ha fria händer att trycka de utelämnade böckerna, men hvar skulle medlen därtill tagas? Häggman kom på den mindre lyckliga tanken, att man skulle indraga ännu utestående betalning för afsända biblar, detta innan betalningsterminen ännu var utlupen. [2] Nu brast stormen lös ånyo. Keyser, som i egenskap af arkivarie haft expedieringen af biblarna om hand, vägrade att handla så föga affärsmässigt. Häggman hade dessutom framkommit med en del anmärkningar mot arkivariens sätt att gå tillväga vid bibelspridningen. Han blef mycket häftigt bemött af Keyser i en skrift, hvaruti denne till slut afsade sig arkivariebefattningen. [3] Det, som låg inunder, var Keysers motvilja mot apokryferna. Leyonmarck sökte ställa till rätta, så godt han kunde, och vid sammanträdet den 3 aug. meddelade han, att Keyser förklarat sig villig att kvarstå såsom arkivarie tillsvidare, »så länge Comitén finner godt att lämna sällskapets bibel sådan den nu är och icke genom Comiténs försorg densamma kommer att ökas med de apokryfiska böckerna eller några vidare tillägg». Häggman hade redan förut tagit tillbaka sina anmärkningar, anförande såsom ursäkt att han framställt dem utan att närmare känna till arkivariens instruktion. [4]

Nu inlämnade boktryckaren Rumstedt ett förslag, att han skulle på eget förlag utgifva apokryferna i en upplaga på 3,000 ex., med villkor, att kommitén icke skulle vidtaga några andra åtgärder beträffande apokryferna, innan denna upplaga var slutsåld. Detta förslag antog kommitén, ehuru icke med glädje, då upplagan måste anses mycket för liten. [5] Som en hjälpare ur alla svårigheter kom Doktor Brunnmark, hvilken nu var stadd på rundresa i Sverige för brittiska bibelsällskapets räkning. Vid sammanträde den 16 sept. framställde han som sin åsikt, att apokryferna borde medtagas i sällskapets bibelupplaga.

---

[1] Brefvet i original bifogadt Ev. sällsk. prot. d. 1 juni 1813.
[2] Inlagan bifogad Ev. sällsk. prot. d. 1 juni.
[3] KEYSERS skrift bifogad Ev. sällsk. prot. d. 13 juli 1813.
[4] Ev. sällsk. prot. d. 13 juli 1813.
[5] Ev. sällsk. prot. d. 13 juli 1813.

Yrkanden härpå hade framställts också af consistoriales och andra vederbörande, hos hvilka Brunnmark gjort förfrågningar, i det de menade att endast ett kyrkomöte eller en riksdag kunde annorlunda därom stadga. Vidare öfverlämnade Brunnmark af de medel, brittiska bibelsällskapet ställt till hans disposition, 1,000 R:dr b:co till evangeliska sällskapets fonder, genom hvilken gåfva det blef möjligt att genast gå i författning om utgifvandet af en upplaga på 10,000 ex. Kontraktet med Rumstedt annullerades.[1]

De många stridigheter, som ägt rum under året, visade, att Leyonmarck icke längre var den sammanhållande kraft, som behöfdes och som han hittills varit. Omedelbart efter apokryffrågans slutgiltiga ordnande lämnade han ordförandeskapet i. sept. 1813.[2] Den nye ordföranden, Friherre Mattias Rosenblad, grep energiskt in på denna som på andra punkter. En stereotyperad upplaga af apokryferna kom nu till stånd.[3] På ett tillfälligt besök i Stockholm 1814 fick Paterson reda på hvad som passerat och skyndade sig genast att inlägga en kraftig protest mot det sätt, hvarpå man gått tillväga. Sällskapet försvarade sig med, att man för tryckningen ej använde engelska medel, utan inom landet hopsamlade. Detta argument kunde Paterson icke gilla, i det han framhöll, att om ej engelsmännen lämnat bidrag till tryckningen af bibeln, man ej skulle haft något öfver för apokryferna.[4] Evangeliska sällskapet stod naturligtvis fast vid sitt beslut att icke bryta med gammal svensk bibeltradition, och detta tillvägagångssätt hade ju, om än med icke fullt klara ord, blifvit gilladt genom beslut i brittiska bibelsällskapet, såsom ofvan blifvit anfördt.

Striden om apokryferna var icke inskränkt till Sverige, utan hade vidsträckt omfattning. Häftigt upplågade den på 1820-talet, då en kraftig opposition restes inom England och

[1] BRUNNMARK öfverlämnade sin gåfva utan förbehåll. Kommitén använde penningarna såsom kassaförlag för utgifvande af en upplaga af apokryferna med lösa stilar. Genom från försäljning af apokryfer och biblar inkomna medel återgäldades dessa engelska pengar, som sedan kommo till användning för tryckning af de kanoniska böckerna.

[2] Ev. sällsk. prot. d. 16 sept. 1813. Jfr denna uppsats s. 38.

[3] Berättelse af ev. sällsk. comité 1813, s. 6.

[4] PATERSON a. a. s. 223.

Skottland, framför allt af Robert Haldane, mot slappheten hos det brittiska bibelsällskapet att understödja tryckning och spridning af biblar med apokryferna i strid med stadgarnas »without note or comment». 1825 blef saken afgjord till apokryffiendernas fördel.[1] Beslutet föranledde en brytning mellan det brittiska bibelsällskapet och en mängd sällskap på kontinenten. Också med Sverige afbröts förbindelsen, ehuru man skildes åt i all vänskap. 1827 beslöt brittiska sällskapet att trycka svenska biblar i England. Det var enda sättet att få en svensk bibel till stånd utan de omstridda böckerna.[2]

VIII.

Evangeliska sällskapet var icke tillfreds blott med att till billigt pris utgifva de heliga skrifterna. Äfven om priset på dessa blef satt så lågt man kunde, för att försäljningspriset skulle kunna täcka omkostnaderna för uppköp af tryckpapper, funnos dock många, som icke kunde utgifva ens en så ringa penning för ett exemplar af bibeln. Ett önskemål blef därför att gratis kunna utdela exemplar bland det fattiga folket. Innan anstalter för detta ändamål vidtagits, hade sällskapet ingen utsikt att hinna slutmålet för sina önskningar, nämligen att det med sanning kunde sägas, att det i Sverige icke fanns något hus, någon koja så oansenlig och ringa, att dess invånare icke hade den gudomliga boken i egna händer.[3] Redan 1810 började emellertid genom Patersons åtgöranden medel att inflyta till en fond för gratisutdelning af biblar. De följande åren fortsatte bidragen att inflyta, på det hela taget rätt sparsamt från Sverige. Det ojämförligt mesta kom från brittiska bibelsällskapet, som år 1812 t. ex. öfverlämnade närmare 2,000 kr. för det uppgifna ändamålet.[4] För att rättvist företaga utdelningen lät evangeliska sällskapets kommité en skrif-

---

[1] Browne, History of the British & Foreign Bible Society I s. 101 f.

[2] I brittiska och utländska bibelsällskapets arkiv en handskrifven History of the versions. Part II. Sweden.

[3] Ber. af ev. sällsk. comité för år 1811, s. 12.

[4] Ber. af ev. sällsk. comité för år 1812, s. 7.

velse afgå till större delen af sällskapets ledamöter, hvilka hvar för sig på sin ort hade att inkomma med uppgifter på antalet af de mest behöfvande och fattiga.[1]

Under resan till Norrland hade Paterson med biskop Nordin öfverenskommit att föreslå för brittiska bibelsällskapet utgifvandet af nya testamentet på lappska för utdelning i Sverige, Norge och Finland. Planen förverkligades, i det de engelska bibelvännerna åtogo sig hela kostnaden för upplagan. Tryckningen skulle försiggå i Hernösand på det tryckeri, Nordin där fått till stånd. Det gick rätt långsamt med det nya testamentet, då Nordin, som ju höll på med det gamla, helst ville ha detta färdigt först och öfversättningen af det nya än en gång behöfde genomses af öfversättaren.[2] När upplagan ändtligen blef färdig, 1811, sändes den till Stockholm, där evangeliska sällskapet skulle träffa anstalter för dess inbindning och sedan draga försorg om dess kringspridande i Lappmarken. För att anordna denna på lämpligaste sätt, var Paterson betänkt på att tillsammans med Henderson ånyo resa till Norrland, men då detta stötte på svårigheter, beslöt sällskapet på baron Rosenblads inrådan, att Leyonmarck och Paterson skulle hänvända sig till kungl. kanslistyrelsen för att genom dess bemedling och hjälp få böckerna utdelade. Paterson

[1] Ber. af ev. sällsk. comité för år 1813 s. 10. — På brittiska bibelsällskapets uppfordran skickade man 50 nya testamenten till Doktor Brunnmark att utdelas bland landsmännen i London och 100 ex. till pastor Steinkopff att spridas bland svenskarna i Ostindien. Berättelse om ev. sällsk. år 1810, s. 23. Man åtog sig också att skicka så många ex. man kunde afvara till pastor G. Carlblom i Estland att utdelas bland den svensktalande befolkningen därstädes. Denna Carlblom hade redan 1806 vändt sig till det brittiska bibelsällskapet med begäran om svenska biblar. Han påpekade, att bland Estlands femtio landsförsamlingar fem voro af blandad estnisk och svensk befolkning. Nuckö och Wormsö hade hufvudsakligen svenska invånare. De heliga skrifterna hade aldrig blifvit tryckta på svenska inom landet, hvarför de från Sverige och Finland hämtade exemplaren betingade ett högt pris. Carlblom begärde, att brittiska bibelsällskapet skulle från Stockholm rekvirera 500—600 biblar att ställas till hans disposition. Genom Tilsiterfreden afbröts förbindelsen med Carlblom, men han glömdes icke bort. 1811 blef hans begäran af evangeliska sällskapet i Stockholm delvis efterkommen, detta på uppmaning af brittiska bibelsällskapet. 2 Rep. of the British & Foreign Bible Society 1806 Appendix s. 104. 4 Rep. 1808 s. 170. 7 Rep. 1811 s. 62.

[2] PATERSON a. a. s. 130.

berättar, att man i kanslistyrelsen blef helt häpen öfver upplysningen om att Nordin höll på att utgifva en lappsk bibelupplaga. Därom hade man intet försport. Stor beundran väckte det brittiska bibelsällskapets frikostighet.[1] Kanslistyrelsen infordrade från konsistoriet i Hernösand en plan för fördelning af skrifterna, och efter mycket skrifveri, på fullt byråkratiskt manér, blef saken slutligen ordnad.[2] Transporten af böckerna från sjöstäderna i Norrland till Lappmarken skulle ske på offentlig bekostnad. I sammmanhang härmed fick evangeliska sällskapet sin första officiella uppmuntran, i det Kgl. Maj:t i en särskild skrifvelse genom kanslistyrelsen förklarade »sitt nådiga välbehag öfver hvad sålunda genom evangeliska sällskapets åtgärd blifvit föranstaltadt till kristendomskunskapens befrämjande bland de svenska lapparna».

I medio af år 1811 började Brunnmark, den svenske pastorn i London, att för brittiska bibelsällskapets räkning vidtaga mått och steg för att undersöka, huru det förhöll sig med bibelns spridning i Finland. Det skedde under samarbete med evangeliska sällskapet i Stockholm, hvarvid snart konstaterades, att i Finland fanns mycket att göra för bibelvännerna. Det brittiska sällskapet uppdrog åt sin korrespondent, Paterson, att närmare undersöka, hvad som kunde och borde göras.[3] Paterson hade redan 1809 under sin norrländska resa haft sin uppmärksamhet riktad på Finland, men den påtänkta och påbörjade färden inåt landet hade afbrutits på grund af de krigiska förhållandena. Nu reste Paterson från Stockholm öfver till Finland, där han sammanträffade med biskop Tengström. Öfverläggningarna med honom hade till resultat, att Paterson ansåg sig böra definitivt afbryta sin vistelse i Sverige och förlägga sin verksamhet österut. Under loppet af år 1812 flyttade han öfver till Petersburg.[4]

På sommaren detta år besökte han Sverige och hade då stämt möte i Helsingborg med Henderson, som samtidigt med

[1] PATERSON a. a. s. 137. 8 Rep. of the Br. & F. Bible Society ss. 37, 42.

[2] Ev. sällsk. prot. d. 4 juni, 2 juli, 6 aug. och 5 nov. 1811. Ber. af ev. sällsk. comité för år 1811, s. 8 ff.

[3] Ev. sällsk. prot. d. 4 juni 1811. OWEN a. a. II s. 83 f.

[4] PATERSON a. a. s. 143 ff.

Paterson också lämnade sin verksamket i Sverige.[1] Från Göteborg hade Henderson haft sällskap med brittiska bibelsällskapets utländske sekreterare, Steinkopff, hvilken var stadd på genomresa från London till Tyskland. På ett litet värdshus i närheten af Helsingborg möttes nu de tre männen och tillbragte tillsammans några dagar, hvilka djupt inpräglades i deras minnen. Paterson och Henderson sågo tillbaka på de gångna åren, huru underbart deras vägar blifvit ledda, och hur rik välsignelse de fått skörda af sitt arbete. Deras stora tacksamhetskänsla tog sig också uttryck i ett bref, som de afsände till sina skottska hemförsamlingar, hvari det bland annat heter:[2] »Den framgång, hvarmed Herren krönt vårt arbete, tillskrifva vi till en stor del de många böner Ni uppsändt för oss, och vi tvifla icke på, att Ni förena Eder med oss i tacksägelser till Gud, som vände Edert hjärta, först att skicka ut oss och sedan att uppmuntra och understödja oss i fullgörandet af det arbete, som, det ena efter det andra, blifvit oss gifvet, och så gjort Eder till ett ärofullt verktyg att utföra osägligt mycket godt i denna del af Hans vingård. Tillåten oss blott att tillägga, att Herrens verk alltjämt fortgår, och att en grundval blifvit lagd för ett rikligt tillgodoseende af alla klasser i dessa nordliga trakter med eviga lifvets ord». Det var sant, mycket hade de uträttat. Vi ha sett, hvad Paterson medhann under de fyra och ett halft år han tillbragte i Sverige. Uppkomsten af evangeliska sällskapet i Stockholm är till en stor del hans förtjänst, då det var han, som samlade de intresserade och organiserade dem. Det var vidare han, som ledde sällskapets verksamhet in på de banor, hvarpå det sedan arbetade med sådant nit och så stor framgång, i det han förmedlade förbindelsen med de stora engelska sällskapen, genom hvilkas pekuniära understöd traktat- och bibelspridningen först blef möjlig.

Ljusa minnen medförde Paterson från Sverige. Framgångsrik hade verksamheten ju varit. Goda vänner hade han förvärfvat sig. Den, som under arbetet i Stockholm stått honom närmast, hade varit pastor Stählin af brödraförsam-

[1] PATERSON a. a. s. 162.

[2] Missionary magazine 1812 s. 355 f.

lingen. Hans förflyttning till Altona 1811 ansåg Paterson vara en oersättlig förlust för det evangeliska sällskapet. Ständigt hade Ståhlin med varmaste ifver ägnat sig åt dess verksamhet, gjort det med energi och klokhet. »Han var en man, som jag satte högt», säger Paterson om honom. »Jag har sällan mött hans like. Honom har jag i hög grad att tacka för min framgång i Sverige.» [1] Men också bland svenskarne hade Paterson många vänner. Han tyckte om det svenska folket, satte det långt framför det danska. Danskarna, särskildt seländarna, voro ett fegt släkte, som klängde sig intill dem, som sutto inne med makten, men svenska folkkaraktären utmärkte sig genom frihet och oberoende, det var Patersons uppfattning. [2] Godt intryck hade Paterson också fått af de kyrkliga myndigheterna i Sverige. Biskop Nordin hade han haft mest att göra med, och han ger honom det vitsordet, att han var en förnuftig man i affärer och fastän en lärd af rang, utan högdragenhet, vanlig bland dem, som hunnit biskopsstolen. Som en jämlike ansåg sig Paterson hafva blifvit behandlad af honom. Men så fanns det icke heller i Sverige som i England biskopar med oerhörda inkomster och glänsande palats, tillägger Paterson.[3]

I Stockholm hade Paterson grundat eget hem. Den 31 aug. 1809 gifte han sig med en svenska, Katarina Margareta Hollinder. I Stockholm föddes hans första barn, en son, som sedermera blef kongregationalistisk präst i Skottland.[4] Länge varade icke hans lycka. Paterson, den starke mannen med den robusta hälsan hade fått en maka, som var skör och vek. Redan 1813 togs hon ifrån honom.

Huru mycket brittiska bibelsällskapet uppskattade Patersons verksamhet i Sverige, framgår af ett yttrande af den förutnämnde pastor Steinkopff, däri han säger sig anse, att de tjänster Paterson (och Henderson) gjort bibelsaken i Norden varit ovärderliga; deras nit, klokhet och ihärdighet hade förskaffat dem högaktning af de bästa männen i dessa länder.[5]

---

[1] PATERSON a. a. s. 132.

[2] PATERSON a. a. 136.

[3] PATERSON a. a. s. 143 f.

[4] Dictionary of national biography. PATERSON a. a. prefatory memoir. HENDERSON a. a. s. 68.

[5] 9 Rep. of the Br. & F. Bible Society. App. s. 39.

Evangeliska sällskapet å sin sida uppskattade också sin energiske ledamot. Leyonmarck skref vid Patersons afresa en varm rekommendation för honom till biskop Tengström, där det bland annat heter om honom: »Med all trygghet kan jag till Tit. grace och bevågenhet rekommendera honom såsom en man af prisvärda egenskaper, jämte redligaste och varmaste afsikter att befrämja Guds ords allmänna spridande. Jag tviflar också icke därpå, att min rekommendation lärer finnas öfverflödig, då han får den äran af Tit. själf göra sig personligt känd.» [1]

Härutinnan räknade Leyonmarck rätt. Paterson trädde i närmare förhållande till Tengström än han gjort till någon i Sverige, och ett fast vänskapsband förenade snart nog de båda männen. Tengström förskaffade sin skottske vän år 1817 teologie doktorshatten vid Åbo universitet. Patersons vistelse i Finland var af öfvergående natur. Petersburg blef hans stamhåll, hvarifrån han företog vidsträckta resor, bland annat flera gånger till England, hvarvid han icke försummade att hälsa på i Sverige. Paterson ansåg sin verksamhet i Sverige mera såsom en episod i sitt lif; tyngdpunkten i hans lifsarbete kom att ligga på ryskt område, där han oförtrutet under många år verkade för det ryska bibelsällskapet. I sitt kräfvande arbete hade han en mycket god hjälp i sin maka i andra giftet, en dotter till den ryske amiralen Greig. Äfven detta äktenskap blef emellertid af kort varaktighet. Det upplöstes genom hustruns död 1820. Kejsar Alexander hade gynnat bibelspridningen, men då han 1825 gick ur tiden och efterträddes af Nikolaus, inträdde hastigt ändrade förhållanden. Den nye kejsaren suspenderade ryska bibelsällskapets verksamhet och ställde detta för framtiden under ryska kyrkans kontroll. Paterson fick consilium abeundi. Med frikostig hand gaf Nikolaus honom en lifstidspension på 5,000 rubel. Patersons vandringsår voro nu slut. Till sin död 1855 var han sedermera bosatt i Skottland, lifligt intresserad för olika religiösa företag och under en lång följd af år ledare för de skottska kongregationalistiska kyrkorna. [2]

[1] Brefkonceptet bland bilag. till ev. sällsk. prot. 1811.

[2] PATERSON a. a. chapter XII ff. Dictionary of national biography.

IX.

Tidigare än Paterson hade Henderson lämnat Danmark och begifvit sig till Sverige, först till Helsingborg och snart därefter till Göteborg. Då Paterson fram på hösten 1807 uppsökte honom här, var han stadd i full verksamhet.[1] Denna blef af väsentligen olika art i jämförelse med Patersons. Det var bland engelsmännen i Göteborg, som Henderson fann ett arbetsfält, mera provisoriskt, ty tanken på bibelspridning i danska länder hade han icke uppgifvit. Särskildt planen på en isländsk bibelupplaga låg honom varmt om hjärtat, och han släppte den aldrig ur sikte, tills det slutligen efter flera års förlopp lyckades honom att förverkliga den.[2] Såsom predikant och själasörjare verkade Henderson under sin vistelse i Göteborg. Föremålet för denna hans verksamhet var, såsom nämndt, icke landets egna barn. Det hade aldrig kunnat gå för sig under dåvarande kyrkliga förhållanden i Sverige. Han predikade för de landsmän, som antingen tillfälligtvis vistades i Göteborg eller voro där bosatta. Många af bådadera slaget fanns det. Ett litet engelskt kapell, tillhörande privat person, utgjorde gudstjänstlokalen. Talrikt besökta voro dessa engelska gudstjänster, särskildt vintern 1811—12.[3] Bland åhörarna befunno sig också svenskar, hvilka merendels gingo dit för språkets skull. Ofrivilligt uppträdde således Henderson genom sina predikningar såsom språklärare. Omständigheterna tvingade honom att förvandla denna ofrivilliga undervisning i engelska språket till en konstant sysselsättning. Tvistigheter bland de skottska kongregationalisterna hotade att alldeles undergräfva Hendersons ekonomiska basis.[4] Genom understöd från vänner i London blef väl denna något fastare lagd, men Henderson måste dessutom genom språklektioner bidraga till sitt eget underhåll. Genom denna sin undervisning kom han i beröring med vida kretsar inom samhället och förvärfvade sig många bekantskaper och vänner. Ett bevis på den aktning, han åt-

[1] HENDERSON a. a. s. 61.

[2] HENDERSON a. a. s. 82.

[3] Missionary magazine 1811 s. 189 f.

[4] HENDERSON a. a. s. 68.

njöt, är, att han blef vald till medlem af Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle. Bland dem, som begagnade sig af främlingens undervisning, må nämnas Carl Fredrik af Wingård, biskop Johan Wingårds son, då lektor vid Göteborgs gymnasium.[1] Det är icke omöjligt, att Wingård just genom dessa studier i engelska språket genom Henderson fick större intresse och mera öppen blick än samtiden för öfrigt för Englands kyrkliga förhållanden. I kyrkopolitiskt hänseende rönte han icke inflytande af sin lärare. Mellan dennes kongregationalistiska åsikter och den blifvande ärkebiskopens strängt högkyrkliga åskådning var ett stort steg. Den kyrkliga formation i England, hvarmed Wingård snarast måste sympatisera, var »the church of England».

Bland Hendersons många svenska åhörare kom en och annan med tiden icke för predikans engelska språk utan för dess innehåll. De funno genom Hendersons förkunnelse, såsom han själf berättar, frid för sina oroliga själar i det blod, som renar från all synd.[2] Bland dessa Hendersons andliga barn var det i synnerhet en yngling, Adolf Holmlin, som trädde i mycket nära förhållande till sin lärare. Genom denne hade han blifvit väckt till andlig besinning och börjat allvarligt syssla med religiösa ting. Förut hade han helt naivt trott, att alla, som blifvit konfirmerade och undfått sakramentet, kunde vara säkra på sin salighet. När nu frågan, huru skall jag varda salig, med makt trängde sig på honom, hänvisades han af Henderson till Jesu försoning. Den tärande sjukdom, som snart tog honom bort, bragte hans andliga lif till en öfverraskande snabb och rik utveckling. Hans bortgång inträffade en tid efter Hendersons afresa från Göteborg, men denne fick noggranna underrättelser därom. Utförligt tecknade han för vännerna i Skottland den unge mannens lif och död såsom en mäktig predikan om Guds nåd. Denna lefvernebeskrifning spriddes sedan såsom traktat i vida kretsar i Skottland.[3]

Henderson glömde icke det kyrkosamfund, hvarifrån han utgått. Det representerade för honom idealet af en kyrka,

---

[1] HENDERSON a. a. s. 67.
[2] HENDERSON a. a. s. 82.
[3] Missionary magazine 1813 s. 161 ff. HENDERSON a. a. s. 96 ff.

och han sökte därför att också i Göteborg realisera detsamma. Många kunde han icke samla omkring sig, men de få, som slöto sig till honom, önskade liksom han själf, att alla meningsfränderna skulle inbördes komma i nära förening med hvarandra och känna sig sammanknutna i den gemensamma uppgiften att visa världen hvad ett samfund, byggdt efter urkristligt mönster på apostoliska principer, verkligen var och kunde betyda. Fruktan för de kyrkliga myndigheterna vållade uppskof med önskningarnas förverkligande, men man repade mod och fann, att man borde frukta Gud mer än människor. Man vann styrka vid tanken på, att om apostlarna och de första kristna hållit sig inom de råmärken, som världens tolerans utstakat för dem, skulle man aldrig fått se någon kristen kyrka komma till stånd. Den 6 oktober 1811 samlades Henderson och hans vänner, nio stycken till antalet, af olika nationaliteter, tre svenskar, tre skottar, en jude, en tysk och en italienare, och slöto sig tillsammans till ett samfund, den första kongregationalistiska kyrkan i Sverige. Med fruktan och bäfvan gick man fram på den väg, man slagit in på. Hvarje anmärkning, som framkom mot medlemmarnas kristliga lif, kunde uppväcka fördomar mot detta försök att återupplifva den första kristna tidens lif. En stark ansvarskänsla hölls på detta sätt vaken i församlingen.[1]

Hendersons prästerliga verksamhet i Göteborg förde honom en gång in i en svår situation. Två systrar, svenskor till börden, den ena gift med en svensk, den andra med en skotte, begärde af Henderson, att han skulle döpa deras barn, emedan deras samvete förbjöd dem att begagna sig af svenska statskyrkans prästerskap. Henderson ansåg som sin plikt att villfara deras begäran och taga på sig de möjliga konsekvenserna. Någon anmälan till konsistoriet om sitt förehafvande ville han icke göra, utan dopet skulle försiggå alldeles privat, och blef det kändt, skulle han till myndigheterna inlämna en skrifvelse, däri han klart ville påpeka de skäl, som förmått honom till hans tillvägagångssätt, på samma gång bedjande dem betänka, huru tidens frihet och upplysning fört med sig ökad tolerans. Denna påtänkta skrifvelse till konsistoriet blef

[1] HENDERSON a. a. s. 93 ff.

aldrig afsänd, ty väl förrättade Henderson dopet, men något bråk därom blef icke af, antingen konsistoriet aldrig fick reda på saken eller lät vid den helt enkelt bero. Fallet synes ha varit enstaka i Hendersons verksamhet.[1]

Utsikterna att fullfölja bibelplanerna i Danmark ljusnade så småningom, och fram på våren 1812 beslöt sig Henderson för att definitivt lämna Göteborg och resa till Köpenhamn att där återupptaga sin 1807 afbrutna verksamhet.[2] Spårlöst hade de fem åren i Göteborg icke gått förbi. Den lilla församling Henderson grundat följde han med intresse äfven efter sin afresa.[3] Men mer än genom denna hade Henderson verkat genom sitt personliga umgänge. Det bibelsällskap, som 1813 kom till stånd i Göteborg, byggde på den grundval Henderson lagt genom det intresse för bibelsaken han förmått uppväcka inom samhället, och med tacksamhet erinrade man sig Hendersons namn, då nämnda samfund stiftades.[4]

X.

Den förut nämnde svenske legationspredikanten i London, doktor Brunnmark, hade tidigt visat stort intresse för evangeliska sällskapet i Stockholm. På hösten 1810 hade Paterson genom Henderson erhållit underrättelse, att Brunnmark i London gjort insamling för traktatverksamheten och ville rekvirera ett antal skrifter för sina landsmän i England. Sällskapet skyndade därför att kalla honom till ledamot.[5] Det var icke många dess medlemmar, som öfverträffade den nyvalde ledamoten i nit för evangelii sak. Denna ifver var förenad med en sällsynt stark fosterlandskärlek, som sökte taga hvarje tillfälle i akt att gagna fäderneslandet. I brittiska bibelsällskapet var han medlem ända sedan dess första år och såsom sådan högt skattad. Den ledsamma historien, då han, såsom förmedlare af brefvet från Pro fide & christianimo an-

[1] HENDERSON a. a. s. 75 f.
[2] HENDERSON a. a. s. 100 f.
[3] HENDERSON a. a. s. 176.
[4] 10 Rep. of the Br. & F. Bible Society s. 88.
[5] Ev. sällsk. prot. d. 4 sept. 1810.

gående bibelns spridning i Sverige, kom att utgöra en hämsko till en tid för bibelsällskapets verksamhet i Sverige, blef snart glömd, då Brunnmark, sedan han erhållit bättre underrättelser, genom hängifvet arbete undanröjde hvarje misstanke, att hos honom icke skulle finnas intresse för bibelsaken. Undersökningarna om bibelns spridning i Finland försiggingo med Brunnmark som mellanhand, och hans utredning af sakernas läge hade till följd, att Paterson blef anmodad att resa öfver Östersjön. Paterson vände aldrig tillbaka till sin verksamhet i Sverige, såsom förut är berättadt. De följande åren sågo honom ju ifrigt sysselsatt i Petersburg. Detsamma var fallet med Henderson. Icke heller han kom tillbaka till Sverige. Efter resor i Danmark och på Island drogs också han till Ryssland.[1] Brittiska bibelsällskapet hade haft alltför stort gagn af dessa män för bibelsakens framgång i Sverige för att icke frukta, att deras frånvaro skulle ha menliga följder för bibelspridningens fortgång. Dessa farhågor voro delvis ganska oberättigade, emedan evangeliska sällskapets kommité inom sig hyste så många driftiga medlemmar, att denna tillbakagång icke hade varit att vänta. Men det oaktadt hade utvecklingen säkerligen icke gestaltat sig så lyckligt som nu blef fallet, om icke brittiska sällskapet gjort ännu en påstötning på den svenska allmänheten genom att skicka en sin representant till Sverige enkom för att ytterligare väcka intresset för bibelsaken. Den, som fick detta viktiga uppdrag sig anförtrodt, var just Brunnmark. Sommaren 1813 afreste han från London, medtagande 300 p. st. att efter eget godtfinnande använda på lämpligaste sätt.[2] Det var ett lyckligt val man hade gjort, när Brunnmark blef sällskapets delegerade. Han var genom mångårig vistelse i London väl bekant med de ledande männen i de religiösa kretsarna därstädes och kände således deras planer och önskningar. Han hade genom umgänget med dem blifvit förd inom trollkretsen af det nyvaknade kristliga lif, som flammat upp inom öriket, där det satt så många hjärtan i brand till hängifvet arbete för Guds rike. Såsom svensk

[1] HENDERSON a. a. s. 137 ff.

[2] Brittiska bibelsällskapets legitimationsbref för Brunnmark finnes bifogadt ev. sällsk. prot. d. 6 juli 1813.

präst och varm vän till Sverige och svenska kyrkan, kunde han i hemlandet väcka större förtroende för sin sak än de båda engelsmännen, hos hvilka man alltid kunde befara tendenser att vilja insmuggla reformert lära genom de anstalter de företogo.

Brunnmarks ursprungliga plan, som han genast började realisera vid ankomsten till Göteborg, var att utdela småsummor här och hvar, där han hörde behof af biblar förefinnas, men då detta förfaringssätt gifvetvis måste blifva partiskt och beroende af tillfälligheter, mognade beslutet hos honom att söka åstadkomma ett självständigt bibelsällskap i Göteborg.[1] I denna sin afsikt uppmuntrades och understöddes han på det kraftigaste af sin vän professor Gustaf Rosén, lektor vid Göteborgs gymnasium. Marken i Göteborg var väl förberedd, i det att brittiska bibelsällskapets årsberättelser hade letat sig fram till många, Henderson ofta talat om bibelsällskapens nytta och pastor Steinkopff, som 1812 reste till Tyskland öfver Göteborg, under sin kortvariga vistelse i staden gjort ett mäktigt intryck och detta ej blott för stunden.[2] Brunnmark och Rosén gjorde förfrågningar under hand hos vänner och bekanta och fingo snart visshet om, att stadens främste män ställde sig mycket sympatiska för inrättandet af ett bibelsällskap. Det enda, som var öfrigt, var att försäkra sig om myndigheternas tillåtelse. Särskildt måste regeringen i Stockholm underrättas om planerna. Med godt hopp om lyckligt resultat inom den närmaste framtiden fortsatte Brunnmark sin resa.

Färden gick till Västerås, till Brunnmarks fädernestift, där han också hade många familjeförbindelser. Här stannade Brunnmark den längsta tiden af vistelsen i hemlandet. Hos domprosten Jedeur fann han lifligt deltagande för ett proponeradt bibelsällskap för Västerås stift. Den lärde lektor Scheringsson vid gymnasiet åtog sig att blifva sekreterare i ett eventuellt sällskap, där han icke minst genom sin kunskap i engelska språket kunde blifva till mycket gagn. Biskop

[1] Den följande framställningen hvilar, där ingen annan källa anföres, på den reseberättelse Brunnmark inlämnade till brittiska bibelsällskapet vid sin återkomst till London. Den återfinnes i 10 Rep. of the Br. & F. Bible Society s. 88 ff.

[2] HENDERSON a. a. s. 100.

Murray var för tillfället stadd på visitationsresa i Dalarne, och Brunnmark kunde därför icke genast intressera honom för sina planer. Det dröjde också, innan han kom med på det nya företaget. Redan i augusti månad 1813 var allt klart beträffande sällskapets organisation. Mötèn hade hållits hos Brunnmarks i Västerås bosatte svärfader, medicine doktor B. M. Hall. Man måtte icke varit fullt säker på biskopens gillande, ty först i september delgaf man Murray det upprop, man kommit öfverens om, att man skulle sända omkring i stiftet med uppgift, att Västerås stifts bibelsällskap var bildadt, och att det mottog rekvisitioner på biblar, som genast kunde expedieras, i det en genom Brunnmark förmedlad gåfva från brittiska bibelsällskapet satte det nybildade samfundet i stånd att genast börja sin verksamhet. Biskopen i stiftet och landshöfdingarna i Västerås och Falun skulle vara själfskrifna hedersledamöter, om de ville inträda i sällskapet. Murray skänkte genast projektet sitt gillande. I slutet på året trädde det nya sällskapet genom sin ordförande, professor Stamberg, i förbindelse med evangeliska sällskapet i Stockholm för att med dess bistånd kunna fylla sin uppgift i det vidsträckta och delvis ganska fattiga stiftet.[1]

Under sin vistelse i Västerås besökte Brunnmark Stockholm ett par gånger. Han gjorde därvid naturligtvis bekantskap med de ledande männen i evangeliska sällskapet. Vidare uppvaktade han Rosenblad och Lars von Engeström, hvilken senare presenterade honom för konungen. Detta skedde, för att Brunnmark skulle tillförsäkra sig gillande och gynnande på högsta ort för sitt arbete på bibelsocieteters inrättande i landet. Med förekommande vänlighet blef han mottagen. Orsaken därtill fann Brunnmark vara den goda klang, det engelska namnet hade öfverallt, i det man bevarade i godt minne det bistånd England lämnat det fattiga Sverige vid tiden för finska kriget, och i det man nu alltjämt med förundran och tacksamhet såg vittnesbörd om brittiska bibelsällskapets frikostighet. Med glädje tänkte Brunnmark på, att han så väl i ena som andra fallet tjänat som mellanhand, ena gången såsom för en tid sekreterare för nödhjälpskommitén i London och nu såsom representant för Englands bibelvänner.

[1] Ev. sällsk. prot. d. 7 dec. 1813.

Vid sitt första besök i Stockholm ingrep Brunnmark på ett verksamt sätt i striden om apokryfernas tryckning och åstadkom ordnade förhållanden genom den penningförsträckning, han var i tillfälle att gifva. En månad senare blef Brunnmark åter kallad till Stockholm. Evangeliska sällskapet behöfde hans bistånd vid det stundande valet af ordförande efter Leyonmarck, som nu vid åttio års ålder, gammal och trött, afgick från den post, han med så mycken heder beklädt ända från sällskapets stiftande. Brunnmark hade genast klart för sig, hvem den nye mannen var, som borde träda i spetsen för samfundet, nämligen excellensen Rosenblad. Vid sitt förra besök hade Brunnmark fått starkt intryck af denne man, hvilken i samtal med honom lagt i dagen en ingående kännedom om såväl brittiska bibelsällskapet som evangeliska sällskapet. Nu gick Brunnmark upp till Rosenblad, och på hans begäran förklarade denne sig villig att åtaga sig det honom tillämnade ordförandeskapet. Rosenblad erkänner själf i ett bref till Brunnmark, att det var dennes förtjänst, att utgången blef den nämnda.[1] Brunnmarks kristliga nit och hans intresse för bibelsaken hade icke förfelat att göra intryck på Rosenblad. Han kom under fund med, såsom han skrifver, att också han själf kunde i sin mån med Guds hjälp blifva en arbetare för det svenska Zion. Det var Guds finger, som utpekade uppgiften för honom. Det skulle vara feghet att draga sig tillbaka, feghet i fråga om att bekänna Jesus inför människorna. Så blef Rosenblad enhälligt vald till ordförande vid kommittésammanträde i september 1813.[2] Vid följande sammankomst i oktober intog Rosenblad ordförandeplatsen med ett tal, där han, med blicken riktad framåt, ser en ljus och bättre tid vara i antågande, då Jesu namn icke längre skulle ställas i skuggan och försoningsläran icke längre föraktas.[3] Talet, hållet i varm ton, utkom i tryck på svenska[4], och på engelska i brittiska bibelsällskapets berättelser. I England väckte det

[1] 10 Rep. of the Br. & F. Bible Society s. 87.

[2] Ev. sällsk. prot. d. 18 och 22 sept. 1813.

[3] Ev. sällsk. prot. d. 5 okt. 1813.

[4] Tal hållit af ... Matth. Rosenblad vid dess inträde, såsom ordförande, uti evangeliska sällskapets committée den 5 october 1813. Sthm 1813.

stort uppseende, och pastor Steinkopff försäkrade Brunnmark, att han sett skaror af män och kvinnor på det ifrigaste lyssnande vid dess uppläsning och prisande Gud för den anda, som genomgick det, och att ju mer det lästes, desto mer beundrades det.[1] Samtidigt med Leyonmarck afgick magister G. N. Dahlman från sin befattning såsom sällskapets sekreterare, hvilken han innehaft ett par års tid, och pastor Wætterdahl, en af sällskapets stiftare, efterträdde honom. Wætterdahl hade redan i början af samfundets tillvaro lagt hand vid sekreteraregöromålen, men lämnat dem efter en tid, efter hvad det vill synas på grund af någon misshällighet inom kommitén.[2]

I oktober månad 1813 reste Brunnmark från Västerås för att återvända till London. Vägen togs naturligtvis öfver Göteborg. Under den tid, som förflutit, sedan Brunnmark sist gästade staden, hade planen på ett bibelsällskaps stiftande mognat. Brunnmark kom för att skörda den mogna frukten. I sällskap med professor Rosén gick han upp till biskop Wingård och utlade några punkter, som Wingård ville ha full visshet om, innan han ville ställa sig i spetsen för det nya företaget. Brunnmark försäkrade nu, att brittiska bibelsällskapet städse följde den regeln att lämna landets konfession fullkomligt i fred. Så mycken hänsyn till bestående kyrkliga förhållanden tog vidare det engelska samfundet, att det icke ville sprida någon annan bibelöfversättning än den i de olika länderna auktoriserade. Sedan Wingårds farhågor för mindre lyckliga konsekvenser för svenska statskyrkan af ett eventuellt samarbete med ett reformert samfund blifvit undanröjda, gick han villigt med på Brunnmarks planer. Den 4 november 1813 konstituerades Göteborgs bibelsällskap, det andra svenska, på ett stort möte i närvaro af landshöfding, biskop och stadens myndigheter och främste män. Ordförande blef Wingård, sekreterare Rosén och C. F. af Wingård. Bland styrelseledamöterna märkas män från de gamla göteborgska patriciersläkterna, såsom Kjellberg, Ekman, Brusewitz m. fl. Genom

---

[1] Steinkopffs bref bifogadt ev. sällsk. prot. d. 2 aug. 1814.

[2] Ev. sällsk. prot. d. 4 dec. 1810.

en gåfva af Brunnmark kunde sällskapet genast träda i verksamhet. [1]

Wingård var den förste biskop, som ställde sig i spetsen för ett bibelsällskap. Den rörelse, som resulterade i bibelsällskaps upprättande nästan i alla stiftsstäder, betraktades till en början med snarare misstänksamma än vänliga blickar från de kyrkliga myndigheternas sida. Ledningen hade därför hittills legat i händerna på lekmän och pastorer. Med Rosenblads tillträde till ordförandeplatsen i evangeliska sällskapet inträdde i detta fall en märkbar förändring. Han tyckes nämligen ha ansett, att biskoparnas nitiska medverkan var ett oundgängligt villkor för att få bibelsaken längre fram än den kommit. Han sökte därför intressera stiftscheferna, [2] och han lyckades verkligen i dessa sina ansträngningar. Hans appell till dessa statskyrkans representanter blef ingalunda obesvarad, hvilket nogsamt visade sig de följande åren.

Det var stora framgångar Brunnmark kunde uppvisa som resultat af sin rundresa i Sverige. Om den kristligt ödmjuke och mycket anspråkslöse mannen någonsin kände stolthet öfver hvad han uträttat, så kunde han göra detta, om han under sjöfärden till London gick igenom sina minnen från Sverige. Två bibelsällskap hade han fått till stånd och förarbeten till ett tredje, i Visby, voro gjorda, hvarom mera längre fram. Så hade han vidare uppletat en ordförande för evangeliska sällskapet, och en bättre hade knappast stått att erhålla. Med stor glädje och tacksamhet har Brunnmark säkerligen afgifvit sin rapport till det brittiska bibelsällskapet.

Brunnmark var icke en man, som slog sig till ro med hvad han en gång vunnit. Redan följande år var han ånyo på väg till Sverige. Brittiska bibelsällskapets plan var att i Stockholm få till stånd ett allmänt svenskt bibelsällskap, som skulle understödjas af biträdessällskaper i alla stiftsstäder. Brunnmark fick upppdraget att vidtaga sådana mått och steg, som kunde leda till önskadt resultat. För detta ändamål erhöll

[1] Berättelse om Göteborgs bibelsällskaps första allmänna sammankomst. Gbg 1815, s. 13, 39.

[2] Ev. sällsk. prot. d. 7 dec. 1813, d. 4 jan. och 3 maj 1814.

han fri dispositionsrätt öfver 100 p. st.[1] Den, som ursprungligen kommit upp med planen, var möjligen Paterson, som själf påstår, att det var han, som först påpekade nödvändigheten att företaga fullständig skilsmässa mellan traktat- och bibelspridning i stället för den boskillnad, som hittills ägt rum mellan dessa båda evangeliska sällskapets verksamhetsgrenar och att han meddelat Brunnmark denna plan vid deras sammanträffande under Patersons resa till Sverige och England 1814.[2] Det är möjligt, att Paterson har rätt, men ingalunda får man skjuta Brunnmark i bakgrunden, när det gäller svenska bibelsällskapets konstituerande, såsom Paterson tyckes vilja göra.

Vid extra sammanträde i evangeliska sällskapets kommité d. 9 juli 1814[3] föreslog Brunnmark, att ett svenskt bibelsällskap skulle inrättas, och omnämnde därvid det intresse brittiska bibelsällskapet hyste för en sådan anordning. Han framlade också förslag till stadgar, hvilket förslag remitterades i och för granskning till en beredning, bestående af förslagsställaren själf, hofpredikanten Fuchs, Häggman, Hambræus och Wætterdahl. Till slutlig behandling kom det icke förrän i början af följande år, 1815. Då var Brunnmark borta för alltid.

Redan i juni månad 1814, strax efter ankomsten till Sverige, hade Brunnmark ådragit sig en häftig förkylning, som undergräfde hans krafter. Febern ville icke lämna honom, men detta oaktadt sparade han sig icke, utan fortsatte sitt arbete.[4] De yttre omständigheterna gestaltade sig gynnsamt för honom, då han under sommarens lopp blef utnämnd till kyrkoherde i Munktorp af Västerås stift, ett rangpastorat, till erhållande af hvilket bland andra professor Hagberg i Lund vid detta tillfälle anmält sig. Rosenblad var emellertid fast besluten, att sådana tjänster, som de, hvilka Brunnmark gjort svenska kyrkan, skulle värdigt belönas och utnämnde honom också. Han skref därom till Hagberg, nästan ursäktande sig, att han förbigått den högt meriterade mannen. Brefvet är

[1] Ev. sällsk. prot. d. 9 juli 1814.

[2] PATERSON a. a. s. 222 f.

[3] Ev. sällsk. prot. d. 9 juli 1814.

[4] Bref från Brunnmark till brittiska bibelsällskapet dat. Västerås d. 18 juni 1814 i 11 Rep. of the Br. & F. Bible Society. App. s. 62.

skrifvet efter Brunnmarks död, och heter det där bland annat: »Hvad Munktorp angick, hvartill sal. D:r Brunnmark hade längre tid löfte, så var han en exception. Kanske på 100 år en sådan prästman i Sverige icke varit. I själfva London ägde han ett stort anseende. Hans nit för religionen var upplyst och högst lifligt. Han skaffade tunnor guld till nödlidande i Sverige och själf led han nära till nöd. Lämnade änka och 3 små barn bara i stor skuld.» [1]

Utnämningen spridde glädje öfver Brunnmarks sista dagar. Han skref till Steinkopff, att han i denna såg ett nytt bevis på Guds allsmäktiga försyn, som låtit det bli ljust, just då han själf tyckte det var som mörkast. Han tillägger, att hvar gång han rörde handen vid skrifningen, smärtade det honom, men att alla smärtor glömdes, när han fick skrifva och arbeta för bibelsaken. [2] Tillsammans med sin familj vistades han denna tid hos sin broder, assessor P. Brunnmark i Ytternora. Han fröjdade sig öfver att vara i den natursköna omgifningen, att se de skogklädda bergen stiga terassformigt, att se sjöar och strömmar. Det var, skref han till Steinkopff, för mer än alla kejsare och konungar och marskalkar denne hade sett under sin rundresa. [3] Den 1 augusti 1814 dog Brunnmark, innan han tillträdt sitt pastorat. I slutet af månaden fick brittiska bibelsällskapet af en svensk köpman i London mottaga underrättelsen om hans död. Han hade dött i frid, utan dödskamp. Efter det ansträngande arbetet i Herrens tjänst voro krafterna helt enkelt slut. [4]

Brunnmarks bortgång var en kännbar förlust för bibelsaken i Sverige. Paterson, som passerade Stockholm i september månad, konstaterade, huru smärtsamt man öfverallt var berörd af dödsfallet, och undertryckte icke sina farhågor för bibelsakens framtid i Sverige. [5] Brunnmark efterlämnade

[1] Rosenblads bref dat. Sthlm d. 22 aug. 1814 bland Bref till C. P. Hagberg, förvarade i Lunds Universitetsbibliotek.

[2] Brefvet dat. Ytternora i Dalarna d. 10 juli 1814 i 11 Rep. of the Br. etc.

[3] BRUNNMARKS bref dat. d. 23 juli 1814 i 11 Rep. of the Br. etc.

[4] Brefvet dat. d. 22 aug. 1814 i 11 Rep. of the Br. etc. s. 66. BRUNNMARKS lefvernebeskrifning i Västerås stiftstidning nr 233, 34, 36.

[5] PATERSONS bref till brittiska bibelsällskapet dat. Sthlm d. 27 sept. 1814. 11 Rep. of the Br. etc. s. 69.

sin familj i mycket fattiga omständigheter. Paterson uppsökte Brunnmarks änka i Västerås, och i betraktande af de ömmande omständigheterna beslöt han göra hvad han kunde för att lätta hennes bekymmer. Det var också en tacksamhetsgärd åt den trogne medarbetaren.[1] Paterson och parlamentsledamoten Joseph Buttervorth jämte några andra utfärdade till den engelska allmänheten ett upprop om insamling af medel till Brunnmarks familj. Det visade sig nu, hvilka sympatier den främmande legationsprästen under sina Englandsår förvärfvat sig. Icke mindre än 2,500 p. st. inflöto, hvilka, placerade i engelska statspapper, tillförsäkrade änkan en årlig pension under hennes lifstid på 100 p. st., och skulle kapitalet sedan tillfalla barnen eller deras rättsinnehafvare. Det förvaltades efter vissa föreskrifter och under därtill utsedd styrelse af fyra trustees enligt ett särskildt fastställdt reglemente. Allt var sålunda väl och fullt affärsmässigt anordnadt.[2]

Brittiska och utländska bibelsällskapets sekreterare John Owen gifver i sitt arbete om nämnda sällskap Brunnmark det vitsordet, att allt hvad han utförde, gjorde han med mycket omdöme, med finkänslighet och trohet, och att all den lön han för egen del ville af sällskapet mottaga var dess tack. För honom hade det varit belöning nog att icke aktas ovärdig brittiska bibelsällskapets kommités förtroende och att således ha fått vara medarbetare i den stora gemensamma saken. Owen anser också, att man har Brunnmark framför allt att tacka för att den svenska allmänheten stämdes välvilligt mot bibelsällskapen, så att ett allmänt svenskt bibelsällskap kunde komma till stånd.[3] Det är egendomligt att se huru olika Brunnmark och Paterson slutade det aktiva arbetet för bibelsaken. Den förre utfattig, den senare med en pension på 5,000 rubel. Därmed är ingalunda sagdt, att icke Paterson var en oegennyttig man, som kunde offra sitt. Det hade han nogsamt visat. Skillnaden var, att den ene var svensk, den andre skotte.

Förberedande underhandlingar om ett svenskt bibel-

[1] PATERSON a. a. s. 230.
[2] Svenska bibelsällsk. prot. d. 10 aug. 1815.
[3] OWEN a. a. II s. 383, 441.

sällskap hade ägt rum under sommaren 1814, såsom förut är berättadt. Det var meningen att få konungen och kronprinsen med i det tillärnade sällskapet, och muntligen hade de gifvit sitt löfte. De politiska förhållandena förde emellertid både kronprinsen och Rosenblad till Kristiania under hösten 1814.[1] Först på nyåret 1815 kunde man skrida vidare. Enligt stadgeförslaget[2] skulle konungen vara sällskapets högste beskyddare, kronprinsen dess förste hedersledamot, Rosenblad ordförande. Efter engelskt mönster skulle det vidare finnas ett antal vice presidenter, valda bland dem af rikets herrar, höge män, biskopar m. m., som ville ingå i sällskapet. Detta fick härigenom en starkt officiell prägel, som kanske var nödvändig för att sällskapet skulle vinna förtroende. Ledningen af de löpande göromålen skulle liksom i evangeliska sällskapet omhänderhafvas af en kommitté. Engelskt var vidare betonandet af att den bibel, som skulle spridas, borde vara utan alla främmande tillsatser, en motsvarighet till det ryktbara »without note or comment». Den interkonfessionella karaktär, som så starkt framträder i det engelska samfundets konstitution, fann också sin motsvarighet i stadgeförslaget, där det i en paragraf heter: »Utan afseende på stånd, kön, tro och öfvertygelse är detta sällskap tillgängligt för alla kristna, hvilka ej allenast erkänna och antaga den heliga skrift såsom enda rättesnöre för sin tro och trosplikter, utan äro ock grundfast öfvertygade om nödvändigheten att så vidsträckt som ske kan utsprida denna dyrbara bok ibland sina medmänniskor». Förslaget blef än en gång granskadt af Fuchs, Hambræus och Keyser.[3] I de stadgar, som af konungen stadfästes den 22 febr. 1815, hade åtskilliga ändringar vidtagits. Förslaget hade försvenskats, i det de påpekade, från brittiska bibelsällskapets stadgar hämtade formuleringarna försvunnit såväl med afseende på bibelns utgifvande utan alla tillägg som ock beträffande den för svenska statskyrkans medlemmar ovant klingande grundsatsen, att konfessionen skulle träda i bakgrunden. Be-

[1] Jfr WÆTTERDAHLS bref till brittiska bibelsällsk. dat. d. 7 okt. 1814 i 11 Rep. of the Br. etc. s. 75.

[2] Stadgeförslaget är bifogadt ev. sällsk. prot. d. 1 nov. 1814.

[3] Ev. sällsk. prot. d. 10 jan. 1815.

nämningen vice president hade utbytts mot titeln hedersledamot.[1]

Den första allmänna sammankomsten i det nybildade svenska bibelsällskapet hölls först den 27 april 1816. Dess kommité, som konstituerade sig vid sammanträde den 31 mars 1815, hyste inom sig en stor del af dem vi känna från evangeliska sällskapet, såsom Wætterdahl, Hambræus, Keyser, Häggman.[2] Bland öfriga medlemmar märkas Johan Olof Wallin och den gamle upplysningsmannen Nils von Rosenstein. Sekreterare blef dåvarande hofpredikanten Johan Jakob Hedrén, sedermera biskop i Linköping. Ordförande var Rosenblad, fortfarande också ledare för evangeliska sällskapet, hvilket nu begränsade sin verksamhet till traktatspridningen. En frikostig gåfva af kronprinsen på 2,400 R:dr b:co satte svenska bibelsällskapet i stånd att genast börja en omfattande verksamhet. Dess arbete för bibelns spridning öfver hela landet underlättades och möjliggjordes genom de bibelsällskap, som uppstodo i de olika stiften, hvilka från sällskapet i Stockholm fyllde sitt behof af de heliga skrifterna.

XI.

Det är förut omtaladt, att Västerås och Göteborgs bibelsällskap tillkommit år 1813 genom Brunnmarks bemödanden. Ännu ett bibelsällskap leder, såsom redan är antydt, sitt ursprung från samme man. Fram på våren 1813 hade Brunnmark satt sig i förbindelse med konsistorienotarien Gustafsson i Visby och gjort förfrågningar angående bibeltillståndet på Gottland, om bibeln fanns i de flesta eller hvarje hus, äfven de fattigaste, om vid konfirmation biblar utdelades gratis etc.[3] Löfte om hjälp från London, om så behöfdes, blef också gifvet. Under sommarens lopp fick Brunnmark de begärda upplysningarna, hvilka gåfvo honom anledning att skicka ett större antal biblar och nya testamenten jämte 100 r:dr b:co till

[1] Jfr svenska bibelsällsk. första årsber.

[2] Svenska bibelsällsk. prot. d. 31 mars och 19 april 1815.

[3] Jfr BRUNNMARKS reseber. i 10 Rep. of the Br. etc. s. 88 ff.

Gustafsson. Det skedde samtidigt med Brunnmarks återresa till England. Under vistelsen i Västerås hade han sammanträffat med den nye gottlandsbiskopen Eberstein och lagt bibelsaken honom synnerligen på hjärtat. Eberstein lofvade också att understödja ett eventuellt bibelsällskap. Ett sådant bildades verkligen med anledning af Brunnmarks gåfva.[1] Redan i medio af november 1813 kunde man genom ett cirkulär till allmänheten meddela, att Visby bibelsällskap bildat sig under ledning af en kommité, bestående af några kyrkoherdar i stiftet och några lekmän i Visby. Den vädjan, som gjordes till allmänheten om understöd af bibelsaken, förklingade icke heller på Gottland ohörd. Ytterligare understöd kom från England. Den gåfva af 100 p. st., som Brunnmark genast vid sin ankomst till London utverkade åt det nybildade sällskapet, kom detta icke tillhanda förrän i maj månad 1814, emedan den stränga köldèn hämmade postgången. Under loppet af 1814 började så Visby bibelsällskap sin verksamhet, och anknytning gjordes till evangeliska sällskapet.

Samma år som svenska bibelsällskapet i Stockholm grundades, såg ett annat likartadt samfund dagen i Lund. Förhistorien går flera år tillbaka i tiden. Paterson hade redan år 1807 under sitt besök i Lund förvärfvat en vän i professor Anders Hylander,[2] hvilken sedermera med intresse följde det evangeliska sällskapets verksamhet och själf författade traktater för dess räkning. 1812, då Paterson, Henderson och Steinkopff sammanträffade i Helsingborg, måste Henderson stanna kvar efter de andras afresa för att invänta tillåtelse att vistas i Danmark. Väntetiden begagnade han till att göra en afstickare till Lund, där han ville intressera de ledande männen vid universitet för bibelsaken.[3] Så till vida möttes han af otur, som Hylander var bortrest. Han beslöt då att vända sig till professor Mattias Norberg, den berömde orientalisten. Henderson var ju själf en framstående linguist, som med förkärlek studerade de österländska språken. Med vänlighet tog Norberg

[1] Ev. sällsk. prot. d. 4 okt. 1814, då en berättelse från Visby bibelsällsk. om dess stiftande upplästes. Skrifvelsen är bifogad denna dags protokoll.

[2] PATERSON a. a. s. 51.

[3] HENDERSON a. a. s. 107 ff.

emot främlingen, och då han såg hans filologiska intresse, gaf han honom en syrisk kodex, hvilken han hade utgifvit, samt visade honom nasareiska manuskript.[1] Henderson å sin sida utlade för Norberg, hvad brittiska bibelsällskapet åsyftade och uträttat. Så tog han afsked och gick till sitt värdshus, där han efter en stund fick mottaga en middagsbjudning till Norberg för följande dag. Här yppade sig ett förträffligt tillfälle för Henderson att lägga i dagen vikten af bibelsällskaper, ty bland gästerna voro många, som med intresse lyssnade till hvad Henderson hade att förmäla. Bland de nya bekantskaperna var det somliga, som sedermera, i full högtidsdräkt, gjorde Henderson sin uppvaktning i hans tillfälliga bostad i Lund. En af dessa var den originelle David Munck af Rosenschöld, som visade stort intresse för saken och bad att af Henderson få en framställning af bibelsällskapernas verksamhet att införa i den »journal för religionslärare», som han ämnade inom kort publicera.[2] Bland nyförvärfvade vänner kunde Henderson räkna pastor Arrhén, anställd vid läroverket i Karlskrona, hvilken var nära förbunden med Hylander. Denne Arrhén synes ha kommit Henderson rätt nära, och det närmaste praktiska resultatet af Lundabesöket vanns genom honom, i det han lofvade att göra undersökningar om bibelns förekomst i den församling han tillhörde samt åtog sig att uppmana andra präster att göra detsamma. Rapporterna skulle insändas till evangeliska sällskapet. Hendersons yrkande på ett bibelsällskap i Lund hade för den närmaste tiden icke någon påföljd, men var ett frö med groddkraft.[3]

[1] NORBERG utgaf Codex nasaræus, liber Adami appellatus I—V. Upplagan var ett verk af imponerande lärdom, utmärkt för sin tid, men är nu obrukbart på grund af det godtyckliga återgifvandet af den mandäiska texten. Realencyklopädie für prot. Theol. u. Kirche. 3 Auf. Art. Mandäismus.

[2] Någon sådan redogörelse för bibelsällskapen återfinnes icke i journalen.

[3] HENDERSON påpekar, att man på många håll i Lund hyste fördomar mot inrättandet af ett bibelsällskap därstädes, emedan förslaget tycktes vara utgånget från brödraförsamlingen och framkommet i dess intresse. Anledningen till dessa misstankar var säkerligen Hendersons nära förhållande till Hylander. — Henrik Schartau ingick icke i något bibelsällskap. Han invaldes i svenska bibelsällskapet, men afböjde medlemskallelsen, som han ansåg sig hindrad att antaga »endast af en långt före detta stadgad föresats att icke med nya förbindelser öka antalet af de samhällsplikter, som jag allt mera blir oförmögen att fylla», såsom Schartau skrifver i ett bref, bifogadt svenska bibels. prot. d. 20 jan. 1815.

Brittiska bibelsällskapets uppdrag förde ju nu Henderson till Island, men 1815 finna vi honom åter i Köpenhamn, på väg till Petersburg att understödja Paterson. Denne, som fortfarande med intresse följde händelserna i Sverige, ansåg det vara af synnerlig vikt, att bibelsällskap inrättades i de båda universitetsstäderna och hade därför skrifvit till Lund, att man där borde draga nytta af Henderson under dennes vistelse i Köpenhamn.[1] Henderson var också uppfylld af samma nit och reste själfmant i november 1815 öfver till Lund för att se, hur saken avancerat.[2] Han möttes af fullbordadt faktum. Lunds bibelsällskap hade några dagar förut, den 10 november, firat sin första allmänna sammankomst. Sverige visade, att det nu började reda sig på egen hand. Det var biskop Faxe, som tagit initiativet.[3] Redan vid prästmötet i augusti 1814 hade han lagt saken på prästerskapets hjärta, men riksdagsbestyr kommo då hindrande i vägen för planernas snara fullbordande. Henderson var mycket nöjd med hvad han erfor om det nybildade samfundet och trodde sig kunna konstatera, att grunden var väl lagd. De ledande personerna hade hans gillande. Faxe träffade han visserligen icke, då denne var borta på visitationsresa, men sällskapets sekreterare, professor Hagberg, gjorde på honom ett godt intryck, såsom en utmärkt man, den lämpligaste för sysslan man kunde tänka sig. Henderson föreslog inrättande af biträdessällskap i de skånska städerna, såsom Malmö, Landskrona m. fl. Hvad den förstnämnda staden beträffar, hyste han goda förhoppningar, då kyrkoherden därstädes, Gullander, visade lifligt intresse för saken och nitiskt understöddes af den fromme och varmhjärtade köpmannen Bager, hvilken en tid, med stor framgång, verkat såsom kommissionär för evangeliska sällskapet i Stockholm. Ett hjärtligt mottagande hade Henderson fått af sina gamla vänner Hylander och Norberg. Den sistnämnde blef mycket förtjust, då Henderson öfverlämnade till honom ett genom brittiska bibelsällskapets försorg utgifvet nytt testamente på

[1] PATERSON a. a. s. 255.

[2] HENDERSON a. a. s. 177 ff.

[3] Protokoll hållet vid sammanträde med Lunds bibelsällskap 1815. Lund 1815, s. 6.

turkiska. Det gladde Henderson, att Norberg, den främste orientalisten i Europa, som han kallar honom, fann den gjorda öfversättningen mycket förtjänstfull. Lundensarna tyckas ha mottagit den främmande resenären på ett synnerligen gästfritt sätt, nästan för storartadt. Henderson skref, medan han ännu låg kvar i Köpenhamn, till en vän i England, att lundaborna visserligen uppmanat honom till ett nytt besök i deras stad, men han vågade knappt resa dit igen; till den grad hade de skrämt honom med sina kalaser.[1]

Liksom stiftschefen i Lund satt sig i spetsen för ett bibelsällskap därstädes, så gjorde flera biskopar på andra ställen. 1817 kommo likartade samfund till stånd i Skara, Hernösand, Växiö och Uppsala, i det Weidman, Almqvist, Mörner och Lindblom hvar i sin stad togo initiativet.[2] Den outtröttlige och nästan allestädes närvarande Paterson bidrog väl icke direkt till dessa samfunds upprättande, men hade dock sin hand med i spelet på flera ställen. Med Lindblom hade han stått i korrespondens under sin Petersburgsvistelse[3] och den resa han företog till England 1817 lade han öfver Torneå, hvarigenom han kom i tillfälle att träffa biskop Almqvist, hvilken han gladde genom att utlofva engelskt understöd för bibelverksamheten.[4] I Uppsala mottog Lindblom honom med öppna armar. Ärkebiskopen synes icke ha imponerat på Paterson, som väl tycktes vara road af hans sällskap och uppskatta hans förekommande vänlighet, men vid jämförelse med den andre svenske ärkebiskopen, Tengström i Finland, fann Lindblom väga alltför lätt.[5] I Västerås underhandlade Paterson med biskop Murray, och i Skara uppsökte han Weidman. Här synes man ha behöft en rådgifvare, och man uppskattade högt det bistånd, den erfarne mannen gaf vid uppgörandet af planerna för det därvarande bibelsällskapets verksamhet.[6] I Göteborg tog Paterson med glädje del af berättelsen om det i denna stad verkande

[1] HENDERSON a. a. s. 181.
[2] Jfr de olika bibelsällskapens första årsberättelser.
[3] PATERSON a. a. s. 265.
[4] PATERSON a. a. s. 277.
[5] PATERSON a. a. s. 295.
[6] Skara stifts bibelsällskaps första årsberättelse. Skara 1818 s. 21.

samfundets framgångsrika arbete. Med sällsynt offervillighet hade allmänheten i dessa trakter understödt bibelsaken.[1]

Än en gång besökte Paterson Sverige, nämligen på resan tillbaka till Petersburg efter en tids vistelse i England. Han tog vägen öfver Stockholm, och under resan dit uppsökte han biskop Tingstadius i Strängnäs för att förmå honom att sätta sig i spetsen för ett bibelsällskap för hela stiftet.[2] Ett samfund för bibelns spridning fanns redan inom stiftets område, nämligen i Örebro, där kammarherre Johan Henrik Steuch tagit initiativet och i slutet af år 1816 fått till stånd Nerikes bibelsällskap.[3] Paterson visste, att Tingstadius var ogynnsamt stämd mot bibelsällskapen, icke mot dem i och för sig, utan därför att de spridt den gamla öfversättningen och därigenom verkat hämmande för den nya öfversättningens antagande, åt hvilken Tingstadius ägnat ett lifslångt arbete. För att stämma biskopen gynnsamt hade Paterson tagit med sig ett stort antal vackert bundna biblar på olika språk, hvilka han som gåfva öfverlämnade. Detta bevis på bibelsällskapens storartade verksamhet imponerade dock icke på Tingstadius. Han förblef obeveklig. Först 1832 bildades Södermanlands bibelsällskap.[4]

Henderson hade gästat Lund 1815. Nästa gång vi finnna honom i Sverige var år 1819. Han reste då från Köpenhamn

[1] I ett bref till Rosenblad omtalar Häggman sina intryck vid läsningen af Göteborgs bibelsällskaps årsberättelse och gör därvid följande jämförelse med ev. sällsk.: »Att då Evang. Sällskapet, alltifrån den tid då det började arbeta på Bibeln, eller på 5 års tid, funnit i hela Riket blott 386 Contribuenter, bland hvilka många nu äro döda... så har däremot Göteborgska Bibelsällskapet, på detta enda året 1814, räknat 502 sådane, inom ett enda stift! Likaså uppgifver Evang. Sällskapets redovisning för år 1814 endast 116 välgörare för bibelsaken, berörde år, och deras sammanlagda gåfvor endast R:dr 692 B:co, under det Göteborgska Bibelsällskapet kunnat, ehuru inom så liten krets, insamla R:dr 6381 B:co. Så mycket som det ena gör min bestörtning öfver vårt tillbakablifvande, och bevisar nödvändigheten af den anstalt som nu är träffad, att skaffa sällskapet en större verkningskraft i bibelplanen, äfvenså mycket är jag glädjefullt förvånad öfver så stora verkliga bevis af en allmännare, långt mera rådande kärlek för Bibeln, vid rikets västra kust, än vid den östra». — Brefvet. dateradt Sthlm den 8 juni 1815, är bifogadt svenska bibelsällsk. prot. den 12 dec. 1815.

[2] PATERSON a. a. s. 281.

[3] Ber. af Nerikes bibelsällsk. comité... Örebro 1819.

[4] Jfr detta bibelsällsk. tryckta ber.

till Karlskrona, där han hade gamla förbindelser, och där han redan för fyra år sedan sökt genom sin vän Arrhén verka för en sammanslutning. Nu var samfundet bildadt, och Henderson kom i tillfälle att närvara vid dess första sammankomst. Tanken var att särskildt förse flottans manskap med biblar. Amiralerna Lagerstråle och Trolle hade för den skull lofvat sin medverkan. Vid mötet uppmanades Henderson att tala, och fastän oförberedd, yttrade han sig på svenska. Språket stred nog mot grammatikens regler, skref han hem till sin hustru, men det gjorde kanske icke så mycket. Det vältaligaste i anförandet hade varit, då han erbjöd ekonomiskt understöd från England. Henderson ställde sedan färden till Kalmar, där biskop Stagnelius, såsom upphofsman och ordförande i det nyss bildade samfundet för bibelns spridning i Kalmar stift, vänligt tog emot honom.[1] Återresan till Danmark togs öfver Växiö. Fastän Henderson rest så mycket i hela Sverige hade han aldrig haft något obehagligt reseäfventyr. Vägen ner till Skåne ansågs dock så osäker, att Henderson här för första gången reste under bevakning, i det han i Växiö till följeslagare erhöll en husar, som skulle beskydda honom mot kringstrykande fredsstörare.[2]

Vid prästmötet i Linköping 1817 planerade biskop von Rosenstein ett bibelsällskap, som dock blef färdigbildadt först på våren 1819.[3] Nu funnos sammanslutningar för bibelns spridning i alla stiftsstäder utom i Strängnäs. Brunnmarks plan på ett allmänt svenskt bibelsällskap i Stockholm med biträdande sällskap i stiftsstäderna hade gått i verkställighet.

En del andra, s. k. biträdessällskap, stiftades också, såsom i Göteborg, Gefle, Stockholm. En egendomlig bildning är att anteckna, nämligen ett bibelsällskap för barn, upprättadt i Göteborg. Läraren vid Prins Oscars skola därstädes, Pastor Cornelius Rahmn, hade en gång under ett veckoförhör med skolbarnen omtalat Guds underbara gärningar och därvid särskildt nämnt den närvarande tidens stora anstalter för bibelns

---

[1] 15 Rep. of the Br. & F. Bible Society innehåller bref från HENDERSON dat. Karlskrona d. 29 jan. 1819, Kalmar d. 3 febr., Köpenhamn d. 19 febr.

[2] HENDERSON a. a. s. 235 f.

[3] Ber. om Linköpings bibelsällskaps första allmänna sammanträde den 11 maj 1819, s. 6.

spridning såsom ett verk, hvarvid man måste utropa: detta är Guds finger. Då en tid därefter tjugo biblar tilldelades skolan, blef barnens uppmärksamhet ytterligare fästad vid saken, och en dag kommo de till sin lärare med ett litet belopp, som de trots sin fattigdom sparat samman, med anhållan att gåfvan skulle öfverlämnas till Göteborgs bibelsällskap. Stor glädje väckte det i skolan, att denna gåfva erkändes i den snart därefter utkomna årsberättelsen. Det gaf impulsen till att lärjungarna fattade beslut att själfva bilda ett bibelsällskap. Rahmn höll emot i början genom låtsade motsägelser för att pröfva fastheten af deras uppsåt. Då de framhärdade, lät Rahmn saken ha sin gång; i juli 1815 bildades sällskapet med Rahmn till ordförande. Vid sin sida fick han en kommité, bestående af sju ynglingar. Sekreterare blef underläraren i skolan.[1]

XII.

Såsom bihang till framställningen af de svenska bibelsällskapens uppkomst vilja vi foga några ord om det norska bibelsällskapet, emedan dess tillkomst är nära förbundet med Rosenblads namn. Hösten 1814 vistades Rosenblad en tid i Kristiania såsom en af underhandlarna från svensk sida, angående föreningen mellan Sverige och Norge. I denna grannlaga situation visste han förvärfva sig stor aktning och stora sympatier från norsk sida. Biskop Bech skref några månader efter uppgörelsen, att han aldrig skulle glömma Rosenblads af visdom, rättfärdighet och eftergifvenhet präglade uppträdande, när det gällde den stora saken, Sveriges och Norges förening. Rent personligt gladde han sig öfver den vänlighet han rönt af Rosenblad, hvilken han ansåg ha förskaffat honom kronprinsens bevågenhet.[2] Dåvarande slottspastorn på Akershus, sedermera biskopen i Bergen, Claus Pavels, hvilken med stort

[1] Berättelse om detta bibelsällskaps uppkomst är bifogad svenska bibelsällsk. prot. d. 26 sept. 1815.

[2] BECHS bref till Rosenblad dat. d. 28 febr. 1815 är bifogadt ev. sällsk. prot. 1815.

intresse följde dagens händelser och i sina dagböcker gifvit en liflig skildring af denna tiden, kände sig också dragen till Rosenblad. Han fann det betydelsefullt med hänsyn till förhållandet till det nya broderfolket, att den förste svenske man han mött under underhandlingarna var en, hvilkens intresse för religiösa ting genast trädde i dagen.[1] I slutet af oktober 1814 sammanträffade de båda männen för första gången. Rosenblad hade samma dag hört Pavels predika, och han gladde sig öfver den äkta religiositet hans förkunnelse bar vittne om.[2] Både vid detta och andra tillfällen uppmanade han honom att söka åvägabringa ett bibelsällskap i Norge och utlofvade därvid understöd från Sverige. Han sökte att i denna riktning påverka äfven andra präster.[3] Vid Rosenblads afresa från Kristiania hade dock saken icke avancerat mycket långt. Muntliga underhandlingar om ett bibelsamfunds upprättande skulle föras i Stockholm med doktor Neuman, sognepräst i Asker, hvilken i egenskap af representant för norska prästerskapet skulle resa dit i politiska angelägenheter.[4] Om dessa muntliga underhandlingar ledt till något resultat, är oss icke bekant. Det var emellertid icke genom Neuman, utan genom Pavels, som saken fördes märkbart framåt.

Pavels gaf Rosenblad det rådet att söka intressera de norska biskoparna för bibelsaken. Han rekommenderade därvid särskildt biskop Nordal Brun i Bergen, som så energiskt kämpat mot föreningen med Sverige. Hvad han talat och skrifvit under den nyss förflutna tiden borde icke minska regeringens eller någon rättskaffens svensk mans tillit till honom. »Han, som vi alle, blændedes af en skuffende Glands, der vist ikke oftere skal bedaare os», skref Pavels.[5] Fastän 70 år gammal, kunde Brun värmas såsom en tjugoårig yngling, för den sak han fann god. Religionen hade i Norge knappt någon upp-

[1] PAVELS' bref till Rosenblad dat. d. 27 nov. 1814 är bifogadt ev. sällsk. d. 10 jan. 1815.

[2] Claus Pavels's Biografi og Dagböger, udgivne i Uddrag af CLAUS PAVELS RIIS. Bergen 1864, s. 308.

[3] Jfr bl. a. bref från Sören Georg Abel, sognepräst i Gjerestad, af d. 29 nov. 1814 och 18 mars 1815, bifogade ev. sällsk. prot. 1815.

[4] Jfr det nyss citerade brefvet från Pavels.

[5] Jfr det nyss citerade brefvet från Pavels.

riktigare och kraftfullare vän och taleman. Rosenblad följde det gifna rådet och satte sig i förbindelse med de norska biskoparna och äfven andra norska prästmän och framstående lekmän. Genom att invälja dem i det evangeliska sällskapet i Stockholm och i det svenska bibelsällskapet samt i sammanhang därmed tillsända dem berättelser om dessa samfunds verksamhet sökte han sätta dem in i, hvad man i Sverige gjort på det ifrågavarande området, för att därigenom väcka deras intresse för liknande anstalter i Norge.[1] De svar, som från alla håll inkommo på medlemskallelserna, vittna om att Rosenblad rönte framgång i sina bemödanden.[2] Den nyss nämnde stiftschefen i Bergen skref, att han önskade, att om så vore Guds vilja, år skulle läggas till hans dagar och kraft till hans svaga ålderdom, så att det kunde blifva också honom möjligt att bidraga till det evangeliska sällskapets härliga syften och att få se något liknande begynna också i hans kära Norge.[3]

Icke Brun, men Bech utsågs af Rosenblad till ledare för det nya bibelsällskap, som skulle bildas. Af flera viktiga skäl ansåg sig Rosenblad icke kunna förbigå Kristianiabiskopen.[4] Bech åtog sig uppdraget, men skref, att han helst velat se Rosenblad såsom ordförande.[5] Vidare fick Pavels en anhållan att samarbeta med Bech. Det löfte om ekonomiskt understöd från svensk sida, som Rosenblad gifvit, infriades på det sättet, att kronprinsen skänkte 6,600 R:dr B:co, i norskt mynt omkring 20,000 R:dr, till ett norskt bibelsällskaps upprättande.[6] Nu voro förberedelserna gjorda, och man skulle kunna tycka, att saken skulle avancerat vidare med lätthet·

---

[1] Ev. sällsk. prot. den 10 jan. 1815. Svenska bibelsällsk. prot. den 19 april 1815.

[2] Jfr bl. a. bref från biskoparne Sörensen och Krogh, bifogade ev. sällsk. prot. den 4 april 1815, och från statsrådet Peter Motzfeldt i svenska bibelsällskapets protokoll 1815.

[3] Bruns bref, dat. den 11 mars 1815 är bifogadt ev. sällsk. prot. den 6 juni 1815.

[4] Claus Pavels's Dagbogs-Optegnelser udgivne af C. P. RIIS. 2 det Bind 1815—1816. Christiania 1867, s. 85.

[5] Bechs bref, dat. den 11 juli 1815, är bifogadt svenska bibelsällskapets protokoll 1815.

[6] Pavels's Dagbogs-Optegnelser II s. 85.

Pavels hyste också goda förhoppningar. Han hade förtroende till Bech såsom en duglig och verksam man och var viss om, att han skulle intressera sig för samfundet, sak samma af hvad skäl. Pavels' i början gynnsamma omdöme om biskopen förändrades med tiden. Han gjorde den erfarenheten, att Bech hade en förunderlig lust att vara allenarådande i alla ting, han fick fingrarna på. Det fick Pavels nogsamt märka i sitt samarbete med honom, först vid kvitteringen af kronprinsens gåfva, hvilken skulle ske af Bech och Pavels gemensamt, men hvarvid den senare aldrig kom med,[1] sedan vid Bechs egenmäktiga uppträdande i handhafvandet af denna summa, hvilken han nedlade i ett tryckeri, som för Waisenhusets räkning inköptes med villkor, att det skulle stå till buds vid tryckandet af biblar.[2]

Med organiseringen af sällskapet gick det långsamt. Efter påminnelse från Rosenblad grep sig Bech dock an med arbetet, i det han fram på sommaren 1815 tillkallade Pavels och professor Hersleb för att rådgöra om inbjudningsskrift till det norska bibelsällskapet, om samfundets stadgar och om plan för bibeltryckningen.[3] Bech framkom vid detta tillfälle med ett förslag att blott trycka nya testamentet och valda delar af det gamla med uteslutande af anstötliga partier, hvilka enligt hans mening blott lade hinder i vägen för bibelns spridning. Både Hersleb och Pavels opponerade eftertryckligt mot förslaget. Hvad skulle Rosenblad, hvad skulle biskop Brun säga, om man sände dem en så moderniserad, kastrerad bibel, skrifver Pavels i sin dagbok.[4] Bibelsakens vänner voro ju emot allt rationalistiskt behandlingssätt af bibeln och efter en åtgärd, sådan den Bech föreslagit, kunde understöd icke väntas vare sig från Sverige eller det brittiska bibelsällskapet. Efter meningsskiljaktigheten såg det ut, som om Bech helst ville låta hela bibelsaken falla i glömska.[5] »Den ärevördige Rosenblad kunde näppeligen lämnat saken i sämre händer», lyder

[1] PAVELS'S Dagbogs-Optegnelser II s. 87 f. PAVELS i bref till ROSENBLAD, den 16 maj 1815, bifogadt svenska bibelsällsk. prot. 1815.

[2] BECHS bref till ROSENBLAD, dat. den 3 nov. 1815, är bifogadt svenska bibelsällsk. prot. 1815.

[3] PAVELS'S Dagbogs-Optegnelser II s. 141 ff.

[4] PAVELS II s. 143.

[5] PAVELS II s. 325.

nu Pavels' omdöme.[1] Slutligen kom man emellertid öfverens om, att den gängse öfversättningen af bibeln skulle användas och blott revideras på de nödvändigaste ställena. Revisionen påbörjades, men gick långsamt.[2] I maj 1816 hölls bibelsällskapets länge beramade första allmänna möte, men med mycket ringa anslutning.[3] Det är här icke platsen för en utförligare skildring af det norska bibelsällskapets öden denna tid och de svårigheter man hade att bekämpa. Fart i arbetet blef det först, när samfundet genom brittiska bibelsällskapets bemedling rekonstruerades år 1820. Det skall blott bifogas några omdömen af norska män om Rosenblad och hans bemödanden för bibelsaken.

Pavels skattade Rosenblad högt och satte värde på hans ifriga bemödanden för kristendomens sak. I åsikter voro de båda hvarandra ganska olika. Pavels var en frisinnad man, men med alltför sundt religiöst omdöme för att gå med på de rationalistiska banorna. Mot den frambrytande pietistiska strömningen ställde han sig icke i opposition, men han rycktes ej heller med.[4] Rosenblads ståndpunkt föreföll honom trång. Hans starka framhållande af försoningsläran stämde icke öfverens med Pavels' vanliga predikosätt.[5] Men varmt tog han Rosenblad i försvar mot anklagelser för fanatism eller hyckleri. Professor Georg Sverdrup kallade honom en gång i samtal med Pavels för »kjeltring». Därom säger Pavels, att för bigotteri kunde man icke frikänna honom, och att man i allmänhet vore böjd för att taga omotiveradt talande och skrifvande om religionen för hyckleri, »men der skal mere end lös snak til at forandre min mening om Rosenblad.»[6]

Huru en annan framstående man i norska kyrkan, biskop Bugge i Trondhjem, betraktade ingripandet från svensk sida i Norges religiösa förhållanden, framgår af dennes bref till pastor Wætterdahl i Stockholm, där det heter: »Det synes som en

[1] PAVELS II s. 427.
[2] PAVELS II s. 441.
[3] PAVELS II s. 446 f.
[4] Jfr TÖNDER NISSEN, De nordiske Kirkers historia. Kristiania 1884, s. 494.
[5] PAVELS II s. 19 f.
[6] PAVELS II s. 616.

herligere Tidpunkt snart skulde forestaae Christi Kirke, i det mindste synes det, at Menneskenes Hierter, som længe nok have sögt Vand i törre Brönde, begynde at tragte efter noget höiere; og endskiönt denne Længsel altfor ofte qvæles i sandselige Adspredelser, saa tör man dog haabe, at Han, som skabte Lys af Mörket, ogsaa af den Mörkets och Forvirringens Tidsalder, vi have oplevet, vil lade sit ords Herlighed fremskinne och lyse for Folkene paa Jorden. Endog i denne Henseende anseer jeg Norges Forening med Sverrig som en Guds Barmhjertighed, thi aldrig var dog Religionsforagt saa herrskende i Sverrig som i Danmark, hvor et hvert Menneske som troer paa Gud och Dom och Evighed ansees som forrykt.» [1]

XIII.

Bibelsällskapens tidigaste historia i Sverige har blifvit framställd. Bibelsakens framgång hade varit storartad. Brittiska bibelsällskapet såg i Sverige det land, hvarifrån man kunde hämta den största uppmuntran. Öfverraskande var också utvecklingen för svenska ögon. »Den, som vet sakernas ställning 1807, 8, 9 och 10, är häpen att finna skillnaden så oerhördt stor», skref Wætterdahl 1818. [2] Den onekliga lyftning i det

[1] Brefvet, dat. den 16 juli 1815, är bifogadt svenska bibelsällsk. protokoll 1815. — I ett annat bref, dat. den 16 maj 1815, ställdt till Rosenblad, skrifver Bugge: »Lovet være Gud, som ogsaa rörer vor fælles Landsfaders Hierte til at bidrage til, at Gudsfrygt och Dyd maae tiltage. Vi have hidtil i Norge levet under et sandt ugudeligt Zepter; og Virkningen deraf sees alt for tydelig i en utrolig Ryggeslöshed og Religionsforagt. — Religionens Lærere forkynde ej heller altid Jesu Lære uforfalsket, men derimod Kiöbenhavnsk Christendom, som giærne uden Anstöd kunde prædikes i en Synagoge, i en Moskee, i et hedensk Tempel. Forsoningslæren og Menneskets dybe Trang dertil och Forsonerens Guddom nævnes sjælden. Inderligen vilde jeg önske, at Deres Excellence fulgte H:s Majestæt till Christiania, thi meget, saare meget har jeg paa Hiertet, som bedst mundtlig kunde omtales, hvis jeg nöd den Lykke, personligen at opvarte Deres Excellence. Menneskets Omvendelse staaer vist nok ikke i Kongens Magt; men den kan dog rydde mange Hindringer af Vejen, og ved gode Politie-Love standse den ryggeslöse Yttring af Foragt for Gud og hans Ord. Og hvor höjligen trænger Norge til saadanne Love och til deres alvorlige Overholdelse!»

[2] Brefvet, dat. den 5 mars 1818, återfinnes i Proceedings of the first 20 years of the religious Tract Society, s. 399.

religiösa lifvet, som ägde rum i Sverige liksom på kontinenten på 1810-talet, hade tagit sig uttryck i bibelsällskapens stiftande. En annan fråga är, i hvad mån dessa samfund bidragit till ett rikare kristligt lif. Det faller utom ramen för den föreliggande undersökningen att behandla denna punkt. En värdering i detta hänseende är också ofantligt svår och undandrager sig ett närmare bestämmande. Det är klart, att en vidsträckt spridning af den heliga skrift nödvändigtvis måste skaffa den många läsare, och att ett flitigare studerande af bibeln än förut måste föra till ett vidsträcktare upptagande af uppenbarelsens innehåll i folklifvet. Det var därför stora förhoppningar, som fästes vid bibelsällskapen i deras första tid. Blott ett exempel må anföras. Prosten Christian Schönbeck i Riseberga skref sommaren 1815 till Wætterdahl:[1]

»Af allmänna tidningar ser jag, att under den dyrt älskade mannen Hans Ex. Rosenblads ledning ett bibelsällskap i vårt land blifvit inrättadt. Den Barmhertige har behagat nyttja denne redlige och verksamme herre till befrämjande af ett så stort verk. Och samme kärleksrike Gud skall visserligen utse moyens att befordra afsikterna af detta sällskap, på det Hans ord må blifva kändt i hvar koja. Med söndagsscholorna är jag hjärtligen nöjd. I synnerhet tyckes den i moderförsamlingen uppfylla ändamålet. Jag kan naturligtvis oftast här deltaga i undervisningen. Nära 400 barn sysslosättas alla helgdagar med bibelläsning och en enfaldig förklaring. Men äfven så många gamla bevista också scholorna, och för de förledne årens catechumeni har jag gjort det till en plikt att vara tillstädes såsom åhörare. Många anledningar till skadliga förströelser skola härigenom undvikas, många sanningar djupare befästas, många uppmuntringar meddelas, många suckar till den Gode Fadren uppsändas. Jag har det hopp till vår Herre Jesum Christum att genom denna sysslosättning på söndagarna kunna bryta den lättsinnighet som är bland allmogen, tidens djefvul (ty sagt i parenthese, sedan de väldige sett galenskapen af irreligiosité, sedan de lärde skjutit nödskott — regerar nu denne världens förste bland civile borgare och bönder, och det är hög tid arbeta att återföra dessa till sanning). Brännvins-

[1] Brefvet dat. d. 1 juni 1815, är bifogadt ev. sällsk. prot. d. 4 juli 1815.

begäret är bland allmogen en förskräcklig pest. Efter den öfvertygelse som jag på befallning publikt yttrat, handlar jag i min lilla krets. Jag förmanar, varnar och bestraffar i tid och otid. Och till förekommande af kärlek för brännvin bland den unga hopen, har jag lofvat hvar gosse bland catechumeni som ett år, från confirmationsdagen, kan styrka, att han ej supit brännvin, en bibel. Tre äro på detta sätt belönte och Herren kan förunna mig nåd att uppmuntra flera.»

Schönbeck stod ingalunda ensam i sin förhoppning, att en ökad spridning af bibeln skulle föra stor välsignelse med sig. För att kunna sysselsätta folket med bibeln, behöfdes såsom en oundgänglig förutsättning en riklig tillgång på biblar, och denna möjliggjordes genom bibelsällskapen. Å andra sidan fordrades mycket för att få folket till att verkligen sätta sig in i bibeln, därtill fordrades såsom Schönbeck insett, undervisning, förmåga å prästens sida att intressera för bibelns läsning. För att bibelsällskapens stora ansträngningar skulle komma till verklig nytta, fordrade dessa samfund ett komplement, åtgärder, hvarigenom den stora strömmen af Guds ord i små rännilar leddes ut öfver fälten, hvarigenom vattnet kunde tränga ner i den torra jorden.

Intressant är att se, huru man med tillbakablick på bibelsällskapens verksamhet under ett par tiotal år bedömde dess resultat. Vi vilja anföra ett yttrande från 1848 af kyrkoherde Johan Ternström, hämtad ur den af honom utgifna Nordisk Kyrkotidning. Han gör en gång följande reflexioner med anledning af svenska bibelsällskapets årshögtid: »Då vi gå att därom för tillfället yttra några ord, fästa vi oss icke vid det, hvarpå många lägga största vikten, vid berättelsen, ty att tusentals biblar spridas, om ock dessa vore i möjligaste måtto fullständiga och korrekta, därmed kommer icke Guds rike. Det kommer icke ens därmed, om alla dessa biblar lästes. Det har ock icke visat sig, att det kommit i större kraft, sedan Bibelsällskaperna uppstodo, än förut. »Tron är af predikan», och därmed kommer Guds rike. Apostlarna sände icke ut biblar (Gamla Testamentet med tillägg af egna skrifter) utan de gingo ut i hela världen och predikade evangelium, och Herren verkade med ordet och församlingar uppblomstrade allestädes,

planterade och vattnade af sändebuden i Christi stad, och Gud gaf växten. Detta är Guds oföränderliga ordning. Gif oss därför lefvande och trogna predikanter, som förkunna salighetens väg, som kunna af Herren användas till den ödeliggande kyrkoåkrens upplöjande och besåning, sedan gör bibelspridning och bibelläsning sin nytta. Att så och så många tusen biblar spridas, har således för oss under tidens närvarande ställning, då det christliga lifvet är i så stort förfall, föga att betyda». [1]

Ternström var en strängt kyrklig man på samma gång han anslöt sig till tidens pietistiska strömning, den gammalpietistiska i motsats till den af Rosenius företrädda riktningen. Han var af ungefär samma åsikter som de män, som stiftat evangeliska sällskapet och i bibelsamfunden trodde sig finna räddning mot dåtidens utbredda otro. Hans stränga omdöme om bibelsällskapen är en svår anklagelse mot svenska prästerskapet på 1820- och 30-talet, att de icke förmått fylla de kraf en allmännare spridning af bibeln satt på dem. Därigenom ledde bibelsällskapen icke till sådan välsignelse man trodde skulle följa dem i spåren. Det vill synas som Ternström hade rätt i denna punkt. Men orättvist är det att därför se ned på bibelsällskapen. De fyllde ett oundgängligt behof, nämligen att anskaffa de heliga skrifterna.

Bibelsällskapens gagn ligger dessutom också på ett annat område. Dessa samfund hade sin upprinnelse i individualismens segertåg genom världen, icke blott i den meningen, att man ville, att bibeln skulle komma i hvar enskild mans ägo och väcka honom till personlig kristendom, utan äfven därutinnan, att dessa sällskap stiftades och upprätthöllos till en stor del af män, som icke hade något officiellt uppdrag att draga försorg om folkets andliga behof. Individualismen lösgör de bundna krafterna inom församlingen och gör också andra än prästerna till församlingarnas tjänare. En ökad själfständighet hos lekmännen måste ovillkorligen taga sig uttryck i kraf på själfständig verksamhet. Dessa berättigade kraf tillgodosågos genom de föreningar, som vid individualismens genombrott framkommo först i England och sedan annorstädes. Bibelsaken och missionen åstadkommo stora sammanslutningar, som gåfvo

[1] Nordisk Kyrkotidning utg. af J. Ternström. Nionde årg. 1848 s. 103.

de lösgjorda lekmannaelementen ett vidsträckt arbetsfält, där de i samarbete med kyrkans ämbetsmän kunde tillfredsställa sin längtan att verka som fullmyndiga medlemmar af Guds församling. Inskränkte sig all andlig verksamhet i församlingen till nådemedelsförvaltningen, så fanns intet utrymme för andra andliga krafter än prästernas, och den oundvikliga följden af individualismens seger måste då blifva ett intrång på deras ämbete, hvilket till slut kunde föra till upplösning af all kyrklig ordning. Det var här bibel- och missionssällskap kommo in och visade hän på hittills försummade områden, där oändliga arbetskrafter voro af nöden. Dem i spåren följer den inre missionen.

I Sverige utgjorde bibelsällskapen ett sådant fält för nyvaknad verksamhetslust. En omständighet, som mycket bidrog till våra bibelsamfunds tillväxt, var prästernas lifliga anslutning. Brittiska bibelsällskapet fann häri något synnerligen glädjande, och med rätta. Ty det är en heder för svenska prästerskapet, att det icke, såsom delvis i andra länder skedde, ställde sig oförstående mot den nya rörelsen. Men å andra sidan bidrog samfundens prästerliga karaktär att inskränka det gagn af dem vi i detta sammanhang berört, nämligen nya arbetskrafters väckande och tillgodogörande, och först så småningom öppnade sig andra områden för dessa. Missionsintresset växte långsamt fram vid medio af århundradet. Inre missionen lät ännu länge vänta på sig, gör det till stor del ännu i dag. Just denna oförmåga att kunna väcka och tillgodogöra sig hittills obrukad kraft blef ödesdiger för svenska kyrkan, när individualismen kom till genombrott på 1830-talet och de följande årtiondena. Då intet annat fält stod öppet, sökte man tillfredsställa sitt verksamhetsbegär genom att tränga in på det prästerliga arbetet, nådemedelsförvaltningen. Att kyrkan härvidlag på det hela taget svarade non possumus, finna vi för vår del riktigt. Men därmed är icke allt rättfärdigadt. Det hämnar sig alltid, om man icke kan komma med något positivt, äfven om man har aldrig så rätt i sin negation. Det visade sig snart i den starka separatistiska strömningen och sektväsendets utbredning.

Edv. Rodhe.

Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden.

(Forts. fr. föreg. årg. sid. 228.)

Faran af regeringens inflytande på kyrkoväsendet låg emellertid icke så mycket vid denna tid i landshöfdingens rätt att meddela collatser, som icke kan bevisas hafva blifvit missbrukad. Den låg fastmera i det extra-ordinära ingripande, som regeringen gjorde i befordringsväsendet medelst utfärdande af s. k. exspektansbref. Därvid gjorde sig icke alltid den nämnda synpunkten gällande, befordrandet af de svensk-nationella intressena, utan motivet till utfärdandet af dylika bref kunde vara af lägre art. Detta ingripande bar ofta karaktären af godtycke och innebar en verklig fara för kyrkan. Dessa exspektansbref utfärdades af regeringen på kall, som väntades blifva lediga, och de personer, som erhöllo dylika bref, voro ofta mycket unga och saknade stundom nödig utbildning. I de skånska landskapen uppehöllo sig en mängd personer som informatorer eller som huskaplaner hos adeln, och det var oftast sådana, som genom rekommendationer hos regeringen lyckades utverka exspektansbref. Genom detta befordringssätt blefvo äldre långt mera meriterade prästmän förbigångna, och det hände, att personer med stöd af ett dylikt exspektansbref kommo med anspråk på kall, som lång tid skötts af äldre, mycket förtjänta personer.[1] Häraf uppkom en allmän osäkerhet i befordringsväsendet, som förorsakade »missnöje, trätor och allehanda oredor».[2] Detta var emellertid ingenting säreget för de skånska landskapen utan gällde äfven såväl för Danmark som för det öfriga Sverige. I Danmark hände det ännu vid denna tid, att exspektansbref utfärdades af regeringen på kall, som redan blifvit besatta.[3] Hvad Sverige beträffar, klagades det vid 1664 års riksdag öfver regeringens promotorialer på pastorat, hvarvid man begärde, att de som sökte dylika måtte

[1] K. Pr. 21/10 1669.

[2] Komm:s berättelse.

[3] RØRDAM, III, 472.

hänvisas till vederbörande biskop, som bäst kunde pröfva dem.[1] Regeringen lofvade visserligen då, att dylika promotorialer skulle alldeles upphöra, »*där icke desto större orsak H. K. M:t därtill nödga måtte*», och att de, som sökte dylika bref, skulle, såsom man begärt, hänvisas till sin biskop. Detta löfte var emellertid tämligen värdelöst genom det af regeringen gjorda förbehållet, och vid 1668 års riksdag framkommo ånyo det skånska prästerskapets ombud med en begäran, att prästvalen måtte ske i enlighet med gällande lag.[2] Denna begäran var visserligen riktad icke blott mot oväsendet med exspektansbrefven utan säkerligen också mot biskopens ofvan omtalade egenmäktiga förfarande vid besättandet af vissa gäll. Någon ändring i det förra hänseendet förspordes emellertid icke. Klagomål öfver samma missförhållande upprepades äfven inför kommissionen, och nu kommo de icke blott från prästerskapet utan äfven från allmogen. Socknemännens kallelserätt träddes ju genom exspektansbrefven för nära; stundom hände det visserligen, att socknemännen icke togo hänsyn till ett dylikt promotorial.[3] Deras klagomål inför kommissionen gällde väl icke blott exspektansbrefven, utan voro nog också liksom prästerskapets vid föregående riksdag riktade mot biskopen och regeringens sträfvan att för all framtid skaffa sig rätt att besätta vissa pastorat och göra dem till s. k. regala. Kommissionen själf framställde någon gång till allmogen en förfrågan, om församlingarna fingo i laga former utöfva sin kallelserätt. Detta hände sålunda vid dess session i Kristianopel; i den delen af Bleking hade allmogen dock icke någon anledning till klagomål i det afseendet.[4] Däremot anhöll allmogen i Bräkne härad, att socknemännen vid inträffande ledighet måtte få kalla den präst, »som menigheten för duktigast kunde erkänna och bäst uti Guds ords kunskap kunde vara upplyst».[5] Samma önskemål anförde allmogen i Gärds och Villands härader i Skåne, och de framställdes äfven på andra håll.[6] Det svar, som kom-

[1] Stiernman, II, 1507.
[2] R. R. 28/9 1668.
[3] Fabricius, II, 134.
[4] K. Pr. 1/10 1669.
[5] K. Pr. 11/10 1669.
[6] K. Pr. 15/10, 16/4 1670.

missionen gaf de klagande, var tämligen sväfvande. Den lofvade visserligen, att församlingen skulle få behålla sin lagliga kallelserätt, men med det betydelsefulla förbehållet, såvida ej kallen voro regala eller regeringen icke på annat sätt hade förbehållit sig fri dispositionsrätt däröfver.[1] Det synes af detta uttalande, som om kommissionen icke fullt velat bryta med det rådande systemet i befordringsväsendet. Själf inlade den förord i en befordringsfråga hos generalguvernören, i det den föreslog en krigspräst, Torbjörn Christensson, till erhållande af Villie och Örsjö pastorat för hans goda gåfvors skull och hans ostraffliga vandel i predikoämbetet.[2] I sin berättelse till regeringen hade dock kommissionen ett tydligare uttalande, som stod i närmare öfverensstämmelse med prästerskapets uttalade önskningar i denna sak. Den föreslog i nämnda berättelse, att inga exspektansbref borde få utfärdas på förhand af regeringen. Beträffande de regala gällen borde vid ledighet biskop och landshöfding underrätta regeringen om de personer, som voro mest förtjänta och lämpliga att komma i åtanke. Kommissionen tillrådde emellertid, att präster af svensk nationalitet tillsattes så mycket som möjligt, om de voro väl kvalificerade till lärdom och lefverne. I stället borde infödda skånska präster befordras i öfre Sverige, särskildt i de närliggande landskapen, Småland och Västergötland.

Missförhållandet med exspektansbrefven var emellertid alltför djupt inrotadt och lät sig icke så lätt aflägsnas. Det florerade ännu länge och gaf ofta framdeles anledning till klagomål icke blott från prästerskapets utan äfven från de världsliga myndigheternas sida.[3]

Det nämndes, att allmogens klagomål äfven gällde regeringens benägenhet att göra vissa af de skånska kallen till regala. I dansk tid funnos icke några sådana bestämda; i Danmark var nämligen icke en sådan skillnad utbildad mellan

---

[1] K. Pr. 15/1 1670.

[2] K. Pr. 26/10 1669.

[3] STJERNMAN, II, 1690. R. R. 13/12 1672. Magnus Durells ämbetsberättelse 1675. Generalguv. R. von Ascheberg till reger. 4/5 1681. 28/3 1681 framhöll Knut Hahn, att det fanns »en stoor frequentz af Studenter, som sighpå landet uppehålla hoos prester och andre at informera dheras Barn». Knut Hahn till gen.-guv. Saml. till Skånes hist. 1871, s. 130.

konsistoriella och regala gäll som i Sverige.[1] Dock hade äfven i dansk tid konungen utan socknemännens medverkan ansetts äga kallelserätt till en del kyrkor.[2] Efter Roskildefreden blef det emellertid svenska regeringens syfte att göra så många gäll som möjligt till regala, och G. O. Stenbock hade under den tid, han var generalguvernör, fått i uppdrag att utvälja några pastorat till regala, utan att adelns rättigheter därigenom måtte kränkas, och år 1663 lämnade han en förteckning på några sådana pastorat.[3] Ett mera genomgripande förslag framställde den följande generalguvernören Gustaf Banér. Denne föreslog nämligen regeringen att skaffa sig rätten i sin hand att besätta alla de skånska gällen utom de patronella för att därigenom få garanti för att inga mot regeringen fientliga personer sattes till präster.[4] Detta skulle dock ske under den förutsättningen, att regeringen hade personer till hands, som voro utmärkta för skicklighet och lärdom samt tro och uppriktighet; i annat fall borde församlingarna få behålla sin kallelserätt. Anledningen till framkomsten af detta förslag var säkerligen delvis det spända förhållande, i hvilket G. Banér stod till biskop Winstrup med anledning af dennes själfrådighet vid besättandet af vissa gäll. Regeringen synes emellertid icke hafva fäst mycken uppmärksamhet vid Banérs förslag; det skulle ej heller hafva varit genomförbart under dåvarande förhållanden. Regeringen höll emellertid fast vid sin afsikt att reservera besättandet af vissa af de skånska gällen för egen räkning. Städerna i generalguvernementet betraktades från midten af 1660-talet som regala gäll;[5] i dem var det nämligen af synnerlig vikt för regeringen att hafva välsinnade personer som kyrkoherdar. Några slutgiltiga bestämmelser hade emellertid vid 1668 års riksdag ännu ej blifvit fattade vare sig för det öfriga Sverige eller Skånelandskapen, hvilka gäll som skulle betraktas som regala. Då lofvade emellertid regeringen, att en undersökning skulle äga rum,[6] och hvad de skånska landskapen beträffar, blef det 1669 års kommissions uppgift att i dem anställa denna undersökning. Den ålades

[1] Komm:s berättelse.
[2] THULIN, Utredning rörande patronatsrättigh., s. 7.
[3] FABRICIUS, II, 128.
[4] G. Banér till reger. 4/7 1667.
[5] FABRICIUS, II, 130.
[6] STIERNMAN, II, 1563.

nämligen i instruktionen för densamma att »efterspörja, huru med regal gäll där i landsorten föreveter, på det Kongl. M:t på dem en pertinent förteckning och rätt underrättelse om hvart och etts villkor och lägenhet bekomma måtte».

Kommissionen vände sig närmast till biskop Winstrup och uppmanade honom att lämna en förteckning på de gäll i Skåne och Bleking, som kunde anses som regala. Biskopen inkom med en afskrift af generalguvernören Stenbocks ofvan nämnda förteckning af år 1663.[1] I marginalen till nämnda förteckning hade biskopen gjort en anteckning om dessa gälls ekonomiska villkor, dock icke beträffande alla, eftersom landaboken, hvarpå han skulle hafva stödt sig, icke för tillfället fanns till hands i domkapitlets arkiv.[2]

De pastorat, som föreslogos till regala, voro enligt den nämnda förteckningen, som icke torde sakna sitt intresse, följande: Dalby och Hellestad, Hardeberga och Sandby, Efverlöf och Slemminge, Svedala, Bunkeflo och Hyllie, Tygelsjö och Klagstorp, Arrie och Hököpinge, Fosie och Lockarp, Håslöf och Bodarp, Trelleborg och Maglarp, Tomarp och Skegrie, Örsjö och Villie, Skifarp och Nöbbelöf, Löderup och Hörup, Gladsax och Tomarp, Gårdstånga och Holmby, Mellby och Hvitaby, Jemshög och Näsum, Winslöf och Näflinge, Önnestad, Ousby och Loushult, Efveröd och Sönderslöf, Östra och Västra Vram, Kärrstorp, Västra Karleby och Saxtorp, Norrviddinge och Dagstorp, Söderviddinge och Anderslöf, Billinge och Röstånga, Asmundtorp och Tofta, Qvistofta och Glumslöf, Bårslöf och Fjerrestad, Höja och Starby, Östra Ljungby och Kiellna, Båstad och Torekow, Hjärnarp och Tottarp, Mjällby, Asarum, Hoby, Hjortsberga och Edestad, Fridlefstad och Rödeby, Ramdala och Jemjö.

Med detta förslag var emellertid kommissionen icke i allo nöjd. Den vidtog ändringar i detsamma, i det att några af de föreslagna pastoraten borttogos och andra tillades i stället, hvaröfver den upprättade en förteckning. Då denna förteckning icke kunnat anträffas vare sig bland kommissionens handlingar eller annorstädes, kan icke sägas, hvilka kommis-

[1] K. Pr. $^{11}/_{2}$ 1670. Skrifvelsen är dat. $^{12}/_{2}$ 1670. Ink. missiver.

[2] Han förklarade, att den blifvit utlånad till 1662 års kommission, men sedan icke blifvit återställd.

sionens ändringar voro. Säkert är emellertid, att icke heller dess förslag fick regeringens stadfästelse. Den förra ovissheten om hvilka gäll som regeringen betraktade som regala kom att fortfara en tid framåt. Detta förhållande medförde emellertid en icke så ringa osäkerhet i befordringsväsendet.[1] Det var först mot århundradets slut, som det gjordes slut på denna osäkerhet och fastslogs, hvilka gäll som skulle vara regala.[2]

En fråga, som stod i visst sammanhang med den föregående, var den om anvisande af pastorat såsom prebenden åt vissa bland professorerna vid den nyupprättade akademien i Lund, nämligen åt dem i den teologiska samt åt några i den filosofiska. I biskop Winstrups skrifvelse till kommissionen med förteckningen på regala gäll lämnade han också en specifikation på de pastorat, som kunde anses lämpliga som prebenden. Dessa voro Hardeberga och Sandby, Dalby och Hellestad, Efverlöf och Slemminge, Karleby och Saxtorp, Norrviddinge och Dagstorp, Söderviddinge och Anderslöf, Tygelsjö och Klagstorp, Håslöf och Bodarp. Alla dessa voro också upptagna i förteckningen på regala gäll. Professorerna, åt hvilka pastoraten skulle anslås som prebenden, voro emellertid icke alla nöjda med förslaget. De ansågo, att en del af de föreslagna gällen lågo för aflägset från akademien, och de önskade sådana prebenden, som voro närmare belägna, för att de själfva delvis skulle kunna uppehålla själavården i desamma.[3] Hvarför man valt en del så långt bort belägna, som t. ex. fallet var med Efverlöf och Slemminge, berodde enligt biskopens egen förklaring därpå, att de närmare Lund belägna voro för fattiga eller belastade med jura patronatus. Prebendena borde enligt hans mening vara så gifvande, att de icke blott kunde lämna professorerna deras tillbörliga underhåll utan ock en kaplan hans bärgning. En sådan var det ju nödvändigt att hafva anställd i nämnda pastorat, ehuru det var biskopens mening, att professorerna själfva esomoftast skulle predika i sina prebenden.

Det i biskop Winstrups skrifvelse uppställda förslaget till

[1] Knut Hahn klagade däröfver under sitt episkopat. Hahn till Lindsköld 17/11 1684.

[2] CORNELIUS, Sv. kyrkans hist. efter reform., I, 222.

[3] K. Pr. 1/3 1670.

prebendepastorat gillades nästan fullständigt af kommissionen. Denna uteslöt dock därifrån Dalby och Hellestad samt insatte i stället Bunkeflo med dess annex Hyllie. Hvad de föreslagna prebendenas dåvarande innehafvare beträffar, borde dessa enligt kommissionens mening förflyttas till andra lägenheter.

Äfven genom patronatsrättigheterna inskränktes icke blott socknemännens kallelserätt utan äfven regeringens kontrollerande myndighet genom utfärdande af collatser. Enligt 1539 års ordinantia hade visserligen socknemännen haft rätt att föreslå patronus lämplig person,[1] men denna rätt upphäfdes i Ribeartiklarne af år 1542.[2] Dock skulle äfven enligt dessa häradsprostens råd inhämtas vid besättande af patronella gäll, och biskopen skulle examinera den af patronus kallade prästen.

I allmänhet voro dessa patronatsrättigheter icke nyttiga för kyrkan. Enskilda personers rätt att besätta lediga kall kan medföra samma missförhållanden som den världsliga myndighetens ingripande på kyrkoväsendet och kunde lätt gifva anledning till simoni. Patronus tog vid besättandet af gällen icke alltid hänsyn till duglighet och förtjänst. Äfven sina plikter att sörja för kyrkans ekonomi försummade han ofta, i det han underlät att reparera kyrkobyggnaden och hålla hvad därtill hörde vid makt.[3] Det var äfven en annan synpunkt, som vid denna tid kunde anföras mot patronatsinstitutionen, den nämligen, att den var ett svårt hinder för försvenskningsarbetet i de skånska landskapen. Jura patronatus innehades nämligen till största delen af danskt sinnade adelsmän, hvilka helt naturligt i sina pastorat tillsatte personer af samma sinnelag mot svenska regeringen, som de själfva hyste. Att danska patronatsinnehafvare alltid föredrogo präster af skånsk eller dansk börd må ej förundra oss, men äfven de svenskar, som voro patronatsinnehafvare, valde icke alltid uppsvenskar, som man skulle ha väntat, utan äfven skåningar.[4] Knut Hahn yttrade om dessa patronatsrättigheter mer än ett

[1] »Der skal Kircken dennom (sc. patroni) bede om een mand, huilcken hun acter at være bequem». RORDAM, I, 75.

[2] RORDAM, I, 197.

[3] HELVEG, a. a., 363. Komm:s berättelse.

[4] FABRICIUS, II, 132.

årtionde senare: »Visst är, att så länge särdeles de possessorer, som äro på andra sidan, hafva dessa patronater, så länge hafva de ock här sina kreatur, som dem uti alla occasioner gå tillhanda».[1] En annan gång skrifver han: »Om patronaterna i gemen är detta att observera, att så länge den danska adeln har sina jura och får exercera dem efter sin vilja, så länge kan jag icke heller tillbörligen exercera mitt ämbete, ej heller har K. M:t till att vänta någon trohet och lydighet».[2]

De patronatsrättigheter, som upplåtits under dansk tid, voro särdeles talrika.[3] Det var i synnerhet i slutet af Kristian IV:s och i början af Fredrik III:s regering, som de ökats till ett afsevärdt antal. Något försök att minska dem gjordes icke under den svenska tiden, utan de ökades tvärtom, så att de vid tiden för kommissionens verksamhet voro till antalet i Skåne 65, i Bleking 14 och i Halland 8.[4] I Roskildefreden nämndes visserligen ingenting om jura patronatus, men såväl i Köpenhamnsfreden 1660 som i Malmö recess fick adeln bekräftelse på desamma. Dessa jura voro ett af adelns förnämsta privilegier, hvarför den helt naturligt ej ville afhända sig desamma. De inneburo nämligen icke blott rätt att kalla präst utan i vissa fall äfven betydande ekonomiska fördelar, hvarom vi längre fram få tillfälle att tala.

Äfven i de socknar, till hvilka adeln icke hade patronatsrätt i den meningen, att den uppbar kyrkans inkomster mot att vårda sig om densamma, hade den dock med tiden fått hufvudrösten vid valet af präst. Socknemännen böjde sig dock icke alltid för denna hufvudmannens rätt. År 1655 klagade Johan Urne till Vanstadtorp, att kallelsemännen i Vanstad och Tolånga socknar kallat präst mot hans vilja utan att spörja honom, som var kallets hufvudman.[5] Liknande klagomål anfördes inför kommissionen. Adeln förklarade, att vid kallelsen af präst i de socknar, där någon medlem af ståndet var huf-

---

[1] Hahn till Lindsköld 17/11 1684.

[2] Hahns memorial till gen.-guv. 28/3 1681. Saml. till Skånes hist. 1871, s. 129.

[3] THULIN, Utr. rör. patronatsrättigheterna. Bil. B.

[4] Komm:s berättelse.

[5] Se härom AHNFELT, Ett prästval i Skåne år 1655. Kirkehist. saml. 5:te R., I, 553.

vudman, denne stundom blifvit alldeles förbigången, så att han icke vetat af, förrän präst blifvit tillsatt. Ståndet yrkade därför på att få bibehålla sin rätt till »det förnämsta votum» vid kallelse af präst och degn, hvilket kommissionen ock medgaf.[1]

Till domkapitlets prelaturer hörde åtskilliga kyrkor, till hvilka innehafvarne af ifrågavarande prelaturer under den danska och äfven i början af den svenska tiden jämte öfriga patronatsrättigheter hade rätt att kalla präst. Men då domkapitlets gods vid Lunds akademis upprättande gåfvos åt denna, förbehöll sig regeringen själf jus vocandi till nämnda kyrkor.[2] 1668 sökte akademien åter komma i besittning af denna rätt, men regeringen förklarade sig icke vilja frånträda sitt förra beslut om jura patronatus, som den förbehöll sig af viktiga skäl. Om akademien ville rekommendera en eller annan duglig person till något gäll, skulle dock regeringen taga denna begäran i consideration. Inför kommissionen framställdes emellertid samma begäran af universitetets målsmän, nämligen att erhålla jus patronatus till dess kyrkor. De förklarade, att om akademien erhöll den begärda rätten, skulle den vara »det allra största medel, hvarigenom man landet och ungdomen till K. M:ts tjänst uppmuntra kan».[3] Kommissionen afböjde emellertid denna begäran, och år 1673 upprepade regeringen sitt förbehåll af jura patronatus med hvad däraf kunde dependera.[4] Alla kapitelsjura drogos under den följande tiden också in till kronan.

Häradsprosten tillsattes enligt den danska kyrkoordningen genom val af häradets präster, hvilket val pröfvades och stadfästes af biskopen.[5] Valet förrättades stundom vid ett af biskopen utlyst sammanträde af häradets präster, där han själf var tillstädes och konfirmerade den valde och insatte honom i hans ämbete. Om valet skedde i biskopens frånvaro, skulle prästerna sända sitt votum till honom, hvilken per literas confirmerade den valde. Dessa bestämmelser gällde för Lunds stift

[1] K. Pr. 4/2 1670.
[2] THULIN, Utr. rör. patronatsrättigheterna, s. 126.
[3] K. Pr. 1/3 1670.
[4] THULIN, a. a. s. 126.
[5] RØRDAM, Danske Kirkelove I, 74. Hist. saml. o. studier, I, s. 83.

under biskop Winstrups episkopat.[1] Om i häradet fanns en större köpstad, valdes vanligen dess kyrkoherde till häradsprost, annars den äldste prästen i häradet. Alltid skedde detta dock icke, utan man tog också stundom hänsyn till duglighet, akademisk grad o. s. v.[2] I Halland iakttogos icke alltid den gällande kyrkolagens bestämmelser i detta hänseende. I detta landskap, som alltsedan 1646 hörde till Göteborgs stift, visade dess biskop, Klingenstjerna, benägenhet att tillämpa den svenska kyrkoordningens föreskrifter om tillsättning af häradsprost, enligt hvilka denne skulle utses af biskopen.[3] Så klagade inför kommissionen prästerskapet i Tönnersjö härad, likaså i Halmstads och Årstads härad, att biskopen tillsatte prost mot dess vilja. Kommissionen lofvade med anledning däraf, att biskopen skulle tillhållas att iakttaga ordinansens bestämmelser, till dess uniformitet inträdt, men prästerskapet å sin sida ålades att alltid vid valet »reflektera på en man, som både meriterad och capabel är».[4] Af samma mening var regeringen, då klagomålen i denna sak kommo inför densamma vid 1672 års riksdag.[5]

Det var äfven ett annat missförhållande än regeringens och enskilda personers redan nämnda godtyckliga ingripande, som åstadkom rubbning och orättvisor inom befordringsväsendet. Det var de s. k. konservationerna af prästhusen, som voro lika vanliga i de skånska landskapen som i det öfriga Sverige. Dessa konservationer kunde försiggå på olika sätt. Än gick det så till, att en kaplan eller adjunkt hos en kyrkoherde trolofvade sig med dennes dotter och fick därigenom ett slags häfdvunna rättsanspråk på pastoratet efter innehafvarens död. Än hände det så, att en sökande till ett ledigt pastorat gifte sig med företrädarens änka. Den sökande fick stundom afgifva förbindelse på heder och ära och vid sitt kalls förlust

[1] AHNFELT, Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups kopiebok. Kirkehist. saml., 4:de R., V, 3 Hæfte, s. 614—618.

[2] RØRDAM, Tvænde mærkelige Prostevalg, Kirkehist. saml., 3:dje R., IV, s. 783.

[3] CORNELIUS, a. a. s. 216.

[4] K. Pr. 23/6 1670.

[5] R. R. 10/12 1672.

på att äkta änkan.[1] Om adjunkten bröt den förlofning, han ingått med dottern till kyrkoherden i det kall, där han tjänstgjorde, kunde det hända, att han till henne måste betala en viss summa i ersättning.[2] Det kunde också hända, att en präst, som fått ett pastorat men vägrade att konservera det föregående huset, blef förflyttad och en annan insatt, som ville fullgöra nämnda villkor.[3] Det var också vanligt, att sonen efterträdde fadern i kallet efter dennes död, så att ett kall kunde gå i arf inom samma släkt århundraden igenom.

En hufvudsaklig anledning till konservationerna var att änkan enligt gammal praxis skulle ha en viss pension af kallet efter företrädarens död. Denna kunde i jämförelse med gällets ekonomiska villkor vara så dryg, att efterträdaren icke kunde betala den, hvarför han föredrog att äkta änkan eller dottern till företrädaren. Det var prästerskapet självt, som gillade och befordrade denna praxis. Allmogen synes också hafva gynnat den i vissa fall, och det hade händt, att socknemännen vägrat att taga någon till sockenpräst, som ej velat äkta företrädarens änka.[4] Danska regeringen hade dock sökt stäfja konservationerna; i ett fall i slutet af 1500-talet, då socknemännen vägrat att gifva kallet åt en präst, därför han icke velat gifta sig med företrädarens änka, som var »fast bedaget og fanget 15 Børn», hade sålunda regeringen tagit prästens parti.[5] Den ville icke, »at nogen for Præstekvindens Skyld skulde forvises fra Kald, efterdi at Kirkerne ere stiftede til Guds Aere og Tjeneste og ikke paa Præstekvinderne». År 1597 gaf danske konungen biskoparne i Skåne och Sjelland en särskild befallning att stäfja konservationsväsendet.[6] Kyrkoherdarne skulle icke få taga söner eller svärsöner till kaplaner i den afsikt, att dessa sedan skulle få succedera i kallet. Intet kall skulle gifvas åt någon, förrän sockenprästen doge; då skulle socknemännen med pros-

[1] CAVALLIN, Lunds stifts herdaminne, II, 79.
[2] Ibm, 148.
[3] CAVALLIN, V, 95.
[4] RORDAM, II, 362, 417.
[5] Ibm, 447.
[6] RORDAM, III, 7.

tens råd välja den de ansågo dugligast, »hvad heller han er den afdode Præst tillydendes eller ej». Lagen kringgicks dock af de andlige, i hvilkas smak den icke var, och konservationerna blefvo lika talrika som förut. Den svenska regimen åstadkom inga förändringar i detta hänseende. Generalguvernören i Skånelandskapen motarbetade dem lika litet,[1] som biskop Winstrup hade något däremot. Denne senare hade dock i denna, som i så många andra frågor, sin egen mening. Han var visst icke angelägen om att förmögna och barnlösa änkor skulle konserveras. I de pastorat, där sådana funnos, tillsatte han efter sin egen förklaring ofta präster, utan att dessa behöfde äkta änkan.[2] På en stiftssynod föreslog han, huru änkor, som ej »for synderlig aarsagers skyld» kunde stanna i kallet, skulle få ersättning antingen medelst en viss summa pengar eller medelst tionde.[3]

Det verksammaste sättet att stäfja dessa missförhållanden vore inrättande af en särskild pensionsfond för prästänkor. I det öfriga Sverige hade en dylik änkekassa bildats år 1653;[4] där åtnjöto också liksom i Danmark prästänkorna särskilda nådår.[5] I de skånska provinserna gjorde man visserligen också ansatser till bildandet af en dylik kassa, men den gamla praxis, att efterträdaren skulle försörja änkan, fortfor dock att gälla till in på 1680-talet, då regeringen påbjöd, att åtminstone vissa

[1] G. Banér begärde 1668, att det bref, en präst Søren Flink fått på Hörröd och Maglehem, måtte upphäfvas och kallet lämnas till den tjänstgörande kaplanen, som tjänat länge i kallet, äktat företrädarens dotter och lofvat att försörja sin svärmor. Gen.-guv. till reger. 10/2 1668.

[2] Winstrup till gen.-guv. 25/10 1661.

[3] Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 303.

[4] CORNELIUS, a. a., 231.

[5] RØRDAM, I, 102, II, 321. För Lunds stift se AHNFELT, Några kyrkliga stadgar och ordningar från 1":de århundradet, Kirkehist. Saml. 5 R., I, 233 ff. Nils Söfrensen, kyrkoherde i Malmö, blef af 1651 års stiftsynod dömd att betala företrädarens barn' så mycket, som denne enligt en landemötesdom i sin ordning hade måst betala till sin företrädares änka, nämligen hälften af första årets inkomst. Men af samma stiftssynod bestämdes, att om och när Nils Söfrensen afgick med döden, skulle hans änka i sin tur ha samma rätt att fordra. (Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 309).

af de i det öfriga riket gällande bestämmelserna om änkornas pensionering skulle gälla äfven i de skånska landskapen.[1]

Utom mellan änkan och successorn i kallet förekommo ofta kontrakt mellan kyrkoherden och dennes medhjälpare i ämbetet. Enligt detta kontrakt skulle adjunkten hafva en del af pastoratets inkomster, mot det att han delvis eller helt och hållet skötte ämbetsgöromålen. Det var också praxis, att i dylika fall denne fick företrädesrätt till pastoratet efter företrädarens död. Dessa kontrakt, såväl mellan änkan och efterträdaren i kallet som mellan kyrkoherden och hans medhjälpare, gåfvo ofta anledning till klagomål, hvilka framfördes vid stiftssynoderna, där parterna förliktes eller dom fälldes. Äfven inför 1669—1670 års kommission kommo många klagomål af samma art. Än klagades det öfver att änkepensionerna voro för stora och att efterträdaren icke förmådde erlägga dem.[2] Å andra sidan besvärade sig stundom prästänkorna, att de icke fingo ut sin rätt.[3] Än klagades öfver kontraktet mellan kyrkoherden och hans adjunkt, då denne ansåg sig hafva fått för ofördelaktiga villkor, hvarför han ville hafva kontraktet ändradt eller upphäfdt.[4]

Kommissionen kunde emellertid icke göra någon ändring i kontrakten, såvida de voro afslutade i giltiga former. Det var särskildt en tvist, som tog kommissionens uppmärksamhet i anspråk, nämligen om ett kontrakt mellan kyrkoherden i Kristianstad och dennes kaplan i Vä. Detta kontrakt, som afslutats 1639, medgaf kaplanen att årligen af kyrkoherden uppbära 100 dlr s:mt, offret i församlingen, bostad i prästgården

[1] K. Hahn till statssekr. Bergenhielm 22/10 1685. Vid 1672 års riksdag framställdes förslag från det skånska prästerskapet, att bl. a. vissa bötesmedel skulle bilda en fond för prästänkors försörjning, men det afböjdes af regeringen. R. R. 13/12 1672.

[2] K. Pr. 3/3 1670.

[3] Anna, änka efter Anders Lauritzen i Stäfvie och Lackalänga, hvilket pastorat tilldelats B. Oelriech, klagade, att denne vägrade att gifva henne hennes rätt. Till komm. 28/2 1670. Inkomne missiv.

[4] K. Pr. 19/11 o. 21/11 1669. Peder Lauritzsøn, präst i Glimåkra, som genom kontrakt förbundit sig att sköta pastoratet mot erhållande af hälften af dess inkomster, sökte hos kommissionen tillåtelse att uppbära alla inkomsterna, mot det att han underhöll den gamle kyrkoherden. Kommissionen ville dock icke medgifva detta, utan Lauritzsøn borde fullgöra kontraktet, såvida han framdeles skulle kunna vänta att få pastoratet. K. Pr. 22/10 1669.

samt af denna några naturaförmåner. Kaplanen fann dessa inkomster för små och klagade däröfver hos kommissionen.[1] Denna lofvade att hafva honom i åtanke, om han kunde finna ett lämpligt sätt att få dem ökade. Då begärde han att få upptaga en kollekt i generalguvernementets alla kyrkor,[2] men denna begäran afslogs af kommissionen.[3] Hvad såväl han som Vä socknemän egentligen ville var att få Vä skildt från Kristianstad, så att det skulle bilda ett eget pastorat.[4] Kommissionen lofvade visserligen att andraga ärendet hos regeringen, men det ledde dock ej till något resultat. Ännu i dag äro som bekant Kristianstad och Vä förenade till ett pastorat.

Kommissionen hade också fått i uppdrag att undersöka »om predikoämbetet af duglige och både till lärdom och lefverne skicklige personer rätteligen förestodes». Resultatet af denna undersökning visade, att så också på det hela taget var förhållandet, och därför hade man den kraftige och nitiske biskop Winstrup att tacka. Han var särdeles »vigilant» beträffande prästernas lära och lif och så försiktig, att han icke promoverade någon till prästlägenheter »utan för kunskapande af personens lefverne, qualiteter, gemöt och kapacitet».[5]

Det var emellertid en ingalunda lätt uppgift för en biskop och särskildt vid Winstrups ålder att under denna öfvergångstid i Skånelandskapens historia utöfva fullständig uppsikt med prästerskapet i det stora stiftet. Dit kommo präster från öfre Sverige, fastän icke många till antalet.[6] Där voro danskar, som inkommit före Roskildefreden och gjorde anspråk på och

[1] K. Pr. 17/10 1696.

[2] Prästersk. suppl. 26/11 1669.

[3] K. Pr. 15/1 1670.

[4] Ibm.

[5] K. Pr. 1/10, 7/10 o. 18/11 1669.

[6] Kanslern yttrade vid 1672 års riksdag, att man borde förflytta svenskar till präster, borgmästare, fogdar och skolmästare där nere i orten men ärligt folk och ej, som dittills skett, blott sådana, som uppe i landet ej kunnat få befordran för sin oduglighet. (THAM, a. a., II, 2: 158). Huruvida detta omdöme äfven gällde de till Skåne transporterade prästerna, är emellertid ej säkert. Prästerna af svensk nationalitet utgjorde en ringa procent af stiftets prästerskap. Knappt i hvart 16:de gäll hade en svensk präst fått anställning. FABRICIUS, II, 137.

verkligen också vunno befordran.[1] Det är lätt förklarligt, att i ett så stort stift undantag skulle finnas från det ofvan nämnda allmänna gynnsamma omdömet om Lunds stifts prästerskap. Åren 1658—1668 saknades också universitetets kontroll öfver de studerande, hvilken under den danska tiden varit ganska noggrann.[2] Regeringen hade, som förut nämnts, förbjudit att de skånska studenter, som studerade vid Köpenhamns universitet, skulle få ämbeten under Sveriges krona. Det oaktadt idkade skåningar äfven efter freden studier i Köpenhamn, men de läto dock, innan de reste dit, inskrifva sig vid ett svenskt universitet, Upsala eller Greifswald.[3] Sedan Lunds universitet upprättats, kunde man utöfva starkare kontroll öfver de blifvande prästernas utbildning, och ingen fick därefter tillåtelse att ordineras till präst, med mindre han idkat 2 års studier vid akademien och undergått examen attestationis.[4]

Som sagdt, de fall, i hvilka mera graverande anmärkningar kunde göras mot prästernas ämbetsförvaltning och enskilda lif, voro dock icke så särdeles många. Att särskildt under föregående tider många präster i likhet med befolkningen öfver hufvud taget skattat åt en af tidens skötesynder, dryckenskapslasten, därom vittna de många förordningar, danska regeringen hade måst utfärda däremot.[5] Biskop Winstrup var emellertid som nämndt den, som icke tvekade att kraftigt gripa in, när han märkte oegentligheter hos sina ämbetsbröder. Under åren 1646—1663 voro omkring 30 präster stämda för landemötet, men de flesta målen gällde rent ekonomiska angelägenheter, såsom tvist om kontraktet med företrädarens änka, byggnads- och bostadsskyldighet o. s. v. Under denna tid blefvo dock 3 präster afsatta, de två för ämbetsfel.[6] År 1665 dömdes Peder Jensen Bruun i Hammarlöf, som misshandlat sin hustru och

---

[1] Winstrup själf gjorde intercession för dem hos regeringen. Winstrup till komm. 10/5 1658.

[2] RORDAM, III, 173, 241, 292.

[3] FABRICIUS, II, 152.

[4] Ett plakat med detta innehåll utfärdades 16/2 1669 af gen.-guv. G. Banér. Ink. missiver.

[5] RORDAM, III, 167, 265, 267, 293.

[6] Hist. Tidskr. för Skåneland, II, 6: 298 ff.

skymfat sin prost, till afsättning.[1] Likaså ingrep han mot Håkan Tranander i Fosie, anklagad för sitt osedliga lif.[2] En annan präst, Arnold Arnoldsson de Fine, hade blifvit afsatt för oegentligheter i sitt kall.[3] I vissa fall hade präster, som anklagades för dylika, tillsatts genom den världsliga myndighetens inflytande. Så hade skett med en kaplan i Ronneby, som befordrats på generalguvernörens rekommendation.[4] Hans »exorbitantier» voro sådana, att församlingsmedlemmarne icke kunde åhöra hans predikan eller af honom anamma Herrens nattvard.[5]

Ett annat fall, som vållade biskop Winstrup mycket besvär, gällde kyrkoherden i Hoby i Bleking, Bertil Aquilonius. Denne, som var son till den märklige kyrkoherden i Löderup af samma namn,[6] hade tidigt gjort ansökan om ett regalt gäll. Han hade först fått löfte om Asarums pastorat, men detta bortgafs åt en annan, Blasius Thesmar,[7] men när Hoby blef ledigt 1667, fick han detta gäll.[8] Hans socknemän blefvo emellertid icke nöjda med honom. De klagade hos biskop Winstrup under »gråtande tårar», att han utan billig orsak hade afvisat folk från skriftestolen och vägrat dem tillträde till Herrens nattvard, för att hafva fäst folk samman utan att sedan vilja förrätta lysning eller viga dem; äfven i andra afseenden hade han försummat sitt ämbete. Han lät detta ofta skötas af studenter och reste själf omkring i Skåne och på Sjælland. Aquilonius å sin sida anklagade sina socknemän för otrohet mot kronan. Biskopen hänvisade saken till häradsprosten att af honom undersökas, men landshöfdingen Håkan Skytte hade i stället låtit en med Aquilonius befryndad fogde förrätta undersökningen. Biskopen klagade öfver detta ingrepp på hans

[1] Landemodesacter 1665.

[2] Winstrup till reger. 11/9 1670. Märkligt nog var det med stöd af den svenska kyrkoordningen, som sockenmännen ville bli befriade från honom. Han led af »morbus gallicus».

[3] CAVALLIN, IV, 324 ff.

[4] K. Pr. 21/1 1670.

[5] Rådspr. 4/7 1671.

[6] Om honom se Kirkehist. saml. 3:dje Række, III, 241.

[7] Gen.-guv. till reger. 4/7 1667.

[8] R. R. 20/8 1667.

eget ämbetsområde hos kommissionen.[1] Denna ställde sig på biskopens sida, som ju var helt naturligt, då målet hörde under ecklesiastikt forum. Inför sådant blef saken sedermera dragen, men Aquilonius sökte genom upprepade skrifvelser hjälp hos regeringen.[2]

Det skånska prästerskapet bar ännu vid denna tid en nästan alltigenom dansk prägel. De flesta talade och skrefvo danska, äfven om en och annan i bref till svenska myndigheter begagnade sig af ett och annat svenskt ord och uttryck.[3] Man skulle annars hafva väntat, att regeringens åtgärder för att göra så många kall som möjligt till regala haft till följd deras besättande med svenska präster. Så var emellertid icke fallet. Under åren 1663—1676 var det 19 gånger ombyte af präst i de regala gällen, men det finnes intet enda säkert exempel på att någon uppsvensk präst vid dessa tillfällen fick anställning i ett dylikt.[4] Socknemännen i de gäll, som ej voro patronella eller regala, hade ingen benägenhet att kalla svenska präster till församlingsherdar. Under perioden 1658—1676 ägde ombyte af präst rum 78 gånger i dylika kall, men icke flera än 5, högst 8, svenska präster vunno i dessa därvid anställning.[5] I de patronella gällen kommo vid 35 ombyten högst 7 svenska präster in[6]. I alla de skånska och blekingska landtpastoraten sammanlagdt vunno 9 präster af, som vi med säkerhet veta, svensk börd anställning.[7] I Halland kommo under tiden 1658—1676 under 49 ombyten endast 5, så vidt man säkert vet, svenska präster in.[8]

Biskop Winstrups ämbetsförvaltning och hans förhållande till universitetet.

Mellan biskop Winstrup och den svenska regeringen hade förhållandet med åren blifvit alltmera spändt. I början efter

[1] K. Pr. 31/5 1670.

[2] Dat. 26/11 o. 20/12 1670. Winstrup försvarar sitt handlingssätt hos regeringen 12/1 1671.

[3] FABRICIUS, II, 138 ff.

[4] Ibm, 129.

[5] Ibm, 134.

[6] Ibm, 132.

[7] Ibm, 137.

[8] Ibm, 135.

Roskildefreden hade Winstrup förvånansvärdt hastigt fogat sig efter de nya förhållandena och hade t. o. m. arbetat för de skånska landskapens införlifvande med Sverige. Till det andra kriget 1658 utrustade han officerare och förmådde äfven sina prostar att utrusta ryttare.[1] Men hans tillgifvenhet för den nya regimen synes efter hand hafva svalnat. Han leddes i sin svenskvänlighet merendels af egoistiska motiv, och då den svenska regeringen icke i allt ville eller kunde gå hans önskningar tillmötes, drog han sig tillbaka. Sålunda väcktes hans missnöje öfver den obenägenhet och tröghet, regeringen visade gent emot hans förslag om upprättande af ett universitet för Skånelandskapen. Ett annat skäl till hans missnöje var, att Halland blifvit skildt från Lunds stift och lagdt till Göteborgs superintendentur, hvilket skedde efter Brömsebrofreden 1646. Efter Roskildefreden hade Winstrup visserligen fått förhoppning om att detta landskap skulle åter läggas till Lunds stift.[2] Han önskade få detta löfte uppfylldt, eller att han i annat fall måtte få ersättning för den minskning i inkomster, som Hallands skilsmässa från Lunds stift för honom innebar.[3] Denna begäran framställdes ånyo vid riksdagen 1664, och då tillkom enligt Winstrups mening ytterligare ett skäl för denna begärans villfarande, nämligen Bornholms återställande till Danmark genom Köpenhamnsfreden 1660, hvarigenom Lunds stift ytterligare minskades. Regeringen förklarade sig då icke kunna på grund af särskilda orsaker bifalla hans begäran utan ställde den på framtiden.[4]

Med G. O. Stenbock såsom generalguvernör stod Winstrup i någorlunda godt förhållande, men värre blef det, när Gustaf Banér intog Stenbocks plats. Banér grep stundom in äfven på det kyrkliga området, och fastän detta ingripande var mycket varsamt, misshagade det dock den om sin makt ömtålige biskopen. Anledningen till generalguvernörens ingripande var den, att Winstrup stundom öfverskred kyrkoordningens och recessens bestämmelser. Så hafva

[1] FABRICIUS, I, 89.
[2] FABRICIUS, I, 61.
[3] Winstrup till gen.-guv. $^{21}/_{9}$ 1659.
[4] R. R. $^{1}/_{9}$ 1664.

vi redan sett, huru han stundom kränkte församlingarnas fria kallelserätt genom att påtvinga dem den präst, han önskade.[1] En präst, Bengt Lauridsen i Bosarp och Strö, höll han efter dennes utsago fängslad öfver ett år, trots det att han blifvit frikänd af härads- och landsting.[2] Vidare förrättade han prästvigningar hemma i sin bostad, då detta skulle ske i domkyrkan.[3] Äfven anklagades han för att hafva förgått sig mot tullordningen.[4] En tid var han äfven misstänkt för högförrädiska stämplingar, hvarför det t. o. m. år 1666 i rådkammaren var frågan om att skilja honom från hans ämbete.[5] Det talades om hans egenmäktighet i sin ämbetsutöfning, likaså att han var ålderstigen och svag och opålitlig undersåte.[6] Samma år fann sig regeringen föranlåten att uppmana honom att förvalta »det honom kommitterade biskopsämbete med den åhuga, flit och skicklighet, att Guds församling därigenom måtte förkofras» och regeringen däraf fatta »ett nödigt behag och nöje».[7] Det var till stor del Gustaf Banérs klagomål mot Winstrup, som bestämde regeringens hållning gent emot honom. »Hvad det geistliga väsendet vidkommer,» skrifver generalguvernören, »vill biskopen allt efter eget behag råda däröfver och icke följa eller blifva vid det, som lag, recess och andra afsked honom föreskrifva;»[8] icke heller läte han varna sig utan lade i dagen »alltmera vedervilja och opiniastritet». Oredan i kyrkoväsendet, förklarade han vidare, blefve allt större, så att han för framtiden icke ville påtaga sig ansvaret därför; han ville öfverlämna det helt och hållet åt biskopen och själf sköta hvad som egentligen tillhörde hans eget ämbete.

Denna generalguvernörens skildring af biskopens förhållande måste upptagas med en viss försiktighet, då den förre i sitt omdöme säkerligen påverkades af sin mot biskopens ovänliga sinnesstämning. Därmed bestrides visst icke, att biskopen

[1] S. 226 föreg. årg.
[2] FABRICIUS, II, 124.
[3] 11/2 1666 Rationes mot biskopen. Gen.-guv. till regeringen.
[4] Till Winstrup 1/8 1666 R. R.
[5] WEIBULL, I, s. 17. FABRICIUS, II, 123.
[6] THAM, II, 1: 56.
[7] R. R. 1/8 1666.
[8] Gen.-guv. till reger. 4/7 1667.

kunde i sin ämbetsutöfning öfverskrida lagens gränser; flera af anklagelserna mot honom voro väl grundade. Winstrup var en härskarenatur, och sådana hafva alltid benägenhet att öfverskrida de gränser, som lagen bestämmer för deras myndighet. Att han emellertid alltid handlade efter bästa öfvertygelse, och att han alltid hade kyrkans väl för ögonen, därpå finnes ingen anledning att tvifla. Generalguvernören och biskopen kunde ha olika syn på tingen; den förre var van vid uppsvenska förhållanden och hade väl icke alltid så lätt att sätta sig in i de skånska landskapens säregenheter.

Det var icke blott från generalguvernören, anklagelser mot biskop Winstrup inkommo till regeringen, utan äfven från andra personer i stiftet; det var i synnerhet akademiens prokansler, med hvilken biskopen kommit i vidlyftiga tvister, som framkastade svåra beskyllningar mot Winstrup, bl. a. rörande hans ämbetsförvaltning. Det var därför förklarligt, att kommissionen också fick i uppdrag att anställa undersökning om denna på ort och ställe. Den skulle göra sig underrättad »om biskopens i Lund comportement uti sitt anförtrodda stift» och anledningen till tvisten mellan honom och prokanslern Bernt Oelreich. Särskildt skulle den undersöka, om han tillåtit villfarande läror insmyga sig i stiftet, och om han »vid prästvigningar, visitationer och annat sitt ämbete förrättar efter ordinantian och de påminnelser, som Kongl. M:t tillförene däröfver hos honom hafver göra låtit». Att regeringen ännu icke kände sig säker om hans trohet som undersåte, framgår af uppmaningen i instruktionen att utröna, om Winstrup »intresserat sig med den seelandske student, som det upproriske carmen för någon tid sedan i Skåne hafver utstrött och publicerat». Därmed syftades på en dansk student, Fulede, som inkommit till Skåne och uppvaktat biskop Winstrup med en latinsk dikt, som ansågs innehålla mot riket förgripliga yttranden.[1]

Med kommissionen stod biskopen, det kan redan på förhand sägas, på det hela taget i ett godt förhållande, bättre än man af hans föregående ställning till generalguvernören och regeringen skulle hafva väntat. Den tog alltid hänsyn till hans önskningar och sökte att, när den så kunde, efterkomma dem.

[1] WÄGNER, a. a., s. 65, not 1.

Biskopen tog också kommissionens välvilja i anspråk genom de många suppliker, som han framställde. Det har redan nämnts om det stöd, han sökte mot den världsliga myndighetens ingripande på hans ämbetsområde i Bertil Aquilonius' sak.[1] En annan supplik gällde Gustaf Banérs plakat år 1669 om förbud för studenter att predika utan att hafva undergått examen attestationis.[2] Biskopen motsatte sig ingalunda en sådan ordning för framtiden, men han opponerade sig emot att plakatets bestämmelser skulle hafva, som det akademiska konsistoriet önskade, retroaktiv verkan, så att äfven de, som af biskopen examinerats, skulle infinna sig vid akademien och undergå examen. Dessa, som voro omkring 50 till antalet, blefvo verkligen i början af år 1669 inkallade till akademien.[3] Biskop Winstrup vände sig till kommissionen och begärde, att dessa af honom examinerade icke måtte behöfva undergå någon ny pröfning men likväl bibehålla sin befordringsrätt. Detta medgafs också af kommissionen.[4] Likaså ställde sig denna på biskopens sida, då han inlade en gensaga mot akademiens begäran, att de sockenpräster, som lydde under denna, skulle stå under dess fulla öfverinseende. Det var också en del önskemål af ekonomisk art, som Winstrup framställde, och för hvilka skall redogöras i nästa kapitel.

---

[1] S. 80.

[2] S. 79.

[3] WEIBULL, a. a., I, 50.

[4] K. Pr. 24/8 1670. Biskop Klingenstjerna för sin del hade intet emot generalguvernörens plakat för Hallands vidkommande. Konsist. Pr. 21/4 1669. Prof. Nordeman motiverade fordran med 1) constitutiones 2) praxis upsaliensis, 3) praxis hafniensis, 4) studenternas myckenhet på landsbygden, 5) kungl. resolution, 6) gen.-guv:s plakat. Konsist. Pr. 21/10 1669. I den Stenbockska saml. i Lunds universitetskansli finnes ett utkast till examensordning för en studiosus theol. Man skulle 1) förfara med examinanden broderligen och med saktmodig anda och med »synnerlig respekt å hans anseende, beskedlighet och qualiteter»; 2) examination i grundspråken på så sätt, att han öfversatte från den hebreiska och grekiska grundtexten till latin; 3) förhör ut filosofien och därtill hörande scientiæ; 4) förhör i kyrkohistoria och chronologia sacræ scripturæ; 5) förhör i trosartiklarna, om han är skicklig »den rena läran, som däruti begripes, emot alla olika och irriga meningar att försvara»; 6) predikan öfver ett språk i skriften, som föreläggs honom; 7) på en viss tid formera »i latinska språket en discours» öfver t. ex. en controversia i teologien och försvara den i vissa teser.

Det var särskildt en begäran, biskop Winstrup framställde, som förtjänar att anföras som ett belysande bidrag till hans karaktäristik. Det var den, att kommissionen måtte utverka, att han blefve »honorerad med något benificium» för det han vid akademiens invigning upplåtit sin gård och hållit inaugurationstalet.[1] Denna petition visar, huru svag biskop Winstrup var för yttre utmärkelser. Hans mening var också att genom ett bifall till densamma få sin ställning stärkt; han ville, att alla, som han säger, skulle se, att han hade en gunstig öfverhet. Hans föregående spända förhållande till regeringen hade icke varit ägnadt att stärka denna hans ställning gent emot sådana som B. Oelrich, J. Schwartz och andra. Kommissionen kunde emellertid icke i detta fall gifva honom något löfte; den förklarade, att »K. M:t själf vid tillfälle lärer visa biskopen sin ynnest och nåd».[2]

Trots det goda förhållande, som rådde mellan biskop Winstrup och kommissionen, skall man icke tro, att denna icke fick anledning till klander mot honom. Det var hans egenmäktighet, som alltjämt gaf anledning till klagomål. Landshöfding Leyonsköld, som från år 1667 hade största makten i sin hand i det nuvarande Malmöhus län, beklagade sig däröfver. Biskopen hade låtit utskrifva ett landemöte i Lund utan att underrätta honom därom, som hade att föra presidiet å generalguvernörens vägnar.[3] Detta var emellertid icke sista gången Leyonsköld besvärade sig öfver att biskopen »allt för högt ville spänna sin myndighet».[4]

Ett svårare fall var biskopens förhållande i den häftiga tvist, som uppstått mellan honom och generalauditören Ptolomeus Sticth å ena sidan och kyrkoherden i Bunkeflo, Sven Tiernsten, å den andra.[5] Upphofvet till denna tvist var en rättegång, som förts mot en krigspräst i Malmö, Böhlman, som anklagats för att i en predikan hafva fällt förgripliga yttranden.

---

[1] K. Pr. 24/3 1670.

[2] Regeringen hade emellertid redan efter invigningen uttalat sitt tack till Winstrup för hans benägenhet och osparda flit därvid. R. R. 15/3 1668.

[3] Leyonsköld till komm: 22/7 1670. Ink. missiver.

[4] Leyonsköld till reger. 31/10 1673.

[5] K. Pr. 20/1, 28/1, 31/1, 4/2, 12/3 o. 21/3 1670.

Ett extra konsistorium hade verkställt rannsakning men låtit examinera vittnena i målet inför världslig rätt, krigsrätten i Malmö. I allmänhet tillgick det så, att när någon präst anklagades för ämbetsfel, skedde anmälan hos prosten, men fann denne saken vara af större vikt, hänsköts den till landemötet i Lund. Fann detta, att vittnen måste höras, hänvisades dessa till vederbörande världslig domstol att afgifva sina vittnesmål. Dessa sändes sedan till landemötet under tingsrättens sigill. Detta var emellertid en praxis, som utbildat sig vid sidan af lagen, som icke tillät världslig domstols ingripande i mål, som hörde under ecklesiastikt forum. Det var tydligen af praktiska skäl, som en dylik ordning utbildat sig; kallande af vittnena till landemötet skulle hafva medfört besvär och olägenheter. Därjämte var den världsliga rätten mera lämplig att företaga hörande af vittnen än den andliga domstolen.

Emellertid hade, då Böhlmans sak skulle företagas inför konsistoriet, en af bisittarne, Sven Tiernsten i Bunkeflo, som var fältprost i Skåne och af uppsvensk börd, opponerat sig däremot och fått ett par andra på sin sida. Häröfver förtörnades generalauditören Sticht, som förmådde biskop Winstrup att suspendera Tiernsten. Denne klagade nu häröfver inför kommissionen och begärde att blifva återinsatt i sitt ämbete.

Kommissionen, som helst velat slippa befattning med denna sak, måste på regeringens befallning företaga den till undersökning. Den höll också ett ingående förhör med biskopen om anledningen till Tiernstens suspension. Winstrup förklarade, att denna grundade sig på den bestämmelse i kyrkolagen, att när någon präst blefve anklagad på heder och ära — och detta var fallet med Tiernsten — skulle han suspenderas, till dess utslag fallit.[1] Härtill gjorde en af kommissionens medlemmar, Rålamb, den spetsiga anmärkningen, att äf-

[1] 1555 års förklaring af artiklar i ordinansen: »Om deele: alle de prester, som bliffuer fordeelte til herritsting eller landsting, skulle ikke siden bliffue udi Embede lenger, før de kommer aff deele igen oc blifluer restituerit aff magistratu til tinge, om det er for verslige sager». RØRDAM, I, 464. Denna bestämmelse, som var den enda, på hvilken Winstrup kunde hänvisa, var dock, såsom kommissionen ock anmärkte, ej tillämplig på det ifrågavarande fallet.

ven biskopen blifvit angripen med svåra beskyllningar men hade därför icke blifvit suspenderad. Beträffande själfva anledningen till tvisten, vittnenas rannsakning i Böhlmans sak inför världslig rätt, kunde Winstrup visserligen icke medgifva, att ett dylikt tillvägagångssätt hade sitt stöd i lagen, men han hänvisade till praxis, som varit sådan under hela hans episkopat.[1]

För att höras i saken inkallades äfven kyrkoherden i Malmö, Nils Söfrensen. Lika litet som biskopen ville denne medgifva, att Tiernsten blifvit suspenderad för sin opposition mot sättet för vittnenas hörande i Böhlmans process. Han förklarade, att det skett »propter contumaciam», därför att Tiernsten icke hade velat »comparera åtskilliga consistorii citationer». Detta vittnesmål öfvertygade dock icke kommissionen, som förklarade, att Tiernsten »suspenderats mera på grund af generalauditörens auktoritet än propter contumaciam».

Kommissionen insåg snart, att rätten i denna sak var på Tiernstens sida. Han blef fullständigt frikänd, och hans förhållande i processen mot Böhlman förklarades vara fullt riktigt. Kommissionen erkände nämligen icke den vedertagna praxis beträffande vittnenas hörande af världslig rätt i mål, som hörde under ecklesiastikt forum, och den förklarade också uttryckligen, att vittnena i Böhlmans sak förhörts inför inkompetent sådant. I kommissionens utslag uttalades tillika, att Sticht icke haft rätt att tillhålla Tiernsten för hans votum inför sittande rätt, afgifvet å hans samvetes vägnar. Tillika påvisades, att äfven tvänne andra bisittare i konsistoriet röstat på samma sätt som Tiernsten, utan att dessa därför blifvit förföljda. Det var klart för kommissionen, att orsaken till Tiernstens suspension måste hafva legat i föregående ovänskap mellan parterna.[2]

---

[1] Exempel härpå lämna landemodesacta för år 1651. Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 309.

[2] Att förhållandet mellan Tiernsten och biskopen icke var särdeles godt, kan man förstå bl. a. äfven däraf, att den förre anmälde den senare för att hafva pålagt prästerskapet i stiftet en afgift till herredagsprästerna utan att hafva haft någon »deliberation» med ståndet därom. Kommissionen beslöt också att aflåta en skarp skrifvelse till Winstrup, att »kommissionen med största misshag förnummit denna hans modus procedendi». Biskopen skulle rätta detta, och hvad prästerna utlagt skulle hvar och en af dem oafkortadt få tillbaka. K. Pr. $^{25}/_{1}$ 1670.

I kommissionens utslag medgafs vidare Tiernsten rätt till rekonventionstalan å Sticht, som var upphofvet till hans suspension. Biskop Winstrups handlingssätt klandrades också skarpt. En afskrift af utslaget i målet skulle tillställas honom med hemställan, att han »ville låta den vara sig till rättelse,» och han skulle laga, att Tiernsten af prosten Sebastian Odder omedelbart insattes i sitt ämbete. Han uppmanades slutligen att taga sig framdeles i akt »för dylika procedurer, som han i denna sak låtit gå, på det hans illviljade icke måtte få någon orsak eller tillfälle honom att skada eller prejudice tillfoga.» Hvad som för denna gången vore feladt, ville emellertid kommissionen »behörigen undskylla».

Af mera omfattande dimensioner och svårare att afgöra var den tvist, som uppstått mellan biskop Winstrup och universitetets prokansler, Bernt Oelreich, en strid, som på sin tid så häftigt upprörde sinnena och t. o. m. syntes hota den nyinrättade akademiens bestånd. I början af 1660-talet hade Oelreich, som då var kyrkoherde i Åsums och Skepparslöfs pastorat i Skåne, stått i ett godt förhållande till Winstrup, och år 1664 hade han varit skånska prästerskapets ombud vid riksdagen. Under sin vistelse vid denna hade han lyckats vinna hofvets bevågenhet och fått titeln hofpredikant och kungl. confessionarius, hvarför han efter sin återkomst af biskopen vid ett sammanträde af prästerskapet hedrades med platsen före prostarne, »det dem samtligen högligen förtröt.»[1] Därefter skaffade han sig doktorsvärdigheten utomlands, och efter hemkomsten gjorde han anspråk på att hafva sitt pastorat undantaget från biskopens öfverinseende.[2] En sådan undantagsställning ville denne, som naturligt var, icke medgifva honom, och så lades grunden till den långvariga striden dem emellan. På allvar utbröt den, när Oelreich vid akademiens upprättande utsågs till dess prokansler, hvilket harmade biskopen, allrahelst

[1] Landsdomaren Nic. Skuncks berättelse. Rådspr. 8/11 1670.

[2] Oelreich framställde detta anspråk i egenskap af hofpredikant och hänvisade till praxis i öfre Sverige. I konsistorium framhöll emellertid prof. Hyltenius, att äfven hofpredikanter i Sverige stå under biskopens inseende. Så hade en drottningens hofpredikant, som erhållit Lofôns pastorat, fått »collats» af ärkebiskopen. Konsist. Pr. 21/10 1669.

som akademiens statuter bestämde, att biskopens och prokanslerns ämbete skulle vara förenade. Denna harm närdes genom de rykten, som gingo, att Oelreich skulle hafva nedsatt Winstrup hos regeringen och förklarat honom vara olämplig som prokansler.[1] Rangtvister, som uppkommo mellan biskopen och prokanslern, och hvilka i detta tidehvarf spelade en så stor roll, underhöllo oenigheten.[2] Regeringen, till hvilken båda parterna vändt sig, ansåg, att en opartisk undersökning på ort och ställe måste företagas, innan den kunde göra något åt saken. 1669 års kommission fick också i uppdrag att verkställa denna. Den skulle taga kännedom om de åtgärder, generalguvernören företagit i saken, men sedan »pro re nata däruti förfara».

Det var ingen lätt uppgift, kommissionen därmed fått sig ålagd. Den var så maktpåliggande, att en särskild kommission tillsattes att undersöka anledningarna till osämjan; denna specialkommission bestod af landsdomaren Nicolaus Skunck och kyrkoinspektoren Tobias Nauman. De beskyllningar, de båda motståndarne framkastat mot hvarandra, voro både många och svåra. Winstrup anklagade sålunda Oelreich för att hafva inkräktat på hans ämbetsområde, i det han å akademiens vägnar tagit uppsikten öfver Lunds skola och förvaltningen af dess medel i sin hand.[3] I detta fall var emellertid Oelreich i sin goda rätt. Förhållandet var nämligen det, att öfverinseendet öfver nämnda skola hade innehafts af det gamla kantoratet i domkapitlet enligt ett kungligt bref af den 13 febr. 1566;[4] men efter den siste kantorns, Gustaf Bondes, död hade kantoratets förmåner öfvergått till universitetet och därmed

[1] Dessa rykten relaterades af prof. Hyltenius och Beckman. Den siste hade hört, att Oelreich »omni modo inscio domino episcopo» sökt bli prokansler. Konsist. Pr. $^{21}/_{10}$ 1669.

[2] Konsist. Pr. $^{21}/_{10}$ 1669, $^{25}/_{1}$ 1670. Tvist uppstod t. ex. om sådana saker, som att biskopens namn icke nämnts först i programmata publica, att Beckman tillhållits af Oelriech, därför att han i en oration nämnt biskopens namn först o. s. v.

[3] K. Pr. $^{24}/_{3}$ 1670.

[4] Rördam, II, 79. Biskop Winstrup hade emellertid ingen kännedom om detta brefs tillvaro, ty han förklarade inför kommissionen, att Oelreich »med en falsk berättelse och en lös copia af ett Fredrik II:s bref», som ej funnes »in rerum natura», fått regeringens bekräftelse på rätten år 1668.

också öfverinseendet öfver skolan.[1] Men frågan är, huru långt denna akademiens uppsiktsrätt sträckte sig. Troligen gällde den hufvudsakligen skolans ekonomiska angelägenheter. I nämnda bref säges det, att tillsynen skulle vara, att *den hölles vid makt* och ungdomen uti bokliga konster och goda seder uppfostrades, men åt superintendenten förbehölls dock oförkränkt den rätt, han enligt ordinansen skulle hafva. Det är gifvet, att ett så otydligt stadgande skulle framkalla konflikt.[2]

En annan anklagelse mot Oelreich var den, att han ville tillvälla sig alltför stor myndighet i det akademiska konsistoriet: han ville vara ensam förvaltare af akademiens medel och ständig ordförande i detsamma. Denna anklagelse var säkerligen befogad, och den framställdes äfven inom det akademiska konsistoriet självt.[3]

Huruvida den beskyllningen var riktig, att Oelreich eftertraktat biskopsämbetet, är osäkert och omöjligt att bevisa. Han förnekade visserligen själf, att så var fallet,[4] men man kan knappt afhålla från sig den misstanken, att han haft planer i den riktningen. Hyltenius gjorde det påståendet, och äfven om man icke får tillmäta detta någon större vikt, då äfven han var i tvist med Oelreich, finnes äfven annat, som talar därför. Winstrup hade ju länge varit illa anskrifven hos regeringen, som ju verkligen tänkt på att aflägsna honom. Det kan därför icke synas underligt, att den ärelystne Oelreich hyst den tanken att få efterträda honom. Han lär ha fällt yttranden, som kunde tolkas i den riktningen, och biskopen sades själf ha varit betänkt på att taga afsked men afhållit sig därifrån, emedan han visste, att ovänner sträfvade därefter.[5]

---

[1] R. R. ⁹/₁₀ 1668.

[2] Ordinansen bestämde, att biskopen skulle ha tillsyn öfver alla skolor och »wide, huorledis der læres bode paa Troens wegne oc wdy andre bogelige konster, oc hand skal sette Scholemestere der til». RØRDAM, I, 110.

[3] Enligt Hyltenii berättelse hade Oelreichs tre »hufvudmaximer» varit att »sitta perpetuus præses et director in consistorio», att disponera akademiens medel samt hans traktan efter biskopsämbetet. Hyltenius till komm. ²⁵/₈ 1670. Ink. missiver. Pufendorf till kanslern ¹/₈ 1670, tryckt hos Ahnfelt, Lunds Univ. Hist., I, 215 ff.

[4] Oelreich till komm. odat. Prästersk. suppliker.

[5] Konsist. Pr. ²¹/₁₀ 1669.

Oelreichs förhoppningar kunde också vara grundade, då han stod i stor gust hos änkedrottningen och på den tiden äfven hos rikskanslern, M. G. de la Gardie. Hyltenius nämner också, att det just var medan Oelreich var »in ferventi gratia», som hans nämnda syften framträdt.

Hvad åter Oelreichs anklagelser mot Winstrup beträffar, gällde dessa icke blott biskopens förhållande till honom själf och akademien utan äfven hans ämbetsförvaltning i allmänhet. Angående Winstrups förhållande till akademien beskylldes han för att hafva stört freden vid denna, i det han behandlat academici »tamquam hostis academiæ et tyrannus» och inom den åstadkommit »factiones». Icke nog därmed, han anklagades äfven för att vara »en så ogudlig och öfvergifven människa, hos hvilken hvarken Guds eller konungens respekt plats finner», m. fl. särdeles graverande beskyllningar.[1] Öfver en del af dessa anklagelser afgaf äfven det akademiska konsistoriet sitt utlåtande. Dess ledamöter kunde emellertid icke styrka dem utan frikände Winstrup från desamma utom i ett fall, i hvilket de togo Oelreichs parti, nämligen i tvisten om de af Winstrup examinerade studenternas inkallande till universitetet för att undergå examen. Det var emellertid en af professorerna, J. Schwartz, som förklarade Winstrup skyldig till de förseelser, för hvilka Oelreich beskyllde honom. Schwartz, som var en stridslysten och lidelsefull natur, hade af olika skäl kommit i delo med biskopen. Det viktigaste var kanske det, att biskopen vägrat att installera honom i hans ämbete som tysk pastor i Lund, hvartill han 1667 blifvit utnämnd, samt hindrat honom att predika i domkyrkan så ofta han önskade. Så fordrade han att få förrätta högmässogudstjänst på pingstdagen 1670; men i en skrifvelse förständigades Schwartz af kommissionen, som ställde sig på biskopens sida, att låta den ordinarie kyrkoherden, Hans Baden, förrätta predikan och gudstjänst den dagen.[2] Biskopens förhållande kan försvaras ur den synpunkten, att Schwartz tyska predikan icke var begriplig för flertalet, som icke förstod detta språk, ehuru äfven i detta fall biskopens beteende var ett utslag af hans självrådighet.

[1] Biogr. Lex. XXI, 15 ff.

[2] WÄGNER, a. a., s. 65.

Frågan är nu, hvilket vitsord man får tillmäta konsistoriets utlåtande i den Winstrup-Oelreichska tvisten, om det hade förutsättning för att opartiskt kunna uttala sin mening. Ingen anledning finnes emellertid att betvifla, att så var fallet. På det hela taget voro de flesta konsistoriets medlemmar neutrala i denna tvist; få voro de, som afgjordt fattade parti för någondera. Därför hade man enligt Pufendorfs utsago prorektorns, Knut Hans, »goda conduite» att tacka, och Pufendorfs omdöme är särdeles pålitligt, därför att han mer än de flesta hållit sig utanför tvisterna.[1]

Såväl Winstrup som Oelreich uppvaktade kommissionen och sökte få denna på sin sida.[2] Att man måste söka få ett slut på striden, var tydligt. Den väckte allt annat än behaglig uppmärksamhet, och den var också i hög grad skadlig för universitetet, som nu under första tiden af dess tillvaro fordrade allas eniga omsorger, om det skulle kunna hålla sig uppe. Detta insåg dess egna målsmän också allt för väl; en af dessa inkom med en förklaring, att »skadlig jalousi och oenighet på någon tid varit mellan denna akademiens ledamöter, hvilken märkligen hindrat akademiens uppkomst».[3] Kommissionen fann det också nödvändigt att varna professorerna för dylika tvister för framtiden. I en skrifvelse till det akademiska konsistorium förmanades dess ledamöter att »näst den flit, professorerna in lectionibus tam publicis quam privatis efter constitutionibus hafva att använda, det måtte dem ock vara angeläget att beflita sig om inbördes förtrolighet och endräkt, på det den studerande ungdomen däröfver icke må förargas eller H. K. M:t fatta därtill det missnöje, som ändtligen allas deras ruin och fördärf kunde förorsaka». Om någon tvist skulle framdeles uppkomma, borde man söka dämpa den och

[1] Pufendorf till G. O. Stenbock 1/8 1670. (AHNFELT, 217). Han förklarade sig veta, hvad han »in juramento professorum» svurit och ville hålla sig därvid som en ärlig man, icke låtandes sig någonstädes draga af någon privat träta eller oenighet. Konsist. Pr. 1/6 1669. Chr. Voss säger om Pufendorf, att han var »in consistorio prudens et circumspectus», och att han alltid sökte »att supprimera det orolighet kan causera», odat. Stenb. saml.

[2] Winstrup till komm. K. Pr. 24/8 1670. Oelreich till komm. K. Pr. 28/1 1670. Densamme till komm., odat. Prästersk. suppl.

[3] O. Bagger till komm. 17/4 1670. Ink. missiver.

laga så, att kännedomen därom icke spred sig så vida omkring. Kunde den ej stillas med mindre, skulle den hänskjutas till rector magnificus och consistorium academicum och sist saken hemställas till kuratorerna. De många skrifvelserna borde man afhålla sig ifrån.[1]

Det är svårt att af befintliga källor afgöra, på hvems sida den mesta skulden låg och däraf bilda sig ett rättvist omdöme om de handlande personerna i den hetsiga striden. Man har hittills ofta varit benägen att lägga hufvudskulden på Winstrup och skildrat Oelreichs förhållande i alltför ljusa färger.[2] Att Winstrup hade många och stora fel, kan visst icke förnekas, men samma omdöme gäller också om hans motståndare. Var biskopen maktlysten och ömtålig om sin värdighet, kan icke heller Oelreich fritagas från samma egenskaper. Då vi emellertid icke hafva rätt att bedöma någon af dessa personer efter motståndarens omdöme eller de obevisade beskyllningar, de framkastade mot hvarandra, måste vi hålla oss till de personers omdöme, som stodo utanför striden. Här syftar jag närmast på de kungliga kommissarierna, hvilka voro satta till att undersöka tvisten, såsom de tillförlitligaste vittnena. Det är emellertid först när saken kom att behandlas i rådet, som vi få närmare kännedom om resultatet af kommissionens undersökning. Emellertid visade kommissionen redan under dess vistelse i Skåne, att den icke ställde sig på Oelreichs sida gent emot biskopen; den förre blef t. o. m. suspenderad.[3] Hvad Winstrups andre motståndare, J. Schwartz, beträffar, blef han dömd till offentlig afbön. Därjämte beslöt kommissionen att uppskjuta hans promotion till teologie doktor, som skulle hafva ägt rum

---

[1] K. Pr. 1/4 1670. Brefvet upplästes i konsistorium. Kons. Pr. 11/4 1670. Man hade såsom instanser för tvisters biläggande föreslagit: 1) rektor, 2) consistorium minus, 3) consistorium majus, 4) curatores, 5) kanslern och 6) regeringen. Kons. Pr. 29/3 1670.

[2] Så CAVALLIN i Lunds stifts herdaminne och P. G. AHNFELT i Lunds univ. hist. och i Biogr. Lex. Undantag utgör M. WEIBULLS mästerliga skildring i Lunds univ. hist. I.

[3] WEIBULL, I, 52. Äfven Winstrup gjorde dock kommissionen den erinringen rörande hans förhållande till Oelreich och akademien att foga sig efter regeringens anstalter och sålunda också dispositionen om prokanslersämbetet. Stenb. saml., odat.

i slutet af januari månad 1670, en åtgärd, som gillades af regeringen.[1]

Upprepade gånger hade regeringen den Winstrup—Oelreichska tvisten före, då den skulle vidtaga åtgärder för att afhjälpa »morbus academiæ». Fastän båda parterna hade skuld till tvisten enligt rådets mening, tog man inom detta dock afgjordt parti för biskopen. Regeringens ställning betingades helt och hållet af kommissionens undersökning, och någon förutfattad motvilja mot Oelreich hos regeringen kan man sålunda icke tänka sig. Han hade ju förut stått i ett mycket godt förhållande till densamma, i synnerhet till rikskanslern, hvilken nu afgjordt tog parti emot honom. Snarare skulle man kunna tänka sig en sådan motvilja mot Winstrup, som ju alltid af förmyndareregeringen betraktats med misstro.

Oelreich förklarades hafva handlat mot biskopen i mycket, som han icke hade bort, och att vara »origo mali».[2] Enligt rikskanslerns[1] mening berodde hans anklagelser mot biskopen på »antingen en stor animositet eller en särdeles zele»; om det i Sverige funnes lika många sådana som Oelreich, skulle biskoparne hafva det svårt nog. Rålamb förklarade, att han »missbrukat K. M:ts gunst mot sig både till akademiens, stiftets och privatorum undertryckande». Därmed förnekades visst icke de stora förtjänster, han inlagt om akademien. Kanslern förklarade, att han varit »till dess installation orsak», och att han gjort stora uppoffringar för att hålla den uppe. Trots dessa hans förtjänster var man enigt af den meningen, att han borde aflägsnas från akademien, men huru detta skulle ske, därom voro åsikterna emellertid delade. Somliga i rådet ville, att han skulle »på annan ort accomoderas», såsom till superintendent på Ösel eller såsom »superintendens castrensis». Andra däremot menade, att hans förseelser varit så stora, att han borde anklagas och afsättas; en del ville dock icke vara med om en sådan åtgärd utan ansågo, att han borde rådas att begära sitt afsked. Man föreslog också, att åtskilliga af de oroliga professorerna måtte »removeras till andra orter»

[1] Rådspr. $^{28}/_{1}$ 1670. Winstrup yrkade särskildt på att denna promotion inhiberades. Konsist. Pr. $^{18}/_{1}$ o. $^{19}/_{1}$ 1670.

[2] Rådspr. $^{8}/_{11}$, $^{19}/_{11}$, $^{28}/_{11}$ 1670.

dels för fridens skull, dels emedan akademiens medel icke räckte till för så många. I sammanhang med Oelreichs sak framkastades också den frågan, om öfverhufvud taget prokanslersämbetet var nödvändigt för universitet, en fråga, som dock besvarades jakande. Följande år blef emellertid Oelreich förflyttad till Bremen som kyrkoherde och superintendent, och Winstrup öfvertog prokanslersämbetet.

Det skånska prästerskapet tog i den Winstrup—Oelreichska striden afgjordt parti för biskopen och försvarade honom. Oelreich var redan före sitt prokansleriat icke särdeles omtyckt af prästerskapet i stiftet. Hans utseende till riksdagspräst 1664 hade skett mot ståndets vilja,[1] och äfven vid andra tillfällen hade hans öfvermod och rangsjuka väckt dess misshag. Inför kommissionen framförde ståndet sina klagomål öfver hans anspråk på att »administrera res ecclesiasticas sine suffragio episcoporum».[2] Kommissionen förklarade också dessa anspråk oberättigade, då ingen, hvem det än måtte vara, finge bryta mot recess och ordinans. Därjämte klagade prästerskapet öfver att Oelreich i en skrift kallat ett möte mellan biskopen och ståndet i Lund, där detta skulle höra regeringens resolutioner från sista riksdagen, för »conventicula».[3] Denna anmälan, som visar, hvilken småaktighet som fanns å ömse sidor, föranledde dock icke till någon åtgärd från kommissionens sida.

De anmärkningar, som framställdes mot biskop Winstrups ämbetsförvaltning, det har redan förut framhållits, voro långt ifrån alltid obefogade. Vi hafva redan nämndt den egenmäktighet, han ofta visade i administrationen, såsom vid besättande af lediga prästkall o. s. v. En annan anmärkning, som gjordes, var att han upphört att visitera församlingarna i sitt stift, åtminstone i dess aflägsnare delar. Denna underlåtenhet är emellertid förklarlig och ursäktlig i följd af biskopens tilltagande ålder och sjuklighet.[4] Hos kommissionen begärde också

[1] Nic. Skuncks berättelse. Rådspr. 8/11 1670.

[2] K. Pr. 21/1 1670.

[3] Ibm.

[4] Biskopen var ofta sängliggande af »calculo»; han hade år 1666 blifvit kallad till Stockholm att svara på anklagelserna mot honom men förklarade sig i bref 18/8 1666 till reger. af sjukdom vara hindrad. Likaså hindrades han att be-

stiftets prästerskap, att hans visitationsskyldighet måtte öfverlåtas helt och hållet åt vederbörande häradsprostar, och likaså att hans granskning af skolors och hospitalers räkenskaper måtte öfvertagas af dessa.[1] Ett skäl till beviljande af denna begäran vore utom hans ålder och skröplighet det, att han arbetade på »ett heligt och prisligt opus»; af detta hade första tomus redan utkommit och mottagits öfverallt med begärlighet; de efterföljande tomi åstundades »med största längtan af alla, som af något judicio och raicon äro». Det vore icke obilligt, att lärda män, när de tjänat i många år, för framtiden måtte vara honorarii. Kommissionen biföll denna begäran, men biskopen skulle dock hafva öfverinseende, att allt tillgick ordentligt. Äfven om han sålunda icke kunde resa omkring i stiftet och på ort och ställe taga kännedom om förhållandena, är det därför icke sagdt, att stiftsstyrelsen vansköttes. Att så långt ifrån var fallet, framgår med all tydlighet af prästerskapets vid olika tillfällen uttalade vittnesbörd om Winstrups förmåga att hålla god ordning och upprätthålla sin auktoritet. Ståndet gaf sitt erkännande åt hans nit för kyrkotuktens upprätthållande och lärans renhet. I sin nämnda framställning till kommissionen vitsordar ståndet, att biskopen med stor flit och berömmelse hafver förestått ämbetet, så att hela landet har haft märklig uppbyggelse däraf. Prosten Henrik i Ljungby säger, att han »gjort sig helt angelägen om religionens rätta bruk med mera, som predikoämbetet vidkommer och angår».[2] Han höll, såsom vi hafva sett, noggrann kontroll öfver prästerna, deras duglighet och vandel. Att han var en nitisk och initiativkraftig biskop, framgår med all tydlighet äfven af hans efterlämnade kopiebok.[3] Samma vittnesbörd lämna också akterna från de stiftssynoder, som årligen höllos. Vi se af dessa, hur

---

söka 1668 års riksdag för sin sjukdom och höga ålder. Han var då 1668 i sitt 63:dje år, en ålder, som han i bref till reger. 16/6 1668 säger vara »climactericus magnus, huilcken pleier at importere ett Menniske sonticas mutationes, Ja vitæ exitum».

[1] K. Pr. 21/1 1670. Kommissionen hade dock påmint Winstrup om hans visitationsskyldighet i sammanhang med vissa erinringar, som med anledning af Oelreichs och Schwartz' beskyllningar gjordes honom, såsom om prästvigningar i domkyrkan, uppsyn öfver hospitalen, prästgälls besättande enligt lagen. Stenb. saml.

[2] K. Pr. 11/9 1669.

[3] Utdrag utg. af Otto Ahnfelt, Kirkehist. saml., 5 R., I, 208 ff.

han sökte främja enkelhet och värdighet bland sitt stånd i hvardagslifvet och vid högtidliga tillfällen, och hur han gaf råd och föreskrifter om prästernas enskilda lif, ja, t. o. m. om deras hustrurs och döttrars klädedräkt.[1] Han arbetade äfven för att prästerna skulle ägna sig odeladt åt sitt kall och ej åt enskilda förvärf.[2] Om skolväsendet visade han sig också mån, såsom vi närmare längre fram skola se, men äfven på detta område råkade han i häftiga tvister med enskilda personer och myndigheter. Här kan nämnas en häftig tvist, som uppstod med anledning af tillsättningen af en rektor, Casper Veiser, vid Lunds skola. Denne hade Winstrup tillsatt, men häremot uppträdde Christian Foss, som ansåg honom sakna förutsättningar att rätt kunna sköta sin syssla. En bitter och ifrig pennfejd uppstod med anledning häraf mellan å ena sidan Winstrup och Veiser och å den andra Christian Foss.[3] Kommissionen synes emellertid icke hafva fattat någon resolution i saken, utan denna lades efter hand ned.

Kyrkans, hospitals- och skolväsendets ekonomiska ställning.

Beträffande den ekonomiska administrationen af kyrkoväsendet ålades kommissionen att därom anställa en noggrann undersökning. Den skulle tillse, om »capitlet, dom- och andra kyrkor, akademien, skolor och hospitaler och hvarjehanda till gudstjänster, studier och pios usus destinerade hus och byggningar» underhöllos som sig borde och deras inkomster rätt förvaltades och af skickliga personer; de skulle därför låta »sig ex actis undervisa, hvaruti bemälte inkomster vid hvart och ett corpus för sig består». Den skulle taga kännedom om »landskyrkors och prästebols underhörige hemman, gadehus, ängar, skogar, utjordar etc. med samt kyrkornas inventarier, item hvad capitaler i reda penningar hos kyrkorna så i städerna som på landet ännu äro att finna eller på ränta utestående, såsom ock huru med de kyrkomedel är fatt, som på kronans vägnar af

[2] Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 303, 313, 321, 327, 328.

[3] Ibm 306.

[4] Winstrup mot Foss till komm. $^{10}/_{10}$ 1669 o. $^{28}/_{3}$ 1670. Veiser mot Foss $^{15}/_{8}$ o. $^{25}/_{8}$ 1670. Präst. suppl. Vol. R.

kyrkorna äro upplånta, att de må blifva liquiderade och uti riktighet bragta efter den på sista riksdag ständerna där nere gifna resolution». Tillika skulle kommissionen undersöka, hvilka medel som den danska kronan vid fredsslutet hade afhändt kyrkorna i de skånska landskapen. Den skulle ock anställa undersökning om jura patronatus, »icke allenast öfver K. M:ts egna men ock capitels kyrkor» samt de jura, »som på hvarjehanda sätt ifrån kronan bortkomna äro och af privatis nu innehafvas, på det K. M:t må veta, quo titulo de af dem häfdas, och om icke moderni possessores efter därå utgifne Kongl. brefs tenor enkannerligen äro skyldiga kyrkorna vid makt att hålla». Kommissionen skulle därför efterse, om patroni gjorde sin plikt, som följde med ett sådant jus och »uti recessen med sina omständigheter beskrifves».

Kyrkornas inkomster utgjordes hufvudsakligen dels af tionde, dels af afkastningen af dem tillhöriga jordar.[1] Tionden var delad i tre delar, af hvilka prästen skulle hafva en del, kyrkan en och kronan en tredjedel, af hvilka den sista var den gamla biskopstionden. Den omedelbara administrationen af kyrkornas medel var öfverlämnad åt kyrkovärdarne, hvilka voro skyldiga att redovisa inför kyrkornas »försvar». Uppsikten öfver räkenskaperna för stiftets alla kyrkor hade vid denna tid en kyrkoinspektor, men de skulle ytterligare granskas af prost, biskop och landshöfding.[2] Biskopen skulle enligt en bestämmelse i Malmö recess vid visitationen tillse, hur kyrkans räkenskaper sköttes, och om inspektoren årligen aflade räkenskap för de kyrkor, till hvilka ingen hade jus patronatus. Årligen kom emellertid icke nämnde inspektor

[1] Inkomsten af tertialtionden till kyrkorna beräknades till:

i Skåne	13,630	dlr
» Bleking	733	»
» Halland	3,702	»

Jordskyld eller landgillet beräknades till:

i Skåne	2,057	dlr
» Bleking	23	»
» Halland	961	»

Vol. O.

[2] THULIN, Utredning rörande patronatsrättigheterna, 159.

att åtminstone med alla kyrkorna afsluta deras räkenskaper utan vanligen hvart tredje år. Hos kommissionen begärde emellertid kyrkovärdarna i Medelstads härad i Bleking, att han måtte afsluta kyrkoräkenskaperna för hvart år.[1] Samma åliggande som biskopen beträffande räkenskaperna hade prosten vid sina visitationer. Hvad patronus beträffar, hade han i sin församling rätt att själf tillsätta kyrkovärdar och att själf granska räkenskaperna, men om han läte kyrkan förfalla, skulle han »erstatte Kircken Opbørselen».[2] Jus patronatus var en betydelsefull företrädesrättighet för adeln och medförde ofta rikliga inkomster för innehafvaren. Utom kyrkans tionde innehade patroni merendels äfven kronans tionde och härligheten öfver de ecklesiastika boställena; deras rättigheter och befogenheter angåfvos mer eller mindre noggrant i hvart tillståndsbref.[3] Patroni stodo emellertid vid förvaltningen af kyrkans ägendom dock icke utan all kontroll. Malmö recess stadgade nämligen, att om biskop eller prost märkte brister å patronella kyrkor, skulle de göra anmälan därom hos patronus.[4] Vissa utgifter hade de patronella kyrkorna gemensamma med öfriga kyrkor: visitatspenningar, biskopens och prostens gästeri samt studieskatt.

Kyrkotionden bortstaddes till en eller flera personer, hvilka därför hade att erlägga städsmål. Behållningen däraf liksom af andra kyrkans inkomster skulle utlånas mot ränta, och de, som skulle ombesörja detta, voro närmast prosten och kyrkovärdarne.[5] Sättet att bortstädja tionden saknade dock

[1] K. Pr. 7/10 1669. Han uppbar från detta härad en tunna spannmål och 1 dlr smt af hvarje kyrka.

[2] RORDAM, III, 295.

[3] THULIN, a. a., s 45, Om härligheten och hvad den omfattade, se Thulin, a. a., s. 27 ff, 63, 185.

[4] SJÖBORG, a. a., s. 166, jfr Thulin, a. a., s. 163.

[5] RØRDAM, III, 310. I 1643 års recess utfärdades tämligen noggranna bestämmelser om kyrkornas ekonomiska förvaltning. RORDAM, III, 294 ff. Redan förut genom den s. k. Kristian IV:s lilla recess af år 1615 hade man sökt införa bättre kontroll öfver kyrkomedlens förvaltning. Då hade man fråntagit kyrkovärdarne rätten att ensamma handhafva nämnda medel, emedan det visat sig, att de ofta plägat använda dem mera »till deras egen nytta och fördel än kyrkornas gagn och bästa». RORDAM, III, 45.

icke olägenheter. Det hände nämligen ofta, att en person för en viss summa stadde till sig tionde i en eller flera socknar, men aktade sedan ej för rof att från allmogen utpressa ett betydligt högre belopp.[1] Detta kunde tillgå så, att då det var i lag bestämdt, att tionden skulle räknas på åkern, dröjde städjaren af densamma att låta räkna säden, tills den förgicks af väta, och därigenom rent af tvang han allmogen att ingå ett kontrakt om betydligt högre belopp.[2] För att undvika detta missförhållande plägade visserligen socknemännen stundom städja till sig tionden, men detta var visst icke alltid fallet. Några åtgärder kunde emellertid icke nu genast vidtagas för att förebygga det nämnda oskicket; städjebrefven voro nämligen giltiga för städjarens lifstid.[3] I sin redogörelse till regeringen föreslog kommissionen emellertid, att den gamla ordningen borde alldeles upphäfvas, eller också borde det bestämmas så, att socknemännen allena skulle hafva rätt att städja till sig tionden.[4] Det dröjde emellertid, innan någon fast, nöjaktig ordning genomfördes i ifrågavarande fall. Ännu år 1681 begärde prästerskapet i stiftet, att kyrkotionden måtte »för en billig städja och afgift antingen af prästen eller socknemännen eller dem bägge behållas», något som dåv. generalguvernören R. von Ascheberg medgaf.[5]

Utom tionden och inkomster af kyrkorna tillhöriga jordar räknades till deras intäkter taflepenningar, likpenningar, stockepenningar, kvittepenningar, stolestedspenningar. Dessa voro dock i allmänhet icke särdeles betydande och voro af växlande storlek på olika orter.[6]

Kyrkotionden kom emellertid icke kyrkorna odelad till godo, utan togs vid denna tid i anspråk äfven för andra än-

---

[1] Håkan Skytte till komm., odat. Rålambs yttrande i rådet. Rådspr. 4/12 1672.

[2] K. Pr. 15/10 1669.

[3] Om Bortfestelse af Konge- og Kirketiender 29/4 1572. RORDAM, II, 175.

[4] Komm:s berättelse.

[5] Saml. till Skånes hist. 1871, s. 124, 126.

[6] Taflepengar uppgingo så i Skåne till 1,041, i Bleking 46 och i Halland 121 dlr, likpengar i Skåne till 115, i Bleking till 70, i Halland till 65 dlr, stockepengar i Skåne till 94, i Bleking till 8 dlr, kvittepengar i Skåne till 369, i Bleking till 95 och i Halland till 20 dlr. Vol. O.

damål. Det var staten, som nödgades taga af kyrkornas medel som hjälp till fyllande af dess vid denna tid trängande behof. Därvid stödde den sig på den i landskapen gällande danska åskådningen om statens rätt beträffande kyrkornas medel. I Danmark betraktades kyrkorna som för sig bestående juridiska personer, så att staten hade rätt att under samma förutsättning som tidigare biskoparne disponera öfver dem och deras tillhörigheter.[1] Det var väl dock meningen, att denna statens disposition skulle gälla för kyrkliga eller liknande ändamål, men kom snart att gälla äfven för rent världsliga, så att kyrkornas medel kommo att användas för t. ex. rikets försvar, som förhållandet var under 1563—1570 års krig. Och på samma sätt som den danska regeringen handlat, gjorde den svenska. Kyrkotionden användes nu till skånska befästningars och garnisoners underhåll, såsom i Malmö, Landskrona, Kristianstad, Kristianopel o. s. v.[2] Äfven den nyinrättade akademien i Lund tog kyrkotionden starkt i anpsråk. Detta sistnämnda sätt att använda kyrkans medel kunde emellertid bättre försvaras än det förra, då tionden dock fortfarande kom att användas till »pii usus», och till dessa räknades ju undervisningsanstalterna. Akademien hade också kyrkan till stor del att tacka för att den kunde hålla sig uppe under den första bekymmersamma tiden, detta ehuru den visst icke fick så mycket af kyrkotionden som beräknats.

Af danska kronan hade kyrkorna ännu åtskilliga medel att fordra.[3] Enskilda personer hade lånat rätt betydliga sum-

---

[1] THULIN, Utredning etc., 157.

[2] Till svenska kronan hade kyrkorna gjort betydliga försträckningar:

i Skåne	26,796	dlr
» Bleking	1,483	»
» Halland	4,614	»

[3] Fordran af danska kronan uppgick till:

för Skåne	857	dlr
» Bleking	1,496	»
» Halland	3,514	»

mor af kyrkornas medel, som vid tiden för kommissionens verksamhet stodo ute.[1]

Det är ej svårt att se, hvilka följder undandragandet af tionden från dess afsedda ändamål skulle medföra för kyrkorna. Dessa fingo väl behålla så stor del af sina inkomster, att deras löpande utgifter kunde täckas. Till dessa räknades den s. k. studieskatten, som nu betalades till biskopen, prostens visitations-, räkenskaps- och notariipenningar samt utgifterna för anskaffande af vin och oblater.[2] Däremot återstod föga eller intet till själfva kyrkobyggnadernas underhåll och reparation. Dessa liksom deras inventarier fingo därför mångenstädes förfalla, och särskildt för kyrkorna i de fattigare delarna af stiftet var det mycket dåligt ställdt i detta hänseende. I Bleking och östra delen af Skåne sades kyrkorna ligga för fäfot: syllar och bjälkar ruttnade ned, vattnet droppade somligstädes in genom taket, stängslet kring kyrkogården förföll, så att svinen kommo in och bökade upp jorden, att det var »en ynka att se».[3]

Visserligen kan man säga, att det alltsedan reformationen gått tillbaka med bibehållande af kyrkobyggnaderna icke

---

[1] Fordran af enskilda personer:

för Skåne	7,725	dlr
» Bleking	2,005	»
» Halland	205	»

Fordran af kyrkovärdar för restantier:

i Skåne	17,260	»
» Bleking	590	»
» Halland	5,266	»

Vissa och ovissa kapital att fordra:

för Skåne	705	dlr
» Bleking	425	»

Fordran hos några enskilda personer för kyrkotionde af landgillesmör:

i Skåne	2,677	dlr
» Bleking	4,034	»

[2] Utgifterna för dessa poster beräknades ttll:

för Skåne	5,503	dlr
» Bleking	511	»
» Halland	1,392	»

[3] K. Pr. 7/10 21/10 1669, 21/1 1670.

blott i Danmark utan äfven i Sverige,[1] hvilket stod i samband med reformationstidens åskådningssätt och hade sin grund i själfva reformationens idé. Därtill kommo ofta tillfälliga yttre omständigheter, som medverkade till kyrkornas förfall. Särskildt var detta förhållandet i Skåne under krigen i det 17:de århundradet. Då hade de skånska kyrkorna blifvit plundrade och ofta ödelagda; i synnerhet i 1644 års krig hade de beröfvats mångenstädes sina ornament, kärl och böcker.[2] Under sådana förhållanden behöfde dessa kyrkor mer än väl sina inkomster för deras iståndsättande. Härpå fäste biskop Winstrup den svenska myndighetens uppmärksamhet redan 1661[3], då han förklarade, att större delen voro bristfälliga och gäldbundna, hvartill kom missväxt, som ytterligare minskade deras inkomster.[2] I sammanhang därmed framhöll han tillika, att de skånska kyrkorna endast hade sin tionde till hjälp och ej annat understöd, som fallet var i det öfriga Sverige. Anledningen till denna olikhet mellan de skånska och de uppsvenska kyrkorna har förut delvis framhållits. De förra betraktades enligt dansk rättsåsskådning icke såsom socknemännens tillhörighet, hvarför dessa på danskt kyrkoområde icke behöfde sörja för dem, när deras egna medel icke räckte till.[4] I det öfriga Sverige var förhållandet ett helt annat. Där skulle socknemännen sörja för sina kyrkors vidmakthållande, enär de där betraktades som deras ägendom.[5] Detta betraktelsesätt vann visserligen efter hand insteg äfven i de skånska landskapen, men vid den tid, hvarom nu är fråga, var ännu den gamla danska rättsåskådningen rådande.

Då det var så illa ställdt med kyrkorna och deras tillbehör, må man ej förundra sig öfver, att klagomålen blefvo högljudda öfver tiondens undandragande till andra ändamål. Regeringen öfvertygades också om att dessa klagomål voro

---

[1] Troels—Lund, Dagligt liv i Norden, VI, 37.

[2] Koch, a. a., Kirkehist Saml., 5 R., I, 47.

[3] Winstrup till gen.-guv. 21/10 1661.

[4] Thulin, a. a., 201. Om ej inkomsterna voro tillräckliga, skulle enligt 1643 års recess länsmannen öfverväga, om kyrkorna ej kunde hjälpas genom lån från andra kyrkor eller på annat sätt.

[5] Ibm, 160.

berättigade. Vid 1664 års riksdag lofvade den, att kyrkorna skulle »först och framför alla andra uttaga deras vanliga vin- och byggningssäd, hvilken ock ingen afkortning lida skall».[1] Vid 1668 års riksdag framkommo det skånska prästerskapets ombud ånyo med begäran, att kyrkorna måtte få behålla sin tionde, och att ersättning måtte lämnas för hvad som förskjutits till främmande ändamål. Regeringen, som fann denna begäran skälig, lofvade, att en undersökning skulle anställas öfver hvad som blifvit kyrkorna frånhändt, för att ersättning skulle kunna lämnas.[2] Äfven adelns representanter, som gjort en liknande framställning, fingo vid samma tillfälle ett dylikt löfte.[3] Det var väl regeringens mening, då den gaf dessa löften, att 1669 års kommission skulle anställa en sådan undersökning; detta fick den också, såsom ofvan nämnts, enligt instruktionen för densamma i uppdrag.

Kommissionen infordrade i enlighet härmed redogörelse för kyrkornas ekonomiska förhållanden. En sådan afgafs för år 1667, som var det senaste året, då alla kyrkornas räkenskaper granskats, beträffande landtkyrkorna af kyrkoinspektoren Tobias Nauman, en nitisk och duglig man på sin post och i besittning af biskopens och prästerskapets förtroende.[4] Naumans räkenskapsbok för kyrkornas inkomster och utgifter lämnade emellertid inga uppgifter om självfva kyrkobyggnadernas inre och yttre tillstånd; sådana uppgifter fick kommissionen däremot af de talrika skriftliga och muntliga framställningar, som inlades för densamma. I instruktionen var det nämligen kommissionen ålagdt att skaffa sig kunskap om de ekonomiska förhållandena icke blott genom kyrkoinspektorens redogörelse utan äfven genom prästerskapets och andras berättelse därom. Det var, som man kunde vänta, prästerskapet och allmogen och särskildt kyrkovärdarne, såsom förhållandet var i Medelstads härad, som gjorde sig till målsmän för kyrkornas behof.

---

[1] STIERNMAN, II, 1505.

[2] R. R. 28/9 1669.

[3] STIERNMAN, II, 1548.

[4] Han vitsordades af prästerskapet vara en »civil, höflig, arbeidsam og gudfrygtig Mand». Biskopen förklarade honom också förtjäna »icke alleniste Berömmelse men ock stor tack». Vol. F. Acter ang. åtskillige Personer och ärender.

Framställningarna kommo både från enskilda personer och från de särskilda stånden såväl från provinserna i deras helhet som från vissa delar däraf.[1] Äfven adeln instämde nu, liksom ståndet gjort vid 1668 års riksdag, i de öfriga ståndens önskningar i frågan.[2]

Hvad man i alla dessa suppliker framhöll var samma begäran, som framställts vid den föregående riksdagen, nämligen dels att kyrkorna skulle få behålla sin tertialtionde, dels också att de måtte få ersättning för den del däraf, som användts till andra ändamål. Dessa framställningar från präster och allmoge förfelade icke att utöfva sin verkan på kommissionen, Då akademiens målsmän begärde, att akademien fortfarande skulle tills vidare få behålla kyrkotionden, åtminstone 2 eller 3 år, svarade kommissionen, att det vore »ett samvetsverk» att begära någon hjälp från kyrkorna, då dessa voro så tryckta af fattigdom.[3] Det råder emellertid intet tvifvel om, att akademien verkligen var i stort behof af det understöd, hvarom här var fråga. Dess tillgångar voro i början mycket knappa, och inkomsterna gingo på långt när icke upp till det belopp, som beräknats. Kyrkotionden hade sålunda långt ifrån inbragt så mycket för akademien, som den bort göra.[4] Detta berodde visserligen på fogdarnes efterlåtenhet att indrifva medlen[5] men säkerligen också på kyrkornas oförmåga att till fullo betala desamma. Att omedelbart tillmötesgå de framställda krafven om tertialtiondens bibehållande för dess ändamål och om ersättning för hvad som förskjutits till kronan kunde emellertid icke kommissionen. En undersökning var dessförinnan nödvändig angående bristens storlek på olika orter och de olika gällens ekonomiska bärkraft. En sådan utredning, som måste blifva omfattande och tidsödande, skulle uppdragas åt en jordrefningskommission, som man hade för afsikt att tillsätta. Emellertid gaf kommissionen under senare delen af dess verk-

[1] K. Pr. 7/10, 8/10, 22/10 1669, 15/1, 21/1, 4/3, 6/4, 13/4, 19/4 1670.

[2] K. Pr. 4/2 1670.

[3] K. Pr. 1/3 1670.

[4] Knappt mer än hälften af hvad som beräknats hade under det sista året influtit. Ibm.

[5] Pufendorf till G. O. Stenbock 1/8 1670. P. G. AHNFELT, a. a., 220.

samhet i Skånelandskapen löfte om att kyrkorna för framtiden skulle få behålla sin tionde.[1]

För städernas kyrkor var det ofta lika dåligt om icke sämre ställdt som för landtkyrkorna, enär de förra saknade de senares goda inkomstkälla, tionden.[2] Kristianstads kyrkas enda inkomster voro sålunda den betalning, som inflöt vid begrafningar.[3] Också var dess bristfällighet så stor, att kommissionen ansåg sig nödsakad att begära understöd af regeringen; detta understöd skulle närmast afse påläggande af ett nytt tak och fullbordande af tornet »efter den dessein, som konung Kristian haft».[4] Landskrona kyrka hade 1660 och 1663 fått sig tilldelade förra gången 20 tunnor och senare gången 30 tunnor spannmål årligen i 10 år af Helsingörs hospitalstionde. Dessa tillgångar hade emellertid sedan indragits, och nu begärdes ersättning som understöd.[5] Ofta vanvårdades stadskyrkorna icke af brist på medel utan i följd af försummelse hos dem, som hade hand om dessa medel. Så var det med Lunds domkyrka, som var »en vidlyftig och kostlig byggnad», men till det yttre tämligen förfallen.[6]

I kommissionens berättelse till regeringen saknas den del däraf, som tydligen innehållit kommissionens redogörelse för kyrkornas, särskildt landtkyrkornas, ekonomiska förhållanden i allmänhet. Sannolikt har i denna berättelse det förslag till klagomålens afhjälpande framställts, som en af kommissionens medlemmar, Claës Rålamb, sedermera framlade i rådkammaren, hvilket närmast öfverensstämde med det löfte, som regeringen gifvit såväl vid 1668 års riksdag som ock i instruktionen för kommissionen. Att kyrkorna, isynnerhet de fattigare, skulle för framtiden få behålla sin tionde, därom var icke mer än en mening, men svårare var det att afgöra om ersättning för den tionde, som användts för kronans behof. Rikskanslern och

---

[1] K. Pr. $^{14}/_{6}$ 1670.

[2] Koch, a. a., Kirkehist. Saml., 5 R., I, 48.

[3] Komm:s berättelse.

[4] Ibm.

[5] Ibm.

[6] Ibm. Ännu 1681 klagade generalguv. R. von Ascheberg öfver dess förfall. R. v. Ascheberg till reger. $^{23}/_{3}$ 1681.

Claës Rålamb yrkade verkligen i rådet, när frågan af regeringen skulle afgöras vid 1672 års riksdag, att de fattiga kyrkorna måtte få någon ersättning för hvad som af deras medel utgifvits till andra ändamål.[1] Hvad de förmögnare kyrkorna beträffar, borde bättre tider afvaktas, innan någon restitution af förskjutna medel kunde dem beviljas. När detta förslag skulle pröfvas, kom man emellertid till det resultatet, att någon ersättning från statens sida icke kunde gifvas ens de fattiga kyrkorna på grund af »den närvarande tidens knapphet».[2] Statens finanser voro vid Karl XI:s öfvertagande af regeringen i så uselt tillstånd, att någon ersättning icke kunde komma ifråga. Nöden var emellertid så stor, att regeringen fullväl insåg, att något måste göras. Den utväg som den ansåg lämpligast, var att med de förmögnare kyrkornas öfverskott understödja de fattigare,[3] hvilket ju visserligen var i full öfverensstämmelse med den danska kyrkolagens bestämmelser.[4] Det beslöts, att det öfverskott, som de förmögna kyrkorna kunde hafva, och det, som var lagdt till akademien, skulle därefter användas till de fattiga kyrkornas reparation och vidmakthållande. Tillika bestämdes, att kyrkotionden för framtiden icke skulle användas till andra ändamål än sådana, för hvilka den ursprungligen var afsedd.[5]

Hvad prästerskapets ekonomiska ställning beträffar, var äfven den vid denna tid i allmänhet dålig. De föregående krigsåren hade flerstädes i de skånska provinserna liksom i hela Danmark utarmat detta stånd. Kyrkoherdens förnämsta inkomst utgjordes af hans andel i tionden, hvilken i allmänhet bestod i kvicktionde och i sädestionde.[6] Beträffande den senare hade det vållat vissa svårigheter att få sättet för dess erläg-

[1] Rådspr. $^{4}/_{12}$ 1672.

[2] R. R. $^{13}/_{12}$ 1672.

[3] Då ett dylikt förslag någon gång kommit till kommissionen, hade denna afböjt detsamma. Så afslog den kyrkoherdens i Gammalstorp begäran att för sin kyrka få upptaga lån af Mörrums och Mjällby kyrkor. K. Pr. $^{15}/_{1}$ 1670.

[4] S. 76, not 4.

[5] I Danmark hade regeringen redan 1661 försäkrat kyrkan om att för framtiden få behålla sin del af tionden. RØRDAM, III, 438.

[6] Det skånska prästerskapets inkomster hade fastställts genom en förordning $^{1}/_{10}$ 1539. RØRDAM, I, 143 ff.

gande ordnadt till belåtenhet för båda parterna, såväl för den, som skulle betala, som för den, som skulle mottaga densamma. Det hade sedan långt tillbaka åtskilliga gånger blifvit allmogen inskärpt, att sädestionden skulle utgöras i kärfven, d. v. s. medan den stod på åkern.[1] Därigenom var det lättare för mottagaren att kontrollera, att han fullt fick ut sin rätt. Allmogen hade emellertid visat benägenhet för att erlägga tionden i skäppan, d. v. s. sedan säden blifvit aftröskad, och detta af det skälet, att därigenom bonden fick större frihet att inbärga säden vid lämplig tid och väderlek. I detta fall var det emellertid nästan omöjligt att kontrollera, att tiondetagaren fick ut sin fulla rätt, hvarför alltjämt i lagen den bestämmelsen vidhölls, att tionde skulle utgöras i kärfven. Man sökte emellertid att få sådana bestämmelser införda, att äfven allmogens intressen tillgodosågos vid tiondens utgörande, och det bestämdes därför, senast i 1643 års recess, att tionden skulle afsättas på åkern men i tiondetagarens eller hans fullmäktiges närvaro.[2] Men om tidig höst inföll eller tiondetagaren ej infann sig i rätt tid, hade bonden rätt att inbärga sin säd, utan att den blifvit räknad. Äfven i det öfriga Sverige hade denna fråga om sättet för tiondens erläggande stått på dagordningen åtminstone öfver ett halft århundrade, och det var först vid midten af det 17:de århundradet, som man där lyckades ena sig om sådana bestämmelser, att bättre kontroll kunde genomföras, utan att dock tiondegifvarens intressen alltför mycket träddes för nära.[3]

Emellertid hade ännu vid denna tid allmogen på vissa orter benägenhet att gifva tionde i skäppan i stället för i kärfven. Detta var fallet i Medelstads härad i Bleking, således i de trakter af stiftet, där det var tämligen svårt för prästen eller hans ombud att på grund af de stora afstånden efterkomma recessens bestämmelse om tionderäkningen. Prästerna i dessa bygder klagade emellertid öfver denna allmogens benägenhet och önskade, att om tionden gafs i skäppan den måtte

---

[1] RØRDAM, II, 510, 545, III, 44, 304.
[2] RØRDAM, III, 304.
[3] CORNELIUS, a. a., 230.

lämnas af årets skörd, men när den lämnades i nekar, att den måtte af allmogen föras till prästgården.[1]

På de orter, där jordbruket icke var hufvudnäringen, skulle tionde gifvas i smör, fisk o. s. v., beroende på befolkningens på nämnda orter näringsförhållanden. Vid de fiskrika kusterna af Skånelandskapen var fisketionden den hufvudsakliga. Beträffande denna rådde emellertid stor obestämdhet, då man som norm för dess storlek måste hålla sig till gammal häfd och vana.[2] Denna kunde ju vara olika på olika orter och kunde därför gifva anledning till tvister mellan tiondetagaren och den, som skulle erlägga tionde. Vi finna också, att ombuden för prästerskapet i de skånska landskapen redan vid 1664 års riksdag anhöllo om ändring i detta hänseende, då de ville hafva ordningen om erläggande af fisketionde mera bestämd och därvid åtnjuta samma villkor som deras ämbetsbröder i det öfriga Sverige. Denna begäran fann emellertid regeringen icke skäligt att bifalla. Ej heller vid följande riksdag år 1668 fick det skånska prästerskapet någon ändring i detta fall genomförd. Dess begäran att få del af det svenska prästerskapets privilegier blef nämligen, som vi förut hafva sett, vid nämnda tillfälle afslagen.[3] Till kommissionen vände sig ståndet i frågan och sökte ånyo att få närmare bestämmelser utfärdade om fisketiondens utgörande. Det begärde, att »hvar bönder finnas, som hafva ringa åkerbruk och nära sig af fiskeri, som Gud dem rikligt välsignar med», dessa måtte däraf erlägga tionde, alldenstund sådant var medgifvet i recessen och ordinantian.[4] Denna petition var således föranledd däraf, att allmogen i vissa orter rent af vägrade att erlägga tionde af fiske. De närmare bestämmelser, som prästerskapet önskade, fick ståndet dock icke heller nu; kommissionen förklarade, att man borde rätta sig efter recess och ordinantia, och att landshöf-

---

[1] K. Pr. $^{8}/_{10}$ 1669.

[2] »Udi Halland, Blegind oc Lister oc andensted, hvor de ey haffuer saa rundelig Kornsæd, der skulle de giflue Smørtiende, Brød, Fisk eller andet, *som de aff gammel Tid giort haffue*». 1643 års recess, Cap. IV, § 45. RØRDAM, III, 304.

[3] R. R. $^{28}/_{9}$ 1668.

[4] K. Pr. $^{21}/_{1}$ 1670.

dingen skulle vid behof ingripa. Denna förklaring var emellertid i sak tämligen betydelselös, enär det just var den gällande lagens obestämdhet i ifrågavarande hänseende, som gifvit anledning till klagomålen.

Af alla näringsfång gjorde prästerskapet anspråk på att få sin andel. I Göinge härad erlade allmogen tionde af den humle, som där odlades, och under hänvisning därtill gjorde prästerskapet i Himble och Faurås härader anspråk på att också allmogen i Halland måtte åläggas att utgöra samma slags tionde, då båda landskapen nu sorterade under en konung.[1] Kyrkoherden i Andrarum begärde tionde af inkomsterna från Andrarums alunbruk,[2] hvarvid han åberopade som stöd en bestämmelse om tionde af bruksdrift, som regeringen utfärdat vid den sista riksdagen. Med denna bestämmelse hade man emellertid åsyftat järnbruksdriften i öfre Sverige,[3] och kommissionen var därför något oviss, om den borde tillämpas i detta fall. Den öfverlämnade dock åt landshöfdingen att mellan prästen och alunbrukets ägare träffa öfverenskommelse i saken.

Adeln var fri från att för sina sätesgårdar erlägga tionde. I ordinantian uttalades dock, att de voro »aff rette plictuge» att gifva tionde till sockenprästen »som deris hiurde, der haffuer sand siele sorg», och »at de wille betencke seg at wære Christne oc sielffuillige giffue Christi tienere, som ere hans predickere, huad dennom sielffue got siunes».[4] Många säteriinnehafvare erlade också säkerligen tionde men visst icke alla.[5] Därtill kom, att många sådana inköpte ofrälse hemman och lade dem till sina säterier, hvarvid de underläto att erlägga tionde äfven för dessa hemman. Därigenom minskades ju

---

[1] Hallands prästerskaps suppliker. Vol. R.

[2] K. Pr. $^{18}/_{1}$ 1670.

[3] STIERNMAN, II, 1567.

[4] RØRDAM, I, 101.

[5] Kyrkoherden Solberg i Raflunda och Brösarp klagade öfver att han icke fick någon tionde af Jochim Becks sätesgård Torup. Han förklarade, att adelsmän i allmänhet icke ville gifva tionde af de gods, som de tillhandlade sig i Skåne. Vid samma tillfälle klagade han ock öfver att han ej fick någon tionde af fisket och örredfiskerierna i hans pastorat. Kommissionen resolverade, att han skulle ha sin rätt enligt recess, ordinantia, gammalt bruk och kunglig resolution. K. Pr. $^{22}/_{10}$ 1669.

inkomsterna ytterligare för vederbörande sockenpräst, något som naturligtvis måste framkalla missnöje. Det var emellertid ej nog med adelns frihet från tionde och det missbruk, detta stånd stundom gjorde däraf, utan äfven militien underlät stundom att från sina hemman erlägga tionde. I båda hänseenden besvärade man sig hos kommissionen.[1] Denna fann visserligen besvären befogade och prästernas begäran om ersättning för sina mistade löneinkomster behjärtansvärd, men hvad det förra fallet beträffar, kunde den dock icke »absolute däruti något statuera» mot adelns privilegier. Kommissionen uttalade dock den förmodan, att nämnda stånd var af den »consideration», att ståndet icke gaf prästerskapet anledning till klagomål öfver att brödet på sådant sätt undandrogs detsamma.[2] I Danmark hade man sedan 1661 lagt hinder i vägen för det nämnda missbruket af säterifriheten genom en bestämmelse i det danska prästerskapets privilegier, att alla bondgårdar, som lades under säterier, skulle fortfarande gälda tionde såväl till präst och kyrka som till kronan.[3] Beträffande militien medgaf kommissionen, att denna icke hade rätt att undandraga sig från att betala tionde.

En mycket gammal inkomstkälla för präst och degn var den s. k. helgonskylden. Till degnen utgick den för hans tjänst vid gudstjänsten och för hans undervisning af ungdomen; enligt 1539 års »Forordning om de kirkelige Afgifter i Skaane» skulle degnen i helgonskyld hafva »tho skepper aff huer Sognemand» enligt gammal sedvana.[4] Till prästerna utgick den delvis mot skyldighet för dem at underhålla prästbyggnaderna. Hvad degnens helgonskyld beträffar, så lades den i socknar 2 mil närmast hvarje köpstad till stadens skola mot det, att denna genom sina lärjungar upprätthöll degnens ålig-

[1] K. Pr. 7/10 1669. Hallands prästerskaps suppliker enl. K. Pr. 14/6 1670. Prästerskapets allm. suppliker enl. K. Pr. 21/1 1670.

[2] Beträffande en nyanlagd sätesgård, Skunckenberg (nuv. Johannishus), i Bleking påbjöd kommissionen, att tionde skulle erläggas för alla de bondgårdar, som sammanslagits under densamma. FABRICIUS, II, 89.

[3] RØRDAM, III, 436.

[4] RØRDAM, I, 144.

gande.[1] Äfven sedan skolorna upphörde med sången i kyrkorna, kommo de emellertid att bibehålla helgonskylden. Prästerskapet hade för sin del fått bekräftelse på densamma såväl af generalguvernören som vid 1668 års riksdag af regeringen, hvilken fann den grunda sig på goda skäl.[2] Fördelningen af helgonskylden var emellertid särdeles ojämn, och landebogen innehöll ej heller fullt tydliga bestämmelser därom beträffande alla orter. I följd häraf uppkommo flerstädes tvister om dess storlek, och adeln klagade, att prästerskapet sträckte sina anspråk allt för långt beträffande denna skatt. Allmogen borde icke, menade ståndet, öfver höfvan betungas, och landebogens bestämmelser borde följas. Detta medgaf också kommissionen, men därmed var icke så särdeles mycket vunnet, då just landebogen, som nämndes, icke innehöll fullt tydliga bestämmelser i detta hänseende.

En annan prästerskapets rättighet, som framkallade klagomål, var den, att ståndet fick hämta »eldbrand, tappeved och byggnadstimmer» från kronans skogar. Denna rätt, som grundade sig på gammal häfd, hade bekräftats vid 1664 års riksdag.[3] Kronans skogvaktare och hejderidare lade emellertid svårigheter i vägen för prästerna, så att de icke alltid kunnat åtnjuta denna sin rätt.[4] Det ålåg emellertid landshöfdingen att i denna sak vara ståndet behjälpligt, såsom ock kommissionen, för hvilken ståndet klagade, framhöll. Någon rättelse härutinnan synes emellertid icke ännu på länge hafva inträdt; ännu vid 1672 års riksdag klagade ståndet öfver skogvaktarnes tredskande att tillhandahålla det ved och timmer. Därvid bekräftade regeringen emellertid föregående resolutioner, d. v. s. hänvisade till vederbörande landshöfding att bistå ståndet i att utfå sin rätt.[5]

---

[1] Utredning beträffande helgonskylden har blifvit gjord i åtskilliga riksdagsutskotts betänkande: bl. a. i 1871 års riksdags särskilda och tillfälliga utskotts utlåtande och i statsutskottets utlåtande vid 1898 års riksdag.

[2] R. R. 28/9 1668.

[3] R. R. 1/9 1664

[4] K. Pr. 21/1 1670.

[5] R. R. 13/12 1672.

Till prästens rättigheter hörde utom de ofvan nämnda offer vid de tre stora högtiderna, kyrkogångs-, vigsel-, barndops- och jordafärdspenningar m. m. Dessa inkomster voro emellertid helt naturligt af växlande storlek på olika tider och orter. Vid 1664 års riksdag hade utfärdats förbud mot alltför stort öfverflöd och för stora folksamlingar vid gästabud,[1] hvaraf följden blef, att prästens inkomster vid dessa tillfällen minskades. En del af stiftets präster besvärade sig också med anledning däraf genom sina ombud vid följande 1668 års riksdag och ville hafva ersättning för sina minskade intäkter, hvilket emellertid ej kunde medgifvas.[2] Hvad offret beträffar, började vid denna tid en och annan blifva mindre villig att erlägga sådant; somliga underläto det helt och hållet, och af andra blef det »för en villkorlig ting hållet». Med anledning af prästerskapets klagomål häröfver resolverade regeringen vid 1672 års riksdag, att lagens bestämmelser skulle iakttagas.[3] Dessa innehöllo, att offer visserligen skulle gifvas, men däremot icke något om, huru stora offergåfvorna borde vara,[4] så att näppeligen mycket vanns genom denna regeringens resolution.[5]

Huru praxis rörande prästernas inkomster hade kunnat utbilda sig vid sidan af lagen och till och med i strid med denna, visar sig af den fordran, prästen gjorde att vid jordfästning för likpredikan erhålla ersättning. I kyrkolagen var det visserligen förbjudet att taga »nogen Skenk oc Gaffue for Bøndernis Begraffuelser eller Affløsning»; straffet för brott

---

[1] Förbud för öfverdådighet vid dylika tillfällen hade ock utfärdats under dansk tid. RORDAM, III, 385.

[2] R. R. $^{28}/_{9}$ 1668.

[3] R. R. $^{18}/_{12}$ 1672.

[4] RORDAM, I, 99, 144.

[5] Regeringens mening var väl den, att beträffande storleken af offergåfvorna skulle man rätta sig efter häfd och vana; det var emellertid just detta, som gaf anledning till klagomålen, då man ofta var oviss om hvad som var häfd. Kommissionen höll särdeles strängt på vana och bruk och det just beträffande offrets storlek. Då kyrkoherden på Hven klagade öfver att han ej som hans företrädare fick offer från Uranienborg, resolverade kommissionen, att han skulle ha 12 dlr i offer som företrädaren. K. Pr. $^{14}/_{4}$ 1670.

mot denna bestämmelse var kallets förlust.[1] Det kunde synas ovisst, om detta förbud gällde äfven likpredikan och icke blott själfva jordfästningen. Enligt ordinansen var nämligen prästen icke förpliktigad att hålla någon särskild betraktelse vid liks jordande[2], men att nämnda förbud ansågs af prästerskapet själft gälla äfven likpredikan, framgår af den begäran, ståndet framställde genom biskop Winstrup att få lagstadgad rätt att taga betalning därför.[3] Bruket att gifva och taga betalning i sådant fall var emellertid allmänt och gammalt i vissa, fast icke i alla delar af Skånelandskapen. Det hände också någon gång, att klagomål framkommo till landemötet för olagligt tagande af gåfvor vid begrafningar. En präst i Hörby anklagades för denna sak vid 1663 års landemöte, och detta var en af de anledningar, hvarför han af samma synod blef afsatt från sitt ämbete.[4] I Halland var det icke bruk att taga ersättning vid begrafningar; prästerskapet i nämnda landskap begärde dock hos kommissionen att erhålla rätt till någon tacknämlighet vid begrafningar, som fallet vore på andra orter.[5]

Allmogen i Skåne motsatte sig visserligen icke själfva bruket att vid begrafningar gifva prästen en gåfva, men ståndet ville hafva närmare bestämmelser därom utfärdade. I dess framställning till kommissionen i denna sak heter det, att »när någon dör och prästen kastat jord på liket, vill han intet tala ett ord till skötsmål för den döde, huru han lefvat, såvida man icke förut kommit öfverens med honom, huru mycket han skall hafva».[6] Det var storleken af den ersättning, prästen vid dylika tillfällen skulle hafva, beroende på olika förmögenhetsförhållanden, allmogen ville hafva fixerad;

---

[1] Detta hade stadgats redan 20/5 1592, och förbudet förnyades 31/8 1615 och i Kristian IV:s stora recess, kap. I, § 25, år 1643. RØRDAM, II, 496, RØRDAM, III, 44 o. 293.

[2] Det heter härom i kyrkoordningen: »saa skal predicanten (*om hand haffuer stunder oc er beden derom*) giøre een formanig aff Sanct Pouel eller noget andet sted y schrifften» etc. RØRDAM, I, 86.

[3] Winstrup till gen.-guv. 3/8 1658.

[4] Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 327.

[5] K. Pr. 14/6 1670.

[6] K. Pr. 16/4 1670.

man borde också enligt ståndets mening hafva rätt att hämta präst från annan socken, såvida ens egen sockenpräst icke kunde förmås att för skälig ersättning hålla liktal vid jordfästning. Kommissionen gjorde icke heller för sin del någon anmärkning mot det olagliga i bruket utan hänvisade till biskopen, som borde förordna närmare i saken i enlighet med hvad som af ålder varit brukligt, och hvad som kunde anses skäligt. Regeringen framhöll emellertid vid följande riksdag år 1672 detta bruk såsom varande olagligt och hänvisade till recessens straffbestämmelse om afsättning för den, som mottog en dylik gåfva. I resolutionen vid nämnda riksdag förklarades emellertid, att regeringen ville hafva »mitigerat och förstått» denna fordran på så sätt, att om bonden frivilligt gåfve en dylik ersättning till prästen, skulle denne få mottaga densamma, men allmogen skulle icke på något sätt anses vara förpliktigad därtill.[1] Åt Danmarks prästerskap hade samma rätt blifvit medgifven i ståndets privilegier af år 1661.[2]

I allmänhet visade kommissionen obenägenhet att vidtaga några ändringar i prästerskapets rättigheter, afvikande från lag eller häfd. Allmogen klagade öfver att det andliga ståndet begärde anspråk på vissa »persedlar» mot gammalt bruk och att få värdet af kvicktionden i penningar och icke in natura. Dessa anspråk tillbakavisades af kommissionen;[3] den ville ej medgifva några ändringar i prästerskapets rättigheter utom i sammanhang med genomförande af större uniformitet äfven på andra områden. En annan anledning till kommissionens obenägenhet i denna sak var fruktan för att väcka missnöje hos allmogen. Denna hållning i frågan intog äfven regeringen, som vid följande riksdag förklarade, då kommissionens resolution beträffande fisketionde bekräftades, att häfd och gammalt bruk skulle vara normen för dess erläggande, och att den icke funne skäligt att göra allmogen nya pålagor.

---

[1] R. R. $^{13}/_{12}$ 1672. Äfven allmogen i det öfriga Sverige ville vid samma riksdag ha fastare bestämmelser om betalning till prästen vid bröllop, begrafningar o. d. Regeringen kunde dock då ännu ej utfärda sådana, utan hvart landskap borde tillsvidare följa sin egen sedvana. STIERNMAN,* II, 1644.

[2] RØRDAM, III, 438.

[3] K. Pr. $^{16}/_{4}$ 1670.

Ej heller ville regeringen vid samma tillfälle medgifva någon ändring i sättet för kvicktiondens erläggande. Skulle någon sådan åvägabringas, borde det endast ske på frivillig väg genom en öfverenskommelse mellan allmogen och prästerskapet om nämnda tiondes erläggande i reda penningar.[1]

Prästerskapet liksom de andra stånden måste deltaga i upphjälpande af det illa skötta finansväsendet under Karl XI:s förmyndareregering. I Malmö recess förpliktigade sig prästerskapet att erlägga årligen i kontribution för hvart kall 18 och för hvar stomme 9 dlr i Skåne, men i Bleking och Halland 15 och 5 dlr för respektive kall och stomme.[2] Under den svenska tiden gjordes ändring i ett visst hänseende beträffande prästerskapets skattskyldighet till kronan. En del af skatten hade under den danska tiden utgått i småposter: grafvarepenningar, kungsskatt, matskatt, gengärd, skjuts- och gästningspenningar, arbets- och dagsverkspenningar, ved- och timmerkörsel, krigshjälp i korn, båtsmanshåll, bryggnings- och brödbakningspenningar, blårskatt, spinnepenningar. Dessa ersattes under svensk tid med en fast årlig skatt, som kallades terminsskatt, därför att den utbetalades i olika terminer; den uppgick till 12 dlr för hvart prästkall.[3]

Då prästerskapet anförde besvär öfver sin skatt till kronan, var det icke så mycket skatten i och för sig, klagomålen gällde, utan fastmer den omständigheten, att den icke var rättvist fördelad efter de olika gällens ekonomiska bärkraft. Redan vid 1664 års riksdag hade ståndets ombud uttalat den önskan, att »kungs- och ryttareskatten» måtte proportionellt fördelas mellan gällen. Regeringen fann den framställda begäran skälig, men en närmare utredning af pastoratens olika villkor var nödvändig, innan en rättvis fördelning skulle kunna åskadkommas. En dylik undersökning om prästerskapets skatteförhållanden ställde regeringen i utsikt vid 1668 års riksdag och skulle enligt dess mening verkställas af den generalkommission, som man då ämnade sända ned till de skånska landskapen. Den stora kommissionen kunde visserligen icke själt

[1] R. R. 13/12 1672.
[2] Sjöborg, a. a., 172.
[3] Wägner, s. 21 ff., Cronholm, II, 56, Fabricius, II, 198.

verkställa en sådan utredning, utan denna måste uppdragas åt en särskild jordrefningskommission. 1669—1670 års kommission kunde därför ej heller afgifva någon slutgiltig resolution på vare sig enskilda prästers eller ståndets i gemen framställningar om lindring i skatten och dess proportionella fördelande.[1] En del präster hade redan af generalguvernören eller landshöfdingen erhållit lindring i terminsskatten. Denna bemedling bekräftades af regeringen vid 1672 års riksdag och skulle gälla, till dess man kunde få närmare visshet om grunderna för skattens proportionella fördelande.[2]

En skatt, som länge hade väckt prästerskapets missnöje, var den s. k. altarehafren. Denna hade under medeltiden varit en gästningspålaga till biskopen i vissa orter och blef vid reformationen indragen under kronan. Prästerskapets begäran att få den afskaffad hade afslagits vid 1664 års riksdag af regeringen, som förklarade, att en så gammal och vanlig skatt kunde icke upphäfvas.[3] Vid 1668 års riksdag begärde prästerna att åtminstone få erlägga den i reda penningar; den betalades nämligen in natura till garnisonen i de orter, där den utgick. Regeringen tillät, att där det gamla betalningssättet in natura icke var nödvändigt för garnisonens underhåll, skulle skatten få erläggas efter gällande markegångstaxa i reda penningar.[4] Till 1669 års kommission vände sig än en gång prästerskapet i Villands härad med en begäran om skattens upphäfvande. Ståndet sökte göra gällande, att skattens indragande under kronan stred mot det löfte, som gifvits prästerskapet i ordinantian om befrielse från pålagor, som biskopen ålagt detsamma.[5] Det var särskildt behöfligt vid denna tid, att altarehafren upphäfdes, då kungsskatten stigit till så högt belopp. Frågan är då, i hvad mån prästerskapet hade rätt att åberopa sig på ordinantians bestämmelser till förmån för sin begäran. I denna medgafs ståndet, att det icke skulle ytterligare be-

[1] K. Pr. $^{13}/_{10}$, $^{20}/_{10}$, $^{22}/_{10}$ 1669, $^{15}/_{1}$, $^{21}/_{1}$, $^{27}/_{1}$ 1670. Prästerskapets i Villands härad suppliker, dat. $^{20}/_{10}$ 1669. Prästersk. suppl.

[2] R. R. $^{13}/_{12}$ 1672.

[3] R. R. $^{1}/_{9}$ 1664.

[4] R. R. $^{28}/_{9}$ 1668.

[5] Prästersk. suppl., dat. $^{1}/_{2}$ 1670.

skattas, än hvad som varit fallet under den katolska tiden. Det lofvades visserligen, att regeringen skulle hafva »een Christelig tilsiun, at de bliffue forskaanede effter leyligheden»,[1] men därom gifves emellertid intet annat löfte än att de nya pålagor, som biskoparne ålagt ståndet och regeringen afskaffat, skulle också för framtiden vara afskaffade.[2] Dit kunde dock icke altarehafren räknas, och någon ändring i denna skatt medgafs ej heller af vare sig kommissionen eller regeringen. År 1681 vände sig det skånska prästerskapet till generalguvernören om befrielse från altarehafren, men äfven då blef ståndets begäran afslagen.[3]

I Skåne var i allmänhet då såsom än i dag gällens ekonomiska villkor i allmänhet bättre än både i Halland och Bleking; den allmänna välmågan var också i det förra landskapet större än i de båda senare. Under dansk tid hade därför prästerna i dessa landskap, såsom de uppgåfvo inför kommissionen, betalat endast half skatt mot deras ämbetsbröder i Skåne. Efter Roskildefreden hade emellertid denna skillnad utjämnats, men prästerskapet i Bleking och Halland önskade att få densamma åter införd. Såväl enskilda präster i Bleking som ock ståndet samfälldt från såväl detta landskap som Halland gjorde till kommissionen framställning därom.[4] Därmed vanns dock intet för tillfället, utan kommissarierna förklarade, att jordrefningskommissionen först måste genomföra sin undersökning.

I sammanhang härmed kan nämnas en annan anledning till missnöje hos Blekings prästerskap öfver dess ställning i förhållande till sina ämbetsbröder i Skåne. Det klagade nämligen öfver, att det ej fått sända särskilda ombud till riksdagarne utan hade måst representeras af ombuden från Skåne. Till 1664 års riksdag hade sålunda biskopen låtit kalla blott

[1] RØRDAM, I, 98.

[2] »Oc hues nye besuaring, som Bisperne haffue paa lagd, oc wy haffue afflagd, skal bliflue afflagd effter denne dag oc dennom icke mere paaleggis». Ibm.

[3] Saml. till Skånes historia. Lund 1871, s. 124, 126.

[4] K. Pr. $^{2}/_{10}$ 1669. Jakob Dronningaards, kyrkoherdens i Ramdala, ansökan. K. Pr. $^{6}/_{10}$ s. å. Kyrkoherdens i Lösen, Dan. Jacobssons, ansökan. K. Pr. $^{21}/_{1}$ 1670. Blekingska prästerskapets ansökan. K. Pr. $^{11}/_{6}$ 1670 Hallands prästerskaps suppliker.

en prost och en annan präst som representanter för det skånska prästerskapet, men af dessa var ingen från Bleking. Detta hade väckt generalguvernörens uppmärksamhet, så att han hos regeringen begärt, att ytterligare 2 eller 3 präster borde kallas från Lunds stift till riksdagen, och att af dem 1 eller 2 präster borde skickas från Bleking.[1] Denna hans skrifvelse ledde icke till någon åtgärd, och vid 1668 års riksdag voro ej heller några ombud från ifrågavarande del af stiftet närvarande. Prästerna därstädes ansågo sig därigenom tillbakasatta, hvarför de hos kommissionen begärde att få sända särskilda ombud till riksdagen af den anledning, att de skånska prästerna icke förstodo »det blekingska väsendet».[2] Kommissionen fann detta visserligen vara »helt nödigt och K. M:ts vilja likmätigt», men saken synes sedermera hafva fallit i glömska. I rådsprotokollen har jag lika litet kunnat finna någonting nämndt därom som i regeringens resolutioner vid följande riksdag. Att saken icke ledde till någon åtgärd, framgår också slutligen däraf, att icke heller vid denna 1672 års riksdag någon präst från Bleking var närvarande.[3]

Hvilka de angelägenheter voro, som Blekings prästerskap ville framföra till regeringen, nämnes icke i dess ofvan nämnda petition till kommissionen. Det kan emellertid icke i allmänhet hafva varit andra än sådana, om hvilka de till denna gjorde framställning, såsom om bemedling af skatten, om prästernas tillsättning m. fl. En säregenhet för Bleking gällde byggandet och underhållandet af prästgårdar, i det att skyldigheten därtill i detta landskap enligt häfd ålåg allmogen, under det den i Skåne hvilade på prästerskapet. Detta var en betydlig förmån för de blekingska prästerna, ty byggnadsskyldigheten var en tung börda och framkallade slitningar och tvister både

[1] G. Banér till reger. 25/2 1664. Banér uppgifver, att biskopen kallat 1 prost och 2 andra präster, men i Bexells förteckning i Bexells, Ahlquists och Lignells Bidrag till Svenska kyrkans och riksdagarnes historia, II, 63, på vid riksdagen närvarande präster nämnas från Lunds stift: »M. Olaus Johannis Baggerus, Theol. Lect. in Gymn. Lundens., Præp. Tract. Torniani, Vicar. Episcopi, M. Buchardus Ullric. Pastor Aschimiensium».

[2] K. Pr. 8/10 1669.

[3] Lunds stifts prästerskaps ombud voro: »Nicolaus Hambræus, P. i Landscrona, Sveno Canutius, P. Dalby Hellestad». BEXELL, a. a., 77.

vid denna tid och framdeles mellan prästgårdarnas olika innehafvare. I Bleking visade allmogen dock på vissa håll benägenhet att undandraga sig denna skyldighet.[1] Regeringen förklarade emellertid vid 1672 års riksdag, att där denna skyldighet förr varit bruklig, skulle den ock fortfarande äga bestånd.[2]

Hvad biskop Winstrups ekonomiska ställning beträffar, hade den genom Roskildefreden icke mycket förändrats. Biskopens i Lunds stift inkomster hade reglerats genom en förordning i midten af 1500-talet,[3] och Karl X bekräftade desamma, hvilken bekräftelse förnyades i Malmö recess 1662. Winstrup synes emellertid icke alltid hafva fått ut de inkomster, som voro honom tillförsäkrade. Så klagade han redan 1658, att bönderna i Bjäre härad vägrade gifva honom den kronotionde, som han af gammalt haft från detta härad, och på hvilken han äfven hade fått bekräftelse af Karl X.[4] Vidare tredskade de patronella gällen mot att erlägga den s. k. studieskatten, en afgift från kyrkorna, som under den danska tiden gått till Köpenhamns universitet, men som Winstrup efter freden fått sig tilldelad af Karl X Gustaf.[5] Kommissionen, hos hvilken biskopen besvärade sig häröfver, lofvade att uppmana vederbörande landshöfding att låta indrifva skatten hos de patroni, som vägrat betala densamma.[6] En annan ansökan, som Winstrup gjorde vid samma tillfälle, var att få bekräftelse på den veckodagsfrihet, som G. Banér medgifvit för bönderna under hans gods Värpinge och tillbyta sig några gårdar från akademien, hvilka lågo nära nämnda gods. Beträffande det förra fallet måste han emellertid afvakta resultatet af jordrefningskommissionens arbete, och beträffande det senare finge han träffa öfverenskommelse med akademien.[7] Det var emellertid en förändring, som biskop

---

[1] K. Pr. 15/1 1670. Kyrkoherden i Mjällby klagade öfver att socknemännen därstädes mot gammal vana vägrade att reparera prästgården.

[2] R. R. 13/12 1672.

[3] 28/10 1560. RORDAM, II, 54.

[4] Winstrup till 1658 års kommisson. 11/6 1658.

[5] R. R. 16/3 1658.

[6] K. Pr. 24/3 1670.

[7] Ibm.

Winstrup icke kunde glömma: Hallands skiljande från Lunds stift genom Brömsebrofreden. Det har förut nämnts, huru han flera gånger förgäfves vände sig till regeringen eller dess ombud i Skånelandskapen i denna sak. Vid 1672 års riksdag var hans framställning åter föremål för regeringens öfvervägande, men ej heller då ville denna bifalla densamma, utan ställde saken på framtiden.[1]

Beträffande Lunds domkapitel ålades kommissionen att äfven därom anställa undersökning för att möjligen kunna lämpa ett och annat efter tidens kraf, och att »om några disordres däruti inritade vore», dessa måtte rättas. Det var emellertid icke själfva organisationen af domkapitlet, kommissionen fick i uppdrag att undersöka, utan huruvida capitulares fullgjorde sina skyldigheter, om allt tillgick »ordentligen och skickligen». Den skulle sålunda taga kännedom om »huru justitien in matrimonialibus där administreras, och om residentes capituli göra däruti deras ämbete med den flit och åhuga, som sådana viktiga expeditioner requirera, om de hålla sina vissa capitelsdagar, jämväl då ofelbart komma tillstädes och sig icke arbetet utan förfall undandraga». Instruktionen innehåller vidare särdeles detaljerade föreskrifter för kommissionen att anställa undersökning om domkapitlets och därtill hörande skolors, hospitals, arkivs och biblioteks fasta och lösa ägendom samt ekonomiska angelägenheter i öfrigt. Fördenskull borde den infordra äldre och nyare räkenskaper och för öfrigt alla handlingar, som kunde lämna upplysning om kapitlets och därtill hörande institutioners tillgångar och ekonomiska förhållanden.[2]

Hvad domkapitlets organisation beträffar, hade den förre generalguvernören G. O. Stenbock därom lämnat redogörelse till regeringen kort efter Roskilde fred.[3] De statuter för kapitlet, som gällt under nästan hela det 16:de århundradet, hade varit de af år 1489. Ändring i vissa fall i dessa inträdde dels genom 1539 års kyrkoordinantia, dels genom Bugenhagens ordinatio ceremoniarum pro canonicis et monasteriis och dels

---

[1] R. R. 13/12 1672.

[2] WÄGNER, a. a., Bil., s. 3 ff.

[3] G. O. Stenbock till K. M:t 8/7 1658.

genom kungliga förordningar.[1] De gamla statuterna stadfästes emellertid åren 1536, 1547 och 1559, men en revision af dem blef dock nödvändig, och 1587 utfärdades supplementstadgar till desamma. I dessa 1587 års stadgar står domkyrkoförvaltningen i första rummet, Det bestämdes, att två tutoratus ecclesiæ skulle cirkulera med treårsperioder, det ena och förnämsta bland prelaterna efter rang och det andra bland seniorerna efter ålder. Om tutoratus tillföll en icke residerande prelat eller canonicus, skulle denne som ställföreträdare hålla en residerande canonicus. För inkomster och utgifter skulle årligen redovisas inför alla residerande capitulares. För öfrigt innehöllo stadgarna andra nödiga bestämmelser om förvaltningen af kapitlets ekonomiska angelägenheter. När så revisionen af kapitlets statuter genomfördes år 1590, blefvo dessa 1587 års supplementsstadgar grund för vissa artiklar i de sålunda reviderade statuterna.[2] Dessa kommo sedan att gälla allt framgent, dock med någon förändring vid deras stadfästande af Fredrik III 1653.

Fastän domkapitlets ägendom vid universitetets stiftande tilldelats detta och kapitlet således var dömdt att, som det säges i instruktionen för 1669 års kommission, »expirera», bestod dock detsamma under de första åren efter akademiens inrättande och utöfvade domsrätten i äktenskapsmål samt förvaltade kyrko- och hospitalsgodset.[3] Dess ekonomiska angelägenheter synas dock hafva skötts på ett allt annat än mönstergillt sätt. Räkenskaperna rörande dessa från tiden efter provinsernas afträdande till Sverige fördes särdeles bristfälligt, och mycket finnes nu icke däraf i behåll.[4] Domkyrkan lämnades åt universitetet, oaktadt dess stora jordägendom, i ett utarmadt skick med en skuld af 8 à 10,000 dlr s:mt. Inne-

---

[1] O. AHNFELT, Om revisionen af Lunds domkapitels statuter efter reformationen. Kirkehist. Saml. 4 R. IV, 301 ff.

[2] O. AHNFELT, Lunds domkapitels stadgar af år 1590 på danska. Kirkehist. Saml. 4:de R. VI B., s. 405 ff. Saml. till Skånes hist., 1874, s. 54—62.

[3] Det omfattade vid denna tid 4 prelaturer, 30 prebenden, 14 mensæ, 49 vicarii, 200 bönder och 2 hospitalsgods. CRONHOLM, A., Skånes politiska historia, II, 127.

[4] WEIBULL, I, 83, FABRICIUS, II, 87.

hafvare af prelaturer och canonicat synas icke hafva dragit i betänkande att genom mageskiften frånhända kapitlet en del af dess ägendom.[1]

De framställningar, som kapitlet gjorde till 1669—1670 års kommission, voro nästan uteslutande af ekonomisk natur. Sålunda klagades det öfver, att de, som bodde på kapitlets grund, ej ville gifva jordskyld, att dess bönder betungades med körslor och att jägeristaten dref jakt på böndernas ägor.[2] Tillika gjorde det anspråk på att vid ledighet tillsätta lärare i Lunds skola, en rätt, som Winstrup gjort kapitlet stridigt. Kapitlets framställning ledde emellertid ej till några åtgärder från kommissionens sida. Denna önskade, att undersökning först skulle verkställas angående kapitlets ekonomiska förhållanden, hvilken skulle företagas af en kommission, som skulle nedsättas i samma syfte för akademien.[3] Generalkommissionen kunde nämligen icke själf verkställa en dylik undersökning, som ju dess uppgift var enligt instruktionen, af det skälet, att den icke fick kapitlets räkenskaper utlämnade till sig eller någon redogörelse för dess ekonomiska angelägenheter trots de påminnelser härom, som gjordes till kapitlets målsmän. Det gamla domkapitlets tillvaro nalkades emellertid sitt slut; den 21 dec. 1671 blef det af regeringen upphäfdt.[4]

Äfven om hospital och skolor fick kommissionen i uppdrag att anställa undersökning. Den skulle taga kännedom om »hvad försorg drages för de utfattige hospitalslemmar till deras skötsel och nödtorftiga underhåll uti hospitalerna, men särdeles att icke hospitalsmedlen och flera till de fattiges underhåll anordnade allmosor användas till andra personer än dem, som torftiga och skröpliga äro».

Att många brister funnos beträffande hospitalsväsendet,

---

[1] Däröfver klagade G. O. Stenbock 1658. Stenbock till reger. 8/7 1658.

[2] K. Pr. 24/8 1670.

[3] 7/7 1670 utfärdades fullmakt för kommissionen »vid de lundensiske räkenskaper», såväl kapitlets som akademiens. Denna specialkommission synes emellertid icke hafva mycket kunnat uträtta, så att år 1673 en ny kommission måste nedsättas i samma syfte. WÄGNER, a. a., s. 37.

[4] WEIBULL, I, 83.

framgår af kommissionens undersökning. I en del städer, där man icke väntat det, saknades hospital: så var förhållandet i Kristianopel, en vid denna tid betydande ort i Bleking, hvarför borgerskapet därstädes begärde, att ett sådant måtte upprättas.[1] Där hospital funnos, blefvo de och deras tillgångar ofta vansköttta. Dessa utgjordes hufvudsakligen af afkastningen af de kapital och den fasta ägendom, de innehade, men också åtminstone på somliga orter, af bötesmedel för förseelser mot kyrkolagen.[2] Tillgångarna voro ofta betydande, men det saknades effektiv kontroll öfver deras förvaltning. I en del städer utöfvade magistraten uppsikt däröfver, men denna förfor ofta egenmäktigt med hospitalens medel, i det dess ledamöter stundom lånade betydliga summor af dessa utan att vilja betala dem igen.[3] Hospitalsmedlen voro oftast utlånade mot ränta, och flera af de skånska hospitalen hade sedan den danska tiden betydliga medel att fordra af personer, som voro bosatta i Danmark, samt t. o. m. af danska regeringen.[4] Efter Skånelandskapens förening med Sverige visade det sig emellertid svårt att utfå dessa medel. Kommissionen, till hvilken hospitalens målsmän vände sig, föreslog, att man i den saken borde vända sig till den danska regeringen genom Sveriges ombud hos densamma. Den svenska kronan tog icke heller alltid hänsyn till hospitalens intressen. Landskrona hospitals byggnader användes sålunda som logement för arbetarna vid fästningen, hvarigenom de ledo betydlig skada.[5] Af den bristande kontrollen och det vårdslösa handhafvandet af hospitalens medel fingo närmast hjonen i desamma lida; vid hospitalet i Kristianstad fingo de icke ens sitt nödtorftiga uppehälle.[6] Den begäran, som adeln framställde om bättre kontroll i detta

---

[1] K. Pr. 1/10 1669.

[2] RØRDAM, III, 52, 60, 183, 353. O. AHNFELT, En skriftebok från Göinge härad, Kirkehist. Saml. IV R., V B., 334 ff.

[3] Vid Ystads hospital hade enligt borgmästarens därstädes uppgift rådmännen lånat betydliga summor utan att vilja betala dem igen. K. Pr. 10/11 1669.

[4] Kristianstads hospital hade att fordra 600 dlr och Ystads 300 dlr jämte flera års ogulden ränta. K. Pr. 22/10, 18/11 1669. Landskrona hospital hade 1,000 dlr att fordra af en dansk adelsman, Gunde Rosencrantz. K. Pr. 30/3 o. 6/4 1670.

[5] Komm:s berättelse.

[6] Ibm.

hänseende, var därför fullt befogad.[1] Ståndet påpekade därvid, att det just var af dess förfäder, som stora summor blifvit skänkta till hospitalens underhåll. Vid 1672 års riksdag lofvade regeringen med anledning af adelns klagomål öfver hospitalens minskade inkomster, att vederbörande landshöfding skulle med nämnda stånds understöd anställa undersökning öfver deras förvaltning.[2]

Hvad akademien beträffar, skulle kommissionen undersöka, »hvad ungdom därhos sig befinner, och hvad flit professorerna på deras private och publike information använda, huruledes consistorium academicum sig uti sina ärender förhåller, hvad akademiens uppkomst hindrar och till dess maintien och förkofring af nöden vara ville, synnerligen på hvad sätt facultas theologica må kunna bringas uti flor». Den skulle undersöka, huru akademigodsen förvaltades, och huru räntmästaren skötte sitt ämbete, »om akademien kan substitera med de medel, därtill allaredo verkligen employeras». Fördenskull skulle ifrån begynnelsen riktiga räkenskaper infordras, hvaraf man kunde få kännedom om, huru tillgångarna förvaltats och »hvad medel som in universum till akademiens nödtorftiga bistånd och underhåll requireras».

Angående undervisningen sköttes den vid denna tid icke på bästa möjliga sätt. Den försummades mycket, i synnerhet inom den förnämsta fakulteten, den teologiska, så att ungdomen måste lämna akademien; studenterna klagade öfver bristen på »exercitia publica ac privata in theologia».[3] Fakultetens professorer voro delvis gamla och svaga, såsom O. Bagger och J. Hjort.[4] Akademiens målsmän begärde därför hos kommissionen, att ändring måtte vidtagas i detta hänseende, och föreslogo, att Bagger måtte vid sin sida få en adjunkt, och att Hjort måtte få en annan lägenhet.[5]

Uppsikten öfver akademiens ekonomiska angelägenheter var anförtrodd åt tvänne kuratorer, hvilka vid denna tid voro

---

[1] K. Pr. 15/12 1669.

[2] STIERNMAN, II, 1676.

[3] Kons. Pr. 21/10 1669.

[4] WEIBULL, I, 58.

[5] Kurat. till komm. 27/2 1670. Stenb. saml.

M. Durell, v. president i Göta hofrätt, samt Chr. Walkendorff. I synnerhet den förre synes med vaksamhet och nit hafva bevakat akademiens intressen. Deras uppgift var ganska svår, då akademien ännu icke fått sig fasta inkomster tillförsäkrade. Till år 1669 voro lönerna till professorerna o. a. beräknade till 12,906 dlr s:mt, men i verkligheten kunde blott 10,795 dlr utgå enligt konsistoriets uppgift.[1] De beräknade inkomsterna af kyrkotionden hade på långt när icke influtit till sitt fulla belopp. Då man hade beräknat, att den skulle inbringa 8,000 d:r årligen, gaf den i självfva verket icke mera än 4,000.[2] Skulden härför kastades på räntmästaren; denne var icke heller vuxen sitt kall, och akademiens räkenskaper voro i förvirring. Utsikterna för framtiden voro icke heller ljusa. Från olika håll höjdes röster för såväl kyrkotiondens som de åt akademien anslagna degnebolens användande för deras egentliga ändamål, hvarför man måste vara betänkt på att skaffa medel från andra håll.

Den 1 mars voro inkallade till Malmö akademiens kuratorer samt såsom ombud för det akademiska konsistoriet Samuel Pufendorf, Nicolaus Hyltenius, Anders Spole och Knut Hahn. Dessa inkommo också till kommissionen med ett detaljeradt förslag till ökande af universitetets inkomster.[3] De sökte visserligen att få behålla kyrkotionden åtminstone för vissa år från de förmögnare kyrkorna, men något löfte därpå kunde emellertid icke kommissionen gifva. Vidare begärde de, att akademien måtte för sina ägendomar få åtnjuta samma fri- och rättigheter som Uppsala universitet för sina gods. Altarehafren, som ursprungligen varit anslagen till »pios usus», ville kuratorerna åter skulle användas för samma ändamål, till understöd åt fattiga studenter i Lund. Vidare begärde de, att den terminsskatt, prästerskapet betalade, skulle anslås åt akademien, och att den gamla Helsingörs hospitalstionde måtte gå till Lund och användas för upprättande af ett krigsmanshus därstädes att upptaga förlamade och »qväste» i, något som skulle lända den medicinska fakulteten »till en stor förfarenhet». Nämnda

[1] WEIBULL, I, 84.
[2] K. Pr. 1/3 1670.
[3] K. Pr. 1/3 1670.

tionde var nu anslagen till krigsmanshuset i Vadstena och Uppsala nosocomium. Ett annat önskemål, som framhölls af kuratorerna, var att universitetet måtte få åtnjuta tullfrihet för främmande drycker. Denna frihet kunde sedan utarrenderas, hvarigenom akademien kunde skaffa sig någon inkomst. Ytterligare ville de, att den s. k. studieskatten från Skåne, när någon förändring inträffade med biskopen, och från Halland måtte anslås till universitetets behof, och att 1 rdr af alla ordinandi måtte erläggas till det påtänkta communitetet. Biskop Winstrup hade visserligen lofvat, att en sådan afgift skulle betalas till ifrågavarande inrättning, men kuratorerna menade, att bättre eftertryck lämnades åt biskopens medgifvande, om kommissionen bekräftade detsamma. Tillika begärde kuratorerna, att tutoratus templi måtte stanna hos akademien.

På de flesta punkter af detta förslag gaf kommissionen för tillfället afböjande svar, emedan deras genomförande skulle gravera staten såsom förslaget om altarehafren, terminskatten och Helsingörs hospitalstionde. Beträffande akademiens gods förklarade kommissarierna, att mellan dem och de upsaliensiska var en betydlig skillnad. De senare hade varit konungens enskilda arfvegods, och de förra voro förläningsgods. Beträffande akademiens begäran att få åtnjuta tullfrihet på främmande drycker, fann kommissionen icke skäligt bifalla densamma: det vore icke lämpligt, att akademien hölle källare, då ungdomen därigenom skulle få anledning att »de timmar besöka källaren, som den skulle besöka akademien».

En förut omnämnd åtgärd af ekonomisk art, som var ganska betydelsefull, befordrade kommissionen, nämligen upprättande af prebendepastorat åt professorerna i den teologiska fakulteten. Nämnda fakultet var också, som framgår af instruktionen, särskildt föremål för de styrandes uppmärksamhet och omsorger. Detta kan icke förefalla märkvärdigt, då universitetet under dess första skede hufvudsakligen var en prästbildningsanstalt, ett »seminarium ecclesiæ»; åt teologiens studium inclinerade också mest de skånska studenterna.

Hvad skolorna beträffar, skulle kommissionen undersöka, huru de voro försedda med lärare, om dessa voro skickliga och väl kvalificerade, och huru ungdomen af dem uppfostra-

des, samt om skolorna voro försedda med helgonskyld och andra lifsmedel, »som inga andra än de fattiga och ingalunda dem, som dessförutan substitera kunna, tilldelta blifva måste».

Nästan hvar stad hade sin lilla latinskola. I Lunds stift funnos sådana af någon betydenhet i Kristianopel, Ronneby, Karlshamn, Sölvesborg, Kristianstad, Ystad, Lund, Malmö, Landskrona och Helsingborg. Huru kvalificerade lärarne vid dessa skolor voro, och huru de skötte sitt kall, hvarom kommissionen som ofvan nämndes skulle anställa undersökning, därom lämna dess handlingar ej mycken upplysning. Många klagomål i detta hänseende synas emellertid icke hafva kommit inför kommissionen. De enda fall, som i nämnda handlingar kunnat anträffas, gällde Foss' klagomål öfver Kasper Veisers olämplighet som rektor vid Lunds skola[1] och de anmärkningar, som magistraten i Malmö framförde mot en lärare vid skolan i nämnda stad, hvilken blifvit tillsatt af biskopen.

I allmänhet bedrefs undervisningen i de skånska såväl som i de öfriga svenska skolorna efter den tidens metoder och hufvudsakligen i de båda ämnena latin och kristendomskunskap. Det senare ämnet hade emellertid med tiden fått maka åt sig till förmån för det förra oeh kom att i jämförelse därmed betraktas mera som ett »Nebenwerck».[2] Detta var ett missförhållande, mot hvilket också regeringen sökte ingripa, i det den gång efter annan inskärpte hos biskoparne deras i kyrkolagen ålagda plikt att visitera skolorna och tillse, att allt måtte gå rätt till.[3]

Beträffande tillsättning af skolmästare och lärare uppstodo under den svenska tiden beträffande vissa städer stridigheter mellan stadens magistrat och biskopen om rätten att utse sådana. Bestämmelserna därom voro något oklara. Skolmästare

[1] Se sid. 98.

[2] I ett kungl. bref 1/10 1638 göras biskoparne, märkligt nog för den tiden, uppmärksammade på den undervisningsmetod, som användes vid undervisningen i kristendom: »Thillmed befindes ock, att schollemesteren och de, thilsiun med ungdommen burde att haffue, formeener, att naar ungdommen kand deris Børnelerdom med Forklaringer uden adt, att saggen er da vel bestilt, huad heller de forstaa grunden deraff eller iche, och saaledis iche selff holdes thill att faa lyst och ret smagh deraff i hiertet». RØRDAM, III, 269.

[3] RÖRDAM, II, 519, III, 19, 43, 269, 293.

skulle visserligen enligt kyrkolagen tillsättas af biskopen, som skulle examinera honom med »sognepræsten oc de beste wdy Raadet»,[1] men praxis vid tillsättningen af lärare synes emellertid ej hafva varit fullt bestämd. I Malmö tillsattes kollegerna af rektorn tillsamman med kyrkoherden, och valet bekräftades af magistraten.[2] Efter Roskilde fred öfvertog biskopen utnämningsrätten den första tiden, men efter 1662 öfvergick den helt och hållet till magistraten, i det att stadsstyrelsen i vissa städer, såsom i Kristianstad, Ystad, Malmö och Helsingborg, fick rätt att själf tillsätta skollärare. Denna rätt sökte dock biskopen göra städerna stridig, hvarvid han stödde sig på den ofvan nämnda bestämmelsen i kyrkolagen. År 1664 klagade han sålunda öfver att borgmästare och råd i Helsingborg ville tillsätta skolmästare, och han förklarade, att den resolution, staden fått, ej kunde förblifva gällande, då den stred mot hans lagenliga rätt.[3] Magistraten vore inkompetent att examinera »in lingua latina, græca, hebreica» m. m., och utan examination borde ej lärare tillsättas. Saken synes emellertid genom resolution 13 sept. 1664 hafva ordnats så, att konsistoriet satte tre på förslag, hvarefter en utnämndes af magistraten, som dock ej var bunden vi nämnda förslag.[4] Sedermera under följande årtionde utsåg magistraten på egen hand skollärare, och konsistorium utfärdade fullmakt för den af magistraten kallade. I Ystad klagade stadens råd år 1664 öfver att biskopen mot stadens privilegier tillsatte lärare i stadens skola. Med anledning häraf förklarade regeringen, att den ej kunde gilla biskopens handlingssätt i ifrågavarande fall, hvarför magistratens rätt bekräftades.[5] Äfven med Kristianstads magistrat kom biskopen i delo om rätten att utse lärare vid stadens skola. År 1672 skulle ny skolmästare vid denna tillsättas efter L. J. Stobæus, som blifvit befordrad till ett pastorat. Winstrup nekade då att godkännna den, som magistraten utsett, men fick af regeringen uppmaning att examinera honom,

[1] RØRDAM, I, 110.
[2] RIETZ, Skånska skolväsendets historia, s. 334.
[3] Winstrup till gen.-guv. d. 22/1 1664.
[4] RIETZ, a. a., s. 456.
[5] Ibm, s. 537.

och om han vore kapabel, insätta honom i hans ämbete.[1] Med magistraten i Malmö kom biskopen i tvist år 1668 af samma anledning, en tvist, som drogs inför 1669 års kommission. Nämnda år hade magistraten tillsatt en hörare, men biskopen var ej nöjd därmed utan tillsatte en annan. Generalguvernören stod emellertid på magistratens sida och förbjöd den af biskopen utsedde hörarens installerande i ämbetet. Denna installation företogs dock af kyrkoherden i Malmö, Nils Söfrensen. Kommissionen, till hvilken magistraten vände sig för att få sin rätt af denna erkänd gent emot biskopen, ställde sig dock på den senares sida.[2]

Skolornas ekonomiska ställning var i allmänhet icke särdeles god. Deras inkomster betäckte icke alltid utgifterna. De förra kommo från olika håll; somliga skolor hade kapital, som bidrogo till deras underhåll. I ordinantian och genom en förordning af år 1568 bestämdes det, att helgonskylden från de socknar, som lågo 2 mil nära städerna, skulle läggas till dessas skolor, som i gengäld skulle uppehålla kyrkosången och barnaundervisningen i nämnda socknar[3]. Medlen räckte emellertid icke öfverallt till för den fattiga skolungdomens underhåll, och i sådant fall var det tillåtet för densamma att gå s. k. socknegång, hvilket dock icke synes hafva varit brukligt öfverallt i Skånelandskapen. I Kristianopel och Ronneby anhöll man sålunda, hos kommissionen att då skolorna i dessa städer saknade kapital till skolungdomens underhåll, denna måtte få tillåtelse att »gå sockner på landet och söka någon undsättning hos allmogen», hvarvid man hänvisade på förhållandena i öfre Sverige.[4] Hvad lärarna beträffar, var deras ekonomiska ställning allt annat än god. Deras inkomster voro mycket små och utgjordes af olika poster, mestadels från staden, där skolan var belägen. Stundom kände staden sin plikt att underhålla skolans lärare för tung och begärde understöd från annat håll. Så begärde staden Karlshamn hos kommissionen för aflöning af en lärare spannmål från kringliggande

[1] K. M:t till Winstrup 28/9 1672.
[2] K. Pr. 12/1 1670.
[3] RØRDAM I, 101. Rietz, a. a. s. 577.
[4] K. Pr. 1/10 1669.

socknar, en begäran, som kommissionen dock afböjde[1]. Icke heller alltid fingo lärarne ut sina rättigheter.[2] Deras bästa förmån var emellertid den rätt, de hade att söka prästlägenheter. De rektorer och lärare, som funnos vid de skånska skolorna under den första svenska tiden, voro till största delen födda utom Skånelandskapen och skulle således egentligen ej äga rätt att söka dylika lägenheter. Biskop Winstrup lade sig emellertid ut för dem i skolornas intresse; det var nödvändigt, framhöll han, att de fingo behålla utsikten att erhålla prästkall, såvida man skulle kunna få dugliga lärarekrafter i skolorna.[3] Vid 1668 års riksdag bekräftades rätten för skollärare att söka prästlägenheter, och det medgafs, att de skulle före andra meriterade befordras till regala gäll. Till kommissionen inkommo också med stöd af denna resolution ansökningar från lärare att blifva förflyttade till dylika lägenheter.[4] Någon allmän förflyttning af skollärare till andra tjänster synes emellertid icke hafva ägt rum vid denna tid; det synes, som annars en dylik förflyttning kunnat vara till gagn för försvenskningsarbetet, om man i stället till innehafvare af skoltjänster fått personer med svenskt sinnelag och kunniga i svenska språket. Man torde emellertid hafva saknat lämpliga sådana, som ville låta förflytta sig från öfre Sverige till de skånska landskapen. Undervisningen i skolorna kom därför ännu under lång tid att bedrifvas af danskfödde och därför ofta dansksinnade lärare[5]. Det var först, när Knut Hahn blifvit stiftets biskop, som förhållandena åtminstone i någon mån ändrades. Denne insåg klart, hvilken betydelse undervisningsväsendet hade för uniformitetsarbetet, hvarför han också sträfvade för att få de

---

[1] K. Pr. 11/10 1669.

[2] I Lund klagade en kollega, att hans lön innehölls af akademien. Kommissionen resolverade, att han skulle ha ut sin rätt. K. Pr. 1/4 1670.

[3] FABRICIUS, I, 78.

[4] Rektor Bircopius i Kristianopel till komm. Präst. suppl. dat. 29/9 o. 30/10 1669. Från år 1673 omtalas hans om kyrkoherde i Ramdala. FABRICIUS, II, 129.

[5] 1687 klagade Knut Hahn, att skolungdomen »allt ditintill hade varit i språk och seder och consequenter i sinne mer vand och anledd till danskt än svenskt maner». RIETZ, a. a., 129. FABRICIUS II, 150.

gamla lärarne vid skolorna aflägsnade och svensksinnade sådana i stället tillsatta. [1]

Folkundervisningen i de skånska landskapen liksom på hela det danska kyrkoområdet bestreds af degnerna. Dessa voro dels chordegne i städerna, hvilka dock ej befattade sig med undervisning utan endast med kyrkosången och andra göromål som biträde åt kyrkoherden, sædedegne eller residerende degne vid längre bort från städerna belägna socknar samt løbedegne. Dessa senare voro lärjungar i stadens skola, hvilka skulle, såsom förut har blifvit nämndt, förrätta degnens åligganden i de inom 2 mil från staden belägna socknarna, mot det att degnetjänstens inkomster gingo till skolan. Häraf blef emellertid såväl denna som socknarna lidande, skolan i staden försummades och ute i socknen sången och barnaundervisningen. Därför tillsattes snart substituter, som erhöllo en del af klockarelönen som ersättning för sitt upphållande af degnetjänstens åligganden.

Det var i ordinantian bestämdt, att denna undervisning skulle meddelas »wdi bornelerdommen, Catechismo» en gång i veckan på den plats och tid, sockenprästen föreskref. [2] Äfven denne blef det ålagdt att använda sista delen af sin predikan till »Børnelærdombs Forklaring, paa det de Gamle saa vel som de Unge ræt till grunde maa forstaa samme Børnelærdombs Meening oc den vijde at føre til brug i Lijff oc Leffnit» [3]. Beträffande tid och plats för degnernas undervisning ordnades saken vid medlet af det 16:de århundradet för hela Danmark så, att ungdomen samlades vid kyrkan om söndagen, och degnen strax före predikan därstädes uppläste »catechismum først i sin blotte text oc saa it stycke aff Lutheri liden cate-

[1] I början af sitt episkopat skrifver han i ett bref till konungen, att sträfvandena att försvenska Skåneland i språk, seder och sinnen skulle mycket hindras, om man icke vid hvarjehanda tillfällen sökte »med maner» att aflägsna de gamla rectores och collegas, som ej voro kunniga i svenska språket, och i stället tillsatte svenskar eller sådana från Skånelandskapen, som voro välsinnade och förtrogna med nämnda språk. Han nämner också, att han förflyttat rektorn i Ronneby, Severin Mattsson till Mörrums kall och Peder Stuure, rektor i Malmö, till Hvellinge pastorat. Hahn till K. M:t 2/8 1681.

[2] RØRDAM, I, 102.

[3] Förordn. 27/8 1629, intagen i 1643 års recess. RØRDAM, III, 161, 292.

chismi forklaring».[1] Vid de tre stora högtiderna skulle degnen samla de unga omkring sig i byarna, undervisa och förhöra dem i katekesen »med en god tillockelse oc siunge en Psalme med dennem oc lade dennem siden høffuiskeligen lege paa gaden». I det sjuttonde århundradet voro samma bestämmelser på det hela taget rådande; det medgafs dock, att oftare andra dagar än helgdagar kunde användas till barnaundervisning och denna hållas ute i byarna, i synnerhet om dessa lågo mera aflägset från kyrkan.[2]

Biskop Winstrup ådagalade ett lifligt intresse för undervisningsväsendet och icke minst för folkundervisningen. Sålunda inskärpte han vid den ena stiftssynoden efter den andra prästens plikt att om söndagen hålla katekesförklaring och att hafva tillsyn med degnens undervisning.[3] Han inskärpte tilllika ofvan nämnda gällande bestämmelser om ordningen för degnens undervisning, att den skulle meddelas dels om söndagen, då han skulle förhöra de unga, som voro samlade vid kyrkan, hvad de hade inhämtat af prästens predikan, dels på andra dagar efter prästens kungörelse från predikstolen. Uppsikt öfver degnen och hans undervisning var verkligen mer än väl behöflig. Sätesdegnerna voro ofta mycket okunniga och kunde ibland hvarken läsa eller skrifva, hvaröfver det klagades såväl under det sextonde som det följande århundradet, äfven sedan Skånelandskapen kommit under Sveriges krona. Degnekallen innehades ofta af »en hop handtverksmän, af skräddare, skomakare, snedkare och desslike, som från städerna begifva sig ut på landsbygden och idka samma sitt handtverk, församlingen hvad deras rätta arbete tillstår till intet synnerligt nöje och ej ungdomen till någon uppbyggelse».[4] Var degnen inte okunnig, så var han i stället

[1] Forklaring af nogle Artikler i Kirkeordinansen 2/5 1555, RØRDAM, I, 468.

[2] Förordn. 20/11 1623, 27/3 1629 och 1643 års recess. RØRDAM, III, 101, 162, 292.

[3] Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 305, 315, 317, 319, 322, 327. I dansk lag var det noga ålagdt sockenprästen och häradsprosten att hafva uppsikt därmed. Förordn. 26/6 1634, intagen i 1643 års recess. RØRDAM, III, 235, 293.

[4] Stenbocks betänk. till B. Oelreich. Stenb. Saml. I Löderup t. ex. var degnekallet besatt med en person, som var »paa hantwercket en Skomager och en idiota». FABRICIUS, II, 150.

ofta försumlig i sitt kall; han visade stundom barnen hem från kyrkan om söndagen utan att förhöra dem, under förevändning att de ej voro tillräckligt många församlade.[1]

Winstrup gaf äfven föreskrifter beträffande själfva metoden i degnernas undervisning, hvilken bestod i rent mekanisk utanläsning af katekesen, liksom förhållandet var vid kristendomsundervisningen i de lärda skolorna. Icke som skulle han vilja bryta med denna metod, utan hvad han arbetade för var att denna utanläsning skulle ske »ord fra ord, som det staar i catechismo», och degnen skulle ingalunda samtycka, »at børnene selff aff misbrug och vandvidtighed ordene forvennde».[2] Hvad Winstrup vidare arbetade för beträffande degnernas undervisning var uniformitet i hela stiftet beträffande de böcker, som skulle användas vid densamma. Han föreskref nämligen vid 1650 års landemöte, att »den siste Resenii version oc explication offuer catechismum» skulle användas »propter uniformitatem», och att den förut brukade skulle alldeles afskaffas.[3] Det gick den tiden icke hastigt att genomföra förändringar på undervisningens område; vid ett landemöte 5 år därefter måste Winstrup inskärpa sin admonition, och då under hot om att de, som ej rättade sig därefter, skulle stämmas för landemötet.[4] Vid 1650 års stiftssynod lofvade han äfven att samla och tillskicka prästerna några korta »dicta scripturæ», hvilka skulle af degnerna inöfvas »inter catechumenos». Biskopen tillhöll också genom prästerna föräldrarna att sända sina barn till degnerna, och de föräldrar, som visade motvilja ock försummade detta, skulle straffas. De, som voro försumliga och ej kunde göra reda för sin barnalärdom, skulle hållas från skriftestolen, »huor offte de tilforn haffuer verret till alters, indtil de lerrer dett paa ny igien».

Trots de brister, som häftade vid degnernas undervisning, var den dock af stor betydelse för folkets religiösa fostran. Det var därför ett hårdt slag för kyrkan, då år 1668 bestämdes, att degnebolens inkomster skulle läggas till akademien.

[1] Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 315.
[2] Ibm, 318.
[3] Ibm, 308.
[4] Ibm, 319.

Fördenskull begärde prästerskapet hos 1669—1670 års kommission, att de åter måtte lämnas till degnerna,[1] och ståndet förklarade, att såväl sången i kyrkorna som barnaundervisningen i annat fall skulle alldeles försummas; äfven för latinskolorna skulle regeringens åtgärd få svåra följder, då ju deras lärjungar delvis hade sitt underhåll från degnebolen.

De skäl, som af prästerskapet anförts, voro så vägande, att regeringen slutligen måste återtaga sitt förra beslut. Då frågan var före vid 1672 års riksdag, medgaf regeringen, att med degnebolen skulle förhållas enligt recessens och ordinantians bestämmelser, »i betraktande till den stora skada, som sången i kyrkorna likasom ungdomen med sin information» skulle hafva lidit, ifall de kvarhållits under akademien.[2] Detta regeringens beslut måste sägas vara i hög grad klokt och lyckligt. Det var till stor del med degnernas tillhjälp, som man på 1680-talet lyckades genomföra uniformitetsarbetet, och det var de, som under Knut Hahns episkopat understödde prästerskapet att lära folket allmänt konsten att läsa och skrifva och sålunda utförde ett viktigt arbete i kulturens tjänst i de skånska landskapen.

[1] K. Pr. 21/1 1670.
[2] R. R. 18/12 1672.

Några kyrkliga och pedagogiska reformtankar från slutet af 1700-talet.

Då jag våren 1901 utgaf en afhandling med titeln »Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus», hyste jag den afsikten att vid lägligt tillfälle återkomma till ett och annat, som jag under förarbetena funnit beaktansvärdt men vid författandet af denna afhandling icke haft direkt användning för. I synnerhet hade jag fäst min uppmärksamhet vid tvänne uppsatser, som finnas i andra bandet bland de Wallqvistska manuskriptsamlingarna å Strängnäs stiftsbibliotek. De återgifvas nu här ordagrant.

I.

Om nödig reformation i kyrkans och världsliga statens förhållande till hvarandra samt kyrkostyrelsen.[1])

Afhandlingens ändamål är att visa, huru och på hvad sätt den af oriktiga begrepp om *kyrka* och *stat* härrörande täflan emellan dem bägge, som tillskyndat kristenheten så många olyckor, en gång må kunna afkastas, så att de igenom en nära förening må kunna uti hvarandra införlifvas och kyrkan i statens samt staten i kyrkans välbestånd oupphörligen finna sitt fullkomliga nöje. Till den ändan blir nödigt att i särskilda §§ afhandla och bevisa:

1:mo Hvad kyrkan och staten i sina rätta begrepp äro samt hvad styrelse de gemensamt erfordra.

2:do De oriktiga begrepp, som man i allmänhet har gjort sig om allt detta.

---

[1]) De inkonsekvenser i rättskrifningen, som förefinnas i Strängnäs-manuskriptet, har jag icke kunnat öfvervinna på annat sätt än att helt och hållet tillämpa nutida grundsatser i fråga om stafning, stor bokstaf och interpunktion.

3:o Hvarifrån dessa hafva härrört.
4:to Skadorna, som de hafva åstadkommit, och
5:to botemedlen.

§ 1.

Rätta begreppen om kyrka och stat samt bägges styrelse.

När ett stort antal människor finnas med hvarandra stå uti en stadigvarande förening om inbördes hjälp och biträde uti allt hvad som länder till detta timmeliga lifvets säkerhet, nödtorft och bekvämlighet, så kallas en sådan menighet ett *borgerligt* samhälle eller en stat. *Kyrka* åter eller ett *ecklesiastiskt samhälle* kallar man henne, om föreningens ämne och föremål är att inom samfundet upprätthålla en sann gudsfruktan och gudstjänst såsom enda medlet till all både timmelig och evig lycksalighets erhållande.

Ingendera föreningen kan vara den andra förutan, emedan bägge hafva lika fullkomlig grund i de omständigheter, som omgifva hvar och en människa, innan hon med de andra sig förenar. Vore det så, att somliga allenast vore skapade till ett timmeligt lif och allenast somliga till ett evigt, eller, hvilket är detsamma, om somliga människor endast vore begåfvade med kropp och dödelig själ, andra åter med odödelig både kropp och själ, så kunde det vara nog, att hvartdera partiet sällade sig tillsammans för sig självt och förenade sig efter sitt ämne, nämligen de dödelige själarna om att stifta sig blott en *stat* och de odödelige blott en *kyrka*. Men som det ingalunda förhåller sig så, utan hvar och en människa äger såväl en odödelig själ som en dödelig och ganska bräcklig kropp, för hvilka bägge delars skuld, så framt deras välfärd rätt skall befrämjas, hela släktet behöfver inbördes hjälp, så är klart, att alla hafva bägge föreningarna lika högt af nöden. Och alldenstund icke heller någon människa har af sin skapare undfått lof att åsidosätta den ena nödvändigheten mer än den andra, ty är äfven så klart, att man till bägge föreningarnas ingående är lika högt förbunden, och det så mycket mera, som ej heller den ena föreningens ändamål någonsin kan vinnas utan biträde af de medel, som höra till den andra föreningens ändamål. Ty huru vilja människor idka sin gudsfruktan till inbördes

uppbyggelse i afsikt på ett tillkommande lif, om de ingenstädes få lefva och bo trygge först här på jorden? Och huru vilja de äfven uti detta sitt jordiska och timmeliga företagande vänta sig lycka af Gud, så framt de icke föresatt sig att honom dyrka och därom åkalla? Är fördenskull ingenting så klart, som att *stats-* och *kyrko*föreningen städse böra åtföljas samt att hvar helst man finner den ena, där måste ock den andra finnas, kunnande den ena icke vara förr och den andra senare gjord, utan bägge måste på en och samma tid vara gjorda, emedan intet folk bör tänkas hafva varit så ursinnigt, att det skulle hafva tilltrott sig utan gudomligt bistånd kunna i någondera vägen, timmeliga eller eviga välfärdens sökande, något uträtta.

Härutaf följer, att ingen *stat* kan gifvas, som icke tillika är *kyrka*, och ingen *kyrka*, som icke tillika är stat. *Stat utan kyrka vore en ateistisk och kyrka utan stat en fantastisk sammansättning*. Hvaraf än vidare följer, att, så snart jag vet, att de bägge finnas uti ett och samma land, bör jag icke söka dem uti särskilda folkhopar utan i en och samma menighet, hvilken utgöres af landets samtliga innebyggare, vetande, att landets *kyrka* icke består af andra personer än alldeles desamma, som utgöra den *världsliga staten* i samma land, och staten icke heller af andra än alldeles de samma, som tillika äro kyrkans ledamöter.

Till det ändamålet, för hvilkets skuld de hafva förenat sig att vara en *kyrka*, fordras väl andra göromål än till det ändamålet, för hvilkets skuld de hafva förenat sig att vara en *stat;* ty till det sistnämnda höra icke allenast alla upptänkliga näringsmedel, som efter hvart och ett lands naturliga beskaffenhet kunna vara flere eller färre, t. ex. åkerbruk, bergsbruk, handaslöjd, handel, sjöfart etc., utan ock alla upptänkliga försvarsmedel emot det in- eller utvärtes våld, som annars kunde förstöra eller ofreda samhället, följaktligen alla slags krigsöfningar till vatten och land m. m., hvaremot till det förstnämnda ändamålet höra idel andaktsöfningar, såsom undervisning i gudskännedom, hörande och läsande samt betraktande af Guds ord samt enskild och offentlig vördnadsbetygelse för det gudomliga majestätet med böner och tacksägelser m. m.; men som bägge slags göromålen äfven skulle hafva sysselsatt hvar enskild människa, om hon ock aldrig gifvit

sig i samhälle, utan att hon därigenom blifvit styckad eller förvandlad till tvänne människor eller kunnat räknas för mer än en person, så blifver icke heller samhället i tu styckadt eller förvandladt till att vara två samhällen, därigenom att det sysselsätter sig med de nämnde tu slags göromålen, utan det är en och samma menighet, som, då hon vistas i sina borgerliga handteringar, det är på sina åkrar och ängar eller i sina verkstäder etc. etc. eller i sina krigsöfningar etc., kallas stat, men åter, då hon betraktas i sin religionsöfning och gudstjänst med alla därtill hörande förrättningar såväl hemma i sina privata hus som i de offentliga bönehusen, bär namn af *kyrka*.

På denna grund blifver det lätt att urskilja, huru *staten* och *kyrkan* böra anses emot hvarandra, nämligen aldrig såsom tvänne särskilda samhällen utan endast såsom tvänne olika skapnader, som hvart och ett mänskligt samhälle måste ikläda sig för de tvänne stora ändamålens skuld, till hvilka alla människor äro skapade och alla stora samhällen inrättade.

Vill man föreställa sig dem såsom tvänne moraliska personer eller personligheter, hvilket talesätt brukas under tiden om dem, som hafva mer än ett kall samt olika slags skyldigheter att utföra, så skadar det icke, allenast man ej däraf tager sig anledning att jämväl i den fysiska varelsen rubba samhället ifrån sin komponerade persons enhet. De kunna ock jämföras med hvarandra såsom tvänne relationer eller tvänne sidor eller tvänne alternerande representationer, i hvilka samhället visar och föreställer sig o. s. v., emedan allt sådant icke hindrar att begripa, hurusom samhället ändå är ett och samma samt af samma människor bestående samhälle. Men på hvad helst för ett sätt man dem jämförer och mot hvarandra håller, så är det i alla fall lika orimligt att hålla den ena för större eller mindre än den andra, mäktigare, värdigare och högre eller mindre värdig, lägre och föraktligare än den andra. *Staten* kan ej vara större och manstarkare än *kyrkan*, ej heller *kyrkan* än *staten*, ty som hvar och en ledamot af samhället är äfven ledamot af dem bägge, och det hela, som af dessa alla ledamöter sammantagna utgöres, alltid måste vara jämlikt med sig själft, så är klart, att det måste vara lika stort, när det kallar sig *kyrka*, som när det kallar sig *stat*, och när det kallar sig stat, som när det kallar sig kyrka. På

lika sätt förhålla sig ock alla öfriga egenskaperna, så att uti ingen af dem något företräde kan äga rum. Således kan hvarken *kyrkan* göra *staten* eller *staten* göra *kyrkan* sig underdånig, ty som det är en omöjlighet, att någon kan vara både under och öfver sig själf aktad, så följer ock, att samhället, som alltid är detsamma, alltid måste vara lika högt ansedt, på hvad sida det betraktas. Så mycket allenast åligger hvar förnuftig människa och följaktligen alla välbeställda samhällen inom sig att tillse, att man ej vänder upp och ned på ändamålen eller de göromål och anstalter, som till hvardera ändamålet höra, räknande det angelägnaste och värdigaste för minst värdigt och angeläget, såsom tyvärr ofta händer, ty därigenom råkar samhället i yttersta oordning och vinner alls intet ändamål.

Låt vara, att somliga länders stater icke äga fullkomlig höghet och självständighet utan dependera i vissa mål af andra stater; låt äfven vara, att somliga staters kyrka icke är nog enig inom sig själf, i sina religionsprinciper, utan söndrad i flera sekter. Hvad som icke är fullkomligt i sitt slag, kan väl icke till fullo äga sakens rätta egenskaper, men så äger det dock något däraf. En dependent *stat* är i visst afseende en stat. Likaså kan en söndrad *kyrka* i viss måtto anses för en kyrka. Deras exempel motsäga alltså icke de nyss fastställda sanningar; ty med dem är icke mera fastställdt, *än att i den mån och så vida som staten är stat och kyrkan är kyrka, i samma mån kunna de icke annat än med en fullkomlig reciprocité i storlek, makt, höghet, värdighet och anseende hvarannan motsvara, hvarannan oupphörligen omfatta.*

Om nu dessa äro de rätta hufvudbegreppen om *kyrka* och *stat,* så blifver i anledning af dem icke svårt att afgöra den världsbekanta samt viktiga hufvudfrågan: *Om och huruvida de bägge jämväl kunna underkastas gemensam styrelse samt under densamma så förenas och sammanparas, att ingendera blir lidande. Likaledes huru en sådan styrande makt måste vara inrättad och artad, om hon med lika ömhet och sorgfällighet skall kunna dirigera dem bägge.*

Innan något omdöme häröfver fälles, är nödigt att undanrödja alla de omständigheter, som kunna förvilla idén om det man vill undersöka. Anmärkes fördenskull först, att, hvad kyrkan

vidkommer, så kan och bör ingen annan styrelse komma i qvæstion än den, som angår utvärtes författningarna samt ordningsverket och de utvärtes medlen, som fordras till religionens vidmakthållande, ty hvad kyrkans inre väsende vidkommer, som är själfva religionen, så tillhörer det ingen människomakt att däri något stadga eller författa och ändra, utan måste densamma heligt och oförändradt hållas, sådan Gud själf henne stiftat. I lika måtto bortvisas ock alla de inkast, som af kyrko- och andra förrättningars sammanblandning torde kunna formeras. Allt sådant kan så mycket mindre finna rum, som äfven en stor del af de världsliga göromålen äro så skilda ifrån hvarandra, att de aldrig böra sammanblandas, t. ex. civile och militäre funktioner m. fl.; huru mycket mer böra icke då de heliga förrättningar, hvarmed samhället af religionens dyrbaraste skatter och de gudomliga hemligheter delaktigt göres, vara ifrån alla världsliga göromål afsöndrade? Omsider måste ock erinras, hurusom ingen fråga är om de subordinerande styrelser inne uti samhället, helst hvar och en vet, hurusom dessa både kunna och böra vara så många och så skilda ifrån hvarandra, som det gifves afdelningar på göromål samt kall och ämbeten, till hvilkas både handhafvande och styrande annan och annan insikt och erfarenhet fordras. Således stannar all denna undersökning endast och allenast vid den högstrådande makten eller densamma, som åt alla subordinerade styrelser samt alla sysslor och ämbeten i samhället lif, rörelse, drift och ordentlighet gifva skall. Nu, alldenstund, genom hvad ofvan anfördt är, till fullo lärer bevist vara, att *kyrkan* och *staten* icke äro två utan en samhällskropp, och som ingen kropp kan hafva mera än ett hufvud, ej heller styras af mer än en själ, så följer ock otvifvelaktigt, att i samhället ej bör vara mer än en högstrådande makt, under hvilken både kyrka och stat böra lyda. Men af samma källor som denna slutföljd sig härleder, följer lika ostridigt, att denna högstrådande makten bör vara så inrättad, att hon lika väl kan och förmår besörja bägges angelägenheter, hvartill följaktligen fordras, *att hon ej mer bör tillhöra staten än kyrkan eller kyrkan än staten, utan lika mycket till bägge, och således ej heller mer vara på världsligt än kyrko- eller mer på kyrko- än världsligt sätt artad utan lika sorgfälligt danad och skicklig gjord att vårda dem bägge, lika därtill instruerad samt lika heligt förbunden och förpliktad.*

§ 2.

De oriktiga begreppen om allt detta.

Hufvudfelet är, att man alltid föreställt sig dem såsom 2:ne särskilda samhällen, hvilket bevisas:

1:mo Däraf att alla talesätt i världen äro så inrättade, ända därintill att alla definitioner på *kyrka* och *stat*, som i de lärda skrifter förekomma, enhälligt däruti instämma.

2:do Att allt ifrån den tid, på hvilken gamla testamentets *kyrka* och *stat* voro i sitt blomstrande tillstånd, har aldrig någon gemensam högstrådande makt varit inrättad öfver dem bägge, utan i det stället har man, i synnerhet i nya testamentet, nästan alla framflutna tidehvarf städse varit af den tanken, att *staten* och *kyrkan* fordrade hvar sitt högsta välde, och verkligen inrättat sådana välden. Och ehuruväl genom lutherska reformationen uti en del kristna länder häruti gjordes någon ändring, så ändrades likväl icke den falska grundsatsen, att de voro samhällen af två differenta styrelser, utan endast dess tillämpning, ity man tog förvaltningen af kyrkoväldet ifrån kyrkan och gaf den åt staten, läggande alltså kyrkan såsom ett ringare och lägre samhälle under staten såsom ett högre och förnämligare samhälle.

3:tio Af den täflan, som alltid varit emellan dem bägge; och omsider

4:to Af det intrång och förtryck, som nu den ena, nu den andra klagat, att de lidit af hvarandra. Af hvilka omständigheter ingen hade kunnat existera, så framt man icke alltid hade tagit för en afgjord sak, att de voro 2:ne. Men frågas det nu tillika, hvad begrepp man speciellt gjort sig om hvartdera samhället, så möter en konfusion af tankar, som är obeskriflig. Hvilket ej heller är att undra på, ty emedan det är genom synvilla skedt, att man föreställt sig en och samma kristliga menighet såsom 2:ne, så har vid begreppens formerande därom på samma sätt tillgått, som då någon igenom ett sprucket eller prismatiskt glas har sett två kroppar i stället för en. Han kan omöjligen handgripa mer än en kropp utan måste låta sig nöja med ett bedrägligt sken, så framt han lika fullt vill, att de skola vara tvänne. Enda utvägen, hvarigenom man fått *staten* att skimra såsom ett af andra ledamöter än *kyrkan* eller *kyrkan* såsom ett af andra än *staten* be-

stående samhälle, har varit att indela kristliga menigheten i världsligt och andligt stånd. Men som med det andliga ståndet icke förstås annat än predikoämbetet och kyrkobetjäningen samt med det världsliga ståndet allt annat folk i samhället, så har man ju äfven begått en alltför stor och mångfaldig orimlighet med att hänföra de förre allena till kyrkans och alla de sistnämnde till statens samhälle. Först och främst gör man staten orätt, om man ifrån honom undantager prästerskapet och kyrkobetjäningen, emedan alla, som i landet vistas och bo, otvifvelaktigt äro skyldige att såsom undersåtare lyda under den världsliga öfverheten och följaktligen äfven att vara lemmar af staten. Därnäst oförrättar man i sensiblaste måtto det världsliga ståndet och således den allra största delen af samhället och riksallmänheten, så framt man däraf vill göra bara stat men ej kyrka, ty hvad håller man dessa så kallade världsliga ståndspersoner för att vara? Kristna eller icke? Äro de kristna, huru kan då nekas, att de äro den kristna kyrkans ledamöter? Och hvad blifver omsider af kyrkan, om man undantager denna stora myckenheten och inskränker hennes idé till bara predikoämbetet? Annat är ju ett helt samhälle och annat de få personerna, som därvid bekläda ämbeten. Är fördenskull högst orimligt att konfundera hela kyrkan med denna hennes allra minsta del. Och hvad proportion blifver väl i sådant fall emellan henne och den världsliga staten? Denna sistnämnda omständigheten, nämligen den allt för stora disproportion, som genom dessa oriktiga begrepp om kyrka och stat uppkommer emellan bägge samhällena hvad deras manstarkhet beträffar, tyckes hafva varit ett ibland de mest bevekande skäl, hvarföre man i påfvedömet inrättat så otaligt många kloster och annan onödig kyrkobetjäning för att någorlunda bota det ena samhällets alltför synbara brist på ledamöter i jämförelse med det andra.

§ 3.

Hvadan så mycken oriktighet i begreppen härrört.

Man kan icke leda denna förvillelsens ursprung längre tillbaka än till kejsar Constantini den stores tid. När denne kejsare tillika med romerska riket antog kristna läran, fann man kristna kyrkan lika som en stat för själf, midt inne uti romerska staten,

vara af sig själf utan någon världslig öfverhets åtgärd inrättad; hvilket härrörde däraf, att i alla de mål, jämväl världsliga, som ej oundvikligen sorterade under det hedniska rikets lagar, hade kristna folket skilt sig från hedningarna, gjort sig egna lagar, författningar, bruk och plägseder, efter hvilka de i konformitet med sin religions grundsatser inom sig själfva reglerade allt hvad som angick dem enskildt. Till allt sådant voro de ock så mycket mer berättigade och föranlåtne, som kristendomen aldrig hade kunnat äga bestånd under sammanblandning med hedniska sedvänjor. Således var den tidens kyrka verkligen en status in statu och kunde ej heller, i kraft af hvad ofvan 1 § bevist är, annat än så vara, emedan intet andligt samhälle kan ibland människor gifvas, som icke tillika har världsliga göromål och nödvändigheter att besörja. Men att hon ej kallades stat utan kyrka, det kom dels däraf, att hon icke hade eller behöfde hafva andra styresmän öfver sina världsliga än öfver sina andliga författningar, nämligen biskoparna, dels ock i synnerhet däraf, att det felades mycket i fullkomligheten af hennes inrättning såsom stat, så länge hon var å alla sidor omringad samt ofta på det fientligaste handterad af en en annan, mäktigare *stat*, som var det romerska kejsaredömet. I den form, kyrkan nu presenterade sig, när den stora reformationen skedde, att hedendomen utur kejsardömet afskaffades, i samma form fortfor man att se henne an. På samma sätt gjorde man med kejsaredömet i relation mot kyrkan. Hade man rätt besinnat sig, så hade man bort finna, hurusom staten, det är kejsardömet, gick in kyrkan, så snart hennes religion antogs, samt att kyrkan gick in i staten, så snart den ock vardt kyrka, afläggandes sin förut hafda ofullkomliga, tillfälliga och för nöds skull antagna ofullkomliga statsform, sedan den nu ej längre behöfdes. I själfva verket skedde det så samt kunde i kraft af sakens natur ej ske annorlunda. Men fördomen gjorde, att man ej såg, att så skedde, ty efter man blifvit van att se dem åtskilda, så trodde man, att de ej annat kunde än vara åtskilda, och efter denna falska inbillningen inrättade man allt hvad som hörde till att reglera både *kyrka* och *stat*.

Biskoparna behöllo all sin förra makt och myndighet, och det var rätt, ty hvarföre skulle de förlora densamma? Men i denna deras makt var, enligt hvad nyss erinrades, mycket befäl öfver

världsliga saker jämte ock med det andliga föreståndareskapet. Likafullt skulle de endast och allenast kallas samt anses för andliga styresmän. Detta var orätt, ty hvarföre fick icke hvar sak sitt rätta namn? Kejsaren bevarade all sin förutvarande högsta makt och myndighet, hvilket på det allra ostridigaste var rätt; och lika så rätt var äfven, att i denna hans högsta makt innefattades jämväl högsta utvärtes styrelsen öfver kyrkoväsendet och de andliga anstalterna. Men likafullt passerade han icke för att vara andlig styresman utan endast och allenast för att vara världslig herre och monark. Detta var orätt; ty hvarföre fick icke ock hvar del uti hans höga ämbete sitt rätta namn? Hvarföre blef icke hans andliga makt ansedd för det högsta och de öfrigas för ett subordineradt biskopsämbete, när det lika fullt i själfva verket så var? Och hvarföre blef icke den världsliga delen uti biskoparnas ämbete jämväl ansedd för en under kejsarens världsliga höghet subordinerad världslig förvaltning, när den likväl i själfva verket så var? Med ett ord, hvarföre blef icke världsligt med världsligt och andligt med andligt rätteligen jämfördt och rätteligen hos den högre såväl som hos den lägre tituleradt, så att kejsaren i bägge delar hade fått anses, såsom han var, för den högste maktäganden och biskoparna, som de borde vara, i bägge delar honom subordinerade? Förmodligen hindrades man därifrån genom den fördomen, att intet ämbete kunde innefatta bägge delar; men däruti felade man så mycket mer, som intet styresmannaämbete kan gifvas, som icke innefattar något af hvarje del, världsligt och andligt göromål, fastän mer af det ena, mindre af det andra, allt efter som ämbetets hufvudföremål är artadt. Annat äro de ämbeten och sysslor, som ingen styrelse utan blott och bart subordinerande funktioner äro. I dem vore orimligt att föreställa sig mer än det ena slaget, andligt eller världsligt. Men annat är befäl, uppsikt och ordningshållande öfver dem, som för den ena eller andra funktionen skola svara, såsom ock vården, omsorgen och bestyret om alla både de personer och medel, igenom hvilka det ena eller andra slags göromålet skall uträttas. Ju högre ett ämbete är uppsatt ibland de styrandes antal, dess mera sammanstöta i detsamma både andliga och världsliga ting att besörja. Sådant vittnar både all erfarenhet och den uti sakernas sammanhang grundade och i dess natur befintliga orsak,

hvarföre det ena ej kan vara det andra förutan. Hade man nu besinnat allt detta och rätt titulerat både världsliga och kyrkostyrelsen, i hvad händer de ock voro, samt ställt bägge delars subalternerande innehafvare uti rätt subordination under högstrådande maktens innehafvare, så hade man säkert förekommit all oreda. Men nu försummades icke allenast detta, utan oredan ökades jämväl genom det företräde, man gaf det ena samhället framför det andra. Kyrkan såsom stiftad för ett högre ändamål upphöjdes till att på visst sätt råda öfver staten såsom för ett ringare ändamål inrättad. Således tillskapades på en gång trenne orimliga ting nämligen 1:o Två monstreusa samhällskroppar; den ena under namn af blott andlig var både världslig och andlig: den andra under namn af blott världslig var både andlig och världslig; af hvilka begrepp dock ingendera existerade för sig själf annorlunda än uti en imagination, med hvilken man alltså på mer än ett sätt kontradicerade sig själf. 2:o Tvänne likaså monstreusa välden, ett för hvardera kroppen, ett sammanblandadt andlig-världsligt under namn af andligt, nämligen det biskopliga, och ett annat likaledes sammanblandadt världslig-andligt under namn af världsligt, nämligen det kejserliga: hvilka bägge välden dock likväl ingalunda voro blott imaginära utan verkliga och sannfärdiga, änskönt de icke hade annat än imaginärt åtskilda samhällskroppar att styra; sådant var åter en dubbel kontradiction; och omsider 3:o En ännu monstreusare förbindelse eller relation emellan bägge delar, ity man med världsliga samhället, som var en lydande kropp, hade förenat det högstrådande och befallande hufvudet kejsaren och tvärtom med den högstrådande kroppen, som var det andliga samhället, ett underdånigt hufvud, biskoparne. Detta gjorde, att ingendera delen var rätt dependent af den andra, hvilket var det tredje och värsta slags kontradiction.

4 §.

Skadorna, som dessa oriktiga begrepp hafva åstadkommit.

Som tingens väsende och natur icke låter sig efter förvillad imagination hit eller dit vridas och förvandlas utan är och förblifver alltid oföränderlig, så blifver igenom denna tillställning

ändå icke två samhällen utaf det kristna folkets kyrka och stat utan det var en och samma kristliga menighet, som under dessa bägge namnen upphetsades emot sig själf att liksom sönderslita sig själf, sedan dess bägge hufvuden blifvit med hvarandra oense. Det är icke för mycket sagdt, om man påstår, att både all den förhärjelse, kristna världen i utvärtes måtto lidit, ity den har måst duka under för de insupportablaste barbarer, lämna dem sina härligaste besittningar i alla tre världens delar och inskränka sig inom den minsta samt obetydligaste delen, knappast mäktat att där finna säkerhet; det är icke för mycket sagdt, då man säger, att allt detta såväl som allt slags invärtes fördärf, nämligen religionens och kristendomens förfall, till största delen ifrån dessa källor leda sin upprinnelse.

Så snart kristna samhället var deladt i kyrka och stat, af hvilka hvartdera mente sig vara annat och annat samfund än det andra, och hvartdera jämväl fått sitt hufvud eller styresman, så var naturligt, att en täflan dem emellan skulle uppkomma, emedan den, som mente sig äta kyrkans bröd, satte all sin heder och skyldighet uti att utvidga hennes rättigheter, och lika så den, som mente sig äta statens bröd, att upphöja hans rätt, allt emot hvarandra och på hvarandras bekostnad. Men att en sådan täflan skulle uppväxa till den höjd af bitterhet och hat emot hvarandra, att man hellre ville låta uppoffra både sig själf och sin medtäflare åt de afsagdaste det kristna namnets utvärtes fiender än på minsta sätt låta beveka sig till förening inbördes, hvilket historien till öfverflöd vittnar, att kristna folket vid de, under sin mångfaldiga stats- och kyrkotäflan, infallande saraceniska och turkiska krigen esomoftast och nästan alltid har gjort; sådant var icke naturligt utan härrörde af täflandets och tvistigheternas alltför onaturliga och alltför monstreusa upphof. Hade kyrkan och staten verkligen varit tvänne särskilda samhällen, såsom de inbillade sig vara, så hade det aldrig kunnat gå så långt med deras inbördes uppsåt att skada hvarandra; ty då hade hvardera parten kunnat bättre mäta både sin och den andras skada, mera känt henne, förr sett hvad utgång täflandet slutligen ville taga och alltså äfven förr vaknat ur sin dröm samt afstått ifrån att göra hvarandra skada. Men som det nu icke var mer än en och samma samhällskropp, hvilken hvardera täflaren höll för att vara

hans mäktiga kontrapart, som alldeles hade bortskymt och tillintetgjort honom själf, så gjorde denna inbördes förbindelsen, att ingen skonade honom så länge nästan, som däraf var någon lem öfrig, seende ej heller någondera, att det var sig själf och sin egen samhällskropp, som han dymedelst sargade, sårade och till sina lemmar oupphörligen afstympade. Detta ömkliga skådespel har ej sin like af allt hvad i världen någonsin passerat utan liknar alldeles ett sådant raseri, i hvilket en människa skulle förfalla, om hon genom förgift eller annat olycksmedel hade till sina in- och utvärtes sinnens bruk blifvit så förvirrad, att hon ej igenkände sin egen kropp utan tyckte honom vara dubbel, hållande den vanliga kroppen för att ej vara den rätta utan en annan och oäkta varelse, hvilken likasom spökade utanomkring och fängslade hennes egen väsentliga och rätta kropp. Ju mer den arma människan uti sådan sin sinnes yrsel ville fäkta och bemöda sig att göra af med den inbillade och förhatliga spökekroppen, dess mer skulle hon ju sönderhugga sig själf och sina egna ledamöter samt således befordra sin egen undergång. Hvar och en, som med uppmärksamhet betraktar stats- och kyrkohändelserna från sjunde till och med femtonhundratalet, lärer finna, att denna beskrifning på det närmaste inträffar; ty hvad annat voro de otaliga inbördes krig och oroligheter, som under detta långa tidehvarf i de kristna länderna uppkommo, än dels medelbara, dels omedelbara följder af ofta nämnda täflan mellan kyrka och stat? Bägge voro de numera blifna lika världsligt sinnade, lika oandliga, änskönt den ena bar namn af andlig societé. Den ena kunde fördenskull icke annat än räkna för sitt allt, hvad den andra tillvällade sig, och som de alltid råkade hvarandra i samma föremål och merendels samma orätta afsikter, så kunde den ena icke hålla den andra för en olaglig usurpator af hans rätt och för en person, som trängde sig in på honom, inskränkte och hindrade honom ifrån utöfningen af sin frihet. Bägge hatade därföre hvarandra med lika outsläckligt hat, kunnande aldrig nog undertrycka hvarandra. Men hvem var det väl i själfva verket som gjorde allt detta? Var det icke en och samma kristna menighet, som i förvirrad inbillning om sin dubbla varelse ideligen under namn af kyrka bekrigade sig själf såsom stat och under namn af stat hatade sig själf under namn af kyrka? Och hvad

uträttade hon med de många millioner människor, som så ursinnigt uppoffrades, annat än att beröfva sig själf så många ledamöter samt störta sig i en vanmakt, som orsakade dess oundvikliga undergång för barbarernas öfvermakt? I allmänhet tänker man väl, att det var grekiska och latinska kyrkans religionsstridigheter, som vållade orientaliska både kejsardömets och kyrkans fall, men sådant är i grund falskt. Latinska och grekiska kyrkorna hafva aldrig haft och hafva än i dag icke några olika meningar om någon enda rätteligen kallad fundamental artikel i hela salighetsläran utan hafva alldeles en och samma religion, hvilken fordom var hos dem bägge lika ren men vardt ock sedermera hos dem bägge i lika mån och på enahanda sätt med vidskepelse uppfylld och fördärfvad. Skiljaktigheten rörer endast vissa obetydliga lärosatser och förnämligast någon variation af ceremonier och sättet att utföra en för öfrigt lika grof och på samma villfarelser grundad vidskepelse, hvilket allt man äfven med flit har tillställt och påfunnit blott för att nyttja såsom pretext till misshälligheten; hvilken likväl, rätt betraktad, endast och allenast angick kyrkostyrelsen, huruvida den borde förvaltas af ett hufvud allena eller af tvänne, en romersk och en konstantinopolitansk biskop. Men fastän trätan således skulle tyckas hafva vistats inom kyrkan allena och emellan dess styresmän utan att röra staten, det är kejsardömet, så förhöll det sig dock alldeles tvärtom. Hon var både till sitt ursprung och alla sina utbrott ett och detsamma med merberörda stats- och kyrkostrid. Denna för kristenheten så beklagliga omständighet var väl ännu icke kommen till sin rätta höjd, när Muhammed i de kristnas grannskap började att stifta sitt antikristiska anhang, men så hade den likväl redan gjort sig uppenbar och notabel med så mycken ond verkan, att den illsluge bedragaren såg, hvaruti felet bestod och hvad det egentligen var, som försvagade de kristna; hvaraf han fördenskull tog sig lärdom, huru och på hvad sätt han skulle inrätta sin plan att öfverändakasta hela kristenheten. Och som han hade märkt, hvad förtärande sjukdom i kristna samhället stats- och kyrkosöndringen var, så antog han motsatsen såsom en af de förnämsta grundpelare för sina anstalter, och, för att göra ett religionssällskap så mycket närmare förknippadt med det borgerliga, så förenade han det öfversta prästerliga ämbetet (kalifatet)

med det öfversta borgerliga hos högsta öfverheten. Fortgången visade äfven, att hans uträkning varit riktig; ty i samma mån som kristna samhället genom nämnda söndring allt mer och mer försvagade sig, i samma mån blefvo muhammedanerna genom sitt religions- och borgerliga väsendes förening allt starkare, kunnande man af 8:de, 9:de och 10:de seklernas historia säkert sluta, att saracenerna oundvikligen hade uppslukat hela kristenheten, om de ej till all borgerlig police otämjelige nationerna turkar och morer hade blandat sig med dem och medelst sådan sin vilda egenskap hos dem infört en på sitt sätt nästan så skadelig självförstöringsprincip som den, hvarmed de kristne hade sig fördärfvat.

Medan man nu mot dessa utvärtes fiender hade äfventyrat och förlorat så mycket, förlorade man på samma tid och af samma orsak ännu mycket mera genom det stora invärtes fördärf, som gjorde, att all sannskyldig kristendom inom självfva kristenheten utslocknade. Statens och kyrkans täflan kunde aldrig slå annorlunda ut, än att den segrande parten skulle undertrycka den öfvervunna. Strax efter Constantini tid började striden. I förstone hade staten öfverhand, och däraf uppkom en så kallad Cæsaropapie, det är statstyrannisering öfver kyrkan, hvilket varade till början af 7:de århundradet. Att så skedde inhämtar man af de i kejsarnes Juliani Apostatæ, Arcadii, Honorii, Theodosii II:di, Valentiniani, Justini, Justiniani, Phocæ tid utkomne kyrkostadgar. Men ifrån sistnämnda tid började kyrkan småningom få öfverhand, hvaraf uppkom en kyrkotyrannisering öfver staten, Papo-Cæsarie kallad, hvilken varade allt framgent. Det förra slags tyranniet hade planterat uppenbar ogudaktighet; och det senare ökade densamma med ett skrymteri och ett vidskepelses mörker, hvars blotta hågkomst kan väcka förskräckelse.

Lutherska reformationen var det önskligaste tillfälie, som hade kunnat förlossa kristenheten ifrån dessa så fasliga olyckor. Men hvad hände? Samma fördom, samma olycksidé, som vållat allt detta framfarna onda, vållade också nu, att denna så härligt började reformation ej ernådde utan minsta delen af sitt påsyftade ändamål. Alla andra gudomliga sanningar sattes i ett förträffligt ljus. Men på den brydsamma frågan, huru kyrkan och staten borde anses till hvarandra samt kyrkostyrelsen inrättas, på

denna gamla stötestenen stötte man sig dubbelt värre än tillförene; ty ännu var man förtjust af den fatala irringen, att de voro 2:ne särskilda samhällen och följaktligen 2:ne stater. Därföre och som man icke såg någon möjlig utväg att förekomma dessa syskonas förra täflan, så länge man lämnade dem uti sitt förra borgerliga lif; ty föll man på det desperata beslutet att på visst sätt afdagataga, det är från all hederligare existimation och besittningsrätt här i världen likasom bortjaga den ena. Det var på kyrkan, som denna olyckliga lotten drabbade, hvarmed på följande sätt tillgick. Under den sinneshvälfning, i hvilken det lutherska reformerade folket befann sig, då man nyss var undsluppen och som knappast ännu hade hunnit fullkomligen slita sig löst ifrån det påfviska oket, betraktade man med en så stor fasa detta sitt öfverståndna onda, att man ej kunde komma ihåg något annat. All diktan och traktan gick därföre endast ut på att förekomma kyrkans tyrannisering öfver staten, och däremot var man i anseende till det andra extremum, nämligen statens tyrannisering öfver kyrkan, så blind, att det icke ens föll någon in att emot en sådan afväg någon precaution taga. Nu gjorde man sig icke säker för kyrkan, att hon ju en gång kunde komma till öfvervälde, ifall man lämnade henne aldrig så litet öfrigt af sitt förra välde; därför beslöt man att borttaga allt. Under öfverläggning, huru detta skulle göras, underlät man icke att finna, huru nödigt det var att grunda jämväl detta sitt företagande på Guds ord. Därföre blefvo några skriftens språk uppsökte och därtill missbrukade. Ibland annat kom man ihåg, att Kristus hade
Joh. 18: 36 sagt: *Mitt rike är icke af denna världen;* likaledes aposteln
Fil. 3: 20 Paulus: *Vårt borgerskap är i himmelen.* I anledning däraf kom man man öfverens att förklara kyrkan för ett sådant samhälle, som icke hade sitt säte här i världen, ej heller några rättigheter här på jorden utan endast i himmelen att fordra, och staten däremot för ett sådant samhälle, som ensamt ägde att besitta alla de ting, som i världen finnas; ty efter kyrkan är Kristi rike och staten ett världsligt samfund, så tog man för afgjordt, att Kristus med de sagda orden velat sätta gränser emellan kyrka och stat. Hvaraf alltså följden blef, att kyrkan borde till staten afträda alla timliga ting, som hon härtills haft att disponera; och således var hon på en gång skild vid allt sådant, hvaröfver hon

haft tillfälle att öfva något välde. Vidare att hon ej heller borde få styra och regera öfver sig själf, utan att hon ock däruti borde underkasta sig världsliga statens välde, sådant sökte man med andra Kristi ord att bevisa, då han nämligen till sina lärjungar sade: Världsliga herrar regera men I icke så, ty dessa orden ansåg man som de privilegier, med hvilka Kristus icke allenast har upphöjt staten till höghet och värdighet framför kyrkan utan ock begåfvat honom med värdighet och makt att öfver henne regera men däremot förbjudit henne att någon utvärtes heder samt värdighet och makt eller välde sig tillägna. För att så mycket mer skilja henne vid allt sådant, gjorde man sig ock den slutsatsen, att, emedan kyrkan var Kristi rike, borde hon ock inrättas på ett sådant sätt, som liknade Kristi tillstånd, medan han var i världen, och alldenstund Kristus under hela sitt synliga vistande här i världen har varit fattig, förnedrad och föraktad, så borde ock hans synliga kyrka här på jorden med ringa aktning, låghet och fattigdom såsom dess rätta egenskaper utmärkas. För att finna hvad för ett djup af orimligheter denna stats- och kyrkostyrelses system innefattade, därtill behöfves icke mer än att erinra sig den kristna lärans allra första bokstäfver; blott af den sistnämnda af de uppräknade omständigheter blir man strax varse, hvad allt det öfriga har att betyda; ty att lära Kristi folk att efterfölja Kristi fienders exempel och uppsåtligen bjuda till att förnedra sin numera utaf Gud upphöjde Frälsare, förnedra honom genom förnedring af hans verk och hans rike, sådant var ju en lärosats, som icke gick långt ifrån uppenbar blasphemie. Och hvad är för öfrigt tydligare, än att man härmed felade emot tillämpningen af alla den kristna religionens yttersta grundsatser? Icke äro människorna, som bygga och bo här på jorden, den världen, som Kristus afsöndrade ifrån sitt rike, ty så älskade Gud Joh. 3: 16. hela den världen, att han utgaf sin ende son för henne etc. Och af hvilka ledamöter eller undersåtar skulle Kristi rike här på jorden bestå om icke af människor och följaktligen af den världen, som Kristus har återlöst? Men annat är att betrakta denna världen till sina undersåtare och innevånare, af hvilka det består, och annat är att betrakta det till anstalterna, genom hvilka Kristus det har stiftat, och författningarna, genom hvilka han det regerar. Om dessa frågade Pilatus, och om dessa svarade Kristus,

då han sade: Mitt rike är icke af denna världen. Hvilket visserligen är en evig sanning; ty Kristi rikes anstalter äro på intet sätt af världen. Hvad helst för en värld man härunder vill förstå, antingen den af alla skapade kroppar bestående, stora och synliga världsbyggnaden eller människosläktet eller det syndiga väsendet ibland människorna, hvilka alla ting pläga uti skriften komma under namn af värld, så är det lika sant, att Kristi rike af ingendera ibland dessa världar är föranstaltad. Hvarken har det sitt upphof och grund i den skapade lekamliga naturen, ej heller människopåfund och konst; och allraminst har det någon likhet eller gemenskap med den syndiga världens sätt att frambringa sina anstalter. Om allt detta och i synnerhet det sistnämnda försäkrar Jesus med de orden: Mitt rike är icke af denna världen. Men hvad anledning gifver han oss väl därmed att tänka, hurusom han ifrån sitt rikes delaktighet har uteslutit alla borgerliga stater i världen? Fastän Kristi rike icke är af världen, så sträcker det sig likväl till världen. Det sträcker sig till alla människor, såvida de alla äro återlösta och åtnjuta den allmänna förskoningsuppehållelsen samt allmänna förekommande kallelsesnåden, som Kristus med sin försoningsdöd har dem förvärfvat. Men det sträcker sig på ett ännu mycket högre och närmare sätt till dem alla, som hafva anammat hans lära, bekänna sig till honom såsom den de tro uppå och hafva förenat sig till att vara kristlig menighet. Huru kan det då nekas staten i ett kristligt land att höra till Kristi rike? Eller hvad skulle därtill vara orsak? Förmodligen är denna villomening kommen däraf, att, som staten hafver med timliga och världsliga ting att ställa och Kristus icke för sådana tings skull utan för människornas andliga och eviga välfärd är kommen i världen, så har man ock fallit på den tanken, att de ting, som världsliga staten beträffa, skulle haft sin fulla gång lika fullt, om ock Kristus aldrig hade kommit, samt att staten följaktligen är ett rike, som icke fått sin självständighet af Kristo utan ägde densamma förut af sig själf, och att Kristus för sitt rikes skull, såsom mindre självständigt, snarare dependerar af staten för att hos densamma och på dess nåder få inrymma sitt fattiga och på all jordisk rätt beröfvade rike. Men om sådant är meningen, huru förstår man då läran om människans fall och upprättelse, fallets förskräckliga

påföljder, det fallna människosläktets uselhet, vidden af den i Kristo gifna nåden, hans försonings vidsträckta nåds kraft, vidden af hans välgärningar, hans ämbete och herradöme m. m.? Falla icke alla dessa den kristna religionens grundpelare öfver ända, i och med detsamma som man inbillar sig, att den fallna människan, oaktadt sin igenom fallet iråkade förlust af all Guds nåd och vänskap, likafullt förblef en självständig herre och besittare af jorden eller världen med alla de skapade ting, som till hennes välfärd i timlig måtto skapade voro? Antingen är människan fallen i synd eller icke. Är hon icke, så behöfver hon af Kristo hvarken andligen eller lekamligen frälsas. Men är hon fallen, så behöfver hon af honom hämta all sin frälsning, ty i fallet förlorade hon allt. Sant är, att icke hade Gud sändt sin son i världen, om det icke hade gällt högre ändamål än att återställa människor de förlorade timliga förmåner; ty så mycket voro icke dessa ting värda. Men hvad följer väl däraf? Är Kristus kommen till att frälsa oss till den högre och eviga välfärden men denna åter icke kan erhållas utan åtföljd af den mindre och timliga, så är ju ock klart, att, om Kristus har uträttat det stora, så har han ock uträttat det mindre verket. Eller hvarifrån är detta kommet? Hvem har återställt människan de igenom fallet förlorade timliga förmåner? Till hvad ända åtnjuter man dem? För hvad orsak och till hvad ända uppehåller Gud en syndig värld, om icke på det hon må kallas till Kristum och blifva Kristi rike? Af hvem styres hon? Genom hvem regera konungarne på jorden etc. etc. Prov. 8: 15, 16. Måtte man då hafva besinnat, hvad staten blifver för ett rike, så snart man söndrar honom ifrån Kristi rike. Hvem blifver då hans öfverherre, om icke den försten, som makt hafver i vädret, denna världens Gud? Eph. 2: 2. 2 Cor. 4: 4. Och hvad är ogudaktigare än tänka, att Kristus självviljande skall hafva lämnat de världsliga stater i världen under sin fiendes välde och styrelse? Men om ock det vore möjligt, huru vill det ändock rimma sig, att han tillika skulle gifvit de människor, som därunder lyda, frihet och lof att tillägga sig allena jorden och alla skapade lekamliga tings besittning samt lof att liksom utur världen utdrifva eller uttränga Kristi folk? Huru vill det passa sig, att han åt dessa världens riken, det är åt sin fiende, skulle hafva gifvit makt att regera öfver sitt rike samt självviljande till den hafva afstått all höghet och värdighet.

Hvem ser då icke, hurusom Kristus med de orden: Världsliga herrar regera etc., långt ifrån att för det världsliga väsendet i världen utfärda slika privilegier, tvärtom betraktar den onda och fåfängliga världens missbruk af sin makt och myndighet samt varnar alla sitt rikes innevånare, både höga och låga, att ej efterfölja dess exempel? Ju fler och starkare de af motsatsen flytande olägenheter och orimligheter äro, som nu uppräknade blifvit, dess förr hade man bort komma under kunskap om oriktigheten af det ofvan beskrifna sätt, på hvilket man stod i beråd att författa kyrkoväsendet. Icke dess mindre gick detsamma utan allt betänkande i full verkställighet; man afkastade således icke allenast påfvedömets kyrkoform utan ock den, som kejsar Constantinus låtit införa, och i stället för att man vid den af honom anställda reformationen hade tagit första kristna kyrkans inrättningar för mönster, endast sökande att förbättra och fullkomna. hvad kristna folkets förutvarande fattiga och förtryckta tillstånd måst lämna ofullkomnadt af de omständigheter, som hörde till kyrkans utvärtes höghet och anseende, så ställde man nu all sin afsikt uppå att betaga henne all höghet och tog mönster af Kristi förnedringsstånd. England var det enda af de ifrån påfvedömet sig afsöndrade länder, som ej kunde finna sig vid denna förnedringsprincip utan bortlade den påfviska men vedertog första kristna församlingens eller Constantini kyrkoform. I Sachsen 1527, jämnt 10 år efter reformationens början, blef kyrkoförnedringsplakatet på en gång publiceradt och verkställdt, all prakt i kyrkoceremonier och bruk bortlades. Kyrkogodsen blefvo indragna och lagda under staten. Alla högre kyrkoämbeten blefvo i grund afskaffade, så att icke en gång namnen mera brukades. Nya ämbeten inrättades i deras ställen, dock så olika de förra, att de högsta ibland dem knappt sattes i jämnlikhet med de subalternerande sysslor i andra stånd. I samma mån nedflyttades alla de öfriga ecklesiastike sysslor. Löner och inkomster inrättades allt efter den låga fot, på hvilken sysslorna blifvit satta. Likaledes de inkomster, hvarmed kyrkor och de publika husen skulle byggas och underhållas. Det ena såväl som det andra kom till största delen att bestå uti allmosoliknande anordningar, emedan alla reela fonder voro till staten indragna. Detta de sachsiska ländernas exempel efterföljdes i de flesta delar strax

med en obeskriflig begärlighet på alla öfriga orter både inom och utom Tyskland. Somligstädes gick man äfven så långt, att världsliga öfverheten förklarade, hurusom man helst såg, att inga andra än gemena mäns barn applicerade sig till kyrkostånd (vide acta R. Sv. tempore Gustavi 1:mi), på det att de förnämares bättre uppfostran och seder ej måtte få tillfälle att i ståndet införa något anseende af höghet, samt att så mycket nogare följa den förnedrade frälsarens exempel, hvilken till det apostoliska predikoämbetet helst antog fiskare och andra dylika personer af ringaste och olärdaste stånd. Samma öfverallt i den lutherska reformerade kristenheten vardt kyrkan såsom en fattig Lazarus liggande för statens, såsom den rike mannens, dörr. Med all denna tillställning kunde man dock icke nu mer än förr uträtta, att staten och kyrkan blefvo till särskilda samhällen, utan vardt det i hvart och ett land ett och samma kristliga folk, hvilket på lika sätt som man fordom hade bedragit det att under namn af kyrka bekriga sig självt såsom stat, eller vice versa, så blef det ock nu åter förledt att förakta sig självt såsom kyrka och högakta sig självt såsom stat. Men som ingen ändå kunde vara så blind, att han ju såg, att det i själfva verket var religionen, som föraktades, samt världsliga väsendet och göromålen, som upphöjdes, så verkade ock denna omständigheten tvänne allt för stora och förskräckliga skador. Den ena var det elaka utseende samt vidriga omdöme, som dessa reformerade församlingar ådrogo sig hos hela den öfriga kristna världen, som likväl snart sagdt stod i beredskap att antaga reformerade läran men blef nu därifrån alldeles afskräckt. Ifrån den stunden saknade reformationen all möjlighet att kunna vidare utbreda sig. Den slocknade ock strax ut i många länder, hvarest den börjat upptändas, såsom Italien, Spanien och flera. Den andra skadan var det okristliga väsendet och lefvernet inom och hos de reformerade församlingarna själfva, som naturligtvis af ett så systematiskt anlagdt och med lagar auktoriseradt religionsförakt ej annat kunde än uppkomma. Hvad det förra vidkommer, så vittna i synnerhet de romerska rikets år 1527 hållna riksdagar, hvad för ett förträffligt medhåll lutherska reformationsverket ju längre dess mer vann nästan hos alla katolska furstar och riksständer. Men knappt var 1527 års förändring i Sachsen gjord, förrän alla dessa medhållare drogo sig

tillbaka, vände om sina tänkesätt, ångrade sitt medhåll och förskräcktes öfver saken såsom värre artad än den argaste hedendom, emedan man intill den tiden aldrig hört talas om något folk i världen, som hade gått så långt, att det vågat sig uppenbart och offentligen inför Gud och människor förklara gudstjänsten för det ringaktligaste ibland sina göromål. Ifrån påfviska clereciet utkommo de försmädligaste skrifter hoptals, i hvilka lutheranerna både som fantaster och ateister afmålades samt beskylldes att för timliga afsikters skull uppsåtligen hafva förrådt Guds egen sak; prästerna nämligen att hafva uppoffrat kyrkans rätt åt furstarna för att under deras beskydd få släcka sin harm på sin vederdeloman påfven och furstarna åter att hafva antagit ett så ogudaktigt tillbud för att igenom kyrkans plundring få rikta sin världsliga stat. Det beklagligaste var, att dessa beskyllningar icke voro på alla orter ogrundade. Härpå följde det skarpa riksdagsbeslutet i Speier 1529, som lämnat minnesmärke efter sig uti det namnet protestanter och i den förlägenhet, de reformerade ständer då sattes att protestera emot sina förra medhållares omildhet. Sedan åtskillig annan förföljelse till och med schmalkaldiska kriget. Och huru hade det varit möjligt, att en så religiös och ädelmodig kejsare, som Karl V var, hvilken intet högre önskade än religionssakernas grundliga förbättring samt var intet mindre än partiskt sinnad till påfvens favör, skulle kunnat förmå sig till att med vapen förfölja protestanterna, om de ej medelst sin kyrkoförnedring hade gjort sig illa luktande och för irreligiösa afsikter misstänkta?

Beträffande den andra slags skadliga påföljden af mer berörda förnedringsanstalter, så är en demonstration däraf så mycket mer öfverflödig, som alla evangelisk-lutherska kyrkans egna ledamöter själfva erkänna, att den rätta och sanna kristendomen, som i gudaktighetsöfning sig bevisar, länge sedan varit hos allmänheten i alla stånd saknad, hvilket äfven är så mycket mindre att beundra, som den ofvanberörda författningen var i sin natur sådan, att det ena ståndet skulle uti en oupphörlig progression mer och mer korrumpera det andra, och det på ett alldeles reciprokt sätt. Så snart det var lagdt till grund, att kyrka och gudstjänst var af Kristo själf satt uti ett ganska högt värde eller, det som ännu värre var, att Kristus, oaktadt världslige

herrars afstånd ifrån hans rike, det är undersåtna vördnad och aktning för religionen, likafullt har erkänt icke allenast deras fullkomliga själfständighet i sitt världsliga stånd utan ock därhos fullkomliga rättighet och makt att öfver kyrkosakerna bjuda och befalla, så snart detta var lagdt för grund, så kunde ju den religiösaste världsliga stånds- eller öfverhetsperson icke annat än blifva förvillad om vissa skyldigheter, icke huru han för egen del skulle frukta Gud och inrätta sin lefnad, men likväl om de författningar, som borde vidtagas för att äfven hålla sina undersåtare till vördnad för religionen. Man har exempel på sådana regenter, som själfva fruktat Gud allvarligen men hafva dock af fruktan att träda Kristi egna stadgar för nära i den senare omständigheten underlåtit mycket samt i förvänd välmening verkligen lagt sten på bördan, menande sig göra Kristo och Gudi en tjänst genom sådana författningar, som i sitt sammanhang med andra ting gjort religionen kännbaraste skada och bidragit till att nedtrycka honom uti ett ännu djupare förakt. Huru mycket mindre har man då kunnat vänta något godt af den stora hopen, hvars hela hjärta och själ varit af köttslig lust och världslig fåfänga intaget? Såsom dessa, i anseende till Kristi rike, alltid hafva själfva ansett sig för ett utrikes folk, hvars pålagor omöjligen kunde vara enahanda och lika tunga med rikets egna innevånares, så hafva de ock aldrig trott sig vara förpliktade att visa Kristo mer vördnad lydno, än deras eget rikes omsorger, det är världsliga och köttsliga sinne, bekvämligen kunde tillåta, men därunder likafullt tröstat sig vid den högaktning, Kristus själf skall hafva betygat för deras af denna världen varande stånd och rike, samt tyckt sig däruti finna gyllene stadfästelsebref och privilegier å den nyssnämnda friheten, som de i sina sinnen hafva betingat. Emot den ström af ogudaktighet, som utur så förryckta religionsprinciper härflutit, har det andliga ståndet alltid funnits så mycket mera svagt att kunna göra tillräckligt motstånd, som det dels redan hade lämnat ifrån sig sina bästa vapen, då nyssnämnda falska principen etablerades, hvarigenom ogudaktigheten fick tillfälle att med Jesu egna ord förskansa sig emot alla påminnelser, dels inom sig har måst tåla eller se sitt stånd uppfyllas med sådana ledamöter, som varit intagna af ännu slemmare praktiska religionsprinciper. Det senare kan aldrig nekas,

så snart man besinnar, huru det ofta tillgår med besättandet af de sysslor, som höra till det andliga ståndet och predikoämbetet: ty som högsta makten utöfver alla kyrkoärender samt däribland att besätta sysslorna är uti världslig hand, så har icke sällan händt, att de blifvit besatta med sådana personer, som utan grundlig lärdom och utan all rättsinnig afsikt genom tillbedjande af denna världens herrar och för öfrigt genom de nedrigaste vägar med uppoffring af Kristi rikes ändamål hafva sökt sin befrämjelse; huru skola dessa sedermera ifrån världsligt sinne omvända sina befordrare, som så väl känna deras alltför stora världsligsinthet. Det förra är klart af den visa, som dagligen sjunges, så ofta som någon emot de världsliga afsikterna stridande proposition råkar att komma ifrån predikoämbetet: Mitt rike är icke af denna världen. Världsliga herrar regera — I icke så. Dessa Jesu ord äro ju länge sedan blifna ett ordspråk, hvarmed all sådan föreställning på det föraktligaste afvisas. Således har först andliga ståndet genom gifven anledning till dessa falska begrepp förledt det världsliga. Sedan har världsliga ståndet genom sin missbrukade makt korrumperat det andliga. Men andliga ståndets korruption i ett land kan aldrig aflöpa utan att dubbelt igen fördärfva sina fördärfvare; och så vidare allt i sin tur. Igenom dessa gradationer har fördärfvet i protestantiska församlingen omsider stigit till den höjd, att det nästan aldrig kan stiga högre. Ibland vedermälen däraf får man icke så mycket räkna den omständigheten, att i somliga stater kunna vanvettiga människor af ovärdigaste klass utan all farhåga för världsliga öfverheten både i tryckta skrifter och eljest skymfa hela det andliga ståndet, så mycket de nånsin vilja[1]) — ty denna osed är redan gammal — som fastmer, att omsider kristna läran och religionen eller, hvilket är detsamma, Kristus själf får bära skulden och blifva skymfad för all den uselhet, som man på förenämnda sätt uti hans kyrka tillskapat. Eller huru skall man eljest förstå de loford, som så ofta och så oförsynt mitt i lutherska församlingen tillfalla den

[1]) Vide typis vulgatas Schedulas, varii tituli, qvodlibeticas et qvotidianas, qvæ ante VIII vel X circiter annos Holmiæ alibiqve prodibant, donec per ordinis eqvestri admissionem ad beneficia Eccles: paulo major ministris Verbi conciliaretur dignitas; qvæ dictum tantisper sedabant furorem.

oförskämde Voltaire, hvilken dock uti sina skrifter har agerat den kristna religionens så uppenbara, bittra och allra skändligaste belackare? Synes fördenskull vara hög tid att öfverlägga, huru och på hvad sätt ett så fasligt fördärf må kunna botas.

§ 5.

Botemedlen.

Af de ofvanför bevista fördärfvets orsaker lärer kunna inhämtas, hurusom detsamma aldrig hade kunnat uppkomma, så framt man icke (förmodligen i oförsiktig välmening) med flit hade bortkonstlat det enkla och enfaldiga begreppet om bägge sakerna kyrkan och staten, som både Guds ord och det sunda förnuftet meddelar, samt medelst samma konstverk hade ifrån hvarandra söndrat de ting, som Gud har sammanfogat. Och huru ofta har det icke jämväl i andra mål i världen händt, att man med mycken konst och möda har fördärfvat en sak, som hade fordrat liten eller ingen konst att låta vara ofördärfvad? Om det nu i detta målet så förhåller sig, så följer, att rättelsen däraf så mycket mindre kan vara svår eller konstig, som därtill icke fordras mer än att upphäfva, hvad en olycklig konst tillvägabragt, då allting af sig själf strax återfaller till den af Gud stiftade och i sakens natur grundade ordningen. Således behöfvas inga andra botemedel än cet: 1:mo) *Borttaga de villfarelser i teorien, af hvilka oriktigheterna i författningarna härrört,* och 2:do) *Efter en sålunda rättad teori samma författningar bättra och jämka.*

Villfarelser finnas således inga i den evangeliska lutherska läran utan endast i tillämpningen utaf vissa dess allmänt erkända samt allra ostridigaste grundartiklar; hvilka tillämpningar man gjort på ett sådant sätt, att själfva grundartikeln därigenom blifver motsagd. Detta är hvad som bör rättas. En sådan villfarelse är den idén, man gjort sig om den självständighet och gudomliga protektion, som de så kallade denna världens riken skola äga uti och med blotta sin världslighet, utan att därhos vara Guds kyrkor. En sådan idé strider tvärtemot allt hvad som eljest läres uti artiklarna både om skapelsens och återlösningens ändamål. Hela människosläktet är skapadt till att vara en Guds kyrka, och under annat villkor har människan icke fått något herravälde

öfver jorden och de skapade ting; hvaraf följer, att, så snart hon öfverträder detta villkor samt föresätter sig att blifva en blott världsträl, så har hon i och med detsamma förlorat sin rätt och självständighet samt är en orättmätig besittare. Själfva hedningarna hafva funnit sådant, och den naturliga religionen bevisar det äfven så solklart som den uppenbarade. Huru mycket mera böra då icke kristna vara därom öfvertygade? Nu är skapelsens och återlösningens ändamål ett och detsamma; därföre äro ock alla människor, i kraft utaf densamma uti skapelsen stiftade och igenom återlösningen förnyade förbindelsen, skyldige att vara undersåtar af Kristi rike, hvarförutan de åter förlora den under villkor af att känna och vörda sin frälsare Kristus dem återskänkta jorden och den skapade världens besittningsrätt. En annan dock af den nyssnämnda härrörande samt helt nära med densamma förbunden villfarelse är den idé, man gjort sig om högsta öfverhetsämbetet. Nog föreställes saken ganska rätt och riktigt uti artikeln om detta höga ämbete, hvarest man får lära, att Gud stiftat och inrättat detsamma till att stå i Guds stad och ställe här på jorden och att det således har sitt mönster och sin eftersyn uti det högsta omvårdnadsverket och ämbetet, som Gud själf förvaltar till att faderligen besörja människors välfärd samt styra och regera dem. Man nekar alltså icke heller, hvad som onekligen däraf följer, nämligen att öfverhetsämbetet här på jorden, så långt människomakt och förmåga tillsäger, bör sträcka sin omsorg till alla delar, som dess höga och gudomliga mönster innefattar. Men ehuru riktigt allt detta i sin ordning och på sina ställen i trosläran läres, så glömmer man dock uti tillämpningen dessa sina egna principer, uteslutande ifrån konungaämbetet en dess förnämsta del, som är vården öfver Guds kännedom och fruktan hos undersåtarna. Eller hvaraf kommer det, att, då man eljest så likmätigt allt sundt begrepp föreställer sig konungen såsom högste innehafvaren af allt ämbete, t. ex.: öfverstedomaren, öfverste krigshöfdingen, öfverste skaffaren, hushållaren, förmyndaren, etc. etc., så nekar man honom dock att vara den öfverste prästen eller biskopen? I lutherska eller protestantiska kyrkan nekar man det på den grunden, att detta ämbete skall vara för lågt eller allt för ringa och föraktligt att hafva någon gemenskap med den höga konungsliga makten och värdig-

heten, hvilken, för att bibehålla sin höghet och vara rätt lysande, endast bör tänkas bestå uti världsliga göromål, en lärosats, som förnedrar både Gud och människor. I påfvedömet åter nekar man det på en tvärtom beskaffad grund, nämligen emedan det öfversteprästerliga ämbetet skall vara för heligt och högt att förenas med de världsliga ting, som innefattas i konungaämbetet. Likaledes på den grunden och för den orsaken, att Guds folks konungar i gamla testamentet icke hade rättighet att befatta sig med den levitiska öfversteprästens ämbete. Men bägge inkasten äro högst ogrundade; ty intet ämbete kan vara heligare och högre än konungaämbetet. Och hvad levitiska ämbetet vidkommer, så var dess inrättning alldeles besynnerlig och skild ifrån allt annat prästämbete både i gamla och nya testamentet. Förut och innan det inrättades, var öfversteprästerliga ämbetet alltid förenadt med det konungsliga. Den öfverste i offret var den öfverste i riket. Gen. 49: 3.
Melkisedek, konung i Salem, var den högste Guds präst. Gen. 14: 18.

När det öfversteprästerliga ämbetet genom levitiska inrättningen vardt ett särskildt ämbete och ej mer så helt och hållet innefattadt i det konungsliga, som det förut och under hela patriarkaltiden hade varit, så skildes dock ifrån konungaämbetet icke det minsta af allt hvad som till religionsvården hörer utan endast de typiska och ceremonialiska förrättningarna i templet samt offrandet, hvilken afsöndring hade sina synnerliga och endast till den tiden hörande orsaker. För öfrigt har all den del af prästerliga ämbetet, som med alla tider är gemensam, nämligen föreståndareskapet af religionsverket, högsta vården därutöfver samt högsta öfverinseendet öfver dem, som därvid tjäna, både före, under och efter levitiska gudstjänsten och tiden städse varit införlifvad med konungaämbetet, hvarföre ock hela gamla testamentets historia är full med exempel, huru Gud har räknat Israels och Juda konungar deras regering antingen till last eller dygd, allt efter som de detta sitt ämbete antingen redligen hafva skött eller försummat; kallande dem ock uttryckligen sitt folks herdar, det är ledare och anförare, ej blott uppå deras borgerliga utan ock tillika samt fastmera på deras salighets väg. Flere äro icke de villfarelser, af hvilka all den beskrifna oredan har härrört; således är ock denna rättad, så snart de blifvit rättade; ty blifva kristna människor först öfvertygade därom, att världen så-

som värld, det är världsliga väsendet i världen såsom världsligt icke äger någon rättighet att subsistera annorlunda än som ett timligt planteringsrum och ställe för Guds kyrka och församling eller som ett hjälpmedel för dess utvärtes och timliga nödtorfter samt att hvarken utur skapelsens ändamål eller något Guds rad och beslut kan hämtas det ringaste skäl till annan det världsliga väsendets självständighet, mycket mindre till någon rättighet att öfver Guds kyrka sig upphäfva; blir man öfvertygad, att ingen människa är skapad för det världsliga såsom sitt hufvudämne och föremål utan alla att nyttja kyrkans förmåner såsom det förnämsta och de världsliga tingen såsom det ringare medlet till sin välfärds befrämjande, så upphöra strax både all täflan emellan världsligt och andligt stånd såsom ock den skadliga lusten att vara världslig för att därigenom vinna större höghet samt större frihet m. m.; ty då finner man strax, att den världsligheten är själfva synden, hvilken långt ifrån att vara privilegerad för någon någon viss klass eller något visst stånd ibland människor, bör vara utur alla stånd bannlyst. Däremot finner man ock strax, att den rätta världsligheten icke är mot det andliga utan låter förena sig därmed hos alla människor, hvilka alla äro skyldiga att vara andligt sinnade, af hvad stånd de ock äro. Men att sätta kristenheten i den öfvertygelse, därtill är icke nog, att en sådan sanning blott blifver förklarad, utan hon bör ock effektueras, och detta kan icke ske förr, än högsta öfverheten i de kristna länder föregår andra med exempel och upptager samt ikläder sig den härtills nedlagda delen af de rättigheter och den makt, som Gud med dess höga ämbete har sammanfogat; ty om någonsin ordspråket är sant: ad exemplum Regis totus componitur orbis, så gäller det visst i denna omständigheten. Nu kommer alltså den i 1 § nämnda frågan att upplösas: Huru och på hvad sätt högsta makten i ett kristligt samhälle må kunna så inrättas, att den svarar både emot kyrkans och statens angelägenheter, eller att den icke blifver blott världslig det är borgerlig utan ock tillika andlig det är ecklesiastik.

I aristokratiska och demokratiska regeringsformer fordrar sådant alls ingen konst. Frågan är alltså om monarkiska. I dem synes saken förnämligast ankomma på följande omständigheter: 1:mo) *De till det höga konungaämbetet af den gudomliga för-*

synen utsedde personers uppfostran i religion; 2:do) *Den del af deras konungaförsäkran, som angår kyrkostyrelsen, då regeringen tillträdes, samt ceremonierna därvid;* 3:tio) *De ecklesiastike förrättningar, som egentligen tyckas böra tillkomma en konung att i egen hög person utöfva, såsom ock ceremonierna därvid;* 4:to) *De näst konungsliga högheten varande ämbeten, på hvilka dess ecklesiastika makt såsom pelare sig stöder.* De tvänne första punkterna tyckas själfva förklara, hvad till dem erfordras. Äfvensom den fjärde eller sista utaf analogien med konungamaktens världsliga grenars underbyggnad lätt torde låta sig explicera. Den tredje kommer alltså nu att upptagas. Af sig själf följer, att inga sådana funktioner, som utaf hvar och en den ringaste präst vanligen förrättas, komma under åtanka vid denna öfverläggning, äfvensom det icke heller passar sig med konungsliga högheten att i något annat stånds subordinerade göromål sig inlåta. Är alltså klart, hurusom endast den högsta tillsynen eller, som man den eljest kallar, den episkopala delen af kyrkoanstalterna kan blifva konungens värdiga och anständiga göromål, och det på ett sådant sätt, att, såsom biskoparna genom sina generalvisitationer undersöka religionens tillstånd i enskilda församlingar samt ställa alla dem, som därunder lyda, till redogörelse, så vore önskligt, om konungen på allmänneligt riksmöte ville anställa universal visitation och undersökning om religionstillståndet i hela riket och af alla biskopar såväl som andra styresmän fordra redo och räkning.

En annan förrättning är att göra kyrkoförfattningar. En annan att inställa de högre subordinerande styresmän öfver kyrkan i sina ämbeten. En att på allmänneliga riksmöten och eljest göra föreställningar rörande religionen. Som nu alla solenna göromål fordra mer eller mindre ceremoni, så torde det äfven vara tjänligast, att konungen förrättade dessa ecklesiastika förrättningar uti en dräkt, som vore efter dem passad och således skild ifrån den världsliga.

Hvad verkan uppå kristliga undersåtars hjärtan skulle icke det göra att se deras konung omedelbart och med egna personliga förrättningar nitälska för religionen.

Aldrig kommer Guds kyrka här på jorden i det lycksaliga tillstånd, att hon slipper vara stridande eller kan undvika alla

tryckande olägenheter, men så blefve dock tusende af dem undanröjda, om hon en gång kunde komma till en önsklig förening med sin så gamla och onödigt emot henne uppväckta förföljare samt föraktare den världsliga staten.

Bland otryckta källskrifter, som jag begagnat vid utarbetandet af afhandlingen »Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus», intaga de samlingar, hvarur ofvanstående uppsats »Om nödig reformation» etc. återgifvits, ett framstående rum. I redogörelsen för mina källor har jag omnämnt dem i följande ordalag: »Wallqvistska samlingarna å Strengnäs stiftsbibliotek omfatta fem band jämte ett appendix diverse handlingar, såsom bref, afhandlingar, acta synadolia 1798, predikningar, predikoutkast, reseskildringar, examensprotokoll vid präst- orh pastoralexamina m. m.» Hvarför allt detta kommit att hamna i Strengnäs, förklaras af Wieselgren i Biografiskt lexikon[1]) på följande sätt. »Ett interfolieradt exemplar in folio af Handbok i ecklesiastika befordringsmål fanns efter biskop Wallqvists död, i hvilket han både besvarat sina recensenters anmärkningar och äfven gjort åtskilliga andra tillägg. Detta kom sedermera i framlidne doktor Seth Wallqvists i Eskilstuna ägo och aflämnades efter dennes död enligt ett af honom i lifstiden till biskop Thyselius gifvet löfte till Strengnäs gymnasiibibliotek. *Med detta exemplar följde äfven 5 handskrifna band in folio, till större delen ecklesiastika samlingar, hvaraf en stor del angå Vexiö stift, hvilka äfven tillhört biskop Wallqvist.»* Det är uppenbart, att dessa fem band icke blott *tillhört* biskop W. utan innehålla handskrifter, som af honom på hvarjehanda sätt samlats. Somliga af dem infördes sedermera i Wallqvists »Ecclesiastique Samlingar»[2]) eller befordrades annorstädes till trycket.[3]) Andra åter äro Wallqvists egenhändigt skrifna utdrag ur tryckta källor, t. ex. ur Post- och Inrikes-tidningar, ur framstående vetenskapsmäns och författares verk o. s. v. Wallqvists handstil igenkännes naturligtvis också i

[1]) Tjugonde bandet sid. 25—26.

[2]) T. ex. första samlingens n:o 1, som återfinnes i Wallqvists "Eccl. saml.", flock. VI—VII: 153, sid. 350.

[3]) Så var förhållandet med åtskilliga kungabref m. m.

diverse koncept till tal, predikoutkast m. m. af honom själf. De flesta afskrifterna äro emellertid icke af hans hand.

Hvad nu beträffar ifrågavarande afhandling med titeln »Om nödig reformation i kyrkans och världsliga statens förhållande till hvarandra», så är den *icke skrifven* med Wallqvists stil. Häraf följer ju icke ovillkorligen, att *författaren* måste vara en annan person än biskop Wallqvist. Med hänsyn till innehåll och tendens skulle afhandlingen mycket väl kunna vara hans verk. När det t. ex. klagas öfver, »huru det ofta tillgår med besättandet af de sysslor, som höra till det andliga ståndet och prediko-ämbetet», och därefter tillägges följande: »Ty som högsta makten utöfver alla kyrkoärender samt däribland att besätta sysslorna är uti världslig hand, så har icke sällan händt, att de blifvit besatta med sådana personer, som utan grundlig lärdom och utan rättsinnig afsikt genom tillbedjande af denna världens herrar och för öfrigt genom de nedrigaste vägar med uppoffring af Kristi rikes ändamål hafva sökt sin befrämjelse»[1]) o. s. v., så passar detta till punkt och pricka in på det illa beryktade Schröderheimska befordringsväsendet. Då vidare härtill kommer, att afhandlingen tydligtvis härstammar just från den tiden, så känner man sig föranledd att spörja: Har månne någon annan än Olof Wallqvist kunnat eller vågat skrifva detta? Härvid bör dock genast anmärkas, att afhandlingen icke gärna kan tillhöra Wallqvists biskopstid, ty i så fall skulle den antingen ha blifvit tryckt i sin helhet eller ock, åtminstone delvis, »gå igen» här och hvar i Wallqvists talrika uttalanden i tidens kyrkliga frågor. Så är emellertid icke förhållandet. Därför nödgas man antaga, att Wallqvist, ifall han vore författaren, skulle ha skrifvit en sådan afhandling *under sina yngre år* men sedermera skrinlagt en del af de åsikter, han där uttalat, och ej velat publicera sitt opus. Onekligen häntyder själfva inledningen på en yngre, kraftfull mans starka optimism, då det heter, att »afhandlingens ändamål är att visa, huru kyrkan må kunna i statens samt staten i kyrkans välbestånd oupphörligen finna sitt fullkomliga nöje.»[2]) Men då utvecklingen af ämnet ådagalägger en så rik och mogen in-

[1]) Se ofvan sid. 160.
[2]) Se ofvan sid. 137.

telligens, att författaren alldeles icke har något skäl att sticka under stol med sin framställning, så lär icke heller denna förklaring befinnas nöjaktig. Och som Wallqvist icke egentligen var filosof, så har trots sin hierarkiska tendens en dylik afhandling måhända inte riktigt passat för hans kynne.

För att komma ytterligare ett steg vidare fram mot målet för denna undersökning torde jag böra uppvisa, hvilka läror Wallqvist veterligen drifvit i fråga om kyrkostyrelsen. Detta är lyckligtvis en mycket enkel sak, ity att hans »Ecclesiastique Samlingar» innehålla under n:r 24 i första flocken (sid. 70) en artikel af Wallqvist, hvilken är mer än tillräckligt belysande. Det är här han fäller de ofta citerade, skarpa orden om Verelii Dissertatio de Hierarchia. Artikeln har till öfverskrift: »*Historien om den i Sverige tilltänkta inrättningen af ett konsistorium generale, med anmärkningar*» och inledes med följande förklaring af denna inrättnings föranledning och syftemål: »Sedan konung Gustaf Adolf med flera ypperliga författningar trodde sig tillräckligen hafva föresett god ordning i världsliga ärender och därjämte i bästa måtto beställt om det högre och lägre skolväsendet, ville konungen på ett kraftigt sätt göra nyttan af sin sistnämnda omsorg varaktig och för framtiden stadga, hvad till skick och trygghet i Guds församling tjänte. Därtill ansågs inrättningen af ett öfverkonsistorium vara både nödig och nyttig». Härefter följer den historiska redogörelsen för ärendets behandling, det tillämnade konsistoriets sammansättning och instruktion m. m., allt i enlighet med de citerade källorna, nämligen 1) Baazius; 2) »Oförgripeligit Betenckande angående ett Öfver-Consistorii inrättande i Sweriges Rijke», tryckt 1730; samt 3) Verelius de Hierarchia. »Under detta konsistorii tillsyn», skrifver Wallqvist, »sattes äfven studerande, som reste till eller kommo från utrikes orter, boktryckerierna och hela censuren, utom på skolböcker, som betroddes biskoparne, samt hospitalerne och barnhusen. Dess hufvudsakligaste omsorg skulle dock vara, att kättersk lära icke infördes och kätterske lärare icke innästlade sig». Rörande orsakerna till förslagets fall anför Wallqvist i anslutning till Baazius, att »särdeles de äldste biskoparne voro häremot och ville ej intaga världslige män, synnerligen mäktige och myndige rådsherrar i ett andligt kollegium». I en not tillägger han därpå:

»Verelius föregifver, att biskoparne ville vara myndige själfve, och Lagerbring i sammandraget af konung Gustaf Adolfs historia nämner, att man brukat det skälet, att ett öfverkonsistorii inrättning stridde mot Guds ord, hvilket äfven på sätt och vis bestyrkes af Baazius». Vidare omnämnes riksdagsbeslutet 1624, likaså biskoparnes hierarkiska motförslag 1625, hvilket i synnerhet motsades af superintendenten Rothovius i Kalmar (född i Angelstads pastorat i Vexiö stift och där förut pastor) samt Vexiö-biskopens fullmäktige, hvilka yttrade en skälig fruktan, att församlingen denna väg skulle återföras till samma olycka, hvarifrån hon blifvit genom konung Gustaf I förlossad. Af sådan anledning kunde förslaget hos konungen icke anmälas». Därpå redogöres för, huru konungens förslag direkt afvisades af prästeståndet 1625 samt hvad sedermera, nämligen vid riksdagarna 1634, 1635 och 1649, i detta ärende förekom. Slutligen uttalar sig Wallqvist sålunda: »Ifrån den tiden finnas i allmänna handlingar, mig veterligen, inget spår, att ett öfverkonsistorium vidare blifvit påtänkt, om man ej vill så anse professorens Verelii Dissertation de Hierarchia, utgifven i Jönköping 1722, in octavo, af framlidne domprosten Anders Goeding i Vexiö. Den är dedicerad till prästerskapet i Vexiö stift, och företalet innehåller beröm för detta och andra Verelii arbeten. I afhandlingen igenkännes Verelii lyckliga, salt- och snillerika penna, med hvilken han ej kunnat förorda för en i sitt tycke god sak, utan att tillåta sig här och där sådana friheter, som, oaktadt domprosten Goedings loford, likväl af en man ej gärna brukas och alltid leda till misstanka, att saken ej är god, som hon målas, och välmeningen ej lika stor med nitet. Prästeståndet har alla tider haft sina fel och kan med hela mänskligheten ej blifva dem förutan, om ock ett consistorium generale inrättades. Att domprosten Goeding, vid 70 års ålder, utgaf denna Verelii afhandling, hade sina enskilda orsaker, som bort vara borta, och denna Verelii dissertation hade utan någon skada kunnat vara osedd.

År 1730 är ock tryckt ett oförgripligt betänkande angående ett öfverkonsistorii inrättande i Sveriges rike, dateradt Stockholm den 19 oktober 1726, utan tryckningsort, som dock skall vara Riga, och af oviss auktor. Denna piece innehåller 101 sidor in octavo. Författaren synes alldeles hafva kommit från första och

rätta frågan, och, efter all liknelse intagen af de den tiden varande pietistiska tänkesätt, därföre endast åstundat ett öfverkonsistorium, att prästerskapet skulle kunna mindre verka mot det pietistiska svärmeriet, till hindrande hvaraf han klagar, att hastiga. stränga och obetänkta författningar blifvit vidtagne Hela sammansättningen visar en partie-ton, och så litet lycklig, att han icke intalar läsaren.

Hvad anledning konung Gustaf Adolf först hade till sitt förslag om konsistorium generale är icke lätt att säga. Han älskade i allt storhet, och det kan vara möjligt, att han, som då nyligen gifvit utmärkt anseende åt de världsliga ämbeten, äfven härigenom sökte bereda någon lyster åt kyrkan. Troligare synes dock, att han härmed afsett hägn och gagn af de vackra stiftelser. han gjort för skolväsendet, och funnit ett behof af goda råd i anseende till kyrko- och skolordningarne m. m. Att prästerna ännu sträfvade efter myndighet kan ej nekas. De hade fått någon luft under konung Johan, deltogo i oroligheterna under konung Sigismund, och fastän de med hela riket voro kväste under den af nödtvång stränge men annars verkligen store och för Sveriges bästa på sin tid oumgänglige konung Karl den IX. så var dock Gustaf Adolf visligen och skäligen därom angelägen att med lagliga band belägga dessa sina undersåtare och kom af sådan orsak lätt på den tanka att styra kyrkan med ämbetsmän af blandade stånd. Det är ej heller olikt, att konungen häri nyttjat någras råd, som varit prästeståndet mindre tillgifne och med borttagande af deras välde velat skaffa rum för ett annat. Dock synes sådant icke i publique acter, men orsaken kan vara den allmänna, att den, som vill åt en annan, nyttjar icke gärna stora vägen utan bistigar.

Kriget och konungens död hindrade verkställigheten af förslaget. Om det då gått i fullbordan, hade det nog sannolikligen blifvit nyttigt, ty Gustaf Adolf var en af de få stora människor. som kunna skaffa gagn äfven af sina infall. Man nyttjade sedan detta projekt såsom en anledning till uppskof och hänvisning i de mål vid riksdagarne, som man icke ville eller kunde hufvudsakligen afhjälpa. Och nu har 160 års erfarenhet bevist, att både stat och kyrka väl bestå utan en sådan inrättning. För det närvarande är den så mycket mindre nödig, som alla de mål, hvilka efter

den projekterade instruktionen under öfverkonsistorium skulle höra, äro dels afgjorde och dels i en jämn gång lagde under vissa världsliga och andliga ämbetsmän, som dem med fullt ansvar och under vederbörlig tillsyn bedrifva.

Icke heller vinnes skick och ordning bättre i någonting genom många ämbetsmän, utan hemligheten ligger däri att förordna sådana, få och dugliga, med utstakad gräns för deras befattning, hålla dem på det strängaste att göra sina sysslor och hägna dem vid sin rätt, när de så göra. Plikt och uppmuntran böra alltid följas åt. Tillsyn öfver ämbetsmän är visst nödig men blir sällan lycklig, om däri synes misstroende, och leder mer från än till ändamålet, om den skall förrättas af nya ämbetsmän.

Kyrkoståndet i vårt rike är nu lyckligen inskränkt inom sina rätta ämbetsplikter, har lång tid med den trohet dem uppfyllt, att det ägt sin öfverhets fulla förtroende, och vid alla tillfällen är synbart, huru landets vise och nådige konung anser dem för lärare af upplyst nit, ära och redlighet, som verka visligen inom sin krets och hvarken vilja eller kunna blanda sig i det dem icke tillhörer, så att de nu sannerligen ej äro i den ställning, som billigt väckte Gustaf Adolfs uppmärksamhet».

Denna historiska redogörelse med åtföljande kommentarier är alltigenom karaktäristisk för Wallqvist, och den »lyckliga, salt- och snillerika penna», för hvilken han berömmer Verelius, är lika kännetecknande för honom själf. Det framlyser så klart, huru helt och varmt Wallqvist känner med dessa biskopar på 1600-talet, hvilka betackade sig för consistorium generale. Wallqvist hade en fjärrskådande blick, och kanske hyste han oro för framtida projekter af mer eller mindre likartadt slag. Det var 1788, som han utgaf denna skrift, i hvilken han hänvisar till de 160 års erfarenhet, som skilde honom från Gustaf II Adolfs dagar. Vi skulle härtill kunna foga de sedermera förflutna 120 årens erfarenhet. Kunde vi ställa en biskop Wallqvist i det närvarande ögonblickets situation, så skulle vi utan tvifvel få höra honom återkomma med sina skarpa, harmfulla anklagelser och afslöja sådana, som »icke gärna nyttja stora vägen utan bistigar».

Men vi kunna icke antaga, att Wallqvists åsikter i förenämnda afseende grundade sig uteslutande på hvad som måste

kännas harmligt för hans biskopliga värdighet. Säkerligen hade han därjämte en mycket klar uppfattning af centralisationens skuggsidor, när den tenderar att samla *all* förvaltning under öfverhöghet af några centrala ämbetsverk i hufvudstaden och dessa utrustade med en sådan myndighet, att icke ens alla s. k. statsmakter tillhopa kunna få bukt med deras maktfullkomlighet. Huruvida Wallqvists skarpa öga spejade efter en sådan tendens, hvilken han redan tyckte sig skönja i fjärran, är icke godt att säga, men hans yttrande om »nya ämbetsmän», hvilkas verksamhet »leder mera från än till ändamålet», synes antyda detta. Det har i alla fall småningom gått därhän, att en sådan utveckling nu synes stå nära slutmålet.

Mot Wallqvists åsikter i denna fråga uppträder bl. a. hans beundrare Wieselgren, som dels i sin Smålands Beskrifning tager parti för J. Baazius d. ä. och Goeding,[1] dels i Biogr. lex.[2] skrifver så här: »Märkligt är, att Wallqvist såg denna Ax. Oxenstierna—Vereliska belysning af Gustaf II Adolfs idé med ett ej doldt missnöje, då han själf likväl var den förste, som kunde bringa detta förslag till verkställighet. Hvem kan nämligen neka, att den »K. Eccles.-Expedition»,[3] för hvilken Wallqvist väl kunde berätta, att *prästmän* ej alltid skulle finnas skickliga såsom chefer, just är en realisation af den sekelgamla idén om ett cons. generale?» Häremot kan invändas, att den Wallqvistska eckl. expeditionen icke egentligen blef en realisation af consistorium generale utan en förelöpare till vårt nuvarande ecklesiastikdepartement, under hvilket ett s. k. öfverkonsistorium lika väl skulle kunna sortera, som de öfriga centrala ämbetsverken lyda under andra departement. Huruvida detta vore lämpligt, är en annan sak. Wallqvist besvarar den frågan nekande, och principiellt har han däri enligt min mening fullkomligt rätt, men det kan vara tvifvel underkastadt, om det icke för kyrkan skulle varit en fördel att *nu* ha ett dylikt ämbetsverk, då nämligen centralisationen tagit sådan öfverhand på alla andra områden.

[1]) Wieselgren, Ny Smålands Beskr., första delen, sid. 557 och 559—560.

[2]) Tjugonde delen, sid. 169.

[3]) Jfr min afhandling "Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus", sid. 5.

Hvad som emellertid häraf klart och ovedersägligt framgår, det är detta, att, lika visst som Wallqvists starka ovilja mot de Verelianska idéerna skulle drifvit honom att till det yttersta försvara status quo, om och närhelst så befunnits nödigt, lika osannolikt är det, att han skulle fört den striden genom utarbetande af en spekulativ afhandling »Om nödig reformation i kyrkans och världsliga statens förhållande» o. s. v. Åtminstone borde i så fall något spår af denna afhandlings originella tankar återfinnas i »Historien om den i Sverige tilltänkta inrättningen af ett konsistorium generale, med anmärkningar». Men om Wallqvist således icke är författaren till bemälda skrift, så torde man å andra sidan våga antaga, att han stått denne mycket nära och högt värderat hans afhandling. Bland framstående personer, som på den tiden sysslade med dylikt författarskap, synes dåvarande kyrkoherden i Västerhanninge, proston och professorn m. m *Johan Möller* vara den, som det ligger närmast till hands att gissa på. I sina eckl. samlingar, andra bandet, fl. VI—VII, sid. 437—453, recenserar Wallqvist ett af M. till jubelfesten i Uppsala 1793 ingifvet memorial. Han skrifver därvid bl. a.: »Författaren är af många tillförene utgifna skrifter så känd, att läsaren af honom väntar mycket, och han blir i denna väntan icke heller bedragen». »Denne berömlige författare, som med mycken skicklighet nästan flitigare än någon annan som helst de senare åren fört en för svenska församlingen nyttig penna, bör blifva omständligare känd». Därpå meddelar han M:s fullständiga merit- och tjänsteförteckning, hvartill fogas följande anmärkningar: »Af Strängnäs konsistorium var han i första rummet uppförd på förslag till Kumla pastorat 1790 och har af samma konsistorium efter 3 års förökade förtjänster och erhållen doktorsvärdighet från förslag till samma pastorat 1793 blifvit utesluten». — »Det hörer till förtjänstens och lärdomens men närmast till Strängnäs stifts historia, att denne man nu icke funnit något rum på förslag till ett större pastorat». Med honom stod Wallqvist i så intim förbindelse, att man i de Wallqvistska manuskriptsamlingarna i Strängnäs återfinner bl. a. följande:

Femte samlingen: n:r 4 »biskop Möllers memorial till konsistorium i Visby, angående rektor Lyths sidovördnad för sig»;

n:r 5 »rektor Lyths förklaring och ett dess memorial»; n:r 6 »biskop Möllers anmärkningar därvid». — Att Möller, som 1796 utnämndes till biskop i Visby, från denna ort sände Wallqvist dylika manuskript, visar, huru förtrogna vänner dessa stiftschefer voro.

Af dessa och andra skäl har jag fått den uppfattningen, att Möller sannolikt är författaren till ifrågavarande afhandling. I hvarje fall har Wallqvist utan tvifvel med välbehag tagit del af densamma, eftersom den äger en mot Verelius' förutnämnda skrift så afgjordt stridande tendens.

Tydligast kommer denna skarpa motsats mot Verelii »Dissertatio de Hierarchia» till synes, då det gäller tolkningen af Luk. 22: 24 f. jämfördt med Matt. 20: 24 f. och Mark. 10: 41 f. Verelius skrifver härvid: »Kristus har ock icke velat, det somlige af församlingens föreståndare skulle vara högt öfver de andre, hvarföre han hårdeligen bestraffade sina apostlar, när de sins emellan tvistade, hvilken som skulle vara den ypperste, sägandes till dem: *Världsliga konungar regera; och de som maktena hafva kallas nådige herrar: Men I icke så»*. Emot en sådan tolkning af detta och andra bibelspråk — »mitt rike är icke af denna världen» (Joh. 20: 36); »vårt borgerskap är i himmelen» (Fil. 3: 20) —, att Kristus (eller Paulus) med dessa ord »velat sätta gränser emellan kyrka och stat», inlåter sig vår afhandling från Wallqvistska tiden i en utförlig och ingående kritik. »Dessa ord», heter det, »ansåg man som de privilegier, med hvilka Kristus icke allenast har upphöjt staten till höghet och värdighet framför kyrkan utan ock begåfvat honom med värdighet och makt att öfver henne regera men däremot förbjudit henne att någon utvärtes heder samt värdighet och makt eller välde sig tillägna. För att så mycket mer skilja henne vid allt sådant gjorde man sig ock den slutsatsen, att, emedan kyrkan var Kristi rike, borde hon ock inrättas på ett sådant sätt, som liknade Kristi tillstånd, medan han var i världen, och alldenstund Kristus under hela sitt synliga vistande här i världen har varit fattig, förnedrad och föraktad, så borde ock hans synliga kyrka här på jorden med ringa aktning, låghet och fattigdom såsom dess rätta egenskaper utmärkas. För att finna hvad för ett djup af orimligheter denna stats- och kyrkostyrelses system innefattade, därtill behöfves

icke mer än att erinra sig den kristna lärans allra första bokstäfver; blott af den sistnämnda af de uppräknade omständigheter blir man strax varse, hvad allt det öfriga har att betyda; ty att lära Kristi folk att efterfölja Kristi fienders exempel och uppsåtligen bjuda till att förnedra sin numera utaf Gud upphöjde Frälsare, förnedra honom genom förnedring af hans verk och hans rike, sådant var ju en lärosats, som icke gick långt ifrån uppenbar blasphemie». Så skarpt bryta sig åsikterna mot hvarandra i dessa bägge afhandlingar!

En annan punkt, där de icke mindre tydligt strida mot hvarandra, torde ock böra framhållas. Verelius, som anser förfallet inom kyrkan, när och hvarhelst sådant kunnat uppvisas, väsentligen bero på hierarkiens uppkomst och utveckling, skrifver bl. a. så här: »Så hafva de senare tider dock utvist, att mänsklig vishet är en dårskap för Gud. Ty den vedervärdighet och elände, som sedermera tryckt församlingen under en fast oöfvervinnelig träldom, hafva sitt ursprung och upprinnelse från denna nya slags biskopshögheten, som obetänksammeligen stiftad blef i tanka att således förebygga inbördes afund och missförstånd ibland de annars jämnlika åldermännen». — »Biskoparna kunna ju intet allena sköta Herrans vingård uti stiftet; är alltså af nöden, att det förordnas trogna och flitiga arbetare och medhjälpare, som kunna uppfylla, hvad de ej medhinna. De förordna ock väl nog många, men huru bekvämliga och skickliga de äro, har församlingen i långlig tid fått erfara. Åtminstone lärer ej någon kunna neka, det ingenstädes i världen så rå och otillberedde ämnen utan åtskillnad tillsättas som här i landet. Apostlarne tillsatte äldste eller lärare, som redan själfve hade lärt, hvad som hörde till en församlings styrsel, och genom händers påläggande fingo sådan profetisk nåd och anda. Men hvad skall man säga om våra lärare, som ofta komma därtill, innan de en gång fått skägg på hakan? Kanske de lära fylla opp med sin lärdom, hvad som felas i åldern? Ja, det vore väl till önskande, men mestadels händer det dock annorlunda, så att man hos sådana skall föga finna annat än ett ohyfsadt väsende och oförstånd. Vill du veta ursprunget till denna olyckan, så är till veta, att den består uti en elak och illa handhafd ungdoms undervisning uti skolor och gymnasier; börandes biskoparne, som tillvällat sig inspektion

och vårdnaden, stå därföre, att ungdomen antingen lärer intet eller ock hvad som ej duger».

Icke mindre ampert uttalar sig den föreliggande afhandlingen från Wallqvists tid gent emot statsmaktens inflytande öfver kyrkan. »Emot den ström af ogudaktighet», heter det, »som utur så förryckta religionsprinciper härflutit, har det andliga ståndet alltid funnits så mycket mera svagt att kunna göra tillräckligt motstånd, som det dels redan hade lämnat ifrån sig sina bästa vapen, då nyssnämnda falska principer ettablerades, hvarigenom ogudaktigheten fick tillfälle att med Jesu egna ord förskansa sig emot alla påminnelser, dels inom sig själf har måst tåla eller se sitt stånd uppfyllas med sådana ledamöter, som varit intagna af ännu slemmare praktiska religionsprinciper. Det senare kan aldrig nekas, såsnart man besinnar, huru det ofta tillgår med besättandet af de sysslor, som höra till det andeliga ståndet och predikoämbetet; ty som högsta makten utöfver alla kyrkoärender samt däribland att besätta sysslorna är uti världslig hand, så har icke sällan händt, att de blifvit besatta med sådana personer, som, utan grandelig lärdom och utan all rättsinnig afsikt, genom tillbedjande af denna världenes herrar och för öfrigt genom de nedrigaste vägar med uppoffring af Kristi rikes ändamål hafva sökt sin befrämjelse; huru skola dessa sedermera ifrån världsligt sinne omvända sina befordrare, som så väl känna deras egen alltför stora världsligsinthet? Det förra är klart af den visa, som dagligen sjunges, så ofta som någon emot de världsliga afsikterna stridande proposition råkar att komma ifrån predikoämbetet: Mitt rike är icke af denna världen. Världsliga herrar regera — I icke så. Dessa Jesu ord äro ju länge sedan blefne till ett ordspråk, hvarmed all sådan föreställning på det förakteligaste afvisas. Således har först andeliga ståndet genom gifven anledning till dessa falska begrepp förledt det världsliga. Sedan har världsliga ståndet genom sin missbrukade makt korrumperat det andeliga. Men andeliga ståndets korruption i ett land kan aldrig aflöpa utan att dubbelt igen fördärfva sina fördärfvare; och så vidare allt i sin tur. Igenom dessa gradationer har fördärfvet i protestantiska församlingen omsider stigit till den höjd, att det nästan aldrig kan stiga högre».

De paraleller, som jag här i tvänne punkter fört fram, utvisa nogsamt, huru vidt skilda de bägge författarnes synpunkter varit. Utan att ingå på någon argumentering för och emot de olika åsikterna, hvilka tvifvelsutan hvar för sig häfda ett i mångt och mycket berättigadt betraktelsesätt, skulle jag här vilja framhålla, att, om den Veerlianska skriften med rätta vann erkännande för sin skarpsinnighet, så ger enligt min uppfattning den andra afhandlingen icke efter i logisk skärpa och konsekvens. Åtminstone den svenska upplagan af Verelii broschyr blef förbjuden och indragen. Måhända var det därför, som författaren till afhandlingen »Om nödig reformation» etc. icke ens antydningsvis nämner den. Ty att han vid nedskrifvandet af sina tankar haft ögonen på densamma, därom lär väl knappt kunna råda något tvifvel. Förutom de tvänne uttalanden, som här ofvan jämförts, skulle åtskilliga andra beröringspunkter kunna påvisas.

Att denna uppsats om kyrkostyrelsen, som jag funnit i de Wallqvistska Strängnäs-papperen, är rik på originella idéer och uppslag, finner den intresserade läsaren strax. I den första paragrafen utredes på ett mycket tilltalande sätt förhållandet mellan stat och kyrka enligt deras »rätta begrepp». »Stat utan kyrka vore en ateistisk och kyrka utan stat en fantastisk sammansättning». Andra paragrafen går bl. a. till rätta med den orimligheten, att kyrkan skulle vara lika med det andliga ståndet och staten lika med lekmännen. Tredje §:en innehåller en historisk framställning om statskyrkogemenskapens uppkomst i Konstantin den stores dagar, och denna historik är alltigenom så anti-Vereliansk som möjligt. Det största felet med denna gemenskap åskådliggöres så, att staten säges ha varit en lydande kropp med ett befallande hufvud, kejsaren, kyrkan åter en högstrålande kropp med ett underdånigt hufvud, biskoparne. Vidlyftigast är den fjärde §:en, som fortsätter historiken fram till författarens dagar. Den torde ock utgöra kärnan i hela afhandlingen. Den sista §:en om botemedlen äger äfven ett stort intresse, men den synes hvila på en något för stor optimism och sangvinisk tanke om effekten af de föreslagna reformerna. Dessa röra sig alla omkring den tanken, att sådan kungen är, sådant är ock folket, »ad exemplum regis totus componitur orbis», hvilket visserligen är en stor sanning, men författaren saknar gifvetvis utvägar att garantera

konungamaktens rätta utöfning, äfven under förutsättning af de reformers genomförande, vid hvilka han fäster så stora förhoppningar.

Den andra af de afhandlingar, som jag funnit i andra bandet af de Wallqvistska Strängnäs-samlingarna, förekommer där under n:r 4 och följer omedelbart efter den förutnämnda »Om nödig reformation» etc. Den är ock skrifven med samma stil och häntyder genom sitt innehåll uppenbart på samma författare. Jag inför äfven denna i sin helhet.

II.

Några artiklar, i hvilka vår evangeliska kyrkas lärosätt tarfvar förbättring, så framt religionen emot naturalister, socinianer och andra irreligionister rätt skall kunna försvaras.

Den alltför stora skada, evangeliska kyrkan af religionens uppenbara fiender redan har lidit, särdeles i Tyskland, hvarest de inom en kort tid haft den framgång, att snart sagdt alla högre lärosäten finnas af dem intagne, bådar religionen jämväl i vårt fäderneslaud ett ganska bistert öde, så framt icke den med så stora steg annalkande faran i rättan tid förebygges.

Det första till sådant ändamål ledande steget lärer vara att opartiskt undersöka, hvad det egentligen är, som gifvit fienderna så segrande vapen emot vår allra heligaste lära och gjort, att alla till hennes försvar emot dem härtills brukade medel så fruktlöst aflupit.

Ingen lära, som är till sina delar väl sammansatt och fulleligen med sig själf öfverensstämmande, kan någonsin råka i det förakt eller finna så mycken motsägelse, att man fruktar henne blifva allmänt vedersakad. Därföre och som vi beklagligen till öfverflöd hafva måst erfara, hurusom den vördnad, som man i så lång tid burit för vår läroform, mer och mer lutar till undergång, helst den med en så ogemen djärfhet å alla sidor anfäktas och fiendernas antal dagligen ökas, så lär icke vara rådligt, att vi längre smickre oss med den härtills trodda verkets fullkom-

lighet, utan är fast mera hög tid att med bortläggande af sådan fördom se noga till, om icke antingen i själfva saken eller i lärosättet något hufvudsakligt fel ligger förborgadt, som gör våra motståndares ondska så högst uppretad. Saken, som är vår evangeliska lära, kan så mycket mindre hafva något fel, som den är omedelbart hämtad utur Guds uppenbarade ord, de profetiska och apostoliska skrifter, bestående alltså icke af annat än gudomliga sanningar. Men annat måste vi medge om lärosättet. Som alla människoverk äro ofullkomliga, så kan icke heller detta frikallas för att vara möjligheten af fel underkastadt. Hvilka fel kunna göra, att sanningen, ehuru förundransvärd kraft hon har i sig själf att nedslå allt motstånd, ändå icke får rätt bruka sitt ljus och sin styrka. Ty om till exempel ett lärosätt befinnes vara så inrättadt, att de sanningar, hvilka borde stödja hvarannan, icke utan styckade och strödde förekomma, så att det naturliga sambandet saknas; om det, som sist borde läras, först föreställes och det första sist, om några delar finnas afglömde, som vid sammansättningen kunna umbäras, så att här eller där träffas en länk borta ur kedjan, och isynnerhet om några begrepp antingen så utvidgas eller så inskränkt tagas, att de däraf dragne slutsatser alldeles omkullstöta hvarannan, så har man icke långt efter orsaken, hvarför en af idel hälsosam lärdom bestående lära kan blifva både misstänkt, hatad och förnedrad. Icke anklagar jag vårt lärosätt för alla nyss uppräknade fel, men som det dock torde vidkännas några, så yrkar jag endast nödvändigheten af pröfning och det i anledning af en i kristna kyrkan, så ofta som villfarelser uppkommit, härskande sed.

Huru sorgfällige voro icke i det målet de första 5 seklernas lärofäder? Hade det grasserande kätteriet fått sin upprinnelse af något mindre välpassadt talesätt, så hade man bort de uttryck, som ante motam controversiam varit i bruk, och införde andra, som ej voro det kätterska bruket underkastade. Var anledningen tagen af något ämne, som förut ej varit påtänkt eller omständligen utredt, så betänkte man sig däröfver, rådfrågade skrifterna och lade till hvad som fattades i trosläran, hvilken alltså mer upplystes, förbättrades och så vidare. Huru troget följde man icke detta exempel jämväl i lutherska reformationstiderna? Så mycket högre tyckes fördenskull sådan omtanke vara nu af nöden,

då kristliga religionen icke till en eller annan lärosats utan till hela sin byggnad och alla grunderna på ett förrädiskare sätt än någonsin uti hedniska och barbariska tider angripes. För sådan orsak och i betraktande af den höga makt, som däruppå ligger, att ett så angeläget göromål en gång företages, har jag ej kunnat låta tillfället förbigå, med mindre jag fick tillkännagifva, hvad jag för min ringa del fast med en alltför otillräcklig insikt har i förenämnda måtto funnit vara anmärkningsvärdt. Ingen kan i högre måtto misstro sig själf, än jag är öfvertygad om dessa påminnelsers allt för stora ofullkomlighet. Men om ej annat därmed uträttas, så torde de liksom gifva anledning till någon sådan åtgärd, hvarigenom ändamålet kan vinnas och jag äfven blifva bättre upplyst. I förtröstan hvarpå jag utbeder mig att kortligen få uppräkna några i vårt lärosätt antagna uttryck, om ej lärosatser, af hvilka naturalister och socinianer till sin förmån emot vår religion lätt kunna göra och äfven hafva gjort den skadligaste tilllämpning.

1:mo. Det första och förnämsta däribland är den i alla inledningar till dogmatiska teologien förekommande afhandlingen om det så kallade naturens ljus och de stora ting, som därmed kunna åstadkommas, såsom naturlig religion, naturlig teologi, naturlig både gudsfruktan och alla andra dygder; hvilket allt blifver så kalladt, emedan det anses för en verkan af vår, änskönt fördärfvade, naturs egen kraft. Sådan mening tyckes väl sedan blifva liksom återkallad i artikeln om arfsynden, hvarest vår natur beskrifves vara på allra djupaste sätt samt innerst och så i grund fördärfvad, att den uti allt andeligt hänseende verkligen ej annat har att innebära än idel mörker, afvändhet ifrån eller afsky för Gud och en total oförmögenhet till allt godt samt lika så stor benägenhet till allt ondt. Men längre fram i vår troslära, nämligen i artiklarna om nådens verkningar, kommer likväl natursljuset åter att omtalas, fastän alltid såsom skadligt, emedan det härrör af en fördärfvad natur, kunnande alltså hvarken till människors kallelse in på salighetens väg eller i förberedelserna till omvändelsen det ringaste att bidraga. Likaså blifva äfven de däraf härflytande dygder, som hos hedningarna sig visat, ansedda tillika med alla deras i historien berömde ärbara gärningar, med hvilkas betraktande några våra teologer så oförsiktigt förfarit,

att de rent ut kallat dem för *skenfagra synder* (splendida peccata) efter de icke af tron utan af *naturens ljus* och *orena källa* härflutit, hvarom våra med pelagianer och synergister oändligen förda trätor till öfverflöd vittna.

Huruson naturalismen af dessa omständigheter hämtat sitt första upphof och misstroende till vår lära, såsom mindre med sig själf öfverensstämmelig, samt äfven tagit sig anledning att neka både syndafallet, arfsynden och upprättelsen och att i det stället anse naturen begåfvad med ett fullkomligt ljus samt i allt öfrigt utan åkommit fördärf vara sådan, som Gud allra först skapat honom, är tydligare än att jag behöfver nämna.

Vi hafva ock fåfängt sökt förklara det i hop med *natursmörkret* sammanparade *natursljuset* såsom antingen en lämning af människans medskapade fullkomlighet eller ock en ifrån förnuftiga kreaturs eller tänkande varelsers väsende, hvilket aldrig förgås kan, oskiljaktig egenskap. Ty sådan förklaring veta dessa vederparter allt för väl att vederlägga med kristna lärans egen beskrifning på de fallna änglarnas invärtes olycksaliga tillstånd, hvilka alls ingen sådan lämning af sin forna fullkomlighet äga men hafva ändock icke förlorat tänkande varelsers väsende utan *känna* väl *Gud*, fast de ej älska honom, utan oupphörligen för honom *bäfva*. Annat måste vi ock medgifva, att ett förnuftigt kreaturs blotta väsentliga förmögenheter, förstånd och vilja, i sig själfva äro och annat det uti dem upptända ljuset, hvartill ibland annat fordras moraliska känslor, hvilka såsom en instinkt leda både tankar och vilja in på Gud såsom det högsta goda; men vare sig därmed huru det vill, så fullfölja dock vederparterna sin slutföljd, att, om människonaturen af egen kraft äger ett sådant *ljus*, som sagdt är, så kan den icke tillika bestå af idel mörker eller vara så djupt fördärfvad, som kristna läran föregifver. Korteligen, så länge bägge dessa delars upphof och motverkan på hvarandra ej bättre åtskiljas, än vi härtills plägat det göra; så var ingen undflykt för naturaliska tillvitelser möjlig. Jag önskar fördenskull högeligen, att det mer berörda ljuset, som otvifvelaktigt är alla människor medfödt, måtte både härledas från ett bättre upphof än vår fördärfvade naturs egen kraft och jämväl få ett namn, som bättre utmärker dess rätta ursprung samt skiljer det

ifrån medfödda fördärfvets skadliga verkningar, hvarom mera nedanföre.

2:do. Det andra stycket, som ifrån fienden till vapen emot vår religion, med ej mindre framgång, plägar användas, är, att vi medgifva, hurusom denna syndiga världens uppehållelse samt den öfver det fallna människosläktet fortfarande *gudomliga försynen* med alla de timliga välgärningar, som den innefattar och i naturens rike varda oss bevista, såsom rättigheten att äga och besitta jorden, råda öfver kreaturen samt efter eget godtycke till nytta och bekvämlighet bruka alla på jordklotet skapade ting, att allt detta *härrör icke af den i Kristo gifna nåden utan tillhörer människosläktet* utom densamma, *i kraft af* den nåd som i *första skapelsen meddeltes*, *gratia primi articuli* kallad.

Oansedt vår mening härmed aldrig har varit att säga någonting mer, än blott hurusom hufvudändamålet af vår återlösares stora verk icke är att blott timligen utan fast mera andligen och evigt frälsa oss samt att de timliga välgärningarna, ehuru de åtfölja hans godhet och nåd, ändå icke kunna utgöra en nog värdig orsak, hvarför Guds son skulle blifva människa; så hafva icke dess mindre adversarierna äfven däraf fått tillfälle att sluta, hurusom vår lära strider emot sig själf, helst en ibland kristliga religionens största och väsentligaste grundsanningar är, att syndafallet gjorde människan förlustig all den nåd och välsignelse, som hon i skapelsen hade undfått; störtandes henne under all både timlig och evig förbannelse. I synnerhet draga de häraf den farliga slutsats, att om syndafallet ej hade mer att betyda eller förtörnade Gud högre, än att han i hela 70 à 80 åren, eller så länge människor här i tiden lefva, kan med godhet och nåd omfatta hvar och en enda, fast de ingen frälsare fått hade, så kan ingen orsak gifvas, hvarför ej Gud efter detta lifvet och i evigheten skulle vilja göra dem ännu mycket mera lyckliga och saliga, så framt de efter det kunskaps ljus, som han i naturen dem meddelat, här fortfara att troget tjäna och dyrka honom. Huru lätt blifver dem icke sedan att neka försoningens nödvändighet med allt hvad vi däruppå bygga.

Således är klart, att, när bägge omständigheterna, nämligen hvad vi först hafva medgifvit angående *naturens ljus* och sedermera om de *timliga Guds välgärningars upphof*, när dessa om-

ständigheter sammanläggas och förenas med den däraf omedelbart följande slutsats, att hvarken in- eller utvärtes lycksalighet i någon särdeles mån genom syndafallet hos människor förstörd blifvit, så behöfva naturalisterna till hela sitt ändamåls vinnande icke utaf oss låna flere principer.

Dock lämna vi dem ännu flere och ibland annat 3:o. Ett föreställningssätt om *Kristi konungsliga och profetiska ämbeten*, som uti dessa stridigheter icke länder oss till försvarsmedel.

Att alla Guds välgärningar, såväl timliga som andliga, blifva oss icke allenast för Kristi skull såsom den enda förtjänande orsaken utan ock igenom Kristum allena samt af honom såsom den enda omedelbara förvaltaren beviste och meddelte men icke dessutom och omedelbart af en på synden förtörnad Gud, sådant är, hvad vi i kraft af hela vår trosläras analogi tro böra. Ty af Guds heliga och syndens oheliga natur följer, att det gudomliga majestätet icke omedelbart kan med ett i synd besmittadt kreatur sig befatta, hvarken att lära och undervisa eller att med nådesvård och omsorg densamma styra och regera. Just därför hafva vi fått en medlare, som antagit vår natur och i samma natur undfått *all makt både i himmelen och på jorden*, på det han måtte detta stora gudomliga verk kunna utföra. Härom har den heliga skrift varit så mycket mer sorgfällig att noga underrätta oss, som hon aldrig försummar något tillfälle att visa, huru afbruten och upphäfven all omedelbarhet i umgänget emellan Gud och människan genom syndafallet vardt, icke en gång tillstädjande oss att med våra samtal i bönen nalkas Gud utan igenom medlaren. Till hans ämbete höra fördenskull alla förrättningar, som angå människors upphjälpande utur deras uselhet och nöd, af hvad namn den vara må. Och ehuruväl dessa förrättningar indelas till tre ämbeten, så utgöra dessa tre likväl icke mera än ett hufvudämbete, som är frälsnings- eller medlareverket, under hvilket alltså det profetiska och konungsliga likaså väsentligen som det prästerliga måste vara innefattade.

Men detta är hvad som icke med full laggrannhet plägar iakttagas, ty Kristi ämbeten merendels så föreställas, att det prästerliga allena utgör hela frälsningsverket samt att de öfrige bägge synas vara, utom medlareämbetet, endast såsom åtföljder af hans gudomliga natur Kristo tillhörige. Således till exempel

beskrifves alltid hans konungsliga ämbete bestå däruti, att han tillika *med Fadren och den heliga Ande regerar,* hvilka Gudomspersoner likväl ingalunda äro människosläktets medlare.

Hvad detta gör till den saken, som nu är i fråga, märkes väl icke strax så påtagligen men uppenbarar sig så mycket starkare uti nästföljande lärostycke, nämligen

4:o. En teori om Kristi rike, som alltför mycket gynnar naturalismens afsikter.

Att hela den af Kristus återlösta världen tillhörer honom med allra fullkomligaste och oinskränktaste egendomsrätt; att världen allt sedan synden kom uti henne ej har kunnat bestå eller än i dag äger sitt bestånd under annat villkor än att tro på honom samt erkänna honom allena för sin Herre och styresman; att alla människor hafva uti sina första föräldrar, då nådeförbundet ingicks, hvarigenom allmänna upprättelsen skedde, hvilken igenom det första evangelium i paradiset förkunnades, till detta villkor sig förpliktat, och att de för ingen annan orsak eller till annat ändamål än att kunna det uppfylla varda af en nådig Gud under sitt syndalopp ej allenast uppehållna utan ock med hvarjehanda välgärningar omfattade, äro sanningar, på hvilka kristliga religionen såsom sina yttersta grundpelare hvilar och utom hvilka icke heller densamma kan önskligt bestånd äga. Och däraf följer ovedersägligen, att hela den världen, som utgöres af människosläktet, är det *riket,* öfver hvilket *Kristus* och ingen annan med oinskränkt makt och myndighet i kraft af sitt medlareämbete regerar. Men af det att vi, som förberördt är, hafva ifrån nåden i Kristo skilt uppehållelsen och all timlig förläning, så har jämväl händt, att vi icke ihågkommit, under hvad villkor människosläktet åter bekommit sina uti skapelsen undfångna men genom fallet förlorade utvärtes förmåner. Däraf har ytterligare händt, att vi som en filosofisk lärosats hafva måst tåla den meningen, att människor på en äldre grund, än själfva Kristi rike, äga och besitta alla dessa förläningar, blott för det de äro människor, lika mycket på hvem de tro, hvilken Gud de dyrka och hvad för religion de göra sig; ja det som värre är, att jorden med hvad därpå är efter Guds och naturens lag med lika så stor om ej större rätt tillhörer dem, som icke äro undersåtar i Kristi rike, som dem, hvilka sig därtill bekänna, jämväl dess argaste

fiender, och af detta så mångfaldiga underlåtandet att rätt betrakta sammanhanget af ändamål och orsaker, för hvilka Guds uppehållande nåd låter människorna här lefva, nämligen hurusom det allt sker för Kristi skull och till den ändan, att de måtte blifva Kristo underdånige såsom rätte och trogne ledamöter af hans rike, jämte det att man, såsom nyss sades, icke rätt förklarat hans vidsträckta regeringsämbete, har det omsider kommit så långt, att rätta begreppet om *Kristi rike* så alldeles försvunnit utur själfva kristenheten, att man under detta namnet icke förstår annat än ett slags rätt, den Kristus skall likasom hafva betingat sig att ur den stora människohopen få till sig kalla och omvända några samt af dem stifta sig en kyrka och församling, öfver hvilken han äfven så skall likasom hafva betingat sig att i andlig och osynlig måtto själf få regera. Åt detta lilla samfundet lämnar man väl i figurlig bemärkelse namn och äretitel af ett rike samt någorlunda beviljad rättighet att här på jorden hafva sitt säte och hemvist, dock så, att det ingalunda får tillägna sig någon timlig och jordisk förmån af egen myndighet eller för sig själf och såsom Kristi rike, utan skall det fast mera i sådant afseende räkna sig för främling här i världen och således skyldigt att i utvärtes måtto dependera utaf de för jordiskt ändamål på egen och självständigare grund inrättade världsliga riken för att på deras nåd få subsistera. Hvaremot likväl dessa jämväl å sin sida skola vara skyldige att hellre hos sig tåla och skydda än hindra och förstöra Kristi rike, alldenstund detsamma med sin heliga lära icke annat kan än vara dem såsom jordens rätta egendomsherrar till god ordning och skick uti alla lofliga föremål behjälpligt. I stället för att anmärka, hvad naturalisterna häraf kunna sig begagna, anmärker det sig själf, hurusom hela vårt lärosätt i denna punkt är pur naturalism.

Nödvändigare torde det vara att erinra, hurusom högsta angelägenheten fordrar, att såväl nyss anförde teori i gemen varder rättad som ock i synnerhet att Kristi ord till Pilatus: *Mitt rike är icke af denna världen*, och till lärjungarne: *Världsliga konungar regera etc.*, en gång varda rätt förklarade; ty ehuru klart det är, att Kristus därmed bestraffade den flärd, egennytta, högfärd och fåfängliga ärelystnad, som af den ogudaktiga världen särdeles ibland hedningar plägade bedrifvas vid de under hans

gudomliga försyn här på jorden tillkomne regeringsämbeten tvärt emot det ändamål, för hvilkens skull han låtit dem inrättas, med hvilka straffbara upptåg och åtbörder han fördenskull ingalunda kunde tillåta, att hans höga styrelses afsikter och sätt förblandades, så blifva dock dessa orden ofta på ett för kristna religionen och samhället ganska vådligt sätt midt ibland oss själfva missbrukade. Hvem känner icke de många förkastliga tillämpningarna däraf, som af världsligt sinnade personer i våra krist-politiska samhällen gjorda blifvit dels för att trotsa och ifrån vissa medborgerliga rättigheter utesluta sådana ledamöter, som egentligen hafva Kristi sak i samhället att uträtta, dels ock för att tillägna sig själfva såsom världslige en likasom priviligerad frihet att ej åtlyda Kristi lag, efter hans rike icke är af världen och han dock erkänt världslige herrar berättigade att däröfver befalla? Ömkeligast härvid är, att kristne, som med sådana tänkesätt vilja draga sig och sitt världsliga verk ifrån undergifvenhet för Kristi rikes spira, betänka ej, hurusom de i och med detsamma jämväl undandraga sig att regeras af honom, som är *härlighetens Gud* och *vår Herras Jesu Kristi fader* samt ett med Kristo, erkännande för sin högsta styresman någon annan, jag vet icke hvad för en *denna världens Gud*. Så långt sträcka sig likväl icke en gång själfva naturalisterna utan erkänna likväl, att en evig och allsmäktig Gud och skapare är den, som innehafver allt välde och makt att öfver dem regera, glädjande sig tillika med socinianerna allenast däröfver, att de höra kristne själfva icke hålla Kristus för den rätta och högsta världsregenten. Huru kunna vi då undra, om de förra alldeles icke och de senare ej för sann Gud vilja honom erkänna? Hvad som än vidare bidrar till att icke allenast hos desse motståndare utan ock, ty värr, hos många inom vår egen kyrka underhålla det nyssnämnda föraktet, äro:

5:o. De allt för svaga skäl, med hvilka vi uti artikeln *om kallelsen* bevisa, att Kristus med någon allvarlig sorgfällighet söker plantera, utvidga och förkofra sitt rike.

Härmed blifver ju på det sättet uti våra afhandlingar tillställdt, att, sedan vi förutsatt eller för en afgjord sak antagit, att alla människor, som födas utom den synliga kyrkans gemenskap, ligga än i dag i samma djupa fördärf, som våra första föräldrar lågo, innan de upprättades, nämligen stadde utan nådaförbund

och alla nådemedel samt utan all kännbar verkan af den i Kristus gifna nåden, både inom och utom dem; likaledes att denna nåden verkligen icke har någon befattning med dem, förrän hon gripit dem an med det uppenbarade evangeliska ordet, så att de få höra eller läsa och inhämta detsamma, men vi tillika funnit, hurusom både vår tids erfarenhet och all världs historia intygar, att icke 1,000:de delen af människosläktet har fått den förmånen, helst därmed gått så olika till, att än hafva flere 1,000 år förlidit, under hvilka hela världen blifvit lämnad i sin blindhet, utom ett enda folk, åt hvilket han unnat sitt uppenbarade ord, än åter har han gjort anstalter att utsprida detsamma ibland alla människor, hvilket dock strax därpå hafver upphört, så att ordet återigen kommit att stanna inom en ganska liten del af jordens krets; sedan vi nu gjort oss alla dessa föreställningar och vi sett möjligheten att undvika alla de farliga slutföljder, som häraf ville omedelbart följa, så hafva vi omsider funnit oss nödsakade medgifva, att Gud *icke rundligen* kallar alla utan endast få människor, men tillika påstått, hurusom det är nog, att ingen finnes vara alldeles *utesluten*, emedan han åtminstone uti Adams och Noaks tid, nämligen i dessa sina stamfäder, blifvit kallad och förmodligen jämväl uti apostlarnes tid, om hvilka sistnämnde man utom eller emot historisk sanning föregifver, att dessa skola gjort en så vidlyftig vandring omkring hela den bebyggda världen, att evangelii kunskap kommit till alla människor, som då lefde. Hvad åter det vidkommer, att Gud låter bero vid en så *sparsam kallelses* förunnande åt den allra största och otaligaste människohopen, så tillstå vi, hurusom ingen annan orsak kan gifvas till ett så underligt förhållande, än att han därmed antingen måtte hafva velat träffa det förakt, som deras forna stamfäder och dessa med dem hafva begått emot den då förunta kallande nåden, eller ock, att han därmed velat bevisa, huru outrannsakliga hans vägar äro.

Utom det att ingen kristen annat kan än tycka ömt vara då han ser, att den tröstefullaste af alla kristendomssanningar, den nämligen som skall förklara *Guds uppsåt att till saligheten kalla alla människor*, ställes uppå så vacklande grunder, så öppnar man ock härigenom åt irreligionisterna det önskligaste fält att utbreda sina skändliga försmädelser emot de kristnas Gud och

frälsare, huru olik han kan vara sig själf i sina afsikter och så litet mån om att vinna sina ändamål: En frälsare, som utgifvit sig i döden för människor, på det han skulle frälsa dem alla, men ställer dock med flit så till, att minsta delen därom kunna få kunskap och blifva frälsta.

Vid förbigåendet torde jag äfven få erinra den viktiga omständigheten, att reformerta kyrkans grofva villfarelse *om det orillkorliga Guds beslut angående människors förkastande eller utväljande till salighet* ifrån ingen annan källa kan hafva härflutit än från den uselhet, hvarmed man afhandlat artikeln om kallelsen, ty huru hade väl Calvinius någonsin kunnat falla på en både så oförnuftig och ogudaktig tanke, om han sett möjligheten att genom det då för tiden brukliga lärosättet försvara nådens allmännelighet: följaktligen har det beklagliga schisma, som än i dag söndrar bägge protestantiska kyrkorna ifrån hvarandra, endast härifrån sitt upphof.

Hvar och en med mig lärer fördenskull högst önska, att denna påtagliga bristfällighet i vårt lärosätt, för religionens välfärds och Guds namns äras skull, ju förr dess hellre varder botad, hvartill icke lärer fela utväg, så snart de först ofvanberörde suppositioner, af hvilka felet kommer, blifva borttagna.

En annan med nyss anmärkta ämne nära förbunden samt lika så artad och samma förvitelser orsakande omständighet är:

6:o. Jämförelsen emellan gamla och nya testamenternas *oeconomier* samt i synnerhet emellan Guds afsikter med deras så olika inrättning.

Huru gammalt och vanligt är icke att tänka, hurusom den förra endast var inrättad för israeliter och judar såsom det enda folket, hvilket Gud på den tiden hade föresatt sig att hugna med den *rundare salighetskallelsen:* och att den senare åter vardt inrättad för alla folkslag, sedan Gud omsider beslutit att i lika rund måtto för hela den öfriga världen öppna sitt så länge tillslutna barmhärtighets sköte! Och hvaraf sluter man detta? Jo däraf att i gamla testamentet var en stor del af gudstjänsten bunden vid Judalandet och fick icke förrättas utom detsamma: i det nya åter får den på ett och samma sätt förrättas, hvar helst det sker, utan all åtskillnad af orten. I det gamla profeterades väl i Judalandet och däromkring men vetterligen icke i

de aflägsnare världsdelar, i det nya däremot skickades bud ut till de yttersta (så heter det åtminstone) världens ändar. Hvartill kommer, att i nya testamentet finnas inga tecken till en så besynnerlig Guds styrelse öfver det ena folket framför det andra eller sådana stora anstalter till att upphöja ett enda ibland dem och kunnigt göra dess namn och rykte, som utöfver israeliterna i det gamla testamentet medelst den teokratiska regeringen, den majestätiska gudstjänsten, de dråpliga underverken, de utomordentliga händelserna och sådant mera. Men låt oss då en gång betrakta denna så viktiga saken från dess rätta synpunkt, så skola vi strax finna, hurusom alla nyssnämnda skäl vända sig tvärt emot det, som man af dem velat sluta. Att bägge oeconomierna uti Kristus, som är Messias, hade ett och samma föremål; det ena att bebåda denne höge himmelske gästens ankomst på jorden samt tillkännagifva, hvad han ärnade här uträtta; det andra däremot att förkunna hans bortgång ifrån världen upp till himmelen igen samt huru han sitt här nere tillämnade göromål i själfva verket hade utfört och fullbordat: därom är ju intet tvifvelsmål. Som nu helt andra tillredelser och anstalter fordras, då en gäst skall emottagas, än som fordras till att hedra honom, sedan han rest bort; så får ju ingen undra, att gamla testamentets oeconomie ej kunde vara på samma sätt inrättad som det nyas, hvad större delen af utvärtes omständigheter vidkommer. Ibland annat, som fordras, då man väntar en hög och främmande person, är, att rum och ställe, hvarest han må uppehålla sig, måste utses, utmärkas och med sådana tillbehör inrättas, som för hans göromål passa, likaledes att göra allt detta kunnigt, på det de, som vänta honom, behöfva hans hjälp och vilja uppvakta honom, måge veta, hvart de skola vända sig för att komma till sitt ändamål. Däremot behöfves alls intet af alla dessa anstalter, sedan han rest bort, utan hedrar man honom då allra bäst, när man blott förtäljer och utropar hans bedrifter samt visar dem väg, som vilja fara efter honom, där han nu är. Huru förträffligen noga var nu icke gamla testamentets oeconomie afpassad efter det förstnämnda ändamålet, nämligen att på det allra omständligaste utmärka allt, hvaraf man skulle igenkänna Messias, då han kom, och förut veta, hvarest och när det skulle ske samt huru och på hvad sätt han sitt storverk utförande vorde! Huru

fullkomligen är icke jämväl nya testamentets oeconomie inrättad efter det senare ändamålet, nämligen att på det omständligaste förkunna allt, hvaraf vi kunna öfvertyga oss, hurusom det igenom Messias utlofvade stora återlösningsverket är fullbordadt samt huru han genom sitt lidande och död, uppståndelse och himmelsfärd har gått ifrån världen samt banat oss väg att äfven komma till hans härlighets och salighets himmel! Låt oss nu äfven gå vidare och tillse, om icke alla medlen, som brukades i den ena oeconomien, lika så väl utmärka *en allmän kallelses nåd* som de, hvilka nyttjades uti den andra. Emedan det var en obeskrifligen svår sak, innan Frälsaren var kommen i världen och så länge människor ännu icke sett eller erfarit hans närvarelse, komma dem att tro, hurusom en gudomsperson skulle stiga ned ifrån himmelen, antaga människonatur och vistas ibland dem här på jorden samt lida och dö; så fann den gudomliga visheten for godt att icke allenast låta bero vid det förkunnandet därom, hvilket skedde genom ordet af därtill förordnade profetiska sändebud, utan beslöt äfven att såsom medel till denna stora hemlighetens utspridande i världen på ett visst sätt nyttja hela det folkslaget, hos hvilket Messias skulle födas, i ty han gaf dem sådana *lagar, seder* och *rätter*, igenom hvilkas iakttagande hvar och en israelit, likasom klädd uti messiansk dräkt, vardt en budbärare af den stora händelsen, som alla borde hoppas uppå. Därtill hörde jämväl vissa förrättningar vid den utvärtes gudstjänsten, som egentligen betecknade Messiæ person och ämbete, hvilka aldrig fingo göras utom det judiska, som var Messiæ land, på det världen icke måtte blifva förvillad om hvad land han för sig hade utsett, ehuru lofgifvet och befalldt det annars var att i anda och sanning honom allestädes och i alla land dyrka och tillbedja. Därhos behagade Gud med en så besynnerlig styrelse taga sig detta folk an och med så undransvärda skickelser göra det skildt och utmärkt ifrån alla andra folkslag, så att hvar och en kunde liksom taga uppå, att det var någon särdeles stor gudomlig afsikt, som han igenom detta folket ville frambringa. Således voro alla tolf Israels släkten de verktyg och de betjänter, igenom hvilka Kristus verkställde sitt gamla testaments oeconomie, hvaremot han, för att till verkställighet bringa nya testaments oeconomien, emedan saken genom det myckna ljus, som världen redan und-

fått, dels igenom israelitiska författningarnas vidt omkring spridda rykte, dels ock genom Frälsarens egna stora gärningar, var ganska mycket lättad, ej fann nödigt att betjäna sig af mer än äfven så många enskilda personer, som israelitiska släktena voro, nämligen sina såsom sändebud utskickade 12 apostlar, enligt den jämförelse han härutöfver själf anställer Matt. 19: 28; ju större alltså den anstalt var, som fogades i gamla testamentet, dess mindre orsak hafva vi att tänka, att Guds saliggörande nåd på den tiden var mer inskränkt, än hon vardt sedermera; och huru klart framlyser icke såväl den allra största oföränderlighet i Guds en gång fattade beslut att till saligheten i Kristo kalla hela människosläktet som ock den allra skönaste öfverensstämmelse emellan de med så stor vishet därtill förordnade medlen, allt efter som det för ett och samma hufvudändamål bäst passade sig den ena tiden och den andra.

Men huru orätt är icke, att just af de skäl, som så klarligen sådant bevisa, sluta vederspelet, hvilket är, då man däraf, att israelitiska ceremonialgudstjänsten icke vardt utplanterad utom Judalandet och de öfriga stora ting, som Gud gjorde med detta messianska folket, icke heller vederforos andra folkslag, gör sig den tanken, att nästan endast judarna men ej synnerligen de andra otaliga människorna voro Gud om hjärtat, huru de måtte kunna till salighets kunskap föras. Om Guds vishet ej varit större än att ställa till på ett sådant sätt, som vi efter nyssnämnda vår oriktiga tanke skulle tyckt varit det bästa till befrämjande af hedningarnes kallelse, nämligen att, fastän det icke gafs mer än en Messias, följaktligen ej heller mer än ett land och ett folk, som kunde vara hans fosterland och folk, likafullt utmärka dem alla eller åtminstone flere såsom messianska, huru bedragen eller förvillad hade icke världen då blifvit om det rätta och sannskyldiga? Och huru förstördt hade icke därigenom hela ändamålet varit? På lika sätt frågar jag: Om hushållningen med judarna hade varit för judarnas och icke långt mera för andra folkslags skull eller för världen i gemen att hålla henne vaken och uppmärksam på sin tillkommande Frälsare, för hvad orsak hade då Gud behöft på en så hög och lysande skådeplats midt ibland så många andra nationer lyfta upp judarna? Och månne han icke i sådant fall hade funnit det vara långt tjän-

ligare att låta dem i något afstängdare världshörn för sig själfva bygga och bo för att så mycket bättre för sig allena kunna behålla de så enskildt dem förunta salighetsförmåner? Judarne hade alltså icke annat företräde hos Gud framför andra folkslag utom det ena, att de voro utkorade till Messias folk och det därmed förbundna tjänsteverket att bära den till världens upplysning om Messias förordnade gamla testamentets mycket tunga ceremonialiska lyktan, då icke mer än ett folk kunde därtill utkoras. Men att ej heller denna utkorelsen skedde af mannamon eller ensidig kärlek, därom öfvertyga de i Guds ord så ofta förekommande klagomål öfver detta folkets alltför stora ondska, med hvilka klagomål Gud själf beskrifver dem såsom det olydigaste, afgudiskaste samt hårdnackadaste ibland alla folkslag, hvartill äfven kommer, att vissa ibland dem begångne, ovanligt grofva missgärningar i skriften med flit omtalas, af hvilka berättelser knappt annan nytta lär kunna hämtas än att betaga oss förenämnda skadliga fördom. Oss tillhörer fördenskull icke att utrannsaka, i hvad mån den högsta Guden funnit detta folket tjänligare än något annat till verktyg för sina stora ändamål att utvälja. Så mycket är visst, att allra minst kunde hans egna stora verk ibland ett sådant folk blifva förblandade med folkets nationella dygder eller dess påfinning tillskrifna; och kan ej heller någon annan än den allvetande Guden själf veta, om han i sin allvetenhet såg något annat folk framdeles kunna blifva mäktigt af en så förhärdad och omänsklig arghet att efter så många undfångna välgärningar självviljande förråda och korsfästa sin egen saliggörare, detta till det stora försoningsverkets fullbordande så högt nödvändiga hufvudstycket. Emellertid och som af allt detta klart är, att Gud i alla tider varit lika sorgfällig om alla människors salighet, utan att förändra sitt uppsåt, och att nya testamentets nåd icke vardt allmännare, än hon varit förut i det gamla testamentet: så följer, att man icke får utsträcka apostlarnas förrättade ämbetsverk längre, än historiska vittnesbörd det tillåta, helst skälet, som hämtas af skriftens utsago: *Deras ljud är utgånget i all land* etc., lika så väl, i kraft af psalmen 19, jämförd med Rom. 10, angår såväl gamla som nya testamentets och alla tiders till den gudomliga nådens förkunnande, af Gud nyttjade verktyg.

För att äfven anmärka religionsfiendernas förhållande vid denna läropunkten, så har ingen omständighet i så hög grad emot oss uppretat den fameuse Voltaire, ej heller så mycket bidragit att leda en viss framfaren monark på vidriga tankar emot kristna religionen, som att judarna föregifvas i så lång tid hafva framför allt annat folk varit innehafvare af Guds saliggörande nåd och kärlek.

För öfrigt tyckes okunnigheten om gamla testamentets oeconomie, Guds afsikter med densamma och harmonien emellan bägge testamenterna vara det, som allra mest emot oss upprört så väl äldre som nyare socinianer. De sistnämnde äro väl i självfva verket icke annat än naturalister men äro dock så vida värre än andra naturalister, som de tillika företagit sig att draga nya testamentets skrifter på sin sida samt göra Kristi och apostlarnas lära till naturalistisk, sökande alltså på argare sätt, nämligen med skriftens uppenbara gäckande, vinna samma ändamål som de öfrige med sitt uppblåsta förakt. Driffjädern därtill är, att såsom de bekläda läroämbeten i den evangeliska kristenheten, så vilja de hellre skapa om henne till naturalism och inbilla henne likafullt vara kristenhet än uppriktigt bekänna, hvad de självfva äro, och gå ifrån de ämbeten, till hvilkas trogna förvaltning de med så dyr ed men tillika så samvetslöst sig så förpliktat. Sättet, på hvilket de framfara, är att först göra gamla testamentets inrättningar till en vidskeplig lokal- och nationell religion, utaf Moses påfunnen till att lämpa sig efter det israelitiska folkets grofva begrepp och för att tygla deras ohyfsade seder med något slags religionstvång, änskönt de icke voro mäktige af någon på förnuftets sanningar grundad läroform, följaktligen en religion, som med nya testamentets lära alls intet sammanhang skall hafva utan skall vara lika så långt därifrån skild som självfva de hedniska vidskepelserna. När sedermera nya testamentets skrifter skola af dem förklaras, föregifva de, att intet mera däraf är uppriktigt ment, såsom det i orden lyder, än blott och bart det, som med naturliga religionens sanningar instämmer. Allt det öfriga och i synnerhet allt det, som hörer till försoningen, hvaruti gamla testamentets oeconomie åberopas eller tillämpas, såsom offren och andra ceremonier, allt detta förklara de för figuralia talesätt, af helt annan mening än orden innehålla, med hvilka

Frälsaren och apostlarna allegoriserat judars och hedningars vidskepliga religionsprinciper till någorlunda likstämmighet med sin lära och sin (lära) till att icke allt för mycket synas stöta deras förra tänkesätt för hufvudet; hvilket konstgrepp dessa helige läromästare skolat funnit sig nödsakade att bruka, emedan de ej sett sig på annat sätt kunna öfvervinna fördomar och inbiten smak för andra ifrån barndomen inhämtade positive religioner hos dem, hvilka de nu ville till naturalistisk religion omvända. Min oförgripliga mening är, att om dessa den heliga skrifts och dess höga ursprungs så fräcke begabbare hade haft aldrig så litet begrepp om sammanhanget emellan gamla och nya testamentets författningar eller så mycken insikt, att de kunnat eftersinna och lära känna sin okunnighet, så hade de åtminstone blygts att med en så gräseligen oförskämd (sit verbo venia) och alldeles vettlösarghet framkomma.

Samle vi nu allt, hvad härtills anmärkt är, samman, så lärer det befinnas, att hela naturalismen icke grundar sig på annat än vissa bristfälligheter uti vårt lärosätt, hvilka man sammanlagt och till sådana argumentationsprinciper förvandlat, medelst hvilket man söker bevisa själfva läran om fel och stridighet emot sig själf.

Hvaraf följer, att så snart lärosättet i berörde delar varder rättadt, så äro ock dessa fiender allt tillfälle att oss vidare infalla beröfvadt.

Men om rättelserna rätt skola göras, kan sådant icke ske förr, än en hufvudbrist varder borttagen, som har förorsakat alla de öfriga bristfälligheterna. Kommer fördenskull att anmärkas

7:o. *Ett afglömdt stycke ibland* religionsläraus objekter, ett ämne, som aldrig fått någon afhandling, och är fördenskull att anse såsom en utur kedjan bortvarande länk, som hindrar henne att fullkomligen kunna sammanhäftas.

Jag vågar ej strax nämna, hvad som aldrig fått något namn, innan jag först fått bevisa, att det verkligen är till, att det angår religionen och är af den vikt, att det influerar snart sagdt uti alla dess artiklar. Som religionens hela syftemål är, att människor ifrån sitt allmänna och olyckliga tillstånd måtte kunna försättas uti ett bättre, hvilket här i tiden tager sin början och fullkomnas medelst den saliga evigheten; så är väl detta nosce te

ipsum eller att noga känna det tillstånd, i hvilket vi födas, ett af de viktigaste ämnen för en lära, som afhandlar religionen. Men i detta så angelägna ämnet måste man erfara, hurusom en af de omistligaste delar fattas.

De egenskaper, med hvilka alla människor utan åtskillnad födas och som utgöra deras både ut- och invärtes tillstånd, härröra alla utan tvifvel ifrån våra första föräldrar, dock icke ifrån deras första fullkomlighet utan ifrån de förändringar, som tilldragit sig i deras tillstånd, innan de fortplantat sitt släkte; dessa förändringar äro tvänne: *fallet* och *upprättelsen*. Om det förra höre vi mycket talas, hvad för ett olycksaligt arf det tillskyndat oss; men om den senare, huruvida vi därifrån fått något arf eller icke, är i hela vår troslära en högst förunderlig tystnad. Om likväl äfven ifrån densamma något arf tillflutit oss, som vi verkligen åtnjuta, så bör detsamma icke heller förtigas utan så mycket mer erkännas, som Gud annars ej varder af oss rätteligen prisad utan snarare oförrättad, då vi tänka, att han endast velat låta oss erfara det onda och beklagliga men alls intet af det, som bättre var uti våra första föräldrars tillstånd, hvartill kommer, att vi uti sådant fall icke heller rätt känna oss själfva.

Jag vill fördenskull söka till att bevisa, hurusom upprättelsen ej mindre har lämnat oss uti arf gående goda, än fallet har åstadkommit onda *följder;* hvarefter sedan icke svårt blifver att igenfinna, hvad till hvartdera slaget hörer, och bägge delar med hvarandra såväl jämföra som ifrån hvarandra åtskilja.

Hvad alltså bevisandet vidkommer, så behöfves icke därtill mer än hugkomma den osvikliga grundsanningen, att lika gällande orsaker måste hvar i sitt slag, så framt omständigheterna eljest äro lika, medföra lika påföljder och verkningar. Nu var Adams *första synd,* hvarmed han föll, och hans *första tro,* hvarmed han uppstod, tvänne sådana steg, som, ehuru olika till slaget, likväl ej annat kunna än i allt afseende, hvar i sitt slag, skattas för lika högt gällande orsaker. Hans omständigheter eller ställning i anseende till efterkommandena var också alldeles lika, då han föll, som då han upprättades; ty om han både physice och moraliter var ett med dem i det ena, så var han det ock i den andra händelsen. Däraf följer fördenskull otvifvelaktigt, att om hans första synd var mäktig till att draga efterkommandena

in uti fallet och göra dem delaktige af allt det fördärf, däruppå följde, så har ock hans första tro haft äfven sådan makt att draga dem under den honom upprättande förbarmarens beskydd samt göra dem delaktige af all den nåd och förskoning, som därifrån härrörde, nämligen omedelbart och allmänneligen. Nu kommer det an uppå att igenkänna ömse sidors påföljder och skilja dem ifrån hvarandra.

Första synden var ett förbundsbrott, igenom hvilket alltså våra första föräldrar blefvo förlustige af det *förbundet, som Gud med dem strax efter skapelsen hade ingått, foedus operum,* och tillika med sina efterkommande skyldige det att umgälla. Däremot var *första tron* en akt, igenom hvilken de emottogo eller samtyckte *det nya förbund,* foedus gratiæ, hvilket *medlaren på deras vägnar hade hos Gud medlat och för dem afhandlat* samt därefter genom sitt första evangelium förkunnat dem; blefvo alltså efterkommandena tillika med dem i samma förbund intagne.

Det genom första synden timade förbundsbrottet kunde ej annat än medföra mistning af alla de förmåner både för tid och evighet, som det forna förbundet hade tillagt människorna, ifall de det höllo, samt göra dem skyldiga att lida både timligt och evigt straff; däremot kunde det igenom första tron anammande nådeförbundet icke annat än medföra förskoning ifrån dessa straffs bättringstid, bättringsmedel och så mycken återställning af de förlorade timliga förmånerna, som till sistnämnda ändamål hörde eller därmed kunde instämma, samt till åtnjutande af alla, jämväl högre och till evig salighet syftande nådemedel göra dem berättigade.

Utom dess och som synden hade en kraft, af hvilken orsakades hos människan ett invärtes fördärf och likasom ett själens förgift, hvilket inträngde sig uti alla hennes förmögenheter samt uppfyllde henne med de slemmaste begär och de oroligaste sinnets rörelser, som alla tillsammans utgjorde en stadigvarande vanart; så hade ock den af det gudomliga ordets, nämligen första evangelii predikan hos Adam först upptände tron den kraften att införa sinneslugn, dämpa de oroliga affekterna samt hindra de orena begären från att fritt utbryta, hvilken förbättrade sinnesart på ett lika så stadigvarande sätt motverkar den fördärfvade arten, så att ingen här i dödligheten kan i grund aflädas.

Att så är, intyga både skrift och erfarenhet. *Adam födde en son, som hans beläte lik var,* heter det i Gen. 5: 3, sedan han blifvit ifrån fallet upprättad, och hurudant var väl detta belätet? Månne icke af bägge delars följder, både fallets och upprättelsens blandadt? Det är icke utan arfsynd och onda begär men icke heller utan samvetspåminnelser, som städse mana uppå att stå emot de onda begären. Och att alla människor födas sådana, hafva äfven hedningarna blifvit varse.

Här menar jag fördenskull, att man skall igenfinna rätta ursprunget till det så kallade *naturens ljus* samt dess verkningar, *naturliga teologien,* religionen, hedningarnas dygder och den samvetsblödighet eller de dygdefrö, som märkas hos alla barn, jämväl utom kristenheten, innan de fått tillfälle att mer och mer vänja sig följa de onda begärens retelser. Likaledes upptäcker sig uti näst föregående omständighet, hvad rätta upphofvet är till *uppehållelsen* samt den nådiga försynen och de timliga välgärningar, som alla jämväl oomvända syndare åtnjuta; med ett ord alla de omständigheter uti människors allmänna både in- och utvärtes tillstånd, som förmildra det medfödda eländet, hurusom de utgöra icke något *syndaarf* eller *arfsynd* utan ett ifrån våra första föräldrars upprättelse sig härledande *nådearf* eller *ärfnåd.*

I betraktande häraf önskar jag, att ibland våra locos teologicos måtte så många särskilda afhandlingar införas, som nödige äro för att åtskilja de till sin natur så vidt ifrån hvarandra skilda ämnen, och i synnerhet när människans flere *tillstånd* skola beskrifvas, att man då icke förblandar, såsom härtills skett, det medelstånd, i hvilket människor efter upprättelsen födas, med det *djupa eländet,* som var och skulle ständigt blifvit, så framt ej nådaförbundet mellankommit, utan låter hvartdera tillståndet hellre få sin artikel, då äfven de förändringar, som tilldraga sig hos människan i det tredje tillståndet, hvartill hon föres genom *de högre* och i det uppenbarade ordet meddelte *nådemedlen,* nämligen *omvändelsens och helgelsens stånd,* blifva så mycket bättre uppdagade.

Igenom denna åtgärd vinner man strax fullkomligaste anledning och medel till rättelser uti alla de stycken, i hvilka man här ofvanför visat fel. Ty så snart man då funnit, att af den fördärfvade naturens egen kraft intet ljus kan komma och att

hvad man hållit för att vara ett sådant ljus är ett *medfödt* och *ärftligt nådaljus*, så behöfver man ej längre motsäga sig med att än lasta och än berömma detsamma och dess verkningar, icke heller rädas för detsamma såsom skadligt och såsom trons grund skulle falla öfveända, i fall man tillät det att få minsta rum ibland medlen till nådens verkningar, vare sig i *kallelsens eller omvändelsens* förberedelser, såsom bekant är, att man alltid gjort i pelagianiska och synergistiska kontroversier, i hvilka vi för sådan orsak alltid måst duka under, så framt ej vederparterna på annat sätt hade äfven så mycket förvillat sig, utan tvärtom varde vi strax finnande, att detta ljuset är det rätta egentliga, igenom hvilket nåden hos alla människor både inom och utom kristenheten alltid gör sitt första steg, hvarförutan all annan åtgärd vore fåfäng, om ock den, som emotstår eller hindrar hos sig nådens medelst detta ljuset verkande samvetsrörelser, öfverhopades med aldrig så mycket *»uppenbarelses ljus»;* då förstår man ock bättre, hvad Paulus påsyftar, då han uti Rom. 1 och 2 kap. allt detta så klarligen intygar; likaledes att skilja de skriftens språk, i hvilka natursfördärfvet under namn af *mörker, blindhet, kött, köttsligt sinne* och mera sådant omtalas, ifrån de skriftens rum, som hafva antingen de medfödda nådegåfvor eller hedningars dygder eller ock medfödda egenskaperna samfälldt för ämne att beskrifva. Igenom det att ofta nämnda ljus ställes i klar dag och slipper förblandas med fördärfvets mörker, vinner läran om *kallelsens allmännelighet* så mycket, att i stället för det hon nu är alldeles obevist eller bevist med sådana skäl, som långt mera göra henne förnekad, så kan däremot ingen lärosats finnas på fastare fot grundad, än hon nu blifver; ty så snart det besinnas, hurusom alla människor födas icke med *bara arfsynd* utan ock tillika med ett nådaarf, det är intagna i *nådaförbundet* och försedda med ärftligt *nådeljus* i förstånd och samvete samt under en nådig himlaförsyn och styrelse, så snart man ock vidare besinnar, huru oupphörligen *Guds allmänna förekommande nåd* igenom dessa medlen arbetar uppå människans förstånd, hjärta och samvete; kommande därhos i håg, huru oundvikligen nödvändigt det är, att detta arbetet måtte ske först och dessa medlen först nyttjas, innan några andra kunna den ringaste verkan göra, emedan de alla äro danade efter sakens natur och

denna åter sådan, att ingen kan stiga det andra, mindre det tredje steget och så vidare upp till sin förbättring, så länge han motvilligt spjärnar emot det första, så snart man ock därjämte betraktar, huru öppna dessa högre nådens steg och förrättningar genom därtill förordnade medel för hela världen i alla tider varit så i det gamla som nya testamentet; dymedelst att dessa medlens och förrättningars hemvist eller verkstad, den *synliga kyrkan*, i alla tider med så mycken sorgfällighet blifvit planterad, flyttad, kringspridd och alltid så högt uppsatt, att det uppenbarade ordets ljus, som den gudomliga nåden åt henne antvardat att vårda, alltid kunnat kasta sina strålar utöfver hela världen, på det alla, som af nådens första verkan genom dess medel låta sig drifvas att åstunda de högre framstegen, måtte till dem hafva tillgång, så kan ju intet tvifvel vara, att ju hvar människa hvart ögonblick af sin lefnad blifver i rätt ordning, genom rätta medel och alldeles på det sätt, som hennes omständigheter samt ändamålet och sakens natur kräfva, kraftigt kallad till salighet, hvaraf man äfven alltså finner, huru sant det är, att *Kristus är det sanna ljuset, som upplyser alla människor, som komma i världen*, samt att han hafver jämväl inrättat omständigheter, som röra människosläktet, *så att alla måtte kunna känna och finna honom, som icke är långt ifrån dem*. Likaledes huru rätt aposteln dömer, att Gud är utan skuld och alla människor utan ursäkt, om de icke låta sig till bättring och tro omvändas. Själfva uteblifvandet af de högre nådemedlens verkan på den ogudaktiga hopen, som alltid funnits midt i den synliga kyrkan, hvartill ingen annan orsak kan vara, än att de ej velat låta den igenom deras medfödda samvete först verkande nåden hos sig få insteg, bör öfvertyga oss, huru orätt det är att förakta *det medfödda nådaljuset*, emedan det ock alltid är och blifver nådens första och oumbärligaste verkemedel. I och med detsamma återvinnes jämväl rätta begreppet om *Kristi rike;* ty som häraf klart är, att alla människor hafva uti våra första föräldrar med honom ingått förbund eller rättare sagdt det af honom stiftade nådaförbundet samtyckt, hvars enda hufvudvillkor var, att de skulle blifva trogne undersåtare i hans rike: så uppenbarar sig strax den allra tydligaste orsak, hvarför vi ej få utesluta någon människa därifrån, så länge hon här lefver och förrän hon genom framhärdlig ondska

och motvilja alldeles uppsagt förbundet. Strax uppenbarar sig rikets stora vidd och dess innevånares stora antal, nämligen huru-som det i sin vidsträcktaste bemärkelse innefattar alla människor, så länge deras nådatid varar, jämväl de affälligaste, fastän detta riket har många provinser, den ena mer och den andra mindre sin konung tillgifven eller ock emot honom upprorisk, men icke mer än en enda, tyvärr, nog liten provins, som i alla mål troget söker att emot honom uppfylla sina plikter, det *helgamanna samfundet.* Härigenom slippa vi att längre vara villrådige, hvad tänkas bör om hedningarnas såväl som de kristnas barn, som odöpta med döden afgå. Likaledes att utan åtskillnad fördöma dem alla, som icke lefva inom den synliga kyrkans gemenskap, hvilket utom dess nog hårda och obilliga omdöme i så hög grad har förargat den kristna religionens hatare och tillskyndat den-samma ifrån deras sida så mycken hädelse. Men i synnerhet hämta vi häraf den förmånen, att, som öfverbevist är, hurusom alla människors alla omständigheter, uppehållelse, medfödda eller eljest tillfallande förläningar, timliga och andliga välgärningar samt alla händelser styras af Kristus såsom medel och medels medel till det ändamålet, att människor däraf måtte få anledning att besinna sig till omvändelse och att blifva rätta lemmar af hans rike, så kan icke heller fela, att ju den igenom orediga filosofiska och politiska begrepp uppdiktade okända varelsen och världsguden, som, ehuru afskild från Kristus, likväl skall hafva fått att öfver alla världsliga riken och i jordiska mål jämväl öf-ver Kristi rike befalla, omsider måtte utur alla kristna män-niskors tankar försvinna, fogande sig i det stället religionens samtliga artiklar härigenom i den bekännelsen samman eller i det syftemålet att förena *alla tungor till att bekänna, att Kristus allena är Herren, Gud Fader till ära.*

Nu kommer såsom en orsak till de uti vårt lärosätt in-lupne ojämnheter att anmärkas

8:o. *Den i allmänhet brukliga metoden att afhandla dog-matiska teologien* hvilken metod är så beskaffad, att den icke föreställer religionsläran i sitt naturliga sammanhang eller medelst sådana afdelningar, som låta det naturliga sammanhanget vara orubbadt, utan på följande sätt. Man har först eftersinnat, huru många hufvudmaterier äro, som inflyta i religionsläran, och

formerat sig en locus för hvar materia. Däruppå har man upplöst hennes sammanhang och därutur tagit allt, hvad som af hvarje materia här och där i sammanhanget funnits infördt, lagt det sär och fört hvart slaget till sin locus och i den samma jämväl infört alla logiska och metafysiska hjälpidéer, som till dess upplysande tjäna kunde, på det man således måtte hafva på ett ställe samladt allt, hvad som angick den materien.

I mer än 200 år hafva alla större och mindre teologiska läroböcker på det sättet blifvit författade, hvarigenom skett, att religionsläran icke kommit till att bestå af annat än sådana locos teologicos. Men hvad äro väl dessa loci annat än likasom särskilda förvaringsrum och lådor för särskilda och från hvarandra söndrade ämnen eller liksom rustkammare, i hvilka hvarje saks idé särskildt för sig putsas och utredes? Ehuru det nu icke kan nekas, att sådant har gjort mycken nytta, så vida som det förekommit många ordaträtor m. m., men som det dock är en blott instrumental metod, så har man ej bort låta bero endast därvid utan fastmer tillika bort vara sorgfällig om att erhålla ett ordentligt system. Ett sådant måste man nu sakna: ty ehuruväl alla collectiones locorum kalla sig systemata teologica, så äro de det likväl icke utan hafva långt mera likhet med lexica realia och äro föga skilda ifrån dem med annat, än att de icke följt alfabetisk ordning; rätteligen kalladt teologiskt system kan ingen annan afhandling vara utan den, som i en sådan ordning framställer hela kristliga religionen, att alla dess delars harmoniska förhållande till hvarandra samt hela byggnadens däraf beroende härlighet inom en oafbruten synkrets och utan tankespridning låter sig beskådas. Därtill äro våra symbola för korta, konfessionerna icke heller väl passade, emedan deras ändamål är mera polemiskt, och alltså hafva vi alls intet.

Emellertid och som man endast gått tillväga per locos separantes utan att återtaga det söndertagna sammanhangets delar tillhopa, så har det nästan icke varit möjligt att undvika alla misstag; ty huru vill någon, som allenast stycketals skaffar sig, hvad som till en hel dräkt eller mycket präktig rustning skall höra, huru vill han förekomma, att ju nagot af dessa dyrbara stycken kan blifva glömdt? Några åter äro mindre väl passade för att med hvarandra sammansättas, så framt han icke tillser, huru

hela den däraf formerade rustningen eller habiten ville se ut och huru hvart stycket sitt rum i sammansättningen utan att skada de öfriga må uppfylla.

9:o. Att jämväl slutligen komma till den uti ingressen ofvannämnda frågan, huru det kommer till, att alla till religionens försvar nyttjade medel i nyare tider skaffat så liten eller alls ingen nytta, så besvarar densamma sig nu mera alldeles själf. Hvad som är söndrigt och icke med sig själf rätt väl sammanhängande, det kan aldrig försvaras; och ehuruväl detta icke är religionens utan lärosättets skuld, så har det likväl i vederparternas tanka drabbat på själfva religionen. Hvilka äro de medel, man nyttjat till dess försvar, om icke teologiska prænotioner, det är af förnuftet hämtade skäl att bevisa det uppenbarade ordets, nämligen skriftens, och följaktligen den däruti förvarade kristliga religionens gudomliga ursprung?

Första anledningen till ett sådant företagande har varit, att man föreställt sig, hurusom fiendernas illvilja måtte härröra däraf, att de funnit sig stötta på de höga gudomliga hemligheter, såsom treenigheten och mandomsanammelsen m. m., å hvilka kristna religionen ytterst sig grundar, öfver hvilka såsom förnuftet aldrig får eller kan eller bör anställa någon undersökning för att utrannsaka sättet, så har till otrons öfvertygande ej funnits annan utväg än att leda förnuftets slutsatser in på de outrannsakliga sanningarnas principium cognoscendi. Nyssnämnde tanka om otrons upphof och föremål var väl icke alldeles ogrundad, men så har dock lärosättets felaktigheter långt mer än någon annan orsak ådragit religionen dess vedersakares hat och illvilja, ty om de funnit densamma till alla sina delar väl sammanfogad, så hade förmodligen de yttersta grundernas outrannsaklighet ej så mycket stött dem, helst all mänsklig kunskap, jämväl den i naturalvetenskaperna, slutar sig uti sådana sanningar, som ej kunna upplösas längre utan måste antagas för gifna och säkra, änskönt de ej kunna med förnuftet på ett sådant sätt bevisas, att orsaken, hvarför det så är, blifver förklarad; hvilket en förträfflig auktor med sin traktat i L'Univers Enigme grundligen har bevisat. Och emedan otron således haft långt värre och starkare anledningar, än man sig föreställt, är så mycket mera underligt, att det goda uppsåtet med prænotionerna har misslyckats.

Prænotionerna hafva visst icke i sig själfva någon skuld, utan är fast mera onekligt, att deras i vår tid så högt drifna studium har frambragt så många viktiga sanningar och reflexioner, som icke litet bidraga till att styrka en välsignad kristen i sin öfvertygelse både om religionens sanning och den heliga skrifts oemotsägliga trovärdighet.

Men att man härmed intet kunnat uträtta emot uppenbara föraktare, sådant härrör hufvudsakligast af den redan sagda orsaken, att man åtagit sig försvara det, som icke kan försvaras, nämligen religionen, utan att först skilja honom ifrån lärosatsfelen, med hvilka han i deras tankar är ett och detsamma. Så länge man icke borttager dem utan låter själfva religionen för deras skull af motståndaren blifva såsom orimlig ansedd, fördubblas hans misstankar, så att hela anläggningen med prænotioner och allt förekommer honom förhatlig, emedan han tänker, att man med list och omväg vill snärja honom att samtycka en religion utan sammanhang medelst ursprungets osannfärdigt föregifna gudomlighet. Att så händer, har erfarenheten så mycket mera intygat, som det är en allmän klagan, att ju mera prænotionsskrifter utkommit, dess mer har irreligionismen, naturalismen och nya socinianismen tillvuxit, hvilket allt till den utgång inträffat, som vi på våra trosförvanters i Tyskland vägnar så högt beklaga och med rätta befrukta, att den en gång jämväl hos oss kan träffa, då renlärigheten i själfva lärostäderna saknad varder.

Af allt detta följer således handgripligen, hurusom intet annat medel gifves till den sanna lärans försvar än att inrätta lärosättet i sådan förbättrad form, hvarigenom alla kontradiktioner borttagas och uttrycken i trons fundamentala artiklar så jämkas, att den ena icke stöter omkull den andra hvarken omedelbart eller genom däraf dragna klara slutsatser. När detta göres så, att religionen får framlysa i sitt harmoniska sammanhang och i sin rätta härliga gestalt, som medför en öfvernaturlig, förundransvärd behaglighet, så vinner han säkert ett allmännare bifall och kan ej vidare föraktas eller vara förtäckt för andra än dem, hvilka med ett i ondskan förhärdadt uppsåt hafva utvalt den olycksaliga lotten att i evighet förtappade varda.

Fordom, då läran stod i fara eller nöden fordrade någon förbättring i lärosättet, blefvo koncilier sammankallade att därom

besörja, förmodligen efter man då icke hade sådana lärosäten, åt hvilka så viktig sak kunde anförtros. Nu finnas dessa. Jag önskar fördenskull, att saken måtte komma i behörigt och gemensamt öfvervägande hos samtliga teologiska fakulteterna vid de under svenska kronan lydande akademier i Uppsala, Åbo, Lund och Greifswald.

Endast några ord torde erfordras för att visa, huru nära denna afhandling till innehållet sammanhänger med den föregående. Å sid. 152 och 153 här ofvan synes, hvad bruk den *kyrkopolitiske* författaren gör af bibelspråken »*Mitt rike är icke af denna världen*» och »*Världslige herrar regera men I icke så*». Samma ämne upptages i det å sid. 184—186 nyss återgifna 4:e momentet eller teorien om Kristi rike. »Högsta angelägenheten fordrar» skrifver här den *dogmatiske* författaren, »att såväl nyss anförda teori i gemen varder rättad som ock i synnerhet att Kristi ord till Pilatus: *Mitt rike är icke af denna världen*, och till lärjungarne: *Världsliga konungar regera etc.*, en gång varda rätt förklarade». Något annat ställe, som lika ögonblickligt röjer de bägge uppsatsernas innerliga frändskap, förekommer väl ej, men det torde icke bestridas, att ju noggrannare man studerar dem, desto mera stärkes vissheten om att de utgått från samme författare. Befinnas de grunder hållbara, som jag anfört[1]) för mitt antagande, att den kyrkopolitiska afhandlingen är ett verk af sedermera biskopen Johan Möller, så måste jag alltså äfven anse honom för författaren till dessa »artiklar, i hvilka vår evangeliska kyrkas lärosätt tarfvar förbättring». Här kan nu tilläggas ytterligare ett stöd för samma mening. Wallqvist uppräknar[2]) 19 af Möller utgifna skrifter, bl. a.: 3) Tankar om syndafallet och dess följder, Stockh. 1766; 5) Sammandrag af de förnämsta bevis till kristna religionens sanning och försvar mot fritänkare, öfversättning af utdrager ur Grotii, Knutzens och Nösselts afhandlingar, Strengn. 1773; 6) Kort begrepp af G. och N. testamentets kyrkohistoria jämte utkast till lärdoms-historien för hvart tidehvarf, Strengn. 1774; 16) Oförgripliga tankar om sättet att bemöta

[1]) Se här ofvan sid. 173—174. [2]) Jfr sid. 173.

svärmaktiga upptåger och villfarande religions-meningar, särdeles den s. k. Svedenborgianismen, Stockh. 1788». — Betraktar man närmare dessa skrifter, så känner man sig ganska befästad i den öfvertygelsen, att t. ex. n:r 3 har samme författare — han tecknar sig endast med initialen *J. M.* — som nu ifrågavarande uppsats. Visserligen saknar den år 1766 utgifna lilla broschyren, »Tankar om syndafallet och dess följder», den för vår afhandling allra egendomligaste tanken, dogmen om »ärfnåden» såsom en från Adams »upprättelse» härstammande och af honom i arf lämnad gåfva åt vårt släkte, men då den i Wallqvists Strängnäspapper funna skriften tydligen är af mycket senare datum än den förstnämnda, så är detta helt naturligt. Möller, som föddes 1738, var således 1766 endast 28 år gammal.

Hvad författaren i *de sex första punkterna* yrkar och afhandlar om *den naturliga religionen*, om *Guds försyn*, om *Kristi ämbeten*, om *Kristi rike*, om *kallelsen* samt om *»gamla och nya testamentets oeconomie»* är onekligen af stort intresse att läsa och att jämföra med den dogmatiska vetenskapens utveckling under det senaste århundradet. Det är uppenbart, att i dessa sex punkter funnos många reformtankar, för hvilkas framträdande tiden var mogen. I detta sammanhang torde ock böra särskildt observeras, huru djupt författaren beklagar, att det på den tiden fanns personer, »som beklädа läroämbeten i den evangeliska kristenheten» men »hellre vilja skapa om henne till naturalism och inbilla henne lika fullt vara kristenhet än uppriktigt bekänna, hvad de självfva äro, och gå ifrån de ämbeten, till hvilkas trogna förvaltning de med så dyr ed men tillika så samvetslöst sig förpliktat». Den därefter följande skildringen af »sättet, på hvilket de framfara», nämligen med gamla och nya testamentet, känna vi också nära nog bokstafligen igen såsom till punkt och pricka passande in på deras efterföljare i vår egen tid.

Sedan författaren af sin framställning i de sex första punkterna dragit den slutsatsen, »att hela naturalismen icke grundar sig på annat än vissa bristfälligheter uti vårt lärosätt», så anmärker han, att rättelser icke kunna göras, utan att »en hufvudbrist varder borttagen». Den sjunde punkten bär rubriken »Ett afglömdt stycke ibland religionslärans objekter» och säger sig

vilja behandla »ett ämne som aldrig fått någon afhandling». Det är här, författaren utvecklar sin alldeles nya dogm om »nådearfvet» eller »ärfnåden». Denna idé är visserligen en skolastisk konstruktion och en heterodox lärosats, men realiter blir det ingen skillnad mellan hans teori och vår ortodoxa lära om det väsentliga Gudsbelätet. Den vinst, han anser sig ha gjort med sin nya läroformel, är emellertid synnerligen omfattande. Nästan allt, som eljest är dunkelt eller oförklaradt inom dogmatiken, skulle enligt hans mening på detta sätt vinna sin rätta förklaring.

Slutligen torde böra erinras om att sådana anmärkningar, som i den ifrågavarande afhandlingens åttonde moment framställas mot »den i allmänhet brukliga metoden att afhandla dogmatiska teologien», allt sedan Schleiermachers tid blifvit af denna vetenskaps målsmän beaktade och att i följd häraf ett nytt system för hela den teologiska vetenskapen vunnit tillämpning. Således ytterligare en i sinom tid mognande och fruktbärande reformtanke.

III.

I tredje bandet af de Wallqvistska manuskriptsamlingarna har jag under nummer 36 funnit en afhandling i kvartformat, hvilken är af följande lydelse:

Välment betänkande om några tillägg och förbättringar i kyrkolagen till befordran af vår sanna kristliga läras bättre kännedom och utöfning.

Att vår sanna kristliga religion nu för tiden så uti vårt kära fädernesland som mång annorstädes är i synnerhet till utöfningen nog förfallen, är en sanning, hvartill ej något annat bevis behöfves än ett öfverhandtagande fritänkeri och indifferentism ibland de förnämare och bättre samt en nog fri och oordentlig lefnad ibland de sämre och ringare.

Ingen människa, som har någon känsla af vördnad för den store Guden och öfvertygelse att han lönar det goda och straffar det onda, kan därför utan häpenhet och oro se detta kristendomens

bedröfliga förfall; ty antingen förr eller senare kan däraf ej annat komma än timligt och evigt fördärf. Alla tiders och folkslags historier intyga, att i samma mån som religion aftagit och gudlöshet tagit öfverhand i ett land, i samma mån har ock dess timliga sällhet och bestånd aftagit och Salomos ord sannats: *Rättfärdighet upphöjer ett folk, men synd är folks fördärf.*

Skall därför vårt kära fädernesland undgå det senare och den allrådande Guden, som har folks och länders väl och ve i sin hand, gifva välsignelse till de visa och hälsosamma författningar, som en stor och nådig konung är outtröttlig att vidtaga till vårt rikes väl och uppkomst, så bör ock vår sanna kristliga religion komma till tillbörlig helgd, aktning och utöfning ibland oss.

Men skall detta kunna ske, så är nödigt, att religionslärare densamma icke allenast grundligen känna utan ock i lefvernet utöfva, ty såsom uti ingenting ändamålet vinnes, där medlen ej äro skickliga, — och lärarena äro de medel, som Gud själf förordnat till religions vidmakthållande och befordran — så är ock religion i helgd eller förfall, allt efter som de äro skickliga och iakttaga sina dyra plikter. Befinnes hos dem okunnighet eller uppenbar afvikelse från läran, så kan däraf ej annat följa hos åhöraren än förakt för så deras personer som lärdomen och däraf kallsinnighet emot religion; men äro de kunniga, skickliga och gudfruktiga män, som känna och kunna försvara *den lära de predika* samt i sitt lefverne förhålla sig *såsom de predika*, så kunna åhörarna ej annat än hafva aktning och förtroende till deras både personer och lärdomar samt således blifva icke allenast underviste om religions dyra sanningar utan ock af deras exempel uppmuntrade till en helig och gudlig lefnad.

Utan orättvisa kan man därför säga, att kristendomen allt för mycket lidit och lider af den okunnighet och mindre anständiga lefnad, som funnits och tyvärr ännu torde finnas hos ej få kristna präster; men som ock människans insikter, lynnen och seder ganska mycket tillskapas, allt som ett rikes lagar och författningar äro beskaffade och gifva anledning till, så kan man ock med lika rätt säga, att de författningar och stadgar, som varit och till en del ännu äro om prästers ordinerande, befordran, löning och skyldigheters fullgörande samt kyrkodisciplin och tukt, hafva

gifvit full anledning till den belägenhet, i hvilken stånd och religion nu är, och att utom en besynnerlig och utomordentlig Guds nåd det ej är möjligt, att följden af dem kan blifva annan än först ståndets och sedan religions totala förfall.

Blott en kort reflexion kan öfvertyga oss därom. Kyrkolagen i XII kap. säger väl, att ingen skall ordineras, som icke utstått ett allvarsamt förhör samt är gudfruktig och af ett ärbart, stilla, nyktert och tuktigt lefverne; men huru en prästkandidat må förvärfva sig nödig kunskap och skicklighet och om dess gudsfruktan och ärbara lefverne säkra vittnesbörder böra inhämtas samt hvad kontroll vara bör, att ingen utan sådana egenskaper för den eller den orsaken må blifva prästvigd, därom är dels otillräckligen, dels alls intet stadgadt. Till kunskapens erhållande äro väl skolor, gymnasier och akademier, men huru litet en student vid de senare af professorernas publiques föreläsningar kan få lära någon science, är allt för lätt att finna, då många af dem läsa så vidlyftigt, att flere år gå förbi, innan de till slut gått igenom sin science. Bevisen åter om lefvernet bestå gemenligen ej i annat än ett testimonium nationis, utgifvet af en ung magister eller student, som är kurator i nation. Och sedan när examen skall hållas, om examinator då gifver examinandus förut de frågor, som skola blifva framställda, eller om en blir till ordination admitterad, som alldeles icke äger en för en präst nödig kunskap eller som i sitt lefverne varit oordentlig och odygdig, så är ingen den ringaste kontroll däremot. Erfarenheten vittnar ock därför, att icke få fått kragen, som ej kunna religionens hufvudsanningar och sammanhang, mindre kunna dem försvara samt för ingen ting mindre varit kända än gudsfruktan och ärbart lefverne. *Hvad lider icke religion af sådana lärare!*

Beträffande åter sättet till prästernas befordran genom först *förslag i konsistorio* och sedan *val i församlingarna*, så vittna de därom förda klagomål och processer, hvad oräkneliga missbruk och konster de äro underkastade. Att undfå förslag dependerar till det mesta på konsistoriernas välbehag och ynnest; ty förordningarna därom determinera ej någon viss grund utan äro i många mål stridande emot hvarandra, hvadan ofta den ene prästen vunnit förslag à samma grund, som en annan blifvit utesluten. Och när det sedan kommer till *val* i församlingen, så har högmod,

egennytta, partiskhet, fiendskap, vänskap, släktskap m. m. så hos väljande ledamöter som föreslagne prästmän uppfunnit så många intriger och medel att vinna pluralitet, att man kan fasa däröfver. *Hvad lider icke ståndet och religion däraf?* Föga bättre är med prästernas löningssätt och den obilliga delning däraf, som dem emellan är. Kolleger vid skolorna hafva föga mer än en drängalön, och många komministrar sakna nödig utkomst, men däremot hafva åtskilliga kyrkoherdar så stor lön, att blotta uppbörden och förvaltningen därmed är tillräcklig att dem sysselsätta och således hindra dem att vederbörligen sköta sina dyra ämbeten. Ehuru obillig en sådan delning är, så är dock *sättet* att den uppbära af åhörarna för både kristendomen och ståndet långt skadligare; ty utom det att i våra tider ingenting kan vara mer stötande, än att en kyrkoherde skall hafva del af alla kalfvar, grisar, lamm, gåsungar m. m., som falla i socknen, och däröfver hålla räkning med sina åhörare, så t. ex. hafva en ko af en bondhustru, när hon mister sin man, så ådrager denna uppbörd prästen allehanda obehagliga omdömen och beskyllningar. En stor del, om icke den största, af ståndspersoner och allmogen är tyvärr antingen behöfvande och kan således ej utan känning utbetala de minsta utlagor eller ock nogräknad och betalar således hvad han bör ej sällan utan hemligt missnöje. När därför prästen, hur fogligt det må ske, utfordrar sina rättigheter, så betala sådana personer dem icke utan missnöje och knorr och fatta till prästen hemlig afund och hat, ja ofta beskylla och utropa honom för girig och snål. Huru oskyldig därtill mången präst kan vara, så förloras ändå förtroendet till hans redlighet och oegennytta och därmed mycken frukt och nytta af hans arbete, huru grundligt och uppbyggligt det än må vara. *Lider icke sålunda religion af detta löningssätt?*

Till ståndets och religions skada kan också med allt fog räknas *det självsvåld och försummelse i ämbetet och oordentlighet i lefvernet, som af en präst utan åtal och näpst kan begås.* Icke utan hårdt ansvar, suspension, ja afsättning, kan en militär och civil ämbetsman slarfva eller försumma något af sina ämbetsgöromål; men en präst däremot skall hafva försummat mycket och begått nog stora och många fel, innan han blir tilltalad och straffad; ja ända till att hafva slagits i sakristian och gjort oljud

i kyrkan på en söndag och ändå få förrätta och behålla syssla och lön. När en präst allenast går på predikstolen och för altaret om sön- och högtidsdagar, kommunicerar vid påkallan en sjuk och iakttager vissa politie- och œconomie-författningar, fastän hans predikningar voro aldrig så usla, utan all ordning, sammanhang och uppbyggelse, fastän han aldrig frågade efter sjuka och fattiga, tröstade svårmodiga, varnade odygdiga, undervisade okunniga och villfarande m. m., så är han dock för sitt ämbetes förvaltning utan tilltal och ansvar för människor. Nästan samma ledighet är för *oordentligheten i lefvernet.* Som religionslärare bör en präst lysa som ett ljus af vördnad och fruktan för Gud, nit för Hans ära och ord, lydnad och undergifvenhet för konungen, af saktmod, försonlighet, ödmjukhet, kyskhet, nykterhet, fromhet, barmhärtighet, oegennytta med flere kristliga dygder: men ehuru kyrkolagen väl bjuder, att så vara bör, äro banden därtill allt för svaga. Om han gycklar och talar utan vördnad om Gud och Hans ord, om han hör sådant af andra med löje och nöje, om han svär, dundrar, slåss, super, högmodas, kläder sig som en petit maître, spelar kort och tärning, ligger vid ting och stämmor, skinnar och prejar åhörare och underhafvande, är snål, girig och obarmhärtig emot fattiga, oregerlig i sitt hus, hård och sträng emot sitt tjänstefolk, med mera annat oanständigt, så har han föga mera olägenhet däraf än en annan medborgare. När dörren sålunda står öppen för nog mycken efterlåtenhet i ämbetet och nästan all den oordentlighet i lefvernet, som missgärningsbalken ej satt bom för, så kan ej annat ske, än att de, som af nåden ej låtit sig fattas och ledas, lefva efter människohjärtats onda art och sina fördärfvade begär och således med gärningen vederlägga, hvad de såsom en utanläxa på predikstolen tala. *Men hvad lider icke standet och religion däraf!*

Kasta vi ögat på våra kyrkostadgar om disciplin och gudaktighetsöfningen, så finnes en del liksom döde och begrafne och en del mera hinderlige än befordrande. Nog stadgar 2 kap. kyrkolagen, att alla utan åtskillnad böra bevista den allmänna gudstjänsten, och 9 kap., att ingen bör ett helt år afhålla sig ifrån den h. nattvardens begåended. Men huru många af de förnäma lefva därefter? Denna lag synes ej tillhöra dem. I hvilken kyrka ser man dem bevisa gudstjänsten och begå den h. nattvarden?

Ingenstädes, några få undantagandes. De författningar, som togos att förekomma pietistiska och dylika oordningar, kunde väl till deras hämmande vara goda; men hafva dock med missbruket borttagit rätta bruket. Att den ene grannen ej får gå i den andres hus att läsa och betrakta Guds ord, sjunga och bedja tillsammans, är ju att strypa det andliga prästerskapet. Jesus lofvar att vara midt ibland dem, som församla sig i hans namn, och våra stadgar fördöma det. *Lider icke kristendomen däraf?*

Af dessa reflexioner lärer sålunda vara klart, att våra nuvarande författningar icke allenast äro bristfälliga utan ock gifvit anledning till ståndets och religionens belägenhet och att följaktligen, om religionens bestånd och lefvande bevisning skall vinnas, de bristfälliga böra förbättras och de hinderliga afskaffas. Att uppgifva sådant, som i allt vore fullkomligt, faller icke på en människa, mindre mig, men genom Guds nåd och välsignelse hoppas jag dock, att mycket godt skulle vinnas, om följande blefve stadgadt och efterlefvadt. — Vid XIX kap. kyrkolagen:

Kap. I. *Om prästens beredande till och antagande i ämbetet.*

§ 1. Vid alla akademier, gymnasier och skolor i riket böra de publiques föreläsningar hållas hela året igenom, undantagandes ifrån medio af december till medio af januari och ifrån juli månads början till rötmånadens slut. Uti hvar science bör en viss auktor utväljas och af alla lektores vid gymnasierna och professores vid akademierna följas och förklaras publice hvarje år eller åtminstone inom 2:ne, om sciencen är vidlyftig, på det studerande må hafva en viss handbok i hvar science och få vid akademien höra den ifrån början till slut föreställas. — § 2. Domprostarne eller den af teologie professorerna, som varit hofpredikant eller kyrkoherde och vid predikande således är mest van, böra för teologie studiosis hålla publiques, åtminstone privata, föreläsningar om predikningars rätta sammansättande och låta dem skrifva predikningar samt efter undergången korrektion få under deras afhörande utföra dem i deras kyrkor, på det en studerande yngling må få både lära, huru en predikan bör författas, och äfven erfara, om han till dess utförande har minen och tjänligt uttal. — § 3. Ingen må till präst ordineras, som inte har antingen ett visst läroämbete eller laglig och ordentlig kalleise och fyllt 25 år samt

aflagt följande prof och bevis om sin skicklighet och goda frejd: 1:o) Bör han åtminstone ett år, innan han ordineras, anmäla sig därom hos biskopen och låta sig af honom examineras, som då äger att lämna honom venia concionandi, om han befinnes därtill äga nödig kunskap, på det under den tiden biskopen må kunna inhämta nödig och säker underrättelse om hans lefnad och nödiga natursgåfvor. 2:o) Bör han i jämlikhet med hvad om dem, som i k. hofrätterna sig engagera, stadgadt är, innan han till prästexamen admitteras, hafva vid någon akademi, därest han ej är filosofie kandidat eller magister, undergått examen i latinska grekiska eller hebreiska språken, i logiken, psykologien, moralen historien och teologia dogmatika och morali och därå hafva bevis, som specifiquet utsätter hans kunskap och framsteg, särskilt ifrån hvar professor i nämnda sciencer, som vid begäran kan en sådan examen hålla hemma i sitt hus och som bör beviset därom utan betalning och under samma ansvar som andra ämbetsbevis meddela. 3:o) Hafvandes fullgjort dessa 2:ne stycken, bör honom prästexamen ej vägras utan efter inkallande i consistorio med honom hållas för öppna dörrar uti följande stycken: A. Språken, det latinska, grekiska och hebreiska. — B. Filosofien, logica, metafysica, psykologien, moralen, historien och computa ecclesiastica. — C. Teologien, dogmatica moralis, polemica, hermeneutica och casuistica samt historia ecclesiastica. — § 4. Till förekommande af all oskicklighet, såsom ock att lärdom och flit må njuta sin tillbörliga aktning och belöning, böra 3:ne lärdomsgrader under namn af admittitur, adprobatur och laudatur iakttagas och den examinerade till endera af dem räknas. Skillnaden dessa grader emellan är denna: *Till första graden* räknas de, som ej kunna mer än af: *Språken* förstå och grammatice skrifva latin, explicera nya testamentet på grekiska och dicta classica på hebreiska: *Filosofien:* det compendium, som i logican, psykologien, moralen och historien blifvit antaget: *Teologien:* det antagna compendium i teologia dogmatica, morali och polemica samt kyrkohistorien *Till andra graden* räknas de, som äro filosofie kandidater eller magistrar, och de som kunna af *språken:* skrifva en prydlig latin, explicera grekiska auktorer och pentateuchus på hebreiska; *i filosofien* äga en vidsträcktare kunskap i ofvan nämnde sciencer, än af de antagna compendier kan inhämtas; *i teologien* hafva, utom en

systematisk kunskap i dogmatica, morali och polemica samt kyrkohistorien, en försvarlig insikt i hermeneutica och critica. *Till tredje graden* räknas de som i: *Språken*, det latinska och grekiska, äro färdiga samt kunna explicera hela hebreiska bibeln; *Filosofien* hafva utgifvit och med bifall presiderat för någon lärd disputation vid någon akademi; *Teologien* blifvit licentiater eller vid präst- eller pastoral-examen ådagalagt sig äga samma grundliga insikter, som därtill böra fordras. — § 5. Så snart examen är öfverstånden, som bör vara åtminstone i 3:e timmar och ej med flere än tre, öfverlägga examinatores på ed och samvete, till hvilken lärdomsgrad den examinerade bör räknas. Vid förlust af ett års lön må ingen examinator samtycka till någons ordination, som icke kan hvad i första graden fordras, eller någon till högre eller lägre grad räkna, än den lärdom de verkligen förtjäna; dock, som det kan hända, att en mycket snäll och lärd man antingen af svagt minne eller bristande tillfälle ej kan äga lika full färdighet i alla ofvannämnda stycken, så bör en mindre färdighet i ett eller tvänne ej hindra, det han till andra eller tredje graden må räknas. Skulle emot förmodan någon examinator häremot bryta, äger hvem som vill frihet att hos h. k. m:t sådant i underdånighet andraga. — § 6. De, som blifvit befunna värdiga till ordination, hålla därefter en profpredikan, på hvilken hvem som vill äger frihet att dagen därefter i akademien eller gymnasio göra sina anmärkningar och prästkandidaten vara skyldig att dem besvara. Biskopen eller någon af konsistoriales bör vara närvarande för att så bilägga hvad de disputerande ej kunna förenas om, som ock tillse och tillhålla dem, att allt med foglighet och anständighet aflöper. — § 7. Efter alla dessa ådagalagda prof förrättas ordination af biskopen, på sätt kyrkolagen säger. -- § 8. När någon varit präst i fem år eller fått laglig kallelse till någon syssla, för hvilken pastoralexamen förut bör presteras, bör honom den ej vägras. Uti denna examen förhöres prästen så uti de till prästexamen hörande teologiska stycken som i teologia pastorali och casuistica, samt vare competitores och hvem som vill tillåtet att, efter 2:ne timmars förhör af konsistoriales, få äfven framställa sina frågor. Den som däremot befinnes hafva förvärfvat sig större lärdom och insikt, än han befanns vid prästexamen äga, bör då uppflyttas till den lärdoms-

grad, han förtjänar; men den, som försummat sina studier och mindre kunskap äger än vid prästexamen, bör till lägre grad nedflyttas och, om han är admissus, ej njuta befordran, förrän han vid förnyad examen ådagalagt förkofran.[1])

Kap. II. *Om lärares och prästers befordran.*

§ 1. På det en hvar må få njuta en emot dess flit, lärdom och gudsfruktan svarande belöning, indelas alla läro- och prästämbeten och sysslor uti 3:ne klasser.

Till den 1:sta räknas kyrkoherde- och komministers-sysslor vid de små landsförsamlingar, som äro under 33 förmedlade hemmanstal, samt colligater vid skolorna. Till den 2:dra de, som äro ifrån 34 till 80 hemman eller i de mindre städerna samt rektorat vid skolorna och predikantssysslor vid regementerna. Till den 3:dje de, som äro i Stockholm eller de större städerna och på landet öfver 80 hemmanstal, domprost- och predikantssysslor vid k. m:ts hof, professorater vid akademierna och lektorater vid gymnasierna. — § 2. Ingen må befordras till någon lägenhet af högre klass än dess lärdomsgrad är (men väl lägre, om så begäres) eller blifva prost, som ej åtminstone är adprobatus. Men som förfarenheten vittnar, att en mindre lärd men skicklig, gudfruktig och nitisk präst ofta gör mer gagn och uppbyggelse än en blott lärd, så må en sådan man ej vägras förslag till en ledighet af klassen näst hans lärdomsgrad, när han därtill äger förtjänst och af den församlingen begäres. Äfvensom ock, när annan tillgång ej finnes, till komministrar och adjunkter i Stockholm, de större städerna och de största landsförsamlingarna må tagas adprobati, men aldrig admissi. — § 3. Vid lediga sysslors besättande och då sökandena äro af flere än en lärdomsgrad, böra de af andra graden få räkna tre och de af den tredje sex år före dem, som äro af dem första. § 4. De som med flit och trohet tjäna vid akademier, gymnasier och skolor, predikanter vid garnisonsregementen och komministrar i städerna, som äro ensamma och utan adjunkt förrätta otte- och aftonsången samt bönestunder, äga räkna dubbla tjänsteår. Äfvensom den bör hafva företräde, som, n. b. med trohet och nit, haft mer arbete, för en jämnårig, som haft mindre. — § 5. Som ingen får blifva kyrkoherde förr än han fyllt 30 år, så bör ej heller

[1]) Detta skrefs 1777 eller 1778.

någon hos h. k. m:t föreslås till teologie professor och dess hofpredikant, som icke fyllt 30 år och varit lärare vid någon församling, helst dessa ämbetens värdighet och förvaltning fordra, om icke mera, dock så mycken stadga och erfarenhet som till en kyrkoherdesysslas tillbörliga bestridande. — § 6. När någon prästlägenhet blir ledig, sätta biskop och konsistorium tvänne månader därefter på förslag tre af de sökande, som de flesta tjänsteåren hafva, och äga ej rättighet att någon af dem utesluta, som till befordran ej gjort sig ovärdig eller af ålderdom eller sjuklighet är oskicklig och oförmögen. Det uppsatta förslaget kungöres, sedan tiden till besvärs anförande däröfver är förbi, genom prosten i församlingen, och de föreslagna göra 14 dagar efter kungörelsen prof, såsom vanligt varit. När sista profpredikanten predikar, tillsäges församlingen att söndagen därpåföljande gifva tillkänna, om emot någon af de föreslagne något är att andraga, som förmenas böra honom ifrån förslaget utesluta; men att i annan händelse ett ordentligt *val* kommer att genom *lottning* försiggå. Hafver då på den utlysta söndagen församlingen något sådant emot någon af de föreslagna ej att andraga, varda de, när gället är regalt, på sätt vanligt varit, h. k. m:t i underdånighet föredragne, som äger en af dem eller den, k. m:t allernådigst behagar, utnämna och befullmäktiga; men då lägenheten är konsistoriell, förrättas lottningen emellan de föreslagne inför altaret i hela församlingens och hvilkens, som hälst behagar, åsyn och öfvervaro; efter hållet tal af valförrättaren skrifvas sålunda de föreslagnes namn på lika stora papperssedlar, vikas tillhopa på lika sätt och läggas i ett hjul, som har glas på sidorna och sättes på altaret. Därefter utväljes ett barn om 7 à 8 års ålder och sjunges en tjänlig psalm eller vers. Efter dess slut ledes barnet, på hvilket ögonen tillbindas, till altaret och ut ur hjulet, sedan det förut på bägge hållen flere gånger blifvit omrulladt, tager en af de där liggande hopvecklade papperssedlarne och lämnar till valförrättaren, som då i allas åsyn den emottager, öppnar och för de kringstående visar samt dens namn högt utropar, som skrifvet är på den uttagna sedeln, och varde sedan densamme för den rätteligen valde läraren ansedd och akten med bön, sång och välsignelse slutad. Det härvid förda protokoll, som å stället uppläses och underskrifves, insändes sedan strax till konsistorium, som äger

att 14 dagar därefter, därest intet klander å den skedda lottningen dessförinnan blir anfördt, meddela den genom lottning således valde prästmannen fullmakt på den lediga lägenheten. Den, som beträdes med att vid en sådan lottning begå någon olaglighet eller list, miste äran och sysslan och, om han ingen har, plikte 100 Rdr specie. Skulle emot förmodan en församling eller någon af dess ledamöter ej vara nöjda med någon af de föreslagne, gånge å den utlysta söndagen ej någon utlottning för sig, utan åligge då den eller de missnöjde att efter anmälan därom i konsistoriet inom 14 dagar i Sverige och 3 veckor i Finland efter förslagets kungörande i kyrkan vid en på deras bekostnad urtima tingsrätt de skäl andraga och bevisa, för hvilka de påstå, att den föreslagne bör af förslaget utgå. Befinnes, att han för begångna fel i ämbetet eller lefvernet någon befordran ej är värdig eller eljes af ålderdom, sjuklighet och krämpor oskicklig och oförmögen att sysslan bestrida, gånge då af förslaget och ersätte de klagandena åbragta kostnader i förra fallet men ej i det senare. Men är deras klagan ogrundad, plikte hvardera 20 Rdr specie och ersätte all tillfogad kostnad och skada. Det inhiberade valet varder sedan utan dröjsmål utlyst och förrättadt, på sätt ofvan sagdt är. — § 7. Den präst, som genom gudsfruktan, nit och flit i sitt ämbete förvärfvat sig så mycken kärlek och förtroende, att en församling så enhälligt, att ej mer än ¼-del felar, begär honom i konsistoriet på förslag, bör ej vid förslagets uppsättande förbigås, då han är skicklig och värdig; men skulle någon prästman befinnas, som själf söker och beder en församling därom, den njute ej det förslaget. — § 8. De, som äga jura patronatus, och de församlingar, som fått särskilda privilegier, njuta dem orubbadt till godo.

Kap. III. *Om prästers skyldigheter i lära och lefverne.*

§ 1. Hvar och en präst vare förbunden att under de första sex präståren årligen i december månad å landet till kontraktsprosten och i Stockholm till pastor primarius inlämna alla de af honom det förflutna kyrkoåret hållna predikningar, ej vidlyftige men ej kortare än på ett halft ark med en tums bred marginal, på hvilken prosten bör anteckna, hvad han felaktigt eller mindre passande och sammanhängande finner, och sedan till konsistorium insända innan februari månads slut. Så snart de inkommit, dela

konsistoriales dem sig emellan till öfverseende och med sina anmärkningar inkomma till den 1 maj. Den präst, hvars predikningar då befinnas ej vara författade med tillbörligt sammanhang eller utan uppbyggelse med filosofiska raisonementer, granna ord och talesätt, bör då inkallas i konsistorio. därom föreställas och, därest han af första varningen sig ej bättrar, ej äga rättighet att räkna sig den tid till merit, på hvilken han hållit så usla predikningar. Äfvenså ock intet prästår bör såsom tjänsteår beräknas någon präst, på hvilket han ej predikat 26 gånger; de dock undantagne, som äro tjänstgörande vid k. m:ts hof. Skulle hända att en äldre präst blir vårdslös i sina predikningar och klagomål däröfver anföras, vare då skyldig att sina hållna predikningar eller utförliga dispositioner i konsistorio uppvisa. Hafver han inga eller de, han uppvisar, äro orediga och sammanrafsade, miste, om han är komminister eller adjunkt, sina tjänsteår för den tid, som predikningarna äro sådana, och, om han är pastor, halfva lönen för samma tid. Sedan de insända predikningarna på ofvannämnda sätt blifvit granskade, förvaras de i ett särskildt och med 3:ne lås förvaradt rum, hvartill biskopen och 2:ne konsistoriales hafva hvar sin nyckel till förekommande af allt oriktigt utlämnande, afkopiering och missbruk. När de sex åren äro förbi, lämnas prästen åter dess inlämnade predikningar med därå tecknade anmärkningar. — § 2. Hvar och en präst är skyldig att sin syssla själf förrätta. Ingen prost och kyrkoherde å landet, som har komminister och ej mer än en kyrka, må lämnas adjunkt, så länge han ej fyllt 70 år, utan må, ifall han är sjuklig, ackordera med komministern om dess biträde och gifva honom adjunktslön; icke heller någon prost och kyrkoherde, som har flere kyrkor, så länge han ej uppnått 56 år; utan må konsistorium missivera till deras hjälp vid förefallande sjukdomar, som under ofvannämnda ålder äro, en eller högst två adjunkter till hvart pastorat, efter dess storlek och vidlyftighet, hvilka kunna vistas hos de äldsta eller sjukligaste att med sin tjänst biträda den pastor eller komminister, som sjuknar, samt af den bekomma en Rd:r specie för hvar predikan samt skjuts fram och åter; men i städerna, helst de större, där långt mera arbete är, bör en kyrkoherde och komminister, som ensam har otte- eller aftonsångspredikningar, emot då endast änkla tjänsteår beräknade, adjunkt ej vägras. — § 3. De, som

hunnit till ofvan utsatta ålder eller af långvarig sjukdom efter medicorum beedigade vittnesbörder äro alldeles oförmögna att sina sysslor sjelfva förrätta, må lämnas rättighet att få kalla sig en adjunkt och honom behålla men vare ock skyldige att, jämte mat, dryck och nödig betjäning i sitt hus, gifva honom 20 Rd:r specie i årlig lön samt tillåta honom biträda andra i kontraktet vid påkommande sjukdomar, då han själf förmår gudstjänsten förrätta — § 4. Alla ämbetsförrättningar, som pastor egentligen ej tillkomma, delas lika emellan honom och komministern. — § 5. Den präst, som i sin församling försummar kommunion eller de tre årliga katekesförhören, miste ett halft års lön. Vid lika vite vare ock förbunden att besörja om, att ungdomen i församlingen inom 12:te åldersåret kan läsa svenska i bok och Luthers katekes med Svebelii förklaring utantill. Hvadan ock därför kyrkoherden skall äga rättighet att, därest förmögna föräldrar ej godvilligt låta barnen lära dessa stycken, taga dem till sockenskolan eller i brist däraf till den, som i församlingen lärer barn läsa, och njuta handräckning af landshöfdingeämbetet att af föräldrarna utbekomma betalning för barnens undervisning och föda under lästiden: men då föräldrarna äro döda eller utfattiga, bör till sådana fattiga barns undervisning nödig anstalt i hvar församling vidtagas. Till samma plikt vare ock den präst förfallen, som hädanefter admitterar någon för första gången till den h. nattvardens begående utan ofvannämnda kunskap eller i brist af minne, redigt begrepp om salighetens grund, ordning och medel, såsom ock meddelar afflyttade personer annat besked än deras kunskap är och lefverne af husbönder och sockenboar efter skedd pålysning intygats hafva varit. — § 6. Befinnes någon präst och isynnerhet kyrkoherde icke vårda sig om de fattige, icke undervisa och trösta uppväckta och svårmodiga själar och icke varna lastfulla och odygdiga personer samt besöka sjuke i sin församling, ställes därför till ansvar i konsistorio, som efter befunna omständigheter må äga makt att honom ålägga att för en sådan försummelse och efterlåtenhet i ämbetet betala till socknens fattigkassa ifrån 4 till 20 Rdr specie. — § 7. Den präst, som i sitt hus svärjer, bannas och träter på hustru, barn eller tjänstefolk, öfverlastar sig med starka drycker eller eljest för ett oanständigt lefverne eller ock i sällskap svär och dundrar, talar lättsinnigt och oanständigt, hörer sådant, utan varning och påminnelse, af

andra, super mer än måttligt, gifver sig i kif, trätor och slagsmål eller dylikt en präst ovärdigt, miste, om han är kyrkoherde, ett halft års lön och, om han är komminister eller den ännu befordran njuta vill, ett tjänsteår för hvart och ett af dessa fel. Den, som beträdes därmed andra gången, miste dubbelt, för tredje gången suspenderas på ett år, för fjärde gången sättes alldeles ifrån ämbetet. — § 8. Kläder sig någon präst fåfängligen och ypperligare eller ovuligt och ovärdigare, än hans stånd och villkor ägnar, varde därför af sina förmän varnad, och om han sig däraf ej bättrar, äge konsistorium makt pliktfälla honom till 1/2 års penningelön. — § 9. Som medborgare äger en präst väl rättighet att försvara sina rättigheter, men icke bör han utan nödtvång inlåta sig i någon process och då gifva sådant konsistorium tillkänna. — § 10. När något fel mot en präst varder i konsistorio angifvet, äger konsistorium att honom inkalla och förhöra. Erkänner han det angifna felet, álägge då konsistorium honom det utsatta vitet samt till bättring förmane; men nekar han därtill, förvise konsistorium målet till laga domstol, som därmed lagligen förfarer och, om han brottslig befinnes, dömer honom efter så allmänna lagen som denna stadga. Men har han utan grund blifvit angifven, bör sådant ej räknas honom till men och skada utan angifvaren af den här nedan föreslagne konsistorii advokatfiskalen tilltalas och till rekonvention samt laga plikt befordras. — § 11. På hvad emot en präst kan blifva såsom felaktigt anmärkt eller angifvet bör en kyrkoherde vid vite af 1/2 års penningelön och en komminister och alla de, som befordran njuta vela, med förlust af ett tjänsteår sin biskop och andra förmän med foglighet och höflighet svara. — § 12. Den plikt, som efter denna stadga någon präst blir ådömd, delas emellan angifvaren och socknens fattige.

Kap. IV. *Om lärares och prästers lön och underhåll.*

§ 1. Som lärdom och skicklighet såväl som trohet och nit i ämbeten och sysslor bör njuta sin tillständiga belöning, så är ock nödigt, om lärde och skicklige män skola erhållas till lärare i lärohus och församlingar samt förbindas och iståndsättas sina skyldigheter fullgöra, att de blifva tillräckligt lönta och underhållna. Till den ändan hafva väl våra förfäder vid kristna lärans införande och antagande i riket af sin egen odaljord lämnat både

hemman och tionde till prästernas boställe och lön och sedan efter reformation flere af våra i åminnelse glorvördiga konungar förlänt så mycket, som till läroståndets underhåll nödigt vara kan: men delningen har blifvit nog ojämn och sättet att det uppbära mindre tjänligt, såsom frammanför visadt är. Att därför en hvar måtte få en emot dess lärdom och syssla svarande tillräcklig lön och utkomst, utan att något blir ståndet emot dess privilegier fråntaget, torde på följande sätt bäst kunna ske. — § 2. Biskoparne. professores vid akademierna, lektores vid gymnasierna, rektores vid trivialskolorna och predikanterna vid regementerna behålla oförändradt den lön, som till deras ämbeten och sysslor är anslagen. Såvida själavård ej kan vara någon lön, synes prebendepastorat aldrig böra äga rum. — § 3. Kyrkoherdarna behålla *sina boställen*. som vid kristendomens början i riket och kyrkornas första nybyggande blefvo af församlingarna därtill antingen inköpta eller gifna af deras odaljord. Uti lön njute kyrkoherdarna *tertialtionden* i församlingen och i stället för kvicktionden, det är tiondedelen af kalfvar, grisar, föl, lamm, gåsungar m. m., en viss summa penningar af hvart hemman och gård, efter dess storlek och godhet. den landshöfdingen i orten äger att efter skedd uträkning och öfverenskommelse emellan kyrkoherden och hemmansägarna stadfästa, samt af krigsfolk, bruksarbetare, gärningsmän, torpare och dylika ifrån 4 till 8 sk. om året; men ej af fattiga, som sig själfva knappast kunna försörja. Af bruk och kvarnar njute han ock. i enlighet med förordningarna, en billig och stadgad summa. För lysning af brudfolk må betalas så mycket, som kartongen till lysningssedeln kostar. Detta vare kyrkoherdens lön, och hafve sedan ej rätt att något vidare fordra för barndop, kyrkogång och begrafning. när sådant förrättas i kyrkan på de vanliga sön- och högtidsdagar eller bönestunder; men skulle någon för sjuklighet eller svår väderlek begära kyrkoherden eller komministern komma hem i sitt hus att döpa barn, taga hustru i kyrka, förrätta vigsel. bör sådant prästens särskilda besvär betalas, äfvensom ock likpredikningar, när de begäras. — § 4. Komministrarna på landet behålla ock sina boställen och njuta uti lön af församlingen den vanliga kapellansskäppan af alla gårdar och hemman i församlingen samt af bruk och kvarnar så mycket i pänningar, som de svara emot hemman vid prästval, såsom ock af bruksfolk, gärningsmän, torpare och dylika 4 sk. om året, men ej af utfattige. —

§ 5. Denna kyrkoherdarna och komministrarna tillkommande pänningelön böra de själfva ej upphämta, utan bör rotemästaren i hvar rote uppbära kvicktiondeafgiften om hösten och innan Michæli dag den till kyrkoherden till fullo leverera och den af torpare med flere till den 1 april både till kyrkoherden och komministern. — § 6. Vidkommande prästernas i städerna lön, så, emedan ingen förordning utsätter hvad de böra hafva, utan hvar och en stadsbo har, under namn af påsköron, julgång, oxpenningar m. fl., gifvit som en nådepänning hvad han behagat, och kapellanerna i de små städerna, där ingen annan lön är, knappast njuta 20 à 30 Rd:r lön, den de, ej olikt tiggare, måste gå i husen att själfva upphämta: men det med all billighet tyckes instämma, att en stadsbo bör till prästens lön och underhåll kontribuera i i samma mån, som dess handel och näring svarar emot landtmannens; ty böra utom Stockholm i städerna af första klassen de mest förmögne borgarna betala 5 Rd:r, de mindre 3 d:o och de minst förmögna 1 Rd:r och så gradvis alla fem klasserna igenom af rikets städer. Alla ämbetsmän åter, löntagare och betjänter betala 1 procent af lönen samt fabriksfolk, timmer- och arbetskarlar, matroser, daglönare med flere dylika ifrån 8 till 16 sk. om året, men alla fattiga och änkor med barn alldeles fria. — § 7. Att uppbära denna afgift förordnar magistraten någon pålitlig man, för hvilken magistraten själf ansvarar, och levererar sedan efter förrättad uppbörd hälften till kyrkoherden och den andra hälften till komministern: men där 2:ne komministrar äro, 1/3 till dem hvar inom den 1 april. — § 8. Sedan kyrkoherdarna och komministrarna på ofvannämnda sätt erhålla hvad af församlingarna till deras lön och underhåll beviljadt och stadgadt är och en kyrkoherde i en församling om icke större än 30 à 40 hemman kan af bostället, tertialtionden och den blifvande vissa pänningen af bruk, kvarnar, torpare och för kvicktionden ha sin nödiga utkomst men däremot en komminister i småstäderna, som ej har boställen på landet eller däremot svarande åker och äng vid staden, och i små landsförsamlingar, där bostället är litet samt kolleger vid skolorna ej kunna annat än lida brist och med suckan och bekymmer om dagligt bröd göra sina sysslor och det i alla afseenden synes vare både billigt och nödigt, att en komminister, som har litet och svagt boställe, samt en superior kollega

njuta åtminstone 30 t. och en inferior kollega 25 t. spannmål i årlig lön; fördenskull, som ingenting kan vara präster värdigare än att den ene unnar den andre lefva med sig, och billigare, att någon hvar af dem har sin nödiga bärgning, än att somliga af dem hafva mer och somliga mindre, än de nödvändigt behöfva, så bör af vederlagsspannmålen vid pastorater öfver 70 hemmantal proportionaliter så mycket afvägas, att superiores kollegae och de komministrar med små och svaga boställen, som af pastor och församlingen ej njuta 30 t. årligen, erhålla däraf bristen och de nedre kollegerna hvad för dem brister i 25 t. årligen. Om verkställigheten häraf draga konsistorierna behörig omsorg sålunda, att, efter en noga och riktig förteckning på vederlagen vid alla pastorater i stiftet öfver 70 hemman förmedlade, däraf tilldelas bristen i 30 t. vid öfre kollegaten och komministersysslorna med små boställen och i 25 t. vid de nedre kollegaten, men denna tillökning åtnjutes ej förr, än pastorerna vid nämnda pastorater med döden afgå, då de minst aflönta först erhålla och de andra sedan, så fort det hinner.

* *
*

Att genom ett sådant prästernas antagande, befordran, skyldigheters iakttagande och löningssätt vår sanna, kristeliga religion skulle till sin utöfning genom Guds nåd och välsignelse mycket vinna, är så mycket mer att hoppas, som många stötestenar därigenom blefve ur vägen röjde och inga andra än lärda och skickliga män kunde till präster blifva antagna och inga andra än ostraffliga och ärbara vinna befordran.

Men som åhörarnas ogudaktighet eller gudsfruktan utan allt afseende ej kan tillräknas prästen, så böra ock de skyldigheter dem åligga, ej heller lämnas utan tillsyn och förbindelse och allt, hvad för öfrigt kan antingen hindra eller bidraga till gudaktighetens öfning och en lefvande kristendoms utöfning, äfven iakttagas. — Af sådan grund synes därför nödigt och nyttigt: 1:o) Att 2:dra och 9:de kap. i kyrkolagen upplifvas och sättas i verkställighet och att följaktligen den ämbets- och tjänste-man, ehuru hög han vara må, som ej ordentligen bevistar den allmänna gudstjänsten och begår den h. nattvarden, bör såsom en affälling och okristen suspenderas ifrån sitt ämbete eller syssla, tills han bättring visat, såsom ock att ingen må undfå förslag eller vinna

befordran till något ämbete eller syssla, som med prästbevis icke styrkt, att han ordentligt bevistat den allmänna gudstjänsten och begått den h. nattvarden. Om någon chef eller kollegium befullmäktigar eller på förslag uppför någon utan sådant företedt bevis, bör suspenderas på ett år och miste 1/2 års lön; ty utan det onda, som de högre ämbetsmäns exempel uti gudstjänstens och nattvardens underlåtande och förakt väcker hos den enfaldiga och ringa hopen, så kan hvarken oväldighet och rättvisa eller trohet väntas af den, som ej fruktar Gud. Den, som förgäter sina skyldigheter emot Gud, iakttager dem visserligen ej emot konung, fädernesland och medborgare. Hvad framgång och lycka kan vinnas med det arbete och de göromål, som ske utan Guds välsignelse, och hans välsignelse utan hans uppriktiga fruktan? Och hvad är Guds fruktan, där han ej en gång utvärtes dyrkas? — 2:o) Att k. förordningarna af 1726 och 1735 m. fl. om olofliga sammankomster i så måtto mildras, att grannar och gudaälskande själar ej må vara obetaget komma tillsammans att öfva sig i gudaktighet med Guds ords läsande och betraktande, bön och sång. För det andliga prästerskapet böra inga gränser sättas. När vi få och böra bedja: »Hjälp oss alla söka, ditt rike att föröka», så rimmar sig ej förbud emot kristnas sammanträde i sina hus att uppbygga hvarandra. Men till förekommande af missbruk och oordningar bör likväl värden eller husägaren, där sammankomsten sker, vid vite vara skyldig a) att gifva kyrkoherden i församlingen sådant förut tillkänna, som ock bör, så ofta honom möjligt är, sig där infinna; b) ej tillåta, att kätterska och förföriska böcker läsas; c) ej hålla sådana sammankomster på söckendagar utan endast efter aftonsångens slut på sön- och högtidsdagar; d) ej samla till sig någon stor mängd af folk till 40 à 50 personer och e) vara ansvarig för all oordentlighet, som af de församlade kan begås. — 3:o) Att ottesångerna i städerna förvandlas till förhör, på det sätt att en erfaren präst, i stället för predikan, på gången först kort föreställde en viss artikel i salighetsläran och sedan frågade först de äldre och sedan ungdomen flere gånger, till dess det förehafda ämnet vore väl fattadt; såsom ock att på landet beständigt hölles predikoförhör, hvilket äfven kunde och borde ske i städerna, åtminstone aftonsångerna. Genom ett sådant ständigt förhörande och förklarande skulle genom Guds nåd större välsignelse till hans

kännedom och sanna fruktan skördas än af de många, tyvärr ofta kärnlösa predikningar. — 4:o) Att vår brukliga psalmbok och katekes blefve förbättrade. Väl är sant, att i den förra gifves många anderike psalmer, men så är ock ostridigt, att icke allenast en del äro nog otjänliga utan ock en stor och beklaglig brist i de flesta trons hufvudläror. Och hvad Svebelii förklaring öfver Luthers katekes angår, så går väl den öfver 1:sta hufvudstycket, första och andra trons artiklar någorlunda an, ehuru den behöfver förbättring, men öfver den 3:dje artikeln är den för mycket ofullständig, och öfver det 3:dje, 4:de och 5:te hufvudstycket innehåller den både för litet och för mycket. Hvad skada vår församling häraf lidit och lider, är outsägligt. Svårigheten för en präst att inprägla redigt begrepp om salighetens grund och ordning hos en olärd ungdom och menighet, när dess handbok i religionen ej nämner därom annorlunda än oredigt, är mer än stor. Det blir alltid oförlåtligt af dem, som vaktat svenska Zions murar, att på sekler ej hafva botat dessa refvor. Min mening är dock icke att alldeles bortkasta Svebelii förklaring. Nej. Jag håller tvärtom för bäst, att den behålles, efter menigheten vid den är van och föreställningssättet lätt och begripligt; men den bör i åtskilligt ändras och förbättras och i synnerhet öfver 3:dje trons artikel. En sådan förbättring är icke svår. Är nitet om Guds ära och hans församlings väl brinnande hos dem, som öfverseendet äga, kan den snart vinnas och svenska församlingen snart få en psalmbok af tillräckliga och anderika lof- och bönesånger samt en duglig katekes. — 5:o) Vidare skulle det ej onyttigt vara, på det prästerna måtte undslippa de många rättegångsmål, som om kyrkor och prästgårdar sig ofta yppa och hvilka de såsom konsistoriefullmäktige måste bevaka och öfvervara och således ligga vid ting och stämmor, att en advokatfiskal i hvart stift, i jämlikhet med hvad i andra kollegier är, blefve antagen, hvilken, efter biskopens förslag på 3:ne skicklige, af h. k. m:t allernådigst utnämnd och befullmäktigad, emot årlig lön af en Rd:r af hvar kyrka i stiftet borde tillse, att alla i läro- och prästeståndet gjorde sin skyldighet, och sedan mot resepänningars erhållande bevaka sysslornas, prästgårdarnas och prästernas rättigheter och alla därom uppkomna rättegångar redligt utföra.

* *
*

Nog kunde ännu vara åtskilligt i detta ämne att anmärka, men som föga af det föreståendo någonsin torde gifvas akt uppå och komma till någon verkställighet, slutar jag dessa mina välmenta och, Gud vet, af nit för Hans lära och vår församlings bästa gjorda reflexioner med innerlig bön och önskan, att öfverherden själf och våra själars biskop täcktes nådeligen bibehålla sitt dyra försoningsord ibland oss samt beskydda och bevara vårt svenska Zion intill sin stora tillkommelses dag!!!

Denna uppsats, som, enligt uppgift i en not å sid 214 härofvan, författades 1777 eller 1778, förekommer i de Wallqvistska samlingarna renskrifven med s. k. gammal stil. Ehuru den således icke har något yttre sammanhang vare sig med den kyrkopolitiska eller den dogmatiska afhandling, hvarmed vi hittills gjort bekantskap under den för alla här publicerade aktstycken gemensamma rubriken: »Några kyrkliga och pedagogiska reformtankar från slutet af 1700-talet», så företer den likväl en tydlig frändskap med dem, nämligen beträffande innehållet. Man återfinner här samma varma nitälskan för Sveriges land och folk, stat och kyrka, samma kritiska blick på samhällets lyten, samma oförfärade språk och opartiskhet gent emot hög och låg, präst och lekman o. s. v. »Hvarken oväldighet eller rättvisa eller trohet kan väntas af den, som ej fruktar Gud. Den, som förgäter sina skyldigheter emot Gud, iakttager dem visserligen ej emot konung, fäderneslând och medborgare». Dessa mot de högre samhällsklassernas afkristnade lefnadsvanor riktade ord, huru väl passa de ej i den förut omtalade biskop Johan Möllers mun! Men jämte de många skäl, som af jämförelse med föregående tvänne afhandlingar kunna anföras för den meningen, att samme man skrifvit äfven detta »Välmenta betänkande», vill jag i synnerhet fästa uppmärksamhet på ännu en sak, nämligen det här förekommande förslaget om lottning vid eller rättare i st. f. prästval. Alldeles ny var väl icke den tanken, att man borde återupptaga ett förfarande, som användes vid apostlakretsens komplettering efter Judas Iskariots död. Men egendomligt är det att återfinna en sådan tanke i detta betänkande. Och ännu egendomligare är, att samma förslag — ehuru med något olika detaljer — går igen i ett af biskop Möller å Visby domkapitels vägnar författadt, först efter hans död från

trycket (1809) utgifvet »Underdånigt betänkande och förslag till en ny prästvalsförordning.»

Det torde i öfrigt knappt behöfva påpekas, huru rik på kyrkliga och pedagogiska reformtankar denna lilla skrift från 1770-talet är. Författaren är alltför pessimistisk, när han i sina slutord uttalar den farhågan, att endast »föga af det förestående torde gifvas akt uppå och komma till någon verkställighet.» Hvilka genomgripande reformer ha icke t. ex. genomförts beträffande prästers och i synnerhet lärares lön och underhåll! Men sant är, att *mycket* af det, han beklagar, ännu efter 130 års förlopp kvarstår lika oförbättradt!

Under nummer 54 i tredje bandet af Wallqvists manuskriptsamlingar förekommer *en rent pedagogisk afhandling*, hvilken jag här inför som n:r

IV.

Försök om orsakerna till allmänna skolornas förfall och den privata informationens missbruk.

Mais le Genre-humain est-il assez heureux, pour que le grand nombre approuve toujours ce qu'il y a de meilleur; et n'est-ce pas le contraire qu'on voit arriver le plus souvent?
Rollin.

Ifrån Qvintiliani till närvarande tidehvarf hafva de lärdaste och största män bevisat undervisningens företräde i skolorna framför den privata handledningen. Deras skäl äro okullstörtliga, äfvensom deras grunder osvikliga. Lärdomen skulle ofelbart blifva mera allmän, sederna renare, samfundslefnaden ljufligare, om deras röst hördes. Men annat är att utkasta planen till en byggnad och annat att uppföra den. Människolynnet följer i stort som i smått själftagna nycker, dem okunnigheten bereder, fördomen befäster och lagarna svårligen förmå hindra i sin tillvanda utöfning. Om det åligger den uppmärksamme sanningsforskaren att blotta villfarelsen och med sanna begrepp undergräfva fördomen, så ägnar det ock statsmannen och regenten att göra sanningens röst verksam, hvarförutan de viktigaste upplysningar äro tomma spekulationer, som glömska och förakt göra onyttiga. Utan att tillvälla mig tittul af den förre eller förmätet göra anspråk på att höras af den senare, vill jag härmed uppgifva de orsaker, som

efter min erfarenhet hindra allmänhetens förtroende till allmänna skolorna och bereda det missbruk, som i senare tider tagit öfverhand, att genom informatorer i huset undervisa sina barn.

Jag vill icke uppehålla mig med att granska de skäl, som den högtförnäma delen af allmänheten har att uppfostra sina söner i sina hus. Hela världen känner dem. Ett liksom medfödt begrepp om höghet och själfsvåld kan ej förenas med den nedlåtande ödmjukhet, den regelbundna arbetsamhet och grannlaga ordning, som en skolgosse ovillkorligen måste finna sig uti. De flesta herrskaper torde likväl själfva misskänna sitt uppfostringssätt: men modet och fåfängan äro hos en viss klass medborgare öfver alla olägenheter, och man åtnöjer sig att unge välbördige herrn af sin informator lär några fransyska glosor samt kan utnämna en och annan hufvudstad på landtkartan, då han under dess tillsyn skickas till akademien att lära fäkta, dansa, teckna och rida samt vidare öfva sig i småvett och belefvenhet. — Det är i synnerhet ett inrotadt missbruk af privatinformation hos medel- och borgareståndet, som jag till sina orsaker ville upplysa och utreda. Man gjorde dessa respektive stånd orätt, om man härledde denna och flere deras förvillelser ensamt från de storas förledande efterdömen. — Den så kallade goda tonen vill väl borgaren också efterapa, men hos honom är likväl intresset gemenligen rådande öfver modet och fåfängan, åtminstone i alla hus, där han själf och icke hans gunstiga fru har högsta ordet. Han gör därföre sin kalkyl och finner den privata informationen förmånligare för sina barn, och hans ungefärliga uträkning, den jag ofta varit närvarande vittne till, är denna:

1:o), säger han, är min förmögenhet så ansenlig, att mina söner, utan att besvära staten med lön i någon publique tjänst, kunna hafva sin bergning; skulle än någon olycka förminska den, är i alla fall min vilja, att mina barn ingå på samma bana, där jag arbetat mig upp till anseende och rikedomar. Jag önskar därföre, att de undervisas i sådana saker, som göra dem i denna väg till goda och nyttiga medborgare, och tillåter icke, att deras tid bortslösas med skolgräl och latinsk lärdom. Deras informator bör lära dem kristendomen, moderna språken, geografien, elementerna i geometrien, räknekonsten, historien och statskunskapen; och i allt detta underviste hvar efter sitt pund, skola de insättas hos någon klok köpman att lära handeln.

2:o) Om någon af mina söner skulle urarta sig och vela gå tjänstevägen, anser jag likväl undervisningen hemma i mitt hus fördelaktigare. Skolorna äro gemenligen uppfyllda med pöbelns barn och en hop tiggareungar, som utom mitt och annat hederligt folks understöd skulle tillika med sina lärare svälta ihjäl. — Jag kan icke tillåta, att mina barn smittas af dessa uslingars ohyfsade seder och all den osnygghet, alla de vanarter, som de skickligaste lärare hos dem ej äro i stånd att förekomma eller utrota. Dessutom hindrar mängden af gossar upplysningen, om den annars af skolans gamla och knarriga pedanter skulle kunna vinnas.

3:o) är skolungdomen belastad med så många bisaker, som på intet sätt höra till en god uppfostran och ofelbart hindra den: såsom att vid åtskilliga tillfällen göra klockaretjänst, bestrida sången i kyrkan, ej allenast sön- och högtidsdagar, utan ock bönestunderna och, det som synes ännu mindre passande, vid vigslar och begrafningar, utan att nämna den öfliga sedvana att vissa högtidsaftnar stryka ikring på gatorna, hus från hus, att under sång och så kallad musik insamla hvad medborgares frikostighet förunnar till understöd för fattiga skolbetjänter och medellösa disciplar. Om detta allt är nyttigt för alla de ynglingar, som en gång tänka blifva klockare eller substituter, så är det ock lika skadligt för hederliga mäns barn, som under dessa öfningar hafva tillfälle att lära många oseder, bortslösa tiden och, om de hafva någon ambition, fatta afsky för ett lefnadssätt, som är förenadt med så föraktliga yrken, samt förlora den aktning för sina lärare, utom hvilken all undervisning är förgäfves.

Ståndspersoner på landet och i synnerhet prästerskapet hafva sina egna skäl att hålla informatorer. De förre, hvaribland kanske äfven böra räknas några små välborna landtjunkare, behöfva ofta biträda i sin hushållning och önska helst informatorer, som på deras lilla egendom kunna vara inspektorer tillika. Olyckligtvis äro ock deras barns ledare gemenligen mera dugliga och fallna till detta senare yrke än det förra. Ofta uppfödda vid plogen till 14—17 à 20 års ålder, innan de ingått i skolan, hafva de mera öfning att med besked handtera den än sin bok. Det händer ock icke sällan, att, sedan handtverkaren funnit sin son oduglig för sin verkstad, han då insätter honom i skolan, hvilken (sonen), blifven

student och kommen på kondition, ej har betänkande vid att såla herrskapets skor, om han därigenom ser sig kunna vinna en nådig anblick. Att finna informatorer, som tillika göra betjäntsyssla, är icke rart: och om fattigdomen, som nödsakas finna sig i allt, gör dem ursäktade, så bevisar detta så mycket mera, att egennyttan och en alltför lätt tillgång på så kallade informatorer är orsaken, hvarför ståndspersoner på landet ej skicka sina barn till skolan. Men prästerskapet har dubbla skäl att icke göra det. Informatorerna hos dem äro nästan alltid deras medhjälpare i predikoämbetet tillika, och så länge det är dem tillåtet att låta studenter predika, bör man ej undra, att de hålla informator, den de ofta bekomma utom annan lön än löfte om kallelse till präst samt en och annan liten diskretion af fru pastorskan för små extra tjänster och tillsyn i hushållningen.

Af alla dessa fakta, dem erfarenheten fulltygar, är ej svårt att finna de sanna orsakerna till skolornas förfall och den privata informationens missbruk. Man erfar, att de äro hufvudsakligen följande:

1:o. *Undervisningen.* — Så länge det icke är föräldrar tillåtet att öfverenskomma med lärarna om de vetenskaper, hvaruti de äska, att deras barn undervisas, hafva de ock skäl att tro sin frihet inskränkt att disponera om sina barns uppfostran, enär de insätta dem i skolan. Den rike borgarens son, som af sin far ärft en oöfvervinnelig böjelse att genom handel ännu mera öka sin förmögenhet, kan ej annat än afsky den grekiska och latinska litteraturen, som upptager mesta tiden i skolan och är utom hans ändamål: och då de fleste borgerskapets söner åtminstone i rikets stapelstäder gemenligen söka sin lycka vid handeln, är ej underligt, att de icke bevista publique skolorna. Men om detta hinder för skolornas kredit är ett ibland de betydligare, lär det ock vara så mycket svårare att afhjälpa. Jag vågar väl icke gilla en sats som för någon tid sedan blifvit från katedern försvarad vid ett af rikets universiteter, den nämligen, *att våra skolor och akademier äro gamla byggnader af gotisk smak, som icke kunna repareras utan borde byggas om.* Jag ville blott önska, att 1724 års skolordning tålte den förklaring, att det i vissa speciella kasus vore lärarna å ena sidan och föräldrarna å andra tillåtet att obehindradt öfverlägga om och besluta de vetenskaper, hvaruti de

senare önska, att deras söner måtte undervisas, och att de hade i detta fall oinskränkt frihet att gagna den lärares undervisning, till hvilken de hafva mesta förtroendet, utan afseende på den vanliga flyttningen från en klass till en annan. — Hvad som för gossar, de där ärna gå den litterata vägen, härvid uppväcker den största täflan och uppmuntran, torde vara ett lika stort hinder för ynglingar, som ej hafva studier för egentligt ändamål; och ömsinte föräldrar kunna ej med likgiltighet anse, att deras barn flyttas från en lärare, som efter deras tanka äger erforderlig skicklighet, till en annan, som, ehuru ostraffligt han iakttager skolordningen, likväl kan vara högst oduglig att bibringa de kunskaper, som efter deras afsikt äro deras barn nyttiga. — Härigenom skulle ock lärarna undvika alla dessa förklenliga förebråelser, som de ofta därför få uppbära, att de brukliga skolböckerna förmenas till en stor del vara odugliga och icke tjänande till ändamålet; och en klok lärare skulle icke sakna utväg att tillfredsställa de granntycktes önskan att nyttja tjänliga läroböcker, utan att skada undervisningsverket.

2:o. *Lärarne.* — Det är en oneklig sanning, att vid de fleste skolor finnas lärare, som grånat vid ferlan och grammatiken, och hvilkas skuldror äro så nedtryckta af skoloket, att de icke mera äro dugliga att bära det. Den, som aldrig så litet lagt hand vid undervisningsverket, lär medgifva, att det fordrar en styrka och munterhet, som sällan förenas med ålderdomen, i synnerhet då den ofta i förtid beredes af bekymmer och oupphörliga mödor. Så länge ingen säker plan är till befordran för skolebetjänter, och då deras lön på stat är så ringa, att de utan barmhärtiga människors medlidande ej kunna hafva sin bärgning, är ej underligt, att bristen på dugliga lärare är så allmän och att denna brist väcker allmänhetens missnöje. Skulle än någon skicklig man vid skolverket blifva engagerad, anser han snart sin vunna befordran för sin olycka, då knapp utkomst, fattigdom, förakt, förtal och ett oupphörligt arbete i och med sysslan blifvit hans lott. Denna ståndaktiga dygd, som härvid ej hugfälles och tröttnar, ej förlorar den munterhet, redighet, jämna lugn och sinnesstyrka, hvarförutan all undervisning är pedanteri och tvång, detta hjältelika mod, som sätter sig öfver alla dessa svårigheter och besegrar dem, torde lättare kunna önskas och föreskrifvas än

vinnas och utöfvas. Skall därför skolverket upphjälpas ur sitt förfall, är oumgängligt, att regeringen och konsistorierna på något kraftigare sätt, än hittills skett, besörjer om skolbetjäningens nödiga utkomst och snarare befordran till uppmuntran för dugliga ämnen att därvid engagera sig. Utom denna rättelse äro alla andra författningar till skolornas förbättring tilläfventyrs förgäfves. Utvägar torde icke saknas, utan att öka statens utgifter, att förbättra skolbetjäningens löner, atminstone på de orter i riket, där klockare för sin ringa och obetydliga tjänst i samhället, utom boställen och privilegierade sportler till hälften mot pastor vid alla ämbetsförrättningar; äfven äro lönte med ansenlig spannmål under namn af helgonskuld, hvilken i äldre tider till större delen tillfallit skolorna men vid anställd jämkning i senare tider åter i betydlig mån tillfallit dem; så att det gifves klockare, som utom andra nog för dem tillräckliga inkomster äga större spannmålslön än åtskilliga lärare vid publique skolorna.

3:o) *Disciplarne.* — Det bruk, att utan afseende på härkomst och förmögenhet intaga alla ynglingar i skolan, som säga sig hafva lust till studier och framte pastors betyg därom, torde ej vara så nyttigt, som det synes. Nog ökas därigenom antalet på skolungdomen ansenligen, helst i större städer, där förmöget folk sällan neka fattiga skolgossar några styfver i veckan under namn af kostpänningar och ofta gifva dem kostdagar, men då denna kristliga sedvana egentligen gör den fattiga skolungdomen till privilegierade tiggare på stat, kan följden ej blifva annan än ett hemligt och ofta uppenbart förakt, som först drabbar skolgossarne, sedan lärarne och hufvudsakligen själfva inrättningen, helst lusten att med anständighet få tigga och med bekvämlighet hafva sitt uppehälle varit en kraftigare driffjäder hos de fleste af dessa ynglingar att söka skolan än verklig håg för studier. Om dessa olägenheter äska rättelse i en sedvana, som vunnit burskap vid alla publique skolor, har ock dess missbruk ännu flere svåra och obehagliga följder. Dessa många medellösa ynglingar inträda i skolan utan minsta hyfsning till tal och seder, och är en lärares möda att härutinnan rätta dem ofta förgäfves samt alltid den svåraste plikt för honom att fullgöra. En mjäkig pöbelton och åtbörd, som hos dem är naturaliserad, är gemenligen omöjlig att korrigera, och läraren får vara nöjd, om han kan förekomma.

att detta onda genom smitta utbreder sig till alla disciplarna. Läraren får ock ofta tåla den harmen, att, sedan han användt flere års arbete på en sådan tölpers hyfsning och undervisning, återgår han till en handtverkares verkstad, blifver betjänt, klockare, skrifgosse hos en skrifvare eller högst lärling på ett apotek. Härigenom händer, att knappt hälften af ynglingarna, som inskrifvits i skolan, blifva dimitterade till akademien, och de, som ändtligen hinna så långt, äro till större delen ur stånd att där uppehålla sig en eller två terminer, utan de söka genast kondition, den de ofta äro glada att få för blotta födan. Man torde icke misstaga sig, om man påstår, att i dessa allt för sanna fakta ligger en af de hufvudsakligare orsaker till skolornas misskredit hos den förmögnare allmänheten, äfvensom här igenfinnes rätta källan till den mängd edukatorer, informatorer, pedagoger och skolmästare, som antingen tigga sig till eller påtruga det allmänna sin tjänst.

Jag vågar icke utreda de flere obehagliga följder, detta missbruk har med sig; man torde likväl med skäl kunna påstå, att en rask och duglig bonddräng har mera förtjänst och är nyttigare medlem i staten, än en tölpig student från detta stånd uppdragen, om han än skulle tigga sig fram att blifva candidatus ministerii och ordineras till en pastorsadjunkt, hvars barn han undervisat och predikstol han beträdt de flesta helgedagar i flere år för att vinna denna befordran; icke heller torde man förgå sig, om man härifrån härleder den råhet och de ohyfsade seder, hvaröfver man kanske med skäl klagar hos större delen af det yngre prästerskapet. En servil tiggareton, en gång antagen, kan svårligen rättas, och om den misskläder hvar och en fri medborgare, är den ännu mindre en präst värdig, som ej kan fullgöra sitt ämbete utan sina åhörares aktning, hvilken själfva de frommaste får knappt kunna gifva en tölpaktig herde, som utom sin dogmatik och tillfälliga kännedom af grundspråken ej har begrepp om annan ära och ej annan kännedom af världen, än den att hafva föda af sin hjord. Men om denna orsak är den hufvudsakligaste till skolornas förfall och den privata informationens missbruk, lär den ock lyckligtvis icke vara omöjlig att afhjälpa. Det torde göra tillfyllest, att konsistorierna vid strängaste ansvar ålägga inspektorer, rektorer och kolleger att ej antaga andra ynglingar vid skolan, än de som, utom vanligt prästbevis om sin håg för studier,

äfven fulltyga sig vara af den förmögenhet, som fordras till oumgängliga böcker samt nödigt underhåll vid skolan och några år vid akademien; icke heller torde det skada, om ynglingar förpliktades att vid sin inskrifning i skolan nedsätta en proportionerad summa pänningar, den de vid dimission till akademien hade rätt att lyfta, men hvilken i annat fall tillföll skolan eller den lärare, som haft besvär med undervisningen. Härigenom hände väl, att antalet af skolungdomen till en början minskades; men om lärarna äro dugliga, skulle man snart se det åter tilltaga, i samma mån som förmögnare medborgares förtroende tilltog för en inrättning, hvilken då för deras barn blef mera nyttig, åtminstone efter deras öfvertygelse, och öfverflödet på sökande konditionskandidater skulle äfven i samma mån minskas, som ingen annan ungdom tillåts frequentera skolorna, än den som hade högre ändamål med sina studier, än att genom pedagogi förskaffa sig ett uselt lifs nödtorftiga bärgning. Okunnighet och ett öfverdrifvet nit för studier göra härvid ett inkast, som bör besvaras. »Om», säger man, »vägen på detta sätt skulle tillstängas för den fattigare ungdomen att idka studier, skulle lärda världen komma i saknad af många stora snillen och berömliga män, som göra fäderneslandets och tidehvarfvets heder». — Då detta inkast kanske kan bestyrkas af ett och annat sällsynt exempel, bör det ock i så måtto medgifvas, att ingen regel gifves utan undantag.

Dessa sällsynta snillen hafva sin egen stämpel och röjas utan synnerlig möda af ett uppmärksamt öga. En lärare bör icke vara förbudit att antaga en sådan yngling i sin skola, och hans egen heder ålägger honom att göra det, men att icke några misstag och underslef skulle kunna äga rum, borde det ock icke vara läraren tillåtet att i skolan ordentligen intaga en sådan yngling, utan efter föregången pröfvotid af minst ett år, hvarvid arten af hans snille och böjelser säkrast kunde utrönas, och i händelse han ej skulle äga den utmärkta skicklighet, man lofvat sig, att han då åter går till sitt förra stånd och handtering. Också lärer det medgifvas, att lyckliga snillegåfvor äro gagnande i alla stånd och äfvenså oumgängliga för handelns, konsternas och landtbrukets bestånd som för lärda världens anseende samt att de flesta så kallade stora snillen, som göra så mycket rop, äro vid nära påseende ej annat än irrsken, som förvilla världen, skada smaken

och oskära sederna; eller hvilket vore nyttigare för det allmänna. om denna mängd romanskrifvare, charadmakare och rimsnidare blifvit från barndomen tillhållna att på en skomakareverkstad öfva sin inbillningsgåfva med tillskärning af skor efter modet, eller att de belasta världen med sitt vittra och nymodiga kram, däri de skurit i växten emot förnuft, religion och goda seder? Äfvensom det svårligen kan bestridas, att, om de förnämares och förmögnas barn blefve med mera grundlighet och besked handledda, ersattes rikligen den brist och saknad på dugliga män, som hindren för en och annan fattig yngling att uppdragas vid studier förorsakade.

4:o) *Disciplinen.* — Härmed menar jag icke hvad under denna titel egentligen förstås, såsom den ordning, som iakttages under lektionerna eller klasserna emellan, emedan de fel, som häremot begås och väcka det allmänna missnöje, mer bör tillskrifvas lärarnas efterlåtenhet eller öfverdrifna nit än själfva inrättningen; icke heller bruket af skolugglor, frestare, stut-ferlor och andra barbariets instrumenter, hvarmed man i äldre tider tyranniserade ungdomen för att bilda hjärtat och bibringa kunskaper och hvilkas blotta namn är tillräckligt att i vår klemiga tid väcka afsky både för skolan och dess lärare. En klok lärare saknar icke utvägar att straffa lättjan och hämma själfsvåldet hos en obetänksam yngling utan att nyttja så ohyggliga medel, hvilka ock i skolornas inventarier äro upptagna såsom obrukliga persedlar. Men under titel af disciplin förstår jag i synnerhet de åtskilliga förrättningar, som åligga skolungdomen utom skolan och hvarmed föräldrar i allmänhet äro så mycket mera missnöjda, som de i deras tanka på intet sätt höra till en god uppfostran utan i betydlig mån hindra den. Hvad som genast stöter föräldrars ömtåliga heder, är att deras barn, så snart de ingått i publique skolorna, äro förbundna att göra en del af klockarens syssla.

»Det är en förnuftig inrättning», säga de, »att skolungdomen ordentligen bevistar gudstjänsten, men att skolgossar skola bestrida sången, hänga upp numrorna och betjäna prästen, är hvarken nödvändigt, nyttigt eller passande, i synnerhet som församlingen håller klockare, som på flere ställen är bättre lönt än någon af skolebetjäningen och ej sällan har flere inkomster än alla lärarna tillhopa». Samma och ännu större missnöje röjes öfver skolungdomens betjäning vid vigslar och begrafningar. De senare in-

träffa i större städer vissa årstider flere gånger om dagen, och utom det att ömtåliga föräldrars grannlagenhet såras genom en i deras tanka föraktlig klockaresysslas bestridande af deras barn, tro de ock, att ungdomens försummelse härvid ej bör vara dem likgiltig, att förtiga allt hvad de hafva att påminna i anseende därtill, att barnens klemiga kroppar och granna kläder onödigtvis blottställas för smuts, köld, regn och oväder. Skulle dessa bruk afskaffas, är onekligt, att lärarna miste någon del af deras ringa inkomster, som vid dylika förrättningar tillfalla dem; men det är just denna inkomst för göromål, hvilka icke egentligen tillhöra deras syssla, som bereder en stor del af det missnöje och förakt, som vanligen drabbar så väl lärarna som själfva inrättningen.

Den sedvana, att under chorer och musik af skolungdomen vissa högtidsaftnar för alla husdörrar insamla medlidande medborgares frivilliga gåfvor både för lärarna och fattiga disciplar, väcker ännu mera förakt och missnöje. Den är ock på visst sätt bortlagd på åtskilliga ställen men är likväl nog allmänt öflig vid de flesta skolor i Skåne, Blekinge och andra orter till deras ovedersägliga skada och misskredit. Man behöfver icke utreda, huru ett så beskaffadt tiggeri, fastän privilegieradt, är både lärare och disciplar högst ovärdigt och huru det öfver skolväsendet utbreder ett förakt, som några få beskedligt tänkande medborgares omdömen ej kunna hindra och de skickligaste lärares anseende ej förmår förekomma. Men då äfven detta utgör någon del af lärarnas inkomster, synes dess afskaffande äfven så skadligt för dem, som det vore bidragande till skolornas anseende; så vida icke författningar vidtoges, hvarigenom skolans ämbetsmän på ett ordentligare och anständigare sätt kunde hafva sin bärgning. Man vågar icke mer än blott önska, — att omant uppgifva plan till rättelse vore förmätenhet — och min afsikt är icke den att öka förslagsmakares nog stora och förhatliga antal.

5:o) *Beneficier.* — Under denna titel omfattas allt slags understöd, som antingen genom regeringens föranstaltande eller välgörande medborgares gåfvor blifvit anslaget till uppmuntran för fattig ungdom att idka studier. Ingen ting synes underligare och orimligare än att anse dessa beneficier, hvilkas ändamål är skolornas uppkomst, för en orsak till deras förfall: men erfarenheten intygar, att, på det sättet de vanligen distribueras, de verkligen

äro det. Att utreda detta torde af fördomen och ett blindt nit för plägseder, som af gammal häfd äro heliga, anses för gudlöst och en straffbar förmätenhet, en föraktlig tadelsjuka. — Men sanningen är öfver fördomen, och om dess enfald gäckas af maktspråkets myndiga ton, har den icke desto mindre sitt värde, fast dess förtjänst därigenom undangömmes. Det är en ofelbar sanning, att fattigdomen i och för sig själf ej har någon förtjänst till befordran, ehuru det är medborgares skyldighet att uppbjälpa den usle ur nöd, att han må blifva nyttig för staten.

Det är ock en saning, att fattigdomen och ämbetsmannavärdigheten allt för ofta stå tillsamman; och om detta är en olägenhet, som inom den respektabla ämbetsmannakorpsen har så många öfverklagade obehagliga följder, så tyckes den principen, att genom stipendier bereda den medellösa delen af allmänhetens ungdom till tjänstemän, vara äfvenså skadlig för det allmänna som den okunnighet och oskicklighet, som genom ett vårdslösadt och förvändt uppfostringssätt hos de förnämas och förmögnares söner förorsakas. Också är det en sanning, att de närande lemmars antal i ett samhälle aldrig är för stort och icke nog kan förökas samt att denna mängd extra-tjänstemän, vikarier, spekulanter, klienter och småherrar, hvilken lik en syndaflod öfversvämmar alla stater, icke nog kan förminskas. —

Om det då är en skyldighet att befrämja de förras trefnad och anseende, kan denna plikt icke förenas med alla de betydliga uppmuntringar och den förmånsrätt, man gifver dessa senare. Bondens och handtverkarens son, som lämnar plogen eller verkstaden att ingå i skolan, blifver i och med detsamma en tärande lem i samhället, som lik vattubien af andras svett skall suga sitt uppehälle. Af 1,000 exempel kan väl ett och annat bevisa, att han varit sin befordran värdig och att han med ypperliga fäderneslandet bevista tjänster återbetalt sin skuld till det allmänna för uppfostran och utkomst, men dessa få undantag kullkasta på intet sätt de anförda grundsatser.

Såsom följd häraf vågar jag likväl icke yrka, att dessa beneficier, som årligen i skolorna utdelas, äro i och för sig själf skadliga; jag vill tvärtom påstå, att de både äro nyttiga och oumgängliga, om de distribuerades till sitt rätta ändamål, som egent-

ligen lär vara den kvicke, skicklige, flitige och behöfvande ynglingens uppmuntran att idka studier.

Men då fattigdom och behof vid stipendiers utdelning alltid stå i främsta rummet, är det icke tillåtet för dem, som härom disponera, att göra mesta afseendet på skicklighet och förtjänst, såvida de icke vela blottställa sig för de förklenligaste tillmälen att vara obarmhärtiga och samvetslösa. Den ovedersägligen nyttiga täflan, att genom flit, seder, snille och skicklighet göra sig förtjänt till dessa beneficier, kommer således icke egentligen i fråga; utan äro de, på vanligt sätt utdelta, rättare en sold, som betalas åt medellös ungdom, därför att den är god och upptager sitt rum i skolan samt tillåter lärarna tråka med sin undervisning, liksom själfva inrättningen och lärarnas lektioner vore af så liten vikt och nytta, att ungdomen genom mutor skulle öfvertalas att gagna dem. Denna beskyllning få skolorna och deras lärare ofta uppbära i och för dessa beneficier, då de däremot, rätt utdelta, ofelbart skulle göra största nytta, i synnerhet som de icke sällan öfverstiga flere af lärarnas tillslagna lön. Om därför denna ansenliga summa indeltes uti flere större och mindre premier eller priser för hvarje klass i skolan och för hvar lektion där gifves, — och om efter anställd offentlig examen dessa priser utdeltes åt de ynglingar, som gjort största framsteg utan egentligt afseende på deras villkor; — skulle man röna en helt annan verkan af dessa beneficier. Titlarna — för numrors upphängande i kyrkan — för fattigbössans kringbärande vid begrafningar och barndop — för ord. och extra ordinarie koralist — till böcker — till kostpenningar m. m. skulle alldeles försvinna ur distributionslistan, och den pryddes däremot med namnen på de ynglingar, som framför andra utmärkt sig i alla de studier, som i skolan idkas och dem skoleordningen föreskrifver.

Genom en sådan författning torde ämbetsmännen och invånarna i städerna utan svårighet förmås att bevista dessa offentliga förhör. De, som ägde sina söner i skolan, skulle fika efter den ljufva tillfredsställelsen att själfva vara vittnen till de framsteg, som kunna göra dem berättigade till en hedrande belöning. De dagar, då dessa förhör hållas, borde vara skolans stora högtidsdagar, och skulle någon yngling väl finnas utan åtrå att blifva förtjänt till ett af dessa premier, som kunde göra minnet af en

sådan dag för all dess tid heligt? Eller skulle icke denna täflan, dessa belöningar vara mera talande till hjärtat och kraftigare egga snillet, gifva verksamhet åt fliten och styrka tålamodet vid en och annan svårare lektion, än kanske alla lärarens förmaningar under hela året tillhopa tagna? Härigenom kunde icke den fattige ynglingen lida någon orättvisa, ty om han vore förtjänt till understöd och uppmuntran, skulle den icke heller fela honom; äfvensom han i annan händelse häraf borde öfvertygas, att hans utkomst och lycka borde sökas genom annan utväg än studier. Jag vågar icke nämna något om sättet att proportionera dessa premier eller att oväldigt utröna de täflandes företrädesrätt. De högt upplysta män, som hafva öfverinseendet öfver rikets skolväsende, kunna icke misstaga sig att härom stadga sådana författningar, som svara mot ändamålet och äro lämpliga till alla härvid mötande viktiga omständigheter, om de skulle någon gång finna en sådan ändring vid beneficiernas distribution nyttig för skolorna.

6:o) *Ferier.* — Den kloka författning, att skolornas ämbetsmän vissa tider på året äga tillstånd att taga sig något anderum — någon liten hvila under ett arbete, som är mera ihärdigt och förenadt med flere besvär och olägenheter än kanske alla andra sysslor, torde medgifvas vara högst rättvis och billig.

Men det är ej alltid billighet och rättvisa kan synas, eller deras röster kunna höras under sorlet af fördomens och egennyttans mera högstämmiga ton. — Man påstår därför, att dessa ferier i så måtto skada undervisningsverket, som de lämna ungdomen tillfälle att under denna ledighet öfva åtskilligt självsvåld, samt glömma bort en del af hvad den läst under arbetstiden; och då detta kan bestyrkas af ett och annat exempel, blifver det svårt nog att bestrida. Detta har ock förmått åtskilliga lärare att icke gagna sin förunta hvilotid utan fortsätta undervisningen under ferierna för att bibehålla det allmännas förtroende och att vinna någon hjälp till sin utkomst för denna privata information. Att afskaffa dessa ferier vore således att ej allenast göra skoleoket tungare utan ock att beröfva oxen, som tröskar, en del af sin föda, just därför att han drager sitt ok mera jämnt och med mindre hvila än andre. Också lärer det medgifvas, att ej alla lärares kropps- och sinneskrafter skulle synnerligen länge uthärda

med ett oupphörligt arbete, utan att tillåtas någon gång flåsa ut. Att känslorna förlora sin liflighet, sinnet blifver nedslaget och själen liksom förlorar sin verksamhet och värma under ett oupphörligt svårt arbete, är äfven så naturligt som att självfva oljan fryser, då den länge utsättes för en sträng köld.

Således, om dessa ferier hafva olägenheter, som till en del orsaka allmänhetens missnöje med skolorna, lärer också dessa olägenheter. deras orsaker och påföljder icke vara de lättaste att förekomma. De stora och namnkunniga män, åt hvilka monarken anförtrott skolverkets förbättring och omvårdnad, kunna ickesakna utvägar att afhjälpa denna och flere skolornas öfverklagade brister. — Emellertid vågar jag hoppas, att det icke är desse herrar och män ovärdigt att granska de orsaker, jag vågat uppgifva till skolornas misskredit och förfall samt den privata informationens missbruk, äfvensom att min afsikt icke misskännes.

Non ignara mali miseris succurrere disco. Virg.

Biskop Wallqvist har i den år 1790 tryckta inledningen till fjärde flocken af hans eckl. samlingar gjort ett ganska utförligt uttalande om skolundervisningen vid rikets läroverk och äfven klandrat »den privata informationens missbruk». Af en närmare jämförelse mellan detta Wallqvists uttalande och här införda pedagogiska afhandling framgår emellertid, att den senare säkerligen icke är Wallqvists eget alster. Ej heller kan den vara författad af någon Vexiö-pedagog på den tiden, ty af de förhållanden, som då voro karaktäristiska för skolväsendet och skolungdomen i vår provins, finns där intet spår. Författaren måste alltså hafva sin erfarenhet från annan ort. Man kan knappast misstaga sig genom att gissa på Strängnäs stift. Att gissningsvis nämna bestämd person såsom denna skrifts författare, därtill har jag intet annat skäl, än att det i uppsatsen framträdande lefvande intresset för ämnet i förening med grundlig sakkännedom speciellt rörande Strängnäs stift hörde till de förutsättningar, som tvifvelsutan i mycket hög grad förefunnos hos den man (J. Möller), som jag anser hafva författat de trenne här ofvan införda afhandlingar. Det må nu hafva varit denne eller någon annan från Wallqvists födelsestift bördig närmare bekant till honom, som skrifvit denna uppsats,

det vissa är i alla fall, att den i många punkter slår hufvudet på spiken, t. ex. då det heter: »De flesta s. k. stora snillen, som göra så mycket rop, äro vid närmare påseende ej annat än irrsken, som förvilla världen, skada smaken och oskära sederna: eller hvilket vore nyttigare för det allmänna, om denna mängd romanskrifvare, charadmakare och rimsnidare blifvit från barndomen tillhållne att på en skomakareverkstad öfva sin inbillningsgåfva med tillskärning af skor efter modet, eller att de belasta världen med sitt vittra och nymodiga kram, däri de skurit i växten emot förnuft, religion och goda seder?»

På goda reformtankar, af hvilka flere länge sedan blifvit fruktbärande och kanske ännu flere bort blifva det, är, som synes denna lilla pedagogiska uppsats så rik, att den trots sin ålderdomliga prägel ännu bör kunna läsas med intresse och vinna beaktande.

Josef Rosengren.

De äldsta urkunderna rörande ärkestiftet Hamburg-Bremen och den nordiska missionen.

För den, som vill söka tränga in i svenska kyrkans historia, möter redan vid första steget en särskild svårighet. Kristendomens införande i Norden sammanhänger ju på det närmaste med bildandet af ärkestiftet Hamburg-Bremen. För dettas äldsta historia saknas ingalunda källmaterial, och alla kända urkunder finnas tillgängliga i tryck. Men svårigheten ligger i dessa urkunders beskaffenhet. Många af dem föra oss midt upp i den tidigare medeltidens stora förfalskningsarbete; det kräfves en noggrann granskning med front både mot godtrogenhet och hyperkritik, om man ur dokumentsamlingarna skall kunna utsöndra det äkta och eventuellt äfven ur det förfalskade utskala en historisk kärna. Först sedan detta skett, kan man bilda sig ett omdöme om, i hvad mån kyrkans första inträngande i Norden låter sig historiskt klargöras. Måhända skall från denna synpunkt sedt en eller annan af Årsskriftens läsare finna det vara af intresse att taga kännedom om nedanstående undersökning, hvilken tillkommit under studiet af de i densamma behandlade källorna och urkunderna. En förnyad granskning af källmaterialet är ej heller obehöflig; det resultat, till hvilket de ingående undersökningarna särskildt på 1860- och 1870-talen kommo, och hvilket allt sedan Dehios grundläggande arbete (se nedan) bestämt den moderna historieskrifningen, ha flere nutida forskare både på grund af diplomatisk-paleografiska och historisk-kritiska undersökningar velat störta alldeles öfver ända. — Här föreliggande studie har följt källorna till omkring år 865, då ett tämligen markeradt utvecklingsskede vinner sin afslutning; blott på en punkt har anledning förefunnits att här öfverskrida denna gräns.

Inledning: Urkundsamlingar och litteratur.

Den viktigaste samlingen af tryckta urkunder om ofvanstående ämne finnes hos J. M. Lappenberg: Hamburgisches Urkundenbuch, band I, Hamburg 1842.[1] En samling utdrag ur urkunderna enligt moderna editionsgrundsatser och med ytterligt gående kritik af deras äkthet gifver P. Hasse: Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden I, 1886.[2] Ph. Jaffé: Regesta pontificum romanorum 1851[3] är den förnämsta samlingen af påfliga urkunder. Samma författares Biblioteca rerum germanicarum 1864—73 innehåller ock en och annan urkund, som faller inom vårt härvarande område. En mycket viktig samling tryckta urkunder lämnar J. H. Klippel såsom bilagor till sitt eljest föga betydande arbete Lebensbeschreibung des Erzbischofs Anskar, Bremen 1845.[4] Petrus Lambechius: Origines Hamburgenses I, II, Hamburg 1706[5] meddelar likaledes ett flertal dokument af särskildt intresse därför att deras text ofta står Philipp Cæsars märkliga arbete Triapostolatus septentrionis (se nedan) nära och bereda tillfälle att iakttaga åtskilliga interpolationers historia. I den väldiga samlingen af G. H. Pertz: Monumenta Germaniæ historica, Hannover 1826 ff.[6] ingå alla de medeltida annaler och krönikor, som för vår uppgift komma i betraktande. En nyare edition af riksannalerna gifver F. Kurze i skolupplagan af Scriptores rerum germanicarum n:o 43 1895 (ej mig tillgänglig). Rimberts *Vita Anskarii* och *Vita Rimberti* hafva användts i den af G. Waitz 1884 utgifna mönstergilla editionen,[7] jämförd med den af Lambechius a. a. läm-

[1] Citeras i det följande H. U. B. Boken är mycket sällsynt, enär nästan hela upplagan förstördes. Ett exemplar finnes dock i Kungl. Biblioteket i Stockholm.

[2] Citeras Hasse.

[3] Citeras Jaffé. 2:a upplagan utkommen 1885.

[4] Citeras Klippel. Om värdet af Klippels egen framställning, se J. M. Lappenbergs mästerliga recention i Schmidts allgemeine Zeitschrift für Geschichte 1846.

[5] Citeras Lambechius I, II.

[6] Citeras Pertz M. G.

[7] V. A. ed. Waitz.

nade. J. Langebeks Scriptores rerum Danicarum tom I 1772, och E. M. Fants Scriptores rerum Suecicarum medii ævi, tom II, 1828, innehålla en del legender om Anskarius från den senare medeltidens missaler och breviarier etc.[1]

De viktigaste mig tillgängliga källkritiska studierna öfver här ifrågakommande urkunder hafva varit W. Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I, II, 4 uppl., Berlin 1877,[2] Karl Koppmann: Die ältesten Urkunden des Erzbisthums Hamburg-Bremen, Inauguraldissertation in Göttingen 1866,[3] G. Dehio: Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen, 1877, särskildt i de till del I bifogade Anmerkungen und Kritische Ausführungen,[4] J. v. Pflugk-Harttung: Die ältesten Bullen des Erzbistums Hamburg-Bremen, i Forschungen zur deutschen Geschichte, band 23, 1883,[5] (en diplomatisk-historisk undersökning), samt H. v. Schubert: Ansgar und die Anfänge der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte 1901,[6] i Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte II Reihe II Band. Andra undersökningar om enskilda urkunder anföras för hvart särskildt ställe. En särskild ställning intager J. von Pflugk-Harttungs: Die Bullen der Päpste bis zum Ende des zwölften Jahrhundert 1901, en ingående paleografisk och diplomatisk undersökning öfver bullornas yttre, deras material, skriftyp, sigill etc., beträffande här föreliggande uppgift af stort värde som hjälpmedel bredvid författarens nyssnämnda kortare undersökning, när det gäller att bestämma vissa falska bullors verkliga ålder.

Bibliografiska förteckningar öfver både källsamlingar och litteratur återfinnas hos F. Witt: Quellen und Bearbeitungen der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte 1899 (Reihe I, Band 1 af Schriften des Vereins für schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte), där dock åtskilligt ej oviktigt saknas, samt

[1] Handskrifna legender finnas flerstädes, t. ex. i Uppsala Bibliotek cod n:o 23, catal. Benzelius och i Kungliga Biblioteket i Stockholm cod. A. 56, enl. Fant II s. 260 ff., där den ofvannämnda samlingen återfinnes.

[2] Citeras Wattenbach. 7:e upplagan, utgifven af F. Dümmler, utkom 1904.

[3] Citeras Koppmann.

[4] Citeras Dehio.

[5] Citeras Pflugk-Harttung.

[6] Citeras v. Schubert: Ansgar.

F. C. Dahlmann och G. Waitz: Quellen und Bearbeitungen der deutschen Geschichte, 7 uppl., utgifven af E. Brandenburg 1906 med Ergänzungsband 1907. För nyare svensk litteratur torde äfven observeras K. Setterwall: Svensk historisk bibliografi 1875—1900, 1907.

Bearbetningarna öfver tidens historia komma vid denna källstudie endast i andra hand till användning. Blott några af de viktigaste må ock nämnas. Rimberts Vita Anskarii hör närmast till primärkällorna. På gränsen till denna står ock i vissa afseenden framställningen af Nordens historia hos medeltidens store mästare i historieskrifning Adam af Bremen: Gesta Hammaburgensis ecclesiæ pontificum (tryckt bl. a. i Scriptores rerum Germanicarum). Han öste ur Vita Anskarii, Bremer-arkivets urkunder, som vi äga bevarade i afskrift (se nedan), samt äfven någon enda, som ej blifvit på annat sätt bevarad. Snart kom Anskariuslitteraturen att utgå från Adams redan åtskilligt färgade framställning och från den frodigt växande legenden; Vita A. var vid nyare tiders början redan förkommen. Ett nytt skede i historieforskningen om denna tid kom med den för sina växlande lefnadsöden bekante katolske konvertiten Philipp Cæsar. Denne påträffade i Hamburg åter Vita A. i en gammal visserligen interpolerad (se nedan) handskrift och utgaf den förkortad tillsammans med biografierna öfver Willehad och Rimbert i Triapostolatus septentrionis 1642; i ett appendix tryckte han åtta urkunder om Hamburg—Bremens äldsta historia, hvilka han i afskrift fann på pergamentomslaget till sin hamburgerkodex. Såväl Vita A. som urkunderna blefvo af utomordentlig betydelse för forskningen; de senare ha, som nedan skall ådagaläggas, visat sig alla vara äkta (utom en) och återgifva den samling urkunder, som Anskar själf föranstaltade.[1] På grundvalen af Cæsars upptäckt skrefvos nu de flesta bearbetningarna af tidens historia. Ny förvirring åstadkommo emellertid i 18:e århundradet de djärfva Corveyska förfalskningarna af katoliken F. C. Paullini († 1712) och protestanten J. F. Falke († 1753),[2] hvilka allmänt troddes och

[1] Om Anskars urkundsamling, se nedan vid Vita Willehadii, Anskars rundskrifvelse och de respektive urkunderna.

[2] Se nedan till afdelningen: de corveyska annalerna.

som påverkat framställningen äfven hos H. Reuterdahl i hans Svenska kyrkans historia, del I, 1838 (den eljes förnämsta svenska framställningen af Sveriges missionering) och C. A. Cornelius i hans Handbok i svenska kyrkans historia (3 uppl. 1892). På ett afgörande sätt ådagalades de corveyska källornas oäkthet genom P. Wigand: Die corveischen Geschichtsquellen 1841 (utförligare se nedan). — Tusenårsjubileerna 1826 och 1865 framkallade en rik litteratur, som snarare medverkade att förvränga än att klargöra den historiska Anskar-bilden. Jämförelsevis värdefullast voro katoliken Tappehorns Leben des heiligen Ansgar, Münster 1863[1] och dansken Rördams Ansgar og missionen, Köpenhamn 1865. Bland de svenska bidragen kunna nämnas C. E. Bexell: Ansgarius 1830, och J. C.: Ansgarius, nordens apostel 1865. — Viktigare än Anskarius-biografierna voro Lappenbergs ofvannämnda recention af Klippel 1846 och en recention öfver Anskarius-litteratur af A. Schumacher i Bremisches Jahrbuch II 1866, sid. 444 ff. — G. Waitz' berömda Geschichte Schleswig-Holsteins, stora upplagan 1851—54, och lilla upplagan (»kleine Waitz») 1864 gifva intet för vår undersökning. Detsamma gäller en annan af Tysklands klassiska historici, F. Ch. Dahlmanns Geschichte Dänemarks 1840—43. Däremot begynte en ny och rikare period med E. Dümmlers 1862 först utkomna Geschichte des ostfränkichen Reiches, hvilket gaf den yttre ramen för händelserna i Norden. Ur dansk synpunkt orienterade F. Vedel: Den sønderjydske Kirkes Historie 1863. Sedan Ph. Jaffé i Regesta pontificum gripit sig an med verklig källkritik, nådde denna en glänsande ututveckling genom K. Koppmans ofvannämda arbete 1866. Så var materialet förberedt för det stora sammanfattande och genom ytterligare källkritik framåtförande arbetet af G. Dehio: Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen 1877. Samtidigt utgaf dansken A. D. Jørgensen ett i flere afseenden värdefullt arbete: Den nordiske Kirkes grundlæggelse og første udvikling I 1874—78.[2] År 1877 kom ock Wattenbachs ofvannämda betydande källkritiska undersökning i Deutsch-

[1] Citeras Tappehorn.

[2] Citeras Jørgensen.

lands Geschichtsquellen. — På den i dessa arbeten lagda grunden bygga de nyare stora historiska framställningarna, bland andra H. Hildebrand: Sveriges medeltid, del III 1898 ff.,[1] Sveriges historia från äldsta tider etc., Band I, del 2, utgifven af H. Hildebrand 1905, och Danmarks Riges Historie, del I, utgifven af J. Steenstrup 1897 ff. Äfven förtjänar att nämnas H. Olriks Historiske Oplysninger, bifogade P. A. Fengers öfversättning till danska af Vita Ansgarii 1885[2] och J. O. A(ndersen) art. Ansgar, i Kirkeleksikon for Norden I, 1897 ff. — Ett på visst sätt nytt skede på detta forskningsområde begynte emellertid redan på 1880-talet genom Pflugk-Harttungs nyssnämnda diplomatiska undersökningar, genom hvilka han rubbade äfven på dokument, hvilkas äkthet hittills ansetts stå utom allt tvifvel. I stället för texterna i Lappenbergs Urkundenbuch trädde originalurkunderna eller kopiorna, af hvilka flertalet finnas i hannoveranska statsarkivet.[3] Ytterligare ett steg i negativ kritisk riktning tog Hasse a. a. En höjdpunkt i hyperkritik har nåtts i en dissertation i Jena 1888 (89) af Fr. Tamm: Die Anfänge des Erzbistums Hamburg-Bremen.[4] Försiktigare men i Pflugk-Harttungs och Hasses spår hafva under senaste åren flere inlägg i tyska tidskrifter gått (se för hvar särskild urkund). — I det hela återgripande till Dehio, med sund och måttfull kritik är sammanfattningen i Al. Michelsens art. Anskar i Herzogs Realencyklopädie 3 uppl. (RE3), omarbetad af A. Hauck. Den sistnämnde har ock i Kirchengeschichte Deutschlands II2 1900[5] på ett glänsande sätt satt in Hamburg-Bremens och och den nordiska missionens historia i den stora historiska utvecklingen. I samma anda, fast med trängre ram, skref H. von Schubert efter förnyad källpröfning sin ofvannämnda Ansgar etc. 1901. I vidare sammanhang har v. Schubert åter

[1] Citeras Hildebrand.

[2] Citeras Olrik.

[3] En redogörelse för, hvar de påfliga urkunderna finnas, gifver A. Brackmann: Papsturkunden des Nordens, Nord- und Mitteldeutschlands, i Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften 1904; där medtagas äfven Stockholm, Uppsala och Köpenhamn.

[4] Citeras Tamm; om hans ståndpunkt se nedan Pascalis I:s bulla och fl.

[5] Citeras Hauck.

på ett mästerligt sätt skildradt denna tid i sin stora Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins, I 1907,[1] där äfven ny speciallitteratur om de religiösa och etnografiska förhållandena återfinnas. — I Sverige gaf professor H. Lundström en på de nyaste forskningarna grundad korrigering af och kompletteringtill den Reuterdahl-Corneliusska framställningen af Anskar och nordiska missionen, i Kyrkohistorisk Årsskrift 2:a årg. 1901, s. 187 ff.[2] Vid ungefär samma tid upptogs Anskars historia till ingående studium af d:r J. Helander. Döden hindrade honom från att fullborda och i tryck utgifva ett delvis redan utarbetadt större arbete; ett brottstycke af detta finnes tryckt i Kyrkohistorisk Årsskrift 6:e årg. 1905. Af honom är ock artikeln Ansgarius i Nordisk Familjebok, ny upplaga, band I.

I. De närmaste förutsättningarna för den nordiska missionen.

Det första kända försöket till missionsverksamhet i Norden gjordes af Bonifatius' förelöpare Willibrord, som enligt en berättelse af Alcuin[3] vände sig till danskarna och på hemvägen missionerade på Helgoland. Om detta försök verkligen existerat, blef det dock utan synbart resultat och kan här förbigås. Först i samband med Karl den stores krig mot sachsarna togs det första bestående steget till nordisk mission; det var när Karl 787 lät viga anglosachsaren Willehad till den förste biskopen öfver sachsarna med säte i Bremen.[4] Willehad dog visserligen redan 789, men resultatet af hans

[1] Reihe I, Band 3 af Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte; citeras v. Schubert: Schleswig-Holstein. — Om v. Schuberts bok förtjänar lifligt erkännande, kan en opartisk läsare dock ej undgå att obehagligt beröras af den »stortyska» ton, som möter och som finner kärnan af dessa länders historia vara »das siegreiche Vordringen des deutschen Wesens». »Die Vereinigung Schleswigs mit Holstein und beider mit Deutschland ist der Sieg des Deutschtums. Das ist die weltgeschichtliche Bedeutung der schleswig-holsteinischen Frage.»

[2] Citeras Lundström.

[3] Ed. Jaffé: Bibliotheca rerum Germanicarum VI, 39 ff.

[4] Om källorna för denna uppgift äfvensom om de falska urkunderna för biskopsdömet Bremens stiftande, se nedan.

utmärkta missionsarbete ägde bestånd.[1] Kristendomen hade nått Elbe. Först sedan Karl gifvit sachsarnas motstånd sista slaget 804, kunde han emellertid skrida till upprättandet af ordnade och bestående förhållanden kring Bremens och Bardowieks (det senare Verdens)[2] biskopsstift. Mellan 809 och 812[3] tog han det första försiktiga steget vidare genom att låta ärkebiskop Amalar af Trier inviga en »ecclesia primitiva» i Hammaburg på andra sidan Elbe. Om Karl själf haft planen att här grunda ett nytt biskopsstift för Nordalbingien med verksamheten utsträckt till Skandinavien, är osäkert.[4] Men i hans stora politiska idé om ett kristet universalrike låg tanken in nuce och måste snart framträda. Så lades nu i verkligheten grunden till Nordens evangelisering. De urkunder om dessa händelser, som vi äga tillgängliga, må därför närmast behandlas.

De värdefullaste äro karolingertidens årskrönikor eller *de karolingiska annalerna*. Just under karolingertiden börjar denna gren af historieskrifningen att utveckla sig. Dessa i början så torftiga förteckningar öfver årets händelser äro framkomna i England af intresse för missionsarbetet,[5] först i form af marginalanteckningar på andra dokument; verkliga årsböcker uppstodo. Från de enstaka klostren, där dessas historia stod i förgrunden, spred sig bruket att skrifva årsböcker till högt uppsatta män med vidare intressen och blef snart allmänt i hela det kristnade Europa. Särskildt vid hofven vinlade man sig om dylika anteckningar, omfattande hela riket; så uppstodo riksannalerna, de för oss viktigaste. Deras värde växlar betydligt, ej blott beroende på stoffets fyllighet och tillförlitlighet, utan ock i mycket på afskrifvarnas

[1] Hans lif är skildradt i Vita Willehadii, som Cæsar utgaf samman med Vita Ansgarii, se vidare nedan.

[2] Jfr F. Wichmanns värdefulla Untersuchungen zur älteren Geschichte des Bisthums Verden, i Zeitschrift des hist. Vereins für Niedersachsen 1904 s. 275 ff. (och 1905 sid. 1 ff.). Han finner stiftet Bardowiek stiftadt af Karl den store och biskopssätet flyttadt till Verden mellan 834—847 (enl. vanlig datering 814).

[3] v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 33.

[4] Jfr Lundström s. 187, och nedan om den historiska inledningen till Gregorius IV:s diplom.

[5] Wattenbach I s. 115 och i allmänhet för det följande om annalerna.

större eller mindre noggrannhet. Pertz har i tom I samlat nästan alla de bevarade annalerna från karolingertiden. Här må blott de behandlas, som lämna väsentliga bidrag till Sachsens historia under Karl (och Ludvig den fromme).

Vi påträffa då först en årskrönika af mera riks- än lokal natur, hvilken af Pertz fått namnet *Annales Laureshamenses;*[1] den omfattar Karl den stores lefnad. Den är i sin fortsättning från år 785, särskildt för åren 791—803, nästan identisk med *Annales Laurissenses minores,*[2] hvilka ock behandla tiden från 700-talets förra hälft till år 817. Laurissenses minores hafva en bättre paralell i den viktigaste af alla bevarade karolingiska krönikor, *Annales Laurissenses majores,*[3] 741—829, hvilken liksom minores fått sitt namn efter byn Lorsch, där den viktigaste (nu förlorade) handskriften öfver bägge först påträffades. — Nästan alla karolingiska annaler hafva, särskildt från omkring 800, blifvit inväfda i hvarandra. troligen på grund af senare samarbetningar, möjligen ock på grund af någon gemensam, nu förkommen urkälla. Om annalernas inbördes beroende, om källor etc., finnas ett flertal hypoteser, hvilka alla synas ungefär lika goda — och obevisbara.[4] Blott på en mycket viktig punkt må här dessa frågor upptagas. Den nyssnämnda förlorade handskriften till de egentliga Lorsch-annalerna (majores) hade visat, att dessa gingo

---

[1] Pertz, M. G., I s. 22—29.

[2] Pertz, M. G., I s. 112—123; hos Dahlmann—Waitz och de nedan nämnda nyare författarna användes den väl riktigare beteckningen *Chronicon Laurissense.*

[3] Pertz, M. G., I s. 134—218; enligt Monod (se nedan) rättare kallade »*de kungliga annalerna*», emedan de äro de verkliga riksannalerna (ej alls författade i Lorsch).

[4] Den mig tillgängliga ojämförligt förnämsta undersökningen på detta omområde är G. Monod: Études critiques sur les sources de l'histoire carolingienne I Des origines a 839, Paris 1898 (i Bibliothèque de l'école des hautes études 119). En värdefull komplettering till denna bildar Strassburger-professorn H. Blochs anmälan i Göttingische gelehrte Anzeigen 1901. Äfven bör observeras den något äldre, men ej obetydande undersökningen af J. Bernays Zur Kritik der Karolingischen Annalen, diss. Strassburg 1883. En redogörelse för de bevarade handskrifterna lämnar F. Kurze: Über die Karolingischen Reichsannalen 741—829, i Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde Band 19 1894 sid. 295 ff. Se vidare till Annales Einhardi.

blott till 788 och att de hade en särskild fortsättning för åren fram till 829. Denna fortsättning har emellertid af Pertz sammanfogats med de egentliga Lorsch-annalerna under ofvanstående gensamma namn. Numera betecknas dock fortsättningen med ett särskildt namn, *Annales Einhardi*, emedan den af de flesta forskare, äfven Pertz, ansetts härleda sig från Karls bekante historieskrifvare Einhard. Dennes författarskap till dessa annaler har dock på flera håll kraftigt bestridits. bl. a. på grund af ingående språkliga analyser; likheterna mellan annalerna och Vita Karoli (om denna skrift, se nedan) förklaras så, att Einhard i sin Vita Karoli användt Annales Einhardi, hvilka alltså i sin första del måste vara tillkomna före Vita Karolis författande (o. 817). Annalerna sönderplockas och fördelas på flera författare. Till denna åsikt sluta sig med olika variationer Wattenbach,[1] G. Monod,[2] H. Bloch[3] och senast en ung forskare H. Wibel i en vidlyftig, mycket uppmärksammad dissertation: Beiträge zur Kritik der Annales regni Francorum etc., Strassburg 1902. Den flitigaste nutida författaren på detta område, F. Kurze, har en helt annan teori. Han förnekar visserligen Einhards författarskap till Annales Einhardi, men anser däremot att Einhard skrifvit en stor del af en nu förkommen samling, de verkliga riksannalerna, ett stort verk, som omfattade tiden 741—829; likaledes har Einhard skrifvit första delen af Annales Fuldenses (om dessa, se nedan). Annales Fuldenses hafva legat till grund för författaren af Annales Einhardi; dessa senare äro sålunda tillkomna i ett slag först efter 829 och bygga på Einhards äkta författarskap, äfven på Vita Karoli.[4] — Huru än förhåller sig

[1] I s. 164 f.

[2] 789—801 den första delen, författad kort efter 801, använd af Vita Karoli; 802—829 direkta uppteckningar af samtida, flere stycken.

[3] Den första delen är hvarken skrifven kort efter 801 eller efter 829 (så Kurze, se nedan), utan räcker till 815 och är skrifven före 817 af en äldre sachsare, som varit ögonvittne (ej Einhard); denna har använts af Vita Karoli, som skrifvits mellan 817—824.

[4] Den moderna editionen af Annales Einhardi m. fl. är som ofvan angifvits gjord af Kurze. Sina teorier om annalerna utvecklar han dels där, dels i en mängd uppsatser i Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, t. ex. Über die karolingischen Reichsannalen 741—829 i Band 20, 1895, sid. 9 ff.

med tillkomsten af Annales Einhardi, äga vi i alla händelser en värdefull bekräftelse af sakuppgifterna såväl där som i Annales Laureshamenses och de båda Lorsch-annalerna därigenom, att de alla hafva samarbetats i en krönika till år 818 från Moissac, därför vanligen kallad *Chronicon Moissiacense,*[1] hvilken ofta återger annalerna ordagrant. Denna krönika är författad redan under Ludvigs tid.[2]

Af de hittills nämnda står Annales Einhardi främst i fråga om språkets behag och händelsernas konstnärliga sammanfogande. Denna såväl som Laurissenses Majores och Laureshamenses äro historiska källor af största värde, hvilka i sammanträngd korthet men med en för den tiden ovanlig fullständighet och öfversiktligket berätta tilldragelserna under kejsar Karls hela regering. De visa sig härigenom ej vara alster af någon munk i ett aflägset kloster utan fastmer vara upptecknade af personer, som stått hofvet och centralregeringen nära och kunnat öfverskåda det hela (Leopold von Ranke, enl. Wattenbach, I s. 158). Därför hafva de ock haft blick för och behandlat nordiska missionens förhistoria, t. ex. det viktigaste af Karls företag mot sachsarna, åtgärderna 804 för att slutgiltigt trygga kristendomen i landet, nordmännens härjningar, kyrkors uppbrännande och nyas uppbyggande, wichmodingarnas bortförande från deras hem mellan Weser och Elbe till Frankrike (hvarifrån de senare återvände som kristna, enligt en trovärdig uppgift i Ludvig den frommes falska urkund[3] (se nedan) etc.

Band 21, sid. 9 ff., och Zur Überlieferung der karolingischen Reichsannalen, band 28, 1903, sid. 619 ff., tillika ett försvar mot H. Wibels kritik i dennes nyssnämnda afhandling: Beiträge etc. (där kritiken riktades ej blott mot Kurzes teori om annalerna, utan äfven mot hans edition af Annales Einhardi). Wibel har i samma band af N. A. en Erwiderung. Att här närmare ingå i denna lärda kontrovers skulle föra för långt. Redaktionen af N. A. sluter sig till Wibel; se band 28, sid. 250 f. — H. von Schubert i Ansgar sid. 152 ställer sig oafgjord till frågan om Einhards författarskap till Annales Einhardi. Om ytterligare litteratur, se Dahlmann-Waitz s. 224 ff. och Ergänzung s. 52 f.

[1] Pertz M. G., s. 280—313.

[2] F. Kurze i Die Verlorene Chronik von S:t Denis, Neues Archiv 28, 1903, gör s. 30 f. gällande, att till grund för denna Chronicon Moissiacense liksom för flere annaler legat en nu förkommen krönika, som gått till 805 och som stått de ursprungliga riksannalerna nära. Så ock redan J. Bernays a. a.

[3] Dehio, I s. 21 anm. 3.

Ungefär samma uppgifter som ofvannämnda annaler om nordiska missionens förhistoria lämnar Einhards mest berömda verk, det nyssnämnda *Vita Karoli,*[1] hvilket trots sina talrika historiska misstag är ett af medeltidens få klassiska historiska arbeten. Det författades kort efter Karls död, enär det finnes omnämndt af en samtida redan år 820.[2] Dess största förtjänst är den konkreta och plastiska framställningen af personligheterna, och det ur klassisk synpunkt i hela medeltiden enastående stilistiska mästerskapet,[3] dess största brist är de kronologiska uppgifternas otillförlitlighet. I sin helhet är Vita Karoli en trogen afbild af hela den karolingiska bildningen med dess tydliga om ock fruktlösa sträfvan att efterlikna den latinska klassicismen. En utförligare undersökning af den märkliga skriften tillhör icke denna plats.

Några annaler och krönikor från karolingertiden, hvilka blott i förbigående meddela en eller annan notis af värde för vårt ämne, må här utelämnas.

Karls förnämste medhjälpare i missionsarbetet bland sachsarna och den egentlige grundläggaren af det för Nordens historia viktiga biskopsdömet Bremen var som ofvan sagts, northumberländaren Vilhaed, lat. Willehadius. Från omkring 775 till dödsdagen 1 nov. 789 var Willehads lif, med ett kortare afbrott, ett träget missionsarbete. Den medeltida biografi: *Vita Willehadii,*[4] som berättar om detta arbete, vinner för oss

[1] Pertz, M. G., II s. 426—483; den där meddelade texten är dock flerstädes bristfällig; en bättre, kritiskt sofrad text ger Jaffé: Bibliotheca rerum germanicarum, IV sid. 504 ff. (Pertz utkommen i ny upplaga bearbetad af G. Waitz 1905).

[2] Wattenbach, I s. 153. Bloch a. a. betviflar dock denna uppgift och sätter gränsen ante quem, som ofvan sagts, till 824, då Vita säkert var känd vid hofvet. Enligt Bloch och H. Wibel a. a. är terminus a quo 817.

[3] E. Norden: Die lateinische Literatur im Übergang von Altertum zum Mittelalter, i Die Kultur der Gegenwart I:8, 2 uppl. 1907 sid. 433. Om Einhards förvånande förmåga att bredvid kyrkofäderna och Vulgata äfven tillgodogöra sig de klassiska latinska författarna, och detta i Vita vida mer än i hans andra skrifter, se A. Schmidt: Die Sprache Einhards, ein Beitrag zur Einhardsfrage, diss. Greiswald 1904.

[4] God edition hos Pertz, M. G., II s. 378—390.

än mer i intresse därigenom, att den i anslutning till Adams af Bremen uppgift[1] länge ansetts äga ingen mindre än Anskar själf till författare. Allt ifrån Dehio har dock denna sak varit underkastad debatt.[2] Adam af Bremen nämner jämte Vita W. äfven en annan skrift, Miracula Willehadii såsom författad af Anskar. I dessa Miracula[3] låter ock Anskar sin egen person klart och bestämdt framträda. I Vita nämner sig författaren ingenstädes. Språket i de två skrifterna visar ingen säregen likhet; och viktigast är, att ingendera af dem visar kännedom om den andra; de i Vita uppräknade undren saknas i Miracula och tvärs om; Vita klagar, att Willehads under ingenstädes upptecknats — jfr inledningen till Miracula. Antagligen har en ren tillfällighet i något dokument förenat Vita och Miracula, hvarvid Anskars auktorskap öfvergått äfven på Vita. — En kritisk undersökning af Vita visar densamma vara samarbetad af åtskilligt och olikartadt material, hvaraf det historiskt viktigaste är grundstommen med dess korta men bestämda uppgifter; på denna ha legendarisk tradition och uppbygglig fraseologi byggt vidare. Dessa utvikningar kunna emellertid lätt särskiljas; och Vita Willehadii kan betecknas som en i det hela tillförlitlig källa. Däremot torde det numera vara omöjligt att med bestämdhet afgöra, hvarifrån de faktiska uppgifterna ursprungligen hämtats. Påfallande likheter med ofvan nämnda Chronicon Moissiacense och äfven med Annales Laureshamenses låta det framstå som en möjlighet, att en för Chronicon Moissiacense till grund liggande fullständigare recention af Annales Laureshamenses äfven varit grundstommen i Vita Willehadii.[4] Det finnes dock svårigheter med denna hypotes. En egendomlighet är, att Vita utan bestämd datering omnämner Willehads invigning till biskop och hans död, under det att Chronicon Moissiacense bestämdt förlägger dessa händelser till de otvifvelaktigt riktiga åren

[1] I s. 33.

[2] Jfr Dehio: Kritische Ausführungen s. 51.

[3] Pertz, II s. 384—390.

[4] Så Wattenbach. Om Kurzes ofvan nämnda teori om en förkommen krönika till år 805 (betecknad VW, verlorenes Werk) håller streck, så torde denna böra sättas i stället för Wattenbachs »fullständiga recention af Annales Laureshamenses».

787 och 789, liksom äfven Annales Laureshamenses. — En annan möjlighet till förklaring af Vitas riktiga sakuppgifter står ock öppen. Adam af Bremen nämner som en af sina källor 3 ggr (kap. 15, 20) *liber donationum Bremensis ecclesiæ*. Denna är förkommen, men Vita Anskarii kap. 41 gör det sannolikt, att Anskar själf grundat denna genom att göra en samling af urkunder om sitt stift.[1] Möjligen har då Vita Willehadii ur densamma fått sina sakuppgifter.

Det är eget att iakttaga, hurusom de äkta och tillförlitliga urkunderna väl berätta om Willehads invigning till biskop, men intet veta om inrättandet af ett biskopsdöme i Bremen år 787 (Willehads invigningsår). Visserligen kan Willehads verk sägas ha de facto grundat stiftet Bremen, men det egentliga upprättandet af detsamma skedde dock först efter den slutliga freden 804 genom Willeriks invigning. Den vanliga framställningen af bremerstiftets upprättande år 787 beror af *Karl den stores stiftelseurkund för biskopsdömet Bremen* af den 14 juli 788.[2] Denna urkund användes redan af Adam af Bremen och efter honom af de flesta författare öfver ifrågavarande tid. På 1600-talet blef dess äkthet först betviflad och sedermera med allt viktigare skäl angripen. De sista försvararna af äktheten voro W. von Hodenberg och H. Böttger, vid midten af 1800-talet, men de äga ingen betydelse; förfalskningen är nu ställd utom allt tvifvel.[3] Redan uppgiften om urkundens författare är omöjlig: »Hildibald archiepiscopus et sacri palatii capellanus.» Det fanns i frankerriket blott en archicapellan, och denne var 788 icke Hildibald, utan Hilduin, enligt Karls historieskrifvare. Och vore än Hildibald archicapellanus, så kunde han icke dock samtidigt bära titeln archiepiscopus.[4] Men än större svårigheter finnas; där talas om ett »Signum domini Caroli imperatoris ac regis

[1] Wattenbach s. 201, v. Schubert: Ansgar s. 164. Urkunderna delvis återgifna i Cæsars ofvannämnda pergamentsafskrift; jag återkommer till dem.

[2] H. U. B. n:o 2.

[3] Se särskildt Waitz' recention af H. Böttgers arbete i Göttingische Gel. Anzeigen 1860 s. 127—137. Jfr äfven F. Wichmann a. a. i Zeitschrift des histor. Vereins für Niedersachsen 1904 s. 275 ff.

[4] Enligt Hinkmar: de ordine palatii m. fl. dokument. Gött. Anz. s. 129.

invictissimi» (år 788!) bredvid »divina ordinatione providentia rex» o. s. v. Sakliga misstag möta mångenstädes. Så har enligt urkunden påfven Adrian befallt Willehads invigning till biskop i Bremen år 788 — här får Adrian sig tilldelad en roll gent emot Karl, som en påfve den tiden aldrig spelat; och händelsen[1] förlägges samstämmigt af annalerna till 787. Tionde-skatten förklaras så, att sachsarna egentligen skulle betalt kejsaren skatt, men med befrielse därifrån i stället fått sig pålagda tionde — en förklaring som, jämförd med den karolingiska tidens uppfattning af både kungaskatt och tionde, ensam är tillräcklig att motivera urkundens oäkthet. — Till formen är den närmast gjord efter mönstret af »Præceptum pro Trusmanno», som ock uppgifver sig vara en urkund från Karl den store, men som bevisligen är en senare förfalskning.[2] — *Dokumenten öfver Verdens stiftande,* i »original» i hannoveranska statsarkivet, kopierade efter Bremerdokumentet, falla med detta.[3] — Med alla dessa stiftelseurkunders oäkthet minskas tillförlitligheten af de däri lämnade uppgifterna om diöceserna Bremens och Verdens ursprungliga område. De angifna gränserna äro nog riktiga och af vikt att observera, men först för tiden efter omregleringen 848 och närmast för den tid, då förfalskningarna gjordes, sannolikt 11 årh. För tiden före 848 äro uppgifterna absolut obrukbara.

II. Vita Anskarii och de corveyska historiekällorna.

Den nödvändiga konsekvensen af Karls anordningar i norra Sachsen, nämligen missionens utsträckande till Danmark och Sverige, nådde verklighet under efterträdaren, Ludvig den fromme. Redan vid början af sin regering ordnade denne stiftsfrågan i Sachsen genom att under biskopsdömet Verden (Bardowiek) lägga Holstein och Stormarn[4] och vidare afrunda

[1] Biskopsinvigningen.

[2] Se härom K. Koppmann: Dortmunderfälschungen, i Forschungen zur deutschen Geschichte IX 1869, sid. 609—617, där »Præceptum» är aftryckt.

[3] H. U B. n:o 1 och 4; Hasse n:o 1. Hasse fasthåller vid en äldre teori, att denna förfalskning tillkommit i samband med stiftandet af biskopsdömena Razeburg och Mecklenburg; skriften visar hän på första hälften af 12 årh.

[4] Vita Anskarii, kap. 12.

Bremens diöces. Därpå riktades missionsverksamheten mot Norden. Skildringen häraf finnes hos Rimbertus i hans berömda verk *Vita Anskarii,*[1] som från denna tid blir den ojämförligt viktigaste urkunden för såväl Hamburg-Bremens som den nordiska missionens äldsta historia. Vita Anskarii finnes i flera handskrifter, hvilka kunna hänföras till två hufvudgrupper. Den af Philipp Cæsar använda handskriften påträffades i hannoveranska biblioteket. Denna närstående är en annan äldre, som af kanonikern Vicelin vid bremiska kyrkan fördes till Paderborn på 1100-talet och däraf vanligen benämnts Codex Vicelini; den betecknas ofta med Codex Monasteriensis I. Den är använd af Pertz a. a. II, s. 378 ff. Till denna grundform sluta sig flera yngre handskrifter såsom utom den nyssnämnda i Hamburg äfven en i Köpenhamn m. fl.[2] Hela denna grupp af handskrifter äro i vidsträckt grad interpolerade.[3] — En bättre text fann Lambechius i Paris och återgaf den i Origines Hamburgenses II tillägg. Denna handskrift, codes parisiensis, från 12:e århundradet och en annan från 13:e årh., som funnits i Amien, hafva båda med stor sannolikhet ursprungligen förvarats i Corvey och gå tillbaka på en gemensam handskriftskälla från 11:e århundradet. Med denna källa sammanhänger säkerligen också nära Codex Stuttgardiensis, hvilken ursprungligen tillhörde klostret Weingarten i Württemberg och som härstammar från 10:e århundradet, alltså från en tid, som ligger tämligen nära Rimberts död (888). Denna sistnämnda form af Vita har ock i främsta hand legat till grund för den kritiska editionen af G. Waitz.[4] — Vita Anskarii är allt för välbekant och ofta behandlad, för att ett närmare skärskådande af densamma här behöfver ifrågakomma. Blott några interpolationer skola i annat sammanhang påpekas.

[1] Ed. Waitz, kap. 12 sid. 33. Öfversatt till danskan af P. A. Fenger, ny upplaga af H. Olrik, se ofvan. Öfversättning till svenska i utdrag af P. G. Berggren i Svensk historia enligt samtida skildringar 1901.

[2] v. Schubert: Ansgar s. 150.

[3] Härom vidare nedan vid Gregorius IV:s diplom och afdelningen om legationen i Norden.

[4] Hasse har framkastat förmodan, att äfven Stuttgart-handskriften skulle gifva en interpolerad text. Detta afvisas dock af v. Schubert, Ansgar sid. 154 och har intet stöd, om de viktigaste urkunderna om Hamburg-Bremens stiftande, enligt nedan gifna framställning, äro äkta.

Som i inledningen antyddes hafva ett stort antal skildringar af här ifrågavarande tid kommit att i viktiga punkter påverkas af ett *Chronicon Corbeiense*. Detta ger sig ut för att vara en krönika öfver samtida händelser, förd af munkar i Corvey; i densamma framhäfves särskildt det nära samband, som ständigt ägde rum mellan munkarna i Corvey och Askar, samt de förras lifliga deltagande i den nordiska missionen.[1] Detta Chronicon åberopades först af den protestantiske prästen Falke i arbeten öfver Corveys historia 1738 och 1752; och han uppgaf sig vara i besittning af originalet. Hans krönika kom i andra händer och trycktes första gången af A. Wedekind 1823. Det visade sig då, att det af Falke åberopade originalet tämligen nära sammanföll med det af katolske biskopen Paullini år 1698 offentliggjorda s. k. »anonymi monachi *Annales Corbeienses*». Dessa annaler visa sig emellertid redan vid första påseendet vara en blott kompilation ur Vita Anskarii,[2] stundom med uppgifter, som äro motsatta Vitas, blott därför att kompilatorn ej begripit Vita. Då ej ett spår af dessa annaler förut står att finna, är kompilatorn säkerligen ingen annan än Paullini själf. Därmed rubbas betänkligt tilltron till Falkes Chronicon. Efter en liflig strid i början af 1800-talet, därvid till och med vetenskapliga pris utsattes, blef Chronicon Corbeienses oäkthet och totala obrukbarhet som historisk källa vid århundradets midt allmänt erkänd.[3] Det visar sig vara en samarbetning af de falska corveyska annalerna, notiser från andra annaler, hvilka Falke under sina forskningar påträffat, och ej minst det myckna stoff af eget fabrikat, hvarmed Falke funnit behöfligt att komplettera annalerna för att åstadkomma en lämplig och sammanhängande historia. Af de nyaste historieskrifvarna upptagas ej ens dessa corveyska källor till undersökning. — Med ofvan behandlade »urkunder» få ej förväxlas de äkta Annales Corbejenses[4] och

[1] Klippel s. 3.

[2] Tappehorn s. 6 f.

[3] Hirsch—Waitz i Rankes Jahrbüchern III 1839, P. Wigand a. a. 1841 och Lappenberg i Schmidts Zeitschrift für Geschichtswissenschaft V, 1846; jfr Dehio I, Kritische Ausführungen s. 57. De förstnämnda finnas ej tillgängliga i Uppsala Universitetsbibliotek.

[4] Pertz, M. G., V, s. 1—18.

ett Chronicon Corbeiense,[1] som utgör en torr förteckning på corveyska abboter etc. Ingendera af dessa äger för vår härvarande uppgift betydelse.

III. Nordiska missionens begynnelse och biskopsstiftet Hamburgs upprättande.

Den man, som drog ut konsekvenserna af Karls kyrkliga anordningar och klart utpekade Nordens missionering som slutmålet, blef kejsar Ludvig den frommes fosterbroder och förtrogne vän, sachsaren Ebo, hvilken sedan 816 var ärkebiskop af Reims. Förhållandena i Danmark gynnade hans planer. Danska flyktingar vid kejserliga hofvet gjorde frågan om Nordens kristianisering allt mera trängande. Det nya och märkliga var nu, att man sökte sätta i gång missionsverksamhet, utan att med denna förbands eröfring.[2] På en riks- och kyrkoförsamling i Attigny 822 uppdrogs missionsverket åt Ebo, hvilken både förut och efteråt var den drifvande och ledande kraften. — Om dessa förhållanden och händelser liksom om den kommande tidens historia lämna de ofvannämnda riksannalerna värdefulla meddelanden; äfven andra annaler tillkomma, framför allt de lothringiska *Annales Xantenses,*[3] så kallade därför att ett åsyna vittne i dem skildrat härjningen af stiftet Xanten genom nordmännen 863.

När det nordiska missionsverket blifvit uppdraget åt Ebo, sändes denne af riksförsamlingen i Attigny till Rom för att vinna påfvens bifall. Därom berättar Anskar i en skrifvelse till de tyska biskoparna, hvilken fanns i afskrift på Cæsars hamburgerkodex och som i ett annat sammanhang skall behandlas. Huru Ebo lyckades i sitt ärende, därom äro vi ock väl underrättade, enär påfven *Pascalis I:s bulla* om Ebos legation till Nor-

[1] Meibom: Scriptores rerum germanicarum I, s. 755—757.

[2] v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 35.

[3] Pertz, M. G., II, s. 217—235. De begynna med år 790; från 831 blifva de självständiga anteckningar af stort värde. De äkta annalerna gå till år 873. Enligt H. Steffen: Beiträge zur Kritik der Xantener Jahrbücher, i Neues Archiv der Gesellschaft für ältere d. Geschichtskunde 1889 s. 87 ff., är hela verket för åren 790—873 en kompilation från olika auktorer, minst 4 st. — Redan Wattenbach a. a. påpekade, att annalerna utom i ofvannämnda fall ej hafva direkt med Xanten att göra.

den föreligger oss.[1] Den blef först bekant genom den nyssnämnda pergamentafskriften på Cæsars kodex, men har sedan äfven blifvit funnen i en handskrifven berättelse i Helmstädts bibliotek. Den saknar underskrift och datering men bör sättas före år 823, då Ebo redan döpte hos danskarna.[2] Då församlingen i Attigny enligt annalerna ägt rum 822, bör sannolikt bullan dateras till detta år.[3] Till såväl form som innehåll öfverensstämmer den med hvad vi för öfrigt veta om Pascalis och de dåtida förhållandena; och den erhåller ett direkt stöd genom Anskars ofvannämnda bref och en notis i Annales Einhardi 823. Dess äkthet har ej heller varit bestridd.[4] Den äger värde äfven genom sina detaljanordningar för missionsverket. Särskildt intressant är att observera, att den alldeles förtiger kejsaren; påfvedömet ger här Anskar samma uppdrag, som förut gifvits åt Augustinus i England och Bonifatius i Tyskland: att bedrifva missionen under påfvedömets ledning och att sålunda grunda en romersk-katolsk kyrka.[5]

Grundandet af ett kloster (cella) på den af kejsaren skänkta platsen Welanao (Münsterdorf) i Holstein blef första åtgärden. Härifrån bedrefs första gången egentligt missionsarbete i Norden, närmast Danmark. Ebos missionsförsök till Danmark blef dock till slut ett misslyckande,[6] liksom senare *Anskars* sändande med kung Harald. Kejsar Ludvigs vankelmod och svaghet samt hofpartiernas strider beröfvade den begynta missionen det nödvändiga yttre stödet. De verkligt nitälskande männen, främst Ebo och abboten Wala, nödgades gå förbi kejsaren till påfven för att rädda det hotade verket. Så fingo anvisningarna i Pascalis I:s bulla nästan omedelbart

---

[1] H. U. B. n:o 6; Klippel, Beilage 2; Jaffé n:o 2553, Hasse n:o 2.

[2] Enligt annales Einhardi och annales Xantenses.

[3] Så ock Hasse n:o 2. H. Böhmer i RE3, XIV art. Paschalis I säger, att Pascalis ouppfordrad utnämnde Ebo till påflig vikarie år 823. Detta strider dock mot annalerna.

[4] Ett undantag bildar dock Tamnas ofvannämnda dissertation 1888, som förklarar alla urkunder och bullor om nordiska missionen vara förfalskningar; den sanningskärna, som däri möjligen döljes, låter sig ej vidare utskala. — Detta får väl närmast betraktas som ett bekvämt sätt att undslippa detaljvärdering af källorna.

[5] v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 35 f.

[6] »Ebos resa till Danmark är ej att uppfatta såsom ett egentligt missionsföretag, utan såsom i främsta rummet en statsaktion», Lundström s. 188.

sin tillämpning. I en efterskrift till Helmstädt-exemplaret af denna bulla[1] omnämnes en *bulla af påfven Eugenius II* († 827), hvari Ebos verksamhet i Danmark ånyo bekräftas och han hänvisas direkt till Rom för vidare förhandlingar. Någon handskrift af bullan själf är icke funnen. Mot uppgiftens trovärdighet talar, att Gregorius IV några år senare[2] icke synes äga kännedom om något diplom af Eugenius i denna sak; för trovärdigheten talar det sannolika i saken själf, äfvensom en uppgift af arkivarien i Reims, Flodoard (894—966) i hans väldiga, historiskt viktiga verk på hexameter: De pontificibus romanis,[3] där det om Eugenius II heter: pontifici nostro (sc. Eboni) pridem data jussa relegat.... Barbara corda colat monitis, corroboret actis.[4]

Om missionen i Danmark trots allt bar föga frukt, blef förhållandet delvis ett annat, då Anskar på kejsarens uttryckliga önskan vände sig till Sverige. År 829 är sannolikt det märkliga år, då Nordens apostel begynte sin första färd hit.[5] I en bred ström flyter framställningen härom i *Vita Anskari*, som nu får rang af primärkälla. Vid de viktigaste epokerna i det med svenska missionen begynta och af Rimbert skildrade utvecklingsskedet får hans berättelse dessutom en värdefull komplettering genom de kejserliga och påfliga urkunder, som finnas bevarade. Men just emedan dessa beröra förhållanden af omfattande betydelse för framtiden, måste man här

[1] H. U. B. n:o 18; se nedan.

[2] Se nedan Gregorius IV:s urkund ock sid. 31.

[3] Wattenbach I s. 328 f.

[4] Dehio I, anm. s. 11. — Hasse anser tydligen ej ens mödan värdt att omnämna denna bulla.

[5] Året kan ej säkert fastställas. Dehio, Olrik, Hildebrand, Lundström m. fl. datera resan till Sverige till sannolikt våren 830 och hemkomsten till sommaren 831. Men om Rimbert har rätt, att Anskar var 1 1/2 år på färden, så blir knappast någon annan möjlighet än att sätta afresan till hösten 829 och återkomsten till våren 831, om det skall te sig naturligt, att Anskar redan hösten 831 upphöjes till ärkebiskop. Härtill kommer, att A. synes ha tillbringat två vintrar i Sverige. Så Hauck i RE3 I och J. O. A. i Kirke-Leksikon I. — v. Schubert: Ansgar sätter återkomsten till hösten 830 och fasthåller restiden 1 1/2 år, hvadan bortresan skulle skett våren 829. Men om med all sannolikhet de svenska sändebuden, som satte resan i gång, först på hösten 829 kommo till kejsaren (enligt Annales Einhardi; Pertz, M. G., I 218), är detta omöjligt. I »Schleswig-Holstein» har och Schubert upptagit dateringen hösten 829 — våren 831.

i hög grad vara på vakt gent emot förfalskningar. — Den första stora händelse, som möter, är grundandet af ett (ärke)-biskopsdöme Hamburg. På riksmötet i Dietenhofen hösten 831[1] företogo sig nämligen kejsaren och ständerna, med all sannolikhet på den outtröttlige Ebos förslag, att af Nordalbingien, som Bremens och Bardowieks (Verdens) biskopar afstodo, upprätta ett nytt ärkestift Hamburg till den nordiska missionens stöd. Biskop Drogo af Metz, kejsarens broder, invigde med assistens af bl. a. tre ärkebiskopar Anskar till den nya platsen; och påfven, hvars sanktion numera måste inhämtas (ej så under Karl), godkände anordningarna och beklädde Anskar med palliet. — Tvenne urkunder behandla denna sak: Ludvig den frommes stiftelseurkund och Gregorius IV:s diplom. Den senare må som den viktigaste först behandlas.

Diploma papæ Gregorii IV[2] finnes i hannoveranska statsbiblioteket och uppger sig vara original; emellertid är denna redan på palæografiska grunder erkänd vara en senare förfalskning.[3] — Cæsar återger diplomet efter afskriften på pergamentomslaget till hans Codex hamburgensis, med delvis annan text, men utan angifvet årtal. Langebek[4] bestämmer året »circa initium anni 832», Koppmann[5] och Dehio[6] sätta dateringen till slutet af 831. Diplomets hufvudinnehåll är följande: Gregorius bekräftar upprättandet af en metropolitkyrka i Nordalbingien och förlänar Anskarius palliet; uppdrager åt *Anskar och Ebo* legationen öfver svenskar, danskar, slaver och andra nordliga folk; bestämmer »Hammaburg» till ärkebiskopligt säte; och gifver förordningar om invigning och val af Anskars efterträdare. — Denna påfvebullas äkthet enligt den cæsariska texten vinner en dubbel bekräftelse.[7] Med vä-

[1] För tiden, se Rimberts uppgift om Anskars biskopsålder i kap. 33 och annalernas redogörelse för riksmötena 831.

[2] Lambechius I s. 36, H. U. B. n:o 9, Klippel, Beilage 4, Jaffé 2574. Det väsentliga innehållet finnes äfven hos Rimbert, Vita Anskarii kap. 13.

[3] Pflugk-Harttung s. 204 f. — Om tiden för detta »originals» tillkomst, se nedan vid afdelningen om legationen.

[4] Scriptores rerum Danicarum I s. 516.

[5] a. a. s. 12 anm. 3.

[6] a. a. s. 65 anm. 1.

[7] Det falska »originalet» får därmed ock ökad betydelse såsom exempel på en senare tids interpolationsarbete.

sentligen samma innehåll refereras den i början af Nicolaus I:s äkta diplom från 864 (se nedan); och Gregorius' och Nikolaus' framställningar bekräftas bägge af Vita Anskarii. Här kan endast hyperkritik finna anledning till tvifvel. Man har velat se ett misstänkt tecken i tvänne punkter, hvaruti Gregors bulla går utöfver referatet i Nikolaus', nämligen 1) att Ebo jämte Anskar förordnas som legat, 2) att bestämmelser gifvas om invigning af blifvande ärkebiskopar. Att det senare momentet saknas hos Nikolaus må erkännas vara egendomligt men kan ha sin förklaring i sakens jämförelsevis stora obetydlighet. Beträffande det åter, att Nikolaus ej nämner Ebo såsom legat jämte Anskar, ligger den naturliga förklaringen däri, att Ebo vid Nikolaus' tid redan länge varit död och legationen sedan dess faktiskt tillhört Anskar ensam.[1] — Intressant är att iakttaga, hurusom i Cæsars afskrift Ebo förekommer, hvaremot i det oäkta »originalet» Ebos namn saknas — ett tydligt spår af senare ändring i tendensiöst syfte. På samma sätt omnämnes Ebos legation jämte Anskars i de bästa handskrifterna af Vita Anskarii,[2] hvaremot den saknas i sådana, hvilka i öfrigt visa spår af interpolation, t. ex. Codex Vicelini (se s. 16).

Enligt den cæsariska affattningen finnes i Gregorius' diplom en historisk inledning om Karls och Ludvigs planer (»studium») att upprätta ett biskopsdöme i Nordalbingien. Påfallande är i denna inledning Anskars och Hamburgs betecknande med biskop, resp. biskopsdöme, då påfven i det egentliga diplomet otvetydigt talar *ärke*biskop etc. Det kan ej antagas, att diplomet vill framhålla någon afsiktlig skillnad mellan kejsarens och påfvens uppfattning om denna punkt; måhända äro uttrycken mera tillfälliga än valda. Faktiskt förhöll det sig så, att Hamburg nu grundades och ordnades som *biskops*döme; detta var den enda kanoniskt giltiga formen, så länge det nya stiftet ej ägde underlydande stift. Men då kejsar Ludvig, sin karaktär likt, äfven här älskade stora ord mer än handling, gick påfven honom till mötes genom att gifva Hamburgs biskop titeln ärkebiskop och förläna honom pallium, på

[1] Ett utslag af den nyare hyperkritiken torde därför äfven vara Hasses påstående, att texten t. o. m. hos Cæsar »säkert är interpolerad», n:o 3.

[2] Ed. Waitz, kap. 13.

så vis görande honom till en sorts ärkebiskop »på en förhoppning» (nämligen att suffraganstift i Norden i framtiden skulle bildas); denna form var rättsgiltig under karolingiska tiden.[1] — Inledningen har lika väl som själfva bullan förelegat den, som förfalskade Ludvig den tyskes urkund om Ramesloh (se nedan), ett bevis för dess höga ålder. Enligt det ofvan sagda är dess sakliga innehåll af inre grunder sannolikt, och tillika bekräftas det af Rimbert.[2] Äfven beträffande inledningen talar alltså stor sannolikhet för diplomets äkthet. Denna urkunds betydelse för en rätt förståelse af förhållandena i Norden och det frankiska rikets ställning till dessa tillhör ej detta sammanhang att utveckla. Blott i förbigående må påpekas den klara uppfattning, som vinnes om hamburgiska ärkestiftets första egendomliga ställning och om den betydelse, som legationen ägde för dess innehafvares verkliga maktområde.

Imp. Ludovici Pii Diploma[3] finnes ej i original; den bästa afskriften fanns hos Cæsar från hans hamburgerpergament och återgifves i en jämförande parallell-framställning af Koppmann a. a., Beilage I. Den af Cæsar använda texten har varit underkastad tvenne olika öfverarbetningar, att döma af andra handskrifter, använda af Lambechius och Lappenberg.[4] Här lägges den cæsariska affattningen till grund för undersökningen.

Diplomet är dateradt den 15 maj 834 i Ludvigs 21 regeringsår; dess innehåll är ärkestiftet Hamburgs grundande och Turholts skänkande till ärkebiskopen. — Dess äkthet har blifvit bestridd. Introduktionen och afslutningen, hvilka oftast blotta förfalskade diplom, vittna dock här för äktheten eller åtminstone för användningen af ett äkta mönster; Lappenberg[5]

---

[1] Dehio I s. 65; Lundström s. 194 f. Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands I4 1904 sid. 438 klargör ett liknande fall ett århundrade förut (Willibrord som ärkebiskop i Friesland). — Tamm a. a. ser i urkundernas tal om Hamburg under 800-talet som ärkebiskopsdöme ett säkert bevis på, att de äro förfalskade!

[2] V. A. ed. Waitz kap. 12. Där framhålles särskildt Karls planer på ett ärkebiskopsdöme för nordiska missionen.

[3] Lambechius I s. 35, H. U B. n:o 8, Kippel, Beilage 3, Koppmann. Beilage I, Hasse n:o 4.

[4] Dehio I s. 64 anm. 4.

[5] H. U. B. s. 14 anm. 13.

har gjort uppmärksam på en urkund för Corvey, daterad samma dag som den här ifrågavarande, och med nästan liktydande början och slut. Men Ludvigs diplom visar sig i fortsättningen återgifva Rimberts berättelse kap. 12 och Gregorius' ofvannämnda urkund med vissa karaktäristiska afvikelser, som ej lämna tvifvel öfrigt, hvem prioriteten tillhör. Ett exempel: i stället för Rimberts enkla berättelse, att Karl låtit inviga den första kyrkan i norra Sachsen genom franske biskopen Amalhar och att han ej ville, att grannbiskoparna skulle hafva höghetsrätt öfver denna plats, framställer diplomet saken så, att Karl därtill förordnat biskop Amalhar »ex remotis Galliæ partibus», på det att ingen af de närboende skulle få tillfälle till anspråk på öfverhöghet.[1] — Om legationen i Norden talas i Ludvigs urkund helt allmänt, utan att där angifves dess utsträckning och delning på två, förhållanden som dock vore af största vikt för det nya ärkestiftet. (Flera liknande exempel framdrager Koppmann a. a. s. 42).

Olikheterna gent emot Gregorius' och Rimberts framställning visa sig vid närmare efterseende äga en gemensam prägel, en bestämd tendens; därmed vinna misstankarna om förfalskning i styrka. Visserligen består icke denna tendens i sträfvan att gynna planerna på ett nordiskt patriarkat, såsom vanligen antages; ty för dessa vore dock Ludvigs urkund ett allt för svagt stöd. Men väl märker man, hurusom på allt sätt Hamburger-diöcesens ursprungliga och rättsliga oberoende af främmande biskopar betonas och ensidigt framhäfves, utan att dess dubbelställning kommer till synes. Här spelar Hamburgs sträfvan att befria sig från Kölns protektorat (se sid. 28) in. Då denna sträfvan gjorde sig kraftigt gällande hos ärkebiskop Adaldag (937—988) i hans strid mot Bruno af Köln, har Dehio[2] betecknat honom som den verklige författaren till Ludvigs diplom. Detta antagande kunde ock stödas af den enligt senaste undersökningar rätt stora sannolikheten, att Adaldag gjort en annan förfalskning, undanträngt Formosusbullan genom den falska Sergius-bullan (se nedan). Men då Ludvigs diplom fanns på Cæsars codexafskrift, som måste dateras

[1] Lambechius I, pag. 123.

[2] Kritische Ausführungen s. 64. Honom följer C. Bertheau i RE3 I.

före Adaldag, är antagandet trots sin bestickande motivering omöjligt. En bättre lösning vinnes, om man tar hänsyn till diplomets andra hufvuddel, som handlar om gåfvan af Turholt. Där finna vi förfalskningens tydliga hufvudändamål. Den är ytterst tillkommen för att stödja och med skärpa framhålla ärkestiftet Hamburgs anspråk på klostret Turholt i Westfalen. Att kejsar Ludvig skänkt Turholt till Hamburg meddelas oss blott genom här ifrågavarande diplom. Uppgiften innebär emellertid i och för sig själf stor sannolikhet, då den öfverensstämmer med kejsarens tillvägagångssätt i andra liknande fall.[1] Och visst är, att något senare flera urkunder framhålla Turholt såsom frånröfvadt Hamburg, hvars ärkebiskop förgäfves gör sina anspråk gällande. Behofvet blef för honom allt starkare att genom ett rättsgiltigt dokument få saken afgjord. Då härtill kom, att striden med Köln om öfverhögheten uppblossade omkring 890, måste afgörandet ske. Ludvigs diplom såg med all sannolikhet dagen under ärkebiskop Adalgar (888—909) och i samband med synoden i Frankfurt 892, då förhandlingar fördes om Köln och Hamburg. Adalgar har sålunda den tvetydiga äran att vara den förste i den långa raden af Hamburg-bremiska förfalskare.[2]

Diplomet rymmer sannolikt en historisk kärna,[3] och förmodligen ligger en äkta immunitetsurkund till grund,[4] men att det åtminstone i sin till oss framkomna form är en senare tids förfalskning framgår af det ofvan sagda; och slutlänken i beviskedjan bilda dess språkliga egenheter. Där finnas en mängd latinska ord och uttryck, hvilka svårligen eller omöjligen kunna tänkas förekomma i urkunder från karolingertiden, t. ex. »deo laudes immensas persolvere», »consensus ecclesiasticus» etc.[5] — Den historiska betydelsen af Ludvig den frommes diplom må i korthet angifvas så, att de däri meddelade underrättelserna gifva en åtminstone sannolik förkla-

[1] Lundström s. 194.

[2] v. Schubert: Ansgar s. 158. Jfr Bertheau a. a.

[3] Utom gåfvan af Turholt äfven enstaka detaljer, t. ex. Wichmodingarnas återvändande hem, förbindelser mellan flandriska kloster och sachsisk mission; jfr Hauck: II2 s. 466.

[4] v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 40.

[5] Koppmann s. 42.

ring af den materiella möjligheten för det nya ärkestiftet att under de första åren existera.

I hannoveranska statsarkivet finnes en i original bevarad *urkund af Ludvig den tyske*[1] om förhållandena i Norden. Den är daterad 842 i kejsarens 6:te regeringsår. Redan detta är en omöjlig uppgift; och dylika finnas i den mängd, att urkunden sedan gammalt varit erkänd för oäkta och numer oftast med tystnad förbigås. Man har icke så vidt vi veta i den hamburgiska kyrkan ägt någon urkund af Ludvig den tyske; så småningom gjorde sig dock behofvet allt mer kännbart att kunna påvisa en sådan — och förfalskningen kom till. Man har till och med lyckats uppvisa det mönster, efter hvilket Ludvig den tyskes urkund är fabricerad, nämligen en äkta urkund från år 882, utfärdad af Ludvig den unge. Härom vittna platsen för bägges utfärdande (Frankfurt), regeringsår, indiktionsår, formuleringar och underskrifterna: kanslärn Adolf »ad vicem» ärkekaplanen Liutbert. Möjligen har förfalskaren misstagit sig på Ludvig den unges urkund och trott den härröra från Ludvig den tyske, blott med oriktigt årtal. — Det falska dokumentet innehåller åtskilliga notiser om Anskar och ärkestiftet Hamburg samt om klosterdonationerna till detta, samlade från äkta och falska dokument. Sålunda bekräftas gåfvan af Turholt och fru Ikias skänk af Ramesloh, den senare uppgiften hämtad ur Nikolaus-diplomet af 1 juni 864, hvarom senare blifver tal. Betonandet af klosterdonationerna är urkundens tendens, som sålunda delvis sammanfaller med Ludvig den frommes. Om tiden för förfalskningen se nedan i samband med Nikolaus-diplomet.

Klippel berättar i sin historia om Anskar,[2] att denne efter Gregorius IV:s död skickade sändebud till efterträdaren *Sergius II*, hvilken genom en *påflig bulla*[3] af april 846 stadfäste alla anordningar om Hamburg samt än vidare utsträckte Anskars legationsrätt och privilegier. Denna bulla finnes i kopia i hannoveranska statsarkivet och är ett fullständigt falsarium, som nedan i samband med legationsfrågan skall visas.

[1] H. U. B. n:o 10, Klippel, Beilage 6, Hasse n:o 5.
[2] s. 46.
[3] H. U. B. n:o 11, Klippel, Beilage 8, Hasse n:o 6.

Denna Sergius II:s bulla är nära nog i sin helhet ordagrant återgifven i *Leo IV:s diplom*[1] af mars 848. Blott introitus och underskrifter afvika. Dess äkthet beror naturligen af Sergius urkunds.

Ännu återstår oss att behandla en urkund af betydelse för kunskapen om biskopsstiftet Hamburgs och den nordiska missionens begynnelse, men denna urkund för oss ock fram till den punkt, då slutstenen för lång tid lades på den kyrkliga byggnaden i Norden. Vi inrubricera därför denna urkund under en ny period af Nordens äldsta kyrkohistoria.

IV. Ärkestiftet Hamburg-Bremen och missionens historia till Anskars död.

I det nordligaste Tyskland hade snart de kyrkliga förhållandena kommit i oordning och tillbakagång. Förgäfves sökte Anskar själf stärka missionssaken genom att till sitt nya biskopsdöme skaffa reliker, heliga mäns lik.[2] Ett hårdt slag för honom var, att han genom frankiska rikets delning förlorade Turholt; Karl den skallige upplöste till och med den där grundade missionsskolan. Biskoparnas inbördes afundsjuka beröfvade honom ock det välbehöfliga stödet från grannstiften. Slutligen rågades olycksbägaren, då nordmännens härjningståg år 845 förstörde Hamburg med dess kyrkliga anläggningar;[3] Anskar lyckades själf med knapp nöd, utan sin kåpa, rädda sig ur staden. Han stod nu alldeles utblottad. Men hjälpen var ock nära. Biskop Willerichs efterträdare i Bremen, Leuderich, dog s. å. Mainz-synoden 847 begagnade då ledigheten och ville förflytta Anskar till Bremens biskopsstol; mellan denna och Verdens skulle hvad som fanns kvar af stiftet

[1] H. U. B. n:o 13, Hasse n:o 7, fullständigt hos Lamb. II sid. 110 pag. 371 ff.; i kopia i hannov. statsarkivet. Lappenberg har årtalet 849, Hasse 848.

[2] Till Heiligenstedt och Schenefeld i Holstein och Meldorf i Ditmarschen; Adam af Bremen I: 20, Hauck II2 s. 679. v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 40.

[3] Annales Fuldenses m. fl., se nedan. Adam af Bremen har här en oriktig framställning, som påverkat äfven Cornelius; se Lundström s. 196.

Hamburg delas och detta alltså försvinna. Här visade sig den nordiske missionärens storhet; han vägrade att lämna sitt egentliga arbetsfält, säkerligen understödd af Ebo,[1] som nu var biskop i Hildesheim.[2] En ny Mainz-synod 848 ändrade då den förras beslut, återställde stiftet Hamburg och hopslog på den kloke kejsar Ludvig den tyskes önskan Bremen och Hamburg till ett stift under Anskars ledning; 849 flyttade denne sitt residens till Bremen.[3] Så hade han fått behålla Nordens missionsfält och vunnit ökad självständighet. En svårighet låg dock i arrangementet; Bremens biskop var suffragan under Köln. Köln var vid Hamburg-Bremens grundande obesatt, men när en ny ärkebiskop tillsats, vägrade denne genast att erkänna anordningen med Bremen. Först genom påfven Nikolaus I lyckades Anskar utverka bekräftelsen.

För alla dessa händelser är *Vita Anskarii* hufvudkällan. Äfven de frankiska annalerna hafva åtskilligt att meddela, särskildt om nordmännens infall i de karolingiska områdena. Enär dessa anfall vanligen på ett egendomligt vis stå i relation till missionens kraft och intensitet och i alla händelser starkt influera på densamma, äga meddelandena om dem ej oväsentligt värde för vårt ämne. En god sammanställning af de äldsta urkundernas underrättelser härutinnan för åren 833—847 gifver Klippel i Beilage 5. De förnämsta där anförda, ännu ej omnämnda källor äro 1) *Annales Bertiniani*,[4] så kallade efter handskriftens fyndort, klostret S:t Bertin. De äro en fortsättning af riksannalerna från Karls tid, med universell karaktär utan spår af lokala intressen, med noggranna och sorgfälliga uppteckningar och med prägeln af officiell urkund. Kejsarens person framstår i ett ideellt ljus. Efter Verdun-

[1] Vita Anskarii kap. 34.

[2] Det har sålunda icke, som Adam af Bremen och efter honom Dehio, Hauck, Lundström m. fl. anse, varit tvifvel om det kanoniskt riktiga i förfarandet, som bestämde Anskar. Det var ej fråga om något kanoniskt oriktigt; Hamburg hade upphört att existera. Jfr Vita Anskarii kap. 22 och Schubert: Ansgar s. 170.

[3] Dehio och Hauck ha årtalet 848. Detta låter sig knappast förena med den i oktober 848 hållna synoden och de åtgärder, som efter densamma måste vidtagas, innan Anskar kunde inträda som Bremens biskop. v. Schubert: Ansgar s. 171 och Schleswig-Holstein sid. 42 har ock året 849. Olrik sid. 139 anser, att Anskar redan 847 tillträdde Bremen.

[4] Pertz, M. G., I s. 419—515; Wattenbach I 168, 239.

fördraget taga dessa annaler allt fortfarande hänsyn äfven till Italien och Tyskland. Under åren 835—861 äro de skrifna af biskop Prudentius af Troys och citeras då ofta som »Prudentii Trecenis Annales».[1] — 2) *Annales Fuldenses,*[2] äfvenledes en fortsättning af Karls riksannaler under Ludvig den fromme och hans söner, men med lokal färg såsom utgångna ur ett kloster (Fulda, där en ifrig historisk och litterär verksamhet länge bedrefs). Dess författare ha dock ej saknat förbindelse med hofvet. De äro de bästa af Ludvigs annaler, objektiva, enkelt men konstnärligt hopsatta, förstå att skilja mellan hufvud- och bisaker och visa sig i allmänhet utomordentligt väl underrättade. Närmast äro de en fortsättning af Annales Laurissenses, som upptagas och samarbetas med andra; från år 829 föras de fullt självständigt af en eljest obekant munk Enhard. Strid pågår för närvarande bland forskarna, om Enhard blott är en förvrängning af Einhard, i så fall den berömde historieskrifvaren, eller ej.[3] Största värdet vinna annalerna, då efter Enhard munken Rudolf, Hrbans lärjunge, öfvertager fortsättningen, under åren 839—863. Här når språkets renhet och framställningens klarhet upp i jämnhöjd med Annales Einhardi.[4]

Chronicon de gestis Normannorum in Francia 820—897[5] är mindre betydande, enär den hufvudsakligen öser ur Annales Bertiniani. — *Vita Hludowici pii*[6] är skrifven redan under Ludvigs lifstid af en eljest obekant landtbiskop under Trier, Thegau eller Degau; den är en panegyrik med dålig form och

---

[1] För vårt ämne komma bl. a. i betraktande Pertz I s. 428—431, 436, 437, 441, 442. — Från 861 till 882 äro dessa annaler skrifna af den berömda Hincmar af Reims.

[2] Pertz, M. G., I s. 337—415. Wattenbach I s. 183—187.

[3] Som ofvan sagts identifierar F. Kurze Enhard med Einhard och anser, att denna del af Annales Fuldenses legat till grund för de s. k. Annales Einhardi. H. Wibel bestrider Einhards författarskap.

[4] För vårt ämne komma bl. a. i betraktande Pertz I s. 360, 361, 364. — F. Kurze: Über die Annales Fuldenses, i Neues Archiv etc. B. 17 1892 sid. 83 ff., gifver en ingående analys af annalerna ända till 887, med deras bajerska fortsättning till 901.

[5] Pertz, M. G., I s. 532 ff.

[6] Pertz, M. G., II s. 585—604, Wattenbach I s. 169.

ensidig framställning, men lämnar några värdefulla underrättelser.[1]

För kännedomen om Anskar under denna period kompletteras Vita Anskarii på några punkter af *Vita Rimberti.* Den är författad ej synnerligen långt efter Vita Anskarii,[2] möjligen af densamme som nämnes Rimberts medförfattare till Vita Anskarii.[3] Bästa editionen är gjord af Waitz samman med Vita.

Till kännedomen om Anskar bidrager vidare det lilla, som vi äga af *Anskars egen hand:* Miracula Willehadii, Pigmenta,[4] och en redan förut (sid. 18) omnämnd *rundskrifvelse till de tyska biskoparna*[5] om legationen i Norden, hvilken Anskar lät åtfölja den samling af påfliga privilegier, som han gjort, och som han nu kort före sin död sände till Ludvig den tyske och de frankiska biskoparna. Den är bevarad genom Cæsar; Rimbert[6] talar om densamma. Adam af Bremen meddelar äfven ett stycke ur denna skrifvelse.[7] Jämte påminnelser om Ebos resa till Pascalis och legationens uppdragande åt honom innehåller brefvet en knapp notis om kyrkans ställning »apud Danos et apud Sveonis». Brefvet saknar datum.

I den *skrifvelse, däri påfven Pascalis I:s bulla meddelas*[8], och som i handskrift hittades i Helmstädts bibliotek (se ofvan sid. 19), berättas ock, att Anskar erhållit legationen öfver Norden med apostolisk auktoritet, äfvensom att Simon[9] jämnställts med honom och erhållit palliet. Skrifvelsen saknar datum. Dess äkthet är omstridd. Lappenberg håller den för en äkta skrifvelse från Anskar till de tyska biskoparna, analog med de föregående. Koppmann[10] bestrider afgjordt dess äkthet, Dehio[11]

[1] För oss bl. a. Pertz II s. 604.
[2] Se kap. 12, 15.
[3] Tappehorn: Leben des heil. Anskar s. 4; Jørgensen s. 168.
[4] Se Olrik a. a. II, Ansgar som forfatter s. 154 ff.
[5] H. U. B. n:o 17, Klippel, Beilage 12a, Hasse n:o 11.
[6] V. A kap. 41.
[7] I: 35.
[8] H. U. B. n:o 18, Klippel, Beilage 12b.
[9] = Gauzbert.
[10] a. a. s. 26, anm. 1.
[11] a. a. I s. 61, anm.

instämmer delvis med honom. *Mot* densamma talar, att Simon betecknas som archiepiscopus, jämnställd med Anskar »in dignitate archiepiscopi». Den omnämner ju ock en bulla af Eugenius II,[1] hvilken Gregorius IV några år senare ej synes veta något om. *För* åtminstone innehållets äkthet talar det okonjukturerade återgifvandet af Pascalis' bulla, den redan påpekade sannolikheten af att Eugenius II dock utfärdat en bulla om Ebo, den själfständiga ställning som dock både Ebo och Gauzbert ägde gent emot Anskar enligt de viktiga, för litet beaktade orden i Vita Anskarii:[2] Ebo.... Gauzbertum.... ad partes direxit Sueonum.... eumque quasi vice sua.... legatum in gentibus Sueonum esse constituit;[3] och framför allt talar för äktheten det breffragment, om hvilket strax skall blifva tal. Antingen är »archiepiscopus» blott ett vagt uttryck för en hedrad biskop eller en senare medveten öfverdrift. — Om Anskar är författaren, blir i alla händelser tvifvelaktigt. Skriften synes snarare vara tillkommen efter Anskars död och i det hela tillförlitlig.

Angående ofvannämnde Gauzberts (Simons) ställning och verksamhet i Sverige finnas några breffragment, genom de bekanta Magdeburger-Centurierna räddade ur en eljest förkommen fuldensisk brefsamling från 9:de århundradet. Ernst Dümmler har i 5:te bandet af Forschungen zur deutschen Geschichte påvisat detta och hopsamlat resterna af brefsamlingen; såsom n:o XVII[4] meddelar han de *breffragment, som röra Gauzbert.* De utgöras mest af lösryckta meningar ur bref från Rabanus »ad Simonem magnum sacerdotem». På ett ställe betecknas Simon som »episcopus Sueonum». Rabanus uppräknar en mängd saker, hvilka han sänder Simon, däribland ett missale cum lectionibus et evangeliis, ett psalterion och en liber actis apostolorum, tre altarbeklädnader, tre prästdräkter, två casulæ och två camisæ, corporale et pallium etc. Med någon hjälp af fantasien kan man afvinna dessa torra uppräk-

[1] Se ofvan sid. 20.

[2] Ed. Waitz s. 36.

[3] Jfr därmed Cæsars text enligt Lambechius och konjekturer hos Codex Vicelini (ed. Waitz s. 36 anm.).

[4] s. 381 f.

ningar ett ej så litet bidrag till den inre sidan af missionsarbetet i Sverige.

Vi hafva nu kommit fram till stadfästandet af ärkebiskopsdömet Hamburg-Bremen kort före Anskars död; och här träffa vi källor af högsta värde. Den store påfven Nikolaus I hade på Anskars anmodan gripit sig saken an. Efter en brefväxling med Ludvig den tyske,[1] där *Nikolaus' berömda*, för tidens förhållande synnerligen viktiga *bref*[2] är en urkund af värde äfven i fråga om nordiska missionen bl. a. för kronologien, utfärdade påfven den bulla, som blef den fundamentala urkunden för ärkestiftet Hamburg-Bremen, dess Magna charta.

Nikolaus I:s äkta urkund[3] af den 31 maj 864 fanns i en god afskrift på pergamentomslaget till Cæsars hamburgercodex; den är efter honom återgifven af Lambechius. Den hade redan af Rimbert till största delen ordagrant medtagits i Vita Anskarii kap. 23.[4] Diplomet är utställdt den 31 maj i kejsar Ludvigs 15:de regeringsår, och dateras därför af Lappenberg och Klippel i anslutning till Adam af Bremen till år 858. Nikolaus' nyssnämnda bref till Ludvig visar emellertid med nästan fullständig visshet, att det utfärdats 864. Så ock Koppmann, Dehio, Hauck, Lundström, v. Schubert m. fl.

Urkunden sönderfaller efter sitt innehåll i tvenne delar: den första fastställer Gregorius IV:s anordningar om det nygrundade ärkestiftet Hamburg, den andra behandlar senare förändringar i Norden och sanktionerar deras resultat, biskopsdömet Bremens förening med Hamburg till ett fullt självständigt ärkestift.

Nikolaus berättar först, att konung Ludvig meddelat honom om sin faders, Ludvig den frommes anordningar med Anskar och dennes insättande till biskop »in castella Hamma-

[1] Mansi XV, 454 c. 3—4.

[2] Jaffé n:o 2758, Hasse n:o 12.

[3] Lamb. II sid. 112, H. U. B. n:o 14, Jaffé 2085, Klippel, Beilage 9, Hasse n:o 8.

[4] Hasse påstår, att den i denna affattning är en förfalskning; detta afvisas af v. Schubert: Ansgar s. 156. — Däremot finnes en interpolerad textupplaga i i Codex Vicelini, återgifven af Lappenberg.

burg *inter* duos episcopatus Bremen et Verden.» Inter etc. betyder här enligt dåtida språkbruket, att *en del af* hvardera stiftet Bremen och Verden skulle läggas under Anskar.[1] Denna anordning hade påfven Gregorius gillat, och genom hans »auctoribus» hade ärkestiftet Hamburg grundats, Anskar ordinerats och tilldelats pallium och legation. Härpå följer Nikolaus' egen rättsutsaga om dessa punkter, hvilken till stor del är ett återgifvande af Gregorii urkund (enligt cæsariska texten). — Vi finna, hurusom Nikolaus' urkund steg för steg samstämmer med Gregorius', och då denna senare äfven på andra grunder måste anses äkta, ger den ett kraftigt stöd åt den förras trovärdighet.[2] Och från och med orden »cuius delegationis»[3] är Nikolaus' urkund i sin första del säkert bevittnad äkta, därigenom att den i nästan autentisk form finnes återgifven af Rimbert.[4] Än ytterligare bestyrkes äktheten af det ålderdomliga bruket af *inter*, som senare interpolatörer måst borttaga.

I den sakligt senare delen berättar Nikolaus om det hamburgiska ärkestiftets vidare öden, Hamburgs svaghet och förstöring, Bremer-diöcesens ledigblifvande, underhandlingarna om densamma, Ludvigs önskan att förbinda den med Hamburg; härpå följer Nikolaus' rättsutsaga om dessa punkter. Enligt denna återgå förhållandena till det förra status, men Bremen förenas med Hamburg till ett nytt ärkestift, hvars namn vore bundet vid Hamburg;[5] och tillika befrias Bremen från Kölns protektorat, hvarigenom ändtligen hamburgiske ärkebiskopen blir fullt själfständig; Verden får ersättning för landförluster. — Händelsernas förlopp och rättsbestämmelserna återfinnas utförligare hos Rimbert. Något tvifvel om äktheten i denna del af urkunden kan ej gärna uppstå. I sin helhet är Nikolaus' diplom, till trots af Hasses och Tamms kritiska

[1] Just därför hafva ock dessa ord inter .... Verden försvunnit i senare codices genom tendentiös förfalskning; de saknas t. ex i H. U. B. n:o 14.

[2] Jfr ofvan Gregorius IV:s urkund.

[3] Rad 16, Lamb. ed.

[4] V. A. ed. Waitz s. 49 f.

[5] Påfvens ord i skrifvelsen till Ludvig den tyske om denna sak: »loco Bremen archiepiscopatus super Danos .... habeat» etc. kunna icke rubba tilltron till Nikolaus' urkund utan måste betraktas som oäkta.

misstro, en primärkälla af yppersta slag. — Anskar fick upplefva den tilldragelse, som blef en borgen för, att hans lifsgärning ej vidare skulle kunna förstöras eller plånas ut.

Från Nikolaus I finnes ännu en urkund, daterad blott en dag senare än den nu behandlade. *Diploma Papæ Nikolai I* de confirmatione Ramesloe[1] finnes i orginal i hannoveranska statsarkivet. Det är utställdt 1 juni 864 i påfvens 15:de regeringsår. Detta väcker strax misstroende; Nikolaus var påfve blott åren 858—867. Redan Jaffé förkastade originalet, men ansåg det som en interpolerad afskrift af ett äkta. Lappenberg[2] förklarar det alldeles oäkta, Koppmann[3] likaså; Dehio[4] misströstar att kunna utsöndra det sanningsmoment, som möjligen kan dölja sig bland de falska påfunden.

I själfva verket behöfver föga tvifvel råda om diplomets beskaffenhet. Dess första del är en afskrift af Nikolaus' äkta urkund med utelämnande af det ålderdomliga och farliga uttrycket »inter.... Verden», samt med smärre ändringar i sak om Turholts indragning m. m. Därpå följer en utförlig beskrifning af Hamburgs förstöring och Anskars flykt, uppenbarligen tagen ur Rimberts verk.[5] Så kommer det för diplomet nya och egendomliga, berättelsen om fru Ikia, som gifver Anskar en egendom »in silva Ramesloe nominata.... in episcopatu Waldgarii», hvarest Anskar bygger ett kloster och samlar kvarlåtenskapen från sin kyrka samt sina vänner. — Hvarken Anskars eller Rimberts lefnadsteckningar veta något om denna händelse eller känna namnet Ramesloh; den första trovärdiga uppgiften om denna plats gifver Otto I i ett privilegium af år 937, visserligen i sådana ordalag, att klostret då måste hafva existerat en tid och tillhört Hamburg. — Efter Rimberts Vita Anskarii upptages åter berättelsen om Ludvig den tyskes sträfvan att hjälpa Anskar, biskop Wald-

---

[1] Lamb. I, s. 37 f., Klippel, Beilage 7, Jaffé 2086, Hasse 9.
[2] Schmidts Zeitschrift V, s. 541.
[3] s. 38 f.
[4] I s. 159.
[5] V. A. ed. Waitz, kap. 16.

gars motstånd etc. fram till föreningen af Hamburg och Bremen genom Nikolaus I.

Kan ett så beskaffadt dokument vara blott en interpolation af ett äkta? Det har hufvudsakligen afseende på två ting: 1) ärkestiftets grundande och försvagande genom förlusten af Turholt — men här vore en interpolation om Ramesloh utan ändamål; 2) förvärfvandet af Ramesloh — men här vore interpolation öfverflödig, om öfver hufvud ett äkta dokument funnes.

Hela urkunden är en förfalskning på grundvalen af Nikolaus' äkta urkund och Vita Anskarii, men med afsikt att bevisa, hvad i dessa fattades, nämligen hamburgiska kyrkans äganderätt gent emot biskopen af Verden till egendomen Ramesloh.[1]

I samband med frågan om tiden för detta Nikolaus' falska diplom må lämpligast upptagas frågan om tiden äfven för Ludvig den tyskes ofvan behandlade falska diplom. Vi hafva funnit, att båda två liksom det till tiden redan bestämda Ludvig den frommes falska diplom hafva det gemensamt, att deras hufvudsyfte gäller Hamburgs rättighet till vissa kloster (Ludvig den frommes Turholt de två andra främst Ramesloh). Adam af Bremen har känt dem alla tre;[2] I kap. 43 synes visa, att Ramesloh-förfalskningarna voro bekanta under påfven Sergius IV († 1012). Detta öfverensstämmer med den historiska situationen; under Adalbert, hvilken oftast betecknats som den skyldige, var striden om klostren afgjord,[3] och sedan dess fanns ingen anledning till dylik förfalskning. Vi kunna sätta 1012 som året ante quem. Ludvig den frommes diplom är uppenbarligen den äldsta af förfalskningarna. Ramesloh-dokumenten använda regelrätt archiepiscopus, Turholt-dokumentet nöjer sig med episcopus; det senare begagnar Rimbert med

---

[1] Härtill kan fogas, att Pflugk-Harttungs diplomatiska undersökningar (beskaffenheten af originalets stil, blyplombering etc.) göra det uppenbart, att det ej tillhör karolingiska tiden. Se Forschungen etc., Band 23 s. 205 f. — Andersen tager i sin art. Ansgar egendomligt nog berättelsen om Ikia och Ramesloh för god.

[2] Kap. 18, 23 och 25.

[3] Adam af Bremen I, kap. 22.

blott lätta förändringar, de förra förändra personer och platser, införa nya personer o. s. v.: Turholt-dokumentet betecknar det primitivaste stadiet af förfalskningarna. Då detta, som ofvan visats, går tillbaka till omkring 892, blir här gränsen a quo för de båda andra. Af dessa har Ludvig den tyske begagnat Nikolaus' och är sålunda yngre än detta. Men båda förråda samma tid och väl äfven författare. Denne låter sig med en viss sannolikhet identifiera. Biskop Liawizo eller Libentius låg omkring år 1000 i strid med Verden om besittningen af Ramesloh. Han är väl den, som ombesörjt de bägge urkunderna.[1] — Ett historiskt viktigt resultat häraf är, att den berömde biskop Adalbert fullständigt rentvås från misstankarna att ha varit förfalskaren. (Tiden för öfriga redan omnämnda falska urkunder behandlas bäst i sammanhang med afdelningen om legationen).

Då Anskar ej långt efter utfärdandet af Nikolaus' märkliga bulla afled, fick samma påfve tillfälle att ännu en gång till den nye ärkebiskopen upprepa sina bestämmelser om Norden och särskildt precisera hamburgiske ärkebiskopens ställning till påfven. Detta skedde genom *Nikolaus I:s reskript till Rimbert,*[2] bevaradt i hannoveranska copiariet i statsarkivet. Denna urkund är daterad dec. 865 och har samma underskrifter som Nikolaus' äkta bulla. Dess äkthet är obestridd (und. Hasse, som sätter ett frågetecken); dess innehåll är till stor del upptaget af föreskrifter om palliet och dagarna för dess bärande. Såsom i viss mån kompletterande Nikolaus' äkta bulla är reskriptet att räkna som den sista af de påfliga urkunder, som böra hänföras till denna afdelning. — Erinras må slutligen i detta sammanhang därom, att vi äga ett bidrag till kännedomen om kristendomen i Danmark och danske kungens ställning därtill i *Nikolaus I:s bref till Haarich den unge*[3]

[1] v. Schubert: Ansgar s. 156. Pflugk-Harttungs diplomatiska undersökning af Nikolaus' diplom för ock sannolikast till 11 århundradet; han gissar på Adalbert af Bremen, men historiska skäl göra som ofvan sagdt detta omöjligt.

[2] H. U. B. n:o 19, Jaffé 2112, Klippel, Beilage 13, Hasse n:o 13.

[3] H. U. B. n:o 15, Klippel, Beilage s. 229, Hasse n:o 10, i dansk öfversättning hos P. A. Fenger: Anskars Levned, Tillæg s. 151 ff.

omkring 864. Brefvets hufvudinnehåll är dock ett tack för sända skänker och en uppmaning till Haarich att omvända sig och låta sig döpas.

V. Legationen i Norden.

De sista undersökningarna hafva åter fört oss in på frågan om legationen i Norden. Historiskt sedt är denna fråga den viktigaste af alla dem, till hvilka studiet af våra urkunder lämnar bidrag; och på denna punkt har jag därför funnit nödigt att, om ock i största korthet, följa urkunderna utöfver den eljest bestämda gränsen. Därvid skall särskildt tagas i betraktande den mångfald af påfvebref, som angå denna legations *utsträckning* i Norden, enär vi i denna punkt lättast finna kriteriet på äkthet eller förfalskning.

Vi hafva redan funnit, att Gregorius tilldelar Ebo och Anskar legationsrätten i Norden utan fördelning af maktområdet, att Nikolaus åter tillerkänner Anskar ensam legationen. Den utveckling, som ligger mellan dessa bägge påfvebullor, tecknas för oss i Vita Anskarii, hufvudsakligen kap. 25 och 31. — Men Nikolaus' bulla bildade blott en hvilopunkt i utvecklingen, ej slutet.[1] Påfven Formosus (891—896) utfärdade år 895[2] ett reskript till ärkebiskop Adalgar, hvilket åter gjorde legationsfrågan till en stridsfråga. *Formosus' urkund*[3] visar nämligen tydliga spår af Kölner-ärkebiskoparnas inflytande, hvilka ej ville släppa suprematien åtminstone öfver Bremen. Den tillerkänner ärkestiftet Hamburg, hvilket bildats för missionsändamål, rätt att tills vidare behålla Bremen som »subsidium», hvaremot dess ärkebiskop skall vara suffragan till Köln. Så snart Hamburg upprättar egna biskopsdömen, erhåller det full själfständighet; Bremen lösgöres då och återgår under Köln. Missionsarbetet i Norden betecknas här åter som Hamburg-Bremens enda egentliga existensrätt; denna

---

[1] Till det följande framför allt Koppmann a. a. s. 59 ff.

[2] Lappenberg, Hasse och v. Schubert; enligt Koppmann 893; enl. C. Mirbt i RE3 VI på grundvalen af synoden i Frankfurt am Main 892.

[3] En af urkunderna på pergamentomslaget till Cæsars Hamburger-codex; H. U. B. n:o 25, Jaffé 2680, Hasse n:o 18.

åskådnings betydelse äfven för legationsrätten ligger i öppen dager. — Bullan är obestridt äkta.

Dess bestämmelser upphäfvas af *Sergius III:s urkund*[1] daterad till 905, i afskrift i hannoveranska statsarkivets hamburgiska copiarum. Redan underskriften med dess datum och namn är afgjordt oäkta, enär den ej alls passar in på denna påfve. Innehållet förtjänar ej mera tilltro; så framhållas t. ex. jämte danskar och svenskar äfven norrmän såsom ställda under archiepiscopalem potestatem, hvilket gärna ej var möjligt vid denne påfves tid;[2] förordningen att fem biskopar skola assistera vid biskopsinvigningen är lika betänklig, äfvenså insättandet af biskopar i nordiska länderna o. s. v. — Först den andre i ordningen af Hamburg-Bremens stora ärkebiskopar, den energiske Adaldag, lyckades omsätta de gamla planerna i handling och till konciliet i Ingelheim 948 skapa trenne biskopsdömen i Danmark. Därvid förändrades den hamburgiske ärkebiskopens legatställning gent emot Norden till metropolitställning, och det långvariga vacklandet hade de facto fått ett slut. Sannolikt var det Adaldag som nu, omkr. 950, vidtog den i Sergius' urkund gjorda korrigeringen af historien.[3]

Påfven Agapetus II bekräftade Adaldags åtgärder genom privilegierna af den 2 jan. 948. *Agapetus II.s urkund*[4] underordnar biskoparna i Danmark, Norge och Sverige under metropoliten i Hamburg. — Att en dylik bulla utfärdats af Agapet, torde vara visst; i den form, hvari den nu föreligger, har den varit föremål för senare bearbetning.[5] Misstänkt är, att jämte danskar och svenskar äfven nämnas Norveni, då dessa eljest icke förekomma i någon erkändt äkta urkund före år 1053.[6]

---

[1] H. U. B. n:o 26, Jaffé 2716, Hasse n:o 19. Denna bör väl skiljas från Sergius III:s äkta urkund 911, där han förlänar pallium åt ärkebiskop Hoger; denna senare var bland afskrifterna på Cæsars hamburger-codex; ett sannolikt förfalskadt (Pflugk-Harttung, Hasse) »original» af denna senare finnes i hannoveranska statsarkivet.

[2] Se vidare nedan till Agapetus II:s urkund.

[3] v. Schubert: Ansgar s. 155.

[4] H. U. B. n:o 35, Jaffé 2792, Hasse n:o 26.

[5] Delhio I, sid. 122, anm. 4. Hasse anser den helt enkelt som en förfalskning.

[6] Se nedan Leo IX:s urkund.

hvarken i Johannes XV:s[1] af 8 nov. 989, Klemens II:s[2] af 24 april 1047 eller Benedikts (antagl. VIII eller IX, urkunden ofta omtalad, numera förlorad),[3] trots det att alla dessa åberopa sig på Agapets urkund. Och ett bevis på oäktheten är ock, att danskarna sättas före svenskarna, i motsats mot ordningen hos alla erkändt äkta påfvebref från den tiden.

Nu går det fort med upptäckandet af nya folkstammar i Norden. En äkta påfvebulla ger en stödjepunkt i utvecklingen, *Leo IX:s urkund*[4] af den 6 jan. 1053, hvilken uppräknar svenskar, danskar, norrmän, isländare, skridfinnar och grönländare som underlagda Hamburgs metropolitkyrka och dess ärkebiskops legationsrätt. Här hafva vi den geografiska kunskapen om Norden vid midten af 11:te århundradet! — Slutet af hela denna tillökning af legationsområdet bildar den likaledes äkta *Innocentius II:s urkund*[5] af den 27 maj 1133, hvilken lägges under Hamburgs metropolit biskopsdömena i Danmark, Sverige, Norge, Färöarna, Grönland, Helsingland, Skridfinland och Slavien. (Man märke, att Hamburgs patriarkat öfver Norden alltså bekräftas, fast Danmark redan 1104 fått egen ärkebiskop i Lund!). Det viktigaste för vår härvarande undersökning är motiveringen till Innocentius' förordning; han åberopar sig på för honom framlagda äldre urkunder af påfvarna Gregorius, Sergius, Leo, Nikolaus och Hadrianus. Här hafva tydligen en rad af förfalskningar förelegat Innocentius och bestämt hans bulla. Den ofvan (sid. 21)

---

[1] H. U. B. n:o 52, Jaffé 2936.

[2] H. U. B. n:o 72, Jaffé 3151.

[3] Koppmann s. 48.

[4] H. U. B. n:o 75, Jaffé 3258, Hasse n:o 42 (där oriktigt dateradt till 1059). Pflugk-Harttung finner denna bulla, som ock i original finnes i hannoveranska statsbiblioteket, visa blandning af äkta och oäkta tecken; efter någon tvekan kommer han till den slutsatsen, att originalet är en förfalskning efter en äkta urkund, och att förfalskningen troligen tillhör Adalbert af Bremen i kampen om Norden. Här har väl kritiken gått för långt; Adalbert och Leo voro ju samtida, och den historiska situationen vittnar om bullans äkthet. Hasse finner ej blott denna bulla utan äfven en föregående af Clemens II 1047, hvilken Pflugk-Harttung vill göra till basis för alla undersökningar såsom obestridt äkta, vara förfalskningar, gjorda af en hel skola nordtyska förfalskare i början af 12:te århundradet.

[5] H. U. B. n:o 144, Jaffé 5453, Hasse n:o 68 (äfven enligt honom äkta).

omtalade falska handskriften af Gregorius IV:s bulla innehåller nämligen samma namn, som återfinnas hos Innocentius. Sergius II:s falska urkund (sid. 26; både underskrift och datum bekräfta förfalskningen) talar ock om Wimodier, Nordalbingier, Danskar, Norrmän, Svenskar och Nordens alla folk såsom underlagda Hamburg. Leo IV:s falska urkund (sid. 27) är liklydande med Sergius' II:s. Nikolaus I:s falska diplom (sid. 34) föreligger här i en ny öfverarbetning; i denna dubbelt förfalskade form är Nikolaus' diplom lika namnrikt som de ofvannämnda. Återstår blott den af Innocentius åberopade bullan af Hadrian. Denna är ingen annan än *Hadrian II:s urkund*[1] till Rimbert 872 om legationen, hvilken påträffats i hannoveranska kopiariet. Redan datum och underskrift visa, att äfven denna är en förfalskning. Den har ock samma förunderliga sammanställning af namn som Sergius II:s ofvannämnda falska urkund.

Här kunna vi göra ännu en intressant iakttagelse. Med dessa förfalskade bullor sammanhänger nära den form af Vita Anskarii och Vita Rimberti, som kanonikern Vicelin medförde, och den som Cæsar upptog. Ty i Vita Anskarii, kap. 13 och 23, heter det: »in omnibus circumquaque gentibus Danorum, Sueonum, Norvehorum, Farrie, Gronlandan, Halsingalandan, Islandan, Scridevindun, Sclavorum etc.»[2] På samma vis låter det i Vita Rimberti kap. 1.

När hafva då alla dessa förfalskningar om Hamburgs patriarkat kommit till? Leo IX:s äkta bulla af år 1053 är här den första fasta hållpunkten. Efter densamma äro de alla gjorda, hvilket redan framgår af de nordiska namnens anordning och form. Tiden för deras tillkomst kan emellertid ytterligare begränsas. Codex Vicelini fördes af Vicelin till Paderborn mellan åren 1109 och 1123; men denna innehöll ju interpolationerna i Vita samt bland andra urkunder äfven Nikolaus I:s diplom i den dubbelt förfalskade formen. Här hafva vi en terminus ante quem. Å andra sidan synes Adam af Bremen omkring 1073 icke hafva känt till några af dessa för-

[1] H. U. B. n:o 20, Jaffé 340 sp., Hasse n:o 14.
[2] Man jämföre härmed den ej interpolerade texten hos Waitz.

falskningar eller den tendens, som i dem talar. Här hafva vi en terminus a quo. Inom dessa gränser kunna gissningarna falla olika. Diplomatiska undersökningar af urkunderna göra dem dock sannolikt, att de tillhöra ärkebiskop Friedrichs tid 1104—1123.[1] Därtill passar ock den yttre situationen. Efter katastroferna inom den nordiska och slaviska världen 1066 och ärkebiskop Adalberts fall tog det snart slut med det tyska (Hamburg-Bremiska) inflytandet i Norden, och engelskt trädde i stället. Påfvepolitiken, som sökte nedtrycka all farlig metropolitmakt, gynnade uppenbart de nordiska ländernas häraf stärkta försök att organisera sig som egna, från Hamburg lösgjorda kyrkoprovinser. Det farligaste slaget för Hamburg var, när Lund 1104 blef ärkebiskopsdöme. Hamburg-Bremens metropoliter begynte en förtviflad kamp för bevarandet af sitt nordiska patriarkat; bland annat sattes i gång ett förfalskningsarbete med urkunder, hvilket hör till de största inom den på dylika företag ingalunda fattiga äldre medeltiden.

Om vi till slut samla alla ofvan behandlade förfalskningar rörande Hamburg-Bremens och den nordiska missionens äldsta historia, blir gången af deras tillkomst enligt undersökningens resultat följande. När Hamburg-Bremens nya ärkebiskopsdöme mot slutet af 800-talet hade särskilda ekonomiska svårigheter att dragas med, tillgrep Adalgar, som den förste, vägen att genom urkundsförfalskningar hjälpa stiftet; han sökte nämligen på så vis trygga besittningen af det bortryckta viktiga klostret Turholt; Ludvig den frommes diplom såg

[1] Pflugk-Harttung. De påfvebullor bland de ofvannämnda, hvilka i original finnas i Hannovers statsarkiv, äfvensom flera andra där befintliga originalbullor om legationen i Norden, hvilka i min framställning ej omnämnts (se Hasse n:o 14 ff.; dessa bullor utgöra tillsammans den största samling förfalskade original, som finnes i Tyskland) bryta alla mot de enklaste formerna för de äkta påfvebullorna från den tid, till hvilken deras datering för. De gammalkuriala bokstäfverna saknas; bullorna äro ej, som före 1000 alltid var fallet, skrifna på papyrus etc. Pergamentet, plomberingen, blysigillformer etc. visa på samma tid för dem alla, en tid som bäst passar till början af 12:te århundradet (enligt Pflugk-Harttung samme förfalskare af dem alla, enligt Hasse en skola af urkundfabrikanter under längre tid).

dagen. Vid samma tid begynte ock en envis strid mellan Bremen och dess förra öfverordnade, Köln; Ludvigs diplom skulle ingripa äfven här. — Snart fortgick man på den inslagna vägen. Striden med Köln blef allt mera brännande: omkring 950 vidtog då sannolikt ärkebiskop Adaldag korrigeringen af den verkliga historien genom förfalskning af åtminstone en påfvebulla (Formosus-bullans undanträngande genom den falska bullan af Sergius III). — Efter ytterligare femtio år kommo nya och större förfalskningar. Det gällde nu närmast konkurrensen med Verden om Ramesloh; för att styrka Hamburg-Bremens anspråk på detta kloster framkommo omkring 1000, troligen genom biskop Liawizo, Ludvig den tyskes urkund och Nikolaus I:s diplom. Sannolikt var det likaledes rivaliteten mellan Bremen och Verden (Mecklenburg), som i 11:te århundradet framkallade de falska stiftelseurkunderna för Bremen och Verden (Karl den stores). — I Ludvig den tyskes och Nikolaus' falska urkunder hade utom hufvudfrågan, anspråken på Ramesloh, äfven en annan tendens börjat skymta: att trygga Hamburg-Bremens patriarkat öfver Norden. När detta på allvar hotade att omintetgöras, vid 12:te århundradets början, nådde urkundförfalskningarna, sannolikt under ärkebiskop Friedrich, sin kulmen. Till denna tid kunna hänföras de interpolerade texterna af Vita Anskarii och Vita Rimberti, den falska handskriften af Gregorius IV:s bulla, Sergius II:s bulla, Leo IV:s diplom, öfverarbetningen af Nikolaus I:s falska diplom, Hadrian II:s urkund och väl äfven den nu bevarade formen af Agapetus II:s urkund, »originalet» till Sergius III:s äkta bulla 911 äfvensom ett flertal här ej omnämnda förfalskade bullor om samma sak. — Utanför hela denna utvecklingsgång stå naturligen de corveyska förfalskningarna från 17:de och 18:de århundradena.

Hvad blir då den positiva vinsten af de inträngande forskningar, hvilka så småningom uppdagat alla dessa förfalskningar? Den är icke ringa. Sedan alla oäkta urkunder bortsopats, kvarstår, som ofvanstående uppsats sökt visa, en kärna af äkta dokument, med hvars hjälp det är möjligt att vinna en historiskt trogen bild af förberedelserna till och den yttre gången af missionens första skede i Norden. Om så

det andra nödvändiga förarbetet till Nordens missionshistoria — klargörandet af nordbornas hedniska religiösa åskådningar vid denna tid — kan nå ett tillförlitligt resultat, är ingångsdörren öppnad för den, som vill söka gifva en modern vetenskaplig framställning af svenska kyrkans historia.

Hjalmar Holmquist.

Meddelanden och aktstycken.

Ett märkligt sockenstämmobeslut i Filipstad år 1663.

Sockenstämmeprotokollens kyrkohistoriska betydelse kan i allmänhet icke jämföras med den, som synodalprotokollen äga, och detta af den helt naturliga orsaken, att en lokalförsamlings representation omfattar ett jämförelsevis inskränkt område och icke ens i äldre tider kunde företaga sådana genomgripande förändringar eller fatta så betydelsefulla beslut, som en synod, hvilken representerade ett helt stift. Så mycket mera anmärkningsvärdt är, då man stöter på ett sockenstämmebeslut af verkligt värde för kännedomen om den äldre kulturen och kyrkans tidigare utveckling. Ett sådant är otvifvelaktigt följande, som jag efter originalmanuskriptet afskref vid ett för några år sedan företaget besök i Filipstads kyrkoarkiv. För år 1663 »die annunciationis» heter det nämligen i protokollet bl. a.:

. . . *Item*. Påbödz at wid alla kyrkior skulle hwar husfader eller moder med sin ugndom och tienstfolk framkomma rotetahls till Çhatechismi förhör och examen hwar söndag, doch synnerlig i fastan. Och ehn blypenning gifwes medh påstämphel SIGNO ÇALICIS et ÇRUCIS them til witne, som af

ungdomen kunne swara til sin christendomb och nu woro admitterade första gången til *s. s. cœnam*.

Thetta war af församblingen wäll
optaget och bewilliat testor
loci pastor

Simon
m[anu] pr[opr]ia.

En pollett af bly, med kalkens och korsets tecken åstämplade, är en nog så egendomlig attest om kristendomskunskap. Om den praxis, som enligt nu meddelade dokument synes ha tillämpats åtminstone i den gamla Fernebo socken i Värmland, sträckt sig äfven till andra delar af vårt land, vore intressant att känna. Catechismiförhörens förläggande till fastan var vid denna tid vanlig, åtminstone inom Strängnäs och Västerås stift. (Jfr mitt *Bidrag till konfirmationens historia i Sverige,* s. 93 ff. i Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag. Uppsala 1903.)

Ldm.

Martin Erik Ahlman år 1796.

Bland professor Martin Erik Ahlmans efterlämnade papper, förvarade i Lunds universitetsbliotek,[1] finnes ett litet

[1] M. E. Ahlmans manuskriptsamling, som utgöres af 8 buntar samt ett mindre häfte, innehåller följande: A) Dogmatik: 1) föreläsningar och anteckningar (tryckta i Ahlmans »Theologiska skrifter» under titel »Dogmatiska uppsatser»), 2) föreläsningar öfver Bretschneiders och Schotts system, 3) föreläsningar öfver »den populära Dogmatiken»; B) Etik: 1) »Utkast till föreläsningar öfver Moraltheologien» författade 1819 och 1820, 2) »Inledning till Moraltheologien» (tryckt i Theologiska skrifter); C) Exegetik: föreläsningar öfver Matheus' och Johannes' evangelier, Pauli samt Petri, Johanne's och Jakobs bref; D) Predikoutkast samt kateketiska uppsatser och anteckningar; E) Hvarjehanda smärre saker: tal, ämbetsutlåtanden, excerpter, anteckningar o. s. v.

häfte med påskrift: »Anmärkningar af Martin E. Ahlman 1796». Det är ett brokigt innehåll, som rymmes inom detta häftes 48 sidor. Här kunna vi se, huru den 23-årige magistern[1] håller på att studera sin Kant och tecknar sig till minnes »Die Categorien der reinen Vernunftbegriffe» — Kant kom som bekant att utöfva ett betydligt inflytande på Ahlmans teologi — huru han vidare stiftar bekantskap med Lockes bref om toleransen, huru han gör excerpter ur de båda samtida tidningarna Journalisten och Silfverstolpes Litteraturtidning[2] om snart sagdt all världens ting: om »Magnetismen i Historien», »Definitioner i Aestetiquen», »Köhlmarks tankar om allmänna uppfostrans verkan på samhällen i äldre och nyare tider», om Newtons, Voltaires och Rousseaus lefverne m. m. Men Martin Erik Ahlmans »anmärkningar» underrätta oss icke blott om det litteraturstudium, som upptog hans tid, vi få äfven göra bekantskap — och det en mycket intim sådan — med honom själf och hans egen tankevärld. Ahlman har af samtid och eftervärld allmänt fått det vitsordet, att han var en sällsynt ärlig och samvetsgrann natur och såsom sådan framstår han också för oss i de »*Moraliska Betragtelser öfver mig sjelf*», som han här nedskrifvit — en själsbikt, rättfram, rörande uppriktig, enkel och okonstlad såsom begynnelseorden: »opartiskt at tala är jag hvarken god eller ond». Personligen karaktäristisk och betecknande för Ahlmans samvetsgranna, mot alla ovederhäftiga och förhastade omdömen så starkt reagerande sinne är det lilla fragmentet: »*Om Fördomar*».

---

[1] Ahlman var född i Lund 1773, blef student 1788, doktor 1793, prästvigdes 1799, blef docent i ekonomi 1803, docent vid teol. seminariet 1810, e. o. teol. adjunkt samma år, prefekt för seminariet 1812, teol. professor 1816. Han afled den 7 april 1844.

[2] »Journalisten eller Utvalda Samlingar i Blandade Ämnen, Hämtade i synnerhet Utur de Nyaste och Bästa Engelska Journaler; til Nytta och Nöje För Medborgare af Bägge Könen», tidskriften utkom 1789—1794; G. A. Silfverstolpes Litteraturtidning utgafs 1795—1797.

Slutorden i detta fragment för oss in på Ahlmans teologiska uppfattning. Om denna lämnar han oss dock bättre besked på annan plats i sina »anmärkningar», i några små teologiska meditationer: »Egna Reflektioner öfver läran om Försoningen», »Om Skriftens Gudomlighet» och »Trons nödvändighet». Dessa tre teologiska hjärteutgjutelser äro af stort intresse för den, som vill lära känna Ahlmans teologiska utvecklingsgång. Den sedermera betydande teologen och nitiske befrämjaren af ett förbättradt teologiskt studieväsen vid vårt sydsvenska universitet visar sig ha begynt sin bana såsom en tämligen renhårig representant för den oförfalskade rationalismen. Han talar t. ex. om »fallet» och »försoningen» såsom fördomar, hvilka nog icke skulle fått plats i Skriften, om apostlarna skrifvit för alla tider och ej blott för den tid, då de lefde. På ett annat ställe röjer han dock en bättre uppskattning af »läran om försoningen». Denna lära — säger han — vill göra oss mera förvissade om vår förlåtelse; visserligen kunna vi »af bevis öfvertygas», att allvarlig bättring är tillräcklig för att vinna tillgift, men för dem, som ej kunna fatta dessa bevis, äfvensom för alla människor i kritiska stunder är det viktigt »at hafva liksom en pant gifven af Gud själf till försäkran om dess kärlek och försonlighet». Det anförda vittnar om, huru delaktig Ahlman var i rationalismens hufvudlyte, dess intellektualistiska syn på religionen. Ett mer slående uttryck för rationalismens intellektualistiskt-moralistiska åskådning, än Ahlmans ord om »trons nödvändighet» kan man få leta efter. Den som vill se, huru hans teologi så småningom utvecklades och fördjupades kan jämföra dessa ungdomsarbeten med hans afhandlingar i Theologisk Quartalsskrift samt med hans hufvudarbete: »Theologiska Skrifter» från 1841.

I.

Moraliska Betragtelser öfver mig sjelf.

Opartiskt at tala är jag hvarken god eller ond. Från grofva utsväfningar är det mig ej svårt at akta mig, ty jag frugtar för följderna, och i synnerhet andras omdöme. — För öfrigt är ostadigheten i allmänhet sagt mitt största fel. — Jag är öpen för goda intryck, men de kunna lätt utplånas — fattar snart goda upsåt, men nitet at upfylla dem kallnar så snart. Å andra sidan förledes jag snart till ett felsteg, en dårskap, men ångrar strax därpå, och oftast under sjelfva begåendet — och kan omöjligen länge vara elak.

Sjelfva förståndet besväras af obeständighet. — Det svagaste inkast kan skaka min öfvertygelse, om det också icke skulle vara ricktadt directe däremot.

Andras omdöme är mig vigtigare än det borde. Hvad skola andra säga därom? är en fråga, som ständigt upkommer. Denna ömtålighet afhåller mig ofta från dårskaper, men kanske hindrar den mig ännu oftare från at frimodigt och tvärtemot allmänna fördomarna göra det som är min pligt — jag är för blyg at inför allas ögon utöfva en dygd, som allmänheten föragtar eller ler åt.

Penningar ger jag ej altid ut nödigt. Endast denna frågan: kunde du ej bättre använda dem? Ej göra dig sjelf större och ädlare nöje — eller befordra andras nytta i en betydligare mon? — Endast denna [gör] mig scrupuleux ofta vid små-saker.

Fåfäng är jag så mycket som någon. Men at den ej får visa sig i kläder härrör däraf, at jag ej gerna gör depenser därpå — men häldre på böcker, för at på detta sättet tillfredsställa den genom kunskapers förvärfvande, fastän böckerna, sedan jag köpt dem till den ändan, icke sällan ej blifva genomlästa.

Kärlekens Passion är som alla mina passioner högst häftig, och jag skulle kanske redan fördärfvat mig därmed, om ej en naturlig blyghet och frugtan för att bli utskämd hade alldeles afhållit mig från de gröfre utbrotten.

Andra vill jag aldrig med flit vara till besvär eller förargelse. Jag skulle hälre vilja försaka mig egna nöjen, än at hindra någon annans, om det ock vore en, som jag viste ej tålde mig.

Då jag om andra dömer orättvist sker det, dels af förhastande, dels för at ursägta mitt förhållande dock mera sällan, dels för at på deras bekostnad upresa mig sjelf. I alla fall har jag knapt utsagt orden, förr än jag ångrar dem, och ibland söker jag äfven at mildra det hårda däri.

För dem jag är vän med, berättar jag gerna mina fel, ofta för at äfven genom en sådan uprigtighet vinna en slags estime.

Om min egenteliga kallelses pligter beständigt omväxlade, och behöfde[s] ej mycken tid till deras utöfning, skulle ingen dristigare, ingen samvetsgrannare kunna lägga händer därvid. I längden kunna knapt de kraftigaste föreställningar om pligt vidmakthålla den drift, hvarmed jag dritven helt och hållen af en slags böjelse, börjat.

Af ledsamheter har jag i början den lifligaste känsla. Men denna försvagas merändels snart nog; i synnerhet om en annan ledsamhet tillstöter, som ådrar sig min upmärksamhet — äfven, om jag för mine vänner, och (ifall det är en sak som ej behöfver döljas) för andra bekanta, får rätt ofta omtala den.

Då jag får tid till reflexion, hoppas jag at aldrig hvarken fåfänga eller ännu mindre egennytta skall draga mig från det jag kan finna vara rätt. Skall detta ske, skulle det vara då, när hastigt beslut skulle tagas.

En ändring i mina närvarande ställningar, som kan vara i project, förekommer strax fördelagtik — men sedan jag resolverat mig därtill, känner jag nästan altid, åtminstone någon tid, en slags ånger som kommer af föreställningen af de därmed förenade möjliga eller värkeliga svårigheterna. Ifvern at upfylla mina skyldigheter är altid starkast i början — ehuru den äfven sedermera kan stärkas och förnyas.

Andras förtal, äfven om dem, med hvilka jag är förtrogen, uträttar hos mig mera än det borde. Det kan uppväcka min kallsinnighet åtminstone för någon tid, til och med

om jag har mera skäl at anse det för ogrundadt än för grundadt.

En förlust oroar mig mycket i början, men blir sedermera så småningom mindre och oftast innom kort tid (ett par dar) ingenting i mina ögon. Jag är snar till at ingå vänskap — och ofta alt för färdig at skänka oförsigtigt bort mitt förtroende. (Detta sträcker sig likväl aldrig till saker, som andra förtrott mig, eller då jag vet skadar någon annan, at de uptäckas. — Det angår endast mig sjelf och mina stälningar). — Men tror jag mig då uptäcka hos min nya vän åtskilliga fel och ofullkomligheter; ångrar jag snart mitt bortskänkta förtroende, och om jag då ej drar mig från honom, sker det dels för at [ej] bli ansedd för nedrig och ostadig, dels emedan dessa felen bli i mina ögon, genom vanan at se dem, mindre betydeliga. — Finner jag, at jag träffat en, som är min vänskap ovärdig, är det naturligt, at jag söker bli qvitt honom.

2.

Om Fördomar.

§ 1. *Hvad är fördom?*

»Sjelfva ordets hopsättning, tycker jag, röjer oss tydeligen nog, hvad fördom egenteligen är, nemligen *en dom fälld i förtid.*»

Efter en närmare utredning af ordets betydelse, ger Ahlman sin andra paragraf öfverskriften *»Fördomarnes orsaker gifvas»*.

»Egenteligen», skrifver han här, »är det underligt, at fördomar upkomma. Man vill så nödigt tillstå äfven för sig sin okunnighet, och dock är man antingen oförmögen eller obenägen at undersöka och pröfva. Redan såsom barn vänja vi oss vid, at döma om saker öfver vår fattningsgåfva, och om de än icke äro det, tro vi undersökningen öfverflödig, emedan de, af hvilka vi hört samma omdömen, ju äro förnuftiga menniskor. Det går dessutom så sent, det är så mödosamt at pröfva, och vi hinna, åtminstone i början, sällan till någon

visshet. Om ganska få saker skulle vi kunna fälla något omdöme, och om än färre eller nästan inga ett säkert. Och om alt annat, som vi lärt och hört skulle vi tiga, eller endast säga: jag har hört, lärt så. Ännu mera, vi upmanas af dem som omgifva oss, af sjelfva våra lärare till djerfhet att fälla omdöme. De vänja och ofta tvinga oss, at såsom oryggeliga sanningar förr än vi kunne fatta dem, efterstafva sina egna. När vi då hunnit så långt, at vi kunne fatta dem, ha de redan naturaliserat sig med oss och blifvit våra egna. Denna djerfhet at döma före vi med oss från barndomen till de andra åldrarna. Vi måste i dageliga umgänget fälla så många omdömen, huru skulle vi, om vi än någon gång tvifle om vår infallibilitet, täncka noga, skärskåda alla? En sak har så många sidor. Vi hafva så mycket at lära, huru skulle vi kunna öfvertänka alt? Och skola vi så länge vara okunniga, tils detta skedt? På detta sätt vänja vi oss vid, och äfven ursägta denna vanan, at på god tro eller efter en flygtig öfverläggning eftersäga andras meningar.

§ 1 [3]. *Några de vanligaste fördomar upräknas.*

I vidsträcktare bemärkelse kunde vi kalla nästan alla den ouplysta allmänhetens och största delen af de lärdas och så kallade tänkares omdömen — fördomar.

1) *I omdömen om andra menniskor* är det en *fördom*, då man värderar dem efter utseende, manerer eller yttre omständigheter, ty häri består ej menniskornas värkeliga värde, som bör sökas i skickeligheten at inse och kunna utöfva sina pligter och förnämligast i *viljan* att göra det.

Äfvenså är det en *fördom*, då man dömer från en eller annan enkel gerning, hvars motiver man kanske icke känner, till andras caracter. Och låt [vara] gerningen är värkeligen ond, så kan likväl en värkeligen ond gerning *någon gång* göras af en som annars icke är elak. *Last* förutsätter vana och färdighet. En karl kan en gång utan ordsak bli ond, utan at därföre vara *het*.

Fördom är det också, när man gör dylika slutsatser. Den karlen känner ej Latinen, ergo har han inga kunskaper,

är icke snäll. Han duger ej till Belletrist, ergo icke heller till Matematicus. Är stum i umgänget, ergo är han dum. Ty bristen på ett slags kunskaper utesluter ej bristen på ett annat, och fallenheten till ett kan ägas utan at därföre fallenheten till ett annat ägits.

Ännu mera är det en *fördom:* den där förekommer mig stötande eller obehagelig, har förträtat eller förorättat mig, ergo är det i alla afseenden en obehagelig, elak och odugelig menniska. I allmänhet är det en *fördom,* då man dömer om någon endast enligt det förhållande, hvari vi stå till honom som släkting, vän, höflig, tjenstaktig, välgörande emot oss eller motsatsen, ty ingen blir af allt detta på det hela bättre eller sämre.

Äfven är det *fördom,* då man dömer någon väl eller illa för den Religion, hvartill han bekänner [sig] hemligen eller uppenbarligen.

2) *I vårt uppförande mot andra* är det *fördom,* då man alltför långt sträcker den annars sanna satsen: *hvar och en är sig sjelf närmast,* ty denna gäller endast vid upkommen strid emellan skyldigheter, då pligterna emot oss sjelfva och emot andra äro lika vigtiga eller de förra vigtigast.

3) *I afseende på oss sjelfva* är det *fördom,* då vi tro (som ordspråket är) *sjelf gjordt vara väl gjordt.* Äfven är det fördom, då vi tro det bero af vårt välbehag at upfylla eller icke upfylla skyldigheterna mot oss sjelfva, e. g. at odla vårt förstånd, sköta vår hälsa etc. eller icke göra det.

4) *I afseende på Gud* är det *fördom*, då man föreställer sig honom föränderlig, såsom den där kan vredgas och försonas, än vilja ett än ett annat.

Likaså är det *fördom,* när man anser den utvärtes Gudstjensten såsom något väsentligt, då likväl denna endast är medel till gudsfrugtans befordrande.

Äfvenledes är det *fördom,* då man inbillar sig, at Gud omedelbarligen styrer naturen och händelserna — ty naturen följer en gång stiftade lagar, och händelserna äro af evighet förutsedda och jämkade.

5) *I afseende på borgerliga samhället»* [Här slutar fragmentet].

3.

Egna reflexioner öfver läran om Försoningen.

Om vi göra oss någorlunda rena begrep om en Gud, som är oföränderlig i sina föreställningar, och fri från alla svagheter och passioner, kunna vi utan möda inse, at ingen sådan försoning, som äger rum hos menniskor, kan vara möjelig, då frågan blir om det högsta Väsendet. Vi människor vredgas, och detta är en svaghet hos oss. Gud, som är fri från alla svagheter, är det följagteligen äfven från vrede. Då det heter, att Gud vredgas, är detta antingen aldeles falskt, eller ock måste det tagas i den mening, at dess välgerningar i mer eller mindre mon upphöra, och at han utöfvar sin straffande rättfärdighet. Då således vreden, när den tillägnas Gud, måste tagas i en oegentlig bemärkelse, följer äfven, at försoning, och den skall kunna finna rum hos Gud, icke kan tagas i sin vanliga och egenteliga bemärkelse. Gud är evigt densamme, evigt lika god, men alle blifva icke i lika grad delaktige af hans godhet. Den dygdige och den lastfulle åtnjuta icke desamma, icke lika stora välgerningar. När han tilldelar dessa sina välgerningar i ett ymnigare mått, när han äfven uphör at utöfva sina straffdomar, kunna vi med rätt, ehuru icke i egentlig mening, säja at *Gud är försonad.*

Skall man därföre med skäl kunna påstå nödvändigheten af ett försoningsmedel, så måste man därmed mena ett sådant, utan hvilket Gud, i kraft af sina kända och väsenteliga egenskaper, nödvändigt skulle uphöra at utdela sina godhets skänker åt förbrytare, hvilka han äfven omöjeligen kunde utom detta eftergifva de straff, som de förtjent.

Härvid åberopar man sig i allmänhet [på] Guds Rättfärdighet. Man påstår, at Gud i kraft af denna egenskap, icke annat kan än straffa den brottslige, så framt ingen försoning komme emellan. Somliga medgifva väl härvid, at Gud för egen del icke behöfde något försoningsmedel, men tro likväl, at detta är nödvändigt, på det han för andra må ådagalägga sin rättfärdighet. De mena, och det med mycket skäl, at förnuftiga Creaturs lycksalighet består i en tillräckelig och säker kännedom af Gud och hans fullkomligheter. Gud skulle

således, ifall han ville låta sina lagar öfverträdas utan at straffa förbrytarne sjelfva eller någon annan i deras ställe, gifva millioner förnuftiga varelser anledning at tvifla om den beundransvärdaste af sina fullkomligheter, sin rättfärdighet och därigenom betaga dessa en stor del af deras lycksalighet.

Detta senare bevis har åtminstone någon sannolikhet, och derföre vill jag opartiskt undersöka det. Visserligen måste jag tillstå, at Gud för sin egen äras och sina förnuftiga Creaturs lycksalighets skuld, måste tydeligen ådaga-lägga sin rättfärdighet. Men monne icke denna rättfärdighet tydeligen ådaga-lägges genom naturliga straffen? Det är sant, at dessa straff ofta icke tyckas svara emot förbrytelserna. Men vi böra komma ihog, at de ofta kunna infinna sig, utan at vara synlige för någon annan än den, som lider dem — dessutom äro ofta äfven de i våra ögon ohyggeligaste brott icke värkeligen så moraliskt onde, som de förekomma oss. Temperament, föreställningar, fördomar, som man kanske helt oskyldigt insupit — alt detta och ännu mera dylikt, kan framte så mycket ursägtande, at en gerning, som vid första påseendet syntes omänsklig, vid nogare eftersinnande befinnes vara helt förlåtelig. Vi menniskor, som merendels döma efter det yttre, se merendels alt detta förbi. Deraf kan ju äfven hända, at vi icke kunne finna något tillbörligt förhållande emellan de naturliga straffen och de förbrytelser, som straffas. Annorlunda måste det vara med väsenden, som äro fullkomligare än vi, och bättre kunna inse sakernas sammanhang och döma, om gerningarne äro fria eller icke, och i hvad grad de äro det.

Man bör äfven härvid märcka, at alla de Gudomliga lagarna icke annat äro än kraftige anvisningar till menniskornas lycksalighet. Det straff, som följer på deras öfverträdande, kan således icke hafva annat ändamål, än at återföra den vilsefarande på lycksalighetens väg. I annat fall skulle det uphöra at vara straff, det skulle i det stället blifva en hämd, utan annan afsigt, än at plåga menniskorna och göra dem olyckliga. Men dessa straff, de enda som tyckas äga rum vid Guds regering, hvarken kunna eller böra häfvas genom något försoningsmedel.

Det tyckes således, som skulle Guds rättfärdighet ingen-

-ting förlora, ifall Gud utan försoningsmedel (sådant nämligen, som man i allmänhet därmed menar) ville förlåta menniskornas synder. Denna Gudommens beundransvärda egenskap ådagalägges tillräckeligen därigenom, at han minskar sina välgärningar och kärleksprof, och genom de straff, som antingen infinna sig såsom gerningarnas naturliga följder, eller ock inträffa genom Försynens omedelbara föranstaltande. Hvar och en lust, hvar och en oren böjelse bär dessutom i sitt eget sköte sitt förfärligaste straff.

En sann ånger och en därmed förenad hjertats och lefvernets förbättring tyckas vara de enda egenteliga försoningsmedel, ty genom dessa sättes (at [jag] må således uttrycka mig) Gud i stånd at uphöra med sina straff. At utan dessa försoningsmedel förlåta förbrytarne, och at då de värkeligen finnas icke förlåta dem, vore i båda fallen lika orättfärdighet.

Emellertid nekas icke möjeligheten af det allmänt antagna försoningsmedlet. Möjeligt är det, at Gud velat at visa andra förnuftiga varelser, hvad följder synderna annars hade bort medföra, och jämte andra afsigter äfven haft denna, då han beslöt och fullbordade det så kallade Återlösningsvärket. Men detta oagtadt i sig sjelf möjeligt, kan knapt enligt förnuftets grunder bli sannolikt, ty det sätter altid förut, at Gud kan straffa utan at åsyfta den straffades förbättring.

En omständighet vill jag likväl anföra, som kan gifva detta förklarings-sätt någon grad af sannolikhet. Orsaken hvarföre Gud valde detta försoningsmedel kan vara dels deras förbättring, som borde lidit straff, hvilka då de på ett så kärleksrikt sätt befrias från följderna af sina förra förbrytelser, at de därigenom böra och kunna väckas till eftertanka, dels andra förnuftiga varelsers [förbättring], för hvilka Gud har låtit uppenbara, at han för menniskornas svaghets skuld ville under hvilkor af en sann ånger och bättring tillgifva de straff, de förtjent; men at de i de oändeliga plågor, hvilka menniskornas så kallade försonare led, kunde se, hvad de sjelfva hade at vänta, ifall de skulle falla på det elaka upsåtet at vara olydige emot Gud.

Det aldra sannolikaste är väl at påstå, at hela läran om försoningen endast är lämnad oss, för at desto mera göra oss

förvissade om vår förlåtelse. Väl kunna vi af bevis öfvertygas, at vår ånger och bättring, om den är alfvarlig och rättskaffens, är tillräcklig för at utverka vår tillgift. Men dels äro icke alla i stånd at tydeligen fatta dessa bevis, dels fordras äfven af den mera tänckande ett lugnt sinne, för at känna deras styrka. I nödens och lidandets stunder och vid dödens annalkande, är det således icke mindre vigtigt för den lärde än för den olärde at hafva liksom en pant gifven af Gud sjelf till försäkran om dess kärlek och försonlighet. Och denna pant är Christi lidande och död.

Om Skriftens Gudomlighet.

Skriften är icke ord från ord ingifven af Gud. I detta påstående instämmer sjelfve den ortodoxe Mosheim. De helige scribenterna ha med egna ord uttryckt sina tankar, men de satser, hvilka de framgifvit, ha de dels kunnat få uplysning om omedelbarligen af Gud (at detta skulle vara Gud ovärdigt lärer ingen kunna påstå, emedan alt är Gud värdigt, som befordrar hans kärleksrika afsikter), dels ha de af Försynens skickelse kunnat bli satte i sådane ställningar, hvari de så väl af andras undervisning, som af egen eftertancka blifvit ledde till kännedomen af de lärdomar, hvilka de förkunnat verlden. Sannolikast är detta sednare, ehuruväl möjligheten af det förra icke kan bestridas. Kanske man gör bäst, om man förenar dessa bägge hypotheser. Om man än medgifver, at Apostlarne lärde och skrefvo efter en omedelbar gudomlig ingifvelse, så följer ej däraf, at vi äro skyldige, at utan egen pröfning antaga alt, hvad vi hafva efter dem.

Den gudomeliga ingifvelsen kunde säkert icke sträcka sig längre än till det, som nödvändigt fordrades för att hos dem, hvilkas lärare de voro, verka sedernas förbättring, och at gifva dem så mycket uplysning, som därtill behöfdes och de, utan at till tänckesätten helt och hållit omskapas, kunde emottaga. De fördomar, som ej därmed hade något nära samband, var det ej enligt Guds afsigter, at fråntaga sjelfva Apostlarne. Nog af att de fingo sjelfva och meddelade andre så mycken uplysning, som var afpassadt *efter det tidehvarfvets behof.* At

åtminstone Apostlarnas bref äro skrifna hufvudsakligen *för den tiden de lefde*, se vi tydeligen af föreställningssättet, som säkert skulle blifvit annorlunda, om de skrifvit *för alla tider.* I detta senare fallet skulle äfven säkert läran om *fallet*, likasom den om *försoningen* blifvit utelämnade, ehuru de såsom Skriften föreställer dem äro helt oskyldige fördomar, och följagteligen gärna kunde ägas af dem, som i andra mål hade gudomlig ingifvelse.

Trons Nödvändighet.

Tron på Christum är nödvändig, emedan den sinnes-författning, hvari man måste vara, för att kunna äga denna *tro* är den, som ger oss styrka till våra pligters utöfning och ståndagtighet at framhärda däri — och icke därföre, at Gud finner något synnerligt välbehag i en blott theoretisk tro och öfvertygelse.

Gustaf Aulén.

Tvänne bref från år 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet.

Vid ordnandet af Uppsala domkapitels arkiv påträffades originalen till dessa aktstycken, som tydligen båda förtjäna att offentliggöras. Om det första eller »memorialet» inlämnats till ärkebiskopen såsom prästeståndets själfskrifne talman eller i någon annan hans egenskap, har jag ej kunnat utröna. Däremot är det så godt som säkert, att Isak Grapes adressat icke kan vara någon annan än biskopen i Härnösands stift Erik Abraham Almquist. Han utnämndes till detta ämbete 1812 samt erhöll den i breföfverskriften angifna orden år 1814. Troligen har brefvet kommit till domkapitelsarkivet samtidigt med de s. k. almquistska papperen.

Ödmjukaste Memorial.

Då den obehageliga underrättelsen blifwit mig meddelad, at det swärmeri, som i Westerbottn upkommit och ifrån Luleå och Pitheå spridt sig till Skellefteå, synes där dageligen tillwäxa och stigit redan till den högd, att prästerskapets ämbetsförrättningar och bemödanden offenteligen förklaras för djefwulens gärningar. De upbyggeligaste skrifter och böcker såsom Arndts sanna christendom, Norborgs och Tollesons postillor m. fl. samt i synnerhet den nya catechesen fördömmes. In- och utsocknes predikare resa från by till by och wid förlust af ewig salighet förbjuda läsning af alla andra skrifter än Luthers och äfwen de förklaras efter godtycko, ja sjelfwa bibelns utsagor få ej gälla utan så wida de instämma med dessa parti-andars begrep om Luther. Under den offenteliga gudstjensten hålla de sina särskilda religionssammankomster uti någon kyrkostuga och egenteliga ändamålet dermed är, at hos åhörarena wäcka misstroende till församligens ordenteligen tillförordnade lärare. En sådan afsigt ådagalägges så mycket tydligare, som när någon visar dem, at prästerna uti sitt lärosystem äro med den Hel. Skrift öfverensstämmande, de då förebära, at sådana präster äro just de farligaste, emedan deras tal innehåller ett så fint tillblandadt gift, at ingen, icke en gång de sielfwe kunna det urskilja, hwarföre de ock yrka, det man bör afhålla sig ifrån at höra prästerna, emot hwilkas duglighet och renlärighet de ibland annat anföra det skäl, at prästerna icke äro förföljde af werlden och *öfwerheten.* I anledning af allt sådant, och då omförmälde svärmare arbeta uppå at hos allmänheten inplanta widriga tänkesätt icke allenast emot präster, utan ock emot höga öfwerheten och således icke allenast församlingens utan ock samhällets lugn omsider kan störas, anser jag mig icke böra underlåta, att mina bekymmer häröfwer anmäla hos herr ärkebiskopen, som kraftigast förmår befrämja widtagandet af de utwägar till det hotande ondas dämpande, hwilka kunna pröfwas wara de lämpeligaste.

Stockholm d. 24 julii 1815.

Nils Ström.

Högvördigaste Herr Doctor och Biskop, Ledamot af Kungl. Nordstjärne Orden.

För H. Herr Doctorens och Biskopens höggunstiga skrifvelse af den 12 uti innevarande månad aflägger jag ödmjukaste tacksägelse och vördar jag lika ödmjukt H. Herr Doctorens och Biskopens godhet, som hedrat mig med fortsatt vedermäle af ynnest och förtroende.

Ehuru jag icke fått träffa v. häradshöfdingen Westman, som nu är boende på ett soldattorp 2:ne mil ifrån kyrkan, är dock all anledning att tvifla på hans förmåga att inlösa sin till Herr Doctorn och Biskopen gifna skuldsedel. Förleden vår blef hans obetydliga egendom för skuld utmätt och genom auktion försåld. Många creditorer äro ännu oförnöjde. Att han med hustru och barn för det närvarande icke är alldeles brödlös och husvill, är ej hans egen merit, ty han utmärker sig endast genom högmod, lättja och duglöshet, utan ett barmhärtighetsverk af hans syster, änkefru kaptenskan Turdfjæll. Han skall emedlertid få tillfälle, att angående skuldsedeln afgifva sitt yttrande, hvaraf jag sedermera skall hafva äran lämna Herr Doctorn och Biskopen del.

Det torde så mycket mera vara otvifvelaktigt, att kapellpredikanten Linder önskar transport till Nora, som han redan öfver året skall hafva yttrat hopp därom, i händelse pastor Nordén skulle därifrån afgå. Den station, han nu innehar, är till inkomsterna sämre än en god adjunktur, och utomdess torde så väl han som hans fru icke ogärna vilja lämna en fjälltract, belägen åtta mil ifrån farbara vägen. Han är känd för en oförvitelig och ordentelig man samt har den synnerliga egenskapen, att, utan att synas eller vara egennyttig och någrom till besvär, kunna föda sig på klippan. Jag förmodar, att han, så snart underrättelsen om pastor Nordéns befordran kommit till Norsjön, själf uppvaktar Herr Doctorn och Biskopen med skrifvelse i detta ämne.

Våra så kallade läsare forfara att vara nitiska och besynnerliga. Sedan jag lärt känna dem något närmare, utbeder jag mig ödmjukast, att få anföra några deras företag och sattser, hvaraf andan af deras lära kan skönjas.

Alla böcker, förutan Luthers skrifter och bibeln, hvilken likväl icke är begripelig för någon annan, än den, som kommit längre i ordenshemligheten, förklaras i ordenteliga concilier, som ofta hållas, för kätterske och följakteligen äfven hvar och en, som äger eller läser någon annan bok, för en kättare och djefvulens barn. Härmed göres och vid enskilda samtal och vid täta besök i byarne, där samlingar ske, början till omvändelseverket. De vanliga andaktsböckerna, Norborgs, Tollesons, Pettersons m. fl. postillor, Johan Arndts sanna kristendom m. m. framtagas. Lärarena uppslå och uppläsa af dem några meningar, dels ryckte ur deras sammanhang, dels ock förvrängde genom orimliga förklaringar. Nu börja de darra och förändra sitt ansikte, än utaf afsky för den falska lära, som dessa böcker innehålla, än ock af medömkan öfver de många själar, som genom en sådan lära gått och gå förlorade. Man beklagar församlingen, som länge satt tro och hopp till sådana villfarelser, och ännu af prästerskapet förledes med sådan djefla lärdom. Nu uppläsas af Luther åtskillige §§, där han med de starkaste färgor målar prästerne under påfvedömet; tillämpning göres på nuvarande präster och lärorne, som befunnits i de förkättrade böckerne. Sedan åhörar[n]e sålunda blifvit stämde i den ton, man genom sådan förvridning påsyftat, vidtager den egenteliga undervisningen medels uppläsande och förklarande af förut valda §§ samt äfven icke sällan ur sitt sammanhang ryckte meningar af Luthers skrifter. I ordning läses vid dessa tillfällen icke en enda af hans afhandlingar, under föregifvande, att åtskilligt förekommer, som vore otjänligt och förvillande för dem, som ännu icke fått den Helige Ande.

Syndaångern skall väckas. Härtill äro väl, enligt deras medgifvande, Norborgs och de öfrigas skrifter icke så alldeles otjenlige, men anses dock äfven i denna punct mindre pålitlige, emedan de icke nog kraftigt påyrka den yttersta grad af förtviflan, som är rätta måttet på syndasorgen. Syndaren måste nolens volens tro, att det icke finns någon enda synd, den hon icke utöfvat efter bokstafven och som hon icke ännu dagligen utöfvar både med tankar, ord och gärningar. Hon syndar, när hon äter, när hon såfver, när hon plöjer sin åker,

när hon ger en allmosa m. m.; allt hvad hon tänker, allt hvad hon gör äro helfvetet förtjenande handlingar. I denna förtviflade belägenhet får hon nu hvarken bedja eller läsa, till dess hon fått tron, ty hennes bedjande och läsande vore idel synd, emedan allt hvad som icke kommer af trone är synd. Hon må ock icke ens tänka på att aflägga sina syndavanor, ty den, som är utan tro, kan röra hvarken hand eller fot, utan är som en stock och sten, och är, i händelse hon, innan hon fått tron, hvarigenom Kristi rättfärdighet varder henne tilldelad, söker att afhålla sig från härskande synder, stadd i egenrättfärdighet. Brakt i förtviflan och flytande i tårar har hon att förhålla sig, som vore hon utan lif och förnuft (hvilket i allmänhet skall dödas), intill dess hon får någon känning af nåden. Den spända inbillningen kan väl någon gång skapa sig himlasyner och drömmar, hvarunder känslorne drifva sitt speleverk, som anses för nådekänningar, men vanligast uteblifva dessa känningar. Saken är dock lätt hjälpt. Sektens hufvudmän hafva nämligen gåfvan att pröfva andarna, att döma alla andar, läror och människor i världen, i hvilket afseende de ock lämpa på sig själfve: den andlige dömer allting och varder af ingom dömd. I kraft af denna gåfva kunna de ock se, när proselyten fått tron och blifvit benådad. När de således tycka, att denne blifvit, som det heter, nog krossad af lagen eller nog länge varit bunden till händer [och] fötter, men framför allt erkänner deras gudomliga sändning, deras ofelbarhet i lära och förkättrande, gifva de honom den heligaste försäkran därom, att han har tro, och så sannt som Gud är Gud, så sannt som Herren lefver, genom sin tro blifvit ny kristen, en medlem i den rätta församlingen, som ej finnes utom sektens samfund. Om efter dessa försäkringar, genom dem gifna af Guds anda, de utlofvade nådekänningarna ändå icke infinna sig, så är syndarens lif fördoldt med Kristo i Gudi. Klagar hon öfver saknadt samvetslugn, så tröstas hon därmed, att djefvulen anfäktar henne likasom alla Guds barn, och att sådana anfäktningar äro tecken till nåd. Klagar hon öfver uteblifven förbättring, så får hon lära, att den, som tycker sig blifva förbättrad, har fallit i egenrättfärdighet, samt att anledningen till detta klagomål skall försvinna

i samma mån, som Kristus får slå hufvudet af förnuftet, den värsta fiende till det andeliga lifvet. Yttrar hon sig hafva hört eller läst, att de troende böra vinnlägga sig om att göra Guds vilja, men att hon finner sig därtill obenägen och kraftlös, så svaras af desse skrifttolkare, att Paulus själf, efter sin omvändelse, icke gjorde det han ville, utan det han hatade, men att det dock icke var han, som gjorde det onda, utan synden som bodde i honom, och från hvilken Jesus frälsat de troende, så att den icke skadar dem; hon kunde således också gifva sig tillfreds, fastän hon icke märkte någon förändring i lefvernet; ty han syndade efter köttet, men är för sin tro efter andan lefvande i och genom Jesum, hon är gripen, fången i syndens lag, som är i hennes lemmar och såsom köttslig såld under synden, men den trognes gärningar, ehuru de, liksom den otrognes, äro idel synd, äro icke fördömande, ty ho vill fördömma? Kristus är den, som lidit hafver döden. Hon borde därföre slå lagen helt och hållet ur sinnet, ty såsom benådad är hon icke nu mera under lagen, utan öfver alla gudomliga och världsliga lagar. Hon är, som Luther säger, genom tron Kristus själf och själf må hon ingenting vinnlägga sig om; det vore att gå Kristus, som är hennes vilja och hennes förmåga, i förväg, samt att upprätta egenrättfärdighet. Lagen får ej sträcka sin befattning längre, än till att uppväka syndaångern, ty den är blott en tuktomästare till Kristum, därigenom att den, enligt Luthers yttrande, visar, att ingen, icke en gång den bästa af oss, kan uppfylla den minsta bokstaf af budet. Du skall älska Gud öfver allt ting etc. Sedan syndaren insett det, skall hon blott hålla sig till nåden och icke tänka på något görande eller lagens gärningar, hvilka binda samvetet. Hon skall blott hålla sig till Kristum, som är lagens ända och fullbordan samt upphäfvit lagens stadgar. Man må således icke för dem, som desse förklarat för benådad, predika något bud eller säga till dem: du skall älska Gud och fullgöra dina pligter, utan på sin höjd yttra den önskan: det vore, väl om Kristus gåfve dig vilja och kraft därtill. Men hvad som nu ovillkorligen och vid salighetens förlust åligger den nykristna är, att genom predikande och lärande samt genom fördömande af allt hvad som icke än deras, träda i sina lärares fotspår.

På vägarne och hemma i husen, offenteligen och enskildt öfverfalla då desse hvar och en, som icke hörer till deras samfund, med hotelser, med förbannelser. De se huru djäfvulen i hamn och i häl följer dem, som läsa Norborg, Johan Arndt m. fl. Dese den ena nedsjunken i helvetet öfver fotbladet, den andra till knä, den tredje till medjan, den fjerde ända upp till halsen. Äfven de, som allmänt äro kända för god kristendomskunskap, rena seder, välgörande, fördömas utan skonsamhet såsom egenrättfärdige, såframt de icke erkänna sektens auktoritet och antaga dess lärosätt. Om sedernas renhet är i allmänhet mindre fråga, än om renhet i lära efter deras läroform. De barn, som undervisas enligt den förbättrade katekesen, insupa villfarelser och djefla lärdom, hvarföre ock händt, att föräldrar, som gjordt början med att lära sina barn denna katekes, därmed upphört och tillgripit den gamla. Det är fara värdt, att flere följa detta exempel, hälst det är bekvämligare för modren, som sittande vid sin spinnrock ger undervisningen, och då, utan att se i bok, kan rätta barnet, när det felar vid innan- eller utanläsning.

Men jag måste ödmjukast anhålla om tillgift för min vidlyftighet. Det är otvifvelaktigt, att dessa läsare tagit miste om kristendomens sanna anda. Visserligen äro ock de få, som på egen öfvertygelse grundadt denna oskapliga byggnad. De fläste upprepa utanläxor. Men med människor, som göra sig en förtjänst utaf, att kunna döda allt sundt förnuft, kommer man icke långt. Jag vill väl och bör icke heller påstå, att Luthers skrifter, läste med urskiljning, föda ett sådant missfoster. Men vågar dock tro, att de för den okunnige och till svärmeri benägne, äro högst otjenlige, i synnerhet hans förklaring öfver Galaterne, som på sektens bekostnad blifvit upplagd, samt Evangeliipostillan på otaliga ställen. Förvillande är han, när han på det ena stället säger: »Om någon uppfyllde lagen, så skulle hon icke straffas såsom syndare, utan kallas och vara rättfärdig», och på ett annat: »om någon gjorde hvad lagen förmår, så kunde han ändå icke undgå att blifva förlorad.» När han på det ena säger: »det kan väl hända, att vi äfven i det, som vi på det allra bästa veta och förstå, likväl kunna fela och fara ville», och på ett annat: »den trogna

människan kan döma rätt om alla stånd, om alla gärningar, läror och andar och veta hvad godt och rätt är, utan att fela». När han säger: »de trogna böra hvarken höra eller följa lagen». — »Ordet, som den trogne har uti sitt hjärta, föder och uppehåller honom och det äfven utan mat och dricka. Ty icke brödet, utan Guds ord föder också kroppen i naturlig måtto» o. s. v. Boktryckaren Rumstedt skall nu hafva åtagit sig att upplägga Ev[angelii]postillan, men sectens hufvudmän hafva funnit för godt, att såsom kätterske utesluta de därvid nödige funne anmärkningar, tryckte framföre den förra upplagan.

Måhända är det klokast, att med underlåtande af all juridisk åtgärd för att hämma svärmeriet, låta desse svärma, tills de tröttna. Att röra vid dem torde vara så mycket mera vådligt, som de räkna förföljelse för ett af de säkraste kännetecken på Guds barn, så att den, som icke är förföljd, ej heller är trogen, ehuru de för det närvarande sannerligen icke borde anse sig vara det, då de ostörde gäcka lagar och författningar, hålla sammankomster i byarne och vid kyrkan, äfven under påstående gudstjänst, smäda böcker och personer offenteligen utan åtal. För min del skulle jag icke undandraga mig att framlämna mina predikningar till censur efter symboliske böckerne, men när intet egenteligt fel kan af dem uppgifvas, varna de dock de sina ifrån att tro prästen, ty giftet, som han utspyr, säga de, är så fint, att det ej märkes.

Under vördsammaste förhoppning, att Herr Doctorn och Biskopen icke ogunstigt uptager desse antekningar, har jag vågat göra dem. Med djupaste vördnad framhärdar

H. Herr Doctorns och Biskopens samt Ordensledamotens ödmjukaste tjenare

Isak Grape.

Skellefte den 26 oktober 1815.

Några ord om Uppsala Domkapitels arkiv.

Under åren 1904—1906 pågick och sistnämnda år afslutades nyordnandet och förtecknandet af det rikhaltiga domkapitelsarkivet i Uppsala, hvilket utan all fråga är rikets värdefullaste konsistoriearkiv. Beträffande de grundsatser, som vid detta synnerligen mödosamma och tidskräfvande arbete blifvit följda, så må hänvisas dels till K. M:ts nådiga stadga angående offentliga arkiv den 31 dec. 1900 (Sv. Förf. Saml. N:r 106), dels till K. Kungörelserna den 22 maj 1903 (Sv. Förf. Saml. N:r 104), dels och slutligen till riksarkivariens cirkulär den 22 juni 1903 (Bih. till Sv. Förf. Saml. N:r 58).

Sedan domkapitlet först vändt sig till dåvarande amanuensen i riksarkivet och docenten, numera professorn vid Lunds universitet S. CLASON samt sedermera till en annan arkivman med anhållan, att de ville åtaga sig arbetet, hvarvid först den ene och så den andre efter längre eller kortare dröjsmål afböjt uppdraget i fråga, måste omsider en af kapitlets egna ledamöter lägga hand vid verket. Några hufvudserier ordnades och förtecknades också af honom. Lejonparten af arbetsbördan har dock legat på teologie kandidaten CLAËS JACOBSSON, som numera utöfvar prästerlig verksamhet inom Karlstads stift. Hans samvetsgranna, insiktsfulla arbete förtjänar ett oinskränkt erkännande. Slutligen må nämnas, att äfven docenten HJ. HOLMQUIST och pastor G. LIZELL i någon mån biträdt vid ifrågavarande arbetes utförande.

Arkivet är nu ordnadt och förtecknadt efter följande hufvudschema. De arabiska siffrorna hänvisa till sida i det domkapitlet tillhöriga exemplaret af arkivförteckningen.

A.

VI.

F.

Inkomna handlingar, särskilda serier

(utom handlingar angående skolväsendet)

I.

II.

III.

IV.

V.

VI.

VII.

VIII.

IX.

X.

XI.

XII.

Domkapitlets protokoll börja med den 17 mars 1593. Den första volymen omfattar tiden $^{17}/_{3}$ 1593—$^{25}/_{7}$ 1608. För åren 1597 och 1606 saknas alla protokoll. För åren 1604, 1605, 1607 och 1608 äro de synnerligen ofullständiga.

1595 års protokoll (»*Liber Actorum Capituli Upsaliensis pro anno etc. 1595*») föregås af en »*Summa Actorum Capituli Upsaliensis anno 1595*» (i aflångt folioformat), som dock ej omfattar längre tid än från årets början till och med den 20 aug. 1595.

I denna Uppsala Domkapitels äldsta, först i senare tid inbundna protokollsbok förekommer ock bland 1595 års protokoll en efter den 18 okt. 1636 nedskrifven förteckning öfver vid Uppsala universitet inskrifna studenter (depositores, depositi o. s. v.) under åren 1595—1636

Alla protokoll från juli 1608—febr. 1634 saknas. Från och med $^{18}/_{3}$ 1634 fortgår protokollsserien tämligen obruten intill våra dagar. Följande luckor må dock antecknas. Protokollen för år 1652 omfatta endast tiden $^{14}/_{1}$—$^{30}/_{9}$; 1665 års protokoll börja den $^{1}/_{2}$; 1686 års protokoll sluta med protokollet för den $^{3}/_{11}$ 1686. För året 1687 finnas endast några protokoll i behåll från sessionerna den $^{7}/_{12}$, $^{14}/_{12}$, $^{16}/_{12}$ och $^{19}/_{12}$. För tiden $^{7}/_{9}$ 1775—$^{1}/_{10}$ 1776 saknas protokoll, hvilket tydligen var förhållandet redan vid tiden för bindningen af 1775—1776 års band. Protokollen för år 1779 äro till stor del förkomna.

Hvad B I vidkommer, så börjar denna ännu fortgående serie redan med år 1595, ehuru den sedermera företer en lucka ända till år 1655. Från och med sistnämnda år har serien endast en lucka för åren 1670—1687. Äldre beteckningar för samma serie äro: dels »*Domkapitlets expeditioner*», dels »*Domkapitlets kopieböcker*», dels äfven »*Domkapitlets konceptböcker*». Till de flesta af volymerna i Ser. A I, B I, B III, C I m. fl. finnas register.

Samlingen af i original bevarade konungabref är betydande. N:r 1 i denna serie, E I, innehåller en mängd 1600-tals kopior af viktiga kyrkohistoriska dokument från 1400-, 1500- och 1600-talen. De äro nu särskildt förtecknade i katalogen. Däremot har någon specialförteckning öfver de i denna series öfriga volymer ingående konungabrefven i original eller afskrift icke befunnits behöflig, enär utmärkta äldre register, såväl kronologiska som alfabetiska finnas i E I, 35 och 36.

Synnerligen värdefull, liksom omfattande är serien E V, d. ä. *Handlingar ordnade efter pastorat.* Inom den kronologiska ramen äro handlingarna ordnade efter följande schema:

a) visitationshandlingar,
b) valhandlingar,
c) af- och tillträdessyner,
d) ekonomiska besiktningar,
e) andra handlingar ang. boställen,
f) skolhandlingar,
g) handlingar ang. klockareboställen,
h) diverse handlingar.

De ojämförligt flesta församlingarna inom ärkestiftet hafva i denna samling bevarade handlingar från och med förra hälften af 1600-talet intill våra dagar. Från medeltiden finnas här handlingar inom följande pastoratsband: Sånga och Skå (1308), Färentuna (1310), Vidbo och Husby-Långhundra (1316), Funbo (1354), Öster Fernebo (1379), Rimbo och Rö (1443), Hökhufvud och Skepthammar (1453), Värmdö (1466) samt Tillinge och Svinnegarn (1400-talet).

Pastoratshandlingar från 1500-talet finnas i följande sockenband: Veckholm, Kungshusby och Torsvi (1505), Roslags-Bro (1536), Väddö (1536), Uppsala domkyrka och domkyrkoförsamling (1538, 1558), Vittinge (1544), Vendel (1547), Enköping (1548), Fresta och Hammarby (1559), Skog (1571), Nysätra och Österunda (1578), Lagga och Östuna (1581), Tuna i Helsingland (1581), Fittja och Hjälsta (1589), Hållnäs (1589), Sigtuna (1590), Vassunda och Haga (1591), Gäfle (1594). Undantag från den allmänna regeln, att sockenhandlingarna börja med förra hälften af 1600-talet, bilda — förutom de under 1800-talet nybildade pastoratens aktstycken — följande: Hille (1652), Ekeby och Bladåker (1653), Danderyd och Lidingö (1653), Valbo (1656), Söderala (1656), Harbo (1658), Östhammar (1660), Almunge (1666), Husby Skederid (1668), Teda (1693), Söderfors (1693), Ramsjö (1752) samt Voxna (1784).

Af arkivets öfriga innehåll må särskildt afdelningen I framhållas. Här finnas många handlingar af ett allmännare kyrkohistoriskt intresse, såsom akter angående religionsmål, »trolldomsväsendet i Helsingland 1646—1688», »C. J. L. Almquists inlagor och svaromål till Upsala domkapitel 1840—1843» (i original), Handlingar rör. ErikJansismen, Skevikarne m. m. Afdelningen I III innehåller bl. a. viktiga riksdagshandlingar från 1614—1772 och I IV den Spegelska manuskriptsamlingen. Äfven arkivets urkunder rörande bibel, psalmbok och kyrkohandbok liksom angående kyrkolagens revision äro i hög grad värda forskarens uppmärksamhet och intresse.

Ldm.

Några aktstycken från arkivet i Herrnhut till belysande af grefve Zinzendorfs första förbindelser med Sverige och den svenska herrnhutismens uppkomst.

Brödraförsamlingens arkiv i Herrnhut är, såsom förut påpekats (se Kyrkohist. Årsskrift 1903, s. 5 ff.), af den allra största betydelse för oss svenskar på grund af de talrika bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Sverige, som kunna hämtas ur dess ovanligt rikhaltiga handskriftssamling. Vi vilja här in extenso meddela några intressanta aktstycken från detsamma, som sprida nytt ljus öfver grefve Zinzendorfs och brödraförsamlingens första förbindelser med Sverige och den herrnhutiska rörelsens uppkomst i vårt land, men bedja att för närmare kännedom om denna rörelse få hänvisa till ett i år utkommande arbete: Nils Jacobsson, Den svenska herrnhutismens uppkomst (Uppsala 1908). Det, som i efterföljande små inledningar antydes, finnes där utförligare behandladt och belyst. Brefven äro med största noggrannhet afkopierade i självfva arkivet och återgifvas utan modernisering af språk och stafning och utan ändring af de många grammatiska felaktigheter, som särskildt de svenska brefskrifvarne gjort sig skyldiga till. De få stå för deras räkning.

I.

I jan. 1728 trädde Zinzendorf i direkt förbindelse med den pietistiska rörelsen i Stockholm, i det han, troligen på uppmaning af den svenska pietisten Carl Henrik Grundelstjerna, som vid denna tid uppehöll sig på besök hos honom i Herrnhut,[1] skref följande bref till pietisternas ledare i Stockholm, pastor Erik Tolstadius.[2] Brefvet visar Z:s varma nitälskan för Guds rikes framgång äfven i Sverige.

An den Pastor Tolstadius in Stockholm.

Herzgeliebter Bruder in unserm grossen Jesu.

Ich habe mit sehr vielen Freuden vernommen, dass Ew[ro] Liebden in Stockholm ein Zeuge des Herrn, und mein Mitknecht sei. Der

[1] Se Nils Jacobsson, Den svenska herrnhutismens uppkomst. Uppsala 1908, s. 51 ff.

[2] Att det odat. brefvet (som tydligen är konceptet) är från denna tid, framgår af innehållet. Planerna att med Grundelstjerna sända några bröder

liebe Bruder Grundelstierna, dessen wegen anderer Geschäfte bei mir veralteten Brief gleich wohl mit übersende, und der sich jetzt bei uns im Segen befindet, hat mich mit dieser angenehmen Zeitung erfreuet. Geliebter Bruder, ein Stück unserer grossen Seligkeit ist die Liebe der Brüder und der Gemeinschaft der Glieder am Leibe Jesu. Erquicke uns doch Ew[ro] Liebden mit guten Zeitungen von unsern Schwedischen Mitgenossen; ich habe dem lieben Grundelstierna aufgetragen von unserm Zustande einige Nachricht zu geben. Leidet ihr, oder sieget ihr, oder geschieht beides zugleich? Thut der Herr hinzu die da selig werden zu der Gemeine? Seid ihr begierig andere und auswärtige Brüder mit der Gabe, die ihr empfangen habt, zu stärken? Wohlan! so erfüllet unsere Freude, dass ihr mit uns eines Sinnes seid, gleiche Liebe habt, einmütig und einfältig seid. Er aber, der grosse Jesus, trete den Fürsten des Reichs in Schweden unter eure Füsse, und helf euch, dass ihr den Sieg bei dem König, bei dem Senat und allen Ständen behaltet. Oder soll euch der fehlen, so müsset ihr in euren Herzen den Sieg eines guten Gewissens, und in den Herzen der Menschen das Zeugnis der Ueberwindung Apoc: 11 zurück lassen. Ich aber und meine Brüder, die der Herr allhier aus mancherlei Zungen und Volk in einem Glauben versammlet hat, bleiben euch zur Liebe, Gebet, und herzlicher Mitgehülfen-Treue im Herrn ergeben, und ich sonderlich des lieben Bruders Tollstadii

treuer Diener
Zinzendorff.

Ich habe gesündiget, mache nur du es mit mir wie dirs gefällt, aber errette mich zu dieser Zeit. Richt. X, 35.[1]

II.

I februari 1728 började Grundelstjerna både skriftligen i flera bref och muntligen rådgöra med grefve Zinzendorf om sändandet af några bröder från Herrnhut på »budskap» (»Botschaft») från brödraförsamlingen till pietisterna i Stockholm. I det bref från G. till Z., som vi här meddela som prof på hans skrifsätt,[2] framlägger han äfven planer om grundandet af en liten brödrakoloni i Stockholm eller dess närhet. På grund af den stora efterfrågan, som nu var i Sverige efter duktiga handtverkare, hoppas han, att

såsom en »deputation» från brödraförsamlingen till de svenska pietisterna hafva tydligen ännu ej framkommit. G. skall snart återvända hem och då meddela närmare om förhållandena i Herrnhut. Brefvet återfinnes under Rubrik 19, F, 8.

[1] Dessa sista ord äro troligen församlingens »lösen» för dagen.

[2] Det är odateradt, men genom jämförelse med de föregående och efterföljande daterade brefven kan man sluta sig till, att det är skrifvet omkr. d 18/2 1728. R. 19, F, 5, a. Original, H. A.

de bröder, som vilja begifva sig dit, skola slå sig väl ut därstädes. Dessa planer blefvo icke förverkligade, af hvilken orsak veta vi ej.

Carl Henrik Grundelstjerna till Zinzendorf 1728.

Hochgebohrner Herr Reichsgraf!

Unser lieber Heiland schenche Ihro Exell[ence] Friede u[nd] Freude.

Wass für Freude mir der liebe Gott durch Ihro Exellences Briefe gegeben, kan ich niecht genug beschreiben. Ich bin auch gänzlich versichert, dass meine Brüder so höher als niedriger Standes werden sowohl auss meine Erzählung, alss da sie Selbst die Böhmische u[nd] Herrenhutische Historie lesen, werden herzliche Freude bekommen, und neue Ursache den lieben Himlischen Vater zu loben, danken u[nd] preisen, der auss allerley Zungen u[nd] Völcher sich in dem geliebten Herrenhuth eine gemeine versamlet hat.

Die Adresse am ReichsRath Lieven ist per Hamburg wohin es auch kan franckiret werden. Wir haben wohl auch unser Commissarius in Hamburg H[errn] König; wen es an Ihm adressiret wird, so schiecht Er es mit denen Publiquen Briefen zu Stockholm. Weil ich nun hiervon bin gesinnet im Nahmen Gottes nach Lichtenstein u[nd] die herum liegende Bergwerche zu gehen, von dannen nach Leipzig, Halle, Eisleben, Mansfeldt u[nd] hernach auf Harz um allda etl[iche] wochen zu verbleiben, und es kann kommen, dass H[err] Bourkard im Halle zurückbleibt, alssdan wäre mir dienlich ein stadig Bursche mit zu haben,[1] der mir, so manchmahl sehr unpässlig ist [bin?], beystehen kann. Ich will Ihn in seine willen stellen, ob Er beständig bei mir verbleiben will, oder nach Hausse retourniren. Hat alsso Zeisberger darzu lust, so will ich Ihm nechst Essen und Kleider 5 R[eichs]th[ä]l[e]r jährl[ich] zu handgeld geben. Nachdem ich mich eingeriechtet habe, sehe ich auch gerne, dass Ein Leinwäber hinkäme, sich alldorte niederzulassen, den da arme Leute wass gesponnen haben, sind sie niecht sicher dero Garn einen zu vertrauen zu weben, weil die niecht gott fürchten so sehr intresse sind. Hätte der liebe Bruder Zeisberger lust in Stockholm seine profession fortzusetzen, will ich auch darzu Ihm behülflig seyn. Ein solcher Töpfer alss der liebe Bruder Tober [= Dober] hätte ich auch gerne, denn ich habe Platz genug vor Ihnen, allwo sie Ihre Hand werk treiben könten. Ihr Exellence wird durch Christian David ein guthen Fischzug thun. Wolte davon Fromme Seelen sich zu Stockholm begeben, wolte ich durch Gottes Hülfe Ihnen an ein aparten orth plantiren und ist alsso in Stockholm, dass ein jeder Handwärksman kan sich alda niedersetzen, ohne sich in Zunpft zu begeben, alss hwelche Freymeister heissen. Wass mein Landsman

[1] Därmed menar han tydligen en betjänt, som ständigt kunde vara honom till hjälp, då han ofta var sjuk.

angehet, habe ich Ihm gesagt, Er solte nur bald seine Sache bey die Fräulein antragen, und wenn er niecht reusirte, solte Er zu mir kommen, da ich Ihm nach Schweden mitnehmen wolte.[1] Er vermeinte wohl, dass Er von Ew[ro] Exellence im wiedrigen Fall wollte sich recommendation aussbitten an Ein regirenden Graf, Bereuter zu werden, welches ich dahin stelle. Ich schliesse mit Wunsch, dass Ew[ro] Exellence möge mit Johanne beständig liegen an Christi Brust und empfehle mich so wohl Ew[ro] Exellences alss die liebe gemeine Ihro vorbitte verbleibend

Hochgeborner H[err] Reichsgraf
dero
Höchstverbundester diener
und unwürdiger Bruder
Carl Henrich Grundelstierna.

P. S. An dem Grafen von Mansfeldt bitte ich von Ew[ro] Exellence einige Zeilen.

III.

I juli 1728 var allt ordnadt i och för Christian Davids och Melchior Zeisbergers resa med Grundelstjerna till Stockholm såsom brödraförsamlingens budbärare till de troende bröderna och systrarna därstädes.[2] De hade med sig fyra bref från församlingen till några framstående svenska pietister, som de hoppades på såsom bundsförvanter i striden för Guds heliga rikssak. Då deras resa gick om intet, veta vi ej, om dessa bref någonsin framlämnades till de respektive adressaterna, men de äro dock af största intresse, då de dels visa stämningen bland bröderna i Herrnhut vid denna tid — de känna sig tydligen såsom martyrer för sin tro —, dels äro ett vittnesbörd om deras ifriga bemödanden att »i kärlek söka förena alla Guds kringströdda barn». De i Herrnhuts arkiv förvarade brefven (R. 19, F, 8) synas vara kopior, skrifna med Grundelstjernas stil.

Från församlingen i Herrnhut:

1. till Carl Urban Hjärne.[3]

[1] Därmed syftas troligen på en eljes okänd löjtnant Karl von Stolz, som samtidigt med Grundelstjerna besökte Zinzendorf i Herrnhut.

[2] Se N. Jacobsson, Den svenska herrnhutismens uppkomst, s. 60 f.

[3] Att brefvet är till den sedan såsom psalmförfattare bekante Carl Urban Hjärne (f. 1703, † 1786, son till läkaren Urban Hjärne, utgaf 1742 Spenabarnas innerliga rök-offer, en sångsamling i pietistisk anda) framgår af Grundelstjernas bref till Z., dat. Freyberg d. 5/7 1728, där han jämför honom med hänsyn till temperamentet med Z. själf.

Wohlgebohrner Herr Hierne.

Hochgeachter Bruder in Jesu dem Herrn.

Unsere Gemeine segnet E[wro] L[iebden] in dem, der, da Er wol mögte Freude haben, das Kreuz erduldete und der Schande nicht achtete. Dieser treue Freund unsrer Seelen hat uns so geehret, dass Band, Striemen uns Cronen sind, unser Schmuck und Eigentum, die Kerker wie Thronen, Schmach und Schande unser Ruhm sind. Die Inlage zeiget E[wro] L[iebden] unsern Sinn und die Brüder v. Grundelstierna, Christian David unser Ober-Aeltester und Melchior Zeisberger werden es mündlich bekräftigen, ist also nichts übrig, teurester Knecht Iesu Christi, als E[wro] L[iebden] in die süssen Wunden unsers Blutbräutigams, uns aber und unsern theils mit geistl[ichen] Liebesbanden, teils auch mit Ketten Christi am Leibe gebundenen Brüdern in euer Andenken hinzulegen.

E[wro] L[iebden] getreu ersterbende brüder
und Mitkämpfer durch Gottes Gnade
Frat[res] Moravi atq[ue] Bohemi.

Herrnhut
d. 12ten Juli 1728.

2. till pastor Tolstadius.

Theurer, und von unserm ewigen Liebeskönige wunderbarlich erwählter von uns aber mit Zeugenliebe und Ehrfurcht hochgeachter Bruder Tolstadius.

Wie gut ist unser süsser Heiland, der es auch in den kältesten Nordländern an dem ewigen Blitz nicht fehlen lässet, in welchem alle Herzen zerschmelzen müssen, die Ihm nur (wie Art der Zöllner und Sünder) nahen wollen, dass sie Ihn hören. Der Ruf von dem Segen, welchen euch, die gesegnete Stimme, verneuerte Stimme des seligen alten Rufers in der Wüsten,[1] der treue Zeuge in Stockholm gönnet, der hat uns mit Freuden überschwänglich erfüllet. Wir bezeugen E[wro] Ehrwürden hiedurch die innigste Freude. Unsere Zeugen, welche eines Volks, welches dem Herrn auf eine sonderliche Weise schon 300 Jahr daher zugehöret, und in den Historien durch allerlei casus und discrimina rerum, allemal aber noch durch sonderbare Wege Gottes, und seit einem Sæculo durch den auf seine Lauigkeit erfolgten wohlverdienten Fall genug bekannt ist, nun aber durch die Wunderhand Gottes aus Egypten geführet, und zu der vormaligen Freiheit und Vereinigung verneuert worden. Preiset mit uns den Herrn und lasset uns miteinander seinen Nahmen erhöhen. Sie aber: gehen fort teuerster Tolstadie und erbauen auf die Ruinen des innern Babels den heiligen Tempel Gottes in 1000 Herzen. Wir werden mitbeten und kämpfen, mitjauchzen. Der Segen des Herrn sei über Ihnen und über denen Brüdern, die dieses darreichen, Carl Hindrich Grundelstierna, durch den der gute Geruch aus Schweden

[1] Här jämföres Tolstadius med Johannes Döparen.

bei uns endstanden, Bruder Christian David unser Ober-Aeltester und Melchior Zeisberger, die Gott begleite. Wir verbleiben mit ewiger Treue E[wro] HochwohlErw[ürden]

dienstbare Mitglieder,
die Brüder aus Böhmen, Mähren und Lausnitz.

3. till en general.[1]

Hoher Herr General.

Wir erfreuen uns innigst an den Lapponischen höchst entfernsten Grenzen einen Josua zu wissen, einen Mann, in dem der Geist und auf dem die Herrlichkeit Christi geleget ist. Num: 27, 18. Carl Hindrich Grundelstierna hat uns davon die erwünschte Nachricht gegeben und wir haben uns daher entschlossen, als denen Jesus durch seine Gnade alles in allem worden, und seine Leiden sehr lieblich sind, Ew[ro] Excellenz durch unsre Brüder eine einfältige Stärkung zu geben, welche teils in der mündlichen, teils in der schriftlichen Nachricht der 300jährigen Wunderführung Gottes mit unterschriebener Gemeine bestehet. Wir suchen den ganzen Leib Jesu rege zu machen um die Glieder seines Hauptes und alle zerstreuten Kinder Gottes in der Liebe vereinigt zu sehen. Gott sei mit Ew[ro] Excellenz wie er mit Josua war, und lasse sie als einen geistlichen Krieger nach des Herrn Mund aus und ein ziehen. Wir versprechen unser Gebeth und beten um die Liebesgemeinschaft.

Ew[ro] Excellenz
unwürdige Mitstreiter,
die Brüder aus Mähren, Böhmen und Lausnitz.

4. till generallöjtnant H. H. von Liewen.[2]

Hochgeborner Graf, Hochgeehrter Herr Senator.

Gnädigster Herr!

Gleichwie es eine ungewöhnliche Sache ist, dass der Schöpfer der ganzen Welt von seinen Geschöpfen recht angebetet werde, also ist es noch ungemeiner, dass der gekreutzigte Jesu denjenigen sehr am Herzen liege, die er doch erlöset hat. Ist dieses unter allen Menschen nicht gäng und gebe, so ist es dem apostolischen Ausspruch Pauli nach gar wider den Augenschein unsers Berufs, dass viel Edle berufen sind. Welch eine Verwunderung hat es also bei uns erwecket, als der liebe und treue Jünger Jesu Carl Hindrich Grundelstierna von Ew[ro] Hochgräflichen Excellenz als einem Reichs-

[1] Hvem denne general var, framgår ej af brefvet. Man skulle kunna frestas att gissa på någon med förnamnet Josua.

[2] Detta bref är till den pietistvänlige grefven och riksrådet, generallöjtnanten Hans Henrik von Liewen, f. 1664, † 1733. Om honom se J. A. Lindgren, Bidrag till den svenska pietismens historia, s. 78 (Upsala 1879).

grafen von Schweden uns die gewisse Nachricht gebracht, dass Sie von Gottes Zeugnissen vor Königen reden und sich nicht schämen. Gewiss gnädigster Graf, Höchstgeehrtester Herr Senator, das ist eine grosse Zeitung. Es ist wunderbarlich vor unsern Augen, beweget uns aber teuerster Herr Liewen Ihro Excellenz in diesem guten Bekenntnis mit der Nachricht von unsern Führungen herzlich zu stärken und zu bestätigen, auszuharren in der Geduld Iesu demütiglich zu vermahnen. Gott aber der Hoffnung erfülle an Ew[ro] Excellenz alles Wohlgefallen der Güte samt dem Werk des Glaubens und der Kraft und wir verharren mit Ehrerbietigem Andenken Ew[ro] Hochgräflichen Excellenz

Gehorsamste
die Brüder aus Mähren, Böhmen und Lausnitz.

IV.

I februari och mars 1729 befann sig Grundelstjerna, hvilkens hemresa till Sverige blef uppskjuten ett helt år, vid grufvorna i Clausthal i Thüringen. Han sökte där införa det rika förenings- och församlingslif, som han sett i Herrnhut, bland de väckta bergsmännen, hvilket dock stötte på stora svårigheter, då de voro separatister, tillhörande mystikern Gichtels parti, som förkastade äktenskapet och ville lefva i änglaren oskuld. De två bref, som vi här meddela, det första från Zinzendorf till Grundelstjerna (koncept), det andra G:s svar till Z. (original, båda R. 19, F, 5, a), visa, hvilken ställning de intogo till gichtelianerna och den separatistiska riktningen. Z. framträder såsom G:s andlige rådgifvare. Han betonar starkt nödvändigheten af sammankomsterna; de måste dock anordnas så, att könen äro skilda åt, på det att icke sådana rysligheter, som det af Eva von Buttlar stiftade samfundet, måtte upprepas. I dessa bref afhandlas äfven frågan om sändandet af en broder från församlingen i Herrnhut med Grundelstjerna till Sverige.[1]

Ett utdrag af detta Z:s bref till G. finns tryckt med vissa smärre ändringar i Z:s Theologische Bedenken, 1742, s. 39.

1. Zinzendorf till Grundelstjerna 1729.

An d[en] H[errn] Berghauptman von Grundelstjerna zu Cl[aus]th[al] 1729.

Dero Schreib[en] ist mir nach lang[em] Wart[en] sehr angenehm gewesen um der liebl[ichen] Nachricht willen, die wir daraus erlanget

[1] Se N. Jacobsson a. a. 62.

haben. Bey uns siehet es Gottlob! sehr gesegnet aus. Die J[ung-fr[au] Sausem (?) von Halle hat sich nach 15jähriger trennung zu unsrer Gemeinschaft freywillig gefunden. Andre Zeugen Jesu als Christ[ian] David steh[en] in d[er] gröst[en] Kraft, alles sinkt immer tiefer in die beugung hinein u[nd] d[er] H[ei]l[and] wird immer herrl[icher] in d[en] Seelen, sonderl[ich] ist unter der Jugend eine beständige Erweckung, Jünglinge und Männer bleiben u[nd] erretten die Seelen. Es gehet mir ein[i]ger masen nahe, d[a]ss die brüder und Schwestern in Clausthal mit der Trennung von aussen den Anfang machen. *Wenn Babel in uns fällt,* so wird die Babel-Welt den Richter merken. Ich halte sehr viel davon sich erst um Christi willen ausstossen lassen. Doch kan ich den brüdern nicht verdencken, d[a]ss sie d[ie] Anweisung, so Ihnen etwa bey ihrer ersten liebe geschehen, gerne folgen wollen. Nur d[a]ss es ohne Bitterkeit, Zank, Streit u[nd] Überhebung üb[er] andre geschiehet, u[nd] man gewiss versichert sey, d[a]ss die daraus folgenden leiden keinen weich machen. Denn gienge jemand um dess willen unbefestigt zurücke, so könte es leichtl[ich] ein zugezogenes leiden seyn. Die Vesammlungen sind eine absolute Nothwendigkeit, u[nd] müssen freyl[ich] jedoch soviel mögl[ich] von unterschiedenen Geschlechten angestellet w[erden], damit nicht etwa d[ie] d[er] Kirche Jesu so schmählig gewordene Schwarzenauische Mutter Even und andere Acte geargwohnet w[erden] mög[en]. Ein Separatismus ohne Bekehrung wird ganz wohl geduldet. D[a]s Christenthum ohne kirchl[ichen] Separ[atismus] kan nicht ausgerottet, ab[er] wohl verfolget, geängstiget u[nd] bewähret w[erden], ab[er] d[er] separ[atismus] verkehrter Seelen erreget die bittersten persuasiones und wenn es noch nicht Zeit ist dergl[eichen] anzufangen, so kommt man nicht durch, sondern wird zerstreuet. Die br[üder] hätten Wäschke gern wieder zurück und wollen ihm deshalben mit einem boten, welcher entweder Christian David oder unser lieber Casper Ölsner, der mit Augustin in Halle gewesen, seyn soll, einen Pass schicken. Er ist unter den jungen leuten nöthig. Der bruder aber der (NB. auf erhaltene ausdrückl[iche] Ordre) hinaufkommen soll, gehet mit Ihnen in Schweden und wohin sie wollen. Er ist ein reicher Leinweber und hat ein haus und frau, so Er derweil ums Evangelii und der brüder willen verlassen will. Legen sie ab ein gut bekentniss!

Ich bin Ihr treuer

Zinzendorff.

2. Grundelstjernas svar till Zinzendorf d. $^{18}/_{8}$ 1729.

Immanuel!

Hochgebohrner Herr Reichsgraf!

Auf Verlangen der geliebten Brüder wird Wäschke zurückgesandt, und wenn ich gleich von diesem Orth bin gesinnet ein Bruder mit mir nach Schweden zu nehmen, so nehm ich doch mit Freuden

ein Bruder von der Gemeine an, mit hwelche ich verlangen trage zu leben und zu sterben, es mögte auch sein, dass der Herr sie an ein ander Orth hies gehen.

Nachdem ich nun mehr und mehr die gemüter hier kennen lerne, beklage ich hertzl[ich], dass Gichtels meinung so sehr bey Ihnen hat sich eingewurtzelt, dass wer ein worth dagegen spriecht, von dem heist es, der steht lange nicht wie wir stehen, dessen grund ist lange nicht wie unser grund. Sie lassen sich halb tod schlagen um der Meinung, ja ein Schwester ist von Ihre Mann geschlagen, dass Sie im Blute geschwimmt hat, hwelches Sie erzehlt als ein martürstück. Ich habe Ihnen zu prüfen gegeben, ob es niecht mag eigensinn gewesen, habe auch angefürt exempel von — Heiden, die Ihre Leiber haben verbrennen lassen auss blosser Einbildung. Wenn sie nun von der Käuschheit hören, bilden sie sich ein, dass es darin bestehe; darauf ich geantwortet habe, dass von der welt und eigenliebe rein und befreyet zu sein, die gröste keuschheit wäre. Doch kann ich zeugen, dass etl[iche] Seelen sind, die es mit Ihrem Christentum ein grosser Ernst sein lassen, und suchen immer demütiger zu werden. Ich habe Briefwe von Hausse erhalten, worin mir angeboten ist nach Saxen wieder zurückzuge[he]n um Leute nach Schweden zu bringen, warte jetzund um weitere Nachriecht und Anstalt darzu.

Unterdessen kan der Bruder, so der Herr ausrüstet zu mir zu kommen, auf Goslar gehen und mich bey Demong erfragen im weisenhausse. Er herbergieret denen Frommen, höret auch gerne reden von guten, verlangt auch man soll Ihn bestraffen und ermahnen. Ich hätte wohl Uhrsack unser lieber Bruder Christian David zu verlangen, weil ich mich erfreuet habe dass Er in grosser Krafft zur lobe meines Gottes stehet, der Herr aber mag es aussweisen und sein [Werk?] dadurch aussführen. Ich empfehle mich in Ew[ro] Exel[lenz'] samt der liebe gemeine Ihre Vorbitte, verharrend

Hochbohrner H[err] Reichsgraf
dero
demütigster Diener
Carl H. Grundelstierna.

Clausthal
d. 18. Martij 1729.

V.

Efter hemkomsten till Sverige hösten 1729 forsatte Grundelstjerna sin korrespondens med Zinzendorf och berättade för honom om tillståndet bland de fromma i Stockholm.[1] Dippel hade genom sitt besök i Sverige 1726—1728 vunnit många anhängare bland dem, och dessa voro nu mycket förföljda. Z. skref då två bref till G. och varnade i det första bröderna i

[1] Se N. Jacobsson, a. a. 68 ff.

Stockholm för Dippel[1]. I det andra uppmanar han dem till inbördes kärlek och lofvar att sända ett par bröder från Herrnhut till Stockholm, hvilka skola blifva de svenska bröderna till hjälp och vägledning i den dippelska frågan, ty han hade nu godt hopp om Dippel. Dessutom tackar han G. för en penninggåfva till församlingens fattiga, hvilken denne vid sin konfirmation i Herrnhut hade utlofvat och nu efter hemkomsten till Sverige skickat. I slutet af brefvet följer en specifikation på, huru pengarna användts, hvilken här utelämnats. Brefven, som synas vara koncept af Z. själf, återfinnas under rubriken 19, F, 5, a.

1. Zinzendorf till Grundelstjerna d. $^{10}/_{8}$ 1730.

Liebester HE[rr] von Grundelstierna.

Dem augenblick vernehme den Tod ihres HE[rr]n Vatters, und zugl[eich] komt ein Brief von Ihnen. Christian David erfreut uns sehr hertzl[ich]. Gott gebe, dass der liebe Bruder sich nicht verweitläufige. Er ist allerdings ein apostolischer Mann. Ihre Nachricht aus Schweden ist sehr kurtz, daher ich auch in der Nachricht von Herrnhut ganz kurtz seyn will, bis sie sich in dieser Sache bessern, u[nd] zugl[eich] mir accurate addresse geben werden. Ich weiss nicht, ob die Brüder in Stockholm wol thun sich in die Dippelianische Sache zu mengen. Diesser Knecht Gottes brauchet nicht so wol Hertzens Glieder als auch Ohren und Hände an dem grossen Haupte Christo. Lass[et] die äusserl[ichen] werkmeister mit Ihm arbeiten. Wir die wir Christum in die Seelen zu Pflanzen suchen, wollen stille seyn und Teufel austreiben und neue Nahmen Predigen, welchen niemand ken[n]et, denn der Sie empfähet. Hier geths sehr herrlich zu, des Königes Tochter ist ganz herrl[ich] inwendig. Die Gemeine nimt zu zu, an Weissheit, Alter und Gnade bey Gott u[nd] den menschen, wie es in gewissen Jahren gehet, da man die Kinder allenthalben gerne hat. Es werden auch die Jahre kom[m]en, da es Joche zu tragen giebt, und wir uns lassen viel schmach anlegen, welche bis daher nur um uns herum fähret. Der ewigen Gnade Jesu innigst erlassen

von

Ihrem getreuen Diener

Z[inzendorf].

Herrnhut am 10:ten Junij 1730.

P. S. Die verbundene Gemeine wird etwa in Drittelhalb 100 Brüder u[nd] Schwestern bestehen die auswärtigen ausgenommen.

[1] Ett utdrag af detta är tryckt i Zinzendorfs Theologische Bedenken, 1742, s. 46.

auch die Berthelsdorfer nicht mit gerechnet, beyliegendes hat mir der liebe Gott gegeben, welche in Einfalt übersende.

2. Zinzendorf till Grundelstjerna d. $^{4}/_{8}$ 1731.

Hertzl[ich] geliebter HE[rr] von Grundelstierna!

Dero Liebes Geschenk an 50 R[eichs]th[ä]l[e]r hat der HE[rr] HofRath Richter vor einigen Tag[en] richtig bezahlet, und danket unsre Gemeine hertzl[ich] dafür; hiebey gehet die Rechnung, wie es angewandt worden ist. Ihre Streitigung[en] beugen uns, künftig[en] Sommer werden ein p[aar] Brüder nach Stockholm kommen um meinen l[ieben] HE[rr] v[on] Grundelst[ierna] zu sprechen, dieselben werden vielleicht mit vol[ler] Freude durch die Gnade unsers HE[i-landes] die sämtl[ichen] Brüder hirinnen zu bedeuten [wissen], denn wir haben den l[ieben] Dippel jetzo in genauer Käntniss. Ich correspondire mit Ihm u[nd] es wird sich alsdann vieles ausklären. Hab[e]t einander inzwischen lieb. Unsre Gemeine ist um 100 Seelen vermehret, Sie gehet dem HE[rrn] Jesu ernstl[ich] nach, u[nd] suchet tägl[ich] seiner gewisser zu werden. Ich verharre in hertzl[icher] Liebe

Ew[ro] L[iebden] treuer
Zinzendorf.

Herrnhut am 4:ten Martij 1731.

Ich habe ihnen vor ein p[aar] Monathe unsren Besuch (Brief?) geschickt. Den HE[rrn] v[on] Strokirch, den ich grüsse, werde ehester Tage ausführl[ich] antworten.

VI.

Den viktigaste följden af Zinzendorfs varningar för Dippel i brefven till Grundelstjerna var, att dippelianismens egentlige ledare i vårt land, f. d. konduktören C. M. von Strokirch började korrespondera med Z. om Dippel, hvarigenom den senare fick tillfälle att på visst sätt blifva de svenska dippelianernas andlige rådgifvare och för dem framlägga sin från Dippel afvikande uppfattning särskildt af försoningen.[1] Två af Z:s bref till von S. finnas tryckta i Z:s Freiwillige Nachlese, I, 243 ff. och ett i Büdingische Sammlungen I, 619 ff. Däremot äro de här meddelade brefven från von S. till Z. (original, R. 20, C, 35, C, 12) ej förut publicerade. De gifva en god inblick i denna inflytelserika persons lära och åskådning, som i Sverige hade talrika anhängare. Vi se där, att han skarpt klandrar Dippel för hans

[1] Se N. Jacobsson, a. a. 68 ff.

»grofva köttslighet och skenhelighet» samt hans satiriska skrifsätt och häftiga anfall mot sina motståndare. Han gillar ej heller, att han på ett förnuftsmässigt sätt vill genomtränga de djupaste hemligheter, hvarigenom den sanna tron och gudstjänsten i anden kan lida fara. I hufvudsak fasthåller han dock vid Dippels åskådning, särskildt hans »realistiska» frälsningslära och bemöter hofsamt men ifrigt Z:s försoningslära, som han finner barnslig. Den lutherska rättfärdiggörelseläran har han tydligen ej lyckats förstå. Kristus i oss och icke Kristus för oss är enligt hans mening grunden för vårt hopp om härlighet. Helgelsen — genom olika utvecklingsgrader eller »reningskurer» — är af grundläggande betydelse och icke rättfärdiggörelsen. Denna inträder först efter reningen och afdöendet från synden. Hans åskådning står liksom Dippels i bestämd motsats till det ytliga, abstrakt-juridiska sätt, hvarpå läran om rättfärdiggörelsen genom tron utan lagens gärningar ofta framställdes af ortodoxiens representanter, hvilket von S. hade sett medföra ett fördärfligt missbruk af den evangeliska frälsningsnåden.

Vi finna af brefven, att denna för prästerna så förhatliga och besvärliga person på sitt sätt kan gifva uttrycka åt en viss innerlighet och värme. Måhända skulle en fullständig biografi öfver honom ställa hans personlighet i annan mera gynnsam belysning, än den som hittills blifvit honom beskärd.

Det första brefvet är äfven af direkt historiskt intresse, då han här ger Z. en utförlig framställning af pietismens historiska utveckling i vårt land, såsom han, hvilken själf var en af dess förnämsta ledare vid denna tid, uppfattade den.

1. C. M. von Strokirch till Zinzendorf, dat. Stockholm d. 25 Septemb[er]/5 Oct[o]b[er] A[nn]o 1730.

HochwohlGebohrner Herr Graf

Insonders Sehr wehrtgeschätzter Freund in unseren Heyland Christo Iesu,
Unser Heil in dem Leben Jesu Christi in uns zuvor!

Nachfolgende Zeilen aufzustellen hatt mich anlass gegeben Ew[ro] Hochwohlgeboren Zuschrift und Einlage an den Lieben Freund und Bruder Grundelstierna von vergangenen July Monath, als auch des lieben Bruders mündtl[icher] Bericht samt den mir gezeigten Historie von denen sogenandten Böhmischen Brüdern. Alles in der furcht Gottes genau erwägend, kan nicht genugsam mich

theils verwundern, theils erfreuen, und mit mein schwaches Gebet zum Lobe Gottes einstimmen und Harmonieren, über dessen unerforschliche Wunder-Wäge und -führungen unserer armen Seelen aus Seiner unanfänglichen LiebesBrun und Herze gegen das durch freywilliges als auch muthwilliges verschulden der so tief in der Höllenabgrund verschlungenes unsterbliches Leben der Selen menschliches Geschlecht, als auch alles was von Ihm, die Ewige unveränderliche Liebe, seinen ursprung hatt. Nachdem also ersehen, worüber mich hertzl[ich] erfreuend, das der Liebe in Alle Ewigkeit der Ewigkeiten Hochgepriesene Gott in sonderheit bey jetz betrübter und stockfinstere Mitternacht-zeit hier und dort, ja an allen Enden der welt seine Stimme schallen lässt, als eine vorbereitung zu seyner völligen Ankunft und abholung seyner Braut, Matth. 25, durch welchen schall die weyse Jungfrauen so über den Verzug des Brautigams schläfrig werden von neuem Gleichsam wieder aufwachen umb mit grösserer vorsichtigkeit und einhelligkeit in liebe dem Bräutigam zu empfangen, als auch sich von den thörigten Jungfrauen abzuscheiden oder viel mehr sie selbst durch entdeckung ihrer thorheit für scham sich abscheiden und trennen, da sie zu den Krämern ihre Zuflucht nehmen, und mittlerweil die weisen Jungfrauen, so an keine vernünft[ige] und durch menschen eingeschränkte Weyssheit gefangen, von dem Bräutigam empfangen und unterrichtet worden durch sein lebendiges Gesetz in ihre Hertzen, wie sie sich weislich schicken sollen, umb alle Gefahr zu entgehen, und aus ihren eignen Brunnen (Jesus) in sich selbst wassers die Fülle zu schöpfen, so da ins ewige Leben reichet und nimmer vertrocknet.

Anleitung hierzu wie erwehnet ist mir gegeben, insonderheit durch Göttl[iche] Zusammenfügung so vieler Seelen alda bey Ihnen, allwo (neml[ich] in Deutschland) wohl der liebe Gott sich lange Zeit unterschiedliche Werkzeuge bedienet zur aufweckung vieler armen Seelen, wovon auch der Schall biss hieher in die Mitternächtische Länder geschollen, aber Beklagend NB meistens stecken geblieben innerhalb menschl[icher] Schranken fleissl[icher] vernunft, weissheit, derohalben nicht ins Centrum zu aufrichtung des Göttl[ichen] Gesetzes der Liebe im Hertzen der menschen gekommen; woraus nicht anders als streitigkeiten, uneinigkeit, verkätzerung unter einander gewaxen und letzlich ärger muss werden als das Erstere, wo nicht der Ewige Erbarmer hie und da völlig in einige Hertze kom[m]t durchzubrechen und zu der andern Beschämung einigen samen übrig behält, sonst muss alles verdorren. Das ich nun näher komme zum Ziel meines schreibens, ist besonders ursach Ew[ro] Hochwohlgeboren wohlmeinenden Christl[icher] Rath und Urteil über unseren Zustand allhie, Und weil Sie verlangen einen ausführl[ichen] Bericht. Was denen betrifft, so Sie als Brüder im Geist ansehen, wovon Br[uder] Grundelstierna einen kurtzen als auch unzulängl[ichen] nachricht wird mitgetheilet haben, ohne was ausserdem dass allgemeine Gericht, so lügen und wahrheit meistens mit-

einander menget, zu ohren wird gebracht haben, worauf keinen wichtigen schlus zu gründen.

Weil demnach schwärlich jemand hierin genauern Bericht von connexion der umstände als ich Sie wird gäben können, so dan habe meine schuldigkeit gemäss zu seyn erachtet, weil vornemlich ich mit hierin von Anfang biss jetz verwickelt bin, welches wohl etwas parteisch mögte lauten, weil aber die Liebe alle partheilichkeit aussschlisset, welche auf beyden Seyten durch Gottes Gnade vermöchte, derohalben in Gottes Allsehenheit es ungescheuet dero Christl[ichen] censur als auch ferner Rath mich Christo freundl[ich] unterthänigst ausbitten.

Nachdem durch der Gütigen Gottes vorsorge einige Zeit hero von Anno 1712, 13, 14 unterschiedl[ichen] Zeugen der wahrheit durch der Hallenser schrieften und correspondence sind aufgewecket worden, da allhie wie durchgehens an allen anderen orthen die Egyptische finsternüss gantz über Hand genommen, und man sich in stockfinsterer Blindheit und fleischlicher Sicherheit des teuren Evangelischen Nahmen gerühmet, mit denen alten Juden und schriftgelehrten geschriehen, hie ist des Herren Tempel, hie ist des etc., wodurch allhie wie in Deutschland gleich von den Cantzeln unter den Zuhörern Allarm geblasen worden, Kätzerey, Kätzerey, mit Beschwärrung an der Obrigkeit, das Sie möchte Hand anlegen als Custos utriusque tabulae und die Kätzer ihre Zusammenkünfte verbieten, als auch die vornehmsten Landverwiessen, in gefängnis setzen und dergleichen, welches auch zimlichen eingang fand, das die Obrigkeit ein verbot hierüber liss ausgehen wodurch ziemlich einhalt gescha, und insonderheit die neu-aufgeweckten meistens wieder einschlieffen, und es wieder ziemlich stille ward, ohne was einige stärkere in den Wägen Gottes noch unter sich könnten ein und andere erbauung haben, worunter auch einige Priester zimlich auf eine gesetzliche Weyse annoch sich hören liessen. A[nn]o 1722 u[nd] 23, da meistentheils die gefangenen Schwedische Officirs und Priesters wieder frey wurden und hieher ankamen, wurde wieder von neuem ein doppelt stärker allarm, weil unter ihnen sich welche befunden, so durch der Gefangenschaft als auch meistens durch Correspondence der Hallenser einige Zeit her erwecket waren und nebenst eine wahre Gottesfurcht bey einige wenige, meistens aber mehr äusserl[ich] und gesätzlich annoch sich befunden; wodurch den es dahin kam, das bey hohen und niedrigen ein mehres aufsehen veruhrsachet wurde, und hörte man allerwegen von den Pietisten schreihen einige so, andere anders. Von den Cantzeln wurde nicht weniger pro und contra heftig gescholten, biss eine verordnung von Hoher Obrigkeit ausgefertiget wurde, darin verbohten ward öffentl[ich] auf den Cantzeln den Pietistischen Nahmen zu erwähnen. Unter der Hand wurden wieder Zusammenkünfte gehalten, auch von unterschiedlichen geringen Leute öffentl[ich] zu etliche hundert Personen, worunter viele gantz neu erweckte Seelen gleich wieder andere anfingen zu lehren, welches den nicht ohne disput

und andere unordnung ablief, wodurch die Obrigkeit wurde veranlast, von neunen vorige Placat mit noch härteren conditionen auszufärdigen von gäntzlicher verbietung, das keine zu einander ausser Hauss solten zusammenkommen, umb mit singen und Bäten als auch explicirung der H[eiligen] Schrift sich zu bereden, sondern die Priester solten ein jeder in ihre versamlungen fleissige Cathechisations, repetitions und Examina nach der Predigt halten sowohl in der Kirchen als auch auf gewisse stellen in ihren versamlungen. Unter währender Zeit peccirten einige dagegen, welche wurden gerichtlich examinirt und andere untersuchungen mit ihnen angestellt aber theils für frey erkandt nicht wieder Gottes Wort vorgehabt zu haben, ohne das sich wieder Königl[iche] verordnung verbrechen desswegen für strafbahr erkandt, andere nur man angegeben aber nicht weiter inquiriret und dergleichen. Insonderheit ist hier der Kyrkoh[erde] Herr Tollstadius am schwäresten öfters angeklaget, weil er das Hertz der Bossheit neml[ich] die Gottlosen Bijschöfe und Priester ziemlich angrief, als auch den falschen äusserl[ichen] ceremonialischen Gottesdienst deutl[ich] ihnen allgemein vor augen legte; ausserdem hielt er fleissiger repetitions als auch examina zu Hausse bey sich, alwo den in seyner oder seyner Cameraten gegenwart ein jeden freygelassen wurde eine erinnerung auss der Predigt oder sonsten was erbauliches zu reden; dieses continuirte nun mit zimliche ernst biss 1727, da auf das äusserl[iche] meistens überall am stärksten getrieben ward nach gesetzlicher weise, und wolte ein jeder durch vorschreibung gewisser schranken in der Busse von Göttl[icher] Trauer, Reue, fühlung Göttl[iches] zornes nach gewissen [graden?] und dergleichen immer den andern nach sich zwingen, welches genugsam zeugete den mangel der erfahrung an den unterschiedl[ichen] wunderwägen Gottes mit einem jeden imsonderheit.

Da nun mit ausgang vorigen Jahres 1726 der weitbeschreyene Man Dippel allhie in Schweden anlandete zu anfange des allhie pubblicirten Reichstages, so kam zugleich durch denen Deputirten Priesters aus Schonen (allwo er zuerst angelandet umb von da nach Deuschland zu gehen, wie ausführl[ich] nachricht kan eingeholet werden aus den im Druck von Ihm herausgegebenen Tractat Vera Demonstratio Evangelica) nachricht hievon, mit grossen geschrey von dessen graul[ichen] Ihrthümern mit inständiger forderung, dass er als ein Kätzer und verführer möchte Landverwissen werden. Dieses erweckte nun aufmerksamkeit bey allen; theils aus curiositet, theils aus liebe für seinen nechsten als auch zur wahrheit, das man dergleichen geschrey, als nicht ungewöhnlich, für verdächlig hilt, insonderheit von denen so einige liebe zur wahrheit hatten, worunter ich, als deme dessen schriften gantz unbekandt, ebenfalls mich widersetze, aus ursach, für gantz unbillig haltend, jemand wieder jus naturae et gentium unwissend und unverhöret als ein Kätzer zu verdammen, ja ihn nicht einmahl an der Erden leiden zu wollen, da er annoch sich nicht allhie im geringsten verbrochen, mit mehren als im erwehnten ausführlich zu sehen. Da er nun

nicht allein hieher nach Stockholm kam, sondern auch von alle erweckte Seelen, hohe und niedrige als ein freund gütl[ich] empfangen worden biss zum schlus vom Reichstage, so beynahe ein Jahr gewähret hatte; und öfters in dennen Predigten der Eyfrigste als auch in dero Zusammenkünften zugegen gewesen, ohne das er mit etl[ichen hundert particulair gesprochen, unterweilen sein missvergnügen zeigende, über ein und andere äusserl[iche] übungen, worin die meisten als Hauptwesen vom Christentum beruheten und ansahen, mehr urgirend auf das innerl[iche] von verläugnung, absterbung sein selbst, wahres Geistes Gebet, das erweckte Seelen mehr Gott als die Liebe und Vater als einen König und blossen Richter anzusehen hätten, mit mehren. als von der wahren freyheit in Christo bey aufrichtung des Gesetzes der liebe und dergleichen. Dieses erweckte nun bey etl[ichen] einige Kaltsinnigkeit vor ihm biss letzl[ich], da er 153 fragen schriftl[ich] aussgab, worinnen sowohl die Groben fleischlichen als auch scheinheyligkeit anderestheils ziemlich nackend vor Augen liget, worin aber auch viel tieffe Sachen und geheimnüsse, so nicht jeglicher speisse, wie Eure hochwohlgeboren im gedruckten tractat selbst reiflich zu prüffen haben. Hierauf folgte nun Zwiespalt von allen seyten, da ihm von Freund und feind schuld gegeben ward, dass Er Christum als unsern mittler und versöhner mit Gott, gäntzlich läugnete, alle äusserliche mittel verwürfe und hinderlich zum wahren Christentum als gäntzl[ich] abzuschaffen; und in Summa für teuflisch aussriefen. Wer nun nicht gleich mitschreihe und verdammte, der war gleich ein Dippelian und folglich erwähnte puncta schuldig ohne exeptione. Hierauf da er nun wurde Landes verwiesen, und ferner überall pro und Contra von ihm gesprochen, so wurde die Obrigkeit bewogen durch dass grauliche geschrey und schelten auf allen Cantzeln als auch particulairer, die erwehnte schriften zu verbieten, weil sie überall abgeschrieben und translatiret feihlgetragen worden, und auch zu viele verworrene meynungen von unverständige und neulinge im Christentum anlass gaben, am meisten theils durch den übeln ruf, theils wie ein jeders Zustand und Maass samt naturel und dergleichen beschaffen.

Hierauf wurde ferner ein Commission im anfang von 1729 angeordnet umb genauere inquirirung hierin zu halten, vorneml[ich] über oberwehnten Pastor Tollstadius, weil er am meisten ausgerufen, dessen partei zu halten, theils weil alle ihnen verdächtige zu seyner versamlung sich hielten. Nachdem nun in diese anderthalb Jahr wohl hundert personen angegeben worden, welche theils von ihnen verhöret, aber biss Dato noch nicht sonderlich ausgerichtet; ohne das erstl[ich] was mich betrifft, da ich wurde gleichfals vor ein Jahr vorgefordet, gleich arretiret, so ein halb Jahr währete, und auf 8 Tage zu wasser und Brodt condemniret, auss ursach, dass ich nicht könnte des Königs ordre bejahen (neml[ich] sie für verdaml[ich] und aus dem Abgrund herkommend zu erkennen) biss das man mir zeugete dass erwehnte Beschuldigen würkl[ich] dem Auctor könten beygemessen werden, sintemahl ich

sie gantz andres gefasset und meine erbauung davon gehabt; ferner sind etl[iche] Studenten auch von fiscal angeklaget, theils weil sie Dippel nicht wollen verdammen und für Irrig erklären, übrigens eben wie Tollstadius und ich keine Person auch nicht wollen defendiren, welches bloss Sectirerei und als offenbahre fleischliche werke von den Apostel Paulo verworfen werden; auch ist eine Jungfrau angeklaget und wird hoffentl[ich] nun gegen Weinachten oder nächstkommenden Reichstag schlus hierinnen getroffen werden.[1] Was sonsten unser Zustand überhaupt betrifft, so gestehe ich, das nachdem die animositèt und vielfältige disputen sich meistentheils geleget, und nun ein jeder den schaden und die vertsräuung gewahr wird, so theils aus Kindtl[icher] einfalt theils aus Bitterkeit einer den ander verursachet haben, so ist zu vermuthen durch der Göttlichen Beystand, das dieses auch denen die Gott von gantzen Hertzen Lieben zum Besten dienen muss, obschon dass viele im streit fallen und nicht ohne schaden allerseytz abläuft, doch wird man dadurch geübt und lernt Beydes sich selbst und seinen nächesten kennen, als auch der Friede desto standhaftiger.

Gott eröffne unsere Augen den stärkesten Feind an unsern eignen fleisch und Blut zu erkennen, so wird der streit häftiger innerhalb als ausserhalb geführet werden. Ja der högste stehe uns bey, dass wir also streiten, und auch friede haben mögen, dass kein fleischlicher streit noch friede möge bey uns Raum finden, auf das wir nicht mögen versäumen in des Herrn Ruhe einzugehen, worzu wir berufen seyn, durch die him[m]liche Berufung. Schliesslich wünschend Ihnen alda Sämptl[ichen] kräftigen Wachsthum, stärke und Befestigung in der theuren Liebe Gottes, und uns in Ihren kräftigen vorbitte und gebäht empfohlen verharre

des hochwohlgebohrenen Herrn Grafen
untertänigster diener und treuer Freund in Christo
Carl Michael von Strokirch.

P. S. Die adresse geshiehet auf Hamburg etc Stockholm unter Couvert d[es] H[errn] Kaufman Petter Staen. Bruder Grundelstierna lässet dienstl[ich] grüssen und excusiren, das er nicht diessmahl geschrieben.

2. C. M. von Strokirch till Zinzendorf, dat. Stockholm d. 5 Maj A[nn]o 1731.

Hochwohlgebohrner Herr Graf!

In dem Herrn Jesu werhtgeschätzter Freund!
Dessen Gnade unsern Seelen zuvor.

Der verzug von des Hochwohlgeb[orenen] Herrn Grafens Antwort von 14ten passati, so mir vor einige Tage zu handen kommen

[1] Troligen syftar han här på jungfru Elsa Nyman, se Karl Henning,

(wofür mich hertzl[ich] bedanken. thue) ist mir in so weit lieb gewesen, in Hoffnung desto klärern unterricht zu erhalten, theils was des HE[rrn] Dippelii eigen Person betrift, theils in ein und ander punct worin unterschiedene schwierigkeiten finde, nachdem vor einige Zeit ersehen aus des Hochwohlgeb[orenen] H[errn] Grafens schreiben an Bruder Grundelstjerna, das Sie in eine correspondence mit einander gerahten. Aus besagte geehrte Antwort aber finde nicht hierinnen meinen verlangen gestillet, derohalben nehme mir die freyheit hiedurch mich näher zu unterrichten. Nachdem auch Ew[ro] Hochwohlgeb[orener] selbst befohlen meine Gedanken hierin zu eröffnen, so thue es desto lieber, doch ohne Ew[ro] Hochwohlgebohren zu contradiciren oder den HE[rrn] Dippelio vindiciren zu wollen, wozu viel zu gering, sondern allein meine wohlmeinende unparteiische einfältige gedanken auf verlangen zu communiciren, demüthigst bittend unbeschweret mich hierin und unterschiedene andere gute freunde durch dero Antwort zu befriedigen.

Was Erstl[ich] des HE[rrn] Dippelii eigene Person betrifft, so ist hier spargiret worden, als wäre Er nach gehaltener correspondence endtl[ich] zu Ew[ro] Hochwohlgeb[orenen] auf Herrnhut gekommen, allwo Er nach weitläuftigem discours endl[ich] durch einen des Herrn Grafens Bedienten kräftiges gebet, so stark gerühret worden, das er gleich bekandt nunmehr ersehen zu haben, das Er geirret in denen principiis, so Er sich in seyner so genandten Vera Demonstratio Evangelica bedienet gehabt, derohalben sie gäntzl[ich] revocire und bey der reinen Hallensischen orthodoxie verbleiben wolle, etc. etc. Mir aber sehr stinkend nach der unwahrheit vorkömt, absonderlich da Ew[ro] Hochwohlgeb[orener] selbst per experience zu dessen fundamenta consentiren, obschon de modo im vortrag nicht gäntzl[ich] befriediget sind; bitte derohalben nochmahls demüthigst um nachricht, was zu dergleichen spargement anleitung gegeben, und wie weit Er in conferirung in ein und anders sich deutl[ich]er expliciret, als auch wo d[er] HE[rr] Dippel sich anjetzo aufhält, und ob neulich wieder einige Händel mit denen Priestern vorgefallen, samt was sonsten zu besserer verständniss hierinnen dienen kann.

2:do. Was denen anmärkungen betrifft, so Ew[ro] Hochwohlgeb[orener] belieben beyzufügen, als auch generalement dero judicium vom Dippelii, Beypflichte in so weit, das ich auch nicht begreife, wie diejenigen wahrheiten, so von geistl[ichen] Dingen purement handeln und dem menschen im Gemüth (so allein fähig geistl[iche] und übernatürl[iche] Dinge gewissermassen zu begreifen) durch dero immediate wäsentl[ichen] einfluss entdecket wird, wie sag[e] ich solche geistl[ich]e Wahrheiten können allen Irrthums entlediget seyn, wenn man systematice dabey will procediren, theils in ansehung meiner selbst, wann ich hierauf nach meinem gefühl mit denen

Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt Dippelianismen i Stockholm 1727—1741, s. 129 f. (Uppsala 1881).

nidrigen Seelenkräften auf natürliche weyse reflectire, umb alle ursachen und umbstände sowohl in regard gottes als meiner selbst zu ergründen und mit vernunftmässigen raisonements deduciren zu können, theils in mündt- und schriftl[ichem] vortrag in regard anderer, da die tägl[iche] experience so wohl als die gantze Bibel zeiget, wie der L[iebe] Heyland zu Nicodemus saget, das die aus den Geist gebohren werden, hören wohl die stimme des windes aber wissen nicht, woher es kömt und wohin es fähret, und also leichtl[ich] contrair scheinende raisonements vorfallen über einerley materie, nicht allein bey denen, so von gleicher Experience und progress in ihrem Christenthum seyn; sondern noch vielmehr zwischen denen, so durch dergleichen vorstellungen zur höhern erkäntniss sollen gebracht werden; woher den alle Schysmata entstanden und täglich entstehen, wo man nicht einander in Liebe duldet.

Ohne Zweifel herrürend, das uns in dieser Zeit die rechte Canaanssprache mangelt, ich meine geistl[iche] Dinge geistl[ich] oder im Geist auszusprechen, wozu NB der liebe Heyland nöhtiger fand mit seyner äusserlichen gestalt von seynen Jüngern zu weichen, und ihnen hingegen zu senden den fürsprecher den h[eiligen] Geist, der sie in alle wahrheit leiten und hinführo nicht mehr gleichnissweyse (womit alle Schrift- mund- und leibliche Zeugnisse verstanden werden) mit ihnen sprechen, sondern frey öffentl[ich] (näml[ich] allein bey seynen wahren Jüngern) Ihn und seinen Vater verklähren würde; da als dan von Christo und alle dessen geheimnisse geistl[iche]r weyse betrachtet leicht die schönste harmonie und einigkeit getroffen wird, welches aber unmöglich so lange wir Christo noch nach dem fleische und äusserl[ichen] Umstände kennen und durch worte alle einerley begriff zu treffen uns bemühen, umb alle irrungen in antecesso vorzubauen.

Hiegegen aber finde nicht des Herrn Dippelii Meynung gewesen oder dass er vor seyner person, bey herausgebung erwehnter Schrift dasjenige gebauet, was er bei andern nijderreyset, weil ganz andere ursachen ihn hierzu persuadiret, wie gleich aus der vorrede zu ersehen, neml[ich] erstl[ich] die wahrheit so in seinen gewissen gantz evident zu Gottes Ehre und seinen nächsten zu nutz darzulegen zur öffentl[ichen] allgemeinen prüfung; zweytens dass es nicht leere meynungen wieder leere meynungen, (und also ein blosses Splitterrichten wie der Herr Graf befürchtet) sondern zum Heyl erspriessliche warheiten gegen Seelenschädl[iche] und von der wahren Glückseeligkeit abführende Irrthümer; drittens saget der Auctor ferne davon zu seyn, gegenwärtiges Zeugniss in allen Puncten vorausgemacht und Sonnenevident der Welt zu obtrudiren und in sofern lass ich's gelten. Wogegen aber alle Conciliis, Synodis, Symbolis, Formularis p. p., wornach heutiges Tages alle Religionen profitiret und eingeschränkt wird, gantz contraire principiis gehabt oder zum wenigstens heutiges tages von ihren Bekennern selbst schuld gegeben wird, derohalben dero fall nach offenbahrung Johannis am 18 Cap. nicht weit kan entfernet seyn. Amen! Hallelujah!

Letzlich gestehe, dass sonderlich zwey inconvenientien auch bey denen liebhabern des HE[rrn] Dippelii schriften generalement vorfallen, woraus sie sich schwerlich so wohl gegen dero contraparten, als bey sich selbst können befriedigen: Erstl[ich] was des Auctors schreib-Art betrifft, welche ziemlich stach[e]licht, als auch vernunftl[ich] die allertiefsten geheymnisse penetriret, und wieder die Methode aller Zeugen der wahrheit (nach meinem Begriff) hinausläuft; die so wohl scharf und ernstl[ich] geschrieben aber danebens mitleidentl[ich] und alle personalien beyseyt gesetz, wie aus J Böhmen, Petterson [= Joh. Wilhelm Petersen], G. Arnold, V Tuch[t]feld etc. schriften auch bey jetziger Zeit vor augen lieget und meistens in den principiis mit d[em] HE[rrn] Dippelio eins seyn.

Was Doctor Pordätschen [= John Pordage] ein Engelländer betrifft, welcher auch auf gelehrte weyse die tiefsten geheimnisse analogice vorställt, wie sonderl[ich] aus seyner Methaphysica und des übersetzers einleitung zu ersehen, möchte mich fast zweifeln machen, ob nicht diese Deut- und Begreiflichkeit aus eine besonderes Gnadenlicht gottes, alle confusion gleichsam äusserlich jetziger Zeit zu entledigen (welches mich aber aus oberwehnten ursachen vorkömt wieder der geistl[ichen] sachen Bewandtniss zu streiten) oder aber allein aus bloss natürlicher scharfsinnigkeit der wahrheit das wort redet, und also nach seinem mass nicht zu verwerfen, in so fern äusserliche mittel Ihre bestimte Zeit haben, so lang sie nöhtig und nützl[ich] seyn; hingegen aber auch den wahren Glauben und dienst Gottes im Geist desto gefährlichere stricke im Wege hiedurch kan geleget werden. Zweitens kan unmögl[ich] die H[eilige] Schrift in allen stycken conserviret werden so wie wir sie als ein Probierstein aller andern Schriften nach 2. Petr. 1, 21 angenommen. Sintemahl unter andern D[ippel] gäntzlich dem Apostel Paulo sowohl an die Römer als sonderlich an die Hebreer vorwirft, dessen eigene vorurtheile gefolget zu haben, wie er mir auch mündl[ich] gesaget; pag. 240 zeiget Er mit anführung der schrift. das Gottes intention garnicht gewesen die wahren geistl[ichen] güther Typice im alten Testament unter Bildern vorzustellen. welches die Epistel an die Hebreer doch vielfältig urgiret.

Ferner wenn mich nun erst diese beyde schwerigkeiten völlig aus dem wege gehoben wären: neml[ich] wie fern die connexion geistl[icher Dinge, so im geistl[ichen] vorgehen, durch natürliche und vernunftmässige conclusiones können penetriret und entdecket werden (NB ich verstehe hier keine andere als von warhaftig erleuchteten), wozu man sich ferner die schrift alsden bedienet — in so weit ich finde sie mir hiezu dienlich, übrigens aber alles, was directe dagegen zu streiten scheinet, allezeit durch diese und dergleichen distinctiones zu consiliiren suchen muss. Talia sunt praedicata, qualia a suis subjectis (id est vernunftmässig) esse permittuntur. Ferner dergleichen contradictiones erkläre, das es menschlich, das ist, nach menschl[iche]n irrigen Begrief oder condescendence nach denen Kindl[iche]n umbständen der Zuhörer, von denen Göttl[iche]n Scriben-

ten wäre geredet und geschrieben worden etc., derohalben nicht so hart an denen äusserl[iche]n Buchstaben zu hängen wäre.

Also hätte ich einen offenen feldt und ungebundene hände meine Meynung in denen anderen puncta gegen den HE[rrn] Grafen zu äussern, so weit meine Erfahrung sich strecket, und ein jeder für sich geistl[iche] Dinge geistl[ich] beurhteilen kan. Und obschon hiebey zu befürchten wäre, dass dadurch alle irthümer freye öffnung gemacht würde und man aus der einen ungewissheit in die andere fallen müsse, so gäbe ich doch anderseyts zu bedenken, ob alle Irthümer dadurch besser gehoben werden, wenn die äussere schrift als ein unfehlbahrer Probierstein und regel angenommen wird, unsere concepten und ausdrücke darnach zu richten und, ehe wir die sache im geist einsehen und erfahren haben, uns daran zu binden, da nothwendig wiederumb die unerleuchtete vernunft geheymer weyse über die schrift gesetzet wird, wenn sie nach denen regulas hermeneuticas, unterschiedl[ichen] sprachen, logicalischen und methaphysischen schlüssen, und also nach eines jeden partey angenommene analogia fidei erkläret wird, da den immer alle Schijsmata conserviret werden unter das asylum ignorantiae der unvernunft, neml[ich] das sind glaubens Sachen und Geheimnisse, wobei man die vernunft muss gefangen nehmen, das ist eine Sache zu glauben, auf eines anderen Bericht ohne völlige erkäntniss auf beyden seyten von der Sachen zu haben, und eine contradictio in adjecto ist, wobey man sich und andere aufhält allezeit zu lernen und nimmer zur NB Erkäntniss der wahrheit kommen, missbrauchende Pauli ausssspruch 2. Cor. 10, 4, 5. *Wir niderreissen die vernunftschlüsse, und alle höhe, die sich erhebet NB gegen das erkäntniss Gottes* (und nicht gegen dergleichen unvernünftige geheyme Glaubensartikeln) *und nehmen gefangen alle Gedanken, vernunft, Sinn oder verstand* NB NB *in den Gehorsam Christi* und nicht unter väterl[iche] traditiones und praeconceptas opiniones.

Dass also für einen wahren erleuchteten gleich viel ist, mit oder wieder die schrift nach dem äussern ansehen zu reden, weil dass äussere alle zeit kan verändert und getheilet werden, dass innere aber unveränderlich ist und bleibet, da es den heisset, *der Geistl[iche] richtet alles, Er aber selbst wird von niemanden gerichtet. Denn wer hat des Herrn Sinn erkandt, der ihn unterweisen wolte? wir aber haben NB Christi Sinn* 1. Cor. 2. Da den[n] erfüllet ist, was der Herr Graf von rechten verstande der Schrift saget, dass ess hinten nach geschiehet durch die Verbildung ins Bilde, welches der Hauptzweck aller schrift ist und bleibet.

Ich finde also hierin kein medium, derhalben suspendire mein judicium biss weitere erklärung gewürdiget werde, nicht so wohl mit anführung äusserl[iche]r Schrift, da alle Zeit eine neue auslegung erfordert wird und allezeit petitiones principiorum bleibet, sondern wie Sie es selbst in der erfahrung und erkändtnis Gottes einsehen die von d[em] HE[rrn] Grafen angeführte unbegreifliche puncta, weil sonsten alles schreiben beyderseyts ohn[e] nutzen abläuft, und

doch zu unserer erleuchtung dienen soll. Als da Sie einestheils f.. irrige concepten ansehen, dass Gott dem menschen feind gewesen oder sey, auch Ihn habe versöhnet werden müssen, 2do dass Got aber sich in der Zeit oeconomie also den menschen menschl[ich] erzeiget und einen jeden wird, wass er ist. Das ist solche irrige expressiones nach des menschen irrigen und kindl[iche]n Begrie[f] von sich und geistl[iche]n Dingen, so lange duldet und gebrauchet. Anderes theils aber poniren, das, obschon Gott ratione sui ipsius keine versöhnung oder satisfaction von nöhten, der Satan doch als pars Læsa und ankläger angeführet wird deme zufolge Gottes gerechtigkeit als richter vom gefallenen menschl[ichen] geschlecht bezahlet, satisfaciret, und ranzion gegeben werden müsse, derohalben nothwendig durch Gottes Sohn selbst geschehen müssen als mittler und Bürgen hierin zu agiren. Da doch vielmehr der Satan als ein Dieb und mörder durch Christi Leyden und Tod sein ur theil, gericht und untergang bekommen, dass er den menschen betrogen und sich unterthan gemacht, wie auch alles eigenes nach Gottes gerechtigkeit zum tode hiedurch befordert wird, nach zeugniss der schrift und eigner erfahrung. 1 Mos. 3: 15, 16. 1. Joh. 3: 8. Joh. 12: 31, 16: 11. und dahin auch der Heyland zielet mit den Worten: Wenn Ein starck gewapneter p., Israel muss durchs Recht erlöst werden und seine Gefangene durch gerechtigkeit. Unterdessen bleibet doch dess theuren Heylands mittler- und Bürger-Amt in seyner hohen würde in dess gefallenen menschen erschrockenen gewissen, alwo der mensch Beydes reatus culpa und poena genugsam inne wird, und als das zweyschneidende cherubsschwerdt den eingang zum Paradies hindert, nachdem er auch die Erb-Sünde durch würkl[ichen] Sünden bey sich und anderen fortgepflanzet hat. Also bey sich selbst keine rettung und Hülfe findet, da Ihm durch Gottes zuvorkommende züchtigende Gnade aller betrug und schaden. so dem menschen unter das bonum apparens überkommen entdecket wird. Derohalben höhere Hülfe suchen muss bey dieser offenbahrenden Gnade; da den ein Heyland oder Seligmacher absolut nöhtig ist, der seyn Volk von dem Teufel und der Sünde wahrhaftig erretten und befreyen muss, wodurch Gottes recht satisfaciret und vindiciret wird, nicht aber in Zudecken und übersehen wie pag. 34 u[nd] 35 des HE[rrn] Dippel genugsam gezeiget. — Vide pag. 216. 228, 230, 318.

Wass schliesslich den unterschied der Namen und graden im Werk der Seeligkeit betrifft, so gestehe, dass der gröste unterschied von der Welt darinnen gefunden wird unter dem recht oder verheyssung einer sachen, das ist von Christo ergriffen sein, und wahrhaften theilhaftigwerdung derselben, Christum ergriffen haben, da ich den die wahrhafte od[er] reelle Seeligkeit nicht nach das putiren und imputiren, sondern nach denen graden und maass des letzteren judiciren muss, wo ich nicht Luftstreiche thun will nach dem Bekanten Spruch: nihil reddit honinem beatum, nisi sit NB in homine. Wogegen aber die allgemeine Orthodoxie, ja auch die da

vor die Besten wollen angesehen seyn directe streitet, sich selbst contradicirend, und ein geheimniss alles betruges meines Bedünkens ist zu sagen: eadem ratione qua justificamur etiam salvamur und doch die Heyligkeit von der Gerechtigkeit scheiden, und so, das wir nach der ersten allezeit unvollkommen, nach der andern aber gleich vollkommen seyn. Wovon gelegenheit mich weiter zu erklähren durch dero günstige Antwort gegeben wird. Cap. LIII finde nichts von Satan und dessen recht über den menschen erwehnet.

Den lieben Freund Tolstadius betreffend, stehen dessen affaires bey jetzigen Reichstag just unter deciso, als auch unterschiedene verordnungen und einschränkungen der Religion betreffend, derohalben soll aussführlichere nachricht in allen mit nächsten nach erhaltene antwort prompt folgen. Grundelstierna und mich betreffend so pflegen wir öfters zu conversiren und umbzugehen, sonsten sind wir von sehr ungleicher natürlicher disposition, indem Er mehr einfältig, ich hingegen mehr scharfsinnig, Er langsam, ich geswind, derohalben wir auf beyden seyten leicht in exessu et defectu incliniren, übrigens aber uns bestreben beyderseits nach unsern mass aufrichtig in unser wesen einherzugehen, welche gleiche absicht u[nd] Endzweck unsere gemüther desto näher combiniret in liebe u[nd] vertraulichkeit mit einander zu conversiren.

Den l[ieben] HE[rrn] Tuch[t]feldt, den ich als ein Freund im Herrn aus dessen erbauliche schriften erkenne, wünschete gerne nachricht so wohl von dessen Person und jetzigen Zustand als auch d[es] HE[rrn[Grafens reifes jugement hierin. Ingleichen von einem geringen Handtwärker Christ[oph] Schütz genandt so umb Ulm wohnhaft und dessen pieté aus seinen schriften zu ersehen als auch tiefe erkäntniss des Mysterium Divinitatis et iniquitatis.

Schliessend mich ein in sämtl[ichen] gottseligen Freunde dasyges Orhts gebet und liebe eingeschlossen, Insonders aber wünsche hertzl[ich] mit aufrichtiger amitié würdig zu seyn erkandt zu werden

für dero Schwacher doch aufrichtiger mitKämpfer
umb die Crone des Lebens

Carl v. Strokirch.

VII.

Den 24 dec. 1731 anlände ändtligen två bröder från Herrnhut, nämligen Zinzendorfs handsekreterare och hofmästare Tobias Friedrich och Melkior Zeisberger till Stockholm, där de flitigt umgingos med pietisterna och dippelianerna.[1] De hade med sig ett bref från Zinzendorf och församlingen i Herrnhut, representerad genom dess äldste, »till de älskade medlemmarne i Korsförsamlingen i Stockholm», hvilket vi här meddela efter ett med Zinzendorfs stil skrifvet koncept i Herrnhuts arkiv (R. 16, E, 8).

[1] Se N. Jacobsson, a. a. 75 ff.

Brefvet ger oss inblick i ändamålet med dessa bröders sändande till Sverige och belyser brödraförsamlingens vidtomfamnande intressen och sträfvanden för Guds rikssak.

An die geliebten Glieder der CreutzGemeine in Stockholm.

In dem Herrn Iesu hochgeliebteste Brüder und Schwestern.

Wir unwürdige bitten euch demütig, es nicht in ungütigen zu vermercken, dass uns die Liebe getrieben hat, zwo Brüder Tobias Friedrichen und Melchior Zeisbergern an euch abzuordnen, dass sie sich eurer Gnade genau erkundigen, und da uns 2 von euren geliebten Mitgenossen ihres Besuches gewürdiget,[1] diesen Besuch herzlich und zu ihrem und unserm verhofften Segen erwiedern sollen. Es hat dabei diese besondere Bewandnis, dass wir begierig sind, einer Gemeine, die wir innigst lieben, näher bekannt zu sein, aber in grosser Niedrigkeit. Wir haben zwar diese Reise 4 ganze Iahre aufgeschoben, können sie aber nicht ganz unterwegs lassen. Diese Brüder werden euch als unsren treuen Mitgenossen erzählen, was der Herr an uns gethan hat, und vernehmen wie es um euch stehet, damit der Name des Herrn in einem Geiste von uns gelobet, und man gewahr werde, dass kein Ort der verbundenen Liebe zu entfernet sei. Betet vor uns und vor die mit uns verbundenen, sichtbaren Gemeinlein, dann aber auch für die grosse Schaar die nicht zu zählen ist. Grüsset die Brüder Tolstadius und Grundelstierna und Strokirch. Ermahnet unsre Brüder und nehm[e]t auch das in Liebe auf, worüber sie euch erinnern sollten. Erweiset ihnen die Treue, dass ihr ihnen die Zeit über, dem einen im Schreiben und der Music, dem andern in seinem Zimmerhandwerk Arbeit schaffet, damit sie euch nicht beschwerlich werden dürfen. Sie werden euch ein Exemplar von unserm neuen Gesangbuch mitbringen, das wollet ihr im Segen gebrauchen. Ich und wir alle sind eure geringen Brüder.

Zinzendorf, Martin Linner, Augustin Neusser, Martin Roleder
und die ganze Gemeine in Herrnhut.

VIII.

Äfven med de bekanta separatisterna, bröderna Jacob och Erick Ericksson trädde Zinzendorf i förbindelse, i det han i ett bref till C. M. von Strokirch erbjöd sig att i Herrnhut öppna en fristad för dem och deras anhängare, hvilka af Åbo hofrätt blifvit dömda till landsförvisning.[2] Då de anländt till Danmark, skrefvo de från Helsingör följande bref till Z. (original, R. 20,

[1] En svensk löjtnant Karl von Stolz hade samtidigt med Grundelstjerna besökt Herrnhut och begärt hjälp af Z.

[2] Se N. Jacobsson, a. a. 78 f.

C, 35, C), där de dels bedja honom att af danska konungen utverka, att de finge stanna i Danmark öfver vintern, dels öppet framlägga sina religiösa grundsatser, till hvilkas kännedom brefvet lämnar ett intressant bidrag.

På detta bref svarade Zinzendorf, enligt det odat. konceptet i Herrnhuts arkiv (R. 20, C, 35, C), mycket vänligt, förnyade sin inbjudan till Herrnhut med löfte, att de ej skulle behöfva frukta några attentat mot deras samveten, och sade, att det skulle vara honom en glädje att göra, hvad han kunde för dem. Han sade sig ej kunna eller böra afgöra, huruvida de nu handlat rätt i sin separation, men betonade på samma gång de yttre kyrkoformernas nytta och nödvändighet. Genom denna sin ståndpunkt aflägsnade han för all framtid Erickssönerna från sig. De blefvo snart herrnhutismens ifriga motståndare och bekämpare.

1. Jacob och Erick Ericksson till Zinzendorf.

Immanuel!

Obschon wir keinen uhrsach haben um einiges Dinges willen den mutt sinken zu lassen, oder kleinmütig zu seyn: denn alles wass wir an äusern gemächligkeiten (die bey der welt so hoch geachtet sind) ermangeln, werden wir durch den überflüssig ersetzt finden, welcher der allgenugsame und allgewaltige gott ist; welcher geheisen hat unser Gott und anführer und vollender dess glaubens Bis ans Tod zu sein. Er ist der Freund, der unss geliebet, und uns von unsern sünden gewaschen mit seinen Blut, der zu allen Zeiten liebet, und ist in Trübsahl und wiederwärtigkeit liebreicher denn im wohlstande und Glückseligkeit, und ess fehlet so weit, dass Er sich verändern oder diejenigen verlassen solte, die seine gebothe halten, sein Zeugnis und glauben haben, und die ihn lieben, dass in ihm keine veränderlichkeit oder abwechselung eines schattens ist. Der, welcher die jungen raben nehret und dass verderblige Grass kleidet, wird die Seelen nimmer Verlassen, welche Gott in Christo zum Vorwurfe oder endzwecke ihrer Liebe und reinen Begierden oder Hunger machen. Das, weil wir in Stockholm einen Brief gesehen von Herrn Grafen geschrieben, worinnen Er vociret unss zu sich etc., ervordert unser schuldiger und demütiger gegenliebe mit gleicher danksagung hiermit zu wissen lassen, dass wir, nach den Königlichen Schwedischen, in Iulie aussgegebenen Befehl, und nach den Langwierigen, nemblich in Neun und ein halbjahr, durch Gottes Gnade, aussgehaltenen schweren process etc. mitt die Herren geistlichen, auss der land gegangen und zu Dännemark angelanget seind; wir, die nach den Königlichen Befehl mussten aussgehen, sind Neun an Zahl, aber ess kom[m]en noch viele nach, und Ein u[nd] dreysig sind schon hier gekommen, die den grausamen gewissens Zwang zu

entfliehen, die Freyheit zu behaupten, und von Kampf nach der Kraft und wesen zur Form und Verwirrung sich nicht mehr zu abgleiten lassen, mitgefolgt seynd: wollen nur hier die übrigen erwarten und zusehen wohin der Versehung unss führen will? Mittlerzeit abwarten wir auch in demütiger Liebe ein wenig nachricht von Herrn Grafen, und wass er am Besten, durch die Gnade findet, dass wir unss vornehmen sollen, und ob Er bey den König i Dännemark könnte so viel ausrichten, dass wir mitt frieden hier, über den Winter, an einen gelegenen platz, unss zu aufhalten permission und Freyheit erlangen möchten. Unter die 24 Tage, alss wir hier seynd gewesen, haben wir uns müssen, und noch, so lange der Versehung will, — müssen aufhalten hier in Helssingöhr in denen Kedars Hütten; wir sind unterdessen auch, alss Fremdlinge unter Mesech, in Kopenhagen gewesen; und Bedauern hertzlich, dass die meisten, nach den jetzigen nachricht, sich vergnügen, und zu frieden seynd, mit annehmung einer form, und bleiben in denen geringen anfängen der Gnade stecken, ohne weiter nach den wesentlichen wiedergeburt, wahren anbetung gottes im Geist und wahrheit, etc. Bes[e] Ioh. 6: 44, 45. Phil. 3. Ebr. 6: 1 zu dringen, oder mit tapferen muthe zu trachten, dass sie sich gants gereiniget sehen möchten; welchess dass grosse werk ist, warum Iesus kommen ist ess in unss auszuwirken, und wornach wir arbeiten müssen. Ach! Der starke Wein dess thierischen lebens hat viele trunken gemacht, ja dass thierische äusere Leben hat fast die gantze welt einsauget und viele von denen schon erleuchteten niedergeschleppet durch den Schwantz dess listigen Drakens. Conf[e]r Apoc. 12: 4, Es. 9: 15. etc. Worauf Er eröffnet schmach und Lästerungen; aber aller bosheit soll einmahl dass maul Verstofpet werden, und die wahren Christen sind annoch unter der Verheisung dess geistes (Bese act. 2: 36—40, Luc. 11: 13, Es. 47, C[apitel] 44: 3, 5, Ioh. 7: 38, C[apitel] 14: 21) ja durch die reichlichere Aussgiesungen desselben, muss die zerstreute kleine Heerde wieder aufgerichtet, und alles wass noch von Anti-Christenthume über bleiben ist, wie der staub Vom winde versteuben, und damit ein ende gemacht werden, 2. Thess. 2: 2—9. Herr Jesu erbarme dich über allen armen Seelen, die deine barmhertzigkeit annehmen wollen, und erlöse sie aus der magnetisch nach sich ziehenden und Bezauberenden macht dieser welt und Von der magie der gefallnen geister! Daraus keiner sich entwickeln kan, dan durch dich du mächtige Kraft und weisheit gottes, welche inwändig wirket vollkommen aus zu machen eine neue schöpfung, und zu erlösen von aller verdärbnis und vergenglichkeit.

Ein Kennzeichen der Hundert und Vier und Viertzig tausenden in der offenbahrung war, dass sie aus den Menschen erkauft waren: und dass gebühret ihnen, dass sie den lamme nachfolgen mögen, wo Ess hingehet, und obs geschienen möchte als verzögerte [der] Herr seine Zukunft, so dass Beide die weisen und die thörichten Jungfrauen zu Schlafen und zu schlummern geneigt seyn mögen, etc. Conf[e]r Math. 22, so lass uns aufwachen und von den todten

aufstehen; Haben wir uns aussgekehrt, so lass unss reu und leid drüber haben, und die ersten wercke thun; Lass uns dem nach zu reichlicheren aussgiesung des geistes vorbereiten, durchs leben in geiste und wandeln mitt Gott in Christo nach den maas unsers von ihm erlangten glaubens und Vermögens, durch Anziehung dess Herrn Iesu Christi, Creutzigung des Fleisches etc., NB. Gal. 5: 24, Luc. 14: 33, 2. Cor. 7: 1, welches Bedeutet nicht allein den äuseren leib oder dass thierische leben in ihren unordentlichen Bewegungen, sondern alle arten der synde, so den innern und äusern menschen gemein sind. Ach! lass unss aufwachen, und auf den Fels aufsteigen, dass wir innerhalb der arche seyn mögen, wenn die fluthen der Versuchung über die gantze Bewohnte erde, insonderheit über dass Babelische FormChristenthum einbrechen und sie überschwemmen werden. Vor der welt ist dies ein finster tag; aber er wird noch finstrer werden, und am abend wirds lichte werden. Derohalben last uns unsre Häupter aufheben: denn aller derer erlösung die in den gäntzlichen todt und absterben ihrer von bossheit geheimnisvollen selbstheit etc. eingehen, komt nahe: wenn die äusere Dinge so verwirret seyn werden, dass sie anders nicht versprechen als den Ägyptischen und Babelischen feuer ofen. Durch die Erschytterungen der Stände und nationen kommen grosse Segen —. Der Herr stärke unsern glauben, dass wir die Verheisungen und Kraft gottes mögen ergreifen (Conf[e]r Ebr. 11).

Die scheidung von der welt etc. Bes[e] 2. Cor. 6: 14, Apoc. 18: 4, Jer. 51: 6, 9, Zach. 2: 6—7, ist nothwändig zu unserer reinigung und wahrer Gemeinschaft mitt gott in Christo, unsere liebe kan nicht zwischen ihm und der welt vertheilet werden, unss gebühret von allen Dingen lass und frey zu sein, ausser dem göttlichen willlen; der unser speise und trank ist und süsslich in den härtesten verhängnüssen tröstet etc. (Bes[e] Ebr. 10: 36).

Kein Ding kann warhaftig genossen werden, alss im tode und gelassenheit: wan wir Pauli alter erreichen, können wir allen menschen alles werden, ausgenommen die sünde, und keinem etwas in einigen dinge zu werden, wodurch Gott oder sein leben möge verunehret werden. Wir müssen bis zum Ende aushalten, so wird die weisheit unsre gespielin sein und Verstand in uns wohnen. Aber ess stehen vihl güldene Aepfel im wege, welche alle wir verleugnen müssen, wenn wir den Siegespreis gewinnen, und geraden Lauf darzu halten wollen. Wir müssen unss hüten unsere Geister mit einigen Dingen als mit dem Lamme und seinem leben zu verehligen. Nicht als der vollkommene tod kann unss zum ewigen Leben fähig machen. Alles worzu wir immer erweckt werden, und nicht mit den Ebenmaas im wege übereinkomt, muss zum Creutze zuwirken dienen, und wieder von unss geschieden werden, ehe wir in die Bährmutter der Ewigkeit können eingehen und von oben wiedergebohren werden. Darum ist ess ein recht wunderwerk, eine arme Seele bis zur erlösung im rechten pfade erhalten haben: nichts desto weniger ist der weg offen, auch zum allerheiligsten, durch das Blut dess Lam-

mes, Bes[e] Apoc. 12: 11, wer vollkommen werden will, der mu- alles verkaufen — den listigen und betrieglichen anläufen des Feindes beständig widerstehen, und die schlangische flatterien des irdischen geistes, der sich mitt allen gestalten und fast allen seelen vermischet und vermenget, verwerfen.

Derohalben last unss anlegen die gantze waffenrüstung gottes, dass wir mögen vor den Baume bestehen der in und auser unss so lustig und begierlich anzusehen ist, bis wir durch den siegenden glauben Iesu und seine vollkommene liebe aufsteigen einst in der liebe zu leben und unsere Kronen zu tragen.

Weil dieses über Vermuthen weitlyftig geworden, obliget uns eine maas unserer worte zu haben, und kurtzum Verständigen, dass wir unss genau an die schrift halten, und achten das geheimnüs dess todtes Christi von ausen nicht gering, denn durch dasselbe ist die grosse Versöhnung gemacht etc. bes[e] 2. Tim. 2: 11, Rom. 6: 4, 6, 2. Cor. 4: 10, 11, 16.

Von den inwändigen Gottesdienst bese Ioh. 4: 20—24, C[apitel] 6: 44—45, Coll. 3: 16, 2. Cor. 7: 1, Röm. 2: 29, Gal. 6: 15, 16 von den auswändigen oder wörtlichen Gottesdienst bes[e] Rom. 12: 12, Iac. 1: 27, 2 Cor. 9: 11—13, C[apitel] 6: 14, Syr. 35: 1—5. Phil. 4: 8 Barnabæ Epist[el] C[apitel] 2 und 3 etc. unser Tempel ist inwändig, und also auch unter prediger, unser Brod, unser wein, unser wasser, und unsser taufe. Denn ess ist eine Glaube, welcher ist empfahung Christi in Hertzen; nur eine taufe, welcher ist unsere tägliche eintauchung in J[esu] Chr[isti] tod, durch den einfluss seines in und auser uns beistehenden geistes, in Ihm ist unser leben und Kraft, in Ihm sind die Verheisungen ja und amen. In seiner liebe bleiben wir, mitt einen p. Hertzlich geneigten gruss an alle Freunde und nachfolger der warheit.

H[er]zl[icher] Gruss,

Eure demütige und treue diener und Freunde
Hellsingöhr 24. Aug. / 4. Sept. 1734. *Jacob & Erick Ericksson.*

2. Zinzendorfs svar till Erickssönerna.

Werte Freunde.

Ihr Schreiben von Elsenoer 24. Aug./4. Sept. habe ich mit demjenigen Respect gelesen, den man redlichen Seelen schuldig ist, die um ihres Erkenntnisses willen leiden. Wir haben Gnade vom Herrn erlanget, die Treue in diesem Teile zu veneriren, und können sich also dieselben versichert halten, dass was wir ihnen zu helfen vermögen, uns eine Freude sein wird. Wir ersehen aus ihren Zeilen, dass sie aus dem Königreich Schweden nach 9jährigen Uebungen dimitiret sind. Wir haben von dieser ganzen Sache keine gründliche Idee; meine erklärung unterm 31ten Mai ist dahin gegangen: Wenn Ew[ro] L[iebden] etwas in die Presse kämen, und keine bessere Ge-

legenheit wüssten, sollten sie zu mir kommen dürfen, ohne Scheu oder Besorgnis einiger Attentats an ihr Gewissen. Ich für meine Person erkenne es mit Dank und vielem Vergnügen, dass ihnen gefällig gewesen, eine wenigstens ihrer Intention nach deutlich und zuverlässige Declaration zu thun wie sie gesinnet sein. Aufrichtige Erklärungen sind allemal die besten. Ich habe in thesi wider alles was Ew[ro] L[iebden] gemeldet so wenig als jemand unter uns etwas zu erinnern, damit aber ihnen einleuchten möge, ob wir in der application wirklich eines Sinnes sein, wollen wir unsere Bedenken eröffnen mit Freimütigkeit und Redlichkeit über alles, was sie geschrieben, und nach der Idee, die wir davon gefasset, von uns gebilliget wird.

Es theilet sich ihr Schreiben in *Dinge, die facta sind*, darüber wandelt uns kein Zweifel an, und sollten wir dergleichen etwas vernehmen, so wollen wir's getreulich eröffnen, und in *Materien*, darinnen so ihr Glaube und Meinung veroffenbaret. Die letztere betreffend bin ich des Sinnes: Wer ist der euch schaden könnte, so ihr dem Guten nachkommt, und ob ihr auch leidet, so seid ihr doch selig. Die Conduite der Gläubigen ist hiebei doppelt. Gilt's weichen, so heisst's, wenn sie euch in einer Stadt verfolgen, fliehet in die andre, gilt's aushalten, so heisst's, die da leiden nach Gottes Willen, die sollen ihm ihre Seelen befehlen als dem treuen Schöpfer und immer fort machen, gilt's unterliegen, so heisst's sie überwinden, denn sie haben ihr Leben nicht geliebet bis in den Tod. Sei getreu bis in den Tod, so will ich dir die Krone des Lebens geben. Man leidet teils um Gerechtigkeit, teils aus Versehen. Bei beiderlei siehet der Heiland aufs Herz, und erfordert von einem Haushalter, nicht mehr, denn dass er treu erfunden werde, so ein gross Ding um einen klugen Knecht ist. Die Separation an sich selbst von der Welt und den Formen des falschen Gottesdienstes, kann nicht gemissbilliget werden, wenn sie in Zeit und Ort eintrifft, denn so wahr es ist, dass man die Welt nicht immer reumen kann, so gewiss heisst's doch auch zuweilen: Gehet aus von ihr, und sondert euch ab, und rühret kein unreines an. Die Untersuchung, ob jetzt Zeit und Ort dem göttlichen Sinn gemäss sei, ist bei fremden Knechten weder nötig, noch nützlich, ausser wo man causam communem mit ihnen machen soll, drinnen aber und bei den geschlossenen Brüdern ist sie so nötig als nützlich, denn es liegt allerdings etwas an solchen Umständen, darauf unser weiser Heiland selbst reflektiret hat.

Die Ursach, warum unser Heiland ins Fleisch kommen ist, war die, dass er uns erlösete, von aller Ungerechtigkeit, und reinigte ihm selbst ein Volk zum Eigentum, das fleissig wäre zu guten Werken. Zwei gleich wichtige Wahrheiten: Wir könnten nicht selig sein, nun können wir's durch den Tod Jesu. Wir wollten nicht selig sein, nun wollen wir's durch das Leben Jesu. Die Arbeit seines Todes ist die Versöhnung mit Gott, die ewige Erlösung, die Freiheit vom Tode, die Ehescheidung vom alten Menschen, die Errettung

aus der Gewalt des Teufels; die Wirkung seiner Auferstehung ist der neue Gehorsam, die reichliche Dankbarheit, der Wille Gottes unsre Heiligung, der tägliche Ernst bis aufs Blut über dem Kampf und der Sieg in jedem Kampfe. Von der Magie der gefallnen Geister weiss ich so viel, dass der Teufel umher gehet, wie der Löwe, der vor Hunger brüllet und sucht, ob er jemand finden könne, den er verschlänge; kann er das nicht, so siehet er, wie er jemand von der Einfältigkeit in Christo verrücken möge. Der Heiland aber bittet für uns, und wir widerstehen, so hört unser Glaube nicht auf, so fleucht er von uns. Was die Trennung in der application anbetrifft, darüber haben wir uns vor einiger Zeit an dieselbe erkläret, weil wir eben nicht wissen, ob es zu Handen kommen, so fügen wirs nochmals bei.

Das Formwesen an sich ist teils nötig, teils unschädlich; nötig ist's darum, damit bei den Versammlungen und geistlichen Uebungen nicht erst an dergleichen gedacht und dadurch die Handhaber der Ordnungen in der Gemeine, die manchmal zugleich geistliche Arbeiter sind, nicht distrahirt werden dürfen. Ich danke Gott, wenn er gute und heilsame Formen aufkommen lässt, aber sie müssen freilich nicht für unveränderlich angesehen werden, sonst verlieren sie ihren evangelischen Segen und führen die apostolische Pünktlichkeit in ein sektirisches Ioch.[1]

[Zinzendorf.]

IX.

I maj 1734 anlände två »bröder» från Herrnhut, timmermannen Andreas Grassmann och skomakaren Daniel Schneider till Stockholm.[2] Deras uppdrag var att såsom missionärer begifva sig till Lappland och särskildt till de mest aflägsna, öfvergifna trakterna, där lapparne ännu icke hört talas om Jesus. I Stockholm möttes de af allehanda betänkligheter angående utförandet af denna mission. T. o. m. pastor Tolstadius afrådde dem från företaget och ansåg det outförbart. Man sade dem, att lapparne voro så skickliga trollkarlar, att de med sina trolltrummor skulle förhäxa dem, och biskoparne, som drefvo stora affärsrörelser däruppe, höllo sig med egna trollkarlar, som hade ännu starkare trollmedel än lapparne, de förföljde alla främlingar såsom affärskonkurrenter o. s. v. Då de i ett bref till församlingen i Herrnhut (dat. Stockholm d. $^{18}/_{6}$ 1734, original, R. 15, Q) berättade detta, skref Zinzendorf följande gladt uppmuntrande bref till dem (enligt ett koncept med Z:s stil, R. 15, Q, a, 3), som är ett intressant vittnesbörd om de enkla, liksom trefvande grundsatser för missionsarbetet, som följdes i dessa lekmannamissionens allra

[1] Sluthälsningarna äro utelämnade i konceptet.
[2] Se N. Jacobsson, a. a. 81 ff.

första år och om hans önskan, att missionärerna skulle taga sig fram genom alla motgångar, svårigheter och betänkligheter.[1]

Genom flera samverkande omständigheter misslyckades missionsföretaget, och bröderna öfvade i stället inre missionsverksamhet i Uleåborg och Torneå, hvilket var både lättare och angenämare än att uppsöka de hedniska lapparne.

När Zinzendorf fick kännedom därom, skref han till de tre missionärerna — ännu en broder, Johan Nitschmann hade i sept. 1734 kommit till Stockholm och följt dem på missionsresan — ett andra skarpt och ironiskt bref, hvari han, såsom vi se, oförbehållsamt uttalar sitt djupa missnöje med det sätt, hvarpå de utfört sitt uppdrag. De begåfvo sig nu från Torneå och efter ett sammanträffande med Z. i Königsberg på ett nytt missionsförsök till samojederna i arkangelska guvernementet.

1. Zinzendorf till Andreas Grassmann och Daniel Schneider dat. Herrnhut den 31 Mai 1734.

Sehr theure und liebe Brüder.

Die Zweifel, die man Euch wegen des Lappländischen Unternehmens macht, werden wol keinen Eindruck in Eure Herzen haben, wenn auch schon die Hütte zittern sollte; unsre Brüder Friedrich und Beck haben viel gefährlichere und unübersteigliche Hindernisse in Copenhagen gefunden, dass sie gar nicht haben gedacht, fortzukommen. Sie sind gleichwol nach Grönland gesegelt. Dass wir euch sollten die Zweifel auflösen können, ist wohl nicht möglich. Einfälle hat man wohl. Ihr solltet bei dem allerschlimmsten, nächsten und gefährlichen — dem Bischofe als Schuster und Zimmermann in Arbeit gehn, sein Herz rühren und mit seinem Vorwissen unter die Heiden gehen. Ihr werdet mehr Einfälle als wir kriegen, man wird euch auch Rath geben von allerlei Art. Aber wenn wir es am nächsten prüfen und vor den Herrn tragen, so denken wir, unser Herr wird den besten Weg sehen. Dass ihr Schwedisch lernt, ist gut, aber ich dächte, wenn ihr's halbweg habt, hernach gleich tiefer ins Land gegangen. Es ist uns in Eurem Schreiben sehr aufgefallen, wie ihr darauf gekommen seid wegen *Schwedisch Lappland.* Ihr habt ins *russische heidnische Lappland gehen sollen,* wo alles noch finster und todt ist, denn die Schwedischen Lappen sind ja schon zu Christen gestempelt. Lasst euch aber nur eine Nachricht nach der anderen sagen, erkundiget euch genau, merkt euch alles und lasst es uns von Zeit zu Zeit wissen, so wollen wir mit göttlichem treuen Beistand euch ferner Nachricht geben. Die Adresse, wie wir am bequemsten die Briefe bestellen und dass die Brüder weniger

[1] Jfr H. Roy, Zinzendorfs Anweisungen für die Missionsarbeit. Gütersloh 1893, s. 4 ff.

Umstände (?) haben, ist uns bis dato unbekannt. Wir wollen diesmal über Stralsund schreiben mit der Ystädter Postjacht.

Der Herr sei mit euch und mit eurem Geiste. Amen.

Euer Bruder *Zinzendorf.*

2. Zinzendorf till Andreas Grassmann, Daniel Schneider och Johan Nitschmann 1735.

Geliebte Brüder.

Ich habe Euch ziemlich ausführlich geschrieben, und wundere mich, dass es Euch nicht zukommen ist. Ich berichte euch ferner, dass wir eure Briefe wohl erhalten bis auf das paquet aus Schweden, darauf uns Nitschmann vertröstet. Das ist nicht eingelaufen. Ich dächte, wir hätten uns in Herrnhut ziemlich deutlich erklärt, wie wir's gern sehen möchten mit eurer Lappländischen Sache. Die Arbeit, die ihr habt und die Mühe, ist wol eurer eignen Beschreibung nach viel geringer, als ihr l[iebe] Brüder es euch vorgestellt hattet. Zaubertrommeln und Hexenmeister habt ihr ja gefürchtet oder vielmehr im Glauben verachtet. Wie kommt euch denn nun der Einfall, dass ihr darüber so viel Scrupel habt und euch überhaupt nicht besinnen wollt, wo ihr hingehöret. Lappisch sollt ihr lernen und unter die wilden Lappen gehen, die weder Obrigkeit noch Gottesdienst haben, wie ihr schreibt, da sollt ihr Menschen fangen. Nitschmann wird von der Gemeine zurückverlangt in allerherzlichster Liebe. Sobald er ankommen ist, wird ein Bruder abreisen, der Mickael Micksch heisst und sich verbunden hat, unsern gel[iebten] Br[üdern] Grassmann und Schneider Gesellschaft zu leisten, es währe auch, so lange es wolle. Er ist ein treuer mährischer Bruder und hat seine Gaben nicht besser als so auzuwenden. Hingegen Nitschmann, welcher den faden von der Lappischen Sache verloren hat, wie man aus allen Umständen sieht, ist in der Gemeine besser zu brauchen und kann von hier aus das werk nach der neuen Einrichtung mit besorgen. Die Beschuldigung ist nicht gut, welche unsrer theuern Gemeine geschieht, als projectirten wir unüberlegte Dinge, die keinen Grund hätten. Wir sagen unsern Brüdern deutlich, was ihr Beruf ist, wir brauchen noch keine apostolische Gaben zu unserm Zweck, sie würden aber auch kommen, wenn's die Brüder nur in der Einfalt ergriffen. Euer Umherziehen von einer Stadt zur andern ist freilich kein Besuch der armen Lappen, die Jesum nicht kennen und zu denen ihr euch begeben habt, wenn ihrs in der Zeit nicht vergesset. Denn wer kann *das* zusamen reimen, dass ihr selber von wilden Lappen ohne Religion schreibt, für solche seiet ihr von Anfang bestimmt. Doch ihr hättet keinen Plan; die Heiden, die ihr suchtet, wären nicht vorhanden. Ohne Zweifel macht einer den andern irre. O, ihr liebe Kinder, fasst euch doch, geht doch ins Innere hinein und fragt den Herrn, wo es fehlt.

[Euer Bruder *Zinzendorf.*]

(Forts.)

Nils Jacobsson.

Underrättelser.

Genom Kungl. Bref af den 22 nov. 1907 har Statskontoret bl. a. blifvit ålagdt, att »efter 1908 års ingång till vederbörande på rekvisition utbetala af anslaget till resestipendier samt läroböckers, tidskrifters och lärda verks utgifvande» ett belopp af 1200 kronor »åt professorn vid universitetet i Uppsala H. Lundström för fortsatt utgifvande under år 1908 af 'Kyrkohistorisk årsskrift' med skyldighet för Lundström att af tidskriften för samma år afgiftsfritt öfverlämna 75 exemplar till universitetsbiblioteket i Uppsala och 25 exemplar till universitetsbiblioteket i Lund».

— *Kyrkohistoriska Seminariet* vid Uppsala universitet har under år 1907 erhållit en storartad bokgåfva af numera aflidne brukspatronen Hugo Tamm till Fånöö och hans efterlämnade maka. Gåfvan består af öfver 200 delvis mycket sällsynta arbeten, hufvudsakligen rörande svenska och engelska kyrkorna samt striderna mellan lutheranism och episkopalism i Amerika. Den vackra boksamlingen har tillhört framlidne tullförvaltaren G. Unonius.

— Angående *Kungl. samfundets för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia* verksamhet under åren 1901—1906 meddelar redaktionsutskottet:

Följande publikationer äro utgifna:

Historiska handlingar, del. 18: 1. Handlingar rörande dominikanerprovinsen Dacia (1901, red. af K. H. Karlsson).

D:o del. 18: 3. Karolinska officerares tjänsteförteckningar (1901, red. af A. Stille).

D:o del. 19: 1. Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes dagbok 1708—1712 (1902, red. af E. Carlson).

Historiska handlingar, del. 18: 4. Anders Pihlströms dagbok 1708—1723 (1903).

D:o del. 20: 1, 2. Anteckningar från det sextonde seklet (1904, 1905, red. af J. A. Almquist).

D:o del. 21: 1. Grefve Carl Pipers dagbok 1709—1714 (1906, red. af E. Carlson).

Dessutom har, såsom bihang till del. 19, till Kungl. samfundets ledamöter utdelats Tolken Alessandro Amiras anteckningar rörande konung Karl XII:s vistelse i Turkiet åren 1709—1714, hvaraf utgifvaren, professor N. Jorga i Budapest, ställt ett antal exemplar till samfundets förfogande.

Del. 19: 2, innehållande Handlingar angående konung August den starkes politik under början af det stora nordiska kriget, är för närvarande under arbete och kommer att utgifvas i år, hvarefter hela samlingen af de 20 första delarna af Historiska handlingar föreligger färdig. Med anledning häraf har Kungl. samfundet beslutit, att gemensamt person- och sakregister till dessa delar skall utarbetas, och hafva förberedande åtgärder härför vidtagits.

På underdånig anhållan af Kungl. samfundet har Kungl. Maj:t den 30 december 1905 funnit godt anslå 1,200 kronor till inlösen af 50 exemplar af Historiska handlingar, del. 17—20.

Den 29 mars 1905 beslöt Kungl. samfundet på skattmästarens förslag att ingå till Kungl. Maj:t med begäran om ett statsanslag à 1,000 kronor årligen mot skyldighet för samfundet att till Kungl. Maj:ts disposition ställa 50 exemplar af dess utgifna skrifter. I den underdåniga skrifvelse, som med anledning häraf genom redaktionsutskottets försorg afläts, framhölls bl. a., att Kungl. samfundet hittills erbjudit snart sagdt det enda tillfället till publicerande af till alla perioder af Sveriges historia hörande källskrifter i in- och utländska arkiv, att dock ej mera än omkr. 1,100 kronor årligen kunnat disponeras för tryckning af samfundets publikationer, hvilket haft till påföljd, att anmälda arbeten fått ligga i åratal, stundom till och med årtionden, innan de kunnat publiceras, och slutligen att Kungl. Maj:t visserligen tid efter annan beviljat be-

opp till inlösen af ett antal exemplar af samfundets skrifter, men att det för befordrande af ändamålet med samfundets verksamhet vore af stor betydelse, om detta understöd kunde förvandlas till ett ej alltför knappt tillmätt årligt anslag, som man med säkerhet kunde påräkna.

Med anledning af denna framställning föreslog Kungl. Maj:t i proposition till 1906 års riksdag, att ett belopp af 1,000 kronor måtte på extra stat för 1907 anvisas till understöd åt Kungl. samfundet, hvilket bifölls af riksdagen med tillägg, att beloppet skulle utgå under villkor, som Kungl. Maj:t kunde finna skäligt föreskrifva. Då det således tills vidare icke befunnits lämpligt att gifva det ifrågavarande anslaget på ordinarie stat, har Kungl. samfundet anhållit om ett liknande anslag för 1908.

Tack vare det understöd Kungl. samfundet sålunda fått blef det möjligt att 1906 sätta i gång två större arbeten samtidigt, nämligen Grefve Carl Pipers dagbok och den ofvannämnda publikationen, som kommer att utgöra del 19: 2 af Historiska handlingar.

Vidare bör omnämnas, att Kungl. samfundet genom testamente af framlidne generalmajoren O. M. Björnstjerna, som under en lång följd af år var samfundets ordförande, erhållit ett belopp af 5,000 kronor. Rörande användningen af denna donation beslöts den 22 december 1905, att densamma skall i räkenskaperna föras såsom en särskild fond, af hvilken endast efter Kungl. samfundets särskildt fattade beslut mera än räntan årligen må användas. Förut har Kungl. samfundet en donation å 3,000 kronor, gifven 1873 af kammarjunkaren R. L. Rääf.

Kungl. samfundets arkiv och förlag flyttades 1904 från vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens lokaler i nationalmuseum till riksarkivet och ordnades i sammanhang därmed.

Till svenska ledamöter hafva invalts herrar N. Edén, H. Lundström, A. Quennerstedt, L. Weibull och R. Geete (1901); O. Ahnfelt och A. Munthe (1902); F. Läffler, K. Setterwall, V. Gödel och P. Hammarskiöld (1903); A. Zettersten och H. Sandahl (1905); H. Fröding, frih. E. A:son Leijonhufvud, C. J.

Sandgren, E. von Krusenstjerna, G. Thulin och K. G. Grandinson (1906).

Till utländska ledamöter hafva invalts herrar R. de Maulde la Clavière (Paris), H. Stein (Paris), H. von Bruiningk (Riga), A. Buchholtz (Riga), N. Jorga (Bukarest), J. Steenstrup (Köpenhamn) och A. Thiset (Köpenhamn).

Såsom ordförande hafva fungerat herrar C. T. Odhner (t. o. m. 1902) och E. Hildebrand, såsom sekreterare herrar E. Hildebrand (t. o. m. 1902) och S. Bergh, såsom skattmästare herrar L. R. Lindbohm (t. o. m. 1902) och J. A. Almquist.

I redaktionsutskottet hafva, utom ordföranden, sekreteraren och skattmästaren, som äro självskrifna, suttit herrar H. Hildebrand och Th. Westrin.

Revisorer hafva varit herrar O. Bergström (för hela perioden), P. Sondén (för 1901 och 1903—1906) och S. Bergh (för 1902).

Följande svenska ledamöter hafva aflidit: herrar H. Forssell, frih. J. Nordenfalk och grefve A. F:son Posse (1901); R. M. Bowallius och M. Weibull (1902); C. A. Klingspor (1903); C. T. Odhner och frih. N. G. Djurklou (1904); C. Rogberg, R. L. Rääf, O. M. Björnstjerna, P. Fries och K. F. Werner (1905); grefve M. Falkenberg och S. Natt och Dag (1906).

Följande utländska ledamöter hafva aflidit: herrar R. de Maulde, A. Buchholtz, C. J. Anker och H. J. Huitfeldt-Kaas.

Vid Kungl. samfundets sammankomster hafva föredrag hållits eller meddelanden lämnats:

1901 af Th. Westrin om tvisten mellan svenska ministern i Wien Stralenheim och ungerska grefven Czobor och af S. Clason om några i Riga förvarade bref från Axel Oxenstierna till Bengt Oxenstierna;

1902 af E. Hildebrand om några af biblioteksamanuensen i Helsingfors G. Schauman författade anmärkningar öfver Les anecdotes de Suède och af S. Clason om Stockholms stads återfunna tänkeböcker från medeltiden;

1903 af S. Bergh om den preussiska sekreteraren H. G. Schrötells resor till Sverige 1636 och 1637 och af A. Lewenhaupt om hans forskningsresa till Tyskland för att i enskilda arkiv uppsöka handlingar rörande Sveriges deltagande i 30-åriga kriget;

1904 af C. Hallendorff om August den starkes politik under de första åren af stora nordiska kriget och af S. Natt och Dag om amiralitetskollegii registratur och sådana handlingars betydelse för forskningen rörande Sveriges sjökrigshistoria;

1905 af F. U. Wrangel om renhållningen i Stockholm under 1500- och 1600-talen, af E. Carlson om den af honom i universitetsbiblioteket i Greifswald påträffade dagboken af C. Piper och af S. Bergh om den engelska diplomaten Le Heup;

1906 af S. Bergh om den i riksarkivet deponerade och numera tillgängliga samlingen af grefve Gustaf Löwenhielms papper.

Räkenskaperna för åren 1901—1906 utvisa:

Ingående tillgångar	1901[1]		5,427: 21
Inkomster: år	1901[2]	3,058: 84	
	1902	1,307: 61	
	1903[3]	625: 17	
	1904	1,403: 13	
	1905[4]	6,325: 59	
	1906[5]	2,768: 29	15,488: 63
		Kronor	20,915: 84

[1] Häri ingår ej värdet af Kungl. samfundets lager.

[2] Däraf 2,000 kr. i ersättning för af statsverket inlösta 50 ex. af Hist. handl. 7—16.

[3] Genom en förändring i bokföringssättet, som åsyftade, att uppburna ledamotsafgifter, skulle redovisas det år de verkligen influtit och ej som förut för det år, för hvilket afgifterna beräknades hafva lämnats, ingår i 1903 års inkomstsumma intet bidrag från Kungl. samfundets medlemmar. Häraf minskningen i årets inkomstbelopp.

[4] Bland 1905 års inkomster är upptagen generalmajor O. Björnstjernas donation å 5,000 kr.

[5] Detta år inlöste statsverket 50 ex. af Hist. handl. 17—20 med 1,200 kr.

Utgifter: år 1901	1,159: 42		
1902	932: 54		
1903	1,717: 76		
1904	1,404: 58		
1905	2,260: 43		
1906	2,080: 02	9,554: 75	
Utgående tillgångar 1906		11,361: 09	
	Kronor	20,915: 84	

— Svenska bokafdelningen af Uppsala universitetsbibliotek har, enligt hvad universitetsbibliotekarien i sin årsredogörelse 1906—1907 upplyser, genom bibliotekarien grefve EUGÈNE LEWENHAUPTS välvilja fått såsom gåfva mottaga ett typografiskt alster af högsta sällsynthet, nämligen ett cirkulär, som ärkebiskop Jakob Ulfsson omkring år 1510 utfärdat till sitt stifts prästerskap Det är ett tryckt folioblad, innehållande ett kapitel af det pastorala arbetet *Lavacrum conscientiæ*, åtföljdt af ärkebiskopens uppmaning till klerici att ofta och allvarligt begrunda dess innehåll, förrän de skrida till de kyrkliga förrättningarna. Ehuru detta ettbladstryck säkerligen utdelats till samtliga församlingar i ärkestiftet, är det numera så sällsynt, att veterligen endast ett exemplar. utom det nu skänkta, synes återstå, nämligen det, som Kungl. biblioteket i Stockholm genom byte förvärfvat af universitetsbiblioteket i Köpenhamn och som redan år 1826 beskrefs af R. NYERUP i en uppsats med titel: *En höjst sjelden svensk Palæotyp*.

— Tvenne stora svenska nationalminnen hafva förlidet år blifvit på utländsk mark särskildt hugfästade: det ena 200-årsminnet af konventionen i Altranstädt genom resandet af ett minnesmonument af svensk granit på därvarande slottsgård; det andra, Lützenminnet, genom invigningen af Gustaf Adolfskapellet vid Lützen, som under stor anslutning från såväl tysk som svensk sida ägde rum på 275-årsdagen af den store konungens hjältedöd.

— *Internationell historiker-kongress i Berlin 1908*. I maj 1907 utsändes inbjudan att taga del i den internationella

kongress för de historiska vetenskaperna, hvilken kommer att hållas i Berlin 6—12 augusti 1908. Kongressen kommer att arbeta på åtta sektioner: 1) Orientens historia. 2) Greklands och Roms historia. 3) Medeltidens och nutidens politiska histora. 4) Medeltidens och nutidens kulturhistoria. 5) Rättshistoria och ekonomisk historia. 6) *Kyrkohistoria.* 7) Konsthistoria. 8) Historiska hjälpvetenskaper, arkiv- och biblioteksväsen, kronologi, diplomatik, genealogi, historisk geografi, heraldik, numismatik. Sektionerna kunna delas i underafdelningar. Kongressens förhandlingar få föras på tyska, engelska, franska, italienska eller latinska språket. Under de sex dagar, som kongressen pågår, hållas hufvudmöten från kl. 12—2 och upptages den öfriga tiden af sektionsmöten. »Tysklands yppersta historiker deltaga i kongressen och från utlandet väntar man det lifligaste deltagande» — skrifves det från Berlin. Kongressens sekreterare är privatdocenten, d:r Erich Caspar, Kaiser Allee 17, Berlin N. 15.

— *Ett kyrkotak inför Kungl. Maj:t.* Vid besiktning af åtskilliga kyrkobyggnader inom Jämtlands län, som i fjol företogs af arkitekten i öfverintendentsämbetet grefve S. Cronstedt, gjordes den öfverraskande upptäckten, att Näs församlings med spån täckta tak omtäckts med plåt.

Öfverintendentämbetet fann sig häraf föranlåtet anmoda vederbörande pastorsämbete att afgifva förklaring, hvarför pastorsämbetet ej följt lagens föreskrifter och skaffat sig tillstånd till den vidtagna taktäckningsåtgärden.

Pastorsämbetet svarade, att det gjort allt för att följa lag och förordning. Den 3 juli 1904 beslöt kyrkostämman att ingå till Kungl. Maj:t med ansökan att få göra omtäckningen. Spåntaket var nämligen i högsta grad bristfälligt och ny spån svårt att anskaffa. Kyrkostämmans ansökan blef så insänd till länsstyrelsen i Östersund för att öfverlämnas till vederbörande domkapitel.

Men så inträffade, att domkapitlet helt enkelt förklarade, att ärendet icke var af den beskaffenhet, att det borde underställas Kungl. Maj:ts pröfning och inte heller påkallade sådana åtgärder från domkapitlets sida, som påkallas i kun-

görelsen angående de för kyrkobyggnadsföretag erforderliga handlingar m. m.

Till följd häraf hade länsstyrelsen intet annat att göra än återskicka ansökningen till Näs och konstatera, att den beslutade taktäckningen blifvit utförd.

Men härmed åtnöjde sig icke öfverintendentsämbetet. Först och främst aflät ämbetet en skrifvelse till domkapitlet i Härnösand och fäste dess uppmärksamhet på att utbyte af taktäckningsämne måste betraktas såsom tillhörande de åtgärder, hvilka förändra en kyrkobyggnad och för hvilkas verkställande alltså erfordras utverkande af Kungl. Maj:ts tillstånd. Domkapitlet svarade härpå, att det fortfarande hyste den uppfattningen, att det här ifrågavarande fallet icke vore af natur att påkalla dess underställande under Kungl. Maj:t. Denna uppfattning syntes ju också länsstyrelsen i Östersund ha gillat då den resolverade, att handlingarna skulle återsändas till Näs. Domkapitlet förklarade också, att det i framtiden ämnade i liknande fall handla precis på samma sätt.

En ledamot af domkapitlet, lektor Magnusson, ansåg dock, att öfverintendentsämbetet hade skäl till sin erinran, då ju taktäckningen af en kyrka kunde öfverensstämma eller stå i strid med kyrkobyggnadens stil. Och öfverintendentsämbetet hade ju att öfvervaka de kyrkliga byggnadsstilarna.

Nu har öfverintendentsämbetet vändt sig till Kungl. Maj:t. Då det — säger ämbetet — lärer få anses vara af synnerlig vikt, att samtliga ärenden af förevarande art från olika delar af landet behandlas på enahanda sätt, föranlåtes ämbetet hemställa det Kungl. Maj:t ville förklara, att frågor om utbyte af takbetäckning å kyrkor skola behandlas i öfverensstämmelse med hvad som är stadgadt i kungörelsen den 12 juni 1885 beträffande förändrande af dylika byggnader.

— Svenska Fornskrift-Sällskapets sekreterare, d:r Robert Geete har såsom bilaga till redogörelsen för sällskapets årsmöte 1907 utgifvit en *Stadga af år 1443 för Vadstena klosters ekonomi.* Till grund för denna edition ligga tvenne Uppsalahandskrifter. Stadgan är den äldsta från Birgittas kloster till vår tid bevarade och utgör den väsentliga grundvalen för den senare, af Klemming utgifna stadgan af 1451.

»Båda ha sitt stora intresse genom de bidrag de gifva till kännedomen om förvaltningen af de stora godskomplexerna i Sverige under medeltiden, den äldre särskildt genom sin vidlyftiga förteckning öfver klostrets tjänstepersonal. Redigeringen är, såsom alltid hos Geete, mönstergill.» (Hist. Tidskr.)

— Första delen af ett större beramadt arbete öfven den katolska kontrareformationen i vårt land har utkommit under titel: *La Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI:e siècle. Etudes politiques. Epoque des relations non officielles 1570—76.* Författaren, d:r HENRY BIAUDET från Finland, har för sitt arbete idkat studier äfven i Vatikanarkivet, såsom icke minst framgår af den till själfva framställningen fogade urkundsamlingen: *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI:e siècle. Notes et documents. I. Origines et periode des relations non officielles 1570—76.*

— *Riksantikvarieskifte.* Kungl. Maj:t har den 6 september 1907 på underdånig ansökning beviljat riksantikvarien, garde des médailles och sekreteraren hos kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, en af de aderton i Svenska akademien m. m., filosofie doktorn Hans Olof Hildebrand Hildebrand nådigt afsked från befattningen såsom riksantikvarie, garde des médailles och sekreterare hos vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

Samma dag har Kungl. Maj:t i nåder utnämnt och förordnat förste amanuensen vid kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, professorn m m., filosofie doktorn Gustaf Oscar Augustin Montelius att vara riksantikvarie, garde des médailles och sekreterare hos akademien.

Då med Hans Hildebrands afgång från riksantikvarieämbetet en lång och hedrande ämbetsmannabana blifvit afslutad, meddela vi följande uppgifter om densamma, på Stockholms Dagblads begäran sammanställda af en sakkunnig utanför redaktionen:

I mer än sjuttio år har sekreterarskapet i vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, som nu fått ny innehafvare, och högsta vården af våra fornminnen utan afbrott innehafts af B. E. Hildebrand och Hans Hildebrand, af far och son;

helt visst ett sällsynt fall inom den civila administrationen och ett talande exempel på anlagens ärftlighet. Redan som gymnasist, säges det, började också Hans Hildebrand blifva hemmastadd på statens historiska museum, den tiden inrymdt i den trånga och eldfarliga lokalen n:r 2 Skeppsbron, och skall där ha förevisat dess samlingar för sina kamrater. Den unge studentens håg drogs snart på allvar till fornsaksstudiet. Han fick följa med på utländska studieresor och deltog i historiska museets flyttning till Nationalmuseum (1865—66). Hans gradualafhandling »Svenska folket under hednatiden» (1866) var en på sin tid uppseendeväckande företeelse i vår arkeologisk-historiska litteratur och har som bekant rönt det för en akademisk afhandling nog sällsynta ödet att utkomma i en andra upplaga och i tysk öfversättning. Redan 1865 hade Hans Hildebrand anställts som e. o. amanuens vid historiska museet, som han sålunda i öfver fyrtio år tillhört, och började snart självständiga undersökningar af våra fornlämningar. På en arkeologisk kongress i Bologna 1871 framlade han för första gången resultaten af sina typologiska studier i fråga om spännets utveckling under olika åldrar och i olika land. Tène-perioden och Halstatt-perioden ha sedan dess ingått som erkända termer i den arkeologiska litteraturen och den jämförande arkeologien hunnit en rik blomstring. På en ny kongress i Bruxelles 1872 framförde Hans Hildebrand en officiell inbjudan till kongressen att samlas i Stockholm 1874 och på detta sammanträde, som lärer varit ett af de mest lysande i dessa kongressers historia, var han generalsekreterare. Väl förberedd utnämndes han fem år senare till riksantikvarie.

Hans arbeten hade dittills hufvudsakligen rört sig på den förhistoriska arkeologiens område. Afhandlingar om den äldre järnåldern i Norrland och om spännets historia betecknade hvar på sitt håll nya uppslag, som snart lockade andra till efterföljd. Statens historiska museum hade emellertid den tiden endast ett fåtal tjänstemän. Förhållandena gjorde, att den nye riksantikvarien måste egna det mesta af sin tid och sina arbeten åt medeltidsafdelningen, som eljest fått sakna

målsman. Den förhistoriska arkeologien kom allt mer och mer att företrädas af andra krafter.

Medeltiden hade dock länge bredvid forntiden varit föremål för ett kärleksfullt studium å hans sida. Samma år som utnämningen till riksantikvarie skedde, utkom första afdelningen af »Sveriges medeltid», detta betydande verk, som numera närmar sig sin afslutning. Det vittnar, som kändt är, om en oförliknelig kännedom om den svenska medeltidens samhällslif och kulturföreteelser liksom af dess bevarade kvarlefvor öfver hela vårt land.

Resultaten af en museivårdares och en ämbetsmans verksamhet äro till god del af den art, att de ej väcka någon större uppmärksamhet; de bestå ju delvis i tusende organisationsdetaljer, delvis i ämbetsutlåtanden, som sällan läsas af andra än »vederbörande». Ej heller har den afgångne riksantikvarien älskat att stöta i trumpet för sina gärningar. Den omtanke och organisationsförmåga, som kräfvas för att på bästa sätt tillgodogöra sig ett begränsadt utrymme, som för hvarje år som går visar sig allt mer otillräckligt, förtjäna i hvarje fall ett rättvist erkännande. Samlingarna ha under riksantikvarien Hildebrands tjugusju verksamhetsår vuxit ofantligt, men statens historiska museum har bevarat sitt goda rykte som ett af de bäst ordnade och bäst exponerade i Europa. Som ett varaktigt minne af Hildebrands organisatoriska ingripande lärer för framtiden komma att bestå det antikvarisk-topografiska arkivet, som från en ringa början under hans ledning utvecklats till en i sitt slag enastående samling. I fråga om vården af våra fasta fornlämningar, liksom af våra kyrkor och deras minnen och af andra historiska byggnader, har riksantikvarien Hildebrand energiskt uppträdt mot likgiltigheten, förstöringslusten eller det ovisa förbättringsnitet och lärer i det fallet ha haft mer än en hård dust att utkämpa. Han har därjämte tagit initiativet till en mängd konserveringsarbeten, i främsta rummet i fråga om Visby ruiner, Sigtunakyrkorna, Bohus fäste, Alvastra kloster, Stegeborg m. fl. historiskt kända orter, och han har ytterligare drifvit igenom, att vitterhetsakademien numera blir hörd öfver alla förändringar, som skola företagas

med afseende på våra kyrkor; akademiens protokoll lära vittna om, huru sakkunskapen och pieteten på detta område fått göra sig gällande ej sällan på ett välbehöfligt sätt. Riksantikvariens ingripande i fråga om Vadstena kyrkas restaurering förtjänar att särskildt ihågkommas.

Statsanslagen för vitterhetsakademiens uppgifter och det historiska museets vård ha som bekant ej varit synnerligt stora. Hade akademien ej tid efter annan fått mottaga betydande donationer eller enskilda bidrag, hade verksamheten upprepade gånger måste hämmas eller afbrytas. Att riksantikvariens personliga inflytande mer än en gång därvid spelat en roll, förtjänar att framhållas, så senast i fråga om inlösen af det stora guldfyndet från Sköfde för ett par år sedan. Det är också en sida af en riksantikvaries verksamhet, och har under tiden uppburit en lön, som länge måst betecknas som alldeles otillräcklig.

Arkeologien, den förhistoriska såväl som den medeltida äro internationella vetenskaper. Upprepade gånger har riksantikvarien på kongresser eller möten värdigt representerat den svenska forskningen och bidragit till att fortfarande göra densamma känd.

Ett allt lifligare intresse för våra historiska minnen har under de sista tjugufem åren uppvuxit och det har ej kunnat undvikas att skiftande önskningar och sträfvanden stundom framkallat konflikter. Alla skola dock helt visst ena sig i erkännande af den oegennytta, det lefvande intresse och den omfattande sakkunskap, som utmärkt riksantikvarien Hildebrands långa tjänstgöringstid såsom fornminnenas högste väktare och historiska museets främste vårdare. Det senare, liksom myntkabinettet, lära fortfarande få åtnjuta förmånen af hans insiktsfulla biträde.

Riksantikvarien Oscar Montelius föddes i Stockholm den 9 september 1843. Student i Uppsala 1861 aflade han fil. kand.-examen därstädes 1868 och emottog året därpå lagerkransen. Efter att från 1863 ha biträdt i Statens historiska museum anställdes han 1868 som e. o. amanuens vid Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, där han 1871 ut-

nämndes till andre och 1880 till förste amanuens. 1877 ledamot af nyssnämnda akademi erhöll M. 1888 professorstitel.

Montelii första större arbeten voro »Från järnåldern» (1869) och »Lifvet i Sverige under hednatiden» (1873). Bland det stora antalet af hans öfriga vetenskapliga arbeten — så godt som alla afhandlande ämnen ur den jämförande arkeologien, där han är en af märkesmännen — må nämnas det 1895 utkomna första bandet af hans stora arbete »La civilisation primitive en Italie», till hvars fortsättning senaste riksdag lämnade ett anslag å 20,000 kr.

— *Francois Xavier von Funk,* den berömde kyrkohistorikern vid den katolskt-teologiska fakulteten i Tübingen, afled den 24 febr. 1907. Han var född den 12 okt. 1840, inskrefs 1859 vid det universitet, till hvars främste lärare han i sinom tid skulle komma att tillhöra. Efter idkade filosofiska och teologiska studier, prästvigdes han 1864, men återkallades till Tübingen efter en kort verksamhet i församlingstjänsten. Redan år 1870 blef han den bekante professor *K. J. von Hefeles* (förf. till Konciliengeschichte) efterträdare på den kyrkohistoriska lärostolen.

Utan tvifvel var han en af den romerska kyrkans mest framstående vetenskapsmän i våra dagar. Framför allt har hans arbete på den fornkristliga litteraturhistoriens (patristikens och patrologiens) samt arkeologiens områden varit af betydelse, Bland hans arbeten må nämnas: *Patres apostolici,* 2 vol. (1879—1881, 2:dra uppl. 1901) — *Doctrina duodecim apostolorum, canones Apostolorum ecclesiastici ac reliquæ doctrinæ de duabus viis expositiones veteres* (1887) — *Didascalia et constitutiones Apostolorum* (2 vol. 1906). *Die Echtheit der Ignatianischen Briefe* (1883); — *Die Apostolischen Konstitutionen* (1891); — *Das Testament unseres Herrn und die verwandten Schriften* (1901); — *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* (3 vol. 1897—1907) samt slutligen hans *Lehrbuch der Kirchengeschichte,* hvars första upplaga utkom 1886 och den femte innevarande år. Denna bok har öfversatts till franska (femte uppl. Paris 1902) och till italienska (Rom 1903).

— Ett glädjande tecken till ett ökadt intresse för kyrkohistorien är bl. a. den uppmärksamhet, som numera visas

detta ämne från den historiska forskningens centralorgan både i vårt land och annorstädes. Sålunda inledas de senast utkomna häftena af *Historische Zeitschrift*, utg. af FR. MEINECKE (3:e Folge. Bd 3. H. 2), samt af vår välkända svenska *Historisk Tidskrift* af gedigna kyrkohistoriska uppsatser. I den förstnämnda publikationen har den berömde Hus- och Wiclif-forskaren professor J. LOSERTH egnat en intressant utredning åt frågan om »*Wiclifs Lehre vom wahren und falschen Papsttum*», hvarpå följer en uppsats af H. BORGE, äfven den af rent kyrkohistoriskt innehåll, såsom redan titeln utvisar: »*Luther und Karlstadt in Wittenberg*». Äfven vår svenska historieforsknings samlingsorgan har under år 1907 lämnat ganska stort utrymme åt kyrkohistoriska arbetens omnämnande. Men icke nog härmed. Det fjärde häftet inledes af en kyrkohistorisk uppsats, författad af Historisk Tidskrifts hufvudredaktör, d:r TORVALD HÖJER. Här lämnas en klar, synnerligen väl gjord öfversikt af »*Nyare forskningar rörande den helige Franciscus från Assisi och franciskanerordens äldsta historia*». Inledningsvis anger förf:n ämnets betydelse med följande ord: »Mera kanske än någon annan af medeltidens religiösa personligheter har Franciscus från Assisi, 'Guds lille fattige', tillvunnit sig samtidens och eftervärldens kärlek och beundran. I Umbrien, där han företrädesvis verkat, är han ännu efter 700 år kär för folkets hjärtan. Och öfver hela den bildade världen, den katolska såväl som den protestantiska, är han föremål för ett intresse som intet annat helgon. Etikern ser i honom den, som framför andra i sin lära och i sitt lif förverkligat det kristliga idealet. Psykologen finner i lärjungarnes berättelser om hans lif och verksamhet 'documents humains', källor för den religions — psykologiska forskningen, hvilkas enastående värde ställer dem vid sidan af Augustini Confessiones och Pascals Pensées. Den bekante konsthistorikern HENRY THODE har sökt att på Franciscus' och franciskanernas inflytande återföra den nya konstriktning, som på 1300-talet med Giotto och hans skola framträdde i Italien. Och för kyrkohistorikern äro Franciscus' verksamhet och den rörelse, som därifrån utgått, faktorer af en central betydelse i hela den senare medeltidens religiösa och kyrkliga utveckling.»

I det följande utvecklas just den sistnämnda synpunkten något utförligare. Så säges bl. a., att det är genom tiggarordnarne hvilkas upphof och mönster Francisci stiftelse är, genom deras predikan och själavård, som kyrkan under medeltidens sista århundraden lyckas med sin påverkan nå den stora massan af folket. »Det var för att taga ett konkret exempel deras verksamhet, som möjliggjorde tillämpningen af 4:e Lateransynodens påbud, att hvarje kristen åtminstone en gång årligen skulle bikta sig — med allt hvad däri låg af förut oanade maktmöjligheter för kyrkan. Det var vidare till ej ringa del med mendikanternas hjälp, som kurian kunde förverkliga ett af sina främsta politiska syften, nämligen att tillintetgöra det sekulära prästerskapets självständiga ställning — ett sträfvande som gjorde sig gällande under hela den senare medeltiden, och som — visserligen mycket mot sina upphofsmäns afsikter — på många håll bidrog att bana väg för reformationens kyrkoskick. Och det blef ganska snart i främsta rummet tiggarmunkarna, som behärskade den senare medeltidens vetenskapliga lif; till deras krets hörde bärarna af dess mest lysande namn, Thomas af Aquino och Bonaventura likaväl som Occam och Baco af Verulam.» — Detta torde i det hela vara lika riktigt som väl sagdt. Endast mot ett påstående må en liten anmärkning ej undertrycka. Det gäller uppgiften, att »etikern» i Franciscus ser den, som framför andra i lära och lif förverkligat »det kristliga idealet». Så allmänt taget, är påståendet icke riktigt. Det måste inskränkas till att gälla den romersk-katolske etikern. Lutheranen ser däremot i Franciscus en religiös och etisk personlighet, som förverkligat det typiska munkidealet, med dess asketism o. s. v., och som därför står närmare Johannes Döparen än det högsta kristliga idealet.

— I nyss omnämnda häfte af Historisk Tidskrift har vår utmärkte historiker d:r CLAES ANNERSTEDT under afdelningen »Öfversikter och granskningar» egnat en utförlig och värderik anmälan åt docenten Rurik Holms, äfven i Kyrkohistorisk Årsskrift anmälda monografi öfver Terserus. Bland det myckna förträffliga, som står att läsa i denna alltigenom lärorika och intressanta öfversikt, taga vi oss friheten utplocka

följande citat på grund af dess alldeles speciella intresse för vår kyrkohistoriska förening och hennes tidskrift. »Det är — heter det sålunda bl. a. — en glädjande företeelse, att vår rika kyrkohistoria på senare tider alltmer ådragit sig forskarens uppmärksamhet; den sammanslutning af krafterna, som med det nya seklets ingång har inträdt genom bildandet af den kyrkohistoriska föreningen och utgifvandet af dess förtjänstfulla årsskrift, bådar godt för framtiden. Och visserligen har dennas verksamhet för sig ett stort och intressant fält, särskildt i det sjuttonde seklets historia med dess strider inom kyrkan och med den rad af väldiga gestalter som i dessa framträder. Denna kyrka uppsög då ofta i sig de bästa krafterna inom vetenskapens och litteraturens värld, ej alltid till fromma för de senare, om ock till förmån och glans för den förra. Dessa kyrkans stormän hafva fängslat forskarnes blickar, och så har den serie af vackra monografier (förf. uppräknar här i en not de kända arbetena öfver Johannes Rudbeckius, L. Paulinus, Olaus Laurelius, Johannes Matthiæ och Jesper Svedberg) uppstått, till hvilka nu föreliggande arbete värdigt ansluter sig. Det är ett egendomligt faktum, att teologerna äro de, som sålunda gifvit oss de bästa förarbetena till en vetenskapernas historia vid Uppsala universitet, under det att målsmän för de öfriga vetenskapernas historia därstädes oftast saknas, ett förhållande så mycket mer att beklaga, som det omöjliggör för den, som vill teckna denna högskolas öden att närmare inlåta sig på den viktigaste sidan af dess verksamhet, dess insats i den vetenskapliga forskningen. Hufvudorsaken härtill torde vara att söka i bristande historisk skolning hos öfriga vetenskapers unga ämnessvenner; dessa blicka nedlåtande ned på sina fäders lifsgärning, som de mäta efter sin tids framsteg, utan blick för det enkla sakförhållandet, att en hvar skall efter sin tid bedömas.» — Värdet af det vackra erkännande, hvilket med dessa ord gifves åt ett arbete, som sannerligen icke är bortskämdt med sådant, är så mycket större, som omdömet härrör från vårt lands i denna stund otvifvelaktigt mest kompetente domare inom detta område.

— Den äfven hos oss välkände historikern och skolmannen, professor K. G. LEINBERG afled i Stockholm den 31

oktober 1907. Han föddes i Åbo den 8 februari 1830. Vid fil. magisterpromotionen i Helsingfors den 30 maj 1853 innehade han första hedersrummet. Såsom lärare vid och sedermera föreståndare för privat-lyceum i Helsingfors var han där bosatt intill år 1868, då han tillträdde platsen såsom direktör för folkskollärare- och lärarinneseminarium i Jyväskylä. Samma år aflade han teol. kandidatexamen. Från sin seminarierektorsbefattning erhöll han afsked med pension år 1894 och hade tio år förut »hugnats med professorstitel». Förutom ett kräfvande arbete äfven såsom folkskoleinspektör och medlem af flere skolkommittéer utöfvade Leinberg en ytterst omfattande verksamhet såsom urkundsutgifvare och författare förnämligast på det kyrko- och skolhistoriska området. Han kade enligt egen uppgift å utrikes resor, »under 30 somrar af åren 1853—1906, tidigare tagit kännedom om skolväsendet i Sverige, Norge, Danmark, Tyskland och Schweitz samt senare anställt kultur-historiska forskningar i svenska arkiver.» Till stor del frukt af sistnämnda forskning var en synnerligen beaktansvärd urkundsamling, benämnd »*Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet, utgifna med understöd af allmänna medel.*» Af dessa »handlingar» utkommo de båda första »samlingarna» i Jyväskylä åren 1892 och 1893, den andra och följande »samlingar» till och med den sjunde i Helsingfors åren 1898, 1900, 1902 och 1907. Vid sidan af denna urkundsamling står hans tidigare påbörjade serie »*Handlingar rörande finska skolväsendets historia, utgifna med understöd af allmänna medel*» (4 band 1884—1901). Bland Leinbergs många arbeten för öfrigt må här nämnas: *Bidrag till kännedomen om vårt land* (6 band 1885—94), *Finlands territoriala församlingars ålder, utbildning och utgrening intill 1885 års utgång* (1886, ny uppl. 1906), *De finska klostrens historia* (1890), *Finska prästerskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner. Från slutet af 1620-talet intill Stora Ofredens slut* (1892), *Skolstaten i nuvarande Åbo stift och dettas förra andel af Kuopio stift intill den 1 juli 1870* (1893). *Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne* (1895), *Åbo stifts herdaminne 1554—1640* (1903) samt *Finlands kamerala förhållanden på 1500-*

och 1600-talen (1899). Härtill kunna läggas tallösa pedagogiska skrifter samt smärre meddelanden och uppsatser i skilda tidskrifter. I *Historiallinen Arkisto* har L. sålunda bl. a. publicerat: *Om finske studerande i jesuitkollegier* (1890), *Handlingar rörande Messenierne* (1896), *Om finska mäns studieresor i äldre tid* (1898), *Predikoställen i några församlingar af Åbo stift mot slutet af 1600-talet* (1901), *Nya underrättelser om Petrus Petrosa* (1902), *Om finska prästers deltagande i Uppsala mötes beslut 1593* (1902), *Dagboksanteckningar under rysk fångenskap af Pehr Granstedt* (1905).

— F. d. universitetsbibliotekarien Carl Gustaf Styffe, en af den svenska historieforskningens märkesmän, afled i Stockholm den 20 mars 1908.

Han var född å Latorps bruk i Nerike den 28 mars 1817, blef student i Uppsala 1835 och sju år senare filosofie kandidat. 1845 promoverades han till filosofie doktor. Han hade då redan inträdt på den bana, som han sedan lifvet igenom skulle följa: arkiv- och biblioteksmannens. 1843 ingick han nämligen i riksarkivet och hade där avancerat till förste amanuens, då han 1858 förflyttades till Uppsala som vice bibliotekarie vid universitetsbiblioteket. Dess chef var han i 18 år 1864—1882. Efter sitt afskedstagande ägnade han sig med bibehållen arbetskraft åt ederande af historiska källskrifter. Härmed var han ända in i det sista sysselsatt.

Carl Gustaf Styffe var utan gensägelse den främste kännaren af källorna till vår svenska medeltidshistoria. Klassisk är härvidlag hans ur de noggrannaste och mödosammaste forskningar i det svårtillgängliga materialet framsprungna arbete »*Skandinavien under unionstiden*», hvars första upplaga utkom 1867 och som i reviderad form ånyo utgafs 1880, det förnämsta bidrag till den historiska geografiens då föga bearbetade vetenskapsområde, som sett dagen i Sverige. Styffes mest omfattande arbete är emellertid hans »*Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver*» (5 delar 1859—84). Det har formen af en urkundsamling med historiska inledningar, men är i själfva verket den grundläggande, sammanfattande framställningen af vår politiska medeltidshistoria under tiden 1310—1520, fast grundad på det åtföljande rika urkunds-

materialet. Genom dessa båda arbeten blef Styffe banbrytaren för verkligt modärn kritisk forskning i svensk medeltids-historia, liksom han i dem står som föresyn i samvetsgrann historieforskning.

Bland Styffes många undersökningar i inre svensk historia må nämnas hans doktorsafhandling »*Landtdagen i Malmö år 1669*» och hans »*Framställning af de s. k. grundregalernas uppkomst i Sverige*» (1864). Hans editionsarbeten äro för talrika att uppräkna; de mest betydande äro: »*Gustaf II Adolfs skrifter*» (1861) och det stora arbetet »*Rikskanslären Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling*», ett storverk hvarmed den oförtrutne forskaren ännu under det sista året af sin långa lefnad var sysselsatt.

Granskningar och anmälningar.

Scholz, R.: *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz VIII.* Kirchenrechtliche Abhandlungen 6—8 Heft. Stuttgart 1903. XIV + 528 sid. Mark 16: —.

Om också ej under medeltiden skiftande uppfattningar kunde göra sig lika kraftigt gällande i skrift som i våra dagar genom pressen, saknade medeltiden visst ej en publicistik, som återspeglade de olika rörelserna inom det andliga och politiska lifvet. Då liksom nu vände sig stridande partier till allmänheten i skrifter, som ofta erhöllo betydlig spridning och säkerligen öfvade ett stort inflytande på uppfattningen. Sådana stridsskrifter äro naturligtvis af stort intresse för kännedomen af de idéer, som rörde sig i tiden, och man har äfven inom vetenskapen ägnat dem allt större uppmärksamhet. Särskildt under de tider, då djupt ingripande politiskt-religiösa strider upprörde sinnena, flöt denna publicistik ymnigt. Så var förhållandet under Gregorius VII, så äfven under Bonifacius VIII, då påfvedömet kämpade sin sista strid för världsväldet. I den skrift, som här sysselsätter oss, har Scholz lämnat en redogörelse för den publicistik, som uppstod i samband med Bonifacius VIII:s strid med Filip den sköne af Frankrike.

Det var en öfvergångstid, då nya idéer framträdde och bröto sig mot de förut härskande, och därför återspeglas äfven i publicistiken de mest skilda uppfattningar, somliga föråldrade och döende, andra nya, lifskraftiga, visande framåt mot en ny tid, som skulle aflösa medeltiden. Därigenom erhålla dessa stridsskrifter ett stort historiskt värde. De kasta

ljus öfver vissa områden af medeltidsmänniskans tankevärld, särskildt hennes uppfattning af stat och kyrka.

Inom den katolska kyrkan hade småningom en teokratisk åskådning utvecklats, enligt hvilken hela kristenheten betraktas såsom en stat under påfvens välde. Gud hade förordnat, att påfven såsom Petri efterträdare och Kristi ståthållare skulle hafva all makt, både andlig och världslig; de världsliga furstarne voro skyldiga honom lydnad. Redan under Nikolaus I framträder denna åskådning ganska klart, den utbildas sedan genom Gregorius VII och framträder skarpast formulerad hos Bonifacius VIII, just då påfvemakten i verkligheten lutade mot sitt fall.[1]

Denna teokratiska teori motsvarades aldrig fullt af verkligheten, de världsliga furstarne ville ej böja sig för kyrkans allmakt. En annan uppfattning framträder allt mer utpräglad, hvilken fordrade det världsliga samhällets själfständighet gent emot kyrkan. Såsom representanter för den världsliga makten framträdde i början kejsarne. Dessa uppställde å sin sida anspråk på världsligt herradöme öfver hela kristenheten. Ännu mindre än det universella påfvedömet kunde det universella kejsardömet genomföra sina anspråk. Efter hohenstaufernas fall var det slut med drömmen om kejsardömets världsvärlde; dock tar sig denna idériktning ännu senare sitt kanske klaraste och konsekventaste uttryck i Dantes de Monarchia (o. 1310).

I striden mot påfvemaktens anspråk framträder sedan Frankrike såsom den förnämste representanten för statsintresset. Men nu gällde det ej längre att häfda det universella kejsardömet, som ju faktiskt var bundet vid Tyskland. De franska författarne yrka på Frankrikes fullständiga själfständighet i världsligt afseende, ej blott gent emot påfvemakten utan äfven mot kejsardömet; de bekämpa båda och komma därmed äfven i strid med den medeltida uppfattningen af hela kristenhetens yttre enhet. Hos dessa franska författare framträder i stället allt tydligare nationalstatens idé.

Scholz redogör i korthet för själfva förloppet af striden

[1] Jfr *A. Hauck:* Der Gedanke der päpstlichen Weltherrschaft bis auf Bonifaz VIII. Anmäld af H. Holmquist i Kyrkohistorisk Årsskrift 1905.

mellan Bonifacius VIII och Filip den sköne, och där behöfva vi ej följa honom. Jag erinrar endast om att striden hufvudsakligen rörde sig om två punkter. Filip den sköne ville pålägga de andlige skatt och fordrade sålunda, att staten skulle kunna för sina ändamål draga nytta af kyrkogodset. Vidare ingrep han i den andliga domsrätten och gjorde anspråk på att själf få draga andliga inför världslig domstol i världsliga mål. I de publicistiska skrifterna behandlas dessa båda frågor med särskildt intresse, men därjämte indrogos andra frågor af mera allmän och principiell innebörd.

Det var emellertid ej blott påfven och den franske konungen, som deltogo i striden. Inom själfva kyrkan framträdde mot påfven motpartier, dels bland kardinalerna, dels bland de franska biskoparne, som i allmänhet slöto sig till sin konung. Båda dessa partier deltogo äfven i den litterära fejden, och därigenom blir publicistiken ännu mer omväxlande och mångsidig.

Scholz indelar författarne i fyra hufvudgrupper:

I. Det kurialistiska partiet.

II. Den oligarkiska oppositionen inom kardinalskollegiet.

III. Den aristokratiska reaktionen inom det gallikanska episkopatet.

IV. Det kungliga partiet.

I. Bland skriftställarne på den påfliga sidan intages främsta platsen af AEGIDIUS ROMANUS *(Colonna)*. Denne var lärjunge till Thomas af Aqvino och en framstående teologisk författare. I början stod han i nära förbindelse med det franska konungahuset och var Filip den skönes uppfostrare. För sin lärjunge skref han sin bok *De regimine principum*, af hvilken den svenska Konunga- och Höfdingastyrelsen är en omarbetning. Sedan öfvergick han till det påfliga partiet och ställde sin skriftställareförmåga i dess tjänst. Det oaktadt blef han åter försonad med Filip den sköne och deltog i processen mot tempelherrarne. Såsom personlighet tyckes han hafva saknat karaktär, och hans skrifter lida äfven af motsägelser. Hans hufvudskrift är *De ecclesiastica potestate*, den förnämsta skriften från det kurialistiska partiet.

Aegidius betraktar kristenheten såsom ett äfven i det yttre enhetligt samhälle med en af Gud insatt styrelse. All makt på jorden härstammar sålunda från Gud. Men på jorden finnes två olika slags makt. Människan är ett dubbelväsen, bestående af kropp och själ, med behof af dubbel näring, kroppslig och andlig. Hon behöfver därför dubbel ledning genom en världslig och en andlig makt, båda insatta af Gud (staten och kyrkan) Men dessa båda makter äro ej jämnställda. Liksom kroppen lyder själen, måste den världsliga makten lyda den andliga; den är till endast för dennas tjänst. Den andliga makten har äfven ett högre ursprung, ty den ensam är direkt insatt af Gud; den världsliga makten är däremot af Gud insatt genom den andliga maktens förmedling.

Under Gamla testamentets tid voro understundom båda makterna förenade hos en person. Men det passade ej för prästadömets höga värdighet att direkt utöfva all makt, den borde ej förnedras genom t. ex. utförandet af blodsdomar eller småaktiga världsliga tvister. Därför är det för kyrkan nyttigt, att en världslig makt finnes under dess öfverhöghet. Påfven hade visserligen både det andliga och det världsliga svärdet, det världsliga dock ej till eget bruk utan till den världsliga maktens begagnande efter påfvens vink (ej *ad usum* utan *ad nutum*). Resultatet af detta resonnemang kan ej bli annat än kyrkans absoluta välde äfven öfver den världsliga makten.

Inom kyrkan åter är påfven enväldig; han har *plenitudo potestatis*. Han är källan till all lag, men står själf öfver lagen; han dömer allt, men dömes ej själf af någon. Hans ämbete höjer honom öfver alla och gör honom fullkomlig; äfven personligen är han ren och ofelbar.

Påfvens absoluta makt framträder särskildt i två afseenden, i fråga om egendomsrätten och jurisdiktionen.

All egendom, säger Aegidus, får människan af Gud genom kyrkans bemedling;[1] kyrkan genom påfven har sålunda högsta rätten till all egendom. Endast de troende hafva verklig besittningsrätt, och denna förverkas genom synden. Genom

[1] *I de regimine principum* framställer Aegidius en alldeles motsatt uppfattning om egendomsrättens uppkomst genom kontrakt mellan människorna.

bannlysning kan kyrkan beröfva någon hans egendom och i allmänhet göra honom rättslös. Aegidius erkänner visserligen, att privetegendom måste finnas, men han uppfattar den såsom en kyrkans gåfva. Lekmännen äro att betrakta såsom kyrkans underhafvande, och alla skola betala kyrkan skatt. Staten å andra sidan kan naturligtvis ej lägga skatt på kyrkogodsen.

Äfven i fråga om jurisdiktionen kommer Ægidius till liknande resultat. Öfverhufvud kan rättvisa finnas, endast där den sanna kristna tron vårdas. Härtill behöfves kyrkans och påfvens medverkan, då människan af naturen är fördärfvad. De världsliga lagarne kunna ej vara goda och giltiga, om de ej bekräftas af kyrkan. Lagstiftning och utläggning af lagen kommer sålunda att höra under den andliga makten.

Kyrkan har sålunda oinskränkt jurisdiktion, men af lämplighetshänsyn utöfvar hon den ej alltid, utan lämnar de världsliga målen åt den världsliga jurisdiktionen. Skenbart uppställer Aegidius en gräns mellan andlig och världslig domsrätt, men han bryter själf ned den. I somliga världsliga mål, säger han, finnes hos endera parten en synd eller skuld (brott mot friden, löftesbrott e. d.) och då faller målet under kyrkans domvärjo (*»ratione peccati»*). Men då en sådan skuld borde kunna uppletas i hvarje tvistemål, blir det faktiskt ej någon gräns för kyrkans inblandning äfven i den världsliga domsrätten. Kyrkans dom åter fälles i sista hand af påfven. Att andliga under inga förhållanden få dragas inför världslig domstol, säger sig själf.

Aegidius framträder sålunda såsom en utpräglad förkämpe för den teokratiska uppfattningen om kyrkans herravälde öfver staten och påfvens maktfullkomlighet inom kyrkan. Hans lära öfverensstämmer med Bonifacius VIII:s. Det finnes stor likhet mellan skriften *de ecclesiastica potestate* och bullan *unam sanctam,* och Scholz anser det troligt, att Aegidius skrift varit en källa vid affattningen af denna bulla, där de påfliga anspråken framträda med större öfvermod än i någon annan skrift.

Dock framträder hos Aegidius en annan tankeriktning än den teokratiska; äfven han stod i någon mån under inflytande af nya idéer, som allt mer bröto sig fram. Studiet

af Aristoteles hade banat väg för en ny uppfattning af statens uppkomst och väsen, den naturrättsliga. Thomas af Aqvino var en anhängare af denna lära, och den framträder äfven hos Aegidius i oförmedlad motsättning mot den hierarkiska åskådningen (särskildt i *De regimine principum)*. Uppkomsten af en stat beror på att människan af naturen är ett sällskapligt väsen med behof af politisk sammanslutning *(animal sociale* och *animal politicum)*. Den politiska makten är sålunda uppkommen genom människornas medverkan; öfverheten insättes genom val. Aegidius kunde ej undgå att i någon mån tillämpa denna lära äfven på påfvedömet. Men han gjorde här en distinktion. Själfva påfvens ämbete vore instiftadt af Gud, men den enskilde påfven finge sin makt genom människors val.

Men enligt naturrättslärarnes uppfattning kan hvad som tillkommit genom människors medverkan äfven genom människor upphäfvas. Aegidius erkänner detta för den världsliga makten; en furste kan sålunda afsättas af dem, som valt honom. Men påfven kan ej afsättas, emedan han ej kan dömas af någon människa. Detta är dock en svag undanflykt, en inkonsekvens, som visar, huru den naturrättsliga uppfattningen, följdriktigt genomförd, måste bryta sönder den hierarkiska byggnaden. Längre fram förbiság man äfven detta förbehåll hos Aegidius, så att man under de reformatoriska kyrkomötenas tid åberopade honom såsom auktoritet för rätten att afsätta påfvar. Däremot medgaf Aegidius, att en påfve kan frivilligt afgå, hvilket var naturligt, då han kämpade för Bonifacius VIII, som i följd af sin företrädares afsägelse bestigit påfvestolen.

Med Aegidius öfverensstämmer i många stycken JACOB AF VITERBO (Augustinermunk, † som ärkebiskop i Neapel 1308) i sin skrift *De regimine christiano*. Dock framträda här vissa skiftningar i uppfattningen.

Äfven Jacob af Viterbo hade att kämpa med svårigheten att försona den teokratiska uppfattningen med naturrätten. Därvid inrymmer han dock denna en större betydelse än Aegidius. Han erkänner sålunda, att det kan finnas en verklig

stat, uppkommen genom naturlig drift; där meddelas makt åt konungen genom samfundsmedlemmarnes val. En sådan hednisk stat kan vara berättigad och väl fylla sin uppgift (såsom den romerska). Äfven ett på mänsklig inrättning beroende prästadöme fanns från början; först med Aron började det sanna, af Gud instiftade prästadömet.

Men med Kristus börjar en ny utveckling. Han förenade i sin person prästadöme och konungadöme. Man bör ej säga, att han hade två svärd utan endast ett, men det var tveegadt. Af honom gafs makten odelad åt apostlarne med orden: Allt, som i binden på jorden o. s. v. Apostlarne kunna därför med rätta kallas för konungar. Påfven, deras arftagare, är konungarnes konung öfver alla, både andliga och världsliga, myndigheter. Man bör ej skilja mellan prästerlig och konungslig värdighet och makt, utan mellan ett gudomligt, himmelskt, andligt konungadöme och ett mänskligt, jordiskt, världsligt.

Kyrkan är ett verkligt världsrike, den enda fulländade staten. Påfven är och heter i sanning konung öfver detta rike. Äfven biskoparne hafva under påfven konungslig makt. Såsom präster utöfva de sina andliga befogenheter; men såsom konungar hafva de att döma, gifva lagar m. m. Om påfvens allmakt inom kyrkan har Jacob samma mening som Aegidius.

Påfven såsom konungadömets innehafvare kan utöfva all styrelse, äfven världslig, men han bör ej göra det annat än af särskilda anledningar. De världsliga furstarne, i spetsen för hvilka ej någon kejsare står, hafva sin makt af påfven. De behöfva insättas i sin värdighet af denne genom smörjelsen; han skall godkänna lagarne. Påfven måste alltid lydas mer än den världsliga fursten. Om den andliga och den världsliga maktens ställning till hvarandra framställer Jacob i öfrigt samma åsikter som Aegidius.

Det, som är för Jacob egendomligt gent emot Aegidius, är, att den världsliga makten får ett större berättigande. Det kan utan kyrkans medverkan finnas en stat med en verklig rättsordning på naturrättslig grund, ehuru staten för sin fulländning behöfver den andliga makten. Ett annat betydelsefullt drag

hos Jacob är, att biskoparne mer framträda såsom maktens innehafvare och öfverordnade den världsliga myndigheten; dock betraktas deras makt som en utstrålning af påfvemakten.

Båda de nu nämnda författarnes skrifter äro lugna, sansade, vetenskapliga utredningar. Mera karaktär af stridsskrift har *De potestate papae* af HENRIK AF CREMONA. (Betydande rättslärd, biskop i Reggio i N. Italien † 1312). Denna skrift är ej till innehållet så betydande som de nyss omtalade, och den kommer ej med några nya idéer, men den utmärker sig för ett kraftigt, populärt språk. Den blef äfven mycket läst och utöfvade stort inflytande. Betecknande nog börjar den med orden: Mig är gifven all makt i himmelen och på jorden. Historiskt söker Henrik visa, att prästvälde rådt redan under Gamla Testamentets tid (Noah, Moses, Aron, Melchisedek m. fl. voro präster och konungar i en person). Samma prästvälde hade utöfvats af Kristus och af honom lämnats till Petrus och påfvarne. *Translatio imperii* (kejsardömets öfverflyttande på Karl den store) vore ett bevis på påfvens makt.

Liknande denna skrift är en anonym afhandling (Scholz anser den möjligen äfven vara af Henrik af Cremona) om bullan *Clericis laicos,* i hvilken gent emot franska jurister påfvens allmakt äfven i världsliga angelägenheter förfäktas.

Bland det påfliga partiets skriftställare anför författaren till sist AUGUSTINIUS TRIUMPHUS (Augustinermunk, † 1328, mest känd genom sin stora handbok i läran om påfvedömet, *Summa de potestate papae* af år 1320). I kyrkostriden vid 1300-talets början ingrep han genom flera stridsskrifter,

En sådan är *Tractatus contra articulos inventos ad diffamandum sanctissimum patrem Bonifacium papam.* Den skrefs för att tillbakavisa försöken från Filip den skönes sida att inleda en kätteriprocess mot den aflidne påfven. Alla anklagelser mot påfven afvisas såsom orimliga, då det ju är kyrkan och påfven, som afgöra hvad som är kätteri; anklagarne däremot stämplas såsom kättare. (Triumphus anser likväl, att kyrkomötet kan döma en kättersk påfve). Påfven Clemens V angripes häftigt för sin underdånighet mot franske konungen, och författaren yrkar på att påfvedömet åter skall flyttas till Rom.

I *Brevis tractatus super facto templariorum* upptager Triumphus till besvarande frågan, om Filip den sköne varit berättigad att af egen makt fängsla tempelherrarne. Han förnekar bestämdt detta och söker bevisa, att ingen konung eller världslig furste af egen auktoritet kunde fängsla eller döma tempelherrar eller andra kättare.

En tredje af Triumphus' skrifter bär titeln: *De duplici potestate praelatorum et laicorum.* Den utgör ett försvar för påfvemakten ej blott emot dem, som förfäktade kejsardömets direkta gudomliga ursprung, utan äfven mot dem, som sade, att alla prelaters makt utan påfvens förmedling omedelbart härledes från Gud. Framför allt är skriften riktad mot biskoparnes sträfvan att häfda en självständigare ställning gent emot påfven.

I den fjärde af de här omtalade skrifterna, *De potestate collegii mortuo papa,* vänder sig Triumphus mot öfverdrifna anspråk från kardinalkollegiets sida att under påfvestolens vakans innehafva hela påfvemakten oafkortad.

II. Såsom synes af Triumphus' skrifter, hade det påfliga partiet att strida mot en opposition inom självfva kyrkan, dels inom kardinalkollegiet, dels bland biskoparne.

Redan under föregående påfvar hade understundom bland kardinalerna framträdt ett motstånd mot påfvens allmakt; under Bonifacius VIII steg det till sin höjd. Denne inskränkte kardinalernas politiska betydelse och rådfrågade dem sällan. Bland hans motståndare inom kollegiet märkas två kardinaler af släkten Colonna och JOHANNES MONACHUS (JEAN LE MOINE).

Den sistnämnde slites i sina småskrifter mellan två olika riktningar. Å ena sidan erkänner han påfvens allmakt; men å andra sidan förfäktar han, att påfvens förordnanden voro ogiltiga utan kardinalkollegiets hörande. Påfven och kardinalerna borde samverka på samma sätt som biskop och domkapitel.

Klarare och skarpare framträder oppositionen mot påfvedömet hos de båda Colonna. Dessa utgå därifrån, att Bonifacius ej vore någon rättmätig påfve utan en inkräktare och

en kättare, då ingen påfve hade rätt att afgå och Bonifacius' val, medan den föregående påfven ännu lefde, var ogiltigt. Denna sak borde undersökas och afdömas vid ett allmänt kyrkomöte.

Men i öfrigt vilja dessa författare alls icke tillerkänna kyrkomötet domsrätt öfver en rättmätigt vald påfve. Påfven är insatt af Gud, intet konsilium står öfver honom; äfven biskoparne hafva all sin makt från honom; klerus och allt folket måste lyda honom.

Kyrkans och påfvens makt framträder sålunda här lika stark och oantastlig som hos Aegidius. Men vid utöfningen af sin makt får ej påfven förfara godtyckligt, utan han är bunden af gudomlig och naturlig rätt; han skall regera efter konsiliernas beslut och med kardinalernas råd. Gör han ej detta, äro hans påbud ej giltiga. Kardinalerna blifva ett slags medregenter, de och påfven tillsammans utgöra kyrkans hufvud. De hafva rätt till veto mot påfven och få klandra hans åtgärder; påfven återigen kan ej inskrida mot dem, utan de stå under det allmänna kyrkomötet.

Påfvedömet skall sålunda bevara sin maktställning men på samma gång göras till verktyg för kardinalskollegiet. Detta blir den egentliga bäraren af kyrkans makt.

III. Af större intresse och af mer betydelse för framtiden var den riktning, som Scholz kallar det gallikanska episkopatets aristokratiska reaktion. De gallikanska biskoparne hade i allmänhet i striden mot påfven stått på konungens sida, och de hade äfven delvis gemensamma intressen med konungen mot påfvedömets ingrepp. Deras uppfattning företrädes hufvudsakligen af GUILLELMUS DURANTI (biskop i Mende, † 1331) i hans skrift: *De modo consilii generalis celebrandi.* Den författades på uppmaning af påfven Clemens V för att föreläggas det till Vienne sammankallade kyrkomötet.[1] Tendensen

[1] I en recension af Scholz' skrift i Hist. Zeitschr. 1907 framhåller den kände kyrkohistorikern J. Haller, att Duranti ej kan framställas såsom representant för de franske biskoparne, hvilka ej understödde honom vid kyrkomötet, och att hans skrift ej framkallades af striden mellan Bonifacius och Filip utan hänsyftar på senare framträdande stridsfrågor.

är ej påfve- eller kyrkofientlig som hos några af de franska juristerna; men den visar en reaktion i biskoparnes intresse mot påfvedömets allmakt och den oligarkiska kardinalsregeringen.

Gud har, säger Duranti, insatt hela den kyrkliga hierarkin, sålunda ej blott påfven utan alla andliga ämbetsmän, särskildt biskoparne. Alla apostlarne fingo makten att binda och lösa direkte af Kristus, Petrus visserligen först men endast såsom primus inter pares. På samma sätt hafva alla biskoparne, hvilkas makt jämföres med apostlarnes, fått sin myndighet direkte af Gud. Påfven är den förnämste af biskoparne och Kristi ståthållare, men detta medför ej något envälde öfver kyrkan eller kristenheten, och påfven bör därför ej kalla sig furste öfver kyrkan. Han kan ej utfärda några nya lagar, som strida mot hvad Kristus, apostlarne och de heliga fäderna hafva fastställt. Liksom andra människor kan han misstaga sig. Det vore påfvedömets öfvergrepp, som framkallat förfall inom kyrkan, och därför vore en reform nödvändig, som borde börja med Rom.

Det är kyrkan i sin helhet, som äger makten, och den utöfvas genom kyrkomötena. Påfven står under dessa och är skyldig att utföra deras beslut; han kan ej ändra något däri. Det som angår alla, heter det, måste äfven gemensamt gillas af alla. Kardinalerna voro påfvens råd, men vid viktigare beslut behöfde hela kyrkan höras. Två gånger årligen bör ett biskopsråd hållas. Så ofta nya lagar för kyrkan skola gifvas, bör kurian sammankalla kyrkomöte, helst hvart tionde år.

Det viktigaste af allt vore emellertid att återställa biskoparnes makt, och därom handlar största delen af skriften. De borde få ostörda af kurian utöfva jurisdiktionen och utdela de lägre andliga ämbetena inom sina områden. »Durantis ideal», säger Scholz, »är sålunda en aristokratiskt, af biskoparne under påfvens presidium ledd kyrka, hvars suveräna auktoritet ligger ej hos påfven utan hos det allmänna kyrkomötet.»

Äfven gent emot den världsliga makten framträda biskoparne hufvudsakligen såsom utöfvare af kyrkans myndighet. I fråga om den världsliga maktens ställning till den andliga

hänvisar Duranti till Aegidius; han är sålunda en anhängare af kyrkans öfvervälde. Han ifrar mot all världslig inblandning i kyrkans jurisdiktion, och förnekar, att biskopar kunna dömas af världslig myndighet. (Han var sålunda ej endast ett språkrör för det franska konungadömets uppfattning). Men å andra sidan framhåller han, att de båda makterna så mycket som möjligt böra undvika inblandning i hvarandras åtgöranden, och manar biskoparne att visa trohet mot konungen.

Hos Duranti visar sig tydligt inflytandet af naturrättsläran, i det han låter makten hvila hufvudsakligen hos menigheten (konsiliet). Han är härutinnan en föregångare till de reformatoriska kyrkomötena. Märkligt är äfven, att han ogillar den rättsutveckling inom kyrkan, som skett genom de påfliga dekretalerna och i stället vill återgå till ett äldre tillstånd, som hvilar på de första kyrkomötenas beslut.

IV. Alla hittills omtalade författare hafva häfdat kyrkans allmakt; men gent emot dem framträder en riktning, som yrkar på det världsliga samhällets frigörelse från kyrkan.

Af okänd författare är *Quaestio in utramque partem*. I denna hyllas äfven uppfattningen, att kristenheten behöfver en enhetlig styrelse. Men enheten förlägges ej hos påfven utan hos Gud. Gud har omedelbart insatt såväl den andliga som den världsliga makten. Dessa äro strängt skilda åt och stå ej till hvarandra i något förhållande af öfver- eller underordning. Den högsta andliga och världsliga makten kunna ej förenas hos någon människa. I världsliga angelägenheter lyda äfven de andliga under världslig myndighet. I motsats till Aegidius, som säger, att all rätt och egendom först legaliseras genom kyrkan, säger denna skrift, att all egendom hvilar på kejserlig eller konungslig rätt.

Dock erkänner författaren, att det andliga har högre värde än det världsliga, ehuru det ej har makt öfver det.

Författaren, som ständigt har franska förhållanden för ögonen, häfdar Frankrikes fulla själfständighet ej blott mot påfven utan äfven mot kejsaren. Den franske konungen har fått sin makt direkte af Gud, och han har lika rang med kejsaren. Kejsardömet uppfattas sålunda af författaren ej längre som ett kristet världsvälde utan såsom ett tyskt territorialrike.

Nära besläktad med denna skrift är en annan, äfven anonym: *Quaestio de potestate papae: rex pacificus.* Men den går ännu längre i betonandet af konungadömets självständighet och betydelse. Kristus, som själf försmådde all världslig makt, erkände kejsarens öfvervälde i världsliga ting och betalade honom skatt. Påfven, Kristi och Petri efterträdare, har ej fått någon världslig makt; han är kristenhetens andlige fader, ej dess herre. Löse- och bindemakten bör fattas rent andligt. För sin andliga verksamhet behöfver kyrkan staten, som är grundvalen för all rätt. I denna skrift framträder en tendens att ej blott häfda statens stälfständighet utan äfven dess öfvervälde. Härigenom pekar den framåt mot Marsilius af Padua, som skulle konsekvent genomföra tankegången.

Den förnämste teoretikern på det kungliga partiets sida är emellertid JOHANNES PARISIENSIS (berömd teologisk skriftställare, † 1306). I sin skrift *De potestate regia et papali* upptager han hela frågan om den andliga och världsliga maktens förhållande till hvarandra till grundlig vetenskaplig behandling. Han framträder här såsom en motståndare till Aegidius och Henrik af Cremona, mot hvilka han polemiserar.

Alla de trogna bilda, säger Johannes, ett samhälle, hvars hufvud är Gud, hvilken insätter påfven och kejsaren att handhafva den andliga och den världsliga makten. I öfverensstämmelse med Quaestio in utramque partem vill han, att dessa skola vara strängt skillda åt. Att han sökt skarpt och konsekvent genomföra denna åtskillnad, däri ligger Johannes största betydelse.

De andligas verksamhet är, enligt Johannes, rent spirituell, den har endast moraliska verkningar. Denna tanke genomföres i fråga om jurisdiktionen. Prästerna kunna ej utöfva någon världslig jurisdiktion; de hafva ej någon makt att meddela materiella eller kroppsliga straff, endast andlig censur. I blandade mål (t. ex. ocker), där ett brott mot världslig lag var förenadt med en synd mot Guds bud, hade kyrkan endast att meddela andligt straff men i öfrigt låta världslig domstol straffa. (Härigenom afvisas Aegidius' anspråk på domsrätt för kyrkan »ratione peccati»). Johannes närmar sig här den modärna uppfattningen.

Emot Aegidius häfdar Johannes äfven, att egendomen hvilar på mänsklig rätt; de kejserliga lagarne skydda privategendom. Påfven har sålunda ej någon makt öfver lekmännens egendom och ej heller någon rätt att pålägga skatt, såsom t. ex. tionde; endast i kyrkans yttersta nöd kan han begära hjälp. Däremot böra de andliga få förvalta kyrkogodset till sitt underhåll.

I fråga om kyrkans inre organisation öfverensstämmer Johannes ganska mycket med Duranti. Biskoparne lika väl som påfven äro insatta af Gud. Påfven är ej kyrkans herre utan dess förste tjänare; öfriga andlige äro kyrkans tjänare, ej påfvens. Biskoparnes självständighet inom stiften framhålles särskildt, och kyrkan uppfattas som ett slags förbundsstat under påfvens ledning. Kyrkogodset äges af hela kyrkan, påfven är endast dess förvaltare; han är i denna egenskap ansvarig inför kyrkan och kan dömas till skadeersättning eller afsättning. Johannes framkastar tanken på en ständig kyrklig representation vid påfvens sida. Kardinalkollegiet är i viss mån en sådan och utöfvar kontroll öfver påfven. Äfven kejsaren kan inskrida mot påfven, om han gör öfvergrepp på den världsliga maktens område. Rätt att afsätta påfve tillkommer dock ej hvarken kejsare eller kardinaler utan det allmänna kyrkomötet, som står öfver påfven. (Härför åberopar sig författaren på Aegidius).

I sin lära om staten stöder sig Johannes på Aristoteles och Thomas af Aqvino. Staten vore uppkommen genom ett samhällsfördrag. Den har sitt sedliga mål, det dygdiga lifvet; lagstiftaren skall sörja äfven för medborgarnes andliga väl. Staten kan nå sitt mål äfven utan kristlig ledning.

Johannes förnekar nödvändigheten af ett universellt kejsardöme. På grund af olika naturliga förhållanden böra människor i olika land hafva olika styrelse. Idealet är nationalstaten med monarkisk författning. Den suveräna makten hvilar hos folket, som genom val förlänar konungavärdighet antingen åt en person eller en ätt. Johannes tänker sig, att folket skall kunna göra sin vilja gällande genom ett slags representation. Det ensamt, men ej påfven, kan afsätta en konung.

Utmärkande för Johannes är hans konsekventa genom-

förande af folksuveränitetens idé. Liksom Duranti är han en föregångare till reformkoncilerna.

Den uppfattning, som Johannes Parisiensis i vetenskaplig form förfäktar, ligger äfven till grund för en från det kungliga partiet utgången anonym stridsskrift i dialogform: *Disputatio inter clericum et militem*. Men i några fall går denna skrift längre. Framför allt kämpas för konungens rätt, att beskatta kyrkogodsen, dessa äro en lön, som staten ger de andlige, och de kunna indragas. Konungen kan af klerkerna fordra skatt för godsen såsom ersättning för det skydd de åtnjuta och i stället för krigstjänst. I allmänhet häfdas statens suveränitet åt alla sidor. Författaren stöder sig på bibeln, ej på romersk eller kanonisk rätt. Skriften, som är populärt hållen, blef mycket spridd.

Äfven Filip den skönes mest betydande statsmän hafva lämnat efter sig skrifter, i hvilka de förfäktat sina uppfattningar. Ledningen af den franska politiken vid konfliktens början tillkom PIERRE FLOTE; efter hans död fick GUILLAUME NOGARET det högsta inflytandet, och det var han, som förde striden till slut.

Af Flote är möjligen ett manifest, som börjar: *Antequam essent clerici.* Före kyrkan fanns den världsliga rättsordningen, hvilken alla äro underkastade. Äfven klerkerna måste fullgöra de medborgerliga plikterna, och deras privilegier stå under statens kontroll. Staten och dess ordning hvilar på naturrätten, mot hvilken påfven intet förmår. De påfliga skatteförbuden äro attentat mot denna rätt.

I detta manifest framträder idén om en nationell landskyrka under statens kontroll.

Nogaret har afgifvit en hel mängd skriftliga yttranden till försvar för sitt handlingssätt vid angreppet på Bonifacius VIII. Dessa behandla frågan om domsrätten öfver påfven. Denna tillkommer i allmänhet konciliet. Men Bonifacius vore ej någon riktig påfve; han vore orättmätigt vald och för öfrigt en notorisk kättare. Mot en sådan hade konungen, ja hvilken medlem af kyrkan som helst, rätt och plikt att uppträda.

Den af det kungliga partiets skriftställare, hvars namn blifvit mest kändt, torde emellertid vara PIERRE DUBOIS. Denne var en fransk jurist, som stod i förbindelse med Filip den skönes hof utan att, som det synes, hafva utöfvat något egentligt politiskt inflytande. Hans skrifter äro mycket talrika. De förnämsta äro *Summaria brevis et compendiosa doctrina*, en allmän reformplan, utmynnande i ett franskt världsherradöme, samt *De recuperatione terrac sanctae*, hans hufvudverk.[1]

Scholz betecknar Dubois såsom en politisk-religiös-social reformator och projectmakare med en mångfald af idéer, lånade från skilda håll. Någon originell tänkare är han icke, men genom honom får man en inblick i hans samtids tankevärld.

För att åstadkomma de reformer, som han önskar, yrkar Dubois på att påfven skall sammankalla ett allmänt konsilium af både andliga och världsliga furstar. Dettas förnämsta uppgift skall vara att återställa freden inom kristenheten. För fredens bibehållande borde af konciliet en internationell europeisk skiljedomstol inrättas, hvars organisation noga bestämmes. (Skiljedomstolar förekommo ofta under medeltiden och äro sålunda ej någon modärn uppfinning). Sedan den europeiska freden blifvit återställd, kunde man tänka på återeröfringen af det Heliga landet. (Däraf namnet på Dubois' förnämsta verk). Ett omfattande reformarbete vore äfven nödvändigt för att trygga freden och lugnet.

Kyrkan vore i behof af en grundlig reform till hufvud och lemmar. Dubois erkänner visserligen det påfliga primatet och att påfvedömet är insatt af Kristus. Men påfvens uppgift är rent andlig, någon världslig auktoritet har han icke. Att påfven och klerkerna blandat sig i världsliga angelägenheter, är just orsaken till kyrkans förfall. Dubois beklagar, att Constantin gifvit kyrkostaten åt påfven, ty att denne fått världslig makt, vore upphofvet till det onda. Enda räddningen ur fördärfvet vore, att påfven återginge till sin ursprungliga fattigdom. En mäktig konung (tydligen afses den franske

[1] Af denna skrift finnes ett längre utdrag hos HJÄRNE, Medeltidens statsskick sid. 208—219.

konungen) borde öfvertaga förvaltningen af kyrkostaten, och i stället skulle påfven få en årlig pension. Allt annat kyrkogods liksom klostergodset borde sekulariseras och förvaltas af furstarne, som till ersättning skulle gifva de andlige årlig lön. Klerkerna finge på detta sätt, oförhindrade af världsliga bekymmer, ägna sig åt sin andliga uppgift. Munkväsendet borde reformeras, så att munkarne gjorde nytta och ej endast lefde ett yppigt lif i klostren. För öfrigt uttalar Dubois sitt ogillande af celibatet.

Äfven till det världsliga samhället sträckte sig Dubois' reformifver. Han bekämpar universalmonarkin, som han anser omöjlig, i stället tänker han sig ett statsförbund. Men detta hindrar honom ej att uppmana Filip den sköne att sträfva efter världsväldet och söka förvärfva kejsarkronan. Dubois var framför allt en fransk patriot, som arbetade för franska konungadömets storhet.

Franske konungen har full suveränitet i sitt rike. Dock vill ej Dubois, att monarkens makt skall vara absolut; han är bunden af lagarna och skall endast hafva folkets bästa för ögonen. Den franske konungen såsom Karl den stores efterträdare hade rätt att utse andlige ämbetsmän, ja, t. o. m. påfve (påfven Hadrianus hade nämligen, ansåg Dubois, med det allmänna kyrkomötets bifall gifvit Karl denna rätt). Påfven borde flytta till Frankrike.

Rättsväsendet borde reformeras; de andliga domstolarna skulle öfvervakas af kungliga ombud.

Härväsendet borde omdanas för att förkorta krigen och bana väg för världsfreden. Krig mellan kristna är afskyvärdt, men att döda hedningar är en förtjänst.

Sociala reformer ingå äfven i Dubois' mångsidiga planer; bland annat yrkar han på kolonialpolitik i Palestina. Han förordar reformer i uppfostran och undervisning i praktisk riktning (bl. a. borde man lägga mera vikt vid de lefvande språken).

Genomgående för Dubois' uppfattning är hans betonande af statens suveränität. Kyrkan får ej utöfva själfständig makt. Såsom stöd för sina åsikter anför Dubois bibeln men anser ej helgon, kyrkofäder och påfvar såsom auktoriteter. Af samt-

liga författare, som vi sysselsatt oss med, förefaller han, att vara den radikalaste.

Det är en stor skillnad mellan Aegidius Romanus och Pierre Dubois, och dock äro de samtida. Men de idéer, som det kurialistika partiet förfäktade, förlorade allt mer sin makt öfver sinnena. Framtiden tillhörde motpartiet. Dess förkämpar visa framåt mot Marsilius af Padua och Occam, som med större djärfvet skulle draga konsekvenserna af deras uppfattning. Hos Marsilius försvinner den andliga makten alldeles och uppgår i statsmakten. Prästerna äro statens tjänare (liksom t. ex. domarne), i alla afseenden underkastade statens lagstiftning. Staten återigen hvilar helt och hållet på folksuveräniteten, konungen är en af folket utsedd ämbetsman. Occam förnekar påfvedömets nödvändighet och förfäktar, att kyrkan själf kan gifva sig den författning, hon anser lämpligast. Hos sådana tänkare finnes ej något kvar af medeltidens påfvekyrka.

Min anmälan har blifvit lång, ehuru jag bemödat mig att endast framhålla det hufvudsakliga; mycket af intresse har förbigåtts. Anmälaren kan till sist endast beklaga, att i Scholz' arbete framställningens konst ej står i jämnhöjd med innehållets intresse.

Erik Falk.

Bergstrand, A.: *Från apostlarnes tid i Rom,* anteckningar om Roms äldsta kristna minnesmärken; Stockholm, C. E. Fritzes k. hofbokhandel 1906, 146 s., kr. 2: 25.

Med glädje kunna vi påpeka, att vår svenska litteratur nu äger ett modärnt originalarbete öfver ofvanstående intressanta ämne eller rättare ämnen. Ty det är en mångfald omstridda problem, som här komma till behandling. Med. doktor A. Bergstrand har tydligen på ort och ställe noggrannt studerat de äldsta kristna minnesmärkena i Rom och äfven sökt orientera sig i den vetenskapliga diskussionen om dessa och deras historiska värde. Som en särskild förtjänst må påpekas,

att han därvid tagit hänsyn till ANTON DE WAALS arbeten »Roma sacra» 1905 och »Rompilger» 1903. Likväl kan anmälaren ej fullt instämma med prof. Dietrichson i Kristiania, som i ett utlåtande om boken (aftryckt på omslagets sista sida) yttrar, »att af litteraturförteckningen... framgår, att förf. har nyttjat de nyaste och bästa källor». Hvad beträffar orienteringen i den allmänna kyrkliga situationen och historien under första kristna århundradet har knappast något af de modärna arbetena om den apostoliska eller efterapostoliska tiden utnyttjats; intet finnes nämndt bland »källskrifterna», som litteraturförteckningen kallas. Med deras hjälp skulle nog något mera kunnat afvinnas det intressanta material, som författaren behandlar, och enstaka misstag (se nedan) bortrensats. Men denna anmärkning får icke tagas som ett tadel mot författaren; af en icke-fackman i det kyrkohistoriska arbetet är det presterade verkligen berömvärdt.

Något oegentligare verkar det, att författaren på sitt hufvudområde, den kristna arkeologien, förbigått bekant och synnerligen viktig litteratur. Närmast syftas här på det väldiga arbetet i bild och text af JOS. WILPERT: Die Malereien der Katakomben Roms», där för första gången en konsekvent och öfvertygande datering af katakombmålningarna liksom en säker tolkning af deras innebörd framlagts. Äfvenledes lättåtkomliga vore den berömde arkeologen V. SCHULTZES arbeten eller NIKOLAUS MÜLLERS långa och lärda, hela det väldiga materialet om kristna grafvar i gamla kyrkan sammanfattande artikel »Koimeterien» i Haucks Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche (10 bandet 1901). Dessa arbeten hade nog kunnat bidraga att korrigera uppgifterna om målningarnas ålder, enstaka katakombkamrars tillkomst och detaljer i fråga om utsmyckning etc. För att taga ett exempel: studiet af Schultze skulle säkert hafva afskaffat talet om blodampullor vid martyrernas sarkofager. De glas med en mörkröd vätska i, som länge trotts innehålla martyrernas blod, stå i själfva verket lika ofta vid barns grafvar, och kunna med goda skäl anses en gång hafva varit fyllda med välluktande vatten, tillsatt med vin; säkerligen har det ibland varit nattvardselementen, som på så vis gifvits de döda till sällskap

(Müller). Schultze förmodar, att det röda sedimentet ej är annat än järnoxid.

Flere sådana detaljanmärkningar skulle kunna framställas, men de äga underordnadt intresse. Det väsentliga är, att författaren gifvit oss en klar och liffull öfversikt öfver de äldsta kristna minnesmärkena i Rom och de vetenskapliga frågor, som därmed sammanhänga. För hvarje Rombesökare bör boken vara särskildt välkommen; men hvarje för kristendomens historia intresserad skall läsa den med nöje. Författaren behärskas af varm kärlek till sitt ämne och af tron på, att i vår tid lika väl som i Neros eller Domitians den enda tillflyktsorten för den trötte och sargade människoanden är och förblir Jesus från Nazaret.

I inledningen söker författaren historiskt begränsa martyrakternas öfverdrifter i fråga om förföljelsernas omfång och grymhet samt redogör för kejsarkulten som det viktigaste konfliktämnet mellan stat och kyrka. I betoningen, att romarne af alla undersåtar kräfde offrande åt äfven de romerska gudarne, synes dock ett misstag hafva inkommit. Romarnes indifferenta tolerans medgaf vidsträckt religionsfrihet, blott man i kejsaren dyrkade statens gudomlighet. — I första kapitlet äro samlade alla litterära notiser och arkeologiska rester, som kunna stödja berättelsen om Petrus' vistelse och död i Rom under Nero. I själfva verket får väl detta numera nästan anses som ett historiskt faktum, äfven om förf. här i sin ifver gått väl långt i radande af bevis. Med sund sans afvisar han emellertid antagandet, att Petrus skulle grundat församlingen i Rom eller varit dess biskop i 25 år. De modärna undersökningarna om de kristna ämbetenas uppkomst kunde här ha lämnat ett värdefullt bidrag; den monarkiska koncentreringen i ett biskopsämbete tillhör öfverhufvud en senare tid än Petrus', och skedde i Rom senare än i Orienten, kanske först omkr. 140—150! Petrus' primat blir därmed naturligen en historisk omöjlighet; och man får äfven en annan belysning öfver de direkt episkopala minnesmärken, som man trott sig finna från det 1:sta århundradets Rom.

På tal om den under basilikan S:t Clemente (mellan Kolloseum och Lateranen) funna underjordiska kyrkan, som

med visst fog dateras tillbaka till 1:sta århundradet, erinras om den märkliga tillbyggnad, som där finnes åt solguden Mithra. Men här kommer författaren med en redogörelse för Mithradyrkan, som måste framkalla en religionshistorikers gensaga. »Denna märkvärdiga hedniska sekt... hade tillegnat sig några af kristendomens religiösa bruk, icke af tro på dem utan för att håna de kristna.» Mithra-kulten var ingen sekt utan en stor hednisk religion, uppkommen ungefär samtidigt med kristendomen och i sin utveckling visande frappanta jämförelsepunkter med denna. Här var alls icke fråga om någon efterapning af kristna bruk. Samtidigt med kristendomens stora utbredning på 200-talet höll ock Mithrareligionen sitt segertåg genom hela romarriket, framför allt som soldatreligion. Den inträngde till och med på kristen mark och eröfrade kristna kyrkor. Därför ha symbolerna af Mithra i S:t Clemente och andra kristna rum ett särskildt historiskt intresse. Man jämföre det glänsande och grundläggande arbetet af CUMONT: Textes et Monuments figurés relatifs aux mystèrers de Mithra, 1900. Man kan nästan säga, att i 3:dje århundradets senare hälft romarvärlden vägde mellan Mithra och Kristus. »Om icke världen i 4:de århundradet blifvit kristen, så hade den blifvit mithrisk», säger Renan.

Vacker och god är framställningen af »Paulus i Rom», »Apostlarnes martyrdöd och platsen för deras grafläggning» samt »Legender om apostlarne». De åsikter, som här framläggas, bära prägel af att vara väl grundade. Och man skall åter och åter gripas vid berättelsen om Paulus' och Petrus' skilsmässa eller vid den i sin enkelhet underbara legend, som är förknippad med orden *Quo vadis?* Men det förnämsta kapitlet i hela boken är det sedan följande: »Den romerska kyrkans äldsta begrafningsplatser». Skildringen af katakombernas tillkomst, fossorernas själfuppoffrande modiga arbete, kärleksmåltiderna där nere vid terracottalampornas svaga ljus, de ångest- och modfyllda gudstjänsterna under förföljelserna, den kärleksfulla vården om trosvittnenas kroppar, inristandet af hoppets symboler under nödens tider — denna skildring ger i all sin enkelhet och frasfrihet en mäktig bild af kristet hjältemod och världsöfvervinnande kraft.

Till sist komma ett par kortfattade kapitel: »Målningarna i Katakomberna», »Inskrifter på grafstenar i det kristna Lateranmuseet» och »Skulpturerna i det kristna Lateranmuseet». Här kan frågas, om man ej är benägen att datera den kristna skulpturens utbildning för sent; fyndet af Hippolytos' bildstod borde väcka betänksamhet. — Författaren tillfogar, tacknämligt nog, äfven »några blad ur katakombernas historia». Deras sammanlagda längd under Rom uppges efter romerska författare till 900 km. (å sid. 6 uppges sträckan till 90 km.) Med ett »slutord» om de nuv. kyrkliga katakombfesterna ändas den värdefulla boken, hvars läsning underlättas äfven genom en förstklassig typografisk utstyrsel.

(Sedan denna anmälan skrefs, hafva flera synnerligen värdefulla undersökningar om katakomberna sett dagen, bland hvilka må nämnas L. von Sybel: Christliche Antike I 1906, J. Wittig: Die altchristlichen Skulpturen etc. 1906 och H. Leclércq: Manuel d'archeologie chrétienne 1907. Anm. af förf. vid tryckningen.)

Hj. H—t.

Horst Stephan: *Luther in den Wandlungen seiner Kirche.* Giessen, Alfred Töpelmann 1907. 136 s. Mk. 2: 60

Hurudan har Luther under olika tider framstått för den kyrka, som nämnes efter honom? Se där den fråga, till hvars besvarande förf. af föreliggnde studie sökt lämna ett bidrag. Det är historien om skilda tiders olika Luthertyper han gifver. Men i och med detta äfven en teckning af i hvad mån Luthers kyrka förmått fatta och tillägna sig hans rika personlighet och hans djupa religiösa erfarenhet, i hvad mån hon ägt rätt till namnet evangelisk-luthersk. — Anmärkas bör härvid från början, att förf. vid sin undersökning inskränkt sig till den tysk-lutherska kyrkan.

Luthers samtid öfverlämnade sig oreflekteradt åt hans väldiga personlighet. Väl stötte sig svärmare och vederdöpare på hans person och fromhet. Deras svärmiska entusiasm revolterade mot hans predikan om de objektiva realiteternas betydelse, deras asketiska uppfattning reste sig mot hans positiva ställning till världen. Men dessa undantagna, var han under reformationens första tid intill bondekriget i stort

sedt hela Tysklands hjälte. — Efter bondekriget inträdde en förändring. Hos hela folkklasser och länder försvunno tillgifvenheten och beundran och lämnade rum för sina motsatser. Men inom de därigenom trängre vordna gränserna för hans inflytande växte han nu först riktigt ut till en nästan oinskränkt ledare af det religiösa lifvet. Han kände sig själf som en profet, som Gud sändt hans tyska folk till en räddare från påfvisk antikristendom, och som sådan vardt han ock ansedd af sina anhängare.

Märkligt nog har ingen under Luthers lifstid sökt gifva en helhetsbild af honom. Först hans bortgång gaf signalen därtill. Men hvad som under *tiden närmast efter hans död* framkom var synnerligen torftigt. Man hade ingen klar känsla af hvari hans innersta storhet bestod. Det gäller alla hans äldsta biografer, bland dem Melanchton. Ett framsteg beteckna först Joh. Mathesius' 17 predikningar öfver Luther, hållna under åren 1562—64. Visserligen saknade äfven han en verklig förståelse för reformatorn, men hans framställning är buren af kärlek och beundran och han söker genom inflikandet af personliga minnen gifva sina åhörare en bild af Luthers personlighet.

Men den personliga hågkomsten af reformatorn dog ut. Då Luthers skrifter föga lästes, blef hans bild allt fattigare, och de drag däri, som bäst stämde med tidens anda, vunno lätteligen öfverhand. Det var *ortodoxiens tid*, och man stiliserade den lefvande trons hjälte efter sitt behag. Man hade ingen känsla för det centrala i hans person och verk utan stannade vid det rent yttre, vid hans ord och gärningar. Hufvudsynpunkten blef att beskrifva och katalogisera hans enskilda förtjänster. Främst bland hans förtjänster stod naturligen återupptäckandet och utbredandet af den rena läran, fattad som ett system af dogmer. Motsägelserna i Luthers tankar märkte man ej, ej heller såg man motsatserna mellan många egna läror och Luthers. Så kunde man fritt hängifva sig åt epigonernas behof att upphöja mästaren. Luther omgafs med en nästan gudomlig nimbus.

I slutet af 1600-talet begynte för den förstelnade kyrkan en tid af nytt, oanadt lif. Det bröt fram i tvenne strömmar,

pietism och upplysning, i många viktiga punkter nära besläktade med hvarandra. *Pietismen*, som först kom till genombrott, ägde en mängd förutsättningar, som satte den i stånd att bättre än ortodoxien förstå Luther. Framför allt, att den liksom Luther grundade sitt troslif på den egna religiösa erfarenheten. Betecknande för pietisternas ställning till honom var därför å ena sidan en viss självständighet, främmande för deras ortodoxa fäder. Emedan de byggde på en egen religiös upplefvelse, trädde hvarje mänsklig auktoritet i viss mån tillbaka. Man underordnade sig ej utan vidare Luther. Man började t. o. m. öfva kritik mot honom. Man kritiserade mycket i hans uppträdande och verk, bland annat att han lagt allt för mycken vikt vid den rena läran. Särskildt vände man sig liksom en gång vederdöparne mot hans glada gemyt och positiva ställning till världen. Starkare än kritiken var dock å andra sidan känslan af andlig frändskap. Man betonade hos Luther de fruktansvärda själsstrider och svåra anfäktelser, ur hvilka hans reformatoriska insikt och kraft växt fram. Man vände sig sålunda till det egentligen religiösa området, som af ortodoxien försummats.

Senare än pietismen bröt *upplysningen* igenom. Dess principer synas så motsatta Luthers som möjligt. Men här som alltid visar det sig, att andliga rörelser icke ens tillnärmelsevis låta förklara sig ur de principer, som genast falla starkt i ögonen. I dem verka dessutom mångahanda element, särskildt arfvet från den föregående historien, hvilka föga synas harmoniera med principerna. Med suggestiv makt tvingade sig Luthers person på den nya tidsåldern och blef, alla teorier till trots, en makt t. o. m. i högre grad än någonsin under ortodoxien och pietismen. Det fanns för öfrigt åtskilligt i upplysningens grundsatser och stämningar, som direkt medgaf ett högt värderande af Luther. Förda att taga position till honom, visade visserligen upplysningsmännen liksom pietisterna sin självständighet genom kritik, hvarvid de ofta äfven sakligt anslöto sig till pietismen, dock vetande att bättre än denna genom historisk motivering mildra reformatorns fel. Men helst förbigingo de kritiken och dröjde vid den positiva bild af honom, de älskade att framställa. De betraktade ho-

nom då i regeln under tvenne synpunkter. Den första, mest och helst behandlade, var hans kamp mot påfvedöme, yttre auktoritet och vantro, för förnuft och samvetsfrihet. Denna synpunkt var ämnad som en religiös värdesättning. Huru föga emellertid det centrala i Luthers fromhet var insedt, visar framför allt framställningen af hans inre utveckling. Hans djupa själsstrider vidröras knappast. Sin religiösa öfvertygelse har han fått genom »forskande efter sanningen». Vid sidan af denna »religiösa» värdesättning stod den sedliga. Pietismen hade stött sig på Luthers »Weltoffenheit», ortodoxien hade åtminstone varit mycket försiktig i sitt erkännande. Upplysningen däremot gillade den utan inskränkning. Man hade dock därför ingalunda helt fattat Luthers sedlighet. Det var omöjligt på grund af den ringa förståelsen för hans religiositet, grundvalen för hans sedlighet. Man betonade närmast blott den negativa sidan, befrielsen från trång lagiskhet och lät därtill det hela behärskas af en stark kälkborgerlighet. Upplysningen har sålunda äfven den illa missteckna: Luthers bild. Men på samma gång har den inlagt stora förtjänster därom. Detta särskildt genom att, fortsättande på den af pietismen halft omedvetet begynta vägen, gå tillbaka från reformatorns enskilda läror, handlingar och förtjänster till has intentioner och inre människa.

Efter midten af 1700-talet började de första tecknen till *den nyaste tidens* strömningar. Det låter sig af utrymmesskäl ej göra att här följa förf., då han skildrar den utveckling i uppfattningen af Luther och hans verk, som betecknas af de olika riktningarna inom Tysklands andliga lif under denna tid. Vi måste inskränka oss till att stanna vid de båda sista faserna, på teologiens gebiet, af denna utveckling. De äro knutna vid Albrecht Ritschls och Ernst Troeltschs namn.

På ett afgörande sätt har ALBRECHT RITSCHL åstadkommit en teologiens återgång till Luther. Af Luther lärde han att grunda hela fromheten och teologien på medvetandet, att vi i Kristus ha en nådig Gud; af honom lärde han en ny definition af den sedliga och religiösa fullkomligheten, äfvensom det sedliga handlandets samlande kring kallelsens begrepp o. s. v. I den vissa öfvertygelsen, att hans grunduppfattning

trots afvikelser från enskilda lutherska och bibliska satser dock i det hela var äkta biblisk och luthersk, vände sig Ritschl kritiskt mot kyrkans historia och de närvarande kyrkliga förhållandena. Med energi bekämpade han allt, som syntes honom olutherskt i Luthers kyrka. Hans mål var, att kyrkan besinnade sig på sitt lutherska innehåll och pröfvade sin teologi efter den reformatoriska kristendomen. Sina lärjungar dref han med makt till studium af Luther. Också blef arbetet på Luthersbilden med frisk dådkraft af dem upptaget. Därvid ha ej blott historikerna af hans skola arbetat på att allt tydligare klarlägga reformatorns bild. Äfven systematikerna ha lämnat bidrag genom undersökningar af den lutherska fromhetens väsen. Gemensam för dem alla, historiker som systematiker, har varit den fasta öfvertygelsen, att trots alla katolska inslag i Luthers kristendom hans innersta motiv ännu ej blifvit öfverträffade, att de af hans kyrka ännu ej på långt när blifvit fullständigt tillägnade, och att de därför alltjämt äro lämpade och mäktiga att leda hennes utveckling. — Ritschl och hans lärjungar ha visserligen ej väsentligt ändrat reformatorns bild, sådan den småningom framgått ur olika riktningars arbete, men de ha ställt den i förgrunden af arbetet, af de religiösa och kyrkliga striderna, de ha utnyttjat den med en energi, som aldrig funnits sedan reformationstiden. Detta jämte annat har gjort, att faktiskt under ingen period af protestantismens historia så många krafter ägnat sig åt Lutherstudier som under den sist gångna och den nuvarande generationen. Faktum är vidare, att de skilda teologiska riktningarnes gemensamma arbete medfört en enhetlighet i uppfattningen i stort sedt, som rent af syntes slutgiltig, då en ny rörelse dök upp, som till sist må omnämnas.

Den nyaste fasen af den teologiska utvecklingen innebär en motrörelse, som betyder en revision af hela uppfattningen och värdesättningen af Luther. Till framkomsten af denna rörelse ha en mängd skiljaktiga motiv medverkat, hvilka här måste förbigås. Sin mest betydande representant har denna rörelse i ERNST TROELTSCH. Han har nedlagt sin uppfattning i sin stora, glänsande framställning af protestantismen och dess utveckling: »Protestantisches Christentum und Kirche

in der Neuzeit». (Ingår i »Kultur des Gegenwart», Abt. I, B. 4). För Troeltsch är Luther närmast skaparen af gammalprotestantismen, som utgör en efterblomstring af katolicismen; de linjer, som från Luther föra till nyprotestantismen, äro blott få och göra det endast medelbart. Den uppfattning, som den teologiska utveecklingen förut utbildat, blir sålunda fullständigt omkastad. Blandningen af katolska och modernt-protestantiska drag hos Luther häfdas alltfort, men de katolska sägas nu bilda det väsentliga hos honom, de nyprotestantiska utgöra endast inslag. Den nya tiden begynner därför naturligen ej med Luther och reformationen utan i det 18:de århundradet. — Att den Troeltschska uppfattningen skall bli härskande inom teologien eller den historiska vetenskapen, anser förf. ej sannolikt. Redan har en liflig kritik börjat, hvarunder man mot Troeltsch med skärpa häfdat den evangeliska karaktären af Luthers personlighet så i religiöst som sedligt afseende. Men däremot skall förvisso teologien äfven från denna nyaste uppfattning mottaga impulser och eggas att på grundvalen af rikare material och mera omfattande synpunkter ånyo pröfva och revidera det äldre åskådningssättet.

G. W.

Birgittalitteratur.

Comtesse de Flavigny: *Sainte Brigitte de Suède,* sa vie, ses révélations et sou œuvre. Nouvelle édition revue et corrigée. Paris, Oudin 1906. XII + 643 s.

Johannes Jørgensen: *Romerske Helgenbilleder.* København, Det nordiske Forlag 1902. IV + 207 s.

D:r K. Krogh-Tonning: *Die heilige Birgitta von Schweden.* Kempten und München, Jos. Kösel 1907. VI + 142 s. med 2 helsidesbilder och 18 illustrationer i texten.

Många och skilda intressen mötas på Birgittaforskningens område. Litteratur- och kulturhistorici och hagiografer, kyrko- och profanhistorici ha dragit hvar sitt strå till stacken för att ställa den svenska sierskans bild i full belysning. De tre ofvan

anförda författarne höra närmast till hagiografernas grupp. Deras arbeten, ehuru af betydligt olika värde, äro hvart på sitt sätt af tillräckligt intresse för att motivera ett omnämnande i Kyrkohistorisk Årsskrift.

Det ojämförligt värdefullaste af dessa arbeten är det först nämnda. Dess första upplaga utkom 1892 och gjorde grefvinnan de Flavignys namn bekant och värderadt af hvarje forskare på detta område. Hennes bok var i viss mån epokgörande såsom den första Birgittabiografi, som utnyttjade det rika material, som står oss till buds i handlingarna från Birgittas kanonisationsprocess. Uppmärksamheten hade riktats på dessa kanonisationsakter därigenom, att ANNERSTEDT i *Scriptores rerum suecicarum III* (1871—76) efter en handskrift på Kungl. Biblioteket offentliggjort och med värdefulla noter försett en del utdrag ur dem, särskildt den lefnadsteckning af Birgitta, som författades omedelbart efter hennes död af de två skriftefäderna med namnet Petrus, och som legat till grund för alla följande samtida *Vitæ*. Flavignys arbete[1] röjer en grundlig kännedom af materialet, en mycket omfattande beläsenhet, ofta nog ett godt omdöme vid kombinerandet af källornas knapphändiga notiser, alltid en varm hängifvenhet för ämnet och en religiöst färgad vördnad för den mäktiga personlighet, det stora helgon, författarinnan företagit sig att teckna. Denna vördnad i förening med specifikt katolska föreställningar har nog understundom ledt framställningen in på banor, där man känner sig alls icke kunna följa med, och låtit en skönmålande fantasi fylla i, där källorna tiga. Dock torde det icke kunna bestridas, att vi i denna bok med dess förtjänster och fel ha fått den värdefullaste Birgittabiografi i nyare tid.

Den här föreliggande andra upplagan är omsorgsfullt öfversedd och på åtskilliga punkter korrigerad eller kompletterad efter nyare forskningar. Så har t. ex. hänsyn på flera ställen tagits till Höjers Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia (1905). De redan i första upplagan mycket utförliga litteraturanvisningarna ha här med sakkunskap blifvit förda fram till nyaste tid.

[1] Jämför T. HÖJERS synnerligen träffande karaktäristik i Hist. Tidskr. 1907 s. 122—123.

I de två senare arbetena är det nordiska katoliker, som ha tecknat helgonets bild. Johannes Jørgensen, den bekante danske författaren, har infogat Birgitta bland en rad romerska helgon, började med Petrus och slutande med S:t Filip Neri († 1595), hvilka ha fått hvar sitt fristående kapitel. Hans styrka ligger i stämningsskildringarna — någon grundligare historisk teckning har han ej åstadkommit och väl knappast heller åsyftat, och hans bok hör mera till skönlitteraturen än till den historiska litteraturen. En rad scener ur Birgittas lif, ofta mästerligt tecknade, draga här förbi oss: så t. ex. hennes syn som barn af den korsfäste, hennes ankomst till Rom, besöket i Assisi, påfvens återkomst från Avignon 1367. Mer ger han just inte. Men på den populära framställningen af Birgitta hos oss har han redan inverkat: hans teckning af den nämnda synen går igen hos d:r Lydia Wahlström i hennes Heimdalsfolkskrift om Birgitta (1905) och hos Grimberg i hans nya lärobok i svensk historia (1906).

Krogh-Tonning är norrman och f. d. luthersk präst. Hans arbete ingår i en tysk serie »Sammlung illustrierter Heiligenleben». Den biografiska framställning, som här gifves, är helt och hållet byggd på äldre källor (Bollandisternas Acta Sanctorum, Hammerich m. fl.), och ingen hänsyn har tagits till kanonisationsprocessen eller därpå baserade nyare undersökningar. Förf. synes rent af sväfva i lycklig okunnighet om tillvaron af de båda biktfädernas Birgittabiografi. Följden häraf är, att framställningen på en mängd punkter är föråldrad. Såsom exempel kunna tjäna den kungliga härstamning, som efter Bollandisternas föredöme tillskrifves Birgitta, den oklara framställningen af de svenska politiska förhållandena (den bekanta i original befintliga uppenbarelsen mot Magnus Eriksson, där han bl. a. klandras för att han släppt Skåne ur sina händer, förlägges till 1330-talet i st. f. till 1360 eller något senare), daterandet af Birgittas Romresa till 1346—47 i st. f. 1349, omnämnandet af den apokryfiska resan till Bologna. På alla dessa punkter — och exemplen kunde mångfaldigas — kunde förf., om han nu inte haft tillgång till förstahandsmaterialet, ha fått kännedom om de nyare resultaten

genom att helt enkelt något oftare rådfråga Flavigny, som han dock nämner bland sina källor.

På ett annat område än det direkt biografiska har emellertid förf. gjort ett försök, som förtjänar erkännande. Han har nämligen sökt att efter Revelationerna, hvilka han i allmänhet flitigt användt som källa, göra en sammanställning af Birgittas religiösa grundtankar. Något sådant ha de katolska författarna i allmänhet inte känt behof af och de protestantiska inte så mycket heller, om man undantager Hammerich.[1] Skada bara att denna sammanställning ej blifvit mycket mer än ett oorganiskt hopande af *loci probantes*, till den större hälften direkt polemiskt riktade mot protestantismen och försöken att göra Birgitta till en reformationens förelöpare. Att dessa försök, hvilkas förnämste förkämpe Hammerich var, äro förfelade, så till vida som Birgittas hela religiösa föreställningsvärld var fullt medeltida, däri har visserligen Krogh-Tonning rätt, men det är påpekadt af många före honom.[2] Däremot sakna vi allt fortfarande en totalvy öfver denna hennes religiösa föreställningsvärld med dess förbindelselinjer till andra, tidigare och samtida, medeltida åskådningar. Något sådant ville Hammerich ge — det är en af hans förtjänster om Birgittaforskningen. Att han grep fel på väsentliga punkter, veta vi, men någon hel bild att sätta i stället för den, han tecknade, ha vi ännu inte.

Krogh-Tonnings bok är typografiskt synnerligen smakfullt utstyrd och försedd med goda illustrationer, bl. a. en rätt intressant serie reproduktioner af Birgittaframställningar i konsten. Se t. ex. de hederliga tyska träsnitten ur Nürnberger-upplagan af Revelationerna från 1500 eller den vackra reproduktionen af fransmannen Brandons på 1850-talet målade tafla »Birgittas död», som finns i hennes kammare i Rom. Interiörerna från Birgittas hus komplettera på ett lyckligt sätt de bilder från samma ställe, som finnas i Bildts »Svenska minnen och märken i Rom».

---

[1] Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. Kobenhavn 1863.

[2] På svenska t. ex. af Ellen Fries i Märkvärdiga qvinnor, andra serien, Sthlm 1891, s. 31—33 och af Schück i Sv. Litt. Hist. I, s. 166—168.

Det torde kunna sägas utan synnerlig fara för misstag, att vi med afseende på de biografiska data i Birgittas lif f. n. äro så väl underrättade, som vi egentligen kunna hoppas att någonsin bli. Materialet är här tillgodogjordt och bearbetadt på ett sätt, som f. n. åtminstone synes fylla alla rimliga anspråk. Däremot faller det en kyrkohistoriker snart nog i ögonen, att den egentliga kyrkohistoriska belysningen af hennes personlighet ännu är tämligen bristfällig. Vi känna ännu ej tillräckligt den plats, hon intar i raden af medeltidens stora religiösa personligheter och strömningar genom arten af sitt religiösa lif och gestaltningen af sina teologiska åskådningar. Birgittas betydelse för den kyrkohistoriska utvecklingen i Sverige har ju varit stor — den har t. o. m. föranledt en författare att tala om ett förbirgittinskt och ett efterbirgittinskt tidehvarf i den svenska medeltiden.[1] Skulle det inte då vara tillåtet att förmoda, att en undersökning af de nämnda frågorna skulle ge en god utgångspunkt för förståendet af den senare medeltidens religiösa förhållanden i vårt land och därmed den inre utveckling, som hos oss föregick reformationen och hvarom vi ännu inte veta mycket? Vadstenaklostret, Birgittas skapelse, som har spelat en hufvudroll i denna utveckling, har fått sin så att säga politiska historia utmärkt tecknad af Höjer; dess kulturella betydelse är ofta behandlad — återstår den religiösa. Här ligger en af den svenska kyrkohistoriska forskningens betydelsefullaste uppgifter, hvaraf Birgittaproblemet utgör en del — kanske icke den minst intressanta.

Knut B. Westman.

Två bidrag till den lutherska ortodoxiens historia.

Johannes Reinhard: *Die prinzipienlehre der lutherischen Dogmatik von 1700 bis 1750 (Hollatz, Buddeus, Mosheim).* Beitrag zur Geschichte der altprotestantischen Theologie und zur Vorgeschichte der Rationalismus. Leipzig. Deichert. 1906. 104 sid. Pris Mk. 2: 40.

[1] C. W. Skarstedt, Handbok i Sveriges kyrkohistoria för skolan och hemmet. Sthlm 1866.

E. Weber: *Der Einfluss der protestantischen Schulphilosophie auf die ortodox-lutherische Dogmatik.* Leipzig. Deichert. 1908. 173 sid. Pris Mk. 3: 60.

Den lutherska ortodoxiens dogmatik, som ännu för några decennier sedan torde hört till de områden, där våra teologer och präster kände sig bäst hemmastadda, har i våra dagar hotat att nästan öfvergå till en terra incognita. Systematikern har vant sig af med att från den hämta direktiven för sitt tänkande, ja känner knappast något behof att ens i polemisk syftning egna den en mer ingående granskning. Men å andra sidan ligger dock den tid, då den här utöfvade sitt tryckande herravälde, ännu så pass nära, att ej heller kyrko- eller dogmhistorikern rätt hunnit vänja sig vid att räkna den med till sin domän. »Bedömandet af ortodoxien lider», såsom WEBER (Vorwort sid. VI) uttrycker det, »ännu i dag under reaktionen mot olyckliga repristinationsförsök». Af undersökningar, som uteslutande eller hufvudsakligen röra sig på detta forskningsområde, vet jag från de två sista decennierna knappast att nämna flera än TRÖLTSCHS betydelsefulla arbete: *Vernunft und Offenbarung bei Johann Gerhard und Melanchton* (1891); STANGE: *Zur Theologie des Musäus I* (1897); M. KOCH: *Ordo salutis in der altlutherischen Dogmatik* (1899); R. GRÜTZMACHERS omsorgsfulla monografi: *Wort und Geist* (1902) samt HŒNICKES: »*Studien zur altprotestantischen Ethik*» (1902).[1] Hvarje nytt arbete måste därför här i en alldeles särskild grad hälsas välkommet. Ty de faror, som ett afbrytande af kontinuiteten med våra gamla dogmatikers arbete måste föra med sig, låta sig nog ej lätt öfverskattas. Träffande påpekar REINHARD i sitt företal, hurusom »öfverallt, där vi i våra dagars församlingar möta en klar religiös öfvertygelse, det alltjämt är kring den gammallutherska dogmatikens formuleringar tankarna, i instämmande eller i opposition, röra sig.» Denna erinran har säkerligen sin giltighet lika mycket för svenska som för tyska förhållanden; och den präst, som har

[1] Från de allra sista veckorna är ytterligare ett hithörande arbete att anteckna: R. HUPFELDS omfångsrika studie af *Die Ethik Johann Gerhards.*

sin verksamhet i en församling, på hvilken den träffar in, har helt säkert rik anledning till tacksamhet, för att så är. Visserligen får han ej af detta förhållande låta sig förledas att söka hålla dessa »formuleringar» vid ett lif, som dock numera omöjligen kan blifva annat än konstladt, men om det å ena sidan för honom innebär en stark maning till ett oaflåtligt arbete på att söka bringa sina egna trostankar till ett med den gamla dogmatikens i formell klarhet och fasthet någorlunda jämnbördigt uttryck — hvarvid visserligen de otåliga måste erinra sig, att »Rom ej byggdes på en dag» — är det å andra sidan egnadt att inskärpa vikten för prästen af att äga en verklig kunskap om denna gamla dogmatiks tankar. Utan en sådan saknar han en af de viktigaste förutsättningarna för att i sin förkunnelse verkligen komma i kontakt med sina åhörares ej blott känslo- utan tankevärld och att så möjligen kunna föra dem något steg framåt i klar religiös insikt. Men äfven i rent vetenskapligt hänseende skulle, tror jag, ett med vår tids skärpta metoder företaget förnyadt studium af ortodoxiens historia kunna lämna en oanadt rik afkastning. Och sedan dogmhistorikern banat vägen, skulle helt visst också systematikern till sin förvåning finna, huru mycket han allt jämt, fast på annat sätt och från andra synpunkter än förr, har att lära af dessa vår kyrkas, för en tid undanskjutna gamla lärare. Särskildt Webers arbete har gifvit mig ett starkt intryck häraf. Den som följer hans framställning får ej blott steg för steg en allt större respekt för energien i det i den ortodoxa dogmatiken nedlagda tänkandet, utan ser ock allt tydligare, hur bakom de skolastiska formlernas skenbart döda och torra skelett, ett ganska rikt lif pulserar, hur det brottas med det inadekvata begreppsmaterialet och visserligen ofta däraf låter sig hämmas, men ock ej sällan segerrikt vet att skaffa rum för sina intentioner.

Den punkt, på hvilken REINHARDS undersökning sätter in, är den, som vid sträfvan att vinna en ny, mera objektiv värdesättning af ortodoxiens arbete helt naturligt i första hand drager intresset till sig, och som särskildt genom Tröltschs ofvannämnda arbete skjutits i förgrunden: frågan om förhållandet mellan de två normerna: förnuft och uppenbarelse, det

rationella och det positiva elementet. Det har ofta påpekats, hurusom utvecklingen från ortodoxism till rationalism, hur diametralt motsatta dessa än vid första påseende te sig, och hur heta strider än deras målsmän utkämpat, dock försiggått utan alla skarpa afbrott — man har till och med, något ensidigt, kunnat karaktärisera förloppet såsom en ortodoxiens »självupplösning». De element, som rationalismen gör till de allt dominerande, finnas där från början, och såtillvida kunde man föra rationalismens historia tillbaka ända till Melanchton, humanisternas och Aristoteles' vän — visserligen till tankar hos honom, som beteckna ett afsteg från Luthers intentioner. I det han på nytt åt den »naturliga lagens» begrepp, hvars store utläggare Aristoteles är, inrymmer en bred plats, ja, såsom Reinhard i en intressant utredning klargör (sid. 34 ff.), till sist gör det till dogmatikens öfversta normbegrepp, inför hvilket också »uppenbarelsen» i viss mening måste legitimera sig, öppnar han åter samma inkörsport, hvarigenom en gång förut, i den gamla kyrkan, de rationella elementen strömmat in. Så länge ännu det af reformationen väckta religiösa lifvet har sin ursprungliga friskhet kvar, göra sig farorna af detta betraktelsesätt — som har sitt positiva värde i att hindra teologiens fullständiga isolering från de »humana» vetenskaperna — ej så starkt kända. Men i samma mån som troslifvets pulsslag mattas af och samtidigt nya rationella element, genom »deismen» o. s. v., strömma in, tränger sig »förnuftet», sakta men säkert, steg för steg fram på »uppenbarelsens »bekostnad, tills slutligen af ortodoxismen blifvit ren rationalism. Processen underlättas hela tiden genom den intellektualistiska uppfattning, som för ortodoxism och rationalism är gemensam, och som har en af sina viktigaste stödjepunkter just i uppenbarelsebegreppets orientering kring den naturliga lagens tanke.

Till denna teckning af utvecklingsgången har Reinhards undersökning ej fogat några egentligen nya drag; men i det han i tur och ordning låter oss följa problemets behandling hos den siste, dock af pietismen redan berörde, representanten för den egentliga ortodoxien, Hollazius (död 1713), hos den starkt pietistiskt influerade Buddeus (död 1729) och hos den mellan ortodoxi, pietism och rationalism försiktigt förmedlande

Mosheim (död 1755), vinner bilden i klarhet och riktas med månget karaktäristiskt drag. Hufvudresultatet kunna vi återgifva med Reinhards egna sammanfattande ord (sid. 101 f. för *Hollazius* »betyder den naturliga gudskunskapen, som hos hvarje människa är inplantad, en primitiv kunskapsbesittning och tillika åstundan att föröka denna. Denna åstundan kommer skriften, den gudomliga uppenbarelsens käril, till mötes. Genom en hel nimbus af skriften anbefallande omständigheter väckes önskan att lära känna denna. Sker nu detta med inre mottaglighet, spårar läsaren den helige Andes inverkan på sin själ och förvissas om skriftens gudomliga ursprung, som förut blott varit honom sannolikt, och därmed tillika om gudomligheten af den i bibeln innehållna religionen. I motsats till Hollatius äger för *Buddeus* det mänskliga förnuftets gudskunskap normativt värde. Men just därför måste det erkänna uppenbarelsen, ty det känner själf sina gränser. det är ändligt, bundet vid fenomenvärlden, syndigt, korrumperadt. Ofvan dess område ligga mysteriet och miraklet, det gudomligas kännetecken. Att förnuftet återfinner dessa i skriften, öfvertygar det om dennas gudomliga auktoritet. Så griper då den hittills af förnuftet ledde till bibeln och läser den. Där erfar han då åter den gudomlige Andens verkan. som öfvertygar honom och bestämmer hans vilja. Så möter också han Gud i skriften, sedan först förnuftet banat vägen fram till denna. *Mosheim* slutligen stannar hos denne vägvisare ända till slutet: han läser om undren, som apostlarna hafva gjort, och igenkänner därpå dem såsom gudasända män. Däraf sluter han genast, att Gud också måste hafva gifvit dem en ändamålsenlig utrustning, och att alltså innehållet i de skrifter, som enligt historiens vittnesbörd härröra från dem. är sant. Han läser så dessa skrifter och inser klart och intrycksfullt den gudomliga sanningen — det är upplysningen: och han blir därunder villig att handla väl — det är den helige Andes vittnesbörd. Alltså framträder hos de nämnda dogmatikerna förnuftet först såsom uppenbarelsens auknytningspunkt, sedan såsom den ända till uppenbarelsernas gränsräckande normen, slutligen såsom den ende vägvisaren.»

Man kunde måhända mot Reinhards arbete anmärka, att

han gjort uppgiften väl lätt för sig. Blott sparsamt tager han någon hänsyn till andra dogmatici än de tre, han valt ut såsom typer, och på samma sätt inskränker han sig i fråga om dessa väsentligen till ett referat af de delar, där principläran uttryckligen behandlas. Äfven torde det särskildt i fråga om Mosheim — själf är, han nog eljes i hög grad representativ, men, såsom förf. själf påpekar (sid. 3), gäller näppeligen detsamma om hans dogmatik — sättas i fråga, om valet af typer är det allra lyckligaste. I alla händelser skulle det gifvet varit en vinst, om någon af de *riktigt* gamle, utförligare än hvad i återblicken på Melanchton och Joh. Gerhard (sid. 32 ff.) skett, fått komma till tals. Och något vid sidan af ortodoxismens hufvudlinje finnes en man, som i denna fråga tilldrager sig ett särskildt intresse: MUSÄUS, som stundom af sina samtida anklagades för att sätta en naturlig teologi i st. f. den på uppenbarelsen grundade, och som kanske mer än någon annan egnat sin uppmärksamhet just åt det här behandlade problemet (bl. a. i en särskild skrift: *introductio in theologiam, qua de natura theologiæ naturalis et revelatæ . . . agitur* 1579. Jfr Kunze PRE [3] XIII sid. 575 f.). Å andra sidan har Reinhards framställning just genom den starka begränsningen vunnit en synnerlig klarhet och lättöfverskådlighet. I stort sedt gör den ock — på någon detaljgranskning hafva vi visserligen ej kunnat ingå — intrycket af noggrannhet och tillförlitlighet. Ett par små inadvertenser må dock påpekas. När R. (sid. 79) om Mosheim yttrar, att »man med rätta menat, att hos honom det bästa i pietismen återfinnes», strider detta ej blott mot den häfdvunna uppfattningen, utan står ock i sällsam motsägelse med Reinhards egen framställning i öfrigt, där det åter och åter påvisas, hurusom de varmare religiösa tankegångar, som äfven hos de äldre ortodoxe mångenstädes låta sig förnimmas, men som hos Buddeus under pietismens inflytande än starkare framträda, hos M. så godt som fullständigt saknas. På ett annat ställe (sid. 91), låter han samme Mosheim yttra, att »den helige Andes vittnesbörd ej kan bevisa skriftinnehållets sanning utan endast skriftens egenskap af organ för Guds nådeverkan.» Det är en tanke, som erinrar om den helt modärna visshetsläran, och som i grunden skulle betyda

ett genombrytande af det rådande intellektualistiska skemat. R., som med rätta finner denna anmärkning »sällsam» hos en eljes så inbiten intellektualist, sätter själf ett frågetecken vid sin tolkning och bifogar för säkerhets skull den latinska texten: »pontificii putant, nos testimonio sp. s. probare velle veritatem librorum divinorum, quum eo tautum divinitetem *dogmatum* probare velimus.» Här står, såsom man ser, ingenting om skriften såsom nådemedel, och den rätta tolkningen framgår i själfva verket af Reinhards egen framställning på de närmast följande sidorna (sid. 93 f. o. s. v.), där han påpekar, huru M., med sin förmedlande tendens och såsom ett äkta barn af sin tid, i försvaret för bibelordets sanning, klarhet o. s. v. med förkärlek inskränker beviset till de »frälsningsnödvändiga lärosatserna»: allt i skriften, som ej omedelbart betygar sig såsom sanning, är ej heller oumbärligt o. s. v. Något annat är det tydligen ej heller det anförda stället med sin motsättning: »librorum divinorum», »dogmatum» vill säga.

Af helt annorlunda komplicerad och svårtillgänglig art är det problem, som WEBER upptagit till behandling. I det han vill utreda »den protestantiska skolfilosofiens inflytande på den ortodoxt-lutherska dogmatiken, kommer hans arbete till sin ena sida att röra sig på ett område, som torde höra till de mest okända inom hela det mänskliga tänkandets historia. De ortodoxa teologerna känna vi dock alla åtminstone till namnen — om än ofta föga mera — men det skulle vara intressant att veta, hur många af oss minnas sig ens hafva hört talas om sådana en gång vidtberömda representanter för den samtida universitetsfilosofien som exempelvis GUTKE — »den protestantiska skolfilosofiens finaste hufvud» (Weber sid. 2) — SCHEIBLER, JACOB och CORNELIUS MARTINI o. s. v.? Hvarken i filosofiska eller teologiska uppslagsböcker återfinnas deras namn. Teologen betraktar dem såsom filosofer, filosofen såsom teologer — man kan ju knappt undra på, om filosofiens historia ej visar något synnerligt intresse för filosofer, som ej blott låta sig af teologerna förehållas utan själfva enträget betona, att filosofien ej vill och ej får vara något annat än teologiens tjänarinna, som blott har att åt den prestera det formella begreppsmaterial, denna för sina

ojämförligt högre uppgifter behöfver. Dock vore de helt visst ett bättre öde värda. Har Weber rätt, när han (sid. 170) betecknar LEIBNITZ såsom »den protestantiska skolfilosofiens störste son», kunna dess tidigare representanter svårligen vara filosofen helt likgiltiga. Och att de i teologiens historia hafva grundade anspråk att minnas, visar på ett öfvertygande sätt hela Webers utomordentligt skarpsinniga och rikhaltiga samt — såvidt vi kunna döma — mycket noggranna undersökning. Det är en intressant vexelverkan mellan filosofi och teologi, han konstaterar. Den protestantiska skolfilosofien fullföljer väl i stort sedt den medeltida aristotelismens traditioner, men någon blott represtination är det dock ej. Träder man den närmare, märker man fastmer ett ganska energiskt arbete på att omgestalta de medeltida begreppsformerna, där i själfva verket också så mycket af medeltida katolskt innehåll ligger fördoldt, till en för den nya reformatoriska åskådningen bättre passande dräkt — Weber anser sig t. o. m. (sid. 101 m. fl. st.) kunna tala om en, visserligen hämmad, sträfvan efter »en ny metafysik». Men till tack för de impulser filosofien från teologien mottagit, har den ock gjort denna viktiga gentjänster.

Närmast naturligtvis i metodiskt hänseende. Under direkt inflytande af den af filosofien skarpt utarbetade distinktionen mellan teoretiska och praktiska vetenskaper och hvarderas metoder föranleddes den ortodoxa dogmatiken småningom till en omläggning af hela stoffets systematiska anordning. I stället för den »syntetiska» metoden — som, utgående från Gudsbegreppet såsom den högsta real- och kunskapsprincipen, därur söker deducera fram de olika trossatserna — hvilken de äldre ortodoxa dogmatikerna följa, träder hos de senare den af filosoferna för de praktiska vetenskaperna utarbetade »analytiska» metoden, som har sin egenart däri, att den, utgående från fastställandet af målet, frälsningen, och efter en betraktelse af människans genom syndafallet förorsakade nödtillstånd och frälsningsbehof, fattar såsom teologiens egentliga syfte att visa människa vägen till denna frälsning. Hur det hela är tänkt, ser man åskådligast i de allegoriska omklädnader, i hvilka metoden understundom framträder. Så ger t. ex. DANNHAUER sitt dogmatiska hufvud-

arbete titeln *Hodosophia christiana:* människan är en vandrare, vägen är lifvet, ljuset skriften, målet Gud, hemmet himmelen (Bosse i PRE [3] IV s. 463). Än omtycktare är jämförelsen med medicinen: teologien är den andliga läkekonsten. Parallellen är ej, och visade sig ej häller, alldeles ofarlig — den för ovillkorligen tanken till katolicismens »medicinska» nådebegrepp (gratia infusa). Närmast är den dock, i sin anslutning till filosofiens vetenskapslära, *afsedd* blott att understryka teologiens karaktär af en rent praktisk vetenskap.

Värdet af hela denna nya metod är nu starkt omstridt. J. KAFTAN har (jfr Weber sid. 38) just däri velat se en återgång till den medeltida skolastikens betraktelsesätt. Denna uppfattning stöder sig dock på alltför otillräckliga iakttagelser. K. har ensidigt hakat sig fast vid den omständigheten, att den augustinskt-skolastiska formeln: *fruitio Dei* så ofta går igen i dessa analyticis bestämmande af det högsta målet. Nu visar emellertid en mera ingående betraktelse, att denna målbestämning i utförandet genomgående träder tillbaka för den rättfärdiggörande trons immanenta mål: *dit* är det i grunden teologien vill visa vägen. Håller man detta fast skall man svårligen — trots den oklarhet och osäkerhet, som öfverallt och särskildt i bestämmandet af de olika måltankarnas förhållande till hvarandra står kvar — kunna undgå att här verkligen med Weber finna en ansats (ej mer) till genombrytande af intellektualismen och ett återupptagande af Luthers ursprungliga intentioner, hans koncentrerande af allt kring den antropologiskt-soteriologiska frågan. Denna uppfattning bekräftas blott af den iakttagelsen, att den analytiska metoden vida mindre än i den lutherska förmått slå igenom i den reformerta teologien. Man är visserligen van att betrakta den ortodoxa lutherdomen såsom vida mer intellektualistisk än den samtida reformerta teologien. Man förbiser emellertid härvid — såsom Weber (sid. 40 ff.) förträffligt påpekar — att betonandet af den »praktiska kristendomen» i ock för sig på intet sätt innebär ett öfvervinnande af intellektualismen. Den afgörande frågan är här ej, hvilken sida af den subjektiva kristendomen, »läran» eller »lifvet», man starkast betonar, utan hur »uppenbarelsen» uppfattas. Så länge denna tänkes såsom en

summa uppenbarade lärosatser, hjälper det ej alls att flytta tonvikten från »credenda» till »agenda»: intellektualismen står där lika obruten kvar, ja, blir — äfven däri måste man gifva Weber (sid. 40) rätt — i senare fallet blott så mycket mera tryckande. Verkligt genombrytas låter den sig blott, där man i uppenbarelsen lärt sig se det ena stora *evangeliet* om syndernas förlåtelse för Kristi skull. I den enastående styrka, hvarmed Luther samlar sig kring detta ena, låg hans ojämförliga rikedom framför de öfriga reformatorerna. Äfven i hans kyrkas teologi kan väl denna insikt ofta synas nästan fullständigt undanskymd; dock lefver den ännu i den senare ortodoxiens arbete; ett af vittnesbörden härom finner man — hvem skulle trott det? — i den analytiska metodenshistoria. Och, öfverraskande nog: just den af Luther så föraktade filosofien framträder här såsom en bundsförvandt åt hans tankar!

Såsom ett vittnesbörd om, att den analytiska metodens genomförande inom dogmatiken haft mer än blott formell betydelse, kvarstår i alla händelser ett af dogmatikens mest bekanta »loci»: läran om »nådens ordning». Hos de äldre dogmatici hade de hithörande begreppen: *vocatio, illuminatio, conversio et regeneratio, unio mystica* och *renovatio* blott tillfälligtvis, oftast i afdelningen *de libero arbitrio* och *de predestinatione* blifvit vidrörda» (Schmid: Ev. Luth. kyrkans dogmatik, sv. öfvers. sid. 264) först hos den analytiska metodens representanter, från och med CALOVIUS, fixeras de närmare och samarbetas till ett sammanhängande helt. För dessa dogmatici innesluter egentligen detta lärostycke hela dogmatiken *in nuce;* hvad som föregår detsamma har i grunden blott karaktären af »praenotiones» — en intressant paralell erbjuder här vår svenska schartauanism. Det är därför ingen godtycklig begränsning, när Weber, i det han öfvergår från metodfrågan till att undersöka »skolfilosofiens *materiella* inflytande på den teologiska skolastiken» i hufvudsak — dock med talrika sidoblickar — inskränker sig till detta locus. Här är de senare ortodoxa dogmatikernas mest självständiga arbete utfördt, här röjer sig därför ock tydligast deras styrka likaväl som deras svaghet. Man finner här å ena sidan ett öfverraskande rikt stoff af religionsspykologiska iakttagelser nedlagdt och förvånas

öfver, huru mycket af Luthers ande dock alltjämt lefver kvar, men stötes å andra sidan mer än eljes, i dessa ömtåliga frågor, tillbaka af den skolastiska distinktionsifvern och ser för hvarje steg, hur, trots all vaksamhet och äfven uttryckligen uttalade varningar, med den gamla terminologien också mycket af gammalt medeltida tankeinnehåll smyger sig in. På denna punkt är det därför också som kritiken af ortodoxien satt in — Webers framställning får genomgående karaktären af en antikritik utaf den af *Ritschl* och i utfördare och tillspetsad form af hans lärjunge *M. Koch* (se ofv.) representerade uppfattningen. Af denna motsättning har nog Weber stundom låtit sig frestas till att gå för långt i sin apologi — karaktäristiskt i detta hänseende är hans yttrande (sid. 109 not 2) om en i ortodoxiens historia beryktad afhandling af en magister BILEFELD, hvilken han eljes vill betrakta såsom en karrikatyr af den ortodoxa läran, att »äfven i fråga om Bilefeld vore en vederläggning af den modärnt-metafysiska tolkningen ej omöjlig att prestera ('unerschwinglig')». Men det bestämda intrycket synes oss dock hans undersökning lämna kvar, att han ej blott har den ojämförligt grundligare kännedomen om stoffet utan ock i hufvudsak rätten på sin sida.

Hela framställningen kommer af sig själf att kretsa kring *ett*, i teologiens historia utomordentligt inflytelserikt, filosofiskt begrepp: substansbegreppet. Hvilken stor roll detta: »substantia» spelat vid de trinitariska och kristologiska dogmernas utformning, är bekant, likaså hur det ödesdigra i detta begreppskemas gamla dilemma: substans eller accidens inom lutherdomen gör sig känd på en ny viktig punkt, inom den teologiska antropologien, i frågan om arfsynden (den flacianska striden). Men också inom den egentliga soteriologien gör sig dess inflytande öfverallt gällande. I det har till en början det katolska »hyperfysiska» nådebegreppet sitt förnämsta stöd: utgår man från substansbegreppet, smyger sig af sig själf den gamla terminologien, »gratia infusa» etc. in — hur mycket af innehållet följer med? Men till sist står bakom detta schema hela den grekiska världsbilden med dess bakom det tillfälliga, »accidentiella» hvilande abstrakta »vara». »Det uttyder», säger Weber (sid. 148) förträffligt, »den lefvande verkligheten så-

om 'vara' såsom 'bestånd'; dess korrelatbegrepp är ej blif-andet utan den inhärerande accidensen» — hur har det här fått att få plats för den lefvande historia, af hvilken luther-domens ett och allt: rättfärdiggörelsen af tron lefver? Ritschls och Kochs svar på dessa frågor utfaller rent negativt. Hela den ortodoxa läran om frälsningstillegnelsen behärskas enligt dem af en falsk metafysik och ett »hyperfysiskt», oetiskt nådebegrepp. Nåden verkar på magiskt sätt bakom medvetandet och låter så det religiöst-etiska lifvets personliga karaktär ej komma till sin rätt.

Det afgörande beviset härför fann Ritschl, som bekant, i läran om *unio mystica*. Och i själfva verket — håller man samman det gamla substansbegreppet: det bakom alla de konkreta egenskaperna hvilande, obestämda allmänna varat, med dessa dogmaticis tal om de gudomliga och mänskliga »substansernas förening» såsom frälsningsprocessens mål, ser det betänkligt ut; »hvarifrån denna hemlighetsfulla substansernas förening vid sidan af och ofvanför den etiska gemenskap, som kommer till stånd genom trons förtröstan på den gudomliga nåden» (Weber sid. 80)? Det smakar onekligen af platonsk metafysik och mystik. På denna punkt anser sig emellertid Weber kunna nästan fullständigt afvisa angreppet. Ej blott är vid »unio mystica» ett centralt religiöst intresse häftadt: det, som redan konkordieformeln i sin tredje artikel gett ett klassiskt uttryck, när den »förkastar» den läran, »att icke Gud själf utan Guds gåfvor allenast bo i de troende». Ej blott anknyter sig till samma lära i öfverraskande rikedom rent religiöst paränetiska tankar: den mystiska föreningens »finis» finner man i »den med detta lifvets nöd kämpande troendes förvissande om Guds nåd och bistånd» i de »troendes förening med hvarandra i tro och kärlek», i det sedliga ansvarsmedvetandets skärpande o. s. v. (Weber sid. 89, 91 o. s. v.). Utan det kan rent af sägas, att det närmare utförande, som läran om unio mystica särskildt i Giessenerteologernas, *Mentzer*, *Feuerborn* m. fl. (hvilka öfverhufvud hos Weber få en oväntadt hög hedersplats, jfr särsk. sid. 163 ff.) kristologi fått, utgår från ett direkt antimetafysiskt intresse. Satsen om substansernas förening är en medveten paradox, i hvilken man i trons innersta intresse

genombryter metafysikens distinktion mellan substans och accidens: Gud själf är i sina gärningar, det är hufvudtanken. Och hufvudargumentet *mot* denna lära hämtas fram just från denna metafysik, från den gudomliga substansens oändlighet och omätlighet (Weber sid. 97 f.). Och nu står denna punkt ej isolerad utan Giessenerteologiens tankegång har sitt vetenskapliga stöd i skolfilosofiens allmänna arbete på ett omgestaltande af substansbegreppet i konkretare och liffullare riktning.

Mera kompliceradt utfaller Webers omdöme i fråga om de öfriga punkterna i ordo salutis och om denna läras totalkaraktär. Att det katolska nådsbegreppet ännu mångenstädes spökar, därför är redan den visserligen ej *ofta* mötande definitionen af tron — så oluthersk som gärna möjligt — som en »habitus infusus» ett tillräckligt bevis (Weber sid. 145). Men den är långt ifrån det enda. Mäter man framställningen med Luthers ursprungliga förkunnelse, sådan vi nu förstå den, såsom måttstock, då ter sig lätt det hela såsom ett återfall i katolicism och skolastik. Men om man, såsom man är pliktig att göra, tillika jämför den med den tidigare *vetenskapliga* traditionen, blir bilden en helt annan. Vi kunna ej här i detalj utföra detta. Det må vara nog att peka på en särskildt intressant punkt. Det gäller begreppet »vires»: nådes-krafter». Just detta tal om ingjutna »krafter» ter sig lätt såsom det afgörande beviset för, att här det katolska nådebegreppet råder. Nu söker emellertid Weber — och, såsom det förefaller oss, med framgång — uppvisa, att den allt mer betydande plats, detta begrepp får, är ett resultat af skolfilosofiens och dogmatikens gemensamma sträfvan att liksom »mobilisera» det liflösa substansbegreppet. Det ödesdigra alternativet: substans eller accidens synes direkt visa hän till denna lösning: kraftbegreppet är »det naturliga mellanbegreppetm ellan de sig skenbart uteslutande leden», det »flyttar det objektiva varats, substansens stelhet öfver i det lefvande blifvandet» (Weber s. 150 f.). Men visserligen, verkligen öfvervunnet är substansbegreppet ej härmed, det är blott en likasom »uppmjukad» substans ej den verkligt personliga nåden, som träder i dess ställe. Såtillvida går verkligen i kraftbegreppet »gratia infusa» igen.

Och i denna detalj afspeglar sig så synnerligen typiskt hela den ortodoxa dogmatikens dubbelkaraktär.

Webers betydelsefulla arbete lider tyvärr af ett dispositionsfel, som i hög grad försvårar läsningen. Utan någon föregående orientering kastar han läsaren — han tyckes hos honom förutsätta kunskapen om ett sitt tidigare arbete: *Die philosophische Scholastik des deutschen Protestantismus im Zeitalter der Ortodoxie,* Leipzig 1907 — midt in i skolfilosofiens allra subtilaste detaljfrågor och distinktioner. De två, tre första arken har man därför en känsla af att »hvarken hitta in eller ut». Men den läsare, som blott tålmodigt håller ut, får sin möda rikt belönad. Från skenbart rent skolastiska hårklyfverier föres han steg för steg närmare den protestantiska åskådningens centrum, tills han stannar inför dess kanske allra centralaste problem: konsekvenserna af Luthers nya nådebegrepp. De konsekvenserna äro ännu i dag långtifrån dragna till slut; än i dag brottas i Luthers egen kyrka hans nådestanke ofta förgäfves med de nästan outrotligt envisa resterna af katolicismens »gratia infusa». En viktig hjälp att få vår blick skärpt för vikten af att här söka föra arbetet till slut har Webers undersökning gifvit oss. Kanske lockar det någon att i större omfattning taga upp det problem, han på *en* punkt så förträffligt klarlagt, till en mera omfattande undersökning. Mycket återstår här ännu både för historikern och systematikern att göra.

E. Billing.

Svensk kyrkohistorisk bibliografi.

(Upprättad af Kristian Setterwall.)

1903—1906.

(Formatet är 8:o, där ej annat angifves.)

---

336. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Utg. af *H. Lundström.* Årg. 4 (19[illegible]) IV + 320 + 156 s. 5 (1904) IV + 262 s. 6 (1905) IV + 313 s. 7 (19[illegible]) IV + 327 s. Sthlm, Norstedt (tr. i Uppsala.)

   De första årg. rec. i Teologisk Tidsskr. (Khvn) 1902—03. Ny Række. Bd. [illegible] 263—268 af *J. O. Andersen;* i Norsk Teologisk Tidsskr. 1903, s. 294—296 af [illegible] *Brandrud.*

337. **Acta** ecclesiastica [1573—1579] apud Sueoos tempore Johannis 3 re[illegible] Suetiæ, Holmiæ inchoata anno Christi 1573. Efter handskrifter i Kun[illegible] biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek.

   Historiska Handlingar. D. 20: N:o 2 (1906). Anteckningar från det sextonde se[illegible] s. 223—235.

338. **Acta** Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrörende Danmark 13[illegible] —1536. Bd 1. 1316—1378 (Det Avignonske Tidsrum). Udg. af *L. Moltesen.* Bekostet udgivet af den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. VIII + 383 + (1) s. Khvn, Gad 1904. Pr. 4 kr.

   Rec. i Nordisk Tidskr. 1904, s. 631—635 af *J. Nielsen;* i Göttingische gelehrte An- zeigen 1905, s. 296—308 af *A. Brackmann.*

339. **Ahrenberg, Jac.,** Ett nytt uppslag i frågan om Åbo domkyrkas restaura- tion. Med illustrationer.

   Finsk Tidskr. 1903. T. 55, s. 186—199.

340. **Akter** rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan. Utgifna af *Alg. Lindblom.* XV + (1) + 150 s. Sthlm, Norstedt (tr. i Uppsala) 1903. Pr. 2 kr. 50 öre.

   Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 4: 2.

341. **Aktstycken** rörande Abraham Achrenius, hans lefnadsförhållanden, verk- samhet samt åsikter under tiden för hans tidigare prästerliga verksamhet jämte separationsperioden (1730—1742). Medd. af *M. Ruuth.*

   Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 4. 1903—1904 (1905), s. 251—289.

342. **Ambrosiani, S.,** Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige. 60 s. Med illustrationer i texten. Sthlm, Ljus 1904. Pris 1 kr.

343. **Anderson, W.,** Alvastra.

   Vardon 1905. Aarg. 3, s. 289—291.

344. **Andreæ, N.**, Anteckningar af kyrkoherden Nicolaus Andreæ från åren 1561—1592. Efter en handskrift (E. 35) i Uppsala universitetsbibliotek.
Historiska Handlingar. D. 20: N:o 2 (1905). Anteckningar från det sextonde seklet, s. 216—222.

345. **Annerstedt, Cl.**, Olaus Martini. Minnesteckning.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 18 (1904), s. 49—286.

346. **Annerstedt, Cl.**, Olof Rudbeck den äldre. Kort lefnadsteckning. 77 s. Sthlm, Norstedt 1905. Pr. 50 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. N:o 85.

347. **Arnell, E.**, Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning. Akad. afh. [Uppsala.] XV + 135 s. + Textbilagor 55 s. Sthlm, Förf. 1904.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 242—248 af *Hj. H[olmquis]t.*

348. **Aulén, G.**, Ett och annat från H. Reuterdahls Lundatid. Ur hans brefväxling med C. F. af Wingård, K. F. Dahlgren, J. H. Thomander, Esaias Tegnér, J. P. Mynster och Chr. Molbech.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 165—196.

349. **Beauchet, L.**, Loi d'Upland. 1: Livre de l'église. 2: Livre du roi. 3: Livre des successions.
Nouvelle revue historique de droit français et étranger 1903. Année 27, s. 159—213, 305—326, 613—647.

350. **Beckett, Fr.**, Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1904. Bd 2, s. 77—96.

351. **Benzelstjerna-Engeström, L.**, Sprawa szlązka w roku 1707. Urywek z dziejów Karola XII. [Schlesiska frågan 1707. Ur Karl XII:s historia.] 27 s. Posnán 1904.
Rocznika Towarzystwa Przyjaciól Nauk Poznańskiego. Rocznik 30.

352. **Bergelin, E.**, Några religiösa dikter af en fången karolin.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903. Medd. och aktst., s. 75—84; 1905 (tr. 1906), s. 261—266.

353. **Berggren, P. G.**, Kalmar dominikanerkloster.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesf. 1904. [H.] 4, s. 1—19.

354. **Berggren, P. G.**, Kronobäcks kloster.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesf. 1904. [H.] 4, s. 20—34 + 1 pl.

355. **Berggren, P. G.**, Vårfrukapellet i Linköping.
Meddelanden från Östergötlands fornminnesf. 1906, s. 1—13 + 1 pl.

356. **Bergman, E.**, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 210—248.

357. **Bergroth, E.**, Suomen kirkko, sen kehitys, sen vaikutus kansaan ja sen suhde valtioon. Vihot 2—12. S. 81—918. Porvoosa, W. Söderström 1902, 03.
Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1904. s. 420—425 af *J. Gummerus.*

358. **Biaudet, H.**, Commendones legation till Danmark och Sverige 1561.
Öfversikt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. 47. 1904—1905. N:o 11.

359. **Biaudet, H.**, Le Saint Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16e siècle. Études politiques, époque des relations non officielles 1570—1576. Akad. afh. [Helsingfors.] (1) + VII + 363 s. Paris, Plon 1906.

360. **Biaudet, H.**, Om finska studerande i Jesuitcollegier.
Historiallinen Arkisto 1905. D. 19, s. 179—220 + (1) s.

361. **Bihlmeyer, H.**, Der hl. Ansgar, Benediktinermönch, Erzbisch. v. Hamburg-Bremen u. Apostel d. Nordens.
Stud. u. Mitt. a. d. Bened-. u. Cist.-Orden 1904. Th. 25, s. 154—172.

362. **Bildt, C.**, Christine de Suède et le conclave de Clément X (1669—1670). Ouvrage contenant trois gravures. (1) + X + 281 s. Paris, Plon 1906.
Rec. i Revue d'historie diplomatique 1906, s. 629—632 af *A. Le Glay*.

363. **Blix, Fr.**, Om orgelns användning vid gudstjänsten.
Kult o. Konst 1906, s. 184—202.

364. **Blomqvist, J.**, Några drag, som visa, hur det religiösa lifvet tedde sig under 1850-talet och början af 1860-talet och särskildt i ett enskildt hem.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Skara stift 1906, s. 54—67. Med portr.

365. **Brackmann, Alb.**, Papsturkunden des Nordens, Nord- und Mitteldeutschlands. Zweiter Bericht der Wedekindschen Preisstiftung für deutsche Geschichte.
Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-hist. Klasse 1904, s. 94—138.

366. **Bratt, A.**, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 149—164.

367. **Broberg, J. E.**, Irsta kyrka.
Julbok för Västerås stift 1906, s. 46—59. Med 6 illustr.

368. **Busch, N.**, Fragmente eines Druckes der Oppenbaringe Sunte Birgitte in der Rigaschen Stadtbibliotek.
Sitzungsberichte d. Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumsk. d. Ostseeprovinzen Russlands aus d. Jahre 1904 (tr. 1905). s. 107—108.

369. **Büttel, G. A.**, Gustav Adolfs Grab in der Ritterholmskirche zu Stockholm. 4:e verb. Aufl. 48 s. + 1 pl. Leipzig, A. Strauch 1906.

370. **Bååth, L. M.**, Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige. Akad. afh. [Uppsala.] XIII + (1) + 229 s. Sthlm 1905.

371. **Baerent, P.**, Die kirchlichen Zustände Livlands in der ersten Hälfte des 18 Jahrhunderts. Ein Vortrag.
Baltische Monatsschrift 1903. Bd 56, s. 217—238.

372. **Cederbom, L. A.**, Jakob Serenius i opposition mot hattpartiet 1738—1766. Akad. afh. [Lund.] 137 + (3) s. Skara, Förf. 1904.

373. **Christiani, T.**, Bericht über Fredr. Westling, »Beitrag zur Kirchengeschichte Livlands 1621—1656».
Sitzungberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902 (tr. 1903), s. 33—52.

374. **Ekhoff, E.**, Tvänne nyupptäckta medeltida epitafier i den gamla dominikanerkyrkan i Sigtuna.
Fornvännen 1906. Årg. 1, s. 20—48. Med 4 pl. och 8 fig.

375. **Eklund, J. A.**, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 5—44.

376. **Eklund, J. A.**, Peter Wieselgren och Paulus Genberg.
Kyrklig Tidskr. 1903, s. 481—496.

377. **Eriksson, E. W.**, Enköpings kyrka jämte dess präster, klockare och organister samt berättelse om stadens kloster och hospital från äldre till närvarande tid. 108 s. Sthlm, Adolf Bonnier 1903. Pr. 1 kr. 25 öre.

378. **Fenger, L.**, Om Birgittinerkirkernes indretning i Vadstena, Maribo og Mariager. 1—2.
Nordisk Tidskr. 1904, s. 543—560, 607—628.

379. **Flavigny, C. de**, née Moitessier, Sainte Brigitte de Suède, sa vie, ses révélations et son oeuvre. Nouv. éd., revue et corr. XII + 643 s. Paris, Oudin 1906.

380. **Flodmark, J.**, Några anteckningar till S:ta Maria Magdalena kyrkas historia.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1904, s. 106—115 + 1 pl.

381. **Forsander, N.**, Några blad ur Augustana-Synodens historia 1848—1870.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 203—209.

382. **Forssman, Aug.**, Från Strängnäs stifts bygder. Huddinge. 29 s. Sthlm 1906.
Sep. ur: »Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria.»

383. **Frölén, H.**, Munsö kyrka i Uppland.
Upplands fornminnesförenings Tidskr. 1902. H. 22, s. 428—436 + 8 planscher.

384. **Förteckning** på bidrag af A. N. Sundberg till Svensk Kyrkotidning, utgifven af E. G. Bring, A. N. Sundberg och W. Flensburg.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 266—268.

385. **Förteckning** på kyrkor och kapell i Österbotten 1741. Medd. af *K. G. Leinberg.*
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 3. 1902—03 (tr. 1904), s. 178—179.

386. **Gantzer, P.**, Ein Vorschlag der schwedischen Regierung zur Hebung der Universität Greifswald vom Jahre 1651.
Monatsblätter. Herausg. v. d. Gesellschaft f. Pommersche Geschichte u. Altertumsk. 1905, s. 117—123.

387. **Geete, R.**, Ett hittills okändt Katarina-officium.
Samlaren 1903 (tr. 1904). Årg. 24, s. 25—37.

388. **Gezelius, S.**, Reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarne.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 215—254.

389. **Geijer, J. W.**, Wulfklouska grafkapellet eller den s. k. Björnögrafven vid Åby kyrka. Anteckningar.
Personhist. Tidskr. 1905. Årg. 7, s. 30—34.

390. **Grath, G. F.**, Svenska kyrkans brudvigsel, en historisk-liturgisk framställning. Akad. afh. (1) + 186 + (1) s. Uppsala, Förf. 1904.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1904, s. 456—457 af *O. Q[uensel].*

391. **Grotenfelt, K.**, Några tillägg till prof. K. G. Leinbergs »Åbo stifts herdaminne» 1554—1640.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 3. 1902—03 (tr. 1904), s. 197—202.

392. **Grönkvist, H.**, Vadstena kloster.
Varden 1905. Aarg. 3, s. 225—234.

393. **Grönkvist, H.**, Till Riseberga.
Varden 1904. Aarg. 2, s. 22—26.

394. **Gummerus, J.**, Mikael Agricola, hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa. 123 s. Jyväskylässä 1903.
Elämäkertoja. 3.
Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1903, s. 423—424 af *K. Grotenfelt.*

395. **Gummerus, J.**, Mikael Agricola Suomen papiston kasvattajana.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1906, s. 11—25.

396. **Hagström, K. A.**, Om forntida sockendräkter och bröllopsceremon... Kulturbilder från Västra Vingåker.
Svenska fornminnesföreningens Tidskr. 1903. Bd 12, s. 93—99.

397. **Hahr, A.**, Magnus Gabriel De la Gardie och Varnhems klosterkyrka.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 157—173.

398. **Hall, Fr.**, Beiträge zur Geschichte der Cistercienser-Klöster in Schwe... 103 s. Bregenz, I. N. Teutsch 1903.
Sonder-Abdruck aus der »Cist. Chronik». Jahrg. 15.
Den svenska uppl. rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1903. Granskn. o. anmäln., s. ...—137 af *H. Lundström.*

399. **Hallström, C. A.**, Floda kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1906. Årg ... 61—70. Med 7 illustr.

400. **Hamner, J. W.**, Ödekyrkorna på Gotländska landsbygden.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1903, s. 219—231.

401. **Handlingar** på svenska rörande »Vårfrupänningen» till Vadstena klos... byggnad och underhåll. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Ge...* S. 127—152. Sthlm 1906.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1906.

402. **Heden, Hj.**, Studier till Danmarks reformations historia från Fredrik ... död till slutet af grefvefejden. Akad. afh. IX + (1) + 69 s. Götebo... Wettergren & Kerber 1903. Pr. 2 kr.
Göteborgs Högskolas Årsskr. 1903: 2.
Rec. i Hist. Tidskr. 1903 Öfv. o. gr., s. 51—53 af *L. Stavenow.*

403. **Helander, B. H.**, Suomen koulun uskonnonopetus ja valistus-suu... (noin v. 1750—1812). [Religionsundervisningen i Finlands skolor 17... —1812.] Akad. afh. [Helsingfors.] (1) + 93 s. Porvoosa, Söderstr... 1904.

404. **Helander, J.**, Hedendom och kristendom inom den äldsta svenska mi... sionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 5—26.

405. **Henriksson, Ad.**, Ett 600-års minne. [Funbo kyrka.]
Upplands fornminnesförenings Tidskr. 1902. H. 22, s. 392—406 + 2 planscher.

406. **Herlenius, E.**, »Predikare-Lena» eller »Hvita Jungfrun». Ett litet bidra... till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 18... talets början.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 174—184.

407. **Hildebrand, H.**, Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. ... H. 6. S. 801—1116 + (2) s. Sthlm, Norstedt 1903. Pr. 7 kr. (Se N... 207.)
Innehåller bl. a en skildring af gudstjänsten, »kyrkan och staten» och klostren

408. **Hildebrand, H.**, Minne af Heliga Birgitta.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån 1886. D. 19 (1906), s. 57—333.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1906, s. 275—277 af *M. J.*

409. **Historik** öfver svenska metodismen i Amerika från 1877 till 1903. Ti... lägg till andra uppl. af Minnen från mitt lif. V + 154 s. U. o. o. å [1904].

410. **History**, The Cambridge modern. Planned by the late lord *Acton*

Edited by *A. W. Ward, G. W. Prothero, Stanley Leathes*. Vol. 2: The reformation. XXIV + (2) + 857 s. Cambridge 1903.

Kap. 17 förf. af *W. E. Collins* har till öfverskrift The Scandinavian North och omfattar s. 599—638.

411. **Hjorth, Rich.**, Skara stifts herdaminne 1871—1903. Ny följd. 200 + 7 s. Falköping 1904. (Omslaget tr. 1905.) Pr. 3 kr.

412. **Holm, A.**, Svenska kyrkan 1903—1904.

Teologisk Tidsskr. (Khvn). Ny Række. Bd. 5, s. 401—416.

413. **Holm, A.**, Svenskt kyrkolif 1902, 1905—06.

Teologisk Tidsskr. (Khvn). Ny Række. Bd 4, s. 311—319; 7, s. 403—408.

414. **Holm, C. P.**, Kyrkoherdar i Väsby pastorat. Anteckningar. 47 s. Engelholm, Förf. 1904.

415. **Holm, Rur.**, Joannes Elai Terserus. Hans insats i samtidens kyrkliga, vetenskapliga och politiska lif. 1. Terseri lif och verksamhet intill år 1659. Akad. afh. (1) + XV + 378 + (1) s. Lund, Gleerupska Universitetsbokhandeln 1906. Pr. 3 kr.

På omslaget står: Johannes Elai Terserus. Biografisk studie.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 303—312 af *Hj. H[olmquis]t*; i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1906, s. 548—553 af *J. A. Cederberg*.

416. **Holmquist, Hj.**, D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Akad. afh. IX + 239 s. Uppsala, Förf. 1903. Pr. 3 kr.

417. **Holmquist, Hj.**, Emanuel Swedenborg som naturforskare och andeskådare.

Kyrklig Tidskr. 1904, s. 428—434.

418. **Hult, K.**, »Vår Daniel». [Daniel Buschovius.]

Julbok för Västerås stift 1906, s. 17—22 + 1 portr.

419. **H[öjer, T.]**, Ett bidrag till den svenska predikoverksamhetens historia under medeltiden.

Hist. Tidskr. 1906, s. 46—49.

420. **Höjer, T.**, Studier i Vadstena klosters och Birgittinordens historia intill midten af 1400-talet. Akad. afh. XXVII + 360 + (3) s. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1905. Pr. 4 kr. (Se N:o 561.)

421. **Ignatius, K. E. F.**, Om kyrkoherden Thomas Pachalenius' högmålsprocess.

Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 222—235.

422. **Instruktion** för sockenskolmästarne i Bjuf den 10 okt. 1806. Medd. af *C. Wadstein*.

Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 211—218.

423. **Jacobsson, N.**, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska föreningens årsmöte i Uppsala den 29/4 1903.)

Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 5—92.

424. **Jahresbericht**, Theologischer, herausg. v. *G. Krüger & W. Koehler*. Bd 22, 24, 25 (1904, 05). Berlin & Leipzig 1903, 1905—06.

Kirchengeschichte. Skandinavien: Bd 22, s. 456, 909—911; 24, s. 569—570, 648—650, 745—746; 25, s. 604, 700—701, 914—915.

425. **Janse, O.**, Medeltidsminnen från Östergötland. Med 100 bilder i ljustryck och autotypi efter förslagets originalfotografier. IV + 180 s. Sthlm, J. Cederquist 1906. Pr. 5 kr.

Äfven i Kyrkohistorisk Årsskr. 1907.

426. **Janse, O.**, Om Olofskult i Uppland.
Studier tillägnade Oscar Montelius 19 9/9 03 af Lärjungar. Sthlm, Norstedt. S. 156—164.

427. **Johansson, A.**, Västerås domkyrka. Vägledning för besökande. 33 s. + 1 pl. Västerås, Fahlgren 1905. Pr. 65 öre.

428. **Johansson, A.**, Konung Erik XIV:s graf i Västerås domkyrka.
Julbok för Västerås stift 1906, s. 38—45. Med 2 illustr.

428 1/2. **Jörlander, Efr.**, Ur Ulricehamns kyrkoarkiv. Anteckningar. (4) — 196 s. Ulricehamn, Kjöllerström 1906. Pr. 1 kr.

429. **Kardell, S. J.**, Om gamla jämtländska och härjedalska bröllops- och grafkväden. Föredrag vid Jämtlands läns fornminnesf. årssammankomst den 17 mars 1906.
Jämtlands läns fornminnesf. Tidskr. 1906. Bd 4, s. 8—16.

430. **Karlsson, K. H.**, Electus Björn i Skara samt striderna om domprosteriet i Skara 1449—1475.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 27—31.

431. **Kastman, C.**, Hakvin Spegel, hans lefnad berättad för svenska folket. 104 s. Sthlm, Norstedt 1905. Pr. 1 kr.
Svenskt Folkbibliotek. 8: 9.

432. **Kastman, C.**, Jesper Svedberg. Hans lefnad berättad för svenska folket. 104 s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt 1904. Pr. 1 kr.
Svenskt Folkbibliotek. 8: 4.

433. **Kirke-leksikon** for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen.* H. 30—48. Bd 2. S. 513—916 + XXII + (2) s. 3. 480 s. Aarhus, Albert Bayers Forlag. Pris 85 öre häftet.

434. **Kjellberg, C. M.**, Uppsala domkyrka. Vägledning för besökande. 66 s. + 1 plankarta. Uppsala, Schultz 1903. Pr. 1 kr.

435. **Klockarelag**, Åbo, och fragment af en svensk gillestadga. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete.* S. 55—71. Sthlm 1903.
Bilaga till Svenska Fornskrift-Sällskapets årsmöte 1903.

436. **Kolmodin, A.**, Sverige och hednamissionen under 19:de seklet. Med illustr. 103 s. Sthlm, Evangeliska Fosterl.-Stift. förlag 1904. Pr. 1 kr.
Särtr. ur *Warneck, G.,* De protestantiska missionernas historia.

437. **Krogh-Tonning, K.**, Hugo Grotius u. d. relig. Bewegungen im Protestantismus sein. Zeit. 102 s. Köln, Bachem 1904.
Vereinsschr. d. Görres-Ges. f. 1904. 2.

438. **Leinberg, K. G.**, Åbo stifts herdaminne 1554—1640. VIII + 315 s. Helsingfors, J. Gummerus 1903. Pr. 5 m.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 5.
Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1903, s. 421—422 af *K. Grotenfelt.*

439. **Leinberg, K. G.**, Samfundet pro Fide et Christianismo och dess finske medlemmar.
Skrifter utg. af Sv. Litteratursällskapet i Finland. 73. Förhandlingar och uppsatser. 19. 1905 (tr. 1906), s. 237—243.

440. **Leinberg, K. G.**, Några tillägg till uppsatsen »Om finska studerande i Jesuitkollegier» i Historiallinen Arkisto 11.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 362—373.

441. **Levin, H.**, Bidrag till Visby stifts historia. 2. Visby stift under Spegels ledning. (Se N:o 244.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 276—320; 1904, s. 117—156.

442. **Levin, H.**, Munkväsendet och dess betydelse för vårt lands odling.
Läsning för svenska folket 1904, s. 161—178, 241—263.

443. **Lindbæk, J., og Stemann, G.**, De danske Helligaandsklostre. Fremstilling og Aktstykker. Udgivet med Understöttelse af Carlsbergfondet. (7) + 221 + 244 + XXXVI s. Khvn, Gad 1906. Pr. 6 kr.
Rec. i Kirkehistoriske Samlinger. 5:e Række. Bd 3, s. 587—588 af *H. F. R[ördam]*.

444. **Lindfors, A. O.**, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor. Med planscher.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 93—108.

445. **Lindström-Saxon, J.**, Jämtlands läns kyrkor i ord och bild. 82 s. Sthlm, Alb. Bonnier (tr. i Östersund) 1904. Pr. 1 kr. 50 öre.

446. **Lithberg, N.**, Bröllopsseder på Gottland.
Fataburen 1906. s. 65—92. Med 5 fig.

447. **Lundblad, G. T.**, Skara domkyrka.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Skara stift 1906, s. 17—29. Med 3 illustr.

448. **Lundin, C. Fr.**, Olavus Petri och Laurentius Andreæ tecknad för svenska folket. 80 s. Sthlm, Norstedt 1903. Pr. 75 öre.
Svenskt Folkbibliotek. 3: 2.

449. **L[un]d[strö]m, [H.]**, E. J. Almquists »curriculum vitæ».
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 255—261.

450. **[Lundström, H.]**, Martin Aschaneus' på 1640-talet till riksarkivet öfverlämnade samling böcker och handskrifter.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 261—266.

451. **Lundström, H.**, Bidrag till konfirmationens historia i Sverige.
Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid teologiska fakulteten i Uppsala. Uppsala, Schultz 1906. S. 93—109.

452. **Lundström, H.**, Sven Bælter, vår första svenske kulthistoriker.
Kult o. Konst 1906, s. 81—90. Med portr.

453. **Lundström, H.**, Västeråsbiskopen Ol. Stephani Bellinus' böneskrift till Karl IX.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 255—259.

454. **L[un]d[strö]m, H.**, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 185—208.

455. **Lundström, H.**, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 197—214.

456. **Lundström, H.**, Prästerskapets postulater i Örebro den 16 jan. 1611.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 259—260.

457. **Lundström, H.**, Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. (3) + 335 s. Sthlm, Norstedt 1903. Pr. 4 kr. 50 öre.
Innehåller följande uppsatser: Girolamo Savonarola — ett sekularminne. — Ett öfverskattadt kyrkohistoriskt fynd. — Grundades verkligen det första klostret på Nilön Tabennæ? — Hvilka äro våra äldsta domkapitel? — Har Sveriges förste evangeliske ärkebiskop i sin ungdom under Luthers ledning studerat i Tyskland? — Om det s. k. vederdöpareofoget under Gustaf I:s regering. — När utkom Luthers lilla katekes första gången på svenska? — Om de sannolika förklaringsgrunderna därtill, att konkordieformeln icke förekommer i Uppsala mötes förhandlingar af år 1593. — Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan. — Ur våra äldre

prästmötens historia med särskild hänsyn till Uppsala ärkestift. — Bidrag till präs-edens historia i Sverige. — Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Kr. XI:s regering. — Ett och annat om svenskarne i ryska fångenskapen 1709—21. — Karl XII — Messias, ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. — In-triger vid kanslersvalet i Uppsala 1747. — Om Kalvins förhållande till Gustaf I och hans äldste son. — Haucks »Kirchengeschichte Deutschlands». — Granskning af skrift om Göteborgs stift under 1700-talet. — Hj. Nordins afhandling om de ecklesiastiska deputationerna under Fredrik I:s regering. — A. Hacklins afhandling om Olavus Laurelius. — Skrifter om och af Olaus Petri.

Do flesta af dessa uppsatser hafva förut varit införda i Kyrkohistorisk Årsskrift.

458. **Lundström, H.**, Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa. Föredrag i Stockholms prästsällskap den 8 oktober 1906.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 113—129.

459. **Lundström, H.**, Ett officiellt utlåtande om svenska kyrkans s. k. successio apostolica.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 266—268.

460. **Läffler, L. Fr.**, Bidrag till vår medeltida personhistoria. 4. Johannes Swartepräst. 5. Gammal Kiärleek rostas intet.
Personhistorisk Tidskr. 1905, s. 45—60 med 3 pl.

461. **Läroåskådning**, De tidigare svenska pietisternas, enligt deras egen framställning. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903. Medd. och aktst., s. 1—75.

462. **Lönroth, C.**, Grafminnen i Tyresö kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1906. Årg. 3, s. 82—98. Med 8 illustr.

463. **Manuale** Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense. Katholische Ritualbücher Schwedens und Finnlands im Mittelalter. Mit Einleitung und Erläuterungen herausgegeben von *J. Freisen.* VI + LXXI + 260 s. Paderborn 1904.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 234—289 af *H. L[un]d[strö]m*; i Kyrkl. Tidskr. 1904, s. 456—457 af *O. Q[uensel].*

464. **Martin, J.**, L'église et l'état en Suède au moyen âge (des origines à l'union de Calmar).
Revue des questions historiques 1905. T. 77, s. 54—83.

465. **Martin, J.**, Gustave Vasa et la réforme en Suède. Essai historique. XXX + 512 + IV s. Paris, A. Fontemoing 1906.

466. **Matrikel**, Uppsala Universitets. På uppdrag af universitetets rektor utg. af *Aks. Andersson.* H. 4. 1665—1680. (1) s. + s. 189—268. Uppsala.
Uppsala Universitets Årsskrift 1904. Progr. 1.

467. **Medlemmar**, Kalmar nations i Uppsala, 1663—1903. (Tryckt som manuskript). 54 s. Uppsala 1904.

468. **Melander, K. F.**, Zur Greifswalder Universitetsgeschichte.
Pommersche Jahrbücher 1906. Bd 7, s. 89—109.

469. **Meyer, E.**, En teologisk strid under frihetstiden.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 219—275.

470. **Modin, E.**, Olofsmässan.
Norrland. Småskrifter utg. af Norrländska Studenters Folkbildningsf. 1906. N:o 1. s. 1—26.

471. **Molér, W.**, Album scholæ Arosiensis 1618—1650. Progr. (2) + 70 s. 4:o. Västerås 1905.

472. **Murenius, Boëtius**, Acta Visitatoria. 1—2: 1637—1666. 384 s. Borgå 1905, 06.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Handlingar. 6.

473. **Noovius, Ad.**, Chronographia Scandinaviæ. [H. 2.] S. 49—146. 4:o. Helsingissä 1906. (Se N:o 263.)
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 4: 3.

474. **N[ordberg], J. A.**, Om Neder-Luleå kyrka. Ur gamla papper. 30 s. + 2 pl. Luleå, L. Ruuth 1905. Pr. 40 öre.

475. **Nordmann, P.**, Ett blad ur Johannes Terseri historia.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 68. Förhandlingar och uppsatser. 18. 1904 (tr. 1905), s. 62—72.

476. **Norelius, E.**, Historiska dokument med nödiga förklaringar.
The Augustana Theological Quarterly 1903. Årg. 3.
Innehåller åtskilliga bref från L. P. Esbjörn till T. N. Hasselquist. Brefven lämna en inblick i den svensk-lutherska kyrkans förhållanden i Amerika under 1850-talet.

477. **Norén, R.**, Om betydelsen af kulthistoriska forskningar och studier.
Kult o. Konst 1906, s. 48—59.

478. **Norlind, T.**, Musiken vid svenska skolor under 1600-talet.
Kult o. Konst 1906, s. 91—104.

479. **Ordning** vid abbedisseval i Vadstena kloster. Efter en Upsalahandskrift utgifven af *R. Geete.* S. 75—105. Sthlm 1904.
Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1904. Bilaga.

480. **Ordning** vid val af confessor generalis i Vadstena kloster. Efter en Upsalahandskrift utg. af *R. Geete.* S. 107—124. Sthlm 1905.
Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1905. Bilaga.

481. **Pajula, J. S.**, Sverige och Finland i arkivet i Herrnhut. 11 s. Tavastehus 1903.

482. **Palander, G.**, Daniel Jusleniuksen Johannes Gezelius nuorimmalle kirjoittamia kirjeitä.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 236—244.

483. **Palmén, E. G.**, Anders Chydenius. 175 + (1) s. Helsingfors, Folkupplysningssällskapets förlag 1903. Pr. 2 m.

484. **Paulinus Gothus, Laurentius**, Dagboksanteckningar 1608—1613. Medd. af *[H.] L[un]d[strö]m.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 186—226.

485. **Pehrsson, P.**, De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden. En studie öfver svenskt församlingslif och religionslagstiftning på 1600-talet. 203 + (1) s. Österby bruk, Förf. (tr. i Uppsala) 1905. Pr. 5 kr.
Rec. i Bibelforskaren 1906, s. 408—411 af *E. M. R.*

486. **Pietilä, A. J.**, Piirteitä pohjoisen ja keskisen Pohjanmaan kirkollisista ja semakunnallisista oloista noin vuodesta 1650 vuoteen 1721.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 3. 1902—03 (tr. 1904), s. 64—115.

487. **Quensel, O.**, Några drag af svenskt gudstjänstlif på 1600-talet.
Kyrklig Tidskr. 1906, s. 539—546.

488. **Quensel, O.**, En inblick i svenskt församlingslif från år 1600.
Kyrklig Tidskr. 1905, s. 347—354.

489. **Reuterdahl, H.**, Ur Henrik Reuterdahls bref till Christian Molbech. Utg. af *L. Weibull.*
Historisk Tidskr. för Skåneland 1905. Bd 2, s. 217—255.

490. **Rodhe, E.**, Jakob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping. Akad. afh. X + 233 + (2) s. Lund 1905.
Rec. i Hist. Tidskr. 1906. Öfv. o. gr., s. 45—47 af *G. Walli.*

491. **Rodhe, E.**, De svenska bibelsällskapens uppkomst. 1—5.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 135—170.

492. **Romson, J.**, Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 130—134.

493. **Roosval, J.**, Om altarskåp i svenska kyrkor och museer ur mäster Jan Bormans verkstad i Bryssel. (8) + 75 + (4) s. + 51 pl. 4:o. Sthlm, Nordiska bokh. 1904. Pr. 5 kr.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. 13.

494. **Roosval, J.**, Den gamla altartaflan i Uppsala domkyrka.
Svenska Slöjdföreningens Tidskr. 1905. Kvart. 1, s. 1—10. Med 8 fig.

495. **Roosval, J.**, Die St. Georgs-Gruppe der Stockholmer Nikolaikirche im Historischen Museum zu Stockholm.
Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen 1906. Bd 27, s. 106—117 + 1 pl. o. 7 Abb.

496. **Roosval, J.**, Sankt Göran på Åland.
Kult o. Konst 1906, s. 21—24.

497. **Roosval, J.**, Hvem har skulpterat S. Göran och draken?
Studier tillägnade Henrik Schück (1905), s. 166—178.

498. **Roosval, J.**, Två antisemitiska monument i Uppsala domkyrka.
Kult o. Konst 1906, s. 174—183.

499. **Roosval, J.**, Torbiörn Tidemansons rim om den store Örjanen och andra bidrag till detta monuments historia under 1500- och 1600-talen.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1906, s. 56—68. Med 2 illustr.

500. **Roosval, J.**, Studier rörande Storkyrkans Sankt Jöransgrupp.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901 (tr. 1903), s. 209—223.

501. **Rudbeck, O.**, Bref af Olof Rudbeck d. ä. rörande Uppsala universitet. Utgifna med inledning af *Cl. Annerstedt.* [H.] 3. 1681—1683. S. CXXXI—CLXXXVI + s. 183—310. [H.] 4. 1686—1702. (1) s. + s. CLXXXVII—CCLXXXV + s. 311—390. Uppsala, Akademiska bokh. 1905. Pr. för hvarje häfte 3 kr.
Uppsala universitets Årsskr. 1905. Progr.

502. **Ruuth, M.**, Abraham Achrenius ajan merkki ajoiltaan. Edellinen osa. Akad. afh. [Helsingfors.] XV + 250 s. Wiipuri 1905.

503. **Rydbeck, O.**, Ålen och lejonen i Stockholms Storkyrka.
Fataburen 1906, s. 171—178. Med 6 fig.

504. **Rydberg, Alex.**, Peter Murbecks verksamhet i Skåne. Akad. afh. X + 285 + 90 s. + 1 portr. Lund, Gleerupska Universitetsb. 1904. Pr. 3 kr.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 239—242 af *O. Ahnfelt;* i Kirkehistoriske Samlinger. Femte Række. Bd 2, s. 596—597 af *H. F. R[ördam];* i Kyrklig Tidskr. 1905, s. 572—576 af *J. Sjöholm.*

505. **Rydberg, Alex.**, Ur Peter Murbecks predikningar och tal.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 205—210.

506. **Rydin, K.**, Tiondegifvare och tiondetagare i Sverige. Några drag ur prästaflöningens historia jämte hänvisning på ett reformförslag. Föredrag uti sällskapet Idun i Stockholm den 5 maj 1906. 47 s. Sthlm, P. Palmquist 1906. Pr. 75 öre.

507. **Råbergh, H.**, Blad ur de förgätnas historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska samfundets årsmöte d. 19 jan. 1903.)
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1903, s. 82—96.

508. **Råbergh, H.**, Separatisten Kapten Adam Brunov och hans meningsfränder.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1905), s. 330—341.

509. **Råbergh, H.**, Den evangeliskt-lutherska kyrkostyrelsens förhållande till de grekiska församlingarna i Karelen efter stora ofredens slut 1721 till 1809 års fredsslut i Fredrikshamn.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll och meddelanden. 2. 1898—1902 (tr. 1904), s. 54—74.

510. **Råbergh, H.**, Om konfirmationens införande i den finska kyrkan. (Meddeladt å sammanträdet d. 3 mars 1903.)
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 3. 1902—03 (tr. 1904), s. 54—63.

511. **Råbergh, H.**, En sedebild ifrån 17:de århundradets senare hälft.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll och meddelanden. 2. 1898—1902 (tr. 1904), s. 37—43.

512. **Råbergh, H.**, Tidsbilder från 1741—43 års krig.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll och meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1905), s. 341—353.

513. **Råbergh, H.**, Ur biskopsvalens i Borgå stift historia under 18:de århundradet.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1905), s. 322—330.

514. **Råbergh, H.**, Om vidskepelsen under förra delen af 18:de århundradet i Borgå stift.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1905), s. 318—322.

515. **Saint-Siège**, Le, et la Suède durant la seconde moitié du 16e siècle. Notes et documents recueillis et résumés par *H. Biaudet.* 1. Origines et période des relations non officielles 1570—1576. [Äfven med finsk titel.] XVI + 264 + (2) s. Paris, Plon 1906.

515 ½. **Biaudet, H.**, Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16e siècle. Études politiques, époque des relations non officielles 1570—1576. Akad. afh. [Helsingfors.] 1 + VII + 363 s. Paris, Plon 1906.

516. **Sakramenter**, Våra, i katholsk dräkt eller K. Johan III:s liturgi jämte inledning och noter samt redogörelse för dopceremonielet i den katholska kyrkan. Utg. af *A. L. Nordström* (Verax). (4) + 18 + LXIII + 16 + 10 + (1) s. 4:o. Sthlm, Björck & Börjesson (tr. i Växiö) 1904. Pr. 2 kr. 25 öre.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1904, s. 472—474 af *O. Q[uensel].*

517. **S[amuelsson], V.**, Johannes Rudbeckius. En tids- och karaktärsbild från forna dagar.
Läsning för svenska folket 1906, s. 136—159.

518. **Sandelin, L. H.**, Bidrag till kännedomen af separatismen i mellersta Österbotten på 1700-talet. (Meddeladt d. 2 febr. 1903.)
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 3. 1902—03 (tr. 1904), s. 116—125.

519. **Schauman, G.**, Anders Chydenius såsom predikant och homiletisk skriftställare.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1906, s. 142—155, 233—244.

520. **Schmidt, H. G.**, Die konvention von Altranstedt vom 22. August 1707. Festschrift zu 200-Jahr-Feier. 29 s. + 1 pl. Leipzig, A. Strauch 1907.

521. **Schubert, H. v.**, Feiern wir Gustav Adolf mit Recht als evangelischen Glaubenshelden? 26 s. Halle a S. 1904.

Schriften für das deutsche Volk herausg. v. Verein f. Reformationsgeschichte.

522. **Schück, H.**, Nordisk folktro och fornnordisk religion. 25 s. Sthlm. Alb. Bonnier 1905. Pr. 25 öre.

Studentföreningen Verdandis småskrifter. 134.

523. **Schulte, Al.**, Die Fugger in Rom 1495—1523. Mit Studien zur Geschichte des kirchlichen Finanswesens jener Zeit. Bd 1: Darstellung. XI + 308 s. + 1 portr. 2: Urkunden. XI + 247 s. + 2 pl. Leipzig, Duncker & Humblot 1904.

Innehåller en hel del upplysningar om aflatshandeln i Sverige.

524. **Schybergson, M. G.**, Olof Rudbeck d. ä:s verksamhet såsom universitetsman tecknad af Claes Annerstedt.

Finsk Tidskr. 1905. T. 59, s. 261—268.

525. **Setterwall, K.**, Svensk kyrkohistorisk bibliografi. 1900—1902.

Kyrkohistorisk Årsskr. 1903. Medd. och aktst., s. 138—150. 25 separatexemplar.

526. **Siljestrand, K. K.**, Sköfde skola i äldre tider till 1700-talets slut hufvudsakligen efter handlingar och anteckningar i läroverkets arkiv. Läroverksprogr. 17 s. 4:o. Sköfde 1905.

527. **Simolin, A.**, Drag ur prästgårdslif i Finland under 16:de o. 17:de seklet.

Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1905, s. 441—456, 536—548.

528. **Sjögren, W.**, De fornsvenska kyrkobalkarna.

Tidsskrift for Retsvidenskab 1904. Årg. 17, s. 125—176.

529. **Sjöholm, J.**, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835.

Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 227—254.

530. **Sjöström, C.**, Skånska nationen 1833—1889. Biografiska och genealogiska anteckningar. VIII + 545 s. Lund, Förf. 1904. Pr. 15 kr.

531. **Skara domkapitel** till Axel Oxenstierna den 8 sept. 1651. Medd. af *[H.] L[un]d[strö]m.*

Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 171—172.

532. **Skriftvexling** angående den grekisk-ortodoxa kyrkan i Östra Finland på 1700-talet. Medd. af *K. G. Leinberg.*

Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1905), s. 353—360.

533. **Steinberger, L.**, Die Jesuiten und die Friedensfrage in der Zeit vom Prager Frieden bis zum Nürnberger Friedensexekutionshauptrezess 1635 —1650. XXIII + 215 s. Freiburg, Herder 1906.

Studien u. Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte, herausg. v. *H. Grauert.* Bd 5: H. 2, 3.

534. **Stenhammar, Christ.**, Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten. D. 2. Under konung Carl XIV Johans sista riksdag 1840—41. VII + 269 s. 3: Under konung Oscar I:s tre första riksdagar 1844—45, 1847—48, 1850—51. VIII + 368 s. Utg. af *E. H. Th. Stenhammar.* D. 2. Uppsala, Schultz (tr. i Gefle). Pr. 2 kr. 50 öre. 3. Linköping, Sahlströms bokh. Pr. 3 kr. 75 öre. Båda del. utg. 1903. (Se N:o 306.)

Rec. i Hist. Tidskr. 1903. Öfv. o. gr., s. 79—88 af *S. Clason;* i Bibelforskaren 1904, s. 85 af *J. T. B—g.*

535. **Stjernkrantz, K.**, Esaias Tegnér. Biskopsvalet och stiftsstyrelsen från Lund. En framställning baserad på hittills otryckta källor. Akad. afh. 97 s. Lund, Lindstedts Univ. bokh. 1906. Pr. 2 kr.

536. **Swebilius, O.**, Till Erik Benzelius d. ä. och Haqvin Spegel angående bibelöfversättning och psalmbok. Medd. af *[H. Lundström]*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 179—186.

537. **Svensson, O.**, Hammerdals kyrka och församling m. m. Strödda anteckningar. 66 s. Mo, Hammerdal, Utgifv. (tr. i Östersund) 1904.

538. **Synodalakter**, Svenska, efter 1500-talets ingång. Samlade och utgifna af *H. Lundström*. H. 1—4. 368 s. Sthlm, Norstedt 1903—06. [Tr. i Uppsala.] Pr. 2 kr. häftet.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen. 2: 3.

539. **Synodalia**, Lundensia. 1646—1663. Utg. af *C. G. Weibull*.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1906. Bd. 2, s. 294—331.

540. **Söderberg, E. N.**, Några drag ur den kristna psalmens historia. 1—3.
Läsning för svenska folket 1903, s. 81—89, 216—230; 1904, s. 64—73.

541. **Söderstéen, H.**, Askersunds landsförsamlings kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1906. Årg. 3, s. 70—82. Med 7 illustr.

542. **Söderström, C. W.**, Elfdalens kyrka och Evertsbergs kapell.
Julbok för Västerås stift 1906, s. 60—73. Med 4 illustr.

543. **Thulin, Gabr.**, Redogörelse för de ecklesiastika boställena i Gefleborgs län. Efter nådigt uppdrag utarbetad. LXII + 472 + (2) s. + 13 tabeller. [D.] 2. Västernorrlands län. LXXII + 547 s. 4:o. Sthlm 1904, 1906.

544. **Ur** vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. Medd. af *H. Huldt*. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903. Medd. och aktst., s. 85—88; 1904, s. 203—205.

545. **Urkundsbok**, Lunds ärkestifts. Utgifven af *L. Weibull*. På bekostnad af Lunds domkyrka. Bd 3: H. 3. [1451—60.] S. 345—449 + (1) s. 4:o. Lund, Lindstedts Univ. bokh. 1904. Pr. 5 kr.
Monumenta Scaniæ Historica. Diplomatarium diocesis Lundensis.

546. **Utdrag** ur Åbo stads dombok 1638. Utg. af *Alb. Hästesko*. 390 s. Helsingfors 1905.
Bidrag till Åbo stads historia utg. på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 1: 12.

547. **Wahlfisk, J.**, Strängnäs domkyrka och dess minnen. 23 s. Sthlm 1904.

548. **Wahlström, L.**, Den heliga Birgitta. 52 + (1) s. Sthlm, Norstedt 1905. Pr. 40 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. N:o 86.

549. **Wallén, O. A.**, Tidsbilder från Järfsö. 102 + (2) s. + 3 pl. + 4 portr. Järfsö, Förf. 1903. [Tr. i Sthlm.] Pr. 1 kr. 50 öre.

550. **Wegener, Ph.**, Zur Geschichte des Gymnasiums zu Greifswald. T. 2: Eine Schulreform an der grossen Stadtschule in Greifswald auf Grund der Denkschrift des Rektors Mag. Warneknos. Progr. 35 s. Greifswald 1905.

551. **Weibull, L.**, Ärkebiskop Birgers gudstjenststiftelse i kryptkyrkan i Lund.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1906. Bd 2, s. 273—293.

552. **Weibull, L.**, Den helige Göran och draken. En legend och ett bildv...
Samfundet S:t Eriks årsbok 1903. s. 78—81.

553. **Weibull, L.**, Studier i Lunds domkyrkas historia. 103 + (1) s. + ... o. illustrationer i texten. Lund.
Hist. Tidskr. för Skåneland. 1906: H. 2—3.

554. **Vennola, J. H.**, Suomen kirkon irtaimiston anastuksesta uskonpuh... tuksen aikana.
Joukahainen, album utgifv. af Österbottniska afdeln. 1904. D. 12, s. 150—17...

555. **Verksamhet**, Evangeliska fosterlandsstiftelsens 50-åriga. 1856—19... En minnesskrift utg. af stiftelsens styrelse. (4) + 236 s. + 2 kart... Sthlm, Fosterlandsstift. 1906. Pr. 2 kr.

556. **Wermcrantz, E.**, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. 1—6.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 109—202; 1904, s. 45—116; 1905 (tr. 1906), s. ...—148; 1906, s. 34—112. Äfven såsom bok. XV + 360 s. Lund, C. W. K. Gleer... 1906. Pr. 3 kr. 75 öre.

557. **Westling, F.**, Beiträge zur Kirchengeschichte Livlands von 1656—1... Übers. v. *T. Christiani.*
Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Bd 21: H. 1. 148 s. Jur... (Dorpat) 1904.

558. **Westling, G.**, Linköpings domkyrka. Vägledning för besökande. ... uppl. 75 s. Linköping, H. Carlsons bokh. 1904. Pr. 1 kr.

559. **Westman, K. G.**, Kung Birger Magnussons stora kyrkliga frihetsbref.
Hist. Tidskr. 1904, s. 255—268.

560. **Westman, K. G.**, Svenska rådets historia till år 1306. Akad. afh. XVI + 227 s. + 1 fototypi. Uppsala, Appelberg 1904. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 286—292 af *Hj. H[olmquis]t*; i Hist. Tidskr. 1905. Öfv. o. gr., s. 1—7 af *N. E[dén].*

561. **W[estma]n, K. G.**, Om Birgittas orden; anteckningar med anledning af T. Höjer, Studier i Vadstena klosters och Birgittinordens historia. (Se N:o 420.)
Hist. Tidskr. 1906, s. 256—272.

562. **Westrin, Th.**, Ett kraftprof med Rom under den svenska religionsfri-hetens första dagar.
Hist. Tidskr. 1904, s. 65—75.

563. **Wijkmark, H.**, Studier till den Wallinska psalmbokens framkomst. 1. Psalmboken af år 1810. Läroverkspr. Kungsholms realskola. VI + 46 s. 4:o. Sthlm 1906.

564. **Wilner, P. O.**, Förteckning öfver svenskar inskrifna vid tyska universitet under 1500-talets senare hälft.
Samlaren 1904 (tr. 1905). s. 7—21.

565. **Visitationsakter**, Några äldre, från Skara stift. Originalen i Skara domkapitels arkiv. Medd. af *E. Haller.*
Vestergötlands fornminnesförenings Tidskr. 1903. Bd 2: H. 2—3, s. 79—88.

566. **Visitationsprotokoll**, Ett, från biskop Terseri tid. Medd. af *H. Råbergh.*
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (... 1905), s. 312—313.

567. **Vittnesbörd** om Erik Molin. Medd. af *[H.] L[un]d[strö]m.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 178—179.

568. **Vågman, O.**, Vreta kloster. Historik jämte vägledning vid besök i Vreta klosters kyrka och dess omgifning. (1) + 103 s. Med illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1904. Pr. 1 kr. 25 öre.

569. **Wåhlin, Th.**, Några nya iakttagelser på Gumlösa kyrka.
Aarböger f. nord. Oldkyndighed og Historie 1905. 2:en Række. Bd 20, s. 118—140. Med 9 fig.

570. **Wåhlin, Th.**, Stora Hammars gamla kyrka.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1903. Bd 1, s. 363—372.

571. **Arén, M.**, Husaby kyrka efter restaureringen jämte något om dess källa.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Skara stift 1906, s. 79—92. Med 6 illustr.

572. **Ödberg, F.**, Grafstenar från 15- och 1600-talen i Vestergötland. Med planscher.
Vestergötlands fornminnesförenings Tidskr. 1903. Bd 2: H. 2—3, s. 69—78.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* första årg. Upps. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. — Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Västerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Upps. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists självbiografiska anteckningar, utgifna af JOSEF HELANDER. Upps. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* andra årg. Upps. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll (Afslutn.). B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUND-

TRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Eriks-egendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkigen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER, Upps. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Upps. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Upps. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Upps. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Upps. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Upps. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS. Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning

enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi, 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Upps. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Upps. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* femte årg. Upps. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. A. EKLUND, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. IV. Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. II. Visby stift under Spegels ledning. (Forts. och afslutn.). A. HAHR, Magnus Gabriel de la Gardie och Varnhems klosterkyrka. E. HERLENIUS, »Predikare-Lena» eller »Hvita jungfrun». Ett bidrag till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. H. LUNDSTRÖM, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Upps. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1905:

I: 6. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* sjette årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. HELANDER, Hedendom och Kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete. K. H. KARLSSON. Electus Björn i Skara samt striderna om domprosteriet i Skara (1449—1475). A. BRATT, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk. G. AULÉN, Ett

och annat från H. Reuterdahls Lundatid. H. LUNDSTRÖM, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet. S. GEZELIUS' reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarne.

II: 2. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (3:dje häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1906:

I: 7. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* sjunde årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST, Den efterapostoliska tiden (åren 70—140). En kyrkohistorisk skiss. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724 (forts. från föreg. årg. och afslutn.) H. LUNDSTRÖM, Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa. J. ROMSON, Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning. E. RODHE, De svenska bibelsällskapens uppkomst. J. SJÖHOLM, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835. LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS' dagboksanteckningar 1608—1613. OLOF SVEBILIUS till ERIK BENZELIUS D. Ä. och HAQVIN SPEGEL angående bibelöfversättning och psalmbok. Vittnesbörd om ERIK MOLIN.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM, (fjärde häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1907:

I: 8. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* åttonde årg. Upps. 1907. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: OTTO JANSE, Medeltidsminnen från Östergötland (med 100 bilder i ljustryck och autotypi, utförda af Justus Cederquists Kemigr. Anst., Bok- & Ljustryckeri i Stockholm). H. LUNDSTRÖM. Betydelsen af Luthers ord om ett svar »utan horn och tänder». A. HALLENBERG, Om Skånes kyrkliga införlifvande med Sverige. H. LUNDSTRÖM, Anteckningar om en märklig folkpredikant och »vetenskapsman» från Linnés dagar. H. LUNDSTRÖM, Några egendomliga intyg af Carl Linnæus (med facsimile) Vota vid biskopsvalet till Linköpings stift 1636. Ett nytt bidrag till konfirmationens historia i Sverige. Ett C. A. AGARDHS uttalande från år 1842 om prästbildningen. J. SJÖHOLM, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835 (slut fr. föreg. årg.).

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talet ingång samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM, (femte häftet). Upps. 1907. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *A. B. Akademiska Bokförlaget* i Uppsala.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 10:de årg. 1908. Rock Island Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 25:te årg. 1908. Pris 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Etudes, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 57:de årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla meddelanden om den franska martyr- och kyrkohistorien, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., utom detta land 12.50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma låga pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr årg.

Svenska Jerusalemsföreningens Tidskrift, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 7:de årg. 1908.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 13:de årg. Helsingfors 1908. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefodringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 8:de årg. Kphmn 1908. Pris pr årg. 8 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 15:de årg. Kristiania 1908.

Norsk Teologisk Tidskrift. 9:de årg. 1908.

Kirkehistoriske Samlinger, utg. af Selskapet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam 1908.

Från Ev. Fosterlandsstiftelsens Förlagsexpedition.

A-DER. Vårsnö, Berättelser och skisser af A-der. Sthlm 1907. Kr. 1,50.

S. KELLER. På väg till tro. Några anvisningar för sökande. Sthlm 1907. 30 öre.

HANNA FROSTERUS-SEGERSTRÅLE. Kärlekens väg. Berättelser. Sthlm 1907. 50 öre.

EFR. RANG. Korsblomman. Kristlig kalender för 1908. 43:dje årg. Sthlm 1907. Pr. kart. 1,75.

G. H. C. MAC GREGOR. Kristus, en hjälpare och hugsvalare. Sthlm 1907. 75 öre.

H. FROSTERUS-SEGERSTRÅLE. Stugornas vän. Berättelser. III samlingen. Sthlm 1907. Pris häft. kr. 1.

GUSTAF WILLÉN. Prosten Axel P. Falk, några drag ur hans lif och verksamhet. Sthlm 1907. Pr. häft. 1 kr.; kart. 1,25.

Förf. säger sig hafva redan under sin studietid hafva lärt känna prosten Falk och sedermera haft den oskattbara förmånen att under nioårig samarbetstid se in i hans på djup ödmjukhet, uthållig kärlek och aldrig tröttnande tålamod rika lif. Med sådana förutsättningar har förf:n ock lyckats att såsom han önskat med sitt arbete binda en »vördnadens, tacksamhetens och kärlekens» minneskrans på prosten Falks graf. Men kyrkoherden Willéns skrift är något mer. Den utgör ett tacknämligt bidrag till Sveriges *inre* kyrkohistoria under senare hälften af det sistförflutna århundradet. Den äkta, innerliga gudsfruktan och kristus-tro, som flerestädes på dessa blad slår oss till mötes, kan ej undgå att verka väckande och i djupaste mening uppbygglig.

A. KOLMODIN. Är Johannesevangeliets Kristusbild en annan än synoptikernas? Bibliska tids- och stridsfrågor V. Sthlm 1907. Pris kr. 1,75.

——, Varde ljus! Nordisk missionskalender för 1908. 15:de årg. Sthlm 1907. Pris 1,25.

Säterstugan af Margrethe. Bemynd. öfvers. af H. S—g. Sthlm 1907. Pris 1,40.

K. G. RODÉN. Mentsa, något om dess land och folk samt missionsverksamheten därstädes. Sthlm 1904. Pris 50 öre.

N. FRIES. Vid fyrbåken. Berättelse. Öfvers. Sthlm 1907. Pris 75 öre.

J. H. H. BRACHMANN. Fader vår. Bem. öfvers. af L. Philipsson. Sthlm 1907. Pris 1,50.

L. v. HACKEWITZ. Tåresådd och glädjeskörd under sjukdomstider. Bem. öfvers. Sthlm 1907. Pris 1 kr.

Frideborg, folkkalender för 1908 utg. af B. Wadström (42:dra årg.). Sthlm 1907. Pris 1,25.

S. KELLER, Vägen till lycka. Föredrag. Öfvers. Sthlm 1907. Pris 20 öre.

HERMAN RÅBERGH. Minnen och erfarenheter I. Borgå 1907. Pris 2 kr.

Den bekante finske kyrkohistorikern och biskopen har härmed lämnat ett synnerligen värdefullt bidrag till den alltid så ytterst svåråtkomliga »inre» kyrkohistorien. Själf säger han i förordet, att hans »minnen och erfarenheter vilja vara ett vittnesbörd» om den gudomliga sanningens eviga, mäktiga betydelse för människan i hennes lifs olika växlande förhållanden. De vilja genom verkliga, upplefda fakta bevisa, att människolifvets skenbara motsägelser, svårigheter och lidanden, ja, dödens och evighetens mörka frågor vinna sin försonande och förklarande lösning i det ljus, hvilket Kristi evangelium kan gifva och gifver enhvar, som vill älska och lyda sanningen. Men de vilja äfven från glömskan bevara minnet af personer, som, ehuru ringa och obemärkta, i sitt lif förverkligat den gudomliga sanningen och just därför fyllt sin uppgift i tiden på ett sätt, hvaraf hvarje sanningssökande människa har mycket att lära. Dessa erfarenheter äro samlade under långa år af arbete, mest ibland lidande medmänniskor af olika samhällsställning, olika utveckling och sinnesriktning». Varmt instämma vi i förf:s anspråkslösa önskan, att dessa hans »minnen och erfarenheter» måtte blifva »till någon nytta och välsignelse i här ofvan antydt syfte».

Sionstoner jämte *Nya Testamentet* och *Psaltaren* Ev. Fosterlandsstift. Förl. Sthlm 1907. Pris i mjukt klotband med rödsnitt 2 kr.

Sångboksupplagan är tryckt på mycket tunt, fint papper samt sammanbunden med ofvannämnda delar af den Heliga Skrift.

Slagen och dock segrare — en berättelse från Konstanz och Böhmen af förf. till »de spanska bröderna» . . . Del I, II. Sthlm 1907. Pris för del I kr. 1,50, för del II kr. 2,25.

RUNA. Katri, berättelse. Sthlm 1907. 40 öre.

MAULE, H. C. G., biskop af Durham. Pauli andra bref till Timoteus. Bemyndigad öfvers. af G. S. Löwenhielm och Joh. Reninau. Stockholm 1907. Pris 1,75.

HARVEY-BROOKS, E. C. Äktenskap och giftermål. Bemynd. öfvers. fr. engelskan af H. Flygare. Sthlm 1907. Pris 2,25.

ÅSBRINK, FR. TH. L. Inför Heliga Släkttaflor. Betraktelser framställda till vittnesbörd och uppbyggelse. Sthlm 1907. Pris 1 kr.

Från Gad, Schultz, Gleerup m. fl.

J. THULIN. Vad alla borde veta om Gustav-Adolfs-Föreningen, Gleerup. Lund 1907. Pris 1,25.

Denna med talrika illustrationer försedda skrift har på uppdrag af de svenska Gustaf-Adolfs-Föreningarna utgifvits till hugfästande af 75-års dagen af föreningens stiftande Med fart och lif skildras uppkomsten af denna betydelsefulla sammanslutning till stöd och hjälp för den evangeliska diasporen i de romersk-katolska länderna. Så följer teckningen af föreningens utveckling och »hemligheten af dess framgång». Till belysning af arten af föreningens verksamhet och dess resultat meddelas drag ur lifvet. Slutkapitlen handla om »framtidsuppgifter och framtidskraf» samt om »Gustaf-Adolfs-Föreningssaken i Sverige». Boken är ett lättläst, intressant, uppbyggligt och äfven ur annan synpunkt värdefullt arbete, som förtjänar den största spridning bland vårt folk.

LARSEN, L. P., Missionär i Madras: Hindu — Aands liv og Kristendommen. G. E. C. Gads förlag. Köphmn 1907.

FEHRMAN, D. Confutatio pontificia och försvaret för den medeltida kyrkoinstitutionen, En studie öfver reformationstidehvarfvets förtridentinsk-katolska teologi. Akad. afh. Lund 1907.

HJ. HOLMQUIST. Gamla kyrkans historia till sjunde århundradets början. W. Schultz' förlag. Uppsala 1907. Utgör n:r V i serien »*Ur kristendomens historia och tankevärld*». Pris kr. 8.

J. SJÖHOLM. Luthers Åskådning i kampen mot klosterlifvet. C. W. K. Gleerups förl. Lund 1908. Pris kr. 7.

HJ. HOLMQUIST. De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel 1571—1687. Uppsala Universitets Årsskrift 1908. Teologi I. Akad. Bokh. Uppsala 1908. Pris kr. 3,50.

J. SJÖHOLM. Nya bidrag till kännedomen om Henric Schartaus undervisning och åskådning. C. W. K. Gleerups förlag. Lund 1908. Pris kr. 2.

E. BILLING. De etiska tankarne i urkristendomen i deras samband med dess religiösa tro. H. 1—3. W. Schultz. Uppsala. (Utgör n:r III i serien ur kristendomens historia och tankevärld).

JUNGERSEN, FREDERIK. Klippegrund. Köphmn. Det Schønbergske Forlag 1908.

HEUSSI, KARL. Kompendium der Kirchengeschichte. Erste Hälfte. Die Kirche im Altertum und in Frühmittelalter. Tübingen. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1907.

HÖJER, TORVALD. Nyare forskningar rörande den helige Franciscus från Assisi och franciskanerordens äldsta historia. Särtryck ur hist. Tidskrift 1907.

JOHANSSON, A. B. Evangelisten S. Devosagayam Chettiyar. N:r XXVII i serien Från svenska kyrkans missionsfält. L. Norblads bokh. Ups. 1908. Pris 25 öre.

SANDSTRÖM, JOSEF och ELISABETH. Ur lifvet på missionsfältet i Sydafrika. N:r XXVI i samma serie. L. Norblads bokh. Ups. 1908. Pris 25 öre.

SÖDERBLOM, NATHAN. Främmande religionsurkunder i urval och öfversättning under medverkan af flere framstående fackmän. Sthlm. Hugo Gebers förlag 1907.

Stjärnan från Betlehem. Illustr. jultidn. för barn och ungdom utg. på föranstaltande af Sv. Kyrkans Missionsstyrelse. Upps. 1907.

BRING, S. L. Predikoutkast öfver första årg:s högmässotexter i urval ordnade och utgifna. Förra delen: Advent--Pingst. L. Norblads bokh. Upps. 1907. Pris 3 kr.

Tillkomme ditt rike. Missionskalender utg. på föranstaltande af Sv. Kyrkans Missionsstyrelse, årgg. 1906 och 1907. Uppsala. Båda årgg. erhållas för ett pris af 1 kr. för hvardera hos pastor L. F. Zakrisson. Uppsala.

Referat af förhandlingarna vid California-Konferensens af ev. lutherska Augustana-synoden femtonde årsmöte i sv. ev. luth. kyrkan, Riverside, Calif. den 20—24 Februari 1907. Roch Island, Ill.

HOLMQUIST, HJ. Ur påfvedömets historia under sista half-seklet. Upps. 1907. Särtryck ur julbok 1907.

SJÖHOLM, J. De gammaltestamentliga citaten i Galaterbrefvet. Upps. 1907. Särtryck ur Bibelforskaren 1907.

MAGNEVILL, A. Grangärde Församlings minnesbok I, II. Upps. 1907.

En värdigt och vackert framträdande publikation af både stifts- och kulturhistoriskt värde och intresse.

V. RUNDGREN. Den religiösa människan. Studier i evangeliskt fromhetslif. Särtryck ur Kyrkl. Tidskr. 1907. Gleerup. Lund.

nder s
907.
Galater
07.
esbok

ins c

ier
sk

